

В РЯДАХ УПА

II

IN THE RANKS OF UIA

A COLLECTION OF THE MEMOIRS OF FORMER SOLDIERS OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY FROM LEMKO AND PEREMYSHL' REGIONS

Editor: *Mykola Duplak*

Published by the Society of Veterans of Ukrainian Insurgent Army in the United States of America and Canada

New York 1999

В РЯДАХ УПА

ЗБІРКА СПОМИНІВ
КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
З ТЕРЕНУ ЛЕМКІВЩИНИ Й ПЕРЕМИЩИНИ

Редактор: *Микола Дупляк*

Накладом Товариства Вояків УПА в США і Канаді

Нью-Йорк 1999

Library of Congress Catalogue Card Number: 99-75757

З друкарні COMPUTOPRINT CORP., 35 Harding Ave., Clifton, N.J. 07011
Tel.: (973) 772-2166 • Fax: (973) 772-1963 • e-mail: computopr@aol.com

СТЕПАН БАНДЕРА

ТАРАС ЧУПРИНКА (РОМАН ШУХЕВИЧ)
Головний Командир УПА

ВІД ГОЛОВНОЇ УПРАВИ ТОВАРИСТВА ВОЯКІВ УПА

У 1957 році Управа Товариства Вояків Української Повстанської Армії в США і Канаді видала під редакцією д-ра Петра Мірчука і ред. Вячеслава Давиденка збірку споминів п. н. "В рядах УПА". У цьому виданні не поміщено багато споминів, що вже були написані, або писалися пізніше. Свої спомини до Головної Управи надсилали згодом учасники визвольної боротьби ОУН-УПА. Одні з них не були ще ніде друковані, а інші друкувались у закордонній пресі.

З уваги на те, що роки визвольної боротьби в часі і після Другої світової війни творять окрему добу історії України, Головна Управа Т-ва Вояків УПА ім. ген. хор. Романа Шухевича — "Тараса Чупринки" в США рішила видати другу частину споминів п. н. "В рядах УПА".

Ми брали до уваги те, що ця боротьба велася без зовнішньої допомоги, отже тільки власними силами синів і дочок Українського Народу. Це була боротьба тих, які збройно протиставились фашистській Німеччині і російсько-більшовицькій комуністичній імперії — СРСР.

Читаючи ці спомини, Читач повинен пам'ятати про те, що їх писали не письменники чи професійні журналісти, але писали їх власною воєцькою рукою учасники цієї боротьби. Вони писали їх від серця та від щирої душі, щоб розказати нам і нашим нащадкам про грізне минуле.

У вирі цієї боротьби пропало багато цінних доказових матеріялів, тому сучасні та майбутні історики, пишучи історію тих часів, будуть напевно користуватися даними, що їх подають учасники цієї боротьби у своїх спогадах.

Головна Управа Товариства Вояків УПА доручила другові Миронові Мицеві — "Духові" зібрати й упорядкувати написані спомини та подбати про їхню публікацію. Складаємо щиру подяку всім друзям-авторам тих споминів, а другові Миронові Мицеві — "Духові" і ред. Миколі Дупляку за солідно виконану працю.

Випускаючи у світ цей матеріял, ми надіємося, що ми чесно старалися дати нашим читачам факти боротьби членів ОУН-УПА з окупантами України.

Не було б цієї боротьби, не було б сьогодні Самостійної Української Соборної Держави.

Головна Управа Т-ва Вояків УПА
ім. ген. хор. Романа Шухевича — Тараса Чупринки

ПЕРЕДМОВА

Кожен культурний нарід зберігає пам'ять про своє минуле. Тільки знаючи минуле, можна розуміти сучасне і передбачати майбутнє. Той, хто через довгі роки поневолював Український Нарід, робив усе, щоб українці не знали і не пам'ятали свого минулого, а якщо знають, то щоб воно було так спотворене, як для поневолювачів це корисно. Саме тому до часу відновлення незалежности Української Держави в 1991 році, вся пропаґанда та література в Українській РСР була спрямована на те, щоб м. ін. знецінити боротьбу Українського Народу за волю і самостійність.

Фальшуючи наше минуле, боротьбу найкращих синів і доньок Українського Народу, часто його непересічних героїв, ворог змальовував їх як злочинців. Він робив це з розрахунком, щоб нові покоління українців не мали з кого брати прикладу, щоб не довідались, за що проливали свою кров і гинули в різний час і в різних збройних формаціях, або карались по тюрмах і засланнях тисячі юних українців і українок. Нищивши пам'ять у нашому народі, вороги старались знищити його волю до боротьби за свою незалежність, за право жити під сонцем так, як живуть інші народи. Окупанти дуже боялися, щоб довідавшись правди, діти не схотіли помститись на них за своїх батьків, щоб з іще більшою силою і завзяттям не повстали за свої права і потоптану ворогом волю.

Спогади колишніх вояків Української Повстанської Армії, які віддаємо українському Читачеві — це не повна історія боротьби УПА, але вони творять частину вагомої живої історії цієї революційно-збройної боротьби і збройного підпілля Організації Українських Націоналістів переважно на Закерзонні, тобто на відвічних українських етнічних землях у границях післявоєнної Народної Польщі.

Слід мати на увазі той факт, що збройна боротьба УПА охоплювала великі простори України, велась проти німецьких фашистів і російських комуністичних поневолювачів і тривала під час і після Другої світової війни до 1950 року. Крім того, спогади не охоплюють збройної боротьби УПА після великого рейду відділів УПА на Захід у 1947-48 роках. Свого великого досвіду в боротьбі за вільну Україну в рядах УПА не передадуть нам тисячі учасників змагань ОУН-УПА в різних частинах України, бо вони загинули в цій боротьбі, або їх опісля замучили в тюрмах і концентраційних таборах Сибіру.

Тому, що під цю пору природною смертю відходять із цього світу учасники збройної боротьби УПА, спогади тих, хто мав щастя пробитись

на Захід зі зброєю в руках, покладаючись лише на власні сили і розум, тепер дуже на часі і дуже важливі. Читаючи їх маю таке враження, що вояки УПА ніколи не перестали боротись за вільну Україну, бо колись воювали зі зброєю в руках, опісля захищали добре ім'я України в різних ділянках життя на різних постах у країнах свого поселення на Заході, а тепер ще залишають своїм сучасникам і нащадкам особисті спогади з боротьби в рядах УПА. На щастя, хоч частина учасників цієї боротьби таки дочекалася відновлення Незалежної Української Держави в 1991 році.

Ті, хто жив і боровся під гаслом Організації Українських Націоналістів "Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї" — заслуговують на щиру вдячність і пошану сучасників і прийдешніх поколінь українців, бо вони не пропустили нагоди здобути Україні волю.

Коли всякі державні достойники відновленої Незалежної Української Держави принагідно говорять, що Україна здобула волю без проливу крови, то це прямий абсурд і глум над пам'яттю борців за волю України з архіву більшовицької пропаганди.

У рядах Української Повстанської Армії боролась наша найсвідоміша молодь — юнаки і юначки в різних періодах нашої історії, а також під час і після війни, тому в них не було часу на формальну освіту, але боротьба на смерть і життя була їхнім вчителем і важким досвідом, тому в їхніх спогадах відчуваємо простоту і щирість, а це тільки підсилює до них довір'я і пошану, що, безперечно, збільшуватиметься з часом.

У спогадах сучасників боротьби УПА відчуваємо щиру українську душу і, якось навіть дивно, — не відчуваємо тієї великої ненависти до ворогів, з якими вони воювали та які знущалися над ними у полоні. Книга спогадів колишніх вояків УПА є, практично кажучи, свідченням багатьох справжніх людей, а не вигаданих письменником героїв, тому вони стають важливим свідоцтвом частини нашої історії, живою картиною боротьби УПА на Закерзонні.

Дуже відрадно і похвально, що в спогадах багато місця відведено Лемківщині, а це з багатьох причин, бо вони є не лише свівдоцтвом подій, але й підтвердженням того, що лемки, як найбільш західня вітка Українського Народу, все вважали себе частиною цього народу, а коли була нагода, боролись у Карпатській Січі, захищаючи вільну Карпатську Україну, а відтак у рядах УПА, захищаючи свою землю і вмирали за волю України. Саме за те комуністичний режим післявоєнної Польщі вирішив позбутися українського автохтонного населення на українських етнічних землях, що опинилися в кордонах Польщі і силою вигнав в акції "Вісла" залишки українського населення з-під рідних стріх на польське заслання, на знищення.

Автор цієї передмови належить до того покоління, що ледве пам'ятає бійців Української Повстанської Армії, але зберегло гордість з нашого українського війська, а спогади ветеранів УПА цю гордість лише

підсилюватимуть.

На жаль, не все і не всі аспекти життя охоплюють ці спогади, бо ж і не можуть їх охопити. Жаль, що ні одним словом ніхто не згадує в них Рудавки Яслиської на Лемківщині — рідного села автора цієї передмови, з якого після виселення українського населення на польські понімецькі землі, не лишилося й сліду. Всіх подій охопити в одній книжці надто важко.

Ця публікація буде вагомим доповненням до першої збірки спогадів колишніх бійців УПА, що вийшла в Нью-Йорку в 1957 році під редакцією д-ра Петра Мірчука і Вячеслава Давиденка. Хотілось би, щоб таких спогадів у майбутньому появилося більше, щоб вони якнайповніше охопили збройну боротьбу УПА на всіх теренах України та проти всіх ворогів нашої Батьківщини.

Підготовляючи до друку ці спогади, я перевіряв точність назв населених пунктів з "Йосифінською (1785-1788) і Францисканською (1819-1820) метриками" (Київ, 1965), бо в рядах УПА не все воювали пресові звітодавці, які б записували точно всі назви і події, а зуб часу надщербив не одну пам'ять. Значить, маленькі неточності в назвах населених пунктів деколи можливі.

На закінчення годиться сказати, що публікацією своїх спогадів ветерани збройної боротьби в рядах УПА, що виходить в останній рік цього XX століття, залишають по собі не лише чергову цінну пам'ятку, але й добрий приклад і важливу науку молодшим поколінням, що з міцнішим ворогом не тільки треба, але й можна боротися і можна перемагати, а від нашої волі залежить дальша доля Українського Народу та нашої Батьківщини.

Слава Вільній і Незалежній Україні! Героям Слава!

Микола Дупляк

ПОВСТАНСЬКІ СВЯТ-ВЕЧОРИ Й РІЗДВО

РІЗДВО 1943 РОКУ НА ПОЛІССІ

(На вишколі)

... Не спостереглись, як прийшло Різдво 1943 року. Стрільці приносять ялинку, прикрашують світлицю гіллям, дівчата, що працюють в кухні, роздобули папір, роблять прикраси на ялинку.

На Свят-Вечір кожний поголився, почистив одяг. Хлопці привезли з села чисту білизну. Усі веселі, жартують. Дехто пише побажання до своїх рідних. Ввечорі, як тільки зірка засяла над лісом, усі заходять до світлиці. Столи накриті білими скатертинами, на них череп'яні миски. В куті дідух і ялинка.

До столу подає страви двоє дівчат. Заходить комендант вишколу і гості-старшини. Комендант вітає присутніх словами "Христос Раждається!", коротко промовляє, говорять також гості-старшини. Починаємо нову повстанську колядку, що її самі склали...

Все нижче і нижче схиляються голови. Починаємо знову колядувати "Бог Предвічний народився" і "Нова радість стала". Комендант просить до вечері, бере ложку. Наперед їмо кутю. Це товчений і варений ячмінь, без меду і цукру. Дальше йде квашена варена капуста, а відтак кава з чорним хлібом. По вечері комендант складає присутнім побажання. Оповідаємо один одному свої пригоди з дому, як то колись було на Різдво. Вже пізно по півночі ідемо спати...

СВЯТ-ВЕЧІР 1944 РОКУ НА ЛЕМКІВЩИНІ

Для більшости стрільців Різдво 1944 року було першим у підпіллі. Дехто святкував його вже в рядах Української Народної Самооборони (УНС) в німецькому запіллі.

У навечір'я Різдва сотня перемаршувала до села Кальниця. Тут затрималась на кілька днів. Вбоге мале сільце, з усіх сторін

оточене густим смерековим лісом. Люди надзвичайно щирі. Своїх воїнів, про яких уже багато чули, гостили тим, "чим хата багата".

Сотня в складі трьох чот розташувалася в горішньому кінці села. В долішній кінець вислано заставу в складі одного роя, а бічне забезпечення мала перша чота, яка після цілої доби вартівничої служби мінялась з другою, а далі з третьою чотами. Окрім того, кожний рій виставив свою алярмову стійку.

Передріздвяний настрій стрільців був різний. Одні були мовчазні, сумні, інші безжурні, веселі.

З появою першої зірки, господарі вносили до хат дідуха, поздоровляючи присутніх стрільців нашим традиційним "Христос Раждається!"

Стрілецтво, одягнене "по-святковому", засідало до вечері.

Коли вже всі були готові вечеряти, до хати ввійшов сотенний політвиховник Кривуля (придніпрянець, згинув у бою над Ветлиною 1945 року), поздоровляючи стрільців з празником. Всі мовчали. По короткій перерві політвиховник зворушливим голосом прочитав відозву Проводу ОУН до стрільців і командирів УПА з нагоди празника:

"Доля судила нам, друзі, бути в рядах Української Повстанської Армії і може вперше, в умовах важкої підпільної боротьби, святкувати це велике свято.

У цей Свят-Вечір народження Божого Сина, ще міцніше стиснімо зброю й у стіп народженого Спасителя присягнімо, що кривди заподіяні нашому народові, ми пімстимо на ворогах!

Ми, воїни Божої Правди і поневоленої від віків Батьківщини — України, готові на Твій поклик, Боже!...

Так як Ти, Ісусе, народився на те, щоб пізніше за Правду для людей на хресті вмерти, так і ми готові за Правду вмерти. Ми готові скласти свої голови, щоб своєю кров'ю й життям окупити нам Волю!"

Батьком цієї стрілецької сім'ї був під час Святої Вечері найстарший віком ройовий Нагірний. Першою із колядок пролунала "Бог Предвічний".

ПОВСТАНСЬКИЙ СВЯТ-ВЕЧІР

Вже за кілька тижнів до Різдва (1947 р.), у відділі УПА командира Бурлаки почалась підготовка до відсвяткування традиційного українського Свят-Вечора, третього з черги в повстан-

ських умовах, у новій підбільшовицькій дійсності. Святкувати задумано на терені дій відділу — в найближчій околиці Перемишля... Головним завданням відділу було побудувати велику, затишну колибу — приміщення для Святого Вечора, яке могло б умістити приблизно 300 осіб, у глибині Коршмацького лісу.

У вечері, крім нашого відділу, мали взяти участь: курінний командир із почотом, Окружний Провід ОУН та вся теренова сітка округи і сотня командира Крилача, яка повинна була прибути до нас із убогої, гористої околиці Бірчанщини. Мали теж бути запрошені гості з-поміж решток місцевого українського населення.

Курінний капелян УПА, о. Кадило, повідомив нас, що зможе прибути до нашого відділу щойно на Водохрестя, тому у Свят-Вечері мав взяти участь єдиний ще в Перемищині український священик, о. А. Виховник відділу з диригентом хору взялися за підготовку веселого "повстанського вертепу" та колядок.

Господарська референтура взяла на себе приготування традиційних страв, печива та інших харчів. Не забули теж про дідуха, сіно та про ялинку. Вона мала стояти жива-незрубана серед колиби, прикрашена й освічена...

Та не завжди, а понадто в умовах повстанської боротьби, вдається здійснити задумані пляни. Так сталося і цим разом.

4-го січня на повстанський табір напали польсько-більшовицькі війська, а після бою сотня УПА відійшла зі своїх становищ.

Про запляноване святкування Свят-Вечора в лісі годі вже було й думати.

— Перешкодили нам у лісі, будемо в селі святкувати, — сказав командир Бурлака та видав нові розпорядження.

Щоб дезорієнтувати та "вивести в поле" ворожу розвідку, а тим часом забезпечити спокійне святкування Різдва, відділ негайно вирушив у передсвятковий маскуючий рейд-маневр по селах вздовж Сяну, затримуючись на кілька годин у кожному з них та поширюючи вістку, що відходимо "в гори" (Бірчанщина — Сяніччина). Тим часом над вечір 6-го січня, далеким форсованим маршем ми перейшли на протилежний бік Комарницького лісу над села, в яких задумано зустрічати Різдво. Тут уже ждали всі запрошені нами гості повстанці з цілого району.

Зупиняємось на скраю лісу, на горі, з якої прекрасно видно всю околицю... Позаду нас розлогий ліс — наш вірний друг, чорний, таємничий... В долині, під нами, розвалини спалених сіл Закерзоння; наліво — старий княжий город Перемишль. А перед нами, просто на схід, у віддалі ледве кількох кілометрів, виднiють українські села... Та це вже потойбіч кордону — за лінією Керзона...

* * *

Стаємо на збірку рядами, у формі незамкненого чотирикутника. Відчитання коротких святочних наказів, ряд побажань, врешті палка, бадьора, вояцька промова командира Бурлаки, при кінці якої він несподівано для всіх звернувся до відділу:

— А тепер, друзі, заколядуємо! Але так, щоб почув нас Перемишль та наші села за кордоном, — в Україні, які не можуть сьогодні голосно співати та радіти, що прийшов на світ Ісус — Дитятко Боже, на погибель клятому Іродові!

Годі описати почування, які огорнули кожного, коли із засніженої лісистої гори, з грудей двох сотень вояцтва понеслись понад зруйнованим, поневоленим, але непокореним, незламним клаптиком Закерзоння могутні слова старої української колядки: "Бог Предвічний народився...".

Кожний відчував, що співає не звичайну колядку, що її століттями співає Український Народ. Сьогодні вона стала сміливим, гордим викликом кривавому ворогові-наїзникові, могутньою, тріюмфальною піснею...

... І співають її вони не самітні, бо ось за хвилину відділ, закутаний у білі накидки-покривала, розгорнувшись широкою розстрільною, засніженими полями сходить вниз, у село, де зі сльозами радости в очах зустрічає повстанців гостинне населення, щоб там, під охороною кулеметних застав, при спільній Свят-Вечері, ще раз спільно з українською родиною заспівати невмируще: "Бог Предвічний народився...".

СВЯТ-ВЕЧІР У ЛІСІ ПІД ЗАБІЛОЮ

Наш відділ "Месники I" (і відділ командира Тучі) квартирував у лісі під Забілою, у третьому районі. При відділі була група СБ провідника Явора. В терені було спокійно. Поблизу не

було ворожого війська, тож можна було припускати, що свята проминуть спокійно. Відділ приготовлявся до спільної вечері. Стрільці робили столи з округлих колод, рубали ялинки тощо.

День минув щасливо, без погоні. Звечоріло. Стрільці накрили столи скатертями, принесли дідуха й поставили в куточку землянки. Під вечір хлопці почали заходитись коло кухні: варили вареники, борщ з грибами, кутю, пекли паляниці й книші.

Коли вже все було готове, командир велів сідати до вечері. Доручив також змінити стійку, щоб хлопці могли хоч трошки погрітися в землянці перед вечерею. Мороз того дня був великий, сягав до 30 ступенів. Командир поділився з хлопцями просфорою і побажав усім веселих свят і щасливого Нового Року. Потім політвиховник, друг Ш., теж побажав кожному та сказав кілька слів про цьогорічні свята наших батьків, сестер і братів під більшовиками, а також згадав тих, хто знаходиться в полоні, в тюрмах чи на еміґрації. Відмовив разом з хлопцями "Отче наш" і "Молитву Українського Революціонера".

На вечерю подали кутю, вареники і борщ. По вечері хлопці співали колядок, а службовий старшина зробив зміни стійок, щоб і вони повечеряли...

СВЯТИЙ МИКОЛАЙ У "ПІДЗЕМНІЙ ПАЛАТІ"

Так (у підземному бункері) застав нас св. Миколай. Встали ми ввечорі, а по-нашому вранці того дня і починаємо співати: "О, хто, хто, Миколая любить". Котрийсь із друзів кидає жартівливо заввагу, що цим разом св. Миколай не загостив до нас, бо не міг відшукати нас під землею. І в той якраз момент чуємо, як тарахнула, наставлена нами на щура, пастка.

— А таки не забув за нас св. Миколай! — каже Орлик.

Всі задоволено засміялися, бо ліквідація того впертого галапаса, який систематично викрадав нам наші харчі, була для нас вартіснішим дарунком, ніж повна торбина найсмачніших ласощів...

Прийшли Різдвяні Свята. Так хочеться дихнути свіжим повітрям! Як там виглядає "на світі"?.. На сам Свят-Вечір вістун підійшов до вічка, зрушив цегли і відкрив нашу входову "браму". З цікавістю заглядаємо надвір: чудовий, морозний вечір, снігу немає. Значить, — шибає в нас усіх одна думка — можна б сьогодні вибратися на села по харчі!

...Підходимо під село. Дивимось на білі аж по самий чубок від морозного інею хати знайомого нам села і жаль стискає серце. Це ж було українське село. Колись під цю пору гомоніли тут веселі колядки, гамірно бігала з вертепом дітвора. А сьогодні — тут будень чужого, ворожого нам села. Зайди господарять на нашій прадідній землі!..

Заходимо до однієї хати, стукаємо, щоб відчинили. Господар (поляк) виглянув і питається, хто ми такі. Відповідаємо, що польські жовніри. Він відчинив двері. Входимо до хати, а тоді кажемо йому по-українськи, що ми члени УПА і прийшли до нього по континґент. Який? Харчовий. Адже це українська земля і хата, в якій він живе, забрана насильно від українського селянина, то ж він повинен платити за те, що користується всім тим...

...Була вже північ, коли ми добилися назад до нашої "підземної палати". Входимо до бункера, вносячи на плечах, замість дідуха, мішки, повні харчів. Зварили зупу та ще дещо й засіли до Святої Вечері. Командир Орлик привітав нас традиційним "Христос Раждається" і ми стиха заспівали колядку "Бог Предвічний народився".

Відсвяткували Різдво Христове в підземному бункері, як майже дві тисячі літ тому перші християни в Римі у своїх підземних катакомбах!..

Модест Ріпецький — "С. Горислав"

ПОВСТАНСЬКЕ РІЗДВО

Зимова ніч у Карпатах пестить морозним подихом смагляві обличчя повстанців. Вони чогось цієї ночі інші як завжди. У їхніх очах горить вогник радости, замрячений серпанком глибокої задуми, а може навіть смутку. Це ж завтра Свят-Вечір...

У віддалі трьох метрів ступає один за одним протоптаною в снігу стежкою, що пнеться все вище вгору. Тишу перериває лише час від часу брязкіт дисків до "дехтяра".

Мов телефонним дротом пробігає від стрільця до стрільця наказ сотенного "стати". Сотня під селом Царинське. Бунчужний зі стежею входить до села. В селі спокійно, ворога немає. Вкоротці відділ, розподілений по роях, розходиться по квартирах. Виставлені застави та "алярмівки" бережуть своїх друзів, які, як завжди, не роздягаючись, лягли на соломі, щоб ще тих кілька годин, що залишилися до ранку, здрімати чуйним, але даруючим силу сном.

Штаб сотні Бурлаки вибрав село Царинське, щоб відсвяткувати своє перше повстанське Різдво. Відділ розмістився в його горішньому кінці, звідки в разі наступу ворога вдасться відступити до лісу, а навіть, коли б була потреба, прийняти бій.

* * *

На небі замерехтіла перша зірка і по селах та містах засіли до Святої Вечері всі українські родини, яким ще пощастило, одним потайки, іншим ще не криючися, зустріти свято.

За скромно застеленими столами розмістилася до спільної вечері й вояцька сім'я сотні Бурлаки. Коротке, але щире слово командира та спільна святкова молитва зворушили вояцькі серця.

В задумі починають вечеряти. Думками кожний хоч на хвилину опиняється коло своїх рідних. Як мило було колись ще в дитинстві безжурно коло батьків зустрічати Різдво Христове, а сьогодні...?

Могутнє "Бог Предвічний" вирується з уст сотні вояків. Маленькі шибки тремтять, здається, що ще трохи й розсипляться на куски під напругою сильних звуків. У кімнаті оживає, розмови стають живіші, а колядки міняються.

Милою несподіванкою вечора стає весела ревія, підготовлена групою вояків. Ініціяторами її були сотенний виховник Сокіл, чотові Ванька і Левко, ройові Голий та Павленко. Здоровий вояцький гумор виявляє себе в скетчах та співах. Голосний сміх та оплески стають нагородою для виконавців. Спільний вечір скінчився. Рої вертаються до своїх квартир. У вужчому колі з дозволу командира можна продовжувати святкування до півночі. Місцеві господарі догощують ще своїх лісових гостей хто чим може. В дружніх розмовах, переплітаних колядками, приємно проходить час.

Хоч відносно недовго доводиться друзям ділити спільну долю і недолю, але є вже багато про що згадувати: "Букове Бердо" — комплекс лісів між Ступосянами, Мучним та Беріжками, — місцем, де влітку 1944 року створилася сотня Бурлаки і де в складі куреня Рена переходила свій стрілецький вишкіл. Тверді були це дні, але за те "з необтесаних цивілів" зробили повстанських вояків.

Перехід фронту з німецького в більшовицьке запілля. Бойове з'єднання УПА, в складі якого переходила сотня Бурлаки через фронтові лінії, було правдоподібно одним з найбільших, якому такою кількістю вдалося передертися через ворожі позиції. З наказу Головного Командування УПА всі навколо діючі сотні УПА й бойові одиниці збройного підпілля долучились до куреня командира Рена і під його командуванням перейшли фронт. У тому з'єднанні були такі сотні: Веселого, Бульби, Бурлаки, Іскри, Байди, Нечая, Громенка, Осипа, дві сотні Євгена, кінна чота Тараса, дві чоти сотні Чорного, далі боївки служби безпеки і боївки місцевих теренових проводів та численна валка коней, навантажених амуніцією, максимами та мінометами. Кожна сотня начислювала тоді біля 200 стрільців. Багато цікавих спогадів залишилося в кожного з того вмілого, а рівночасно сміливого партизанського маневрування. Була це важка проба, а рівночасно заправа до дальшої боротьби в більшовицькій дійсності.

Надовго залишився в пам'яті вояків спогад про перший наступ у більшовицькому запіллі куреня Рена, а саме: сотень Байди, Нечая, Веселого та Бурлаки на пограничну заставу НКВД та воєнкомату в Перегінську, де повне запалу вояцтво сміливо наступало на ворожі позиції.

Невдалий бій з більшовиками під Сторонною на Самбірщині, де полягло багато друзів і попав до рук ворога ввесь табір, зарисовував невеселі перспективи майбутнього. Більшовики застукали там несподівано на квартируванні сотні Байди та Бурлаки й ледве пощастило сотням вирватись з оточення.

Фільмовою стрічкою пробігають дальші спогади недавно пережитих днів, чергуючись з оповіданнями про рідних, близьких та знайомих.

Точно опівночі настає нічна тиша, що перериває всі балачки та співи. Сон різдвяної ночі переносить повстанців у країну забуття.

* * *

Маленька дерев'яна церковця села Царинського вже давно не містила в своїх стінах стільки людей, як сьогодні. Разом з місцевими селянами, також повстанська сотня, уставлена рівними чвірками, звеличує спільним співом Різдво Христове. Колядки та молитви линуть до стіп Всевишнього та просять його про кращу долю для свого народу й своїх рідних. Зміцнені застави й добре замасковані "зірці" мають перед собою відповідальний обов'язок і виконують його сьогодні з подвійною чуйністю. Служба Божа скінчена. Змістовна проповідь священика дала духовий корм для присутніх у церкві й під її враженням виходять всі з її порогів.

І знову вояцтво на своїх квартирах далі святкує це велике свято. Перший день Різдва Христового добігає свого кінця. Рідня, знайомі та сусіди гостяться одні в одних бідно, але щиро. Скрізь лунають колядки.

А сотня, розтягнена в довгий стрілецький рядок, під ніч покидає село. Зірки блимають, радіючи, що знову бачать своїх приятелів-повстанців, які блукають у карпатських лісах так, як вони в своїх безконечних просторах. За хвилину заднє забезпечення сотні зникне у карпатських лісах.

"Вишиваний"

БІЙ УПА НА СВЯТ-ВЕЧІР

Наша сотня квартирувала в селі Воля Володська, повіт Перемишль. Там ми думали провести і Свят-Вечір, але нагло прибіг зв'язковий і ми одержали наказ залишити село.

Сотня у складі 250 вояків стоїть на збірці. Входить сотенний командир Сівач і дає наказ: "Друзі вояки, нині йдемо до бою. Маємо розбити тюрму і звільнити 150 наших братів, які опинилися за ґратами в Бірчі за підпільну роботу". — "Слава! Йдемо і визволимо!" — відгукнулись бійці. Вийшов наш священик о. Сосна і відправив читану Службу Божу.

Почався відмарш. О год. 9:30 ми вже були у Бірчі. Точно о год. 10:00 починається бій. Заклекотіли повстанські кулемети, кріси, папашки, песики та максими.

— "Вперед, до брами!" — чути наказ. Вояки розбивають двері та залізні замки тюрми. Відкриваємо двері. В'язні з плачем дякують нам за визволення. Велике зворушення. Тим часом польсько-більшовицькі відділи почали оточувати нас з усіх боків. Почався страшний бій, що тривав до різдвяного ранку. О год. 7:00 рано ми продерлися з міста знову до лісу. Наших було убитих 7 вояків і 2 тяжко ранених, а поляків убитих було 85. Своїх ранених ми забрали до санітарних криївок.

Службу Божу на Різдво вже о год. 9:00 рано відправив о. Сосна. Тепер щойно на Різдво ми почали колядувати "Бог Предвічний", бо вчора на Свят-Вечір мусіли мовчати. До лісу принесли нам люди з села кутю, борщ, вареники. Добре смакували нам різдвяні страви, однак не довго, бо знову посипались на нас ворожі постріли. Почався знову новий бій, який тривав дві години. Ворога ми відтиснули, а самі перейшли до іншого лісу.

От так коротенько приходить на думку подія, що відбулась

у Свят-Вечір, в бурхливі часи визвольних змагань ОУН-УПА. Засівши до Свят-Вечері, згадаймо тих, "які життя своє віддали за друзів своїх". Залишімо їм вільне місце при столі. Хай їх геройський дух додає нам повної наснаги у продовжуванні ідеї визволення України. Христос Раждається!

Тарас Бурий — "Буркун"

БІРЧА

З тривогою й непевністю очікував Український Народ на рідних землях наближення свят Різдва Христового 1946 року. Не було сумніву, що червоний окупант не пошанує величі святкової хвилини — народження Божого Дитяти, але застосує всі свої найбільш брутальні й жорстокі засоби, щоб завдати нових дошкульних ударів, грізному для нього, українському визвольному рухові.

Особливо напруженою була ситуація на західніх окраїнах української етнографічної території, на захід від лінії Керзона, тобто на Лемківщині з Сяноком, Посянні й Засянні з Перемишлем, Ярославщині, Холмщині, Підляшші і Грубешівщині, які, згідно з Ялтинським договором, увійшли в склад польської "людової" республіки.

На цих теренах, почавши від серпня 1945 року, польський комуністичний режим, за допомогою з'єднань польського війська, переводив варварське насильне виселення української людности до УРСР. Стероризовані люди, часто тільки з клунками в руках, були ескортовані до прикордонних переселенчих пунктів, звідки вже під "дбайливою" опікою НКВД "добровільно" виїжджали в обійми совєтської імперії.

Нещасне населення ставило розпачливий одчайдушний спротив — активний і пасивний. В його обороні виступили скріплені й загартовані в боях відділи УПА. Деколи доходило до дуже важких боїв. Польсько-більшовицькі частини спочатку виступили до акцій як на нормальному фронті — з участю танків, літаків і гармат, та швидко переконалися, що ця зброя не має більшого практичного застосовування в партизанських боях. Легко озброєні, не обтяжені таборами, а тим самим рухливі й

звинні, в додатку прекрасно ознайомлені з тереном, українські повстанські відділи виходили з боїв переможно.

В наслідок успішних протидій УПА, восени 1945 року поляки змогли тільки частинно виконати свій плян виселення українців з Закерзоння. Менше потерпіли недоступні, серед лісів положені села, але в околицях Перемишля і Бірчі була виселена більша частина населення.

Згадані околиці були тереном дій куреня УПА, під командуванням полк. Коника. У склад куреня входили чотири сотні: Громенка, Бурлаки, Ластівки й Барона (опісля Яра). Особовий склад куреня це майже всі сини тієї землі, яких родини були вимордовані, або вивезені до СРСР, або, в кращому випадку — залишились на своїх місцях, живучи під постійним терором і загрозою знущань та переслідувань. Не диво, що кожний стрілець горів тільки одним бажанням — помсти на ворогах за всі кривди і злочини.

Щоб не допустити до заселення опустілих поукраїнських сіл зайдами-колоністами, ці села, напівзруйновані під час боїв і переселенчої акції, до решти спалювали наші відділи.

Щоб запобігти відплатним акціям УПА, поляки створили собі випадові бази в кількох містечках і селах. Крім військових, нерідко бандитських відділів, в тих базах концентрувались польські цивільні банди з найгіршого суспільного елементу. Військові відділи, спільно з бандами, часто нападали на українські села в спосіб дуже подібний до давніх диких татарських нападів.

У відповідь, наші відділи здобули і спалили деякі польські бази. З димом пішли містечка Красічин і Риботичі, та села Дилягова, Залєсє, Войткова зі станицею бандитської міліції, Кузміна, Гута. Ворог був змушений стягнути свої сили з цілого терену до Перемишля і Бірчі.

Невелике місто Бірча, положене в гористій лісовій околиці між Сяноком і Перемишлем, стало сильною ворожою твердинею і рівночасно випадовою базою на всю околицю. Залога Бірчі нараховувала постійно біля одної тисячі озброєних людей. Навколо міста були побудовані бетонові бункери-укріплення і загорожі з колючого дроту. В постійному поготівлі була обслуга тяжких кулеметів і мінометів, як теж половина всієї залоги.

У додатку, навколо Бірчі було кілька польських бандитських сіл, наче її форпости, населення яких вславилось нелюд-

ською жорстокістю й безпощадністю у відношенні до безборонного українського населення. Вони, ці шовіністи-нелюди, мов гайвороння, що зачуло жир, хмарою сунули з мішками на плечах за військовими відділами в часі виселення та грабували й безпощадно мордували українську людність.

Теренове командування УПА рішило знищити це бандитське гніздо, яким була Бірча з її форпостами. Перша акція відбулась уночі 22-го жовтня 1945 року. В ній взяли участь: курінь УПА к-ра Прута та відділ к-ра Кармелюка, які навмисне тому й прибули з-за кордону, з Радянської України. Названої ночі спалено кілька присілків Бірчі, а саму Бірчу вже над раном здобув курінь Прута, однак не вдалось повністю використати цієї перемоги для цілковитого знищення того бандитського гнізда. Щоб зруйнувати мурованні будинки, потрібна була велика кількість вибухових матеріялів і більше часу, чим відділи УПА, на той час, не диспонували. Щоправда, наші відділи знищили телефонічний і телеграфічний зв'язок Бірчі, але її залога мала ще й польові радіоапарати, при помочі яких зааларгмувала військові залоги Перемишля, Сянока і Динова, які негайно поспішили полякам на відсіч. Наші відділи були змушені відступити.

Другу акцію на Бірчу перевела тільки одна сотня к-ра Бурлаки 30-го листопада 1945 року. Тоді спалено всі присілки Бірчі, а разом з ними частину міста, звану Старою Бірчею, що й було метою тієї акції.

Мимо тих протидій УПА, поляки не залишили цієї бази, а навпаки — укріпили її та зміцнили залогу. Вслід за цим, посилились напади на рештки української людности довколишніх українських сіл.

Наша розвідка донесла, що найбільший польський напад на українські села мав відбутися на саме українське Різдво, 7-го січня 1946 року. Щоб перешкодити цьому, курінь к-ра Коника дістав наказ заатакувати ворога в його гнізді-Бірчі на самий Свят-Вечір, 6-го січня.

Того дня всі довколишні українські села з тривогою і неспокоєм приготовлялись до святої вечері, та в той час, засніженими лісовими стежками, маршували з різних напрямів поодинокі сотні куреня Коника на умовлене місце, недалеко Бірчі. На тлі срібно-білих дерев і кущів та засніжених лісових полян, серед гробової лісової тиші, цей мовчазний марш був схожий справді на похід грізних духів-месників. І, кожний, хто бачив би

той похід, міг би запитати: Що змушує цих людей на сам Свят-Вечір блукати лісами серед снігів і морозу? І самі його учасники, мабуть, снували подібні думки, а при цьому линули споминами в минуле, думками слали почування своїм найдорожчим, єдналися з ними, бодай у мріях, у цей святий вечір.

Мовчазно, врочисто, а заразом грізно відбувалась збірка цілого куреня. Її виповнили притишені, але рішучі слова команди й наказів та коротка промова командира.

Темне небо було вже засіяне ясними зірками, коли сотні, отримавши окремі завдання і загріті палкою промовою улюбленого командира Коника, відійшли на призначені вихідні позиції, щоб на умовлений знак, в ролі "грізних колядників" застукати з усіх сторін у ворота Бірчі. Того святого вечора українські повстанці мали нагадати ворогові, що його терористичні дії не пройдуть йому безкарно.

Важкий, кривавий був бій за Бірчу тієї пам'ятної ночі... Міста повністю не здобуто. Занадто сильна і підготовлена була його залога того вечора, підсилена шістьма новими батальйонами з Перемишля, які прибули туди ще перед настанням ночі. У цьому бою впав незабутній командир УПА, полк. Коник, увігнавшись на чолі невеликого відділу в саму ворожу гущу, а разом з ним загинуло 23-ох вояків-повстанців...

І, хоч як важко й боляче було кожному прийняти вістку про смерть командира, проте на саму згадку Бірчі, від того часу, кожний повстанець і кожний українець з місцевої людности відчував душевний підйом і гордість. Гордість за свого Командира і за поляглих Друзів, які ціною свого життя стримали ворога в його диявольських намірах, врятували українське населення від грабежів, вбивств та забезпечили йому спокійне відсвяткування ще одного Різдва Христового на рідній землі.

Н.С.

СВЯТ-ВЕЧІР НА ЛЕМКІВЩИНІ

Ой верше, мій верше,
Мій зелений верше!
Уж мі так не буде,
Як мі било перше...

Гостра була зима на Лемківщині 1946 року. У той час на цих теренах стояли вже частини ВОП ("Войско Охрони Пограніча") з головною командою в Команчі. Крім ВОП, паношився тут ще карний полк Міхальського, зложений із спеціяльно школених для боротьби з УПА елементів, а радше для мордування безборонного населення та грабування і палення хат, церков, шкіл.

Навесні того року, ще до приходу поляків у ці терени, московські війська були вже виселили частинно населення, в тому й мою родину. Решта людей втікала в ліси, а згодом повернулася назад до своїх пограбованих селищ та співпрацювала з УПА, незважаючи на постійну загрозу від хижацьких рук банди Міхальського. Я тоді, як 20-літня дівчина, виконувала обов'язки зв'язкової між сіткою ОУН і УПА.

У переддень пам'ятного для мене Свят-Вечора 1946 року, чомусь вперто приходили на згадку незабутні Різдвяні Свята з дитячих років. Як я тішилася тоді, помагаючи мамі в приготуванні Святої Вечері та в порядкуванні кухні. Коли підросла, то завжди з радісним ентузіязмом їхала зі школи в Сяноці додому на свята, до своїх рідних. А нині — я буду зустрічати Свят-Вечір сама одна, без своїх найближчих, в чужій хатині, схована від бандитського ока. Від таких думок мені мимоволі покотились по лиці дві грубі, гарячі сльози, але я швидко їх стерла і сказала собі: — А чи то тільки я сама одна? А скільки то в цей Святий Вечір таких

молодих, як я, ще й зі зброєю в руках, заховавшись за матір-ялицю, чатують на ворога, що прийшов мордувати і грабувати безборонне населення?...

Мої думки перервав господар Л., сповіщаючи, що до мене хтось прийшов. Вийшовши з криївки, я стрінулась зі зв'язковим від станиці ОУН у Вислоці Долішньому. Він передав мені організаційну пошту ("ґрипси"), яку мушу доставити до Явірника для командира відділів УПА Хріна і Бродича.

Вийшовши непомітно з хати, я подалася через ріку Вислік і вийшла на гору Верхи аж до чистого поля, а тут звернула на південь попри ліс Рівня в сторону Явірника. Мороз був дуже сильний, до того дув такий вітер, що дух запирало. Але вітер відразу засипав мої сліди перемерзлим снігом. Праворуч, з боку Словаччини, чорніли гірські шпилі — Галицька і Кичера з пагорбком Сідлиська, з якого стелився вид на далеку околицю.

На місці призначення я передала пошту. Вертаючись назад, вступила в Явірнику до О.Х. та обговорила з ним деякі справи. Звідти пішла на переходовий пункт до друга П., щоб трохи відпочити. Було вже по полудні, як я вирушила назад тією самою дорогою до Вислока Горішнього. Вітер був ще сильніший і дорога ставала щораз тяжча, не раз доводилось западатися в сніг аж по пахи.

Так я з трудом добилась під вечір під село Вислік Горішній. Ще було доволі ясно на дворі, як я, змучена дорогою і традиційним постом того дня, сіла в затишному місці, щоб трохи відпочити. Відпочинок був такий приємний, що я швидко почала засипляти, але раптом огорнув мене страх, що можу так замерзнути. З великим трудом я підвелася та в сутінках почала помалу наближатися до села. Зійшовши обережно з гори попри гірський потічок, я вступила до хати дуже бідної родини М., щоб трохи загрітись і розвідати, чи нема в селі польських вояків. Мене прийняли дуже прихильно. Коли я, загрівшись і відпочивши, збиралася відходити, господарі просили мене залишитися у них на Свят-Вечір. Вони запевняли мене, що в селі нині нема нікого, адже ж сьогодні теж польське свято — "Трьох королів", отже бандити Міхальського напевно не будуть цієї ночі лазити по хатах. Я обіцяла їм прийти пізніше, хоч і не мала наміру залишитись у них, бо вони були направду дуже бідні. Я вийшла обережно з хати і, пильно надслухуючи, пустилась іти в напрямі моєї криївки, як нагло з окопів, виритих вже польськими бандами, вихопився

заєць, що нагнав мені трохи страху. Я рішила не йти вже в той бік, тільки вернутись назад до господарів М. Їх хатина, положена під лісом, може найкраще підходила на проведення Свят-Вечора.

Коли я увійшла до хати, господарі зворушливо випитували мене, де я була, що так довго прийшлося на мене ждати. Я відчула в їхніх сльозах те родинне тепло, якого я вже давно не мала. Ми з'їли скромну вечерю і трохи поговорили. Господар показав мені, на всякий випадок, примітивну схованку в хижці, де він тримав бараболю. В одному кутку хижки була викопана мала яма, в якій я в крайньому випадку "клубком" могла сховатися. Зверху ямка прикривалася дощинками.

Ми помолились і полягали спати, але ще не встигли добре загрітися, як нараз з усіх боків загримали у вікна і двері хати з криками "отвожиць!". Я схопилася і боса, неодягнена скочила, як стій, до ямки в хижині, а господар накрив мене скоро дощинками і поставив на них глечик з півлітром молока, яке йому принесли сусіди для дітей. Моє військове вбрання господар кинув у кут за якусь пачку і зараз пішов відкривати двері. Вояки влетіли в хату з криком: "Ту сом бандеровци, ґдзєсьцє їх сховалі?".

Перешукавши кімнату, вони вдерлися до хижки, де я дрижала в ямці, скручена як їжак у клубок. Вони кололи багнетами стіни і долівку хижки... і я не знаю, чи то Боже Дитятко мене охоронило, чи того півлітра молока, що стояло на дощинках, що мене прикривали.

З погрозливими криками і злістю бандити відійшли з нічим, хоч були певні, що аж тут вже когось зловлять, бо чому ж господар так довго барився з відкриттям дверей?

По відході поляків я зараз вибігла з хати, окутавшись тільки коцом і в черевиках, бо господар так сховав мій одяг, що не міг у поспіху його знайти. Я забігла під берег недалекої ріки Вислік і притулилась до обриву. Зверху накрив мене відразу сніг, навіяний вітром. Так я просиділа під коцом і снігом решту ночі, а вдосвіта зайшла до найближчої знайомої хати, де мешкав С.Л. Він запевнив мене, що польська банда відійшла ще вночі. Він сам бачив, як випустили вгору ракету на знак відмаршу.

Так я святкувала Свят-Вечір у 1946 році на змордованій, пограбованій і спаленій польськими зайдами українській лемківській землі. У кожний Свят-Вечір мої думки завжди мимоволі линуть на могили отих безіменних борців УПА, які віддали своє юне життя на те, щоб жила Україна.

Михайло Ковальчин — "Бурий"

ПОВСТАНСЬКІ СВЯТА

Історик українських визвольних змагань напевне назве 1944 рік визначною датою, бо в цьому році Українська Повстанська Армія дійшла до свого найвищого розвитку. В її лави напливали тоді молоді й старші не лише зі східніх областей України і Галичини, але й з Закарпаття, Буковини, Басарабії тощо. В той час до УПА приходили цілими відділами, і то в повному бойовому виряді, друзі з Дивізії "Галичина", грузини, татари, узбеки, калмики, білоруси й інші вояки совєтської армії. З західніх армій були тут італійці, німці, а навіть поляки. В Українському Червоному Хресті було чимало лікарів-жидів, які працювали віддано за своїм фахом, і, як заходила потреба (а було це досить часто), по-геройськи били окупантів української землі. Не можна не згадати й української поліції, яка майже у 75% пішла з усієї України в лави УПА.

Навесні 1944 року, я теж мав щастя бути вояком УПА разом з 37 друзями. Я попав до сотні Нечая, де незабаром став ройовим у другій чоті командира Зіра. Сотня Нечая ще раніше вславилася боями, бо к-р Нечай був добрий вояк, енергічний, хоч трохи крикливий. Наша сотня була першою в курені під проводом командира Рена. Цей курінь у складі сотень Нечая, Бурлаки, Веселого і Байди, вирушив із Старо-Самбірщини в рейд аж під Ворохту і Чорний Ліс, звідкіля через кілька місяців повернувся на старе місце.

У поворотному рейді я був легко поранений у місті Перегінську. Приблизно в половині грудня наше командування вирішило, у порозумінні з місцевим тереновим проводом, вислати всіх поранених та фізично слабих до їхніх місцевостей на вилікування, щоб вони опісля включилися у місцеві відділи. Між

цих нещасливих попав і я. З уваги на великі сніги і морози, моя дорога в лісистих теренах, де в той час квартирувало багато військ НКВД, була нелегка. Все таки на сам наш Свят-Вечір 1945 року я добився до рідної хати о год. 7:30 вечора.

Не знаючи, хто мешкає в нашій хаті, я обережно підкрався під вікно, крізь яке, на щастя, побачив свою рідню і близького сусіда. Вони сиділи за святково застеленим столом. Серце забилося в грудях з великої радости і я вже думав застукати у вікно, коли з-за сусідньої хати вийшли колядники, і я був змушений сховатися до дривітні. Колядники заспівали "Бог Предвічний" і ця коляда зворушила мене до сліз, бо ж пригадалося мені, що на своїй землі я не маю права святкувати у своїй рідній хаті, а мушу ховатися, як якийсь злочинець, навіть перед своїми людьми.

Після закінчення коляди, вийшов з хати до колядників мій брат, щоб подякувати їм. З уривків розмови мого брата з колядниками я зрозумів, що хлопці колядували на церкву, на яку більшовики наклали 34.000 карбованців податку. Під кінець розмови один з колядників запитав брата, чи він має якісь вістки про мене. Брат, не знаючи, що я стою лише кілька метрів від нього, відповів, що я, мабуть, уже не живу.

Коли колядники відійшли, я знову підкрався під вікно і почав прислуховуватися до розмови, яку вів брат зріднею. Ще й досі пам'ятаю його слова: — Помолімся сьогодні перед Святою Вечерею за всіх померлих з нашої родини, за поляглих у бою в УПА, за нашого наймолодшого брата, а якщо він ще живе, то за його щасливий поворот до нас.

Я не міг вгамувати сліз і, заплаканий як мала дитина, постукав у вікно. Брат відчинив двері та запросив мене до хати, як незнайомого.

В хаті зразу ніхто мене не впізнав; я був озброєний автоматом, пістолем, ґранатами, моя борода була досить довга, а одіж нечиста, бо забрудилася в дорозі. Першою пізнала мене братова. Зайво описувати нашу радість. Врешті я швидко обмився і засів з родиною до спільної вечері.

Здається мені, що такої радісної хвилини як тоді, я ще не переживав ніколи. Повечерявши, я взявся до ґрунтовного порядку біля себе. Вікна заслонено, і я, зголивши бороду, почав митися розкішною, бо теплою водою, якої я вже давно не мав у лісі. Та не

встиг я як слід помитися, коли у вікно хтось постукав і відізвався голос: "аткрой!"

Не надумуючись довго, я наклав на себе пояс з пістолем і мокрий та босоніж, у самій лише білизні, вистрибнув через друге вікно. Ніч була холодна — 22 градуси морозу, а місяць, як на зло, світив.

Я приліг на сніг і вужем посунувся до недалекої шопки. Тим часом до хати ввійшли три енкаведисти, а родичі почали частувати їх міцним самогоном, щоб швидко впоїти та дати мені змогу сховатися в безпечне місце. Зрозумівши, що москалям не спішно виходити з хати, бо вони зайшли з тією метою, щоб добре наїстися і напитися, брат почав забавляти їх розмовою, а братова накинула на себе великий кожух, взяла дійницю й вийшла з хати, ніби до корів. Коли вона переходила біля мене, я тихенько закликав її і вона передала мені кожух та повідомила, що всі мої речі, включно з автоматом, є добре заховані.

Опісля я перейшов до стайні сусіда і тут, у теплі, поміж худобою, заснув міцним сном.

Після відходу енкаведистів мої рідні почали мене розшукувати по всіх усюдах, але надаремно, бо не сподівалися, що я зайшов до сусідської стайні. Тим часом мені снилися приємні сни, немов у найкращому ліжку, в готелі Вікторія в Нью-Йорку. Щойно о 4-ій годині ранку, господар, який зайшов до стайні, збудив мене.

У рідній хаті я переодягнувся в чисту білизну та святкове вбрання і, коли селяни йшли на Різдвяну Службу Божу, я також поспішав лисячими дорогами, але не до церкви, а до санітарної криївки, що містилася на приходстві. В криївці мене дуже тепло прийняли мої знайомі, лікарка Сіра з Київщини та аптекар Нехрист і два поранені друзі. В цій криївці ми спільно провели свята 1945 року.

Микола Фриз — "Вернигора"

НА СВЯТ-ВЕЧІР У ГОСТЯХ

Верхи полонин лягали довгими тінями на руїну дощенту спаленого села Царинське.

Біля румовищ церкви височів хрест, що чудом оцілів, коли в червні 1946 р., банди В.П. ("Войско Польскє") збезчестили, зруйнували і спалили гарну дерев'яну церкву. Недопалені стіни і стовбури коминів Царинського, покриті грубою верствою снігу, виглядали неначе смертельно поранені люди — закутані грубим м'яким бандажем.

Непорушна тиша панувала над засніженими лісами, глибокими ярами і полями, що були сповиті вечірніми сутінками. Навіть скрипіт наших чобіт на морозі, здавалось, не порушував маєстатичного спокою безлюдної околиці.

Ми йшли мовчки стрілецьким рядом, пильно розглядаючись навколо. Поспішали, щоб з першою зорею станути в зимовому таборі сотні командира Орленка.

На краю лісу, в глибокому яру, зайшли ми до землянки командира Кармелюка, який зимував у сусідстві сотні командира Орленка.

Завжди життєрадісний к-р Кармелюк зустрів нас і, військовим звичаєм, зголосив командирові відтинку Ренові числовий стан групи.

По офіційних привітаннях почались дружні розмови. Обмінювались новинами — вістками про успіхи, втрати та про щоденну процю.

Глибокою сніжною стежкою к-р Кармелюк зі своїми охоронами – стрілецьким рядом, ішов у гості на Святу Вечерю до сотні к-ра Орленка.

По короткій затримці й обміні кличок зі заставою сотні,

ми підходили до землянок, вітаючись із зустрічними друзями. При вході до землянки зустрів нас к-р Орленко і зголосив к-рові Ренові свою сотню, що саме тоді закінчувала приготування до вечері.

За кілька хвилин ми сиділи вже в землянці за довгими, святково прикрашеними столами. На середньому столі стояв грубий вівсяний сніп, а на кожному столі горіли свічки з правдивого бджоляного воску. Столи притрушені пахучим сіном, під середнім столом на підлозі постелено солому. Бракувало тільки білих скатертин на столах. Але чи можна було їх мати в суворій повстанській дійсності?

Коли вже велика повстанська родина, що нараховувала около сто осіб, зайняла місце за столами, тоді бунчужний Чорний дав наказ до молитви. Врочисто і зворушливо проказували всі разом слова молитви "Отче наш", а відтак "Україно, свята Мати героїв". Коли невимовно щиро і по-батьківськи к-р Рен привітав усіх "Христос Родився!", тоді стрілецтво громадою, півголосом, відповіло: "Славіте Його!" Мені доручив к-р Рен вітати стрілецтво від Проводу і Командування та в їхньому імені побажати бойових успіхів на службі народові.

Настрій був такий урочистий, що кожен переживав таку силу вражінь, як ніколи в житті під час Різдвяних Свят колись дома, в родинному колі. Кожний був думкою біля рідних, що десь там вдома бідували, чи в далекому морозному Сибірі, чи по тюрмах карались. Всі ми згадували бойових друзів, що в боротьбі за Батьківщину на полі слави впали і відійшли у вічність. Вітали думкою тих, що стояли далі на полі боїв. Дехто думав і про кохану дівчину.

Почалась вечеря.

Кухарі наливали кожному миску борщу, насипали вареників і куті. На краю одного зі столів було порожнє місце і стояла цупка з кутею. Ця для тих друзів, яких не було між нами.

Вечерю переривали співом коляд, а гуртом розповідали собі вояцькі пригоди і жарти. Час від часу змінювались стійки і застави.

Довго-довго поза північ сиділи ми, співаючи коляд, і розповідали собі всячину. Було поважно, зворушливо, гамірно і весело. Всі ми були одною великою, з'єднаною одними бажаннями і бойовими переживаннями — повстанською сім'єю. Були тут сини всієї України: з Донбасу, Волині, Карпат і Поділля. Всі бажали одного, всі боролися за здійснення одної мети.

Вже давно по півночі ми попрощались із друзями і крутою стежкою поміж проваллями глибокого яру, поміж засніженими сторукими велетнями-смереками, верталися до землянки к-ра Кармелюка на нічліг. Під ногами скрипів замерзлий сніг, що мерехтів у місячному світлі на полянах мільярдами іскор. На шпилі Царинських полонин світив місяць. Три зорі-косарі мерехтіли високо на небі.

Де-не-де тріскали від морозу столітні буки. Навколо була маєстатична, чудова різдвяна ніч.

Микола Фриз — "Вернигора"

ПЕРЕДРІЗДВЯНА КУПІЛЬ

Була половина грудня 1945 р. Чотирьох нас верталося з відправи сотенних політвиховників УПА. Переходили ми почерез села Кам'янки, Суковате, Гічвички, Рябе, щоб вище села Колониці перейти шосе Балигород-Тісна і долучитись до відділів УПА, що в цьому терені оперували, а радше старались провести зиму.

Йдучи глибоким пухким снігом почерез лісисті горби, ми чергувались, щоб кожний з нас ішов деякий час напереді, щоб ніхто з нас занадто не втомився, роблячи перший стежку, хоч у пухкому, але глибокому снігу. Йшли ми поволі, пильно обсервували терен, півголосом оповідали собі різні пригоди з повстанського життя і подивляли чудовий зимовий краєвид прекрасної Лемківщини. А було що подивляти: навколо нас багатством красок блистів у соняшних промінях білий-білий сніг. Струнке карпатські ялиці й смереки, присипані пухким снігом, стояли непорушно, неначе зачаровані велетні. Часом перебігали попереп нас сполоханий заєць чи серна, що ставши на мить, наче дивувались, що чотирьох повстанців посміло порушити тишу і чар їхнього лісового царства.

Було вже полудне, коли ми перейшли поперек село Рябе і, йдучи вниз лісом, наближувались, під селом Колониці, до шосе Балигород-Тісна. Я йшов попереду, а мої друзі Тарас, Ворон і Соломка, розповідаючи собі якісь цікаві пригоди, залишились около двісті метрів за мною. Шосе в цьому місці проходить понад річку почерез низький горб з півночі на південь. Я підійшов до шосе з північного боку горба і не бачив його південного боку. Постояв хвилину, послухав, а не завваживши нікого, вийшов на шосе та правим її боком понад берег річки пішов наліво, щоб ок. п'ятдесят метрів нижче в вигідному місці перейти по льоду річку в

лісистий масив Лопінника.

Нагло пронизливий свист куль і гук крісових пострілів зорієнтували мене вмить, що я попав на ворожу засідку. Я скочив направо, берегом скотився на лід, який проломився підо мною, і я станув у воді вище пояса. Пустив чергу з автомата в те місце, звідки перед хвилинкою посипались на мене стріли. Вискочивши з глибокої ополонки, зробив три-чотири стрибки і опинився в густих корчах по другому боці річки. Аж тоді я побачив ворога. Около десять ворожих польських вояків чи то сидячи на парокінних санях, чи тримаючись саней, риссю погнались по шосе почерез горб у напрямі Балигороду. Вони думали, що нас було багато й втекли.

У чому причина моєї пригоди? Ідучи лісом за мною, мої друзі півголосом говорили. Напевно ворог почув їхні голоси і скрився за придорожні кущі. Ворога прикривав також вершок горба, і тому я, йдучи правим його боком, не міг бачити ворожих вояків. Зганив себе в думці, бо переступив одну з повстанських засад: будучи в загроженому терені, не можна відкривати своєї присутности.

Заалярмовані пострілами, мої друзі задержались по тому боці річки і обережно вже підходили до шосе.

Будучи в густих корчах, я тим часом роздягнувся зовсім; вилив воду з чобіт, викрутив убрання і білизну. А морозець був наш, карпатський — около 20 градусів.

Я вже одягався, коли мої друзі перейшли шосе і річку та зустріли мене. Приглянувшись мені, жартували: "Е, ти вже на свята приготовляєшся, хоч добре викупався".

Жартували ми й наближувались через великий ліс та гору до села Радева, а до нього від місця моєї "купелі" було біля шести кілометрів. Під час ходу убрання моє замерзло і зробилось твердим як бляха. Щойно ввечері прийшли ми до теплих і гостинних хат.

Ось і купіль була пам'ятна.

"Пугач"

СВЯТ-ВЕЧІР У ЛІСАХ

Понурий зимовий день вже давно скінчився. Важкі чорні хмари нависли над укритими сніговою покрівлею горами. Старезні столітні буки й високі стрункі ялиці угинали свої віти під тягарем обвислого на них снігу. Долиною, берегом рвучого гірського потока, звільна посувалася наша група. Від самого ранку в дорозі. Втомлені стрільці ледве волокли ноги. Час до часу приставали на мить, поправляючи на собі важкі наплечники, перекладали кріса з одного плеча на друге. Маршували дальше.

Вже недалеко. Ще годин дві-три не більше й досягнемо мети — села Радева. Якраз дійшли до великого лісового масиву у Низькому Бескиді, що тягнеться від Хрищатої попри словацький кордон аж на Закарпаття. Стрільці звернули з поля на дорогу, що веде прямо в ліс. Дорогою легше йти. Кожний тямить, що нині Свят-Вечір і тому поспішає. Хочеться якнайскоріше прибути на місце, а там — і вечеря тепла найдеться, і друзі, яких так довго не бачили, радо привітають, а після вечері можна буде на годину-дві піти в село погуляти. У кожного свої пляни, свої мрії... Таким легким кроком ми входимо в ліс.

Ще не вспіли належно сховатися в ньому, як спереду подався різкий голос стежі:

— Стій! Хто там?!..

Група миттю розбіглася на боки й кожен з нас зайняв вигідне до бою становище. Тихо... Ніхто не відзивається, тільки чути шелест падаючого снігу з порушених кущів і клацання крісових замків...

І враз потрясло цілим лісом. З усіх боків посипалися стріли. В ту ж мить рвалися перед нами ґранати, вилітали в повітря одна за одною червоні ракети.

Засідка. Усім стало ясно. Ворог дає ракетами знак своїй найближчій частині, щоб туди поспішала. Розпочався бій. З обох боків торохкотіли кулемети, з обох боків рвалися ґранати. Стрільці не довго всиділи на своїх місцях: не ждучи на наказ, стрибали один за одним на догідніші становища, все ближче до ворога, все туди, звідки можна влучніше стріляти. Три роки в УПА не пройшли так, щоб не залишили по собі більшого бойового досвіду. У засідці їм не вперше бувати, тож добре знають, як поводитись у такому випадку.

Після кільканадцятихвилинного бою, праве крило ворога зовсім затихло, не вгавав тільки кулемет, що скрився за грубезним буком на горбі, по правій стороні від нас. Він все ще сіяв густим вогнем по наших становищах і не дозволяв легко просуватися вперед. Під обстрілом цього кулемета ми й проповзли відстань біля ста метрів, аж до яру, в якому знайшли добру охорону й становища для оборони.

Вкінці затих і цей кулемет, тільки наші автоматники інколи посилали короткі серії по кущах, де можна було сподіватися укритого ворога. Таким обережним ходом ми продерлися далеко в ліс. Слідів перед нами не було жодних, тому й дивним для нас ставало те, де дівся ворог?... Чи ж би справді налякався нашого одчайдушного наступу й подався до втечі? Нам прямо не вірилось у таку легку перемогу й кожному здавалось, що ось-ось і бій знову почнеться.

Так продираючись, ми й не стямились, як опинилися в непроходимих ярах і гущавниках. Навколо нас царила непроглядна темрява. Ніщо нам з того, що маємо компаси й карту, коли не знаємо, де саме находимось. Біля нас густий темний ліс, над нами така ж темрява. Ми вирішили йти прямо на схід, а там десь повинні вийти на шлях Балигород-Тісна. Крізь дебри й яри, гущі й галявини, продиралися цілі три години, аж вкінці дійшли. Втомлені й голодні та мокрі від снігу, ми рушили шляхом під Балигород, а там завернули на право, понад Стежницею, і дійшли до Радеви.

В селі ще не спали. Гамір з-поміж хат виразно долітав до наших вух, а з хат чути було тихий спів колядників...

Над землею нависли важкі чорні хмари, що своїми крилами огорнули верхи гір. Навколо нас царила тиша. Північ. На землю легко падали грубі платки снігу... Сповнені дивного почуття Свят-Вечора, ми мовчки сходили в село.

Дмитро Грицько — "Цяпка"

УПІВСЬКЕ РІЗДВО 1946 РОКУ

Наближається українське Різдво. Маємо багато запрошень на свята, але нікому не обіцяємо, бо все залежить від того, яка буде ситуація в терені. Знаємо, що ворог використовує наші найбільші свята для несподіваного наскоку на українські села, тому мусимо бути обережні.

...На самий Свят-Вечір ми прибули до села Лоп'янка, де застали командира Рена зі стрільцем Галаном, — його єдиним оборонцем. Немов жартуючи, к-р Рен казав: "Навіщо мені більша охорона, я ж на рідній землі, між своїми людьми, почуваюсь як у себе дома".

Він прийшов до нас на Свят-Вечір, щоб зустрітися з бойовиками, поговорити з ними, розпитати про їхнє життя та про долю їхніх родин.

...Свят-Вечір. У хаті на прикрашених дівчатами столах традиційні страви. На долівці солома, а в куті дідух. Це бойовики коменданта Шугая під керівництвом провідниці Христі влаштували нам таку багату святу вечерю. Провідниця Христя для всіх — як рідна мама, вона разом з дівчатами дбає, щоб у нас запанував родинний святковий настрій.

— Христос Раждається, друзі! — пролунав бадьорий голос к-ра Рена. Ми встали, а він продовжував: — Дай, Боже, в щасті й здоров'ї ті свята перебути і кращих дочекати. Дай, Боже, щоб вони були останніми перед воскресінням України, щоб наступне Різдво ми вже святкували у своїй самостійній соборній державі. Кріпіться, друзі, духом, не падайте у зневіру, ідіть твердим кроком від перемоги до перемоги. Гарячий привіт вам від Командування УПА, від Головного Командира Тараса Чупринки!...

А тепер подякуймо Богові за все молитвою і вшануймо пам'ять тих друзів, що впали в боротьбі за визволення України.

Після молитви і однохвилинної мовчанки, пров. Летун подякував к-рові Ренові за побажання і кількома словами передав нам привіт від крайового пров. Стяга, від Проводу ОУН і пров. Степана Бандери, який напевно серцем і думками сьогодні з нами. Своє слово Летун закінчив привітом "Слава Україні!", а ми відповіли грімким "Героям Слава!"

Споживаємо Божі дари й на хвилину забуваємо, що ми не вдома. На столі горить свічка, пригасає нафтова лямпа і залунала пісня на честь новонародженого Христа. Колядуємо всі, чути сильний бас к-ра Рена, а він чомусь постійно зиркає на годинник і морщить густі брови. Раптом до хати вбігає стійковий і зголошує:

— Друже командире, з боку Тісної чути стрілянину, йде бій.

— Це сотня Мирона. Вона дістала наказ заатакувати поляків у Тісній, щоб налякати їх і відібрати їм охоту чинити сьогодні наскоки на українські села.

Бій не втихає, навпаки — клекіт кулеметів змагається і сильним відгомоном губиться у далеких просторах. К-р Рен пильно вслухується в гомін бою, вдивляється у простір, а потім каже:

— Гаряче нашим, навіть святої вечері спожити спокійно ворог не дає. А знаєте, друже, — звертається до Летуна, — на вашому терені ось у той самий час командир Коник атакує Бірчу. Він поклявся: "Або сам загину, або Бірча перестане бути пострахом для українських сіл".

Ми ще довго стояли на дворі в цю холодну різдвяну ніч, прислухувались до клекоту кулеметів і в уяві бачили, як наші друзі у глибоких снігах змагаються з ворогом. Нам здавалося, що ми вчинили якесь святотатство, бо в той час, коли розгощаємось багатою Свят-Вечерею, наші друзі проливають свою кров, віддають своє життя, щоб захистити нас від несподіваного нападу ворога.

Ми повернулися до хати. Надворі залишились тільки к-р Рен і пров. Летун. Вони довго про щось говорили, а потім Летун прийшов до нас. Крізь вікно ми бачили самотню постать к-ра Рена. Він стояв непорушно на снігу, під зоряним небом, немов зачарований казковий велетень. Холод не брав його, бо серцем і думками він був там, де клекотів бій — у Тісній, у Бірчі...

На Різдво був сильний мороз, але пригріло сонце і стало тепліше. Ми всі пішли до місцевої церкви на Службу Божу, щоб подякувати Всевишньому за те, що дозволив нам дочекати ще одного Різдва Христового та просити Його, щоб дав нашому народові волю і кращу долю.

Володимир Ґулькевич — "Рубач"

КРИВАВИЙ СВЯТ-ВЕЧІР

Хоч земля вже була вкрита тонкою верствою снігу і бували приморозки, початки зими 1945/46 р. вказували на те, що ця пора року буде порівняльно легкою. І, дійсно, наближались уже Різдвяні Свята, але зима обдарувала мешканців українських західніх земель лагідністю, що й було корисним для повстанців, які говорили: "Бог знає, що ми не маємо доброго одягу, тому так довго дає тепло".

На той час я із своїм роєм викінчував криївку в лісі, що над селом Гута-Поруби (північна Лемківщина), між містами Сянік-Динів. Криївка була призначена на шпиталик і треба було її скоро викінчити, хоч почалася вже зима. Ми квартирували в одній порожній хаті, що знаходилась на краю лісу, в дуже вигідному для нас місці. Разом з нами квартирував також друг Жук із своїми стрільцями, які заготовляли харчі і зберігали їх на складі в лісі.

Наші два рої входили у склад сотні "Громенка", якою на той час командував друг Орський (сотенний Громенко лікувався в селі Кузмина). Де квартирувала наша сотня, ми не знали, але час від часу ми отримували зв'язки за посередництвом посланців. Так само і в день перед Святим Вечором прибув зв'язковий від сотенного зі штафетою, в якій був наказ зголоситись нам наступного дня в означеному місці, на годину 10-ту вранці. У штафеті також був поданий зв'язковий пункт, в лісі над селом Грушівка на Випхаю. Таку практику все стосувалось на випадок непередбачених подій.

Зробивши збірку обох роїв, я подав до відома наказ сотенного. Від себе я додав, щоб кожен вояк почистив зброю і одяг та приготував себе до вимаршу в повному бойовому виряді.

Наступного дня ми вирушили в недалеку дорогу і прибули

до місця призначення ще перед 10-ою годиною. По зголошенні сотенному приходу і стану вояків, він призначив нам квартири на обіди.

Після обіду к-р Орський скликав збірку всього відділу, на якій наказав приготуватись до маршу, про напрям якого, як звичайно у війську, а тим більше в партизанці, рядові вояки не можуть наперед знати.

За переднім забезпеченням, яке вже знало напрям маршу, довгим стрілецьким рядком посувалась сотня в напрямі Грушівського лісу. День був соняшний, погідний і не дуже зимний, як на ту пору року.

Перетинаючи яри і потоки, ми пройшли лісами приблизно два з половиною кілометри, де ліс перетинала річка і головна дорога, що вела до Сянока, яка була рівночасно границею поміж лісами грушівським і улюцьким. Саме в тому місці ми почули постріли в напрямі нашого маршруту та побачили над лісом чорні хмари диму. Відразу зорієнтувалися, що це горять хати українського села Улюч. Там ми також почули постріли, що відлунням грози розносились по довколишніх лісах.

Село Улюч втішалось славою багатого і свідомого українського заборола. В селі були дві церкви, — одна мурована, друга старенька дерев'яна, побудована ще в часах татарських нападів (1552 р.) зі сховищами під землею, де люди ховалися перед татарськими ордами. Ця церква стоїть за селом, на високій горі під лісом, а її макета поміщена тепер на польських поштових марках як історичний пам'ятник церковної архітектури. В Улючі була читальня "Просвіта" з великою бібліотекою, вселюдна народна школа та два великі млини. Національно село стояло на високому рівні свідомости. З Улюча походив о. Вербицький, композитор нашого національного славня "Ще не вмерла Україна".

Побачивши хмари диму і почувши стрілянину, сотенний Орський дав наказ маршувати швидше. Коли ми добігли на край лісу, побачили горіючі доми, а стрілянина на той час вже затихла. Сотенний негайно вислав розвідку, яка, повернувшись назад, зголосила, що на присілку Крайники вони зустріли дві старенькі жінки, хати яких вже догоряли. Вони розповіли, що по полудні на присілок несподівано наскочив відділ польського війська в числі 25-30 вояків, що був частиною так званого "батальйону сьмєрці", яким командував відомий садист-бандит Міхальскі.

Побачивши в хатах спечені скромненькі калачі та зварені страви на Святий Вечір, а подекуди й скромно прибрану ялинку чи дідуха в куті кімнати, польські вояки почали, ніби то нічого не знаючи, розпитувати про причину приготувань до якогось там празника. Почувши від селян, що це український Свят-Вечір, попали в лють, почали бити людей, стріляти та грабувати все, що їм попало в руки, в тому й заготовлену на вечерю їжу. Опісля почали палити хати, викрикуючи дико: — "...Така ваша маць! Тераз ми вам справіми сьвєнта!"

Якраз в часі того бандитського нападу, переходило попри Улюч трьох упістів з теренової мережі. Побачивши, що діється, вони почали стріляти на село. Заскочені бандити, забравши пограбоване майно, втекли, захопивши з собою також трьох чоловіків з Улюча.

Старенькі жінки показали теж на одну з хат, що догоряла.

— Там лежав хворий господар. Коли поляки запалили хату, його сестра побігла його рятувати. В той час завалилася горіюча стріха й вони обоє живцем згоріли...

Над потоком лежали два чоловіки, обидва постріляні. Їх застрілили, коли вони бігли до лісу. В одній не спаленій хаті лежали вбиті — середнього віку жінка і хлопець малоліток; мабуть, мати і син. На іншому подвір'ї, в снігу лежав босий старенький дядько, трикратно проколотий багнетом у груди. Трохи далі, під стодолою, лежала жінка з розбитою головою, стікаючи кров'ю. Вона ще жила, але була непритомна. Під пахвою тримала буханець хліба, може й останній, який хотіли їй силоміць відібрати бандити. В селі спалено до тла п'ять хат і три стодоли-шпихліри.

З нашим відділом перебував тоді курінний "Коник". Він зарядив збірку сотні, відтак зі сльозами в очах промовив до вояків:

— Дорогі друзі, вояки Української Повстанської Армії! Нині, по війні, інші народи світу в спокою, мирно і радісно святкують Різдво Христове і хвалять Господа по своїй уподобі, а нашому народові цього не вільно?! Для нашого народу, в двадцятому столітті, настали знов часи татарського лихоліття, тим разом від бусурменів із заходу, від нібито високо цивілізованих католиків!.. Чи можемо дарувати ворогові ту страшну кривду, оці згарища, пролиту невинну кров наших братів і сестер?

Грімке: — "Ні, друже командире!" — вирвалось із грудей сотні вояків УПА.

— Щоб відплатити ворогові за цей новий злочин, — продовжував к-р Коник, — цієї ночі зробимо наступ на вороже кубло — містечко Бірчу! Акцію переведемо спільно з сотенними Бурлакою, Ластівкою і Яром, які вже маршують туди зі своїми відділами!

І — пішли на Бірчу. Акція була назначена на годину першу ночі. Важко було добитись до місця призначення на час, бо треба було пройти далеку віддаль засніженими лісами й полями.

Годі точно сказати, якими силами розпоряджав ворог. Наша розвідка подала, що в Бірчі були три батальйони ВП, станиця міліції, відділи ОРМО ("Охотніча Резерва Міліції Обивательскєй"), а майже всі чоловіки в місті теж були озброєні по зуби.

Майже бігом ми добилися на час до мети. Не зважаючи на великі сили ворога та несприятливі обставини наступу на укріплені ворожі позиції, ми пішли в наступ з жадобою пімсти. В ту ніч народження Божого Сина, в Бірчі зчинилося справжнє пекло.

Хоч наступ не був вповні успішним, бо ми самі зазнали теж болючих втрат через загибель леґендарного полковника Коника й сотенного Орського та ще кількох стрільців, все таки ми завдали ворогові дошкульних ударів і великих втрат. Ми спалили всі будівлі на південно-західній стороні міста, два харчові й один військовий маґазин з одягом, а найважливіше — знищили два оборонні бункери і всю їхню залогу.

Отак виглядали на Лемківщині Різдвяні Свята в січні 1946 року. Замість радісних привітань і співів на честь новонародженого Спасителя, лунали серце роздираючі плачі й заупокійне "Вічная пам'ять" по замордованих ляхами батьках, матерях, сестрах, братах, дітях. Український нарід був зовсім осамітнений у жорстокій боротьбі за право жити свобідно на власній землі. Його єдиною обороною була здана на власні сили й засоби Українська Повстанська Армія і збройне підпілля. Західній світ не цікавився нами, а до нашої долі був байдужий.

З того часу минає сорок років. На терезах історії важиться непевна дальша доля вже усього світу. Найближче майбутнє людства є в руках справедливого Бога. Хай же станеться Його воля, а Україна буде до кінця боротися за своє святе право бути вільною державою на власній території.

Євген Дмитрик

З КОЛЯДОЮ НА БАГНЕТАХ

...Чорний Ліс підійшов уже бадьоро під перші хижі і під вікнами гукнув у триста грудей:

"Ой, видить Бог, видить Творець,
Як весь мир загибає..."

Тоді вже на небі над лісом, над яром і в шибках хиж, ясніла перша зірка... Небо сперлося на сіру стіну лісу і слухає:

"Архангела Гавриїла
В Назарет посилає,
Возвістити в Назареті:
Сталась слава во вертепі!..."

Це ранений в обидві руки к-р Різун зі своїми лицарями ніс коляду на багнетах...

Тоді вже відчинились двері хиж, у них стояли з відкритими головами ґазди, розстеляли кожухи на порозі, клали під ноги і в радісному поклоні говорили:

— Христос Раждається!... Зі Свят-Вечором, з кутею, з узваром, з рибою... вітаю командира, вітаю леґенів. Просимо, заходьте! Не погордіть!

— Славіте Його! — відповідали побожно повстанці хором. Командир вітався з ґаздами. Цілувались в дужі рамена. Вони з побожністю доторкались скривавлених його рук, бо кров Різуна цілюща, гоїть рани, лікує всяку слабість, приносить щастя, відгонить нечистого з ґаздівства і відьом від худібки!.. Матері обіймали своїх синів-героїв. Дівчата радісною усмішкою косичили смагляві від вітру, горді звитягами обличчя повстанців, горнулись до суджених. А діти з подивом дивились на командира, що від його крицевих грудей відбиваються ворожі кулі.

Тоді вже село, і Чорний Ліс, і небо в могутній голос співа-

ли: "Нова радість стала..."

Тоді вже зірки загорілись свічечками ялинки, що між селом і лісом... А ґазда Місяць поклав сніп золотої пшениці в головах тих, які сьогодні впали... А скривавлена рука поклала миски з кутею, узваром і рибою на білу скатертину поля:

— Зі Свят-Вечором, побратиме чотовий Бею!... І ви, три леґінчики, друзі-повстанці!... Зі Свят-Вечором!...

Ґазда тримав просфору з медом і говорив:

— Оце я, ґазда цієї ґражди, віншую вам, командире, щастя, здоров'я, многих літ із цим Свят-Вечором... Віншую вам, аби наше повстанське військо славою вкрило рідні верхи, щоб у боях перемогло нашого лукавого ворога, московського кривавого Ірода-Сталіна, що соки тягне з землиці, ссе кров і душу вигонить з людини, що межі порозкидав, ліси скосив, а дичину і людину в колгоспи жене!...

Дозволи, Господи, від сьогодні за рік провести цей Свят-Вечір вже вільно в наших ґраждах, між високими ґрунями, що цілуються зі сонцем, щоб ми вже святкували його посполу з цілим нашим народом у своїй рідній, незалежній державі, від срібного Сяну до гордого Кавказу! Так нам народжений Ісусе Христе помагай!...

І так у кожній хаті. І всюди ґазди, ґаздині, леґіні й дівки за столом при святій вечері. Всюди сидів між ними чотовий чи ройовий, а там стрільчик-повстанець. Кожна з тих хиж була вертепом, де родився в цю ніч Ісус, а гарячі серця були ясельцями для Нього...

Тоді під крайніми ґраждами знову зловіщим скавулінням тягнулося "Ур...ра!" Іродових воїнів. Але трембітарі командира Явора, підперши трембітами стіни неба, трембітали на чотири сторони світу. Сповіщали, що Іродові не побороти новонародженого Ісуса!

Тоді вже Карпати стояли тисовим храмом серед світового дідуха... А три небесні бані горіли святвечірніми зірками всіх сторін... На найвищій бані яснів золотий павук восковими свічками. Тоді вже всі села, і полонини, і верхи колядували:

"Ісусе милий, ми небагаті,
Золота дарів не можем дати.
Но дар ціннішій несем від мира:
Це кров зі серця і любов щира".

(Уривки зі збірки Євгена Дмитрика "Повстанські нариси", Мюнхен 1951)

У 50-ТУ РІЧНИЦЮ ЗЛОВІСНОЇ АКЦІЇ "ВІСЛА"

Мирон Мицьо — "Дух"

ОСТАННЄ РІЗДВО

Кількадесят років минає від часу, як наші земляки-лемки святкували останнє Різдво Христове на прадідівській землі.

Це були тривожні часи. У багатьох бракувало за столом їх близьких, членів їхньої сім'ї, бо деяких Сталін в армію забрав і там вони загинули, інших, за його ж таки наказом, силою вивезли в Радянську Україну. Але були й такі, що в ряди Української Повстанської Армії пішли захищати від лютого ворога батьків і сестер та братів і рідну хату.

У різдвяний час мені нераз на думку приходить образ одної з лемківських хат того часу. Дозвольте, шановні земляки, відтворити для вас цей образ.

У хаті — мати зажурена готує святу вечерю, із сльозами гаряче молиться до Всевишнього за сина, який десь там — у дрімучих лісах Бескиду. Може він нині готовиться до матері в гості прийти, а може приготовляється з друзями до спільної упівської вечері?

Але вона приготовляє все з надією, що цього вечора загостять до неї повстанці, а з ними прийде її син.

Та чи прийдуть вони — отак, як минулого року, щоб могла хоч поглянути, що син її живий і здоровий? Але може він і не живе вже? Сумні вісті надходять раз-у-раз. От, з-поза Сяну, від доні вістку принесли, що там з голоду померло двоє внучат. А чоловік її, якого до війська забрали, десь під Берліном загинув — за проклятого Сталіна. Треба б Богослужбу найняти за упокій його, але ж у кого її найняти, коли в селі вже нема панотця, кілька місяців тому замордували його поляки. І різдвяних відправ не буде цього року в селі.

У сльозах і молитві почала застеляти столи білим, чистим

лляним обрусом, часто споглядаючи у вікно — чи не надходять повстанці.

По хаті бігає і щебече дівчинка-сирітка Галочка. Ніхто не знає хто її батьки: знайшли її повстанці в одному з виселених і знищених поляками сіл, і Галочкою назвали. До хати приніс її син і просив матір заопікуватись дитиною. А тепер вона по хаті метушиться і щораз про щось питає, а найчастіше питається: "Чи прийдуть зани?" (партизани — М.М.). Прибрана мати всміхається: "Прийдуть партизани, прийдуть", а сама непевна, чи говорить правду. На серці так важко якось...

Надворі почало смеркати, на небі перші зірки появилися, а гостей ще нема. Пора б уже свічку світити, але мати все ще чекає — ану ж надійдуть? І вперто заглядає у вікно з якоюсь незбагненою надією.

Як довго вона простояла біля вікна, вона може й не знала б, якби Галочка не заплакала. А тоді побачила, що пора вже пізня, треба маленьку нагодувати й покласти спати.

Упоравшись із дівчинкою, почала з якоюсь тривогою роздумувати, що робити далі? Вже рішила засвітити свічку, щоб пошанувати празник Христовий, але знову поглянула у вікно і затрималася: "Ні, ще зачекаю, може надійдуть". Сіла на лаву й, дивлячись у вікно, почала гаряче молитися: "О, Господи, за що ж таке горе?! За що страждання такі? Чому лиш матері інших народів можуть з повною радістю стрічати це велике свято? Чому таке нещастя спадає на нас — українських матерів?"

І, піднісши свої руки вгору, кликала помсти на ворога за заподіяні кривди. А потім успокоїлась трохи й крізь сльози молила Господа за здоров'я сина, все ще час до часу виглядаючи у вікно. В такому лютому стражданні просиділа до світанку. А свічка на застеленому столі залишилася незасвіченою.

Щойно тоді відірвалася від вікна й почала розтоплювати піч, щоб хату нагріти й зварити щось теплого, поки збудиться Галочка. Та її все ще не покидає думка про сина. Чому не прийшов? Чому не подав хоч якоїсь вістки про себе? А може він дійсно не живе, а його кості голодні вовки розтягають по Бескиді? Та ні, це неправда, він напевно живий. Кажуть люди, що його командир Хрін — характерник, він із самого пекла своїх повстанців виведе. Отак міркуючи, взяла відро й пішла до криниці по воду.

Надворі — люта зима. Небо чисте, лиш холодний вітер шумить, хитає деревами, а вони так жалібно скриплять, мов

плачуть від морозу.

До криниці йдучи, вона кілька разів зупинялася, споглядала на гори і летіла думкою в глибокі ліси, тихо промовляючи: "Там! Там десь мій син!" Далі їй на думку прийшло сусіднє село, де все ще був панотець і де в церкві правилось. Напевно зараз там задзвонять дзвони, людей до церкви закличуть на Різдво. Раптом до неї донісся з того ж боку не гомін дзвонів, а сильні вибухи й торохкотіння рушниць і кулеметів. Вона власне тоді до хати доходила, з повним відром, швидко зачинила за собою двері й кинулася до ліжка, на якому ще спала Галочка. Припавши до дівчинки, пригорнула її до грудей, в яких відчула якийсь пекучий біль і тягар. Вдивляючись в образ Богоматері на стіні, над застеленим столом, тихим голосом просила перемоги повстанцям. Материнським серцем відчула, що в тому бою б'ється її син. Довго молилася, а як врешті отямилась, то не чути вже було відгуків бою.

Того ж дня мати вже нікуди не виходила, поралася в хаті до вечора. Коли ж потемніло, взяла на руки Галочку й знову сіла на лаві біля вікна. Галочка, немов розуміючи прибрану матір, цим разом не допитувалася і не плакала. За деякий час обидві задрімали, сидячи.

Надворі лютувала метелиця, крізь стіни чути було грізний шум вітру. Раптом крізь сон почувся легенький стукіт у двері. Чи це правда, чи сон? Сиділа, мов закам'яніла. Та стукіт повторився ще раз, цим разом голосніше вже. Галочка стрепенулась.

"Хто там?" — запитала захриплим голосом мати. — "Це я, мамо, відчиняйте!" — почувся знайомий голос сина. Вона зірвалася миттю і запалила світло, побігла відчиняти двері.

До хати ввійшло кілька озброєних повстанців, вітаючись: "Христос Раждається!" — "Славіте Йо..." — і не докінчила. Кинулась обіймати сина. Не чула сліз радости, що спливали по її обличчі. Ще раз і ще раз споглядала на синочка свого, хотіла сказати щось, та не здужала видобути голосу. Ще й ще пригортала його, аж спам'ятавшись, обтерла сльози й промовила: "Ви ж напевно голодні всі? Я зараз щось теплого заготовлю", — і пішла розтоплювати піч.

Повстанці почали помагати матері, та й за Галочку не забули. Вона, маленька, з радістю перелазила з рук до рук у її Богом даних "батьків".

Розглядаючись по хаті, син помітив на столі незасвічену

свічку. Глянув на матір уважно, побачив змарніле обличчя і запухлі від плачу очі, відгадав материнські страждання. Але не сказав ні слова тоді, лиш в другу кімнату пішов перебратись у чисту білизну, приготовану матрі'ю.

За якийсь час на столі появилася вечеря і загорілася свічка. Всі разом засіли до столу й повечеряли за законом Божим і за прадідівським звичаєм. А закінчили всі — колядкою.

Потім син із наплечника витягнув маленький зв'язаний клуночок: "Ось нате вам, мамо, від мене даруночок".

А в клуночку хустка була — гарна, шовкова. Мати радісно подякувала й міцно пригорнула сина — ще раз. А що в неї тоді на серці було — можна вгадати.

"Я знаю, мамо, яке у вас горе й журба, — заговорив син. — Знаю, що вчора чекала на нас із вечерею, бо й свічки не засвітила. Та раніше не міг подати вістки тобі, бо ж, знаєш, ціла Лемківщина тепер у боях з поляками. Вони підтягнули нові сили. Той Хрін, наш командир, не відпустив нікого на свята додому. А сьогодні вранці ми зводили бій за сусіднє село, бо знали, що поляки хочуть напасти на людей у саме Різдво. Ще вдосвіта ми на них засіли під селом. А рано поляки насунули хмарою — ну й почалась коломийка. Наші відділи оточили їх з усіх боків там, на долинах під селом..."

"Так, синочку, я молилась за вашу перемогу", — відповіла спокійно мати. А по хвилині задуми додала: "Дивіться тільки, що вони поробили з нашими селами. Скільки невинних людей погинуло. Немає ні дня, ні ночі, щоб не кривавилось наше село. А чи ми дочекаємося колись волі?"

Син встав із лави й кілька кроків по хаті пройшов: "Мамо, я знаю, що ти переживаєш велике горе. Та ти не перша й не одна. Сотні тисяч таких матерів, як ти, від століть страждають на нашій рідній землі. Страждає в неволі й наша мати Україна. Наш народ вже століття цілі, від покоління в покоління, веде затяжну боротьбу з ворогами. От і ми тепер, воїни Української Повстанської Армії, продовжуємо цю боротьбу, перебравши священний обов'язок від давніх воїнів. Пролита кров не висохне даром, з неї родитимуться все нові й нові месники аж доки наш народ не стане вільним. А тоді й наша княжа Лемківщина святкуватиме радісне Різдво".

Мати слухала й дивилась з гордістю на сина милого, — відважного повстанця. А далі нагадала: "Та ж вам, дітоньки, певно

спати пора. Адже ви десь по півночі мусите відходити?"

"Правда, правда, матусю", — обізвались повстанці та й почали готовитись до сну.

Коли мати прокинулася вночі, то син і повстанці вже готові були виходити. Встала похапцем, у другу кімнату пішла, чогось шукаючи. А звідтіля винесла харчів-ласощів святкових: "Ось, маєте, на дорогу вам".

А коли час настав відходити — "Прощайте, мамо!" — сказав син. А вона лиш мовчки обняла його і слова сказати не могла на прощання.

І повстанці прощалися тихим голосом: "Бувайте здорові, матусю!" — "Щасливої вам дороги!" — ще тихіше прощала їх мати.

Коли за ними зачинилися двері, підбігла до вікна й услід їм дивилася крізь завірюху, просила-молилася Богові, щоб щасливу дорогу їм послав. Потім на ліжку обняла маленьку Галочку і хустку — синів подарунок, притулила до грудей і думала-передумувала про недавно пережите, аж врешті заснула.

Заснула спокійно, не знаючи, що вона попрощалася з сином востаннє. Не знала, що незабаром примусять її покинути рідне гніздо, що під сильним конвоєм її, як "бандеровку", поженуть на вигнання...

Володимир Тюн — "Блудний"

СВЯТ-ВЕЧІР І РІЗДВО В ЗАХІДНІЙ ЛЕМКІВЩИНІ

Між селами Чертіжне і Баниця, що в Західній Лемківщині, ростуть просторі ліси. К-р Бродич вибрав пригоже місце над селом Чертіжне для зимового постою сотні. Це була прикра гора, на яку важко було видряпатися. Добрий вид на околицю, добре місце для оборони. Там побудовано землянки, заготовлено харчі, – бараболю, муку, крупи й дещо м'яса та товщу. Наїдатися не було чим, але й голодувати не довелось. Тут зимувала одна чота сотні Бродича разом із тереновими працівниками ОУН.

Прийшов січень 1947 року. В горах Лемківщини випали великі сніги. Галуззя ялиць вгиналось під тягарем снігу. Навколо біло-біло, а сніг іскриться під сонцем. Чудовий краєвид. Та це тільки для ока. Для повстанців це велика перешкода в перемаршах і в бойових походах.

Так застало нас Різдво Христове 7-го січня 1947-го року. В навечір'я Різдва хлопці приготували ялинку, поставили в центрі, прикрасили шишками.

Біля ялинки помолилися, послухали побажань наших старшин та спожили святу вечерю. Не було ні дванадцяти страв, ні святкового стола. Не було й рідні, але був з нами Бог, — новонароджений Ісус Христос. Була віра й завзяття, взаємна любов і дружність. Та була з нами наша рідна коляда. Тут у лісах, далеко від сіл, ми спільно колядували, звеселялись. Коляда нас єднала, підносила на дусі. Ми творили спільну повстанську родину. Та, таки хотілось бути з людьми, — сісти з ними до спільного стола.

На прохання ройових та стрільців, командир дозволив нам піти в село. З великою радістю з'їжджаємо з прикрої гори вниз і

Вояк УПА "Блудний" — Володимир Тюн.
Західня Лемківщина, 1947 р.

маршуємо до села Чертіжне. Селяни ждали на нас, то ж ходили ми по хатах, віншували та спільно колядували. До табору повернулись над ранком.

На Різдво ми знову пішли з колядою до сусідніх сіл. Один рій пішов через кордон на Словаччину, бо й там живуть наші люди та святкують наше Різдво. І їм треба заколядувати, розвеселити їх. Виправа, хоч дальша і важка, глибокими снігами, була успішною. Пряшівські лемки-українці з радістю зустрічали несподіваних колядників. Гостили як своїх синів.

14-го січня 1947 року, до сіл Ізби, Баниця й Чертіжне прибуло три батальйони польського війська. В селі Баниця заквартирував спеціяльний відділ і ОРМО (Охотніча Резерва Міліції Обивательскєй) з околиць.

Другого дня, о год. 9-ій ранку, вартовий повідомив, що польське військо посувається дорогою в нашу сторону. Командир вислав два рої, завданням яких було влаштувати засідку при дорозі. Решта зайняла кругову оборону, бо не було відомо, чи не буде наступу з другої сторони, а то й можливого оточення.

ВП та ОРМО не знали нашого місця квартирування. Повстанці підпустили польський відділ близько й сипнули на нього несподіваним вогнем і кинули кілька ґранат. Поляки налякались і поспішно відступили з пораненими. Залишили сімох убитих. Прибуло більше війська. Підготовлялась велика облава.

Наша частина пересунулась в напрямі лісів Свіржівської Маґури. Важкий марш лісами й горами, глибокими снігами, тривав цілий день. Заночували в Маґурі на снігу при палаючих вогнях.

Ранком ми почули голоси ворожих вояків, які йшли по наших слідах.

Команда — "На становища!" Залягаємо в снігах, а коли ворог наблизився, впала команда — "Вогонь!" Посипались повстанські кулі з крісів і кулеметів. Ворог заліг у снігах.

Один рій здержував наступ, решта сотні відступала. По годині ворог знову нас наздогнав. Тепер один рій здержував наступ переважаючих сил польського війська. Наші стрільці мусіли творити розстрільну й залягати в глибоких снігах.

Відступаємо дальше. Марш дуже утруднений. В лісах понад один метр снігу. Перший стрілець міг пройти без відпочинку яких 300 метрів, — інші йшли за ним і пробивали стежку, розгортаючи сніг ногами, а то й руками.

Історія повторюється — по годині часу ворог знову нас доганяє. Тим разом командир наказав поставити міни на стежці. По якомусь часі ми почули вибухи мін, а вслід за цим — крики ранених. У нас стало веселіше. На одному з горбків займаємо оборонні становища, щоб відпочити, бо довгий марш виснажує всіх.

І, знову чути ворожу команду, вже видно ворожі ряди. Нагло заграли наші кулемети. Ворог стріляє навмання, — чути крики ранених. Раптом, бій втих. Аж дивно. Наша стежа пішла прослідити. Дійшовши до місця, де були покладені міни, побачила кров, подерту одіж, більше нічого.

Вже повільним маршем пішли ми в напрямі сіл. Люди розповіли, що ВП від'їхало. Польські вояки говорили про великі сніги, які унеможливлюють боротьбу.

Сотня УПА к-ра Бродича вийшла щасливо з облав. Не було вбитих, ні ранених. Деякі стрільці обморозили ноги і вуха.

До весни ми не виходили з лісів, жили в снігах при вогнищах, часто міняючи постої.

В описаному різдвяному часі, в селі Святкова квартирував надрайоновий провідник Роберт із референткою пропаганди Степовою та двома стрільцями. На донос сексотів, їх обступили в одній сільській хаті. Ціла група прорвалась щасливо, але відступаючи дорогою, попала під обстріл іншої частини ВП і ОРМО, що надійшла зі села Бортне. Почався перехресний вогонь. Наші відступали потічком, постійно відстрілюючись. Вже вгорі, під лісом, була ранена Степова. Крикнула до Роберта: — "Не лишайте мене!". Роберт взяв її під паху й ніс до лісу. Друга куля вбила її. Виснажений Роберт відстрілювався з автомата, але скоро скосив його ворожий кулемет.

Тіла Степової й Роберта, нових працівників новоствореного надрайону західньої Лемківщини, поляки похоронили при дорозі в селі Святкова й замінували. В пресі повідомлено, що вбито "головного ватажка".

Мирон Мицьо — "Дух"

ТРАГІЧНЕ РІЗДВО

Присвячую провідникові підпільного куща ОУН-УПА "Долина" — другові "Колодці"

ВСТУПНЕ СЛОВО

У південно-східній частині Лемківщини, на схід від русла Ослави, в сусідстві Бескидів, якими преходить кордон між Польщею і Чехо-Словаччиною (тепер між Польщею і Словаччиною), розташований лісний масив, званий Хрищатою. Споєний чарівною красою, він тихо спочиває у містичному натуральному безрусі, скриваючи у своєму нутрі гірські ручаї, дебри і звори, примирливу тишу й таємниці явищ природи та подій останньої визвольної боротьби УПА.

Хрищата зі своїми борами, ярами і дебрами, як природним схоронищем для партизанських відділів, увійшла до історії Лемківщини, а тим самим і України, відгомоном боїв славної Української Повстанської Армії та українського підпілля з польсько-більшовицькими військами. Рівно через три роки гуділи ліси Хрищатої відгомоном клекотіння кулеметів, автоматичної ручної зброї, розривів ґранат, вигуків мінометних та артилерійських снарядів, а також летунських бомбардувань, ведених ворожими військами. Горіли ліси, розривалась земля від вибухів смертельних снарядів, п'ючи як чужу кров, так і кров українських повстанців. Там гинули польські міліціонери, жовніри польських спецвідділів і військових частин. Саме у підніжжі гори Хрищатої згинув польський генерал Кароль Свєрчевський.

У лісах Хрищатої за волю Українського Народу поклали свої голови й українські повстанці: районовий референт СБ

(Служба Безпеки) Цок-Буйтур — Володимир Кордіяк, районовий господарник Вій, чотовий Омелько, районовий референт СБ Гуцул — Михайло Параскевич і багато інших безіменних героїв. Усі вони гинули, щоб доказати перед світом незнищиму живучість української нації та її рішучість безупинно боротись за свою державність. Знову ж ті, хто живим попав у руки ворога, з піднесеним чолом йшли на тортури і часто на мученицьку смерть. Вони, сильні духом, не заломились і тоді, коли сталінські вислужники московської імперії запроторювали їх до тюрем і концентраційних таборів Сибіру. І там вони понесли гасло "Воля народам — свобода людині". Їхня моральна постава й леґенда про боротьбу ОУН-УПА збудила до боротьби народи Азії, Кавказу, Білоруси та народи Прибалтики.

Українські революціонери не покинули рідної землі та свого народу навіть у часи найжорстокішого терору, але зі зброєю в руках пішли в нерівний бій з окупантами України — брунатними полчищами Гітлера й червоними ордами Москви та її сателітів.

* * *

З кінцем 1946-го року мені приділено групу К.З. (Кур'єрське Звено) в числі десятьох повстанців, із завданням вдержувати зв'язки та доставляти підпільну пошту. Мою групу приділено до куща "Долина", провідником (званим кущовим) якого на той час був Колодка. З ним я познайомився тоді, коли районовий провідник Чорнота давав йому відповідні вказівки відносно нашої групи.

Особовий склад членів куща Колодки складався з около п'ятнадцяти повстанців. В тому часі табір куща містився в лісах Хрищатої, поміж такими селами: Душатин, Прелуки, Туринське і Кам'янки. Останнє село вже не існувало, бо "добрі поляки" селян виселили до СРСР, а хати спалили.

До моїх обов'язків, як командира групи, належали такі обов'язки: вдержувати зв'язок поміж групами підпільної мережі ОУН і відділами УПА, доставляти пошту підпільним клітинам згідно з її призначенням, вести відповідний реєстр пошти, яка проходила крізь мої руки, кермувати діяльністю повіреної мені одиниці та придержуватись правил підпільного життя.

Підпільна служба пошти й зв'язку була сперта на правилах глибокої конспірації. Для зв'язку й достави пошти були усталені

т.зв. "мертві пункти", до яких доходили кур'єри, забирали пошту призначену до дальшої висилки, залишаючи там пересилку, адресовану до когось із терену даного мертвого пункту. В подібний спосіб, за посередництвом тих пунктів, у випадку зміни місць постою, були нав'язувані зв'язки між різними групами підпілля, а то й відділами УПА.

* * *

Зима 1946 року завітала відносно пізно, що й дало нам змогу досить добре до неї приготуватись, особливо в заготівлі кур'єрів одягом, уніформами й взуттям, що було таки найтруднішою справою. Мимо дещо опізненої зими, вона зразу "показала зуби". Скувавши морозом землю, накладала щораз то нові свіжі верстви білого пухкого снігу. Повстанці, що були змушені проводити довгі зимові ночі серед лісів, бажаючи відпочити чи поспати, мусіли наперед розпалювати вогні й нагріти місця відпочинку на землі. Деколи таку чинність треба було повторювати кількакратно.

Поволі минали останні дні грудня 1946 року, а коли почався 1947-ий, зима неначе завзялась на повстанців. Почались дуже сильні морози, яким часто товаришили снігові та північно-східні вітри.

З наближенням свят Різдва Христового, прибувало зайнять також і моїй групі. Треба було висилати кур'єрів і зв'язкових з поштою чи іншими дорученнями в усі сторони. Тим часом надійшла важлива пошта від командира відтинка УПА "Лемко" — курінного Рена, до командира збройних відділів Хріна. З огляду на те, що місце зимового постою к-ра Хріна було знане тільки мені, я мусів доручити йому пошту особисто.

Зимового ранку, напередодні навечір'я Різдва Христового, я вибрався у дорогу. Назначивши відповідального за групу на час моєї відсутности та видавши останні розпорядження й інструкції, забравши пошту й деякі пакунки, я вирушив в дорогу в напрямі на північ. У глибині лісу, в низинах і теренових заглибленнях вичувалось обманну тишу, тільки вершками високих ялиць колисав вітер, струшуючи великі кусні снігу, що падали на землю. Важко було просуватись вперед, пробиватися глибоким снігом.

Отак зайнятий різними думками, я поволі добився до самого верха гори Хрищатої. Перед моїми очима появилась порожня галявина, що викликала враження, неначе б увесь світ змі-

нився, бо тут без перепон гуляв вітер, змітаючи хмарами сніг. Пронизливий, холодний вітер, неначе у скаженілому вирі боротьби, зловився за гортанку із густим снігом... Здавалось, що всі гори негайно проваляться у безодню зловісної жахливої гри сил природи. Снігова метелиця була така густа, що тяжко було бачити на віддаль кількох метрів. Треба було обережно перетинати галявину, щоб не збитись з дороги. Хоча снігова буря була трудною перепоною у моєму рейді, вона мала й позитивні наслідки, бо закривала за мною сліди, за якими ворожий розвідник міг легко відкрити місце зимового постою великого відділу двох сотень українських повстанців.

Пройшовши галявину, я знов опинився в лісі, де вже дерева сповільнювали буревій. Тут я подався в напрямі села Кам'янки. Добившись до краю села, де колись стояли перші хати горішнього кінця, важко було орієнтуватися, але зі згарищ, покритих грубою верствою снігу, вистрибували наполовину розвалені димарі.

З почуттям душевного пригноблення я минув кілька згарищ, а радше вистрибаючих над снігом димарів, але біля одного на момент задержався. На гадку прийшла подія з-перед року, коли то ми розійшлися востаннє з генералом Перебийносом і провідником Тарасом, які з цього, тоді ще існуючого села, відійшли у важній місії до Західньої Німеччини, де, як згодом виявилось, таки не дійшли.

По короткій надумі я подався дальше в долину села, де ще недавно тому стояла церковця, по якій залишився слід у формі муру, яким була обведена. Відгорнувши рукою сніг на мурі, я рішив трохи відпочити. І, здавалось мені, наче б невидима рука наложила на мою душу і серце каміння з муру, на якому я присів. Пригадався мені інший епізод з ланцюга трагічних подій, які я особисто пережив саме тут у день свв. Петра і Павла в 1946 році.

Тоді було нас трьох: Пімста, Дем'ян і я. Цілу ніч ми форсували ліси Хрищатої і над самим ранком опинилися біля тієї церковці. На наше нещастя зірвалась сильна буря з дощем. Не маючи де скритись, ми скористались приміщенням церкви. Коли почало вже добре світати, дощ дальше не переставав падати, а тим часом несподівано обступив нас відділ польського війська. Ми були змушені станути в нерівний для нас, безвиглядний бій. Під барабанним вогнем мені й другові Пімсті пощастило пробитись з оточення, хоч польський відділ облягав церкву навколо поза

мурами. Не дписало щастя третьому із нас — другові Дем'янові, якого поцілила ворожа куля в ногу. Хоч рана була тяжка, він також зумів пробитися з оточення й відстрілюючись, поміж згарищами відступив майже до самого лісу, що лучився з першими хатами горішнього кінця села. Там йому забракнуло набоїв до автоматичного пістоля, почав отже захищатись при помочі ручного пістоля, вбиваючи чотирьох польських старшин, які за всіляку ціну хотіли взяти його живим. Та не стало набоїв і до револьвера, а ворожі вояки обступили його з усіх сторін. Не маючи виходу, Дем'ян останнім набоєм стрілив собі в голову, загинувши від своєї власної руки. Про його смерть і геройство широко писала польська комуністична преса в Ряшеві, під наголовком "Конєц Дем'яна".

Під впливом сумного спогаду про втрату одного з кращих бойових друзів, важко було рушитись з муру, але обов'язок кликав у дальшу путь. Пройшовши долішню частину опустілого села, я подався в напрямі горбочка у маленькому ліску, щоб там загубити сліди за собою, бо густий сніг переставав падати.

Опинившись на горбочку, я міг уже бачити місце квартирування к-ра Хріна з його відділами. Йдучи звідси до табору, з обережности, я гострим ножем вирізав корч ялівцю, яким затирав за собою сліди, а дрібненький сніжок докінчував моє діло.

У віддалі біля одного кілометра від табору Хріна, мене задержали два повстанці — розвідники сотні. Я довідався від них, що стійковий завважив мене, коли я почав сходити зі згаданого горбка. Уже в трійку ми зайшли до табору, а один з розвідників зголосив моє прибуття дижурному старшині, а той з черги — у головному штабі.

До землянки штабу покликано мене негайно. Увійшовши в середину, в поставі на струнко, я голосно промовив: "Слава Україні!" — "Героям слава!", — відповів мужчина середнього росту, який також прибрав поставу "струнко".

— Друже командир! Командир кур'єрського звена "Дух" голосить свій прихід, – звітував я к-рові Хрінові.

— Дякую! — впала відповідь. Після того ми щиро вітались, бо були добре знайомі.

Коли к-р Хрін був зайнятий розпаковуванням пакунків та читанням штафет (підпільних листів), я нав'язав був розмову зі старшинами сотні Хріна, які на той час були в землянці свого командира. Були там: сотенний Стах, бунчужний Прикуй, чотові

— Островерх, Приклея, Зайчик та ще кількох, псевдонімів яких не пригадую.

Закінчивши перегляд пошти, к-р Хрін перепросив присутніх і поінформував про щойно отриманий наказ-пригадку про потребу зберігання строгої конспірації, зокрема конспірації місця зимового постою. При цьому він висловив свій особистий погляд щодо питання конспірації. На його думку, каригідним було це, що польські військові відділи безкарно нападали на наші села, влаштовували рейди в терені, не лякаючись протидії УПА. Ця конспірація, говорив він, уже мені дошкулила. Не можу ні сидіти, ні спокійно спати, а такий стан не загартовує стрілецтва. Але там, "на горі", знають, що роблять. Кажуть спокійно пересидіти цей найгірший зимовий час, то ж будемо сидіти безчинно. Командир повідомив також, що має й веселу вістку, а саме, що Різдвяні Свята його відділи святкуватимуть по селах, на що є дозвіл зверхньої команди.

Такою вісткою, очевидно, усі присутні тішились. Кожен із них тужив за селом, за проявами нормального життя. Той хотів побачитись з рідною, тамтой — з дружиною, ще інший з коханою дівчиною, а дехто просто зі знайомими людьми, які все вітали їх з відкритим серцем, з українською гостинністю.

Весела вістка стала поштовхом, щоб заспівати повстанських і стрілецьких пісень та колядок. Навіть назагал мовчазний Хрін затягнув пісню власної композиції, яку дуже часто любив співати:

Минуло все, не верне вже
Чудовий час, що п'янив нас.
І тільки жаль, що все пройшло,
Питає в нас — чому, чого?

Скажи, куди ділась наша любов?
Скажи, чому не повернеться знов?
Ти відійшла, і чужі ми собі,
Тільки часом ти приснишся мені.

Закінчивши пісню, Хрін мав намір висловити якусь думку, але тоді до землянки ввійшов старшина розвідки, який, зголосивши свій прихід, почав звітувати про ситуацію в терені та взагалі в країні.

Після звітування промовив Хрін: — Друзі командири! Як ви вже знаєте зі звіту, з одної сторони — в теренах, опанованих

УПА, ми маємо велику перемогу над численно більшими силами ворога; з другої — партизанські відділи неспроможні ставити чола регулярним військовим частинам в довго триваючих фронтових боях. Все ж таки, до затяжної та важкої боротьби може дійти. Свідчать про те вісті, отримувані з різних джерел. Навесні ворог плянує вжити проти УПА кількадесят дивізій військ з різних родів зброї у великих операційних акціях. Найбільш довірена людина Сталіна в Польщі — ген. Кароль Свєрчевський має перебрати особисте командування такою акцією.

Виглядає на те, — продовжував Хрін, що буде "гаряче" ворогові, але й для нас настануть важкі часи, до чого ми приготовані кожної хвилини, щоб виконати одну із точок "Заповіту українського революціонера" — "Здобудеш українську державу, або згинеш у боротьбі за неї". Ми вийшли з Українського Народу, українська земля годувала нас стихійною снагою до боротьби за природні права нашого народу — жити вільним життям. Ми підемо у нерівний бій з ворогом, але ні своєї землі, ні свого народу, не залишимо на поталу ворогів і в потребі положимо голови на вічну славу Україні. І, неначе снуючи непов'язані думки, Хрін голосно роздумував про те, як в майбутньому історія оцінить напади, грабежі й вбивства невинних, безборонних людей, навіть немовлят при груді матері, доконувані військами регулярної армії двадцятого століття. Для закриття слідів такого варварства, недобиту дитину й напівживу матір вояки вкидали в полум'я горіючих хат.

На потвердження сказаного, — продовжував Хрін, — дозволю собі пригадати вам знані факти звірячої поведінки польських жовнірів в таких селах, як: Кальниця, Полонна, Карликів, Завадка Морохівська та багато інших. Так примітивно і страшно не мордували людей навіть гітлерівці. І, неначе потішаючи сам себе, голосно снував думку, що Господь допоможе ще післати полякам гостинця в саму Варшаву. Хоча вони чваняться, що давно мене післали "чортові в зуби", я живу тут разом з вами і якщо ще поживу — обіцяю, при першій нагоді, відплатити ворогам за всі кривди, заподіяні нашому безборонному населенню.

Невдовзі обіцянка Хріна сповнилась, бо 28 березня 1947 року, у засідці ним влаштованій, загинув ген. Кароль Свєрчевський.

Того ж дня в землянці Хріна ще довго велись дискусії на різні теми та кінчались звичайними жартами, але присмерк, що надходив, приневолив мене до відходу. Подавши всім присутнім руку, я став на струнко, попрощавши їх нашим національним поздоровленням "Слава Україні!" Грімке — "Героям слава!" було їхньою відповіддю.

Вийшовши з землянки, я оглянувся навколо. З того місця повстанський табір було видно, немов на долоні. Землянки були розположені у формі лука, в середині якого знаходилась землянка к-ра Хріна, яку я щойно залишив. Серединою табору перепливав гірський струмок, з якого повстанці пили чисту свіжу воду. Місце таборування було вигідним до оборони, мало добре поле обсервації, обведене густим лісом, мало природну заслону перед чужим оком.

Перед залишенням табору я подався був ще до кількох землянок, де відвідав знайомих мені повстанців, склав їм святкові побажання, деяким передав вісті від їхніх родичів.

Надворі вже стемніло, коли я покинув табір Хріна. З настанням вечора знову запанувала морозна погода, тільки вітер ніс хвилі снігу при землі, що справляло враження розбурханого моря. Знайшовшись у глибині лісів Хрищатої, я відчував мертву тишу, яку час від часу порушувало виття голодних вовків.

До свого місця постою добився я вже після півночі. Стійковий позвітував про те, що всі повстанці відпочивають у колибі, що всі кур'єри повернули з терену, за винятком двох, що подались до куща Макаренка. Невдовзі і вони повернулися.

Вислухавши звіту стійкового, втомлений постійним маршуванням, я подався на відпочинок. Хоч у колибі було холодно, мені спалось неначе на м'якісінькому ліжку в теплій хаті.

Наступного дня ранком, по спільній молитві і по сніданку, ми почали приготовлятися до святкувань Різдвяних Свят в селі Туринське, куди ще попереднього дня ввечорі подався кущовий господарник Хмара з завданням приготовити все до Святої Вечері.

Перед вимаршем у село, приготовляючись до святкувань, повстанці чистили і перевіряли зброю, що було першим і найважнішим завданням. Коли закінчено приготування, пізно по полудні я зарядив збірку, в часі якої подав останні вказівки відносно святкувань і поведінки в селі та зачитав святкові бажання від Проводу ОУН та Головного Командування УПА, а відтак

назначив збірний пункт на випадок непередбачених подій.

Над селом Туринське ми опинились ще за дня. Це дало нам змогу спостерігати, що в ньому діється. Водячи далековидом від одного кінця села в другий, не завважено нічого підозрілого. В селі було спокійно, тільки сірі клуби димів видніли над кожною хатою, що й було ознакою приготувань господинями різдвяних страв. Час від часу було видно жінок чи дівчат, що вибігали з хат до криниць з відрами по воду. Деякі з них, ймовірно, зупинялись на хвилинку, вдивляючись у ліси Хрищатої, з тугою виглядали сина, мужа, брата чи милого, якого бажали обійняти, або хоч тільки побачити в такий великий празник. Чи живий він ще, чи навідається до нас, а може голодні вовки поростягали його кості по замученій землі? Скільки ж то материнських і дівочих сліз котилось тоді по скорбних обличчях українських жінок?

Із настанням вечірнього присмерку, ми розстрільною пішли в село. Пройшовши частину села й переконавшись, що в селі нема ніяких ворожих одиниць, ми розділились на менші групки, які розійшлись до заздалегідь призначених хат. Як забезпечення, за селом залишилась застава з кулеметом та двох стійкових, чергування яких мало мінятись.

Мені з Колодкою припало йти до останньої хати в селі, що була першою від лісу. Ввійшовши до хати, ми привітались християнським привітом "Христос Раждається!", на що почули одноголосну відповідь двох жінок — "Славімо Його!".

Кімната, в якій ми знайшлись, була чепурно прикрашена. Перед образами святих, густо розвішених на стінах, стояв стіл застелений сіном, зверху прикритий біленьким вишиваним обрусом, на якому по середині лежав буханець хліба з двома свічками по боках. В куті кімнати на лаві стояв сніп вівса.

По хвилинній мовчанці старша жінка запросила нас сідати, з чого ми й скористали. Тоді обізвалась друга, висловивши вдоволення з приводу нашого прибуття, а водночас журбу за своїх чоловіків, які, як говорила, ще над ранком поїхали до Сянока й досі ще не повернули. Нетерпеливість жінок змагалась з очікуванням, бо вже зійшла перша зірка і був час починати вечерю, а господарів ще не було дома.

Ми з Колодкою пробували потішати жінок, мовляв, надворі зима й сніги, що серйозно утруднює рухливість в терені, та, що чоловіки зараз в'їдуть на подвір'я. Наші слова не були однак переконливі. Жінки повернули до своїх зайнять при печі, де тихо

про щось говорили. Згодом одна звернулась до мене з пропозицією купелі. В сусідній кімнаті, говорила, є приготована гаряча вода, а тут — для вас чистенька білизна. Ідіть, скупайтеся, а після вас зробить це й друг Колодка, а звертаючись до нього перепитала: — "Чи не так?" До розмови приєдналась і друга жінка, яка інформувала мене про переховувані в неї кілька пакунків, присланих з різних сіл для мене. Цікаво, чи за кожним із цих пакунків криється дівчина, що за вами тужить? — з хитрою усмішкою питала мене і жартом закінчила: — Вважайте друже, бо якщо колись зберуться всі разом, то не поможе і ця "найвірніша", вказавши на мій машиновий пістоль. Можливе і таке, — відповів і я жартом, перевіряючи адреси пакунків. Після цього я пішов купатись.

Під час нашої купелі повернули з Сянока обидва господарі. В хаті зараз же запанувала дійсно святкова радість і незабаром ми всі засіли до вечері, щоб по спільній молитві споживати страви, старанно приготовані господинями хати. В часі вечері не обійшлось і без чарки, про що постарались господарі в місті. Після вечері ми всі співали колядок, а згодом заспівали і повстанських пісень та перейшли до розмов на актуальні теми.

Один із селян розказував новини з міста. В самому Сяноці — говорив він, велике напруження, бо хтось розпустив поголоски про заплянований напад на місто українських повстанців, спільно з польським підпіллям. Метою цього нападу, казали, є розбити тюрму й випустити в'язнів. Польська комуністична влада обложила тюрму військом, по вулицях міста ганяють кінні й піші стежі, одним словом — рух не до повірення. Та й мають чого боятися, бо той Хрін впік їм, то впік. Для заспокоєння міщан, — розказували дальше селяни, саме сьогодні польські вояки водили по місті перебраного якогось поляка і через мікрофон на автомашині розголошували, що це бандерівець Хрін. Але, правдоподібно, ніхто в це не вірив. Також польські газети пишуть, що на терені Сяніцького повіту розбито всіх бандерівців, а самого Хріна зловлено живим. Ось, чого вже не видумують полячки, — закінчив свою думку селянин.

Бажаючи відвідати підкомандних мені стрільців, я вибачився і подався до інших сільських хат, щоб переконатись, як святкують наші повстанці. Всюди, де я зайшов, панував взірцевий порядок, у повстанців веселий настрій, співи колядок і повстанських пісень, просто — душа радувалась. Побачивши, як дер-

жаться мої вояки, я дав другові Воронові дозвіл на видання чотирьох (замість двох) чарок горілки кожному повстанцеві.

На квартиру, де ми вечеряли, я повернув пізно після півночі. Колодка вже добре проспався на м'якому ліжку, яке йому відступила одна пара власників дому.

Часу на відпочинок залишилось мало, бо відхід зі села був назначений на годину п'яту ранку. Саме тому, не роздягаючись, я пішов спати на дерев'яній лавці під стіною. Здавалось мені, що я ще й не здрімнувся, коли розбудив мене один повстанець, зголошуючи, що група готова до відходу. Я особисто пішов розбудити Колодку, який у смачненькому сні насолоджувався мелодійним хропінням.

Розбуджений Колодка одягнувся і немов щойно пригадавши, почав розказувати, що ввечорі, коли я подався на обхід інших квартир, його навідав Хмара і сповістив, що саме в день Різдва є назначена зустріч з людьми, які мали доставити з польських аптек потрібні ліки і тому він, Колодка, мусить залишитися для полагодження справи до кінця. При цьому він пробував намовити і мене залишитися з ним, мовляв, у двійку буде краще, бо, як каже приповідка, в товаристві легше й вмирати.

Я задумувався над пропозицією Колодки ще й по прибутті до групи. Залишитися в селі на день було небезпечно, але підсвідомо щось підштовхувало саме так поступити, бо ж був це день великого свята — Різдва Христового. Я вагався з суперечними думками якийсь час, але вкінці рішив залишитися на день в селі, про що й поінформував Колодку, який був радий моєму рішенню.

Беручи до уваги безпеку повстанців моєї групи й відповідальність за життя повірених мені людей, я їх відправив у ліс, а ми, обидва з Колодкою, повернули назад до хати, в якій провели були Свят-Вечір. З огляду на те, що надворі було ще темно, ми обидва поклались ще відпочивати.

Коли із-за високої гори почали прориватись перші промені сонця, в хаті вже всі повставали. Одна із жінок почала варити сніданок, а друга зі своїм чоловіком пішла кормити худобу, щоб на час упоратись і мати змогу піти до церкви на Богослуження, що мало початися о годині дев'ятій ранку.

Доля вирішила однак все по-своєму, бо нагло до хати вбігла дуже налякана жінка, що вийшла була кормити худобу, і, задихаючись, не дуже зрозумілою вимовою пробувала повідомити

нас про присутність польського війська в селі. Ми вкінці зрозуміли, що в селі повно польської кінноти і що вже кількох кіннотників в'їжджає на подвір'я.

В одній секунді ми з Колодкою зловили за зброю. Один із нас станув при вікні, другий при дверях, та в цей же час господар, побоюючись трагічних для себе і родини наслідків, просив: Хлопці! Не стріляйте! Я вийду на подвір'я і попробую їх задержати на хвилину; за цей час ви пробуйте сховатись в соломі на горищі, і, по цих словах подався на подвір'я.

Я вискочив до сіней, за мною Колодка, який, побачивши драбину на горище, без надуми погнався туди. Мені такий плян не подобався і я не пробував наслідувати друга, але на розмови часу не було. Миттю, я спитав у жінки, чи є вихідні двері по противній стороні хати? Так — відповіла жінка, але двері заставлені шафою, яку треба б відсунути. Це, при помочі селянки, я негайно вчинив і вмить опинився на дворі. Там обережно поступив кілька кроків до наріжного вугла, де й розглянувся, що діється довкола. Польські кіннотники на подвір'ї вже всі позіскакували з коней і почали заходити до хати. Біля сусідніх хат, які я міг бачити, також завважив багатьох вершників. У такій незавидній ситуації треба було думати блискавично, яким способом вирватись цілим і живим. Обставини й теренові умови, в яких я був знайшовся, диктували тільки один можливий спосіб: стрілою перебігти віддаль около сто метрів через невисокий горбок і там добитись до гірської річки.

Підождавши хвилинку, доки всі кіннотники зайшли в хату, в момент, коли останній жовнір скрився в сінях, я вискочив з-за вугла і щосили поров сніг, біжучи в напрямі річки. Пробігши около п'ятдесят метрів, я почув тарахкотіння кулемета на сусідньому подвір'ї і свист куль навколо мене. Я моментально впав у сніг. На той же час і кулемет замовк. Користаючи з нагоди, я підвівся і вспів пробігти ледве з десять метрів, коли знов заграв кулемет і я знову мусів пірнути в сніг. Не марнуючи ні секунди, я повторював цю процедуру вицофування і вже добився був майже до берега річки, коли за собою почув голоси польських жовнірів та зараз же поодинокі крісові постріли і свист куль над головою. З молитвою на думці й бистрістю ума я виконав ще кілька стрибків, добившись до річки, де — на моє щастя — попав на малий обрив берега, який послужив мені за становище оборони.

Надумуючись, я відкрив вогонь з машинового пістоля у бік

польських жовнірів, які гнались за мною. Мій вогонь, мабуть, був цільним, бо від першої серії повалився у сніг один жовнір, а двох інших лягло в снігу. У відповідь на мою стрілянину, поляки відкрили сильний кулеметний вогонь в напрямі мого становища. В цей же час двох жовнірів, які мене переслідували, підійшли ближче, зайняли становища й почали кричати: "Поддай сєм, бо нє уцєкнєш!" (здавайсь, бо не втечеш). Відповіддю на їх заклик була серія з мого автомата, яка приневолила противника заритись у сніг.

Використовуючи нагоду, я побіг дальших десять метрів вгору річки і знову зайняв оборонне становище, а що терен там був вищий, я міг краще роздивитись навколо. Два польські вояки все ще не давали за виграну і під прикриттям кулеметного вогню військовими стрибками підсувалися ближче мого становища. Об'єктивно мушу тут признати, що своєю поведінкою виказали відвагу, а нахабністю змушували мене до відкриття вогню, який виявився цільним, бо один із них не підвівся вже зі снігу, а тоді другий опинився заледве у кільканадцятиметровій віддалі від мене.

На той час перевага була вже по моїй стороні, бо в мене було хоч сяке-таке забезпечення, тоді як противник знаходився в чистому полі. Моя наступна черга з автомата приневолила його до відступу. Я тим часом зірвався з місця, перебіг кільканадцять метрів річкою вгору, ближче лісу Хрищатої, але ще дальших п'ятнадцять до двадцяти метрів до лісу, мусів продіставатися чистим полем, у висліді чого польський кулеметник мав добрий об'єкт прицілу. Кулі змусили мене подолати дальший відтинок до лісу повзанням, під час якого, від сторони хати, де залишився Колодка, далося чути кілька глухих серій з автомата. Почувши ці постріли, в мене склалось враження, що одна з тих серій пройшла крізь моє тіло. Під таким враженням, не звертаючи увагаи на ворожий вогонь, я переповз до перших корчів лісу, догадуючись про перебіг подій у хаті.

Коли я досягнув перших корчів, трапилась мені ще одна небажана пригода. Повзучи, я зачепив головою за гілку корча, яка зірвала мою теплу сибірську шапку, відкинувши її кілька метрів до заду, і то в те місце, де ворожий кулемет мав добре поле обстрілу. В додатку, осмілений моїм вицофуванням, цей польський жовнір, що ввесь час мене переслідував, почав знову нахабно підсуватися в мою сторону. У мене було добре місце до

захисту. Зайнявши становище, я вже дещо спокійніше відкрив вогонь в сторону цього жовніра. Побачивши програну, він почав відступати, не пробуючи й відстрілюватись. Така обставина додала мені відваги і, кількома стрибками я опинився біля шапки, з якою щасливо повернув на попереднє становище.

Добившись до лісу, я відшукав вигідне й добре місце до обсервації. В селі час від часу розлягались поодинокі крісові постріли та глухі серії автомата в хаті, де залишився Колодка. Хату обступили польські вояки, які голосно перекликались, але, з огляду на відділь, я не міг нічого зрозуміти. Селом, поміж хатами, на конях ганялись польські кіннотники і щось викрикували.

По кількох хвилинах описаної метушні, знову чути було глухі постріли в хаті, де залишився Колодка. Поляки почали стріляти в хату запальними кулями. Над хатою появились чорні клуби диму, згодом цілу будівлю огорнули червоні язики полум'я. Я вповні здавав собі справу, що в полум'ях гине геройською смертю повстанець Колодка; трагічна дійсність дуже глибоко пригнобила мої почуття з приводу безсилля. Коли хата зайнялась високим полум'ям, а крокви даху почали валитись, я почув відголос ще одного глухого пострілу. Був це останній вистріл, яким Колодка закінчив своє життя. Решту доконав вогонь.

Кілька днів пізніше я мав змогу бути в селі Туринське, де наочні свідки, власники спаленої хати, розповіли про описану подію і смерть Колодки.

Колодка, зайшовши на горище, замаскувався в соломі. Польські вояки, ввійшовши в хату, перешукали за "бандерівцями" кімнати, стайню, а трьох із них подалось на горище, де всі згинули від куль автоматичного пістоля Колодки. Польські жовніри, що на той час були в хаті, вибігли на подвір'я, звідки почали закликати Колодку здаватися. Їхні заклики залишились без відповіді. Обступивши хату, вони казали господарям повиганяти худобу зі стайні, та знов пробували переконати Колодку про його безвихідне положення і конечність здатися живим. Не діждавши відповіді, один з-посеред жовнірів знову пробував лізти на горище, але мусів негайно тікати, бо знову посипались звідтам стріли. Тоді поляки відкрили вогонь по хаті, яка загорілася від запальних куль. Колодка вибрав смерть замість тюремного життя, тортур, а може й смерти з ворожої руки. Згинув від власної кулі ще один повстанець української визвольної боротьби ОУН-УПА, славної

пам'яти кущовий провідник Колодка, родом зі села Команча Сяніцького повіту на Лемківщині.

* * *

До свого табору у глибині лісів Хрищатої я повернув після полудня. Вістку про смерть друга Колодки друзі прийняли з почуттям глибокого пригноблення і, правдоподібно, кожному із них насувалась на момент думка: "Коли моя смерть?" Але, життя не стоїть на місці і нам треба було зараз покидати місце нашого дотеперішнього таборування, бо Хмара не повернув ще до табору і нам не було відомо, чи не попав в руки ворога живим.

Годину пізніше ми прощалися з нашою партизанською колибою, що служила нам через півроку. Відходили ми на схід, у глибину лісів Хрищатої, над т.зв. Душатинські озера. Саме там, ще в жовтні 1945 року, ми з групою повстанців особистої охорони ген. Пребийноса, побудували землянку. Мала вона служити за квартиру для начальника Генерального Штабу УПА ген. Дмитра Грицая "Перебийноса", члена УГВР Дмитра Маївського "Тараса" та членів почоту генерала й його особистої охорони. Доля вирішила інакше...

Лариса Мурович

КОГО ПРИ ВЕЧЕРІ СВЯТІЙ Я ЗГАДАЮ?

В карпатській долині, у братній могилі,
Спочили герої УПА наші милі,
І зірка різдвяна яскраво над ними
Промінням нині блищить золотими.

Ялинки зелені струнками рядами
На варті стоять і мигочуть шишками,
А білочка жолуді теплі у жмені
Приносить із дуба — могилі студеній.

Побожно паде у снігу на коліна
Сьогодні в карпатській долині калина,
І кетяги овочів ясно-багрові
Дарує поляглим — у вірній любові.

Також не забудуть бійців звеличати
Сестра, наречена, дружина і мати,
Коли в цій хвилині, сливе в кожній хаті,
Поглянуть на їхні місця незайняті.

В молитві, далеко від Рідного Краю,
Кого при вечері святій я згадаю?
Згадаю бійця, що не має родини
І впав безіменно — за стяг України.

ПОВСТАНСЬКІ ВЕЛИКОДНІ

Модест Ріпецький — С. Горислав

ПОВСТАНСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ

Закарпатська весна пахтіла теплим подихом серед багатої гірської природи. Весна для повстанця — це неописана радість. Вона приносить йому надію на краще завтра, дає імпульс до чину.

У лісах Закарпатської України знайшли захист перед ворожим переслідуванням дві сотні куреня Рена — сотня Бурлаки та сотня Нечая. Виснаженим облавами більшовицьких спецвідділів, побродивши тижнями в бескидських снігах, вдалося врешті змилити ворога і загубити за собою слід. Весна на південному узбіччі Карпат завітала скоріше, снігу вже не було, тому і легше було відв'язатися від ворога.

Вертаємося назад на терен дій, призначених для нашого куреня. Там хочемо зустрічати свято Христового Воскресіння. Часу вже не багато, а треба зробити ще деякі приготування. Довгий стрілецький ланцюг гадюкою в'ється лісами Бескиду. Прямуємо в напрямку села Волосате. Ідемо тереном, який ще від фронтових дій замінований. Більшовики розмінували вузьку доріжку, якою можна не тільки перейти через заміновані поля, але й переїхати возом. За наказом командирів, заборонено воякам хоч на один крок зійти з доріжки. Обидва сотенні ще далеко від села залишають сотні своїм першим чотовим, а самі з одним роєм ідуть у напрямі села на розвідку. Сотні помалу прямують слідом за ними. Сонце своїм ранішнім промінням пестить смагляві обличчя вояків, наводить веселий настрій в їхніх серцях. Кожний блукає своїми думками в колі своїх зацікавлень, стрілецький ряд посувається мовчки, втомлені ноги механічно виконують свої рухи.

Наглі вибухи переривають тишу. Один вибух, другий... третій... четвертий...

Вояки, по короткотривалій дезорієнтації, усвідомлюють собі, що сталося. Це вибух мін.

Над невеликим гірським потоком лежать чотири змасакровані людські тіла. Підходжу з двома санітарами ближче. Три друзі, ще перед хвилиною — здорові гірські леґені, в'ються тепер в болях і ждуть помочі своїх друзів. Четвертий вже не потребує нашої допомоги, міна розірвала йому голову. Санітарі залишаються коло ранених, а я з кількоми стрільцями прямую до села. В крайніх хатах Волосатого зустрічаю сотенних та з'ясовую їм, що сталося. Один забитий, три важко ранені, не здібні вже до дальшого маршу. Мені потрібно більше часу, щоб дати медичну допомогу раненим.

Сотня змушена зробити короткий постій, розмістившися в кількох крайніх хатах. Виставлені застави та вартові бережуть, щоб не заскочив нас ворог. Довго задержуватися не можемо, бо в наступному селі більшовики, а це ж день. Курна волосатська хата замінилася на медичний пункт. В асисті двох санітарів, друзів Грома та Кивая, в найбільш примітивних обставинах, без необхідних інструментів та медичних засобів, беруся до діла. Без наркози, без знечулень, провізоричні інструменти врізуються в живе тіло, льняна нитка перев'язує артерії. Безпомічним поглядом стежать за нами ранені. В одного відірвані ноги нижче колін, у другого відірвана одна нога, в третього відірвана рука, пошкоджене лице та одне око.

Зв'язковий спонукує, щоб скоріше кінчати, бо в долішньому кінці села появились більшовики. Кінчаємо. Останні ампулки морфіни мають дати раненим трохи заспокоєння. Сотня готова до відходу, чекає на нас. Змучення та голод дають про себе знати. Кілька ложок бандурки з молоком і голод ніби заспокоєний.

Знову розтягнений стрілецький ряд зникає в лісах і дебрах. Думки міняються як в калейдоскопі. Перед очима бої, ранені, облави, марші і марші, то знов спомини про веселі пригоди, приємні хвилини тощо. Серце пригнічує свідомість важких санітарних умов, брак ліків, інструментів, санітарних пунктів, проблема важко ранених. Перед очима остання зима, епідемія плямистого тифу в сотні Веселого, десятки хворих.

До села Беріжки обидві сотні дійшли разом, а тут дороги їхні розійшлися. Сотня Нечая попрямувала полонинами до села Буковець над Сяном, а сотня Бурлаки до присілка Мучне. В околиці тих сіл сотні плянували відсвяткувати Великдень.

До присілка Мучне приходять зв'язкові від курінного Рена. Для мене вони принесли велику несподіванку, — наказ про перенесення з куреня Рена на інший пост. Прикро було мені прощати друзів, з якими в'язало мене вже стільки переживань. Коротке во-

яцьке прощання і, разом з Маром та двома стрільцями, рушаємо в дорогу.

У саму Квітну Неділю, ще досвіта (наша чвірка та один цивільний зв'язковий) прямує лісовою доріжкою з села Насічне до села Затварниця. Ідемо здовж довгої поляни, по обидвох боках якої тягнеться густий ліс.

Серед просторих лісів почуваємо себе панами ситуації та все таки, не забуваючи про партизанську обережність, ідемо стрілецьким рядом у віддалі кількох метрів один від одного. Через 20-30 метрів поляна кінчається і наша доріжка зникає в пітьмі лісу. Під кущиком щось ворухнулося. На наше питання — "Хто там?" — сиплеться нам в обличчя раптовий вогонь з десятків крісів, кулеметів та автоматів. Ракета за ракетою освічує поляну. Впавши миттю на землю, стараємося замінитися в невидимі істоти. По кількох секундах, усвідомивши, що ворожі кулі пішли боком, слимачим повзанням віддалюємося від місця, що дише вогнем. Кулі не чіпляються, пробую стрибками, також іде щасливо. Нараз бачу, що наліво від мене подібні скоки, як я, виконує Мар. Наші рідкі і короткі відстрілювання губляться в гаморі ворожих серій. Врешті опиняємося в якомусь глибшому рові чи потічку. Перша думка, це радість, що вирвалися. Але, де інші друзі? Скочуючись з берега, згубив я магазинок від автомата, а пошуки поблизу є безуспішні. Часу гаяти не можна, бо треба чимскоріше відбитися якнайдальше. Стрибками дістаємося до лісу, на ліво від місця засідки. У двійку пнемося лісом на якийсь вершок. Починає розвиднятися. На верху сонце вже усміхається до нас, поздоровляючи з Квітною Неділею. На саму Воскресну Неділю дістаємося до села Радева, що біля Балигороду. Застаємо тут вже друзів: курінного Рена, командирів — Скалу, Зорича та інших. Частина з них — це старі знайомі, інших зустрічаю вперше.

Приємна несподіванка для всіх — це гарно приготоване свячене, про яке подбала подруга Христя з іншими дівчатами з підпілля. Приготоване воно не тільки смачно, але також обильно і ще гарно прикрашене! Після урочистого сніданку з усіма традиційними церемоніями, відходимо в ліс, де відбуваються наради. Розуміється, наші підпільні господині не забувають про свої обов'язки і харчів не залишають.

З приємністю довідуюся, що кілька днів тому назад послано також кілька возів з пасками та святочними харчами до місця постоїв сотень.

М. К.

ВЕЛИКДЕНЬ СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ

Є людською звичкою свідомо або несвідомо повертати в хвилинах задуми в минуле та пригадувати події, які довелось пережити. З тих самих мотивів і я повертаюся у спогодах до одного Великодня, який перед десяти роками провів я, як німець, серед не зовсім звичайних обставин -- серед українських повстанців.

Весна 1946 року. Вперше по великих змаганнях народів, людство приготовляється провести в мирі свято Воскресіння. Але чи є справді мир? Чи всюди замовкла зброя? Не палахкотить уже ніде полум'я горіючіх сіл? О, так! Воно палахкотить майже кожної ночі! Брязкіт зброї не замовк! Це діється в Україні, де понад сорокмільйоновий народ повстав проти терору і поневолення, проти свавільних нападів на безборонну людність, проти примусових переселень і пацифікацій з вогнем і мечем. Він розпачливо бореться за свою свободу. Дивний припадок з'єднав мене-німця з Українською Повстанською Армією, тобто з бойовою формацією великого визвольного руху, в одній з місцевостей Бескиду, замешкалого чистою українською людністю, щоб і я брав участь у важких боях та переживав ті радощі і страждання, які приносить зі собою тверде партизанське життя. Але сьогодні говоритиму тільки про радісне життя, саме про той Великдень 1946 року, який творив вершок романтичної доби в нашому повстанському житті і тому хай він прикриє собою героїчність.

Ми маршували в здисциплінованому порядку, як це є у звичаю повстанців, дотримуючись правил забезпечення, мовчки.

Всі відчували якесь радісне зворушення. Чи ж це дивно? Вже досить довго ми вели пустельне життя в лісовій криївці. Перед нами стала радісна зустріч з друзями з сусіднього відділу, з якими ми рішили відсвяткувати разом Великдень. Так ми дійшли до битого шляху. Тут не витримав і сам командир та всупереч усім правилам повстанської тактики, дозволив колоні співати веселих пісень. Так ми помаршували далі дорогою з піснею на устах -- назустріч Великодневі.

Вже сірів ранок, як ми наблизилися до околиці, яку визначено на стрічу. Вона ставала щораз більше знана і близька душі. Коли ми станули на краю лісу, я побачив в далині сільце і відразу пізнав його. Це ж бо Воля Волоська. Моя люба Воля! Я ніколи не думав, що вона зростеться з моїм серцем, як якесь рідне село. Але так сталося. Там я перебув довгі зимові місяці, там я був вдома в кожній хаті і кожний односельчанин знав мене. Ворог називав цю місцевість "Українським Берліном" і ні разу не помилився. В наслідок свого ідеального стратегічного положення з догідним місцем до нападу і відступу, як також в наслідок прекрасної породи бойового населення, Воля стала повстанською твердинею. Я не знав інакшої Волі ніж та, що покрита білою габою. І ось сьогодні, по кількох тижнях, довгих як вічність, як я не бачив Волі, виступила вона в зелених шатах узбіч і піль, сочистих левад і широколистих дерев -- справді в найкращому святковому платті. В цій хвилині я ще навіть не передчував, що за кілька місяців зелені прикраси воскреслої природи покриє сіра пелена попелу...

На визначеній поляні в лісі зустрічаємося з нашими любимими друзями з іншого відділу. Лунають радісні привіти по довгій зимовій розлуці. Соняшний весняний ранок розбуджує веселий святковий настрій, який виявляється в сердечних окликах — Христос Воскрес! Нема нічого дивного, що в наслідок глибокої релігійности українців наше свято починається Службою Божою. В зеленій святині під склепінням потужних дубів і берез, наш священик відправляє великоднє Богослуження. З прикрашеного зеленню вівтаря звіщає він у величному фелоні піднесеним голосом радісну вістку про воскресення Богочоловіка, а стовпи нашої лісової святині передають її далі в багатократних відгомонах.

По Богослуженні засідаємо повздовж довгого, покритого скатертями, стола. Нікому не здається, що цей стіл надто вбогий.

Навпаки, перед кожним копичиться купа яєць, ковбас, пасок і тістечок. Короткі промови і доповіді губляться незабаром в дотепній гутірці. Аж до пізнього пополудня продовжується святкування у веселому настрої, який прямо розливається з кола друзів, які побудували невеличку сцену і на ній імпровізують усякі скетчі.

Кінчається день, так рідкий в житті повстанців. Обидва відділи прощаються і розходяться в протилежних напрямках. Я переконую командира, щоб дав мені службове доручення до Волі. Отримавши наказ, долучуюся до відділу, що залишається в сільці.

Неначе дитина, що тішиться із вдалого збитку, входжу з друзями до села. Моя радість не безпідставна. Це ж було б ознакою невдячности перейти попри хату, не сказавши "добридень". У цій хаті настає обостороння щира радість. Загальновідома українська гостинність не обходиться на сухо. Треба їсти та пити в цім домі і в сусідніх. Треба багато говорити і ще більше співати. Мені показують прекрасні писанки, з яких кожна -- малий мистецький твір. Їх показують й обдаровують ними.

На другий день знайомлюся з дивним звичаєм Великоднього Понеділка. Приходжу з друзями до однієї хати і на порозі зустрічаюся з двома дівчатками, які тримають в руках склянки з водою. "Ви також трішки"..., -- говорить одна. Я дякую їй, кажучи, що я не маю спраги. Вона відповідає: "Ні, не пити, а"... і в тій хвилині скорим рухом обливає мене водою. Я остовпів, не знаю про що йдеться, але не хочу залишитися довжником. Відразу знаходжу якесь начиння з водою і відплачуюся тим самим. Щойно тепер я помітив, що я таки добре зрозумів питання. Обливання, почате склянками, кінчається відрами, як велить звичай. Це нічого не шкодить! Надворі гарячий день, тож одяг швидко сохне.

Час наглить. З тяжким серцем прощаюся. Надвечір повертаюся у свій відділ і разом з тим наново починається небезпечне і немилосердне повстанське життя.

Микола Фриз — "Вернигора"

ВЕЛИКОДНЯ ЗУСТРІЧ

У тривозі зустрічало українське населення Лемківщини і Посяння Великдень у 1946 році, що припав на день 21-го квітня. Третя з черги акція насильного виселення українського населення з його прадідівської землі досягла свого вершка: в більшості українських сіл цього терену заквартирували оперативні групи ВП ("Войска Польскєго"), які, згідно з наказом Москви і Варшави, мали з допомогою жорстокого терору примусити українців покинути їхні прекрасні землі -- Лемківщину і Посяння. Більшість населення, покинувши свої хати, сховалася в лісових нетрях і там зустрічала світлий празник Христового Воскресіння. В більшості сіл царив сум і ворожий терор, у церквах не відправлялися воскресні Богослужби, в німому мовчанні застигли дзвони, молодь не виводила гагілок: частина її пішла в бойові лави УПА-ОУН, щоб збройно боротись за волю Батьківщини, решта ж -- зі зворів зеленого Бескиду -- з болем у душі дивилась на палаючі села.

Відділи УПА відзначали Великдень разом з населенням у лісах, або, де це було можна -- в незахоплених ще ворогом селах.

Був чудовий великодній ранок. Весняне сонце життєдайно цілувало землю. Зеленню вкрились поля і ліси. Всупереч затіям ворога, весна наповнювала серця переслідуваних людей надією і вірою в перемогу нашої правди.

Нас трьох (двох членів теренової сітки ОУН і автор цих рядків) зайшло до села В. Г., що недалеко від Балигороду, щоб відвідати його мешканців, а з нагоди Великодня побажати їм кращої долі.

Тількищо ми розговорились з господарями хати, як почувся стук у двері, і, до хати ввійшов провідник Зенон Савченко з одним стрільцем. Привітавшись із господарями та з нами, побажав

усім щасливих Великодніх Свят. Господар, радіючи такими гістьми, частував нас свяченим і бажав щастя та успіхів у боротьбі.

З сусідніх сіл Б. В. та Ж. В. чути було виразно постріли кулеметних черг. Ворожі банди наскочили на ці села та сріляли до людей, які втікали до лісу. Ворог убивав людей і одночасно намагався вбити радість Великодня, радість весни. Та дарма! Молодь села В. Т., що зібралася під лісом, не зважаючи на терор ворога, відповіла традиційними великодніми пострілами. Сила традиції і радість Великодня були сильніші, ніж ворожа лють, злоба і терор.

Поговоривши з селянами, ми пішли за село на край лісу, що зеленів на горбі і, згідно з розпорядженням провідника З. Савченка, розсілися вигідно на зеленій поляні. За якийсь час ворожі постріли втихли, а оперативна група ВП, пограбувавши село, відійшла до Балигороду.

Наші стрільці балакали про всячину, весело жартуючи, а я нав'язав з провідником Савченком розмову про недавні пригоди. Я розповідав йому про те, як кілька днів тому, 9-го квітня увечорі, наскочила на мене група УБП (польське НКВД) в одній хаті села В. М., звідки мені по кількох хвилинах, користаючи з наступу сотні УПА к-ра Бора, вдалось вийти ціло, а крім того -- взяти участь у бою і виганяти з наступаючим відділом із села цю групу УБП, в руках якої був я ще кілька хвилин тому.

Радів я з приводу ґратуляції, висловлених мені моїм зверхником, а він — із притаманною йому жвавістю, розповідав про подібну пригоду сл. п. Дмитра Маївського — Косара у Львові в 1943 році, коли той попав у засідку Ґестапо. Хоч важко поранений, Дмитро Маївський, вбивши або поранивши кількох ґестапівців, вирвався живим із рук ворога і багато ще та добре прислужився Україні, як член Проводу революційної ОУН. Савченко розповідав ще про свої пригоди, а мав він їх багато на своєму важкому шляху повстанського життя. Розповідав цікаво, скромно, без тіні самовихвалювання чи чванькуватости.

Пізніше почалась розмова про проблеми і тактику нашої боротьби. Користаючи з рідкої нагоди, що пров. Савченко мав дещо більше вільного часу, святкуючи Великдень, я ставив йому багато питань щодо ближчої і дальшої боротьби, її умов і можливостей та перспектив.

Він уже тоді, навесні 1946 року, передбачав повне насильне виселення українського населення з теренів положених на захід

від лінії Керзона (Підляшшя, Холмщини, Посяння і Лемківщини) і намічав плян рейду відділів УПА в Західню Европу.

Я слухав його з правдивим вдоволенням і подивляв ясність та переконливість його аргументації, глибину думки, далекозорість, доцільність і розмах його плянування, щиро радіючи цілою душею, що ОУН має на керівних постах таких видатних людей.

Про себе Савченко говорив мало, але я знав, що він був сином українського села, обдарований величезними здібностями, та що він щоденною наполегливою працею здобув собі велике знання. Довголітня праця в рядах ОУН дала йому змогу глибоко пізнати людську душу і характер. Він завжди вмів знайти правильну розв'язку всіх тих проблем, що їх так багато приносить кожного дня визвольна боротьба у підсовєтській дійсності. За всі ці добрі прикмети, З. Савченка високо цінили його зверхники, щиро любили і глибоко шанували всі підзвітні.

Розмова плила, а день минав. Сонце стояло вже низько над вкритими лісом верхами гір, тіні від дерев видовжувались, неначе показуючи нам шлях у село, до змученого тривогою населення. Оперативні групи ворожого війська, боячись повстанської ночі, стягнулись до своїх баз, а населення вільніше відітхнуло. Село починало святкувати Великдень.

Закінчились розмови. Кожний зі своїми стрільцями пішов виконувати свої обов'язки.

* * *

Надійшла весна 1947 року, така важка для українського населення, що жило на захід від лінії Керзона; весна, що принесла відділам УПА так багато важких боїв із переважаючими силами ворога.

Передбачення провідника З. Савченка стали суворою дійсністю. Українське населення ворог жорстоко виселював. Тисячі українських сіл, в яких колись кипіло повне людське життя і радісно гомоніли великодні дзвони, ворог перетворив у чорні згарища, в німі руїни.

Відділам УПА пров. З. Савченко дав наказ іти на Захід, щоб чужих і своїх переконати, що Україна далі бореться. Сам З. Савченко пішов із Засяння на схід, в Україну, щоб далі продовжувати боротьбу за перемогу української Правди, щоб знову могли свобідно гомоніти у вільній Україні воскресні дзвони.

Михайло Філь — "Пугач"

ВЕЛИКДЕНЬ У КАРПАТАХ

На розлогій поляні, що серед густого букового лісу, стояли заздалегідь приготовані столи, зроблені на партизанський лад зі свіжої бучини. На них рівненько покладені дрібні гілки ялини, а на столах розстелені великі сірі військові шатра, які цим разом служили за святкові скатерті.

Навколо панувала тиша, яку час від часу переривав шелест крапель роси, що падали з дерев. Запашна зелень щойно розвинутого букового молодняка і дивний легіт холодного весняного ранку наповняли світ. Десь далеко на східньому небосхилі загорілася рання зоря і невимовним чаром краси позолотила край голубого неба.

В цю хвилину стійковий будив ройових, а слідом за ними один по одному підводились стрільці. Це була чота Граня.

Чотовий негайно зарядив збірку. За кілька хвилин ціла чота стояла у дволаві, а перший ройовий Олег звітував про стан чоти.

Короткий звіт ройового, молитва, кілька слів старого "холодноярця", чотового Граня, з нагоди Воскресіння, і всі засіли за столи. На столах миттю з'явилися різні "ласощі". Посередині найдовшого стола лежала велика біленька паска, прикрашена зеленню і квітами. Були тут і бабки, і різної величини ковбаси, і всяке інше м'ясиво; у великому мальованому кошику лежали писанки, був хрін і все-все, що годиться їсти в цей великий і святий день. З багатства застелених столів було видко, що організаційна сітка ОУН пильно працювала над тим, щоб у цей день повстанцям якнайменше чогось бракувало.

Коли все приготовано, чотовий дав знак і всі встали. Як на кивок магічної палички, з сорока дужих грудей вирвалася могутня

пісня радости: Христос воскрес із мертвих...

Христос Воскрес!.. — неслося в далечінь карпатськими лісами і відгомоном переливалося аж по той бік Бескиду. А коли замовкла пісня, на хвилину всі потонули в задумі, полинули думками до своїх хат, своїх рідних, друзів і знайомих.

Чотовий за цей час підносив кожному по чарочці "міцної", частував як батько свою сім'ю, наливав сам, щоб, бувало, хтось не "вцідив" собі забагато. Бо ще не знати, чим закінчиться цей радісний день, тому обережність не зашкодить.

Стрільці прокинулись від задуми, почалася весела розмова: жартували, хвалили то ковбасу, то паску, хтось навіть нарікав на пекучий хрін, і веселий гамір наповнив, здавалось, цілий ліс. Збоку поважно проходжувався чотовий, покручуючи довгий козацький вус.

Нараз прибіг стійковий з молодим селянським хлопцем і зголосив, що в селі Вислік Великий поляки оточили церкву і арештують людей.

— Збірка! — мов поранений тигр заревів Грань. — У Вислоці поляки!

Хвилину, а може дві це тривало і ціла чота стояла готова до бою. А як вийшли з лісу на поле і рострільною рушили в напрямі села, надворі стало вже зовсім ясно.

Повстанці були вже недалеко села, як звідтіля почулись кулеметні стріли і свист куль, що понеслися низько над їхніми головами. Ще кілька хвилин і ворожа лава рушила з села у напрямі повстанців.

Почався бій. Заграли повстанські кулемети. Ворог спочатку легковажив собі силу повстанців і майже безладно просувався вперед: його стрільці (мабуть, п'яні) з криком "урааа" кидалися одинцем на повстанську розстрільну і гинули один по одному. Чота не рушила ніде з місця, стрільці раз-у-раз міняли свої становища, шукаючи догідніших для оборони і контратаки, а кулеметники безустанку сіяли вогнем по ворожій розстрільній. Ворог не уступав з бою і все ближче підповзав наперед. Віддаль між обидвома розстрільними змаліла до тої міри, що в дію ввійшли і ручні гранати. Та тут поляки не витримали. Вони, мабуть, не були приготовані до довшого бою і не сподівалися такого сильного повстанського спротиву; їхнє ліве крило, обминаючи повстанську розстрільну, почало поспішно відступати

в сторону села Мощанець. За ним рушила і решта ворожої лінії, залишаючи на полі бою вбитих і ранених.

— Славааа! — враз вирвалося з чотирьох десятків молодих грудей, і як роз'юшені леви кинулися повстанці на відступаючого ворога. Ніхто не залягав. Ворог в паніці і розгубленні навіть не пробував чинити сильніший спротив. Кулемети замовкли. Чути було тільки безконечні серії автоматів і сухий тріск пістолів. Бій з позиційного перейшов у рукопашний, що завдало ворогові найбільших втрат.

Така баталія не тривала довго. Ворожі вояки розбіглися по полі і швидко поховалися за горбами і в ярах. Повстанці з гордістю і вдоволенням поверталися в село. В селі чота ще раз засіла до свяченого, цим разом вкупі з селянами, які жаліючись розповідали, як били їх і погрожували розстрілами поляки.

На загорілих від вітру і негоди стрілецьких лицях було видно радість і вдоволення. Такого Великодня вони ще не святкували.

о. Дмитро Савка

ВЕЛИКДЕНЬ У ЛІСАХ БІРЧАНЩИНИ

В бурхливих часах я душпастирював у Бірчі. Горіли села й міста, гриміли гармати, а з фронтів відбивалася заграва воєнної пожежі.

З Єпископської палати в Перемишлі йду пішки серед зливного осіннього дощу до рідних Княжич. Запрягаємо з покійним татом до воза тільки одного коня й переодягнені за дроворубів, по зв'язку УПА, скрадаємося комарницькими, княжицькими, брилинськими й тисівськими лісами до Бірчі пам'ятного 1-го листопада 1944 року. По дорозі вступаємо ще до о. Степана Копистянського у Вільшаній, щоб "затягнути язика", і по щирій розмові з ним і перекусці, зближаємося до Бірчі вже битим шляхом. В'їжджаючи до Бірчі, ми приневолені переїхати біля станиці польської міліції, яка перевіряє наші документи і дозволяє їхати на старе бірчанське приходство, яке покинув мій попередник, о. Іван Лебедович, парох і декан, подаючись з відступаючими відділами німецької армії на Захід.

На приходстві застаємо стареньку пані Савойкову, — дружину покійного о. Теодора Савойки, її внучку з маленькою донечкою та чоловіка її внучки, — професора д-ра Пачовського, який працював тоді в Бірчі директором 7-клясової української народної школи. По скромній перекусці на приходстві й у Сестер Служебниць, які жили у своєму манастирі-захоронці, біля приходства на горбочку, повні нових і невеселих вражень про бурхливу Бірчанщину, та втомлені 30-кілометровою, дощевою дорогою з Перемишля, кладемося з покійним татом до першого сну на приходстві в Бірчі. А вранці, другого дня, зачинається для мене важка душпастирська праця в особливих воєнних умовинах.

Зі всієї Бірчанщини приходять до мене на приходство

люди зо скаргами: цього поляки вбили, того пограбували, іншого в білий день замучили й живцем в його власний хаті спалили, а ще іншого забрали в червону армію на передову лінію фронту, або арештували... Серце крається з розпуки, слухаючи цих скарг-нарікань, будучи свідомим, що майже нічого не можу цим людям помогти! І дійсно, в Бірчі, як частині України, з якої колись вийшов славний київський митрополит, Йов Борецький, сповняються божественні глаголи генія і пророка, Тараса Шевченка:

"І день і ніч ґвалт, гармати,
Земля стогне, гнеться,
Тяжко, важко, а згадаєш,
Серце усміхнеться"!..

Мимоволі усміхається сьогодні серце серед вище описаного горя Бірчанщини, коли згадати, як до Бірчі приходять старенькі мужі — дідусі й жінки, бабусі та діти-недолітки за сірниками, сіллю і приносять тобі на приходство зашиті в рубцях їхньої одежі повідомлення й доручення УПА!

Так минула тяжка зима 1944/45 рр. і рання весна 1945 року стала прозябати. Щоб піднести на дусі моїх парафіян в Бірчі, Корінецькій Волі, Рудавці і Котові й усю Бірчанщину, а особливо Грозьову біля Войткової, з якої приходило до Бірчі найбільше зв'язкових УПА, заряджую у п'ятому тижні Великого Посту тижневі великопосні реколекції — духовні вправи в новозбудованій о. Іваном Лебедовичем церкві. Реколекційні науки голошу сам. На ранніх і вечерніх науках церква битком набита старшими, а на пополудневих — шкільними дітьми й молоддю. Майже вся Бірчанщина бере численну участь у реколекціях.

У цьому святому ділі набираю духа відваги від старенької, дерев'яної церковці в Бірчі на горбочку, яка вже хилиться до упадку, а в якій напевно колись служив св. Літургію київський митрополит, Йов Борецький, та в цих виїмково важких воєнних хвилинах напевно з-за гробу благословив моє душпастирювання в Бірчі.

У п'ятницю, після Служби Божої заряджую св. сповідь усіх учасників реколекцій. Сповідають: о. Теодор Савка з Брижави, о. Олексій Білик з Березки, двох польських римо-католицьких священиків і "моя смиренність". Сповідаємо цілу п'ятницю до пізньої ночі. По вечері відходять домів польські священики, а по о. Білика приїжджає з Березки його паніматка! Не хочу їх пустити

вночі до Березки, бо знаю, що дома не ночують, тільки по парафіянах, немов передчуваючи трагедію, що їх стріне другої днини, в суботу вранці. Отець Теодор Савка ночує зо мною на приходстві в одній кімнаті.

Пам'ятної суботи вранці, десь біля п'ятої години, чуємо з о. Теодором недалеке тарахкотіння кулеметів і раптові зриви гранат. Скоренько зриваємося з ліжок і спішимо до церкви, в якій на суботу була назначена Св. Літургія на 8-му годину рано і Св. Причастя учасників духовних вправ. Біля церкви застаємо прямо "кінець світу"! Довкола церкви повно людей з клунками, возами, коровами, а в церкві повно жінок з маленькими дітьми, що немилосердно голосять і моляться!

Що сталося? Польська банда напала з-за Сяну на село Березку й околицю! В самій Березці вимордувала 500 людей, а о. Білка й його жінку зарубали топором, здерли з них одежу та голих і побитих залишили на зимній долівці. Стаю на сходах престола в ризах і заряджую: Хто готовий до Св. Причастя, хай клякає! Скоренько причащаємо з о. Теодором людей, які негайно по причасті виходять з дітьми з церкви й скриваються в поблизьких лісах!

Зближаються Великодні Свята 1945 року, а я переховуюся, після втечі з Березки, у батьків, в рідних Княжичах і в перемиській капітулі! Гадка, що мої парафіяни в Бірчі осталися без священика на самі Великодні Свята, не дає мені спокою і мене страшенно мучить! Саме тому у Страстну Середу дзвоню до Бірчі і прошу парафіян, щоб вислали до Княжич по мене добрі коні! І дійсно, у Великий Четвер вранці приїжджають по мене парафіяни з дочерної Котови. Сідаю на фіру зі старенькою мамою й господинею і їдемо до Бірчі, на Божу волю! Приїжджаємо біля шостої години вечера і я негайно з фіри прямую до церкви на Страсті, які відправляємо скоро, на протязі однієї години. Дяки швидко дякують — Євген Головач зо своїм братом, дяком з Олешиць і Стасьо. Церква битком набита, а слід знати, що парафія Бірча з дочерними числила кругло 5.500 парафіян! У Велику П'ятницю рано, як звичайно, відправляємо Царські Часи й Велику Вечірню з положенням Плащаниці.

Велика П'ятниця в Бірчі минула спокійно, в у Велику Суботу, о годині 8-ій рано, вже їду святити паски й "прочія сніди", яких ще не пограбували поляки у парафіян. Прямую в першу чергу до Березки, до якої досі неможливо й небезпечно було

дістатися, щоб відвідати знедолених недобитків-українців і бодай запечатати спільну могилу, в якій спочив вічним сном о. Олексій Білик, бірчанський віцедекан зі своїми 500-ма парафіянами й дружиною!

Біля двох кілометрів за Бірчею (до Березки з Бірчі 10 км), зустрічають мене по обох боках дороги вояки УПА. Вони озброєні від стіп до голови в кулемети, автомати-фінки й німецькі ручні ґранати та маленькі польові гармати. Приїжджаємо до Березки. Біля церкви повно людей з околиць і повстанців. Кріси повстанців стоять у церковній загороді в кізлах. Заходжу до церкви і витягаю з-під престола кивот з Найсвятішими Тайнами й Плащаницею, яку люди сховали перед знищенням і зневагою польської банди. Зачинаємо воскресну Утреню з обходом навколо церкви. На "Христос Воскрес" гримлять кулемети і рушниці українських повстанців! Під час обходу — хрест, патерицю, хоругви й образи несуть повстанці, а Плащаницю чотирьох сідоглавих старців. По Богослуженні слідує свячення харчів. Найперше запрошують мене повстанці посвятити їм паску і "прочія сніди", які мають на спеціяльно приготованому столі біля церкви. Потім свячу паски всім вірним. По посвяченні пасок зачинається під церквою справжній український Великдень серед радощів і сліз. Усі цілуються і обнімаються й бажають собі усього кращого й засідають за столи й діляться свяченим яйцем. До мене підходить командир відділу, цілується зі мною, ділиться свяченим яйцем, а потім виголошує побажання Українському Народові на Посянні, на Закерзонні і на всій Україні та бажає йому пережити недолю й діждатись скорого воскресення України.

По закінченні урядової частини, від'їжджаю святити паски до Корінецької Волі, Рудавки й до Котова. Всюди було так само, як і в Березці. Вертаючись ввечорі до Бірчі, повстанці сказали мені, що на Воскресіння Бірча буде обсаджена повстанцями у віддалі одного кілометра. Якщо б на Великдень рано почули повстанці бодай один стріл у Бірчі, то негайно вмаршують до міста для охорони парафіян.

Воскресну Утреню на Великдень 1945 року відправляв я в Бірчі о 6-ій годині ранку, а не о 4-ій, як це в Галичині бувало, з огляду на безпеку людей. Церква була битком набита й переповнена парафіянами й вірними з близьких околиць. Навіть з Березки поприходили люди. Свячення пасок й усі Богослуження в Бірчі минули на Великдень спокійно. У Світлий Понеділок відправляв я

Богослуження в Рудавці, а в Світлий Вівторок у Котові.

І в Рудавці, і в Котові, була тьма тьменна народу й повстанців — в церкві і під церквою. Під церквою в церковній загороді стоять кріси повстанців в кізлах, під час обходу церкви хоругви й образи несли тільки повстанці. По Богослуженні під церквою знову справжній український Великдень з парафіянами й повстанцями при обильно накритих столах, з промовами командирів, повстанців, парафіян.

Командири читали під церквою на підвищенні спеціяльне звернення Української Повстанської Армії з приводу Великодніх Свят, в яких закликали Український Народ до витривалости на місцях і до боротьби з польським і російським окупантами України та висловлювали віру в воскресіння України, від гір Карпат і зворів Бескиду на заході, до річки Дон на сході, і від болот Прип'яті на півночі, до Чорного моря на півдні.

По закінченні великодніх празнувань, в Рудавці й Котові відправляв я Панахиди за поляглих героїв-повстанців і посвячував їхні могили.

Від'їжджаючи до Бірчі, по дорозі поважно роздумував я, що скажуть мені польське військо і міліція в Бірчі, коли довідаються, що я так празнував Великодні Свята з повстанцями. Але тільки з Божою поміччю я ще видержав у Бірчі на стійці душпастиря до Томиної Неділі 1945 року. Вночі з Томиної Неділі на понеділок, ночував я в парафіян Демковичів на передмісті Бірчі. Демковичі мали сина-одинака, який загинув геройською смертю в Києві.

Цієї ночі відбувся напад на дім Демковичів. Мабуть, хтось доніс, що я ввечорі пішов до Демковичів, бо на приходстві в Бірчі я майже ніколи не ночував від Стрітення 1945 року, коли мене хотіла вбити польська банда і я чудом тільки врятувався. Тієї самої ночі польська міліція з Войткової арештувала адвоката з Бірчі, Ільницького, якого вивезли до Войткової, де його в немилосердний спосіб закатували. Я знову чудом спасся з Демковичами, схоронившись з ними у заздалегідь вибудованій ними криївці в стайні за другою фальшивою стіною, де ми сиділи цілу ніч.

Вранці дяк Стасьо приніс мені білизну й одежу, яку я мав заховану на приходстві під піччю у великому покої, на приходство прийшла полька з Корінецької Волі з проханням піти висповідати її чоловіка, що вмирав, бо польські священики з Бірчі повтікали

по нападі на Березку й до Бірчі вже не вернули. Спочатку я не хотів йти сповідати хворого поляка, пригадавши собі нічний напад на мене в Демковичів, по якому я ще не прочуняв, а Святу Літургію я відправляв так, що я держався руками престола, бо голова мені крутилася. Нагадавши собі, що інакше я не можу вийти з Бірчі, бо всюди стоять стійки польського війська і міліції, взяв я Найсвятіші Тайни з церкви і через Бірчу прийшов з дяком до Корінецької Волі попри польську міліцію, яка на дзвінок дяка клякнула перед Божими Дарами, що їх я ніс до хворого поляка. І чи ж не чудо Божої ласки сталось тут зі мною, що при помочі Найсвятіших Тайн я видерся з горіючого бурхливого бірчанського кітла?

По сповіді поляк помер, а я на його подвір'ї, попрощавшись з дяком Стасьом, подався до Крайної, де переховувався в учительки, а потім по зв'язку УПА я знову опинився в Перемишлі і в рідних Княжичах, бо ціла Перемищина була сильно обсаджена Українською Повстанською Армією й сюди польське військо не мало доступу. До Бірчі я вже не вернувся. З відділами УПА я, як її духовник, перейшов рейдом польсько-словацьку границю в околиці Лупків-Межилаборці, дня 15-го вересня 1945 року...

Бурий Тарас — "Буркун"

ПОВСТАНСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ У 1947 Р.

Смерть віцеміністра народної оборони Польщі ген. Свєрчевського, урочисті заяви-приречення та бундючні погрози найвищих представників уряду і армії під час його величавих похоронів, не віщували нам веселого, чи хоч би спокійного Великодня 1947 року.

Ми справді сприймали ці погрози по-своєму, бо подібні їм вже не раз бували і у своїх промовах всі більшовицько-польські вожаки ніколи їх нам не щадили. Це, тим більше, що наближалась вже нетерпеливо ждана весна, розвивався і чимраз більш привітно та захисно почав шуміти вірний наш друг, — український ліс.

Одначе, заповіджена відплатна акція не мала обмежитись до самих військових дій проти наших збройних відділів, але рівночасно мала в пляні цілковите, безоглядне виселення, радше викинення решти українського, а теж мішаного і частинно навіть польського населення Закерзоння, щоб тим чином ліквідувати основну нашу базу прохарчування, розвідки та всякої іншої допомоги.

Це вже заставляло сподіватись усього найгіршого.

Наш відділ, у складі двох сотень, після далекого зимового рейду на польські терени Засяння та довшого маневруючого рейду аж на терен Сяніччини, під час якого звів кілька важких боїв, при кінці березня повернувся назад в район Перемишля, тобто в район своїх дій. Тут, у селі Брилинці, в останніх днях березня відділ зводить перший весняний бій зі сотнею важких мінометів ВП (Войско Польскє), який закінчився повною нашою перемогою.

У тому ж районі відділ вже й залишився, щоб в підперемиських українських селах зустрічати недалекий празник — Воскресіння.

* * *

Латинський Великдень пройшов назагал спокійно.

Кілька днів раніше, в терені був помітний посилений рух ворожих частин. У саму Великодню Суботу до кожного села прибули відділи ВП і КБВ (Корпус Безпєченьства Евнентшнего), які перевіряли по хатах, чи населення дійсно готується до святкування латинських свят. При тому в усіх селах вони попередили, що залишаються вже через свята і безпосередньо по святах почнеться велика акція проти нас. Одначе, того ж таки дня вночі вони несподівано вибралися. Частина їхніх відділів переїхала до Перемишля, решта стягнулася до сіл навколо міста.

Ми в тому часі перебували в поблизькому комплексі Курманицького лісу, ведучи невпинно точну розвідку про рухи і наміри ворога. Згадані вже його рухи ми оцінили як тактичний маневр радше оборонного характеру, який мав за завдання забезпечити їм спокійне святкування Великодня в самому Перемишлі і найближчій його околиці та не допустити на цьому терені до будь-яких несподіванок із нашої сторони.

В часі латинських свят наш відділ кожної ночі заходив до сіл. Українське населення якось ніяково, несміливо гостило нас "польською" паскою, при чому жартівливо і водночас із нетаєним болем люди нарікали на те, що вони мусять вдавати поляків, приготовляти свячене, бо військо ходить і перевіряє, чи всі цього придержуються. Запевняють, що все це провізоричне, тільки про око, щиро запрошують нас на "правдиві", "наші" свята, які будуть тайкома святкувати щойно за тиждень. Потішаємо їх, жартом даємо "розгрішення", сміємось із невмілої їхньої польської мови, коли переповідають свої розмови з польськими вояками, та обіцюємо прибути за тиждень на наші свята, щоб освятити "українську" паску. З нами тоді перебував наш курінний капелян о. К. (Його під час нашого рейду на Захід в 1947 році підступно схопили чеські комуністи і видали своїм польсько-більшовицьким побратимам).

Зараз після латинських свят, ворожі відділи знову посилили свою активність. Почали частіше наскакувати на села, положені посеред і поблизу лісів, патрулювати ночами безлісні

околиці, а в дальшому почали наново запускатись і в глибину лісів. Зустрічей із ними ми покищо зумисне не шукали, хотіли вперше зорієнтуватись у їхніх дальших плянах і намірах.

Днями стояли ми завжди таборопостоєм, зайнявши кругову оборону, або використовували старі австрійські окопи (яких чимало було в лісах навколо Перемишля, нездобутої твердині під час Першої світової війни), так що кожночасно були готові прийняти бій і дати відсіч ворогові.

Так проходив нам наш великодній тиждень. У Великодню П'ятницю відділ стояв постоєм в лісі над селами Корманичі та Конюша-Берендювичі. Тут на пні зрубаної смереки, замість сповідальниці, під шум столітніх дерев, капелян вже другий день переводив великодню сповідь і причащав бійців і командирів обидвох сотень і членів підпілля місцевого району.

Був хмарний і дуже мрячний день. Вже зранку наша розвідка донесла, що до названих вище сіл наближаються більші сили ВП. Дальша розвідка і обсерваційні стійки повідомляли, що всі ці ворожі сили не задержуючись, залишивши тільки невеликі загони в селах, подалися в напрямі недалекого, межуючого із нашим, лісового комплексу. Ми знали, що там немає жодного нашого відділу, тому стало це для нас дуже загадковим, чому такі великі ворожі сили туди стягаються?

Дехто висловлював погляд, що може вони сподіються оточити наш відділ. Інші передбачували, що вони потягнули в дальші райони, в ліс званий "Турниця", де звичайно таборував відділ к-ра Ластівки.

Одначе досить скоро, спочатку з острахом, несміливо, але далі чимраз більш впевнено, зродилося нове і, як опісля виявилось, правильне припущення: в лісовому комплексі, де потягнула зловіща ворожа хмара, знаходилася наша санітарна криївка, яку загально називали поляки в пресі "підземним шпиталиком", а в ній біля десять хворих та ранених і санітарна обслуга, на чолі з магістром-фармацевтом Нехристом і санітаркою Богданною. І хоч як кожний не хотів повірити в цю страшну можливість, старався гнати геть від себе такі думки, то одначе пригноблюючий настрій вже не покидав нас.

Ще більш важко стало, коли десь біля години 10-ої, почули ми глухі, невиразні постріли з ручної зброї та вибухи гранат, що тривало яких дві години, і врешті — сильну детонацію.

Наше вояцтво переживало важкі хвилини. Робилось боля-

че й досадно на саму згадку, що майже на наших очах, бо ж у так недалекій віддалі від нас, гинуть наші друзі, опинившися у безвихідній ситуації. Хотілось бігти-летіти їм на поміч, не зважаючи ні на що. Ще важчі хвилини переживав к-р Бурлака, який чув і бачив увесь цей порив вояцтва. Одначе холодна оцінка ситуації, стан ворожих сил, наше положення і недогідність терену, не дозволяли на нерозважний, самогубний крок. Ми були змушені погодитись зі станом бездіяльного очікування вечора.

А з напряму Перемишля спішили все нові частини ВП і нам залишалось хіба сціпивши зуби, та стискаючи сильніше в руках зброю, обсервувати ворожі рухи. Бачили ми теж, як під вечір уся ця навала поверталася назад до Перемишля.

Вислявши розвідувальні стежі до всіх довколишніх сіл, під вечір наш відділ зійшов в село Корманичі. Про сьогоднішні події, ціль ворожої акції, ще нічого не відомо. ВП зі села виїхало, населення готується до наших свят. Господині договорюються з отцем К. до котрих хат в поодиноких частинах мають позносити паски до свячення, бо сподіємось прибути тут ще й завтра. Тому то мало хто з нас готує щось із харчів на завтрішній день. Та й сьогодні придержуємося посту — це ж бо Велика П'ятниця.

У хаті, де квартирує почот к-ра Бурлаки, господиня, не ждучи до завтра, просить нашого капеляна К. посвятити таки зараз приготований святковий стіл, після чого частину свяченого відразу відділяє для нас, кажучи, що до завтра далеко і всіляко ще може бути.

Вона й вгадала. Повернули дальші розвідувальні стежі і повідомили, що до села Брилинці, положеного по другій стороні корманицького лісу, прибуло ввечорі багато ворожого війська. Вже знаємо з попередніх ворожих практик, що завтра досвіту це військо обставить з противної сторони корманицький ліс, а впродовж дня відтягнуться частини з Перемишля, замкнуть ліс з усіх сторін і на сам Великдень переводитимуть облаву, як це робили вже нераз, а також на Великдень 1946 року.

Саме тому, не гаючись ні хвилини, виходимо зі села, щоб ще перед світанком непомітно перейти попри квартируюче в Брилинцях ВП, згубити за собою слід і залишити ворога у переконанні, що ми ще дальше знаходимося в тому самому лісі.

Після виснажливого цілонічного маршу, якраз в пору переходимо непомітно дорогу Брилинці-Перемишль і зараз за нею стаємо на денний постій. Кілька кілометрів дальше, перед

нами знаходиться шосе Перемишль-Бірча, яке теж могло бути стежене, або й обсаджене ворожим військом.

Впродовж дня наші обсерваційні стійки зголошують, що дорога, яку ми перейшли досвіта, обсаджена тепер ворожими заставами, зверненими в противну сторону, на ліс, з якого ми вийшли. Дорогою час від часу переїжджають в обидвох напрямах авта й підводи з військом. З того видно, що наш перехід не був помічений і завтра переводитимуть там основну облаву.

Простоявши цілий холодний, дощевий день, без вогню, ввечорі переходимо незамітно шосе Перемишль-Бірча, та маршуємо в напрямі надсянських сіл з надією зайти до якогось із них. Вислані стежі стверджують, що у всіх селах квартирує ВП, тож про якінебудь харчі шкода думати. Завтра, на сам Великдень, залишимось без куска хоч би й чорного хліба. Та це не знеохочує нікого. Вже нераз подібне бувало й на таке всі кожночасно приготовані.

Ось зараз підемо в догідне для постою місце в недалекому лісі над Сяном, огріємось та переспимось при вогні, бо ввесь день падав холодний дощ і ніхто не відпочив добре після минулонічного маршу, завтра відсвяткуємо правдиво повстанський Великдень, а там — командир вже напевно щось придумає.

До таких невеселих дум долучилась ще вістка, яку принесла розвідка про те, що у Велику П'ятницю таки впала санітарна криївка. Що було причиною цього, певно не знати. Знаємо тільки, що УБП (польське НКВД) висилало і по селах ангажувало спеціяльних розвідників для розвідання місця положення криївки. Видно, таку розвідку вдалось їм здобути, бо акція була переведена після згори опрацьованого пляну.

Розвідка принесла теж точний опис ліквідації криївки, на підставі зізнань наочних свідків. Свідками були селяни-українці поблизьких сіл, яких УБП силою зігнало до розкопування криївки.

Критичного дня відділи ВП, КБВ та УБП, які надійшли рівночасно з кількох напрямів, трьома перстенями обступили криївку. Всі лісові дороги, стежки й переходи, а також край лісу обставлено заставами, забезпечуючись тим способом назовні. Крім цього, в усіх поблизьких селах залишено залоги, поміж якими постійно ходили ще сильні стежі.

Заскочена в криївці санітарна обслуга, ранені та хворі повстанці, на заклик вийти і здатися живими, відповіли вогнем і

довго та завзято боронились, стріляючи із виходів, проведених на кількадесят метрів в різних напрямах від криївки. Двом із них вдалося вискочити і прорватись крізь перший ворожий перстень — впали одначе від вогню другого.

Ворог уже має практику в ліквідації подібних криївок. Не підходять всі зразу близько, та не скупчуються при головному вході, бо вже нераз завелись на цьому, коли несподівано відкрився в будь-якому місці замаскований вихід (часто проведений кількадесят, а то й кількасот метрів від криївки), а звідтам нагло вискакувало кількох одчайдухів і в саму ворожу гущу попадав цілий ряд автоматичних чи кулеметних серій, летіли в'язки ґранат, а користаючи із хвилевої паніки та замішання серед ворога, вся решта залоги криївки рятувалась втечею. Тепер вже кільце оточення проходить у віддалі 200 до 300 метрів від криївки, напасники терпеливо вичікують, орієнтуються де та скільки є виходів і щойно тоді спеціяльні ґрупи безпосередньо атакують криївку.

Таку саму тактику застосували і тут. Зорієнтувавшися, де знаходиться головний вхід і бічні виходи, поляки почали поволі, обережно підсуватись до них, тримаючи їх під безперервним обстрілом. Підсунувшись на відповідну віддаль, вхід і всі виходи закидано ґранатами. Оборонці, які ще після цього залишились в живих, були змушені відступити в глибину підземних коридорів.

Тепер на чергу прийшло розкопування зверху криївки і коридорів, до чого були заставлені силою зігнані селяни-українці поблизьких сіл. (Це один із численних диявольських методів більшовицького морального знущання; батька змушують розкопувати криївку сина — останньому, коли хоче боронитися, залишається стріляти в батька).

Розкопавши в кількох місцях криївку, аж до самої дерев'яної стелі, поляки знову закликають оборонців піддатися, представляючи безвихідність положення, та "запевняють", що коли здадуться, будуть помилувані.

Але з-під землі наново озвались стріли. Тоді поляки ракетними стрілами запалюють криївку. Вона зразу вся спалахнула. Не довго потім залунало ще під землею кілька глухих пострілів і вкінці все втихло. Нерівний бій був закінчений.

Поляки руками селян розкопали криївку цілком. Не знайшли там сподіваних запасів зброї, харчів і медикаментів. Бо, поминаючи те, що знищив вогонь, вони ще перед тим були

знищені руками оборонців, та политі запасом нафти і бензини, щоб не дістались ворогові.

Обгорілі тіла, з яких більшість мала сліди самопострілів, поляки вже навіть не витягали на верх, а разом із ними замінували криївку.

* * *

Із такими невеселими враженнями, після кількаденного посту, на становищах в глибині лісу, довелось зустрічати нам великий день Христового Воскресіння.

Після кількох понурих, дощевих днів, вставав погідний, веселий ранок. Вся природа, здавалось, прийняла якийсь небуденний, святковий вигляд. Поволі, повагом, піднялось над обрієм переможне весняне сонце та радісно усміхнулось до нас. Між вояцтвом святковий, урочистий настрій. Всі поголені, вичищені, переодягнені в чисту білизну. Капелян у церковних ризах, при участі сотенних почотів та частини вояцтва, півголосом відправляє Воскресну Утреню. Решта вояцтва на становищах, бо стійки раз-у-раз зголошують про перемарш ворожих відділів недалекими лісовими дорогами.

При кінці відправи капелян виголошує зворушливу, бадьору проповідь. Порівнює Христові страсті з нинішнім терпінням Українського Народу. Кінчаючи, висловлює надію, що все те таки мусить закінчитись тріюмфальним воскресінням ніками поневоленої, але непоборної і нікому нескореної України.

Не залишились ми і без свяченого. Знайшлось у нас ще одне свячене яйце, кілька писанок і невеличка паска з того, чим обдарувала нас у Велику П'ятницю передбачлива господиня в Корманичах.

І тим, по крихітці, поділився к-р Бурлака через чотових із усіма вояками двох сотень.

* * *

Ворожі відділи вештались по лісі до самого вечора. Деколи наближалися так близько до місця нашого постою, що кілька разів протягом дня було наказане у відділі строге поготівля.

Коли смеркало, ми вийшли на край лісу. Поведено розвідку. Всюди, в усіх українських та мішаних довколишніх селах, дальше квартирували відділи ВП.

Та довше вже без харчів годі нам було залишитись. Так, як

кожний цього сподівався і в це вірив, к-р Бурлака, як завжди, знайшов вихід у важкій і безвихідній ситуації. Рішився на сміливий та рисковний крок. Полями, поміж обсаджені військом села, відділ проховзнувся до чисто польського села, положеного під самою ворожою випадовою базою — містечком Бірча. Туди ще більший відділ УПА ніколи не заходив. Тому й сьогодні нас тут найменше сподівались.

Передні стежі повідомили, що в селі спокійно, ворожого війська немає. Вислявши заздалегідь сильні застави на всі дороги, зокрема посилену від напряму Бірчі, та обставивши село густо стійками, із завданням нікого зі села не випускати, заквартировуємо тут до рана.

При звичайній, скромній вечері, якою вгощали нас господарі, згадували ми наших дорогих та рідних у червоному царстві, і тих наших братів на Закерзонні, які даремно виглядали нас сьогодні на спільний великодній сніданок, змушені ховати перед ворожим оком призначені нам традиційні писанки, непосвячену таки, "українську" паску...

Михайло Філь — "Пугач"

ВЕЛИКДЕНЬ У ЗАХІДНІЙ ЛЕМКІВЩИНІ

Великодня Субота 1945 року. Цілий день просиділи ми на дощі в лісі над селом Брунари Вижні з думкою, що як тільки настане вечір, — зайдемо до села, а там, висушивши одяг і набравши харчів, рушимо дальше в рейд. Святкувати тут небезпечно: терен слабо охоплений організаційною сіткою, слабі зв'язки, низька свідомість населення; краще нам буде десь у лісах коло Лосього або Злоцького, там догідніший терен, свідоміше населення.

Перед самим заходом сонця наша розвідка подала нам звідусіль невеселі вістки. На шляху Криниця-Новий Санч, від полудня їздять ворожі панцирні патрулі, до Криниці щойно прибуло кільканадцять вантажівок, повних війська. У Грибові помітно рух серед частин військ НКВД, а серед населення ходять чутки, що бандерівський відділ, у силі кількасот вояків, просувається у напрямі Криниці. До Устя Руського прибула сотня енкаведистів, а військова патруля подалась аж до Нижніх Брунар.

Наш надто сміливий і неконспіративний рейд у Західню Лемківщину поставив на ноги весь більшовицький апарат безпеки и інші військові частини, що саме під цю пору знаходилися в цьому терені. Йти дальше було надто небезпечно, нас горстка невелика, всього 25 бійців, тому то й вирішили негайно вернутися у Горличчину, а щойно після Великодня, належно підготовившись, рушити дальше в рейд.

Біля 10-ої години ночі, повечерявши таки там у лісі, померзлі і мокрі, ми відійшли у напрямі Гладишівської Маґури. З-над Брунар, почерез Суху Гомолю, Климківку, Кункову, попри

Новицю, прибули ми в ліс над Присліп — коло години 4-ої над ранком. У лісі панувала незвичайна тиша, хіба тільки тут, то там, цвіринькнула збуджена зі сну пташина, перелітаючи з одного дерева на друге.

Втомлені важким маршем, стрільці посідали де хто міг і зразу почали засипляти. Тільки стійкові, відійшовши на свої пости, поставали мов вкопані, вдивляючися пильно в нічну темряву, ловлячи вухом кожний, найменший навіть, шелест.

Зорі вже дещо примеркли і на сході почало прояснюватись. Квиління розбуджених пташок наповнювало ліс дивним чаром і, здавалось, що все те не дійсність, а приємний сон. Та не довго це тривало. Нагло з-за кущів появився стійковий, розбудив провідника й зголосив, що з його сторони чути десь далеко людські голоси, та досить близько тріск ломаного ріща. За хвилину з'явився другий стійковий, який також зголосив, що дорогою йдуть більшовики. Йдуть стрілецьким рядком тихо, уважно, раз-у-раз наслухуючи. Ті вже є зовсім близько.

Нам зразу стало ясно, що це більшовицька погоня, і то не мала, коли зразу стараються заатакувати нас з усіх сторін.

За кілька хвилин ми вже відступали у зовсім противну сторону, не маючи наміру ставити будь-який опір десятикратно переважаючому ворогові. До того, стрілецтво надто втомлене цілонічним маршем. Однак і тут нам не повезло. Пройшовши не більше як півкілометра, наша передня сторожа завернула і повідомила нас, що недалеко звідсіль ліс кінчається, а там простягається довга і широка поляна, за якою виразно видно ворожі застави. Лежать вони на краю поляни навіть не замасковані. Не було іншого виходу, як підійти десь до найдогіднішого місця й зайняти оборонні становища. Ми були свідомі того, що нас обступили.

Крик ворожої команди доходив до нас вже досить виразно. Ми залягли поза грубі ялиці, замаскувавши себе гіллям ялівцю і смеречини. Так ждали ми до того часу, поки більшовики не підійшли на таку віддаль, щоб можна було відкрити вогонь.

І на це не довго прийшлося нам чекати. Ворожа лава підійшла скоро до лівого крила нашої оборони і там нагло зірвалася нечувана стрілянина. Однак тривала вона недовго, скоро ворог замовк, а вслід за ним і наші, зате з ворожого боку було чути команду: ліве крило до переду! Ворог підтягав свою розстрільну на цілий цей відтинок лісу і за кілька хвилин, з усією

силою, вдарив по наших становищах. Торохкотіння кулеметів і автоматів зливалося з тріскучими крісовими вистрілами в одну дивну бойову музику; важко було розпізнати поодинокі вистріли, – було чути безперервний шум, який гомоном нісся десь далеко горами, а чути його було ще й тоді, як настала коротка передишка і бій замовкав.

Може десятий раз з черги кидалися більшовики з диявольським криком "Ура-а!" на наші становища, то за кожним разом відступали, оставляючи кількох убитих, або важко ранених. За кожною невдачею ворог посилював обстріл наших становищ густим кулеметним вогнем і знов розпочинав наступ. Однак даремно. Ми зайняли незвичайно догідні становища і без найменших для себе втрат усі ворожі спроби робили безуспішними. Вкінці більшовики застосували останній спосіб, який без сумніву був би зломив нашу оборону і, якщо не зовсім, то у великій мірі, був би знищив нашу групу.

На поляну виринула з лісу ворожа розстрільна і малими стрибками почала наближатися до наших застав. Загарчали наші кулемети, затріскотали автомати, наші застави розпачливо боронилися. Ворожа лінія звільна посувалася до переду. Наші кулеметники вже не залягали. Приклякнувши коло грубих старезних пнів, оперли на них свої МГ-42 і густим олов'яним дощем сіяли по ворожій розстрільній. Ворог довго не видержав. З криком і прокльонами завернулась ворожа лава назад до лісу, оставивши на поляні чотирьох своїх бійців, які вимахуючи руками, просили рятунку. Бій тривав вже цілу годину. Кулеметникам почало вже бракувати набоїв. Не було іншої ради, як негайно піти у протинаступ і тим способом вирватися з ворожого кільця.

Короткий наказ, і наші застави перейшли до передньої лінії, а за кільканадцять хвилин, з грімким "Слава!", ціла наша група пішла у протинаступ.

Шум стрілів мішався з різким криком команди і скаженим ревом противників, що у багатьох випадках виривали собі зброю з рук. Грімке "Слава!"раз-у-раз вирівалося з грудей наших стрільців і наша лава подавалася скоро до переду. Ще мент, ще два, і ми вже досягнемо ворожих становищ. То тут, то там, бачимо перед собою утікаючих більшовиків; інші, скривши добре в густих кущах, сіють ще по нас з автоматів. З нас ніхто не прицілюється. Наші автоматники густим вогнем сіють по кожному кущику, продираючися все дальше і дальше до переду.

Так перейшли ми шлях, а там через невеличку прогалину подалися в новий більший комплекс лісу — Гладишівську Маґуру. Так вийшли ми лісом аж на гору, а продершися через густий яличковий молодняк, опинилися на розлогій поляні по другій стороні гори. Тут ми пристанули на хвилину, щоб відпочити і докладніше перевірити, чи не женеться за нами ворог.

Перед нами розгорнулась чудова гірська панорама. В лісі панувала гробова тиша, навіть вітерець не важився ворохнути гілками яличок. Над нами розгорнулося лазурово-блакитне небо, а перед нами широка смуга густого зеленого лісу. Звернені лицем до сходу, ми стояли мовчки, дивлячись у синю далечінь. Якраз тоді з-за обрію виглянуло велике червоне сонце і своїм промінням почервонило бліді стрілецькі лиця.

—Христос Воскрес! — почули ми нагло за собою. Це наш провідник, що саме вийшов з лісу на поляну, поздоровив нас цим нашим традиційним привітом і тим самим пригадав нам, що нині Великдень. Ми легким кроком рушили в долину. У кожного з нас зродилось якесь дивне почуття. Це ж бо нині Великдень. І кожен з нас линув душею у рідні сторони до своїх найдорожчих; думкою старався розгадати одне важке невідоме: чи святкують вони ще у рідній хаті?...

Михайло Філь — "Пугач"

ВЕЛИКДЕНЬ В УПА В 1946 РОЦІ

Вже навесні 1946 року, почалися на Лемківщині сильні облави польського війська за відділами УПА і підпільною сіткою ОУН. Надходили Великодні Свята і треба було сподіватися, що поляки будуть робити погоні й облави, тому то ми в VI районі Лемківщини робили заходи, щоб приготовити все до святкування цього великого дня у лісі.

Велика праця у підготовці свят для стрільців і цілої районової управи, як також для гостей, які могли несподівано відвідати нас, припала на подруг Марію й Арету. Вони з великим запалом взялися до підготовки святкового печива та страв, щоб принайменше тим упріємнити всім стрільцям час великого свята, яке вони мусіли святкувати в підпіллі, далеко від своїх родин. Помагали також пильно й стрільці у придбанні харчів, особливо білої муки, дріжджів, меду, щоб спекти щось доброго, солодкого, не такого, як щоденний харч.

Все це, за допомогою наших помічників лемків, перевезли дівчата разом зі стрільцями на Волю Вижню до одної хати, господині вдови, яка радо погодилася, щоб у її хаті відбулася підготовка до свят.

Дівчата працювали цілісінький день. Пекли бабки, паски та всякі калачі, навіть медівник, бо меду можна ще було, серед наших селян, придбати. На кінець зварили смачну вуджену ковбасу та бурячки, бо це була головна великодня їжа. Коли вже все було готове, подруги пішли трохи відпочити, бо пізньої ночі мали приїхати два селянські хлопці з фурманкою, щоб перевезти все це печиво до лісу, де члени районової управи мали святкувати.

Ніч з суботи на неділю була гарна, погідна. Коли прибули хлопці (один вісімнадцяти, другий — п'ятнадцятирічний) з фурманкою, навантажено все придбане на віз. Посідали наші стрільці-

хлопці й дівчата у селянських простих одягах, щоб, коли хтонебудь зустріне їх, не міг мати жодного підозріння.

На Лемківщині був звичай, що за свячення пасок люди дарували священикові хліб чи паску. З кущовим Левчуком було домовлення, що з дарованих селянами пасок, парох цього села, о. М., мав залишити кілька пасок у нашого станичного. До нього мали ми вступити по дорозі, щоб забрати хліб і паски. Рушили ми возом у гарну місячну ніч в недалеку дорогу, поспішаючи, щоб чим скоріше добитися до наміченого місця.

Прибувши до друга Левчука ми довідались, що священик, з невідомих причин, не залишив ні пасок, ні хліба. Усім нам, а особливо Марії, стало ніяково. Ніч уже пізня, священик мешкає недалеко битої дороги-гостинця, та ніяково їхати до стрільців без хліба чи паски; з чим бо засідати до стола у Великодню Неділю?

Часу до надуми не було багато, треба було скоро рішати. Марія та Арета таки рішилися поїхати на приходство, щоб забрати обіцяний їм хліб.

З великим поспіхом, тихо, щоб нікого не будити в селі, ми прибули до приходства, яке було трохи віддалене від решти сільських будинків, недалеко церкви. Хлопці залишилися на возі, а Марія й Арета нашвидко підійшли до приходства, застукавши у вікно. Зараз засвітилось маленько світло і господиня священика, селянка, відчинила двері. Зайшовши до кімнати, наші підпільниці не вспіли ще добре поставити відповідні питання, коли знадвору далися чутки крики і рух, сильне гримання у двері —"Отвєраць, отвєраць!".

В одну мить всі зорієнтувалися, що поляки обступили хату священика. На піддану господинею думку, наші подруги, поскидавши чоботи, полягали буцім то спати. Сама вона, до краю перелякана, пішла відчиняти двері. Вбігли польські жовніри й кинулись шукати за бандерівцями, а побачивши дівчат у ліжку, закричали: "Ви сконд, цо ту робіцє?". Налякані дівчата почали розповідати, що вони тутешні, хатні, що мешкають в отця, та поляки казали їм вдягатися, а самі кинулись по кімнатах шукати за партизанами-бендерівцями.

Коли на коротенький час не стало польських вояків в кімнаті, Арета, скориставши з нагоди, вхопила за відро й вибігла з хати. За нею кинулась тікати і Марія, та на той час у дверях показались польські вояки й задержали її. "Нє уцєкнєш нам, нє!" — говорили, і двох тримало її за руки.

Мала щастя Арета. Поляки, затримавши Марію, думали, що ця друга ще в ліжку тож подались шукати її там, а не побігли за нею на подвір'я. Так їй вдалось віддалитися від приходства трохи дальше, а тим самим і вирватися з рук ворога. Та, Марії вояки вже не випускали з рук. Казали їй ще раз ходити по кімнатах, відчиняти шафи, схилятися попід ліжка, і, щоб вони могли переконатися, чи справді в хаті не було жодних стрільців. Інші вивели, частинно зодягненого священика з його кімнати й почали бити прикладами, та кричати — де сховав бандерівців?

Створилась суматоха. Священик пробував щось сказати, оправдуватися, та жовніри не дали йому дійти до слова. Одні били руками, інші прикладами крісів. Попалось також Марії. Кілька разів дістала рукою в лице, прикладом у плечі і все верещали — де партизани-бандерівці?

Не було жодного оправдання, ні змилування, хоч поляки не знайшли нікого зі зброєю. Напівпритомного священика привели до кімнати, де знаходилася господиня і Марія. На їхніх очах один з жовнірів убив священика серією з автомата. Кулі прошили груди і він упав мертвий на долівку.

Так то слуга Божий, нікому нічого невинний, отець М., у Воскресну Неділю, вставши зранку, поголивши бороду, приготовлявся до відправлення Богослуження, коли на його хату напали польські вояки по назві, бо в дійсності були це звичайні примітивні бандити. Цього ж дня, раннім ранком, не дзвонили у Волі Вижній воскресні дзвони, бо вперше мусіли дзвонити і сповістити сумну вістку про смерть пароха, який так несподівано й незаслужено згинув з руки християнина-поляка, а поховані по хатах і лісах парафіяни продовжували святкувати страсті — терпіння України.

Напівпритомну Марію жовніри вивели на двір і повели до воза, який стояв оподаль. На возі сиділи вже, тремтячи від зворушення, страху і холоду, молоді хлопці —Михайло й Івась. За арештованою трійкою сіли два жовніри з готовими до стрілу машинами крісами й веліли Михайлові їхати в напрямі Риманова. Надворі починало сіріти. Цілий світ приготовлявся до Воскресення Христового, бо якраз цього року Великодні Свята святкували латинники і греко-католики разом.

Але, в арештованих, яких під конвоєм везли в незнане, не було святкового відчуття. У Марії перебігали тисячі страшних і тривожних думок; що сталося з Аретою? Чи і її зловили, чи вдалось їй втекти? Що там робить провідник і всі інші друзі, чи ждуть

на свячене, чи може вже дістали вістку про цей страшний випадок? Та, на це вона не могла знайти ніякої відповіді. Майже голосно молилася, а в час молитви повторювала хлопцям, що вона зветься Анна Варянка зі села П. С., що її родина виїхала в Радянську Україну і, що вона також хоче їхати туди за річкою. Про це, що вони везли харчі, військова старшина не довідалась нічого, бо голодні жовніри кинулися на їду на возі і все спрятали так, що з харчів сліду не стало.

Вже зійшло сонце й настав день, коли приїхали до Яслиськ. У певній відстані за ними йшли вояки польського відділу Міхальського, цього екзекутивного відділу, що на саме Воскресення робив облави по селах, та якому пощастило зловити й описувану тут трійку. Саме в цей час в містечку Яслиська дзвонили великодні дзвони, люди гуртом спішили до костьола й дивилися з презирством на трійку молодих арештованих "бандеровцуф" і голосно дивувалися, що між ними був малолітній хлопець, Івась, та як він такий молодий попав у партизанку? Одні дивувалися, інші може й догадувалися, що це не були партизани, бо це можна було пізнати по селянському вбогому одязі, та Марія мала на собі тільки сільську спідницю і блюзку.

Військо дістало сніданок і кожний присівся куди міг — на лавках, на землі, щоб відпочити по недоспаній ночі. У військових їдунках арештованим подали також трохи зупи. Пригноблена Марія хотіла присилувати себе ковтнути трохи цієї зупи, та, мимо дошкульного голоду, горло стискало зі страху, жалю і болю... Біля Марії на лавці сидів Івась і ніби щось пив з військової їдунки, та сльози котились йому по лиці самі, але ніхто з них не говорив ні слова, бо що ж було говорити?

Потім арештованих повели до якоїсь малої комірки, де не було вікна, тільки шпарами доходило трохи світла. Замкнули за ними двері й поставили сторожа, який нагадував, що не можна їм між собою говорити, що було лишнє, тож вони, знесилені переживаннями останніх страшних годин, сиділи на соломі й чекали на дальші події. Вже перед вечором забрали їх знову на віз і повезли до Риманова, бо хіба вважали, що держати їх у Яслиських небезпечно, наколи Риманів все таки більше містечко, куди ніхто не відважився б за ними йти.

Так у Риманові довелось їм просидіти в якійсь пивниці ще одну ніч, а по додаткових ще допитах їх звільнили.

ЛЕМКІВЩИНА Й ПЕРЕМИЩИНА В БОРОТЬБІ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ

Всеволод Листвич

ЛИСТ У ЗАСВІТИ

Не знаю, наш Командире, чи Ви одержали цю телеграму. А було це так:

Велика театральна заля в малому містечку по береги виповнена народом. Коли глянути від сцени — видко їх усіх: і тих сивоволосих ветеранів українських армій, що переміряли власними ногами широкі степи України; тих, що сповнені завітніми візіями, підняли світлий прапор нашої Батьківщини і понесли його зоряними шляхами Українських Січових Стрільців; що кулями полум'яної віри простріляли одинокий в анналах рейд Чортківської офензиви; тих, що і сльоза не закрутилася химерна в їхніх очах, "як Збруч річку проходили", щоб за волю рідної землі пройти пекло чотирикутника смерти, щоб ніколи не "схилити вниз прапора".

Видко і тих, що "по таборах і тюрмах карались через довгі роки, за тебе рідний краю наш, за тебе наш народе", а в яких серце з заліза і погляд, як блиск гартованої сталі; тих, що чином своїм невстрашенним вчили наїзників і вдень і вночі, що Україна може програла битву, але не програла війни; видко і тих, що їм ні свастика, ні серп і молот не потрапили збудувати кордонів; тих, які, як незабутній Іван Легенда, "увічі сміялися смерті", переходячи з високо піднятим прапором революції, української революції, непроходимі кордони. Видко і тих, що то в їхніх юних серцях могутньою симфонією шумить героїка святої боротьби за сповнення тисячолітнього ідеалу землі української. Всіх їх видко, виразно, коли стою перед ними, читаючи телеграму:

...Народні збори пересилають Головнокомандувачеві Збройних Сил відновленої Української Держави палкий привіт! Глядимо на Вас з подивом і гордістю. Слава Україні!..

І встають усі: і ті сивоволосі, і ті з полум'яними очима, всі сповнені однією думкою, одною мрією, одною вірою, тією самою, що полум'яніла і тоді, коли перед українськими князями й королями хилились в покорі дерева земель чужинних; і тоді, коли на Софійському майдані воля і правда України проголошувалась. Не знаю про телеграму, але знаю, що могутні хвилі славня, що вирвались із залі, мусіли пролетіти простори і торкнутись Вашого, Командире, богатирського шолома.

Кажу: не знаю, Командире, чи телеграма дійшла, чи донесли дроти її до Вас, що на полі бою в той час стояли. Бо і хутко після цього новий окупант України розіслав своїх чорних янголів, щоб закувати Вас у диби, щоб зрубати при пні надію Українського Народу, відроджену нашу збройну силу, яка зачинала рости таки на наших очах, як під доторком чаклуна, яка от-от була б стала великою, могутньою, такою, що могла б відстояти наше українське право, і нашу українську долю. Але Бог був милостив і даремно простягались загребущі руки по Вас, але не дістали. Заховав Вас тисячолітній ліс український, закрила Вас перед ворожим оком щира любов народня і там, серед гущі української, стали Ви, Командире, кувати дальше зброю відсічі, збирати дальше вірних і відважних до нової, великої боротьби.

Я знаю:

— Десь у засвітті, на заобрійній зорі, де всі мученики за Правду збираються, сходяться, і всі вони, що за прикладом свого леґендарного Командира ішли кам'янистою дорогою, дорогою великого терпіння, і дорогою великої слави; дорогою, що з України прямо у вічність веде.

Є там хорунжий Роман Кашубинський, той, що від малих літ вганяв із дерев'яним крісом по сіножаті рідного села; той, що завжди горів могутнім бажанням зі зброєю в руках стати на захист рідного краю, і який до останньої кулі відбивався серед далеких лісів, аж доки остання крапля крови не витекла з молодого, палкого українського серця на сиру осінню землю. Стоїть там і Командир Шелест; той, що його ніяка ворожа сила зігнути не потрапила, бо він був як дуб: не зігнеш його, скоріше зломиш, а не зігнеш. Стоїть там і Командир Сергій; той, якого мені здається, так і бачу, як стоїть на порозі однієї української хати і дивиться мені прямо ввічі, як сумління, коли я востаннє біля тієї української хати проїжджу.

Всі вони там біля Вас, Командире, зібралися, всі славетні

незабутні бійці і командири нашої історії, а зокрема ті, що кров'ю своєю молодою писали одну з найбільш героїчних сторінок української історії, сторінки записані легендою Української Повстанської Армії. І стоять там вони біля Вас, незабутній Командире, лопіт бойових прапорів чеше їхнє волосся. Вони дивляться із тієї заобрійної зорі вниз. І ждуть...

І знаю я, на що вони ждуть... Бо прийде такий обвітрений, щасливий, золотий день, коли між двома морями і між двома пасмами гір, збереться народ і, піднісши очі вгору, до тієї зорі заобрійної, стане на струнко, щоб Вам, Командире, зложити останній бойовий звіт.

Хоч ніякі штудерні апарати цього звіту не передаватимуть ні по дротах, ні без дротів, однак звіт той долине до заобрійної зорі, бо він передаватиметься найдосконалішим апаратом світу, апаратом вірного українського серця.

І казатимуть уста, і співатимуть серця, і повторюватимуть моря і ріки, гори й долини, все живе і ненароджене співатиме, кажучи:

— Головний Командире, Український Народ голосить сповнення всіх Ваших приказів. Від нині воєдино вся Україна вільна і соборна!

І знаю ще, Дорогой Командире, що навіть там, де не знаний плач, ні сльози, в хвилину таку сльози заблищать брилянтами і в Ваших і в тих, що коло Вас, очах. Сльози найбільшої, совершенної радости.

Великим благословенням сльози ці впадуть на вільну українську землю...

Б. Синаша

ЛИСТ У ПРОСТІР (КОМАНДИРОВІ)

Коли думаємо про Тебе, Друже, — зникає простір, зникають кордони — і виднієш тільки Ти, Твоя постать на вітрі, в бурі і зливи, в сніжні заметілі, в поросі доріг, у таємничому мовчанні лісів... Виднієш — і тінь Твоя грізна кладеться на схід, почерез спалені міста і пориті поля, почерез хрести і безхресні цвинтарища. Ти йдеш — і всі шляхи Твої, Ти йдеш — і нема сили, щоб спинила Тебе, бо Ти йдеш по Твоїй землі, і вона, ця земля, Тобі дає силу, дає віру, дає вперте тривання. Ти любиш її, цю землю свою, і ця любов сильніша за смерть, і ця любов перша й остання, єдина в Твоєму житті. Ти несеш її, як свій бойовий прапор, високо й недосяжно, вперто й гордо, — ночі й дні, місяці й роки, несеш на заобрійні шляхи, несеш у вічність.

Друже, далекий, Друже рідної землі, великий Захиснику й Воїне! Коли думаємо про Тебе — стоїмо непорушно, стоїмо закам'яніло, задивлені у простір, заслухані у вітер, як мандрівник, що на чужих дорогах, не знаючи їм краю, молиться мовчазно до великої тайни за щастя покинутих осель. Серце наше неспокійно б'ється, і щемить, і рветься, і вириваєтся назустріч Тобі, у грозові дні, у Твої сліди, на Твої шляхи, де Ти і тільки Ти, де Твоя любов до Вітчизни.

Благословенний і великий Ти, і трагічний Ти, як благословенна і велика, і трагічна Рідна Земля в самотності — наша Батьківщина!

На коліна в порох не падаєш Ти перед ворогами своїми, не хилишся, не схиляєшся в бурі вогненні, а міцнієш і ростеш, і ламаєш, і проломлюєш обрії, і проходиш час, і утверджуєш себе, і ненависті Твоїй до богів чужих немає межі і не буде її, доки хоч тінь їх лежатиме на Твоєму шляху, на Рідній Землі. Благосло-

венна вона — ненависть Твоя!

Ми віримо, віримо, як і Ти, в цей день, у цей мріяний, вимріяний день, що зійде і стане, і стоятиме у височині, з обрію по обрій, на нашій, на прекрасній землі, погідній і тихій, блакитній і промінній. Віримо, а віра ця — наш щоденний хліб.

"Деркач"

МОЄ БОЙОВЕ ХРЕЩЕННЯ В ПАРТИЗАНЦІ

Я ХОЧУ БУТИ ВОЯКОМ УПА

Після 1945 року, до УПА приймали тільки добровольців, які наполегливо напрошувалися на невигоди, серед яких живуть усі члени підпільної боротьби, включно з їхнім найвищим командуванням та УГВР. Приймали тільки тих, для яких нерівна боротьба з усіма ворогами України й готовість жертвувати своє життя в обороні рідного краю, була остаточною метою їхньої дії і іхнього життя.

Ще вдома, з великим зацікавленням я часто приглядався рейдуючим, чи квартируючим в нашому селі відділам, і кілька разів просив командирів, щоб забрали мене з собою. Одні говорили, що я пізно вродився, інші питали, хто буде пасти худобу мамі, казали зачекати поки мені вус виросте, а ще інші, що вони ворогів самі не знищать, та ще й мені багато робити останеться.

Так минали дні за днями, хлопців у селі оставалось чим раз то менше, а мені — хоч іди сам в ліс і організуй свою УПА.

Я був тоді розчарований і принижений, наче б до нічого нездібний, ще й дівчата "маминим синком", а то й "офермою" називали, що було для мене найбільшою зневагою.

Щоб позбутись приниження, ми з іншими ровесниками-друзями організували та магазинували зброю, амуніцію, дуже часто й без відома кущових властей, на яких спочивала ця робота та організування. Ми робили це з думкою, що все те придасться майбутньому відділові, до якого нас остаточно прийняти мусять.

Раптом одного погідного вечора, навесні 1946 року, прийшла до нашого села чота з відділу к-ра Бродича, під командуван-

ням чотового Дороша й повідомила, що прийматимуть, на превелику мою радість, добровольців від 14-ти років вгору, до відділу УПА. Мене огорнула незвичайна радість як кожного юнака, який має охоту стати вояком, вояком у своїй власній армії, серед своїх стрільців та командирів, де всі накази та команди подавані рідною мовою, де українська традиція.

З радістю в душі прибіг я до хати, щоби заявити своїй мамі, що завтра по обіді відходжу з групою вояків УПА до відділу, бо вже отримав згоду уповноваженого до справ мобілізації к-ра Дороша.

Така моя, вже військового стилю заява, викликала цілу бурю спротиву мами та інших членів родини. Тут однак я почув себе вже вояком і були б вони згідні чи ні, це мені зовсім не перешкоджало приготуватись завтра до відходу.

Приготування для мене, це була в дійсності найменша дрібниця. Зброї й амуніції я до того часу вже стільки призбирав, що можна було б пів відділу озброїти. Під оглядом виряду та зброї мені нічогісінько не бракувало. Мій кріс, що його я чистив вже багато тижнів наперед, вийшов тепер з "підпілля" й навіть, здавалось, гарніше виглядав в руках вже ось-ось вояка УПА.

ПРОЩАННЯ З ЮНИМИ МРІЯМИ

Мама зі сльозами в очах просила, щоб я таки залишився вдома, брат був байдужий, сестра потакувала за мамою, але всі ці просьби наче мене не торкалися, бо мої думки тоді вже кружляли поміж вояками та командирами УПА, яких я мав нагоду вже бачити і пробував відгадати, як мене приймуть. Дивився я на ліс та на гору Хрищату, яку називали столицею, Києвом, і думав, скільки то таємниць криється в тому лісі і довкола гори, скільки чоловіків оставило свої родини і живе у невигодах, а все заради кращого завтра.

Чи ж за ними не плакали їхні матері, дружини або діти? Чи ж тільки одна мама чекатиме свого сина, якого може й ніколи не побачить? Чи ж одні діти виглядають батька, який полегшував би їм життя і забезпечив би родину перед щораз то гіршою нуждою? А тоді, чому саме я маю чекати і дивитися, як відділи польського війська знущаються над нами й винищують населення моєї Лемківщини?

Усі ці сумні картини витворили в мені невмируще бажання

помсти і, маючи вже нагоду, жодна сила мене вдома довше не могла б задержати.

Напередодні вступлення до відділу УПА, я вважав за свій обов'язок бути чесним і здисциплінованим вояком, совісно виконувати накази своїх командирів і здобути волю для свого поневоленого народу, або вмерти в боротьбі за неї.

* * *

Я — син селянина. Народився та зріс на Лемківщині, на підніжжі широковідомої серед повстанців гори Хрищата, або "Київ", в селі Довжиця Сяніцького повіту. Я — лемко. Моя скромна освіта обмежує мої спроможності красномово описати все те, що я особисто переживав і з чим хотів би поділитись з українською громадськістю на еміґрації, куди й мене завела доля. В міру моєї спроможности, спробую передати все, що в пам'яті осталося. Може тим хтось покористується.

З МІЦНОЮ ВІРОЮ В СЕРЦІ

Була весна. Соняшні промені прогнали сніги, що покривали чудовий гірський краєвид і солом'яні лемківські стріхи, що від грубої верстви снігу пообвисали і неначе старий дідусь чекали весняного сонця. Гірськими потічками весело шуміла вода, овочеві дерева вбирались у квіти, а птахи радісно вітали погідні весняні дні. Батько-ліс поважно колихався під легкий подув весняного вітру, а листки, що розвивались один перед одним, наче раділи, що й вони допоможуть воякам УПА скритись перед небажаним оком ворога. Йому той ліс був найбільшою перешкодою.

В селі було гамірно й весело. Прибували новобранці з інших довколишніх сіл, зустрічалися із своїми знайомими, які також відходили, або оставались ще дома, очікуючи другого покликання. Стрільці к-ра Дороша приготовлялися до відходу.

Після обіду, що його дівчата приготовили, повідомлено всіх новаків, щоб уже з повним вирядом зійшлися до одної хати, де чекав на них к-р Дорош. Ройові зробили збірку, а командир по короткій промові, а радше поученні, переглянув виряд, наказав непотрібні речі залишити й доповнити зброю, кому бракувало. Опісля наказав розійтись та за годину бути готовим до відходу.

Була це хвилина, на яку кожний з нас, новобранців, давно вже чекав. Сльози в очах матерів. Дівчата теж із сльозами в очах

махають хусточками нареченим. Це все зворушило нас, але "Позір! В трилаві збірка!" — виручили нас з прикрого становища, а деяким, в тому числі й мені, сльози, що ось-ось виступали, були б захитали вояцьку поставу. Перечисливши, чи когось не бракує, подано знову команду: "Струнко! Ряд справа ходом руш!"

Цю різку команду я ще до сьогодні пригадую. Вона прошила мою сповнену мрію стати вояком і прощання з родиною. Ще й тепер бачу жінок і дівчат, які зі сльозами в очах мають хусточками. Щойно тоді мій мозок прошила свідомість, що може бачу їх останній раз, та якщо й житиму, то чи зможу подати відрадну вістку?

По короткому марші ми вийшли за село, звідтіля я ще раз оглянувся та помахав шапкою до людей, що супроводжували нас зором. Чим дальше ми заходили в ліс, тим більше було цікаво знати про дійсне життя в ньому. Воно здавалося неможливим постійно в ньому перебувати, але це тільки нам новакам, бо старші стільці щойно в лісі почували себе безпечно, наче вдома. Ніхто з них не побивався за хатою, родиною, дорогими, за селом, як не один з нас, бо для них ліс був хатою, а вояцтво — ріднею.

Почало вечоріти. Ми підходили до табору, де квартирував відділ к-ра Бродича. За півгодини — за словами старих, познайомлених вже з тим тереном вояків, — ми мали прибути до табору. Дивувало мене, як ті чужі в тому терені люди так докладно в ньому орієнтувались та знали всі його тайники, про які, пасучи десять літ худобу, я не знав. Незабаром зупинила нас стійка, і по обміні кличками, що було необхідне на місцях постоїв, ми увійшли до табору.

У ПАРТИЗАНСЬКОМУ ТАБОРІ НА ПОЛОНИНАХ

Назустріч нам вийшов сам к-р Бродич в товаристві бунчужного та інших командирів, відобрав звіт від к-ра Довбуша та привітав усіх новобранців.

Опісля службовий показав нам наші квартири, які були вже давніше побудовані, казав оставити виряд та приготовитись до вечері, яку саме стрільцям видавали. Тут уперше довелось мені спробувати партизанської зупи, яка по довшому марші смакувала добре, однак кількісно новаків не зовсім задовольнила.

По вечері – збірка до молитви, яка надала святкового настрою, зокрема нам, яким перший раз довелось бачити спільне

таборове життя, а також тому, що ми мали змогу бачити цілий відділ за винятком тих, що виконували службу.

По наказі та молитві, ми мали досить часу познайомитися зі стрілецтвом та деякими командирами. Принесені нами наплечники скоро опорожнились, а їхні дари у виді домашніх калачів та пляшок затіснили знайомство й дружбу, а передусім покращали настрій і повстанський гумор. Так ми провели весело перший вечір у лісі серед справжніх повстанців, про життя яких, перебуваючи вдома, тяжко було собі уявити.

О десятій годині все втихло, тільки стежі та стійкові, повертаючи зі зміни, тихо між собою розмовляли. Свіже ліжко із смерекових галузей не було дуже вигідне, а крім того, різні думки снувалися в голові, відганяли сон. Друзі, не призвичаєні підпорядковуватися наказам, час від часу обмінювались словами, службовий кілька разів звертав нам увагу. Аж пізньої ночі всі позасипляли, а нічну тишу переривали зрідка сонні голоси вояків, які снили про пережите.

На другий день рано, о годині сьомій, вже знову цілий відділ стояв на збірці. До нього долучили й нас, новаків. Відбулася молитва, а після неї всі їли сніданок. Цілий відділ, за вийнятком службової чоти та нас, яких не уважали, до часу лікарської комісії, за вояків, відійшов на заняття. Лікарська комісія мала на днях прибути до нашого відділу.

І тут знов для багатьох постала проблема: чи буде прийнятим, чи його наженуть до хати, де (після прощання) соромно було б тепер вертатися.

У безділлі ми провели три дні, приглядалися зайняттям старших вояків та чистили зброю й ждали вечора, коли знову зможемо стрінутись із старим вояцтвом.

На четвертий день остаточно дочекалися лікарської комісії. Почався перегляд, який розчарував багатьох новобранців. Прибуло нас 25, після лікарського перегляду осталось тільки 12, серед яких, на превелику мою радість, остався і я. Решту відіслано додому.

ПАРТИЗАНСЬКИЙ ВИШКІЛ

Зараз же того самого дня, після лікарського перегляду, з нами почали "бавитися" у військо. Зробили з нас окрему групу, призначили двох ройових для вишколу (псевдо одного було

Новий, другого псевда я, на жаль, не тямлю). Під точною контролею сотенного вишкільника та банчужного, а в загальному — командира відділу, почалось навчання.

Відділи УПА не могли дозволити собі на зовсім докладний і поступовий вишкіл, як це буває в регулярній армії, бо обставини й час на це не дозволяли. Щоб однак дати воякові максимум знання, щоб він став повновартісним вояком у дуже короткий час, треба було добре "дати йому в шкіру", а це на нашій шкірі ми болюче відчули.

Ставлення командирів до нас, у загальному, було коректне, за вийнятком деяких, витівки яких ми, нові, мусили терпеливо зносити та ще й держати в таємниці від к-ра Бродича, який був безоглядний і карав справедливо, не зважаючи ні на ранґи, ні на функції. Такою поведінкою командир здобув собі любов і пошану всього стрілецтва.

В терені було досить спокійно, так що під час нашого тримісячного вишколу, нам ні разу не прийшлося понюхати пороху. Ми мали час та спокій на здобуття військового знання, що нам у майбутньому вже на практиці мало придатися.

По вишколі нас приділено до різних роїв та чот. Я (і друг Ворона) попав до першої чоти к-ра Дороша, в якій я служив до кінця мого перебування в УПА. Мій ройовий, Палій, був строгий, але тому, що сам був добрим вояком, це давало йому повне право тримати тверду дисципліну, що виявилась доцільною.

Закінчено час вишколу та відпочинку. Прийшла черга на засідки та наскоки на розташоване по селах польське військо. Ми й самі думали, що здалося б на практиці здати іспит партизанської зрілости.

Зв'язатись з ворогом у партизанських обставинах не тяжко, коли б не те, що на цьому терені к-р Хрін був для польських, російських та чеських військ пострахом і вони боялись заходити в ліси, звідки не було для них вороття. Ворог побоювався заходити малою кількістю навіть до прилісних сіл, бо знав, що, не отримавши швидкої помочі, буде зліквідований. Він дістав добре в шкіру від к-ра Хріна під час виселення Лемківщини, тому тепер підтягнув великі сили та оперував більшими одиницями. Надходило друге з черги виселення Лемківщини, тому оціліле від вивозу, завдяки втечам у ліси та обороні УПА, українське населення жило в постійному страху та непевності.

У відділах УПА йшла підготовка до "гарячих жнив". Про це ми знали від кур'єрів, які відвідували наш відділ. Здавалося, що цей рік, у зв'язку з балачками про неминучу цього року війну між Заходом і Сходом, вирішить нарешті українське "бути чи не бути".

Скупчення польського війська по довколишніх селах означало виселення й облави, означало остаточний двобій польського війська з українським населенням та відділами УПА.

Вивіз українського, а частинно й польського населення з наших етнічних земель на Закерзонні, позбавляв нас матеріяльної бази, що було найголовнішою передумовою нашого існування та дальшої дії на тих частинно безлюдних вже теренах.

Всі ці питання виявилися поза засягом нашої "хлопської філософії", так що оставалося нам тільки слухати своїх командирів і вірити, що вони знайдуть вихід із кожної, навіть найкритичнішої ситуації.

МЕНІ СНИТЬСЯ БОРОТЬБА ЗА ВОЛЮ ЛЕМКІВЩИНИ

Одної ночі я поклався спати, як звичайно, в повному поготівлі (що в більшості серед усіх відділів практикувалося для забезпечення від небажаної несподіванки) і чогось довго перевертався з боку на бік, не міг ніяк заснути. Коли заснеш твердим сном, то здається, що й ті найближчі, себто "ті під сорочкою", що не опускають людини в найгіршій біді, також відпочивають. А тепер мені здавалося, що вони всі до мене позлазилися наче курята в час негоди під крила квочки, наче передчували небезпеку, що надходила, шукали в мене захисту. Мимоволі пригадалася мені поговірка старих вояків-лемків, ще з Першої світової війни, що "перед твоєю смертю й воші тебе опустять". Невже ж на щось заноситься і я мав би сам один остатися, бо інші друзі вже спокійно сплять?

По півночі я все ж таки заснув, але тривожні сни мучили мене до ранку. У сні я вів затяжні бої за волю моєї Лемківщини, яка манила мене сміхом блакитних дівочих очей, гамором розсміяних хиж і журбою злиднів... аж нараз службовий, не дуже то ввічливо, сповістив про ранню зорю.

Вранці питав я сам себе, що властиво має означати цей сон та якесь дивне внутрішнє передчуття. Але, як кажуть, — "поживем — побачим".

День був погідний, мовчазний, ліс як усе, не зраджував своїх таємниць і здавалося, що ще один день промине спокійно.

ПЕРШИЙ ПАРТИЗАНСЬКИЙ БІЙ

...Нараз я почув кулеметні постріли на першій стійці. В таборі заряджено алярм... Я вже біжу з друзями розстрільною в сторону, звідки чути густі кулеметні та поодинокі крісові постріли. Зближаємося до стійки, яка зі свого становища стримує польське військо перед наступом в долину, де примістився наш табір. Запримічую, що коли б ворог замкнув вихід із долини, наш відступ був би неможливий.

Ліве крило поляків було вже в лісі і наш відділ зайняв становища проти них, відкривши вогонь. Почався справжній бій. К-р Бродич висилає рій ройового Палія зайняти другий край лісу, де поляки не вспіли ще дійти. Там нам пощастило привітати ворога на відкритому терені. Ворог відразу відступив. Наші становища під горою знайшлися під густим вогнем ручних ґранат, які котяться самі з гори вдолину й внеможливлюють наші спроби наступу вперед.

Відігнавши ворога й не бачивши його спроби поновного наступу, рій Палія, з власної ініціятиви доконав фланговий наступ. Відділ польського війська був цим заскочений, пробував оборонятись на два боки. Цей наступ ройового Палія уможливив нашому відділові наступ від долини і змусив поляків до панічного відвороту. Завдяки роєві Палія та його власній ініціятиві, польські "сіли збройне" в силі 350 вояків були розбиті. Наш відділ був захищений від поважних втрат. Мій перший партизанський бій був переможним. Я подумав: добрий початок.

На полі бою поляки залишили 14 вбитих, 12 тяжко ранених, а 11 легко ранених вспіли забрати з поля бою зі собою. Ми здобули один кулемет, 26 крісів, більше ґранат і амуніції, ніж самі вистріляли в бою. З нашої сторони впав ройовий другої чоти – Граб. Він хотів було взяти в полон кількох поляків, що підносили руки вгору, а коли піднявся бігти до них, інший прошив його чергою з автомата.

Тим часом із села Брунари, де квартирувало польське військо, на кількох автах наспіла поміч. Ми бачили як одне авто перевернулось на закруті, у висліді чого було 5 вбитих і кількох ранених, що підтвердили опісля мешканці того села. Це, здається,

теж було причиною, що допомога вже не встрявати в бій і залишила нас у спокої. Ми також не переслідували ворога. Під час бою, наші два коні, схопившись від пострілів, втекли від відділу і, як ми під вечір довідались, міліція в селі Снітниця їх зловила. Чотовий Дорош, маючи добрий настрій по вдалому бою, за дозволом к-ра Бродича пішов зі своєю чотою та відібрав коней. Міліція навіть не пробувала ставити спротиву.

Ввечорі ми похоронили на полі бою ройового Граба та, впорядкувавши свій виряд, відійшли.

Це був мій перший бій, в якому довелось мені брати справжню участь і після якого я почув себе вже вояком УПА. Перший бій, мабуть, найбільше говорить про відвагу чи страх стрільця і, як він у ньому поведеться, так його трактуватимуть навіть найкращі його друзі. Отже, мені на початок повелось непогано. Я дістав від ройового признання за відвагу, в яку він перед тим ніяк не вірив. Почуття страху та схвилювання вже при перших стрілах я старався перемогти, хоч, правду кажучи, це мені вдалося зробити з великим зусиллям.

Довго після цього бою ми обговорювали злі та добрі поступки стрільців і командирів, щоб у майбутньому їх використати та обминути всяких помилок. Вони ж бо важать на більших чи менших втратах з нашого боку.

СЬОГОДНІ ТУТ – ЗАВТРА ТАМ...

Під час нашого постою біля села Поляни в Криницькому повіті, нам довелося недовго ждати на відвідини ворога. Цим разом, вже по стрілах стійкового, ворог навіть не чекав заки відділ займе бойові становища, а відступив, що й конем був би його не дігнав.

Змінятн часто місця квартирування взимку не дуже практично, а побудувати новий табір, який сяк-так забезпечив би від зимна, вимагає часу і скоріше чи пізніше треба його знову покинути, бо витоптані в снігу стежки вказують ворогові напрям.

І знову після цих відвідин ми були змушені залишити наш табір, щоб обминути сутичку з польським військом у несподіваний для нас час. Другий табір ми побудували біля села Чертіжне і, придержуючись усіх правил конспірації, перебували там кілька тижнів.

Наша розвідка доносила нам вістки про діяльність воро-

жих військ, про масові перевірки лісів, про знущання над селянами, про наші неуспіхи тощо.

ЙОРДАНСЬКИЙ ОБІД

На Водохрестя-Йордан, коли ми приготовлялися до урочистого святкування, а кухарі приготовили святкові страви і відділ стояв в черзі по обід, знову стійковий заалярмував нас наглими стрілами, що ворог зближається. Такою вісткою кожен був до краю обурений, а не один кадаючи їдунку, відгрожувався ворогові за втрачений обід. Мовляв, побачимо в бою, хто з нас ще їстиме. Вхопивши зброю і баняки з обідом, вискочили ми до заздалегідь приготованих становищ за табором.

Думаючи, що ми вже відступили, сотня польського війська громадою кинулася до табору. Тут зустріла її неприємна несподіванка. Ми, зорієнтувавшись, що ворог у малій силі й, що ми зможемо дати собі з ним раду, зараз же пішли в протинаступ і примусили непрошених гостей до відступу. Кількох польських вояків вже вспіло збігти аж до наших землянок, а один із них, напевно музикальний, вхопив скрипку нашого роя та, побачивши втікаючих товаришів, почав з нею втікати.

"О, це вже грабунок" — відізвався хтось із наших — і чергою з кулемета виписав йому музичний диплом на плечах.

Крім цього, польське військо залишило ще сім убитих; кількох ранених вдалось їм забрати зі собою. По одногодинній перестрілці сотня польського війська під нашим протинаступом розбіглася. Ми не переслідували поляків погонею.

Наша скрипка знову повернулась до своїх власників і ми зараз же заграли польським поляглим, нещасним жертвам совєтсько-польського режиму, похоронний марш "В могілє цємней сьпіш на вєкі".

Не маючи ні вбитих, ні ранених, ми взялися у святковому настрої кінчати наш перерваний йорданський обід.

* * *

Не думай Шановний Читачу, що завжди нам так щастило. На війні є всіляко. Це тільки перша увертюра моєї партизанської долі й моє щастя, що вона була переможна!..

Г. Р.

ПІД ПРАПОРАМИ УПА

Наша правда -- вона серцем горить
Нам на наших повстанських знаменах,
Лиш для неї клялися до смерти ми жить
І з шляхів цих ніколи не звернем.
П. Волош-Василенко

Карпатські гори стоять стривожені. Їхня кольориста, повна чару й краси осінь цього року не може пишатися своїми багатствами. Хуртовина війни нівечить цю природу, горять ліси, валяться додолу велетенські дерева, серед скель і потоків виростають бункери і засіки. Звірята і птахи покидають свої нори та гнізда і так, як люди, вигнані зі своїх хат, шукають притулку в чужих їм сторонах. Розриви мін, ґранат, бомб і стрілен з катюш нищать усе довкола; клекотять, сіючи смерть кулемети, автомати, кріси. Луна гір в десятки разів побільшує цей відгомін і хвилями здається, що це Карпати розлітаються на кусні.

Це дві військові потуги змагаються за те, кому з них панувати над світом і кому з них бути експлуататором багатств української землі. Східній імперіялізм посувається вперед, кидаючи на смерть маси бійців, бо для нього життя людини рівняється вартості комахи. Діставши американську допомогу, більшовики тепер показують свою перевагу над німцями. Горді німецькі "іберменші" уже не з такими бундючними лицями, як ми їх бачили ще кілька місяців тому, змушені залишити свої становища.

Між двома тими мілітарними потугами діє ще третя мілітарна одиниця, яка своєю кількістю та технічним обладнанням у порівнянні до цих кольосів — слаба, але зате вона перевищує їх обох моральною й бойовою вартістю свого вояцтва — це

Українська Повстанська Армія. Це армія, яка мала відвагу піднятися до боротьби рівночасно з обома імперіялістами.

Головне Командування вже в більшовицькому запіллі, але деяка кількість сотень ще в Карпатах. Вони маневрують у прифронтовій смузі й різними способами пробиваються через фронт у більшовицькі тили. В лісах околиць Волосате—Турка зібралися сотні, які з наказу Команди УПА—Захід підпорядковані командирові Ренові з завданням, щоб з якнайменшими втратами пробилися через фронтові лінії. Між тими відділами, готовими до цього важкого завдання, є також сотні Веселого, Бульби, Бурлаки, Іскри, Євгена, Громенка, Чорного, Осипа, Нечая, Байди.

* * *

Село Лавочне знайшлося між двома фронтами. Хоч це невелика місцевість, але вона важна тим, що лежить у просмику Карпат, куди комунікаційні дороги перетинають гори з півночі на південь. Німецько-мадярські частини відступили, зайнявши становища на південь від Лавочного, а більшовики ще сюди не ввійшли.

Використовуючи таку ситуацію, к-р Рен ранком 2-го жовтня 1944 року, дає наказ своїм сотням продертися через Лавочне. Стрілецьким рядком, скриваючись поміж деревами, потічками і ярами, стараємося незамітно для ворога перейти місцевість із заходу на схід. Дотепер нам щастить, та не знаємо, що нам принесуть найближчі хвилини. Здаємо собі справу з того, що воно не легко просмикнутися понад двотисячній повстанській групі через відкрите поле здовж залізничних рейок, щоб могти далі прямувати на схід.

Рої першої сотні починають спинатися на верх залізничного насипу, вояк за вояком перескакує рейки. Нараз в повітрі засвистіло, блиснуло і вуха заглушив гук розриву за розривом. Ми знайшлися під обстрілом гранатометів і гармат. Не знаємо, хто по нас стріляє, але бачимо, що снаряди летять з півдня. Між роями, що безпосередньо попали під обстріл, настає хвилеве замішання, бійці залягають, шукаючи найкращого захисту. Зв'язкові к-ра Рена з'являються з наказом до сотенних: не задержуватися, тільки чимскоріше перепроваджувати свої сотні через залізничні рейки і там в найближчому ліску упорядкувати та перевірити свої ряди.

Зіскочивши з коня, і я знаходжу собі захист, притулившись до землі за невеличким горбом. Снаряди розриваються щораз

ближче нас. І ось сильний розрив стрясає землю, кусні глини присипують мене, чую як теплі краплі падуть мені на лице і руки, розноситься сильний запах крови. Інстинктовно обмацую себе і з полегшенням стверджую, що я цілий. Праворуч від мене сотенний Бурлака та курінний адьютант Бір, також не пошкоджені. Відвертаю свою голову наліво й бачу: лежить розшарпане тіло вола. Ми маємо ще десять волів зі собою, яких ведемо з нами, бо це наш харчовий запас. Опинившись у прифронтовій смузі, ми знайшлися без свого постачання, без контакту з населенням, здані виключно на проворність своїх сотень. М'ясо стає єдиною нашою поживою. "Не стане волів — будемо їсти своїх коней", пригадуються мені слова сотенного Байди. А що буде, як не стане коней?..

— Рої стрибками вперед! — несеться голос сотенного Бурлаки. Пнемося на залізничний насип. Він мені видається чомусь такий стрімкий та високий! Зі собою волочу коня, який щохвилини ставить опір: не хоче йти вперед. Під ногами обсувається земля, котиться вниз каміння. Врешті, ми вже на залізничних рейках, найважчому відтинку для переходу, бо тут найбільше сконцентрований ворожий вогонь. Мої ноги часто спотикаються, бракує віддиху, не знаю, чи це з перевтоми, чи, може, з переляку. Ще хвилина- дві і ми вже скочуємося з насипу додолу. У поблизькому лісі сотенні перевіряють свої сотні. Відділи Веселого, Бурлаки, Бульби вже по цім боці рейок.

Не встиг я присісти під деревом, щоб набрати сил для дальшого маршу, коли з'являються зв'язкові з повідомленням, що в селі є наші важко ранені. Вертаючися в Лавочне, знову ж проходжу тою самою дорогою через лінію ворожого обстрілу. Настрій у мене не дуже бадьорий; спокою не дають мені питання, на які не можу знайти відповіді. Як розв'язати проблему важко ранених у тій ситуації, в якій ми тепер опинилися? Відставити до підпільних санітарних пунктів? — нереальне, бо ми між двома фронтами і всі наші зв'язки зірвані. Залишити самих без опіки в порожніх хатах? — це не по-людському. Волікти їх зі собою? В який спосіб?

Так роздумуючи, зближаюся до хати, де приміщено ранених. Знаходиться вона в догідному положенні, бо стріли сюди не долітають. У хаті, яка нашвидку замінилася на наш санітарний пункт, застаю вже лікаря Н. зі сотні Байди. Він людина середнього віку, невеликого росту, родом зі східніх областей

України, енергійний та зарадний, а при тім скромний вдачею. Коло ранених порається також санітар Грім, фахово добре вишколений, високий і кріпкої мускулярної будови. Він серед нашого вояцтва має славу силача, бо потрапить голим п'ястуком забити цвях у дошку і руками розірвати грубий ланцюг.

Працюємо майже мовчки, вся наша увага сконцентрована тільки на ранених, бо знаємо, що к-р Рен хоче чимскоріше перепровадити свої сотні через Лавочне. Раптом втихають вибухи стрілен, настає тиша. Наші руки стараються працювати ще швидше, бо сподіваємось, що тепер заторохтять кулемети і почнеться безпосередній наступ ворога. Зі скрипом відчиняються двері й до кімнати вбігають зв'язкові командира: "Важко ранених і ранених, які не здібні до маршу, приготовити до передачі мадярам!" — такий наказ приносять зв'язкові. Великою несподіванкою стає для нас таке доручення, бо ми ще ніколи не передавали наших ранених під чужу опіку. Віддихаємо з полегшенням, радіючи, що все таки не прийдеться залишити на призволяще тих ранених, яких ніяким способом не вдалося б нам волікти зі собою.

Від наших зв'язкових довідуємося, що нас під обстрілом держали мадярські частини. К-р Рен, зорієнтувавшись, що це стріляють мадяри, вислав в сторону їхніх позицій чотового Тараса з кількома стрільцями на конях і з білим прапорцем в руках. Тарасові відносно скоро вдалося зв'язатися з командою частин, які обстрілювали наші сотні. Мадяри, довідавшись, що вони тримають під вогнем сотні УПА, цей обстріл негайно стримали. Як виявилося, мадярські війська, опустивши Лавочне, очікували, що в село кожної хвилини ввійдуть більшовики. Побачивши наші відділи в селі, були переконані, що це частини Червоної Армії. Тепер перепрошували нас за цей інцидент і зобов'язалися взяти під свою опіку наших ранених.

* * *

І знову поміж потоками, скелями й лісами просуваються наші повстанські сотні. Стрільці втомлені, невиспані й голодні, гнуться під тягарем запасів амуніції, в руках тримають зброю, готову кожної хвилини посіяти вогнем. Ми опинилися в замінованій смузі й це сповільнює наш марш. Наказ не відступати ні на крок у боки робить його набагато важчим. І, раптом, близькі

зриви стрясають повітрям — це так відомі вже нам звуки розриву мін. Розірвалися вони під вояками нашої передньої стежі.

Клячу, схилившись, над раненим, ноги якого замінилися в масу розшарпаного тіла, вимішаного з землею, листям, травою та кров'ю. Попри нас, не спиняючися, стрілецьким рядком пересуваються сотні. Вигляд раненого друга і на загартованих бійцях робить зворушливе враження. Не трачу намарне ні одної хвилини, відтинаю мертві кусні ніг, спиняю кровотечу. Мені помагає санітар Кивай. Застрик морфіни полегшує раненому сприймати біль. На щастя, ми ще дотепер маємо під достатком санітарного й хірургічного приладдя і ліків.

Кінчаємо перев'язки і напівпритомного раненого всаджуємо на коня. Зі стрункого здорового вояка, зробилася тільки тінь людини. Лице сіро-бліде, очі до половини прижмурені, зіниці маленькі, мов шпильки. Тіло гнеться безвладно на сідлі коня; двох друзів підтримує його, щоб не зсунувся на землю. Це перший наш важко ранений, якого немає де залишити, немає кому передати під опіку. Ми вирішили, що важко ранених будемо везти чи нести зі собою, доки тільки буде це можливо, або доки в них не вигаснуть останні познаки життя. Рівночасно наші вояки свідомі того, що важкий шлях боротьби щойно перед нами. Це щойно початок.

"Покірний"

Я ВИБРАВ СОБІ ОДИН ШЛЯХ

Ще коли я був малим хлопцем, моїм невідступним другом був Василь. Ми вдвох жили в селі Тур'є, ділили разом долю і недолю малих сільських пастушків в горішньому кінці села. Село Тур'є начислювало 700 дворів, було довге, з багатьма присілками, подібне до православного хреста. Довкола нього гори, кичери, порослі кущами ялівцю, смеречини й бучини. В самому горішньому кінці ліс, в якому ми часто пасли корів, співали пісень, ходили на гриби, а в неділю, вийшовши на кичеру, грали на сопілці, переспівувались з іншими пастухами, ішли до них у відвідини, а ввечорі ходили попід хати. Життя нам плило безжурно.

Я був неграмотний, а друг Василь ходив у школу, тому багато більше знав від мене. До школи я не ходив тому, що десь мене згубили в метриках, а батьки не мали ким мене заступити в праці, тому й не спішили мене посилати.

Часом, у неділю, за часів панування Польщі, ми приглядалися, як вправляли місцеві луговики. В часах німецької окупації була в моєму селі таємна Організація Українських Націоналістів, до якої належало коло десять людей.

В 1943 році по нашому терені ходили вже повстанці. Найбільше зацікавив мене бій підкуреня УНС (Українська Народна Самооборона) ім. Кривоноса — курінного Мавченка. Цей бій не тільки викликав у мені зацікавлення, але розбудив також ненависть до німців. На початку 1944 року повстанців щораз більшає.

ПЕРША ЗУСТРІЧ З ПОВСТАНЦЯМИ

Одного зимового вечора, я 16-річний хлопець, сплю на печі. Нараз хтось стукає до вікна. Блиснула лямпка у вікні і чую

делікатний голос:

— Не бійся, не бійся, відчини!

Та мені не треба було кликати батька, бо я відразу догадався, що це повстанці. Я відчинив двері і їх двоє увійшло в хату, а інші стояли надворі. Вони покликали до себе батька і почали з ним якусь довгу таємну розмову. Коли відійшли, мене цікавила розмова і я просив батька, щоб розказав, про що вони говорили, але батько не сказав мені ні слова.

Вже ідуть бої з німцями в селах Ждана, Свидник, Ісаї. Тут билася сотня к-ра Різуна і к-ра Гліба.

Напередодні цього місцевий станичний доручив нам, тобто мені та моєму другові, пильнувати одну польську хату, господар якої вночі виносив до лісу польсько-більшовицьким бандитам-партизанам їжу. Ми ждали цілу ніч, але він з хати не виходив.

По терені вештаються більшовицькі парашутисти, за якими ганяються наші групи. Німці шукають і наших повстанців, і більшовицьких парашутистів.

Приходить фронт. Наші повтанці десь зникнули. Коли прийшли більшовики — брудні, вошиві, обдерті, на грудях у старшин повно орденів і всіляких пагонів на раменах, хоч коліна голі. Всі кричали на ціле горло: "Ідьом на Берлін!". Мені вже було 16 років, а мій ровесник Василь увесь час ходить зі мною, бо хочемо десь украсти в більшовиків зброю.

Я маленький ростом, дрібненький, якщо б ви мене побачили, то сказали б, що я маю 12 років, але я до всього цікавий, меткий.

27-ий річник має іти на фронт. Ми з Василем договорилися, що не підемо на фронт, бо за ката України не будемо воювати. Нас кортіло йти до УПА. Якраз появилися вже в терені повстанці і прийшла сотня к-ра Байди. Туди ми пішли з Василем, щоб нас прийняли в її ряди. Сотенний подивився на нас, що ми такі малі, і не прийняв.

"НЕ ВІДДАМ КРІСА!"

Одного дня до нашого села прийшов районовий провідник Бурлака. Зібрав усіх хлопців і сказав, що так ходити самопас не можна, треба згуртуватися, вибрати собі камандира.

Ми обидва ходимо тепер самі. Я маю багнет і одну ґранату, а друг має дві ґранати. Згодом ми придбали кріс.

Тепер ми ходимо до лісу, збираємо по окопах набої і вправляємо стріляння до ялиць.

Одного разу ми так собі стріляємо, а тут хтось кричить: "Руки вверх!" Це був кущовий Довбуш. Каже віддати кріс, а я йому:

— Забийте мене тут — не дам!

Хочете мого кріса, то беріть мене до себе!

На превелику радість, нас тоді, а було це в листопаді 1944 року, прийняли до куща. Відтоді дістаємо псевда: Василь — Гайовий, а я — Покірний.

ПЕРШІ БОЙОВІ ХРЕСТИНИ

Одного разу після вишколу, ідемо в село, щоб заночувати. Вранці падає дощ, ми вертаємося до лісу. Під лісом більшовики зробили засідку. Тому, що ми всі були прикриті палатками, більшовики нас не пізнали і вже на кілька метрів Соловій кричить до них: — "Кто старшина — падході!" Коли підійшов старшина, Соловій вхопив його за зброю, а до Гайового крикнув щоб роззброював ще чотирьох більшовиків, що були коло кулемета. Ми взяли в полон п'ятьох червоноармійців.

Під час допитів лейтенант сказав, що недалеко є ще друга застава. Повстанці пішли їх роззброювати, але більшовиків було аж 50 і почався бій.

У цьому бою я перебіг коло своєї хати, через подвір'я, і вже останній раз бачив свою рідну маму. Мою родину на Йорданські Свята 1946 року вивезли на Сибір.

З-над села Жукотина переходимо ріку Сян — польсько-більшовицький кордон — на Лемківщину. Коли ми відходили, то нам говорили, що там самостійність і без української печатки із села на село не перейдеш. Ішли ми туди тому, що під більшовицькою окупацією Провід сподівався великих облав...

На Лемківщині життя дещо інше... Тут повстанці ходять у білий день по селах, їздять на конях, співають пісень...

"ТАКОГО БОЮ Я ЩЕ НЕ БАЧИВ"

Ціла наша сотня іде в рейд, в напрямі села Суковате. В цьому селі перед Різдвяними Святами зустрічався наш к-р Мирон з к-ром Хріном, де й обговорювали спільні бойові дії проти

польських ґарнізонів.

На Різдвяні Свята ми квартирували в селі Радева. По святах наша сотня пішла на село Тісна, щоб знищити ґарнізон, який нараховував 24-ох поляків у добрих бункерах...

Вночі, 19 березня 1946 року, до села Вислік Великий, де ми квартирували, прийшла сотня к-ра Хріна. Вона йшла знищити станицю ВОП (Войско Охрони Поґраніча) в Яселку. Ранком набрав охоти і наш командир, щоб долучитися до к-ра Хріна. Дві сотні рушили разом у похід на бандитське гніздо, яке мало на совісті кількадесят убитих українців та багато спалених хат по довколишніх селах.

На світанку наша сотня зайняла становища на кордоні зі Словаччиною, щоб не дозволити полякам, в часі наступу сотні Хріна, втекти на Словаччину.

Польська станиця нараховувала 70 вояків. Якраз до них недавно долучилися військові відділи з Команчі, Волі Мигової, Радошиць і Лупкова, які мали йти пацифікувати Вислік Великий та інші села. Усіх поляків було до 170. Наша сотня начислювала тоді 85 людей, а сотня Хріна біля 200.

Перед наступом чота мінометників сотні Хріна обстріляла мінометним вогнем поляків, а опісля чоти пор. Вітра і хор. Омелька пішли впертим і швидким наступом на село, де почався завзятий бій, який тривав біля 45 хвилин. Ми всі аж підскакували з радости, коли бачили, як наші б'ють поляків, рвалися туди, але чот. Тараско забороняв бігти туди, бо нашим завданням було держати застави, а там ми були б помішали в бою. Коли наступаюча сотня почала брати поляків в полон, ми вдарили, вибиваючи по потоках недобитків та розбиваючи останніх оборонців, беручи деяких в полон.

Це був бій, в якому я ще в житті не був. Сотні так скоро справлялися з ворогом, що годі було й отямитися, як по блискавичному їх ударі противника розбито. В руках УПА було 87 полонених, 28 убитих на полі бою, багато поранених санітарі поперев'язували й вислали на Словаччину, 23-ох згоріло в одній хаті. Тільки мала горстка пропала без вісті, поховавшись по хатах, де несвідомі селяни дозволили їм сховатися.

У цьому бою наші відділи здобули: около 20 штук різної зброї — ППС, ППШ, снайпери, понад 20 кулеметів, кілька возів амуніції і ґранат, 3 міномети, 37 коней, кількадесят пар лещат, багато упряжі, вози, кухні, провіянт, радіо, телефонні апарати,

кільканадцять тисяч метрів телефонного дроту, міни і т. п. Зараз прийшла друга сотня Хріна, яку він всю озброїв і одягнув.

В руки наших командирів попав цілий архів, де була характеристика кожного вояка, "певних" і "непевних".

ПОВСТАНСЬКИЙ СУД

Три сотні УПА й сотня полонених маршують до Вислока, де ціле село вийшло на дорогу і вітало наше військо. Тут люди пізнають бандитів, хто кому яку кривду зробив. Ідуть до командира Хріна й оповідають йому, показують котрий, а наш старшинський суд сортує поляків, які підуть додому, а які поповнили злочини — на тамтой світ.

Додому відходили переважно "непевні", що були проти "демократичної" Польщі. Їх було дуже мало. До них к-р Хрін долучив найгірших "оферм" і, як казав він нам, тому звільняє, щоб розмножували "богатерскі наруд", а то самі такі, що, Господи змилуйся! Звільнено двадцять кількох, а шістдесят кількох розстріляно. Кожний з них мав в актах занотовано, скільки вбив селян, спалив хат та відзначився в пацифікації населення на Лемківщині.

Той удар для поляків був страшний. Малі групи, які залишилися на станціях: Воля Мигова, Команча, Радошиці, збіглися до Лупкова, де згодом їх обстріляла сотня к-ра Дідика і вони втекли за границю. Насправді, утеча польського батальйону понад 600 людей ВОП (погран.-застави) на територію Чехо-Словацької Республіки, мала велике політичне значення. Це ж бо військо комуністичної Польщі не видержало в боях з відділами УПА, було змушене покинути територію Польщі й перейти на територію другої держави — Чехо-Словаччини — з Лупкова до Межилаборець. Цей польський батальйон вернувся кілька днів пізніше окружною дорогою, долиною річки Попрад з Чехо-Словаччини до Польщі. Дідик за цю акцію дістав признання від к-ра відтинка УПА "Лемко" — Рена.

(Пояснення сот. М. Вернигори: — "На Словаччині вся преса і нарід говорить про дії УПА на Лемківщині":

...Після цього цілий курінь, під командою к-ра Хріна займає Команчу. К-р Хрін робить збори в Народному Домі, а до президії покликає колишніх учасників боротьби за Команецьку Республіку, на чолі з їхнім провідником — стареньким дідусем з Команчі).

Звідси переходимо до с. Прибишів, потім до с. Полонна, звідки цілий курінь іде на містечко Буківсько, щоб його остерегти — щоб його банди перестали грабувати довколишнє українське населення. Тут одні чоти виловлюють бандитів, другі нищать важливіші будівлі: пошту, суд, волость, міліцію, а к-р Хрін влаштовує збори з польським населенням.

По акції на Буківсько, знов цілий курінь заквартирував в селі Височани, а відтак перейшов до с. Куляшне.

У Сяноці зібралося дві сотні найкращого польського війська під командою більшовицького майора, яке йшло на рятунок залоги Лупкова, що була вже розбита. Хрін знову кличе на поміч нашого к-ра Мирона, а вони два добрі друзі, взаємно себе люблять і слухають.

Коли ворог появився у Височанах, ми почали наступ від Куляшного, Щавного, Кожушного і Мокрого. Наша лінія тягнулась на яких вісім кілометрів. Боєм командував к-р Хрін. Його чота мінометників відкриває вогонь. Чоти хор. Омелька та пор. Тараска наступають залізничим шляхом, чота пор. Вітра від Щавного. Чота мінометників, обстрілявши поляків, пішла наступом через ліси від Мокрого з к-ром Хріном.

Бій тривав сім годин. Який то був завзятий і страшний бій, то не вмію розказати. Тут беремо в полон понад сорок поляків. Здобуваємо кільканадцять кулеметів, англійську малу радіостанцію, коні, табори, міномети, "максими" та багато іншої зброї. Ворог мав біля 40 убитих. Ми не мали ні одного раненого, ні вбитого.

У цьому бою взяло участь також цивільне населення сіл Височани і Кожушне, яке перед тим переживало страхіття ворожого терору. К-р Хрін їздив на коні з кількома стрільцями, запалений як вогонь, лютий на ворога, а його стрільці були б пішли за ним у пекло. Бойовий дух тієї сотні перейшов і нас і ми почали рватися до наступу на ворога. В одній з пивниць повісився на портупеї більшовицький майор, щоб не попасти живим в наші руки.

Населення бігло до к-ра Хріна, як до свого батька, кликали його: "Наш оборонець! Наш батько!" і т. п. Йому показували поляків, які найбільше катували людей, а він, подякувавши селянам за поміч у бою, покликав кількох побитих господарів,

казав віднайти тих поляків, які їх побили, і відплатитися на очах цілого села.

НА ОБОРОНУ СІЛ

Після бою ідемо до Куляшного на вечерю. Почавши від Балигороду, аж по місто Риманів, терен очищений від польського війська, населення радіє, на кожному кроці вітає нас.

Дня 29 березня ми квартируємо в Суковатому. Дійшли вістки, що прийшла допомога полякам з Ряшева і Кракова та, що мають напасти на Середнє Велике і Луків, щоб їх спалити. На оборону сіл ідуть сотня Хріна, Біра і наша сотня.

Дві чоти Хріна пішли захищати село Лукове, решта його відділу і наша сотня — село Середнє Велике, а сотня Біра мала захищати село Хоцень.

Ранком, 30-го березня, на цілій лінії дійшло до завзятого бою з-понад трьома тисячами польських військових відділів. На Середнє рушила найбільша навала. Наша чота пор. Тараска пішла відразу в наступ і, взявши сотню поляків перед себе, гнала її аж до лісу над с. Загочев'я. Сотня Біра б'ється з одним полком ВП на Хоцені. Чота Омелька і Прикуя б'ється над Луковом, а в нас в Середнім залишилися ще три чоти з чотою мінометників і ведуть завзятий, кривавий бій. Як вони там пробивалися, не знаю, наша чота відступила над с. Гічвиці.

Після бою я довідався, що з сотні Хріна згинуло 5-ох стрільців, з нашої — 2-ох, кількох ранено, а скільки впало у Біра — не знаю.

Ворог від нашого мінометного вогню та в бою з нами, а вкінці між собою (в наслідок непорозуміння), втратив коло 150 убитих та два рази більше ранених. Хрін, Мирон і бунч. Боксер взяли 7-ох польських полонених, а з ними одного хорунжого. (Цей хорунжий прозрадив барви ракетних знаків, якими поляки мали показувати своїм літакам, що брали участь у бою, становища відділів УПА. Цими ж ракетами стрільці УПА показували якраз польські становища, і ці зазнали поважних втрат від свого таки летунства, що в великій мірі зумовило перемогу відділів УПА над ворогом (Пояснення сот. М. Вернигори).

РЕЙД НА СЛОВАЧЧИНУ

На цьому бою ми скінчили спільну війну з поляками, бо вкоротці (з початком квітня) наша сотня та сотні Біра і Кармелюка пішли в пропаґандивний рейд на Словаччину. Цих днів, коли ми воювали цілим куренем, я не забуду ніколи. На кожному кроці ми були переможцями, розбивали всюди ворога, здобували великі трофеї, брали полонених, захищали наших селян, приносили славу нашій зброї і нашій героїчній УПА. Це все завдяки мудрим і відважним нашим командирам, які йшли перші в бойовій лінії і поривали за собою стрілецтво. Ідучи на Словаччину, ми мали інструкції, як поводитися та що говорити, щоб ширити добру славу про УПА та нашу боротьбу.

ПРИКРА ПРИГОДА

Мені трапилась одна прикра пригода. Сотенний Мирон казав мені їхати на своєму коні. По лінії пішов наказ, що не вільно пити води з потока. Тому, що я їхав боками на коні, наказу не чув. Приїжджаю до поблизького потока, зіскакую з коня і п'ю воду. Аж тут біля мене хлюп камінь у потік, один, другий, третій. Я думав, що хтось із стрільців та й кричу: "А хто там одурів та й кидає!?" Піднімаю голову, а то к-р Мирон. Він махає до мене пальцем і каже: — "Ходи сюди, пташку!" Мені зробилося соромно, але треба йти.

— Ти чув наказ, що не вільно пити води?

— Друже командир, я такого наказу не чув.

Але командир наказав дати мені п'ять буків.

Тому, що я, Покірний, маленький, дрібненький, боялися, щоб мене хтонебудь бив, тому командир прислав сотенного санітара Соловія. Санітар вліпив мені 5 буків і після цього я вже не їхав на коні, бо мене пекло, а вже провадив його.

"СОТНЯ" УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ

...Словаки відносяться до нас прихильно, угощають, випитують, цікаві знати, як живеться в СРСР. Я їм розказую про сталінський "рай" все те, що знаю, та які дістав інструкції. В рейді мені було дуже добре. Словачки жаліли мене, що я такий маленький, а вже на війні. Усюди давали на дорогу харчі, а були

також такі господарі, що намовляли мене лишитися у них, а буду добре жити.

Одної ночі нас трьох, їдучи на конях позаду сотні, втратило зв'язок. Блукаємо цілу ніч, а вдень з'їжджаємо до с. Свина. Тут словацька жандармерія почала обстрілюватись. Ми їздили по селі, а потому по лісі, де перед вечором стрінулись із сотнею. По Словаччині вже рух, що тут "була сотня українських козаків", а то маленький Покірний зі стрільцями Левком і Неофітом. Хоч маленький, але пропаґанду зробив.

"ЧИ ЦЕ НЕ ПОШКОДИТЬ ПРОПАҐАНДІ?"

На Великодні Свята заходимо до українського села Березовець на Службу Божу. Населення тут відноситься до нас дуже гарно, приглядається нам з зацікавленням. По Службі Божій к-р Мирон мав промову до сотні, а селяни прислухувались. Потому селяни ідуть по паски, приносять під церкву і святять. Після свячення пішли ми до хат, бо нас населення запросило.

На Світлий Понеділок ми перейшли до іншого села. Тут, дивлюся, вже наші хлопці обливаються зі словачками. Іде гарна словачка, я незамітно підбіг з-заду неї, влив їй за шию горнятко води. Вона закричала й утекла до хати.

Сів я собі, думаю, чи добре я зробив чи зле, чи це не пошкодить пропаґанді? Аж тут на мене хтось цілий дзбанок води вилляв. Оглядаюся, а то та сама гарна словачка. Опісля я їй, а вона мені впала в око. Запросила до хати і на пам'ятку подарувала мені хрестик.

"СВІЧКИ" КОМАНДИРА ХРІНА

По трьох тижнях рейду ми вернулися на Лемківщину до Вислока Великого. Тут побачив я сумні картини. Вже не застали знайомих людей, бо села виселені, зруйновані, порожні, навколо пустка і жаль. Зустрічні люди оповідали нам про лихоліття вивозу населення та про бої Хріна, який сам залишився на тому терені. Не дурно то наш командир казав, коли ми ішли Словаччиною, а на Лемківщині щось горіло цілі ночі: "То к-р Хрін запалив свічки, щоб нам було ясно ходити по Словаччині". Згоріли довкола наші села, в яких ми квартирували, але за те Хрін знищив Буківсько, Новотанець і Заґужани.

І ЗНОВУ СВЯТ-ВЕЧІР

Коли прийшов Свят-Вечір, то ми їли тільки картоплю і м'ясо. Кожний згадував про своїх рідних, що десь далеко на Сибірі вмирають з голоду. Ми станули на збірку, щоб молитвою почати Свят-Вечір та заспівати першу коляду — Бог Предвічний.

Нас усіх було 9... Хоч свята були бідні, але надії, що прийдуть колись гарні, розвеселили нас... По святах приходять дні в бункері, пливе безкорисно зимовий час... (Відділ автора спогадів відійшов у Самбірщину)...

ВІСІМНАДЦЯТИТИСЯЧНА АРМІЯ ПРОТИ КУРЕНЯ К-РА ХРІНА

З кінцем червня 1947 року, коли на Лемківщині і Перемищині йшли великі бої, більшовики почали обставляти границю, змінювати гарнізони, вести облави по лісах біля кордону. Появилися у нас чутки, що на Мадярщині створився якийсь фронт: туди летять більшовицькі літаки, чути там сильну канонаду, та що цей фронт наближається до нас.

Тим часом то не був мадярський фронт, а цілий курінь УПА під командою Хріна зводив бої в Бескиді на Словаччині, а відтак 29-го червня перейшов з боєм більшовицький кордон. 30-го червня вночі погналось в Турчанщину 18.000 більшовиків, – гармати, танки й літаки. Всі ми догадалися, що це проти к-ра Хріна...

"ТИМ ШЛЯХОМ ХОЧУ ЙТИ ДО КІНЦЯ..."

Хоч важка наша боротьба, я не вмів її описати, бо, як згадував на початку, я пішов до УПА неграмотним хлопцем. Сьогодні я вже грамотний, читаю газети, книжки та можу їх пояснити. Мені сьогодні минув 21 рік. Вже 5 років, як я в підпіллі, та ще на серці і на душі є стільки сил, що ще стільки потраплю боротися, щоб тільки здобути Українську Державу.

Додому я не повернувся, бо його не маю. Хоча б мої батьки вернулись із Сибіру, то мені нема чого вертатися, бо я собі вибрав один шлях і тим шляхом хочу йти до кінця, і честі вояка УПА я ніколи не сплямлю.

Зима, 1949 рік.

"Наддніпрянець"

ВОЇН РЕВОЛЮЦІЇ

(Фактичний матеріял із щоденника одного лікаря)

Мені було аж надто дивно бачити, як мій приятель, маючи за собою десяток років польської в'язниці та тяжкі переживання вояка світової війни, цілувався з якимись хлопцями. Мені здавалось, що людина, яка пережила всі страхіття війни, бачила зраду, чула зойки поранених, щогодини дивилась у вічі смерті, вже не може впасти в такий сантимент. А втім виявилось, що я був непроханим свідком прощання — людей, які мали дуже малу надію лишитись в живих.

* * *

Минуло кілька днів. Одного ранку в неділю мене покликано до лікарні, щоб подати медичну допомогу якомусь хлопцеві, що його в тяжкому стані сюди привезли. Признаюсь, я не був вдоволений з цієї перспективи, бо мав на думці виїхати за місто і відпочити в баварських горах.

Прийшовши до лікарні, я побачив блідого, худого хворого, що лежав нерухомо на ліжку з найменшими ознаками життя. Йому біля 25 років, бльондин з гострими рисами обличчя, що виявляло тяжкі фізичні муки. Ліве око хлопця випиналось наперед, різко деформуючи обличчя і спотворюючи його суворий, немов би з глини вирізьблений образ. Хворий не скаржився на болі, не просив помочі, немов би підкорюючись невблаганній долі. Я навіть не пам'ятаю, чи він взагалі щось говорив.

Грізна картина запалення мозку закреслила йому все минуле й відібрала йому всі бажання, навіть бажання жити. Безпорадний стан хворого примусив мене діяти відразу і діяти без

вагання. Треба було рішатись на одчайдушне впорскування пеніциліни повз око до підстави мозку. Застосовуючи цю методу, я не був першим, і це не моя заслуга, що хворий видужав. Надбання новітньої науки — пеніциліна та жвава натура лемка врятували його від смерти.

Хворий почав потроху видужувати — спала гарячка, вернулась свідомість і він щораз більше виявляв інтерес до життя.

Та одного дня, прийшовши до пацієнта, я відчув, що він бачить усе в подвійному вигляді. І цю скаргу на ненормальність зору він висловив у зворушливій формі: "Я завжди радію, коли ви маєте прийти до мене; а ще більше тішуся, що вас приходить двох, бо я бачу вас у подвійному вигляді".

Дальше дослідження показало, що ця двоїстість зору залежить від тиску, що його завдавав на очну баньку якийсь патик 4 см завдовжки. Після усунення цього патика, хворому повернувся нормальний зір.

Я не знав тоді і тепер не знаю його справжнього імени. Те, що він називав себе Грицем, мало що мені давало, бо завтра він міг бути Василем чи Богданом, завтра він навіть міг сказати, що ніде й ніколи не бачив мене. Я не знаю, чи коли з ним зустрінусь, але твердо знаю, що його образ залишиться в моїй душі, як один із найяскравіших і найдорожчих серед тих тисяч пацієнтів, яким я врятував життя.

Я не вірю, що хворий справді називався Грицем, але я напевно знаю, що він походив з Лемківщини і тільки в 1940 році став свідомим українцем.

Коли Гриць, видужавши, відходив з лікарні, я наважився запитати його про докладні обставини поранення, яке могло закінчитися для нього трагічно.

— Ми дістали наказ іти на рідні землі. Перейшовши кордон і мандруючи переважно вночі, я впав зі скелі і наштрикнув собі око. Я підвівся і прилучився до своїх друзів, але згодом відчув сильний біль і занепад сил. Я напружував останні сили, щоб не відстати від друзів, але бачив, що не дам собі ради. Врешті, втративши всі сили, я впав на землю. Мої друзі спинились і довго радились, що зі мною робити — чи дозволити мені добити себе, чи, забравши всю пошту, лишити мене на місці, маючи певність, що я скоріше покінчу з собою, ніж зраджу. Почуття обов'язку мусіло нарешті перебороти у них почуття дружби, — вони пішли далі, залишивши мене одного в лісі, — розказував Гриць.

Я вже не пам'ятаю як вони відходили, але я добре запам'ятав, як, прийшовши до свідомости, я опинився сам самісінький в горах. Напруживши свої сили, я підвівся і попрямував до німецького кордону. Пройшовши кілька кілометрів, знову знепритомнів і прийшов до себе тільки над ранком. Знаючи, що ворожа сторожа не змилується, я підліз під зрубану осику і в напівсвідомому стані перебув там до вечора.

Моя голова розривалась від болю, а груди мов запалилися від спраги й жару. Мені ввижалось, що я вдома, на Лемківщині. Ось я бачу батька, якого покинув, вступивши в 1943 році до УПА — з сивою бородою, постійно зажуреного злиднями: побіч стоїть нахилена постать моєї матері, що за працею не знала свята, а ось мої маленькі брати, що мають тільки одну пару чобіт, щоб вийти зимою на подвір'я. Батько підходить до мене і, грізно замахуючись рукою, кричить: "Скорись, не бунтуй! Русинова справа — працювати на землі!" А мама, стаючи між нами і стримуючи батькову руку, вимовляє: "Владку, а може він виборе краще життя!"

Поволі відходили від мене образи моїх рідних і верталась свідомість. Я знову підвівся і попростував далі. Я не знаю як довго йшов, але знаю, що річка, що перетинала мій шлях, стала мені ніби кордоном між життям і смертю. Я рішив перейти цей кордон і кинувся в обійми холодних хвиль.

Перейшовши річку, я доліз до корча і, впавши вщерть знесилений у напівсні, віддав себе на волю спогадів.

Мені пригадалось, як молодим хлопчиком я переносив листи, поширював листівки, а потім, уже бувши вояком УПА, переходив річки, яри й гори, борючись проти окупантів моєї землі. Ні непогода, ні голод і спрага, не ставали мені на перешкоді й не стримували мене від виконання наказу. Тоді я вже не був лемком. Од мого чесного жилавого батька-лемка я дістав у спадщину міцне здоров'я, а від матері теплу надію на краще життя.

Я прийшов до свідомости від вогняного проміння, що падало на моє лице. З великим зусиллям я підвівся, щоб іти далі. Перед моїми очима зливались небо й земля, і мені здавалось, що я пливу в етері.

Не знаю, як довго я йшов, куди саме прямував, але ясно пам'ятаю допитливі голоси німецьких прикордонних поліцаїв та гуркіт потягу. Далі я ніби провалився крізь землю...

Опам'ятався я тільки в лікарні, вперше почувши ваш запит: "Як ви себе почуваєте?" Тоді я усвідомив, що перейшов ту річку між життям і смертю.

* * *

Минуло багато місяців і я дізнався, що Гриць, цей колишній лемко, син чесного жилавого Влодка і доброї розумної матері, виконуючи наказ Революції, знову пішов, і цього разу таки дійшов до рідної землі. Трохи згодом мені також стало відомо, що за наказом Організації в Краю, цей воїн армії генерала Чупринки, воїн Революції, вернувся до Німеччини, щоб принести українській еміґрації наказ Краю.

У моєму житті я ніколи не бачив такого витривалого пацієнта, і в моїй практиці я ніколи не мав такої сатисфакції від лікування хворого.

Богдан Гук — "Скала"

УПА ЦЕНЗУРУВАЛА ДЕРЖАВНУ ПОШТУ

19 січня 1947 року. Відділ к-ра Бурлаки вже другий день квартирує в с. Аксманичі, недалеко від Перемишля, а всього кілька кілометрів від більшовицького кордону. Сьогодні, в т.зв. демократичній Польщі день виборів, себто день трагікомічного більшовицького обману. Отримуємо вістки, що польське населення по той бік Сяну не голосує і висловлює надію, що може прийдуть "бандерофци" та розженуть виборчі комісії. Зневірена й розбита АК (Армія Крайова) не мала сил поставити збройний, чи хоч би саботажний спротив комуністичній владі, тому льокальні представники АК звернулися з проханням до Проводу округи "Лемко", щоб на засянські терени вислати рейдом кілька сотень УПА і тим способом підкріпити пасивний спротив польського населення супроти варшавського режиму.

"Запрошення" прийшло запізно, бо всього два дні перед виборами. У почоті к-ра Бурлаки велася завзята дискусія і більшість командирів була за тим, що такий рейд це політична доцільність, тим більше, що в Перемишлі працювала англійська комісія, яка нібито мала перевіряти висліди виборів.

По полудні зв'язковий приніс маленьку записку для Бурлаки від пров. Орлана. Виявилося, що плян 5-тиденного рейду був затверджений Проводом. Остаточна нарада командирів була назначена на наступний день.

В українських селах, на схід від Сяну, червона Польща не важилась поставити виборчих урн. Ворожі війська виїхали на польські терени допильновувати виборів і тому в українській Перемищині царив сьогодні спокій і святковий настрій йордан-

ського Водохрестя. Тиха морозна ніч несла в більшовицьку тюрму гомін щедрівок і повстанських пісень.

21 січня 1947 р. Вчора долучився до нас зі своєю сотнею Крилач і приніс вістку з Перемишля, яка потвердила присутність чужинецької комісії для контролі виборів. О годині 12-ій провідник Гр-р покликав командирів Бурлаку і Крилача на нараду, на якій випрацьовано плян рейду, визначено шляхи маршів та узгіднено пропаґандивні кличі й тематику доповідей під час зустрічі з польським населенням. Сотенні виховники Євген і Клим дістали окремі доручення і відповідну літературу. День відходу сотень визначено на 22-ге січня.

Ввечорі старшини і підстаршини обох сотень почали підготовку до рейду.

Це мав бути мій перший рейд на польські терени (обов'язки члена УЧХ ніколи досі не дозволяли мені на подібні "пригоди" в минулих роках) і тому моє вдоволення межувало майже з дитячою втіхою.

Радів я, одначе, не довго. Після півночі прийшов до мене к-р Заставний (к-р охоронної групи пров. Гр-ра) і повідомив, що Гр-р несподівано захворів.

Пропав мій рейд і наступних п'ять днів я провів у криївці окружного провідника. Прощаючись з друзями, прошу "Владзя" (львівський "титул" — к-ра Бурлаки ще з дитячих років), щоб закупив трохи медикаментів.

— Добре, — каже, — принесу, але не дам тобі ані одної пілюлі, якщо не намовиш пров. Гр-ра і не виторгуєш дозволу хоч на одну маленьку "войну" з ляхами. Як вже не на войну, то бодай на якусь псоту. Знаєш добре, що вояцтво мусить грітися в зимі.

Лихий на свою долю і заздрісний до всіх, хто завтра піде в рейд, я почав снувати пляни, якби то справді намовити провідника на якусь акцію, або, як казав Бурлака, хоч на якусь "псоту"!

22-27 січня 1947 р. Провідника Гр-ра я застав при праці. Похнюплений, блідий і на вид дуже втомлений, докінчував писати на машині якісь інструкції. На вид "лапайдуха" (так в УПА вояки звали лікарів і санітарів) він зразу здивувався, а коли дізнався про причину мого приходу, — таки добре розгнівався. Мене послав пров. Орлан (зверхник Гр-ра), щоб зробити провідникові медичну перевірку.

Хоч як Гр-р бурмотів та боровся, то все таки мусів прикладно держати термометр і то так довго, "як книжка писала і як Пан-Біг приказав". Я не подарував йому ні одної секунди. Висліди оглядин примусили мене забути про рейд. Провідник був справді хворий. До хронічного запалення шлунка та серйозної анемії долучилася перестуда з високою гарячкою.

* * *

Перший день пройшов стрілою. Навколо мене сиділи катакомбники XX століття і зі запертим віддихом слухали моїх розповідей про бої та пригоди сотні Бурлаки. В їх очах і на їхніх обличчях я читав вислови радости і гніву, вдоволення і смутку, подиву і заздрости.

Провідника перенесено до великої "кімнати", бо він теж хотів слухати оповідання про події на Божім світі. Мене і вояків охорони трохи в'язала присутність професора Зрива і тому деякі епітети вояцького розповідного жарґону треба було поминути. Професор Зрив (киянин, старший віком) робив записки з моїх оповідань і я знав, що незабаром він вшкварить якийсь спомин або статтю у якійсь підпільній публікації як тільки вспіє перевірити, чи мої оповідання годяться з датами і даними, які він одержить у звітах з терену при кінці місяця.

Як міг і вмів, я намовляв присутніх, а безпосередньо пров. Гр-ра на апробату якоїсь акції, але без успіху.

* * *

Другий день у криївці ставав нудним і нецікавим. Прийшли вістки, що в терені знову показалися групи ворожих військ і тому віко криївки треба було на день закрити. Говорити можна було тільки шепотом, а курити взагалі заборонено. Дехто читав, інші спали, а я не міг знайти собі місця, весь час думаючи про рейд сотень на польських теренах.

Пров. Гр-р довбав ножиком у чорній ґумі, відірваній від старого черевика. Температура в нього поволі спадала. Я хотів заглянути, що він там таке робить, — та не пощастило. Він, сміючись, відганяв мене від своєї таємниці. Аж на четвертий день покликав мене до себе і, подаючи прямокутний кусок чорної ґуми, сказав: "Візьми зі собою і скажи Бурлаці, що я даю дозвіл на цю псоту. Орлан згодився вчора".

Я не зразу второпав, що воно таке. К-р Заставний приніс "подушку" для печаток і ми всі з цікавістю за хвилину оглядали напис "Цензура УПА".

Пров. Гр-р дав свої пояснення. Зі звітів з терену він довідався про конспіративну конфіскату урядовими чинниками всіх пакетів "Care" та їх передачу упривілейованим відділам УБП та ВОП. Добродійна організація "Care" в США діставала зворотні посвідки про одержання пачок, підписані вояками УБП або ВОП як нібито "головами родин". Громадяни США думали, що помагають бідному цивільному населенню. Один такий транспорт, призначений для станиці ВОП у Кальварії, переловив відділ к-ра Бурлаки, пізньої осени 1946 року. Щоб хоч частинно покарати та засоромити провід "Care", пров. Гр-р придумав печатки "Цензура УПА" на посвідки про одержання посилок, щоб тим примусити уряд виготовити окремі заяви про знищення "dovodu odbioru" (посвідки про одержання). Було ясно, що до США не відішлють карток з печаткою цензури УПА.

Всі в криївці неначе ожили і дискусії не було кінця. Нарешті вирішено, що варто передрукувати не тільки посвідчення для "Care", але взагалі всі письма, листи та поштові перекази.

За кілька годин я вже мав дороблену ручку до печатки і носився з нею, як кіт з мишею.

П'ятий день у криївці видався вічністю. Хотілося вже бути в сотні Бурлаки, похвалитися дозволом на "псоту" і ставити оці печатки на кожному клаптику паперу польської пошти, ба навіть на чолі самого поштового комісара.

31 січня 1947 р. Нарешті долучуюсь до сотні Бурлаки, яка після важкого рейду перейшла вчора ніччю ріку Сян і заквартирувала в лісі між селами Брилинці й Курманичі. Своє завдання я виконав і плян всім дуже подобався. На мою адресу посипались признання, мовляв, я характерник, бо зумів намовити провідника Гр-ра на "псоту". В таких моментах людина часто грішить. Згрішив і я. І то подвійно.

По-перше, не зразу признався, що заслуга моя в тому ніяка, а по-друге, не дав Бурлаці печатки, а тільки сам нею "урядував", мовляв, "я за неї відповідаю". У супровідній штафеті до к-ра Бурлаки не було прямої згадки про те, хто буде штемплювати пошту. На моє щастя!

11 лютого 1947 р. Польське військо квартирувало в довколишніх селах, а сотня Бурлаки в лісі між селами Конюша та Аксманичі. Перед вечером вартові повідомили, що шість вантажних авт ВП виїхало з містечка Риботичі в напрямі села Угники. "Золота нагода повоювати моєю печаткою", — промайнуло в голові.

Біжу чимдуж до к-ра Бурлаки, та по лінії вже йде наказ: — "Обережно маршувати в напрямі містечка Риботичі". Мої суґестії були зайві. К-р Бурлака не гайнував часу і, як завжди, не марнував доброї нагоди.

* * *

Ніч була холодна, а під ногами вогкий сніг. Вояцтво догадувалося, що командир веде їх на якусь пляновану акцію. Крім командного складу — ніхто не знав, на яку. До м. Риботичі сотні майже ніколи не заходили і тому цікавість росла з кожною хвилиною.

Перед містечком чотові командири повідомили стрільців про мету акції, роздали накази роям і розвели сотню на позиції наступу. Загальні інструкції були короткі: "Акція пропаґанди, наше ставлення до населення дружнє, головна мета — перевірка поштового уряду".

Тому, що не було певности, чи виїхало все вороже військо, сотня входила до Риботич, придержуючися всіх засад партизанської тактики та повного забезпечення лівого і правого крил.

Спротиву не було, а льокальна міліція, втікаючи зі станиці, віддала тільки кілька крісових пострілів — собі для "гонору".

Сотня розквартирувалася по хатах. Старшини почоту сотні та ще кілька стрільців відшукали начальника пошти і цей без спротиву відкрив поштовий уряд. Його здивуванню не було краю, коли побачив, що ми не конфіскували заокеанських пакунків та грошей з поштової каси. Печатка **"Цензура УПА"** перебивала кожну поштову посилку, листи, поштові перекази, а врешті поштові касові книги та документи. Зроблено список усіх пачок, призначених для селян з українських сусідніх сіл і начальник пошти мусів його підписати. При кінці нашого, одногодинного урядування, к-р Бурлака заявив начальникові, що він особисто відповідальний за доставу всіх пакунків до селян українців. Двічі грозити не було потреби. Згодом, перевірка

виявила, що всі пакунки були доручені і печатка "Цензура УПА" не була замазана.

* * *

Хотів к-р Бурлака дозволу на "псоту", а вийшла з цього пропаґандивна акція. Про неї знала і клопоталася Варшава, про неї соромливо згадували урядові поштові повідомлення і про неї коротко, "без шуму" писали перемиські газети.

20-го лютого 1947 року, я писав листа (штафету) в Бескид до друга Мелодії, в якому коротко згадав про наші "пригоди" в Перемищині, а для автентичности "прибрав" на штафету нашу печатку. Цю штафету друг Мелодія приніс зі собою на чужину, як особливу пам'ятку й єдиний архівний документ. Спасибі йому за це.

Степан Ґоляш — "Мар"

ДРУГ ПЕТРО ЗІ СТЕЖНИЦІ

(МИХАЙЛО ЧЕРЕШНЬОВСЬКИЙ)

Ранньої весни 1946 року, я переходив попри гору Магуру біля села Криве над Сяном. Ліс гарно зеленів, листя дерев і кущів давало охорону нашим повстанцям.

Над селом я зустрів зв'язкових, що вели з собою якогось "цивіля". З вигляду він був цілком схожий на місцевих селян із Лопінки, Радеви, Бука чи інших сіл. Лице бліде, на голові неслухняне волосся, що завжди спадало йому на очі.

— Куди вас провадять? — почав я розмову.

— Та до Кривого.

— До кого саме?

— До отця Яворенка. Кажуть, що тут десь має бути наша гарбарня.

— Видно, що розумієтесь на виправі шкіри?

— Та, знаєте, біда всього навчить. У селі маю свою маленьку гарбарню. Хемікалії знаю, а решту дає нам ліс. Виходить добра шкіра. Дядьки задоволені.

— Скажіть, тепер, хто ви такі?

— Я — Петро зі Стежниці, не чули?

— Ні, не чув... А я — Мар, чули?

— Знаю, ведете пропаґандивну роботу серед місцевого населення.

Тепер наша розмова перейшла на тему ведення пропаганди серед місцевого населення. Петро признався, що працював у цьому ділі ще в Кракові біля Степана Бандери. Тільки — не говорив і не писав, а проєктував обкладинки, заставки, листівки Бойового Фронту (БФ ОУН) та інші речі.

EW FUTALA
46 SHERMAN AVE.
YONKERS, N.Y. 1070

Настав вечір. Більшовицькі пограничні застави не могли вже нас бачити з хребта Утрит за Сяном. Сходимо в село. Зустрічаємо о. Яворенка, вечеряємо та відходимо в ліси Магури.

Ночували у лісі. Ранком вислухали Службу Божу. А далі — почалась гарбарська праця.

Друга Петра познайомили зі старим козаком з Полтави — Голубом. Голуб своїми козацькими вусами та поставою нагадував справжнього козарлюгу. До помочі мав п'ятьох повстанців.

По якомусь часі гарбарня продукувала вже не тільки верхню частину взуття, але й підошви, так що наші шевці мали доволі багато роботи.

Петро не всидів довго в Кривому. Він любив свої околиці і, зокрема, гору Лопінник, що височіла над його селом. Там він знав кожний куток. Вечорами міг підкрадатися до матері й сестер та одержувати харчі.

Коли повстанці почали продукувати мило, наш Петро знову став у пригоді як пропаґандист. Він поробив форми на мило з написами: "Фабрика мила УПА". Ясна річ, що мило мало величезний збут, українське населення раділо, говорили про це й поляки, а навіть словаки, що бандерівці мають свою фабрику мила.

В другій половині 1946 року, довелось мені перебрати відповідальність за цілий терен Лемківщини. Тоді то наші взаємини з другом Петром ще більше затіснились. Він познайомив мене зі своїми криївками, що мав їх над селом: одну "під пнем", другу "під ялинкою", а третю найбільшу — "під дорогою".

Щоб увійти до першої, — треба було піднести пень, до другої — треба було піднести молоду ялинку, яка росла на пачціотворі, а третя була під лісною дорогою. Ця остання мала навіть "вікно" з видом на село Стежниця. Там відбувалась уся мистецька праця друга Петра. При звичайній свічці сидів він днями й ночами та різьбив. З-під його руки виходили маленькі поштівки з нагоди свят Різдва й Воскресіння Христового, жетони бойового фонду, постаті нашої революції. Окрему групу творили карикатури на тогочасні більшовицькі відносини. Друг Петро відтворив теж життя УПА в окремих листівках.

Треба додати, що наш Петро все це й сам друкував, а як не ставало фарби, то сам її продукував.

Особисто я дістав від нього кілька мистецьких хрестів та свічників. Вони й до сьогодні, мабуть, на вершку одної ялиці в Карпатах. Колись дроворуби будуть подивляти їх вартість та

розшифровувати ініціяли "М.Ч.".

На Різдво 1947 року, дістав я цікавого листа. На картці циклостилевого паперу була карикатура людини, що сидить з рильцем над куснем дерева. Біля нього коптить лоївка. На голові, в розбурханому волоссі, сидить одна миша, а на плечах друга. Третя стала на задніх лапках і приглядається до праці людини. Внизу підпис: "Це я з своїми приятелями. Здоровлю з Різдвом! Ваш Петро".

Живучи довго в лісах повстанці, зживались з природою. Лісове життя творило з вояцьким життям одну цілість, мало не одну долю.

У березні 1947 року, я прийшов відвідати друга Петра. Він сидів сумний. Погляд вп'ялив в одну точку. Я знав, у чому справа, але запитав:

— Що сталося, друже Петре?

— Думав, що знаєте, але розкажу вам, то легше на серці стане... Минулого тижня напали поляки на наше село і — прямо до моєї хати. Взяли сестру Надію на допити: "Признайся та признайся, кажи, що знаєш про бандерівців та де перебувають". А вона — нічого: "Не скажу, бо не знаю". Тоді на очах матері і другої сестри почали бити її шомполами по спині. Били до крови та все: "Признайся!" Надія мовчить. Далі погань витягнула жар з печі, насипала на стіл і кинула в цей вогонь скривавлене тіло сестри... Це новітнє комуністичне пекло! Традиційно, палять людей живцем!.. Потім стягнули з ліжка простирало, завинули нещасну та кинули до авта. Завезли до Ліська. Там на морозі пролежала вона на плятформі цілу ніч. Ранком хотіли далі допитувати, але побачивши скатоване, непритомне тіло, взяли до лічниці. Прийшов лікар-майор та як побачив, то сам відвернувся, бо не міг знести виду такого катування. Він сказав: — "Найсильніша людина не видержала б таких мук, а призналась би до всього... Відпустіть дівчину до хати, бо ми не маємо ні часу, ні місця, щоб її лікувати"... Тепер сестра лежить у хаті. Був з нею. Страшно дивитись. Сам випалений стіл від жару викликає дрож, а що її бідне тіло перетерпіло, то можна собі уявити... Думаю, що хтось із своїх міг донести. Сиджу тут і думаю, що близько дві тисячі років тому світ засудив Юду за зраду Христа і Його святої Правди, але новітні юди продовжують жити. Здається, що нині оті різного роду юди продали б Христа скоріше, як колись...

28 квітня 1947 року, сталась на Закерзонні переломна

подія. Того дня польська армія обступила всі села й виселила на понімецькі землі решту українського населення з його прадідних земель.

Це був час потрійного договору — Москви, Варшави і Праги про "остаточне знищення" ОУН і УПА на теренах Закерзоння. Настали важкі часи для нашого руху. Жити без своїх людей, у щоденних сутичках, засідках, в голоді й холоді та слухати безупинного виття залишених собак і вовків — не було легко. Однак повстанці, загартовані й готові на все, давали собі раду.

У цих важких днях друг Петро збагатився новими співмешканцями. Раз він побачив, як з опущеного людьми села втікала кітка з маленькими котенятами. Бідна мучилась, бо носила діточок у зубах. Що піднесе трохи одне, то вертається по інше, і так помалу посувалась у сторону лісу до повстанців. Петро позбирав котенят до шапки, а кітка вже сама пішла за ним і замешкала в його криївці.

Іншим разом зустрів козу, що втекла під час виселення Балигороду. Взяв її до себе і держав у криївці "під пнем", а ввечорі пас. Було своє і завжди свіже молоко.

Знаючи своє село та сховки місцевих селян, друг Петро передав мені короткі листи, що їх позалишали наші матері біля призначених для нас харчів. Листи були короткі, але багатомовні: "Це для УПА", "То для наших хлопців", "Ми мусимо їхати, а що ви будете робити?.."

В пустинній Лемківщині не було що робити. Частина повстанців пішла на Схід, частина на Захід. Для тих, що прямували на Захід, друг Петро вибив окремі листівки, які роздавано на Словаччині.

З великим болем у серці покидали вояки рідні землі, щоб на Заході, в нових обставинах працювати для визволення поневоленої Батьківщини.

Ім'я скромного вояка-скульптора Петра-Михайла стало відоме всій українській спільноті його монументальним пам'ятником Лесі Українці, що стоїть у парку в Клівленді. Разом з усіма українцями раділи цим мистецьким досягненням у першій мірі його друзі по зброї. Це величне діло наповнює нас усіх гордістю, що творчий дух "одного із нас" — друга Михайла, колишнього "друга Петра зі Стежниці", віддав українській громаді й усьому світові постать незламної жінки-українки, яка "проти надій сподівалась"...

Володимир Ґулькевич — "Рубач"

ЛИПНЕВИЙ ДЕНЬ

Вночі з 23-го на 24-го липня 1946 року, в невеликому лісі над присілком Явірника Руського — Загути, розташувався курінь УПА "Холодний Яр". У склад куреня входили відділи Громенка, Бурлаки і Крилача. Командирі забезпечили свої відділи сильними заставами, щоб ворог не міг їх застукати несподіваним наступом.

Втомлені бійці лягли відпочивати, але так, щоб у кожній хвилині прийняти бій. Одні заснули зразу, інші, зібравшись у невеликі гуртки, оповідали різні пригоди, жартували.

Коли зійшло сонце, в поле виходили селяни на працю. Були це переважно жінки, чоловіки ховались і в селі не ночували. Перед полуднем, близько години десятої, жінки й дівчата повідомили, що в село Явірник Руський прийшло польське військо. Точної кількости не могли сказати, бо вибігли з села зразу, як тільки появилися перші ворожі стежі.

Ворог вислав одну сотню в село на розвідку, а дві сотні розташував у Делягівському лісі, націливши на село важкі кулемети.

Які були наміри ворога, ми не знали. Він, або думав пограбувати село, або готовився до наступу на наш курінь. Це був відділ КБВ.

Командний склад нашого куреня зібрався на нараду. Рішено прогнати ворога, поки він почне грабувати та розбити його. Кожний командир дістав своє завдання. Громенко мав наступати з південного сходу, Бурлака — з півдня. Обидва відділи мали творити клин, Крилач мав обійти ворога лісом і загородити йому дорогу.

Тим часом ворожа розвідка вийшла зі села і приєдналася до частини, що стояла в лісі. Але про це ми не знали.

Після короткої наради командирі зібрали свої відділи і дали завдання чотовим і ройовим. Наступ мав початися о годині 14-ій.

Перший вирушив із своїм відділом Крилач, що мав найбільш віддалений відтинок наступу. О годині 12-ій вирушили Громенко і Бурлака. Маршрут Бурлаки вів через присілки Загути, Нетребка, Рибне; Громенко посувався лісом і потоками.

Селяни зі сльозами в очах зустрічали повстанців. Вони проводжали своїх месників на велику путь, вірівши твердо в їхню перемогу.

Полудне. Сонце стояло високо і пражило золотистий лан хліба. Глибокими яругами, поміж збіжжям, використовуючи природне прикриття, мов ключ журавлів, просувалися тіні. Ніхто не відчував утоми, хоч була велика гарячка. По обличчях тонкими струмками спливав піт. Ось-ось настане хвилина, в якій ми зустрінемося з ворогом і відплатимо йому за кривди і знущання над народом. Хоч кожен знав, що може прийдеться згинути і назавжди попрощатися зі своїми друзями, однак це нікого не пригноблювало. Гордо, твердим кроком ми йшли вперед. Липневий вітер клонив до наших стіп жито. Всі мовчали. Тільки часом по лінії приспішений запит: "Котра година?".

— Пів другої — відізвався хтось.

— Ох, ще довго!

О годині 14-ій зупинилися на віддалі 400 метрів від села. Дві сотні розгорнулись у залізну лаву і бойовим ладом пішли вперед. Час від часу по лінії пересовуються з наказами зв'язкові.

— Вже видно село! — весело відізвався хтось.

Нараз у Делягівському лісі відізвались кулеметні серії. Мабуть к-р Крилач "напоровся" на ворожу заставу?

— Бігом, вперед! — лунає наказ.

Мов леви скочили повстанці, щоб не дати ворогові часу зорієнтуватися і щоб несподівано вдарити на його зади.

Постріли не втихають. Відізвалося більше кулеметів. Ворог, розташувавшись в лісі на догідних позиціях, відкрив по нашій лаві сильний кулеметний вогонь.

— Стрибками, бігом вперед! Щадити амуніцію! — Передається по нашій лінії наказ командира.

Ворог уже у віддалі п'ятисот метрів. Під градом куль, стрибками, один за одним просуваються наші вперед.

У лісі бій не втихає. Ось і село! Воно немов завмерло. Хто

не втік, той заховався від ворогів по льохах або криївках.

Щоб не дати нам опанувати села, ворог посилає одну чоту під командою поручника.

Громенко зорієнтувався і дав наказ:

— Праве крило вперед! Вдарити з флангу! Хлопці скочили миттю і зашахували ворога так, що він не міг рушитися ні взад, ні вперед. Вперед не можна було, бо шлях загороджував наш сильний вогонь, а позаду — чисте поле і до лісу далеко, відступати було неможливо. Ті, які пробували тікати в ліс, гинули від наших куль, або мусіли здаватися в полон. Так здався в полон поручник з 14-ма вояками. Кількох із них були ранені. Командир дав наказ забрати ранених у село і дати їм медичну допомогу.

Розгорівся завзятий бій. Кількох наших ранених відіслано в село до санітарного пункту. Ворог попав у безвихідне становище. По першій невдачі, побачивши, що частина, яка пробувала вдертися в село, вже зліквідована, він знову старається прорвати середину нашої лінії. Але зазнав знову поразку. Сильним обстрілом наших кулеметів і крісових ґранатометів зліквідовано ворожий протинаступ. Частина втекла в ліси, а деякі зайняли оборонні становища у віддалі 30 метрів від нашої лінії. Щоб скоро зліквідувати спротив ворога, командир середнього відтинка, Бурлака, гукнув:

— Хлопці! Ґранати!

Вмить, мов грім з ясного неба, на ворожі становища впало кількадесят ґранат. Ворог відповів також ґранатами, але вони нас не разили, бо наш вогонь не дав змоги ворогові піднести голів.

Наше праве крило, що вже було в лісі, почало обходити ворога. Він зорієнтувався, що йому грозить і на його задах почалося велике замішання. Під цільним обстрілом ворог відступив у глибину лісу, залишаючи на полі бою 48 вбитих; ранених забрав з собою.

Як опісля оповідали селяни з Явірника Руського, крім 48 вбитих, ворог мав 55 легко ранених, яких по нашому відступі привезли до села, де й робили їм перев'язки. Як багато було тяжко ранених — невідомо, бо їх зразу відвозили до Бірчі.

У бою, що тривав дві години, наші відділи здобули багато зброї, амуніції та інші військові трофеї. Наші втрати: 9 вбитих, між ними командир чоти, пор. Чайка, і кільканадцять ранених. Відступаючи, беремо в Явірнику Руському кілька підвод. На них веземо зі собою на збірний пункт до лісу всіх вбитих і ранених.

Веземо також і полонених. В лісі всіх ранених розміщено по замаскованих санітарних криївках. Полоненим, після переслухання, тереновий провідник Старий роздав літературу й відозви до польського населення, а ввечорі, на наказ Проводу відпущено їх додому. Кількох польських вояків, які виявили бажання вступити в ряди АК, відпроваджено до команди АК.

Від полонених ми довідались, що в бою проти нас були: карний відділ КБВ і підстаршинська школа під командою полк. Виґнанського, більшовицького вислужника, який вже від 1918 року перебував в СРСР. Тепер більшовики вислали його до Польщі на коменданта полку. За акції проти українського населення його відзначено різними орденами.

Вночі відбулися похорони поляглих друзів. Їх поховано у збірній могилі коло Волі Володзької. У похоронах взяло участь українське населення, яке своєю присутністю ще раз підтвердило свій кровний зв'язок з українськими повстанцями. Курінний капелян, о. Кадило, у супроводі хору відправив Панахиду, після якої кожний командир відділу коротким, вояцьким словом прощав поляглих бійців, товаришів зброї, а цілий курінь — "почестю крісом" вшанував їх пам'ять. Коли засипували могилу, хор відспівав "Ой, там під лісом, темним бором!..".

Після Панахиди відділи розійшлися у свої оперативні терени.

ІЗ ЩОДЕННИКА КОМАНДИРА "БУРЛАКИ" — ВОЛОДИМИРА ЩИГЕЛЬСЬКОГО

Пор. Володимир Щигельський — "Бурлака" — командир сотні УПА від липня 1944 р. до 1-го вересня 1947 р. Зі своєю сотнею брав участь (у складі лемківського куреня під командою курінного Рена) восени 1944 року , в рейді з Лемківщини в Чорний Ліс (Івано-Франківщина), взимку 1944/45 рр. оперував у районі Ступосяни-Затварниця. Навесні 1945 р. перейшов у Перемищину, де від 1945 до половини 1947 р. звів багато переможних боїв.

У половині червня 1947 року, вирушив з відділом у рейд в Західню Европу. З тяжкими боями перейшов 22-го червня польсько-словацький кордон, та до мети не дійшов. 1-го вересня 1947 року, над рікою Вагом, в околиці села Клячне (на Словаччині) попав у руки ворога.

19.6.1947 р. — О год. 11:30 будить мене гуркіт літаків. Стійкові повідомляють, що чути теж авта в напрямі Кальниці. Наказую маршувати в напрямі Суліни і тамтуди перейти в Хрищату. Вийшовши на край лісу, ми побачили польське військо попід лісом. За нами також було чути крики. Наказую розстрільній йти вправо, ліквідувати польські застави та через Туринське пробиватися в протилежний ліс. Застави зліквідовано негайно. Чот. Марко своїм ППС на повний ріст стріляє поляків. Перед нами польські трупи.

Хлопці забирають кращу зброю та наплечники, в яких є харчі. Літак увесь час крутиться, але не стріляє, бо не знає на кого. Стріляємо до нього з кулеметів і крісів. Поляки, які були з боку нас, намагаються відтяти нам дорогу. Обстрілюємося на всі боки і пробиваємося вперед. Кулі сипляться поміж нас. Збиваємо літак. У бою гине кулеметник Зов і, поранений кулею, Листок.

Досягаємо лісу...

22.6.1947 р. Словаччина. — О год. 1:30 переходимо спокійно кордон між Бальницею і Солинкою та з перервами посуваємося в напрямі села Телєповце. Коли я сказав хлопцям, що ми вже на чеському боці, не хотіли вірити, бо сподівалися в тому місці найсильнішого спротиву ворога...

30.6.1947 р. — О годині другій виходимо зі села дорогою на захід, переходимо шосе і залізничний шлях та дальше дорогою, попід Май-Красне, на північний захід. Під час переходу рейок переїздить потяг з освітленими вагонами. Кожному з нас пригадалися нормальні часи. Не один подумав, що добре було б "втяти" собі кількасот кілометрів поїздом. Скільки сил заощадив би... Покищо це тільки мрії.

Дорога прекрасна. Тягнеться вздовж поляни, на якій лежить скошене сіно. Серединою пливе потічок, а з обох боків ліс. Поволі, з досить частими перервами, любуючись природою, доходимо аж до верха "481", звідкіля завертаємо на захід, у потік, і займаємо денні становища.

Поволі забуваються криваві дні кривавого рейду по Польщі. Поволі приходимо до сил. Як ще востаннє в Польщі дехто з нас втратив надію і думав тільки, в якому місці залишиться його тіло, так тепер кожний свято вірить у нашу перемогу й у те, що на світі немає нічого неможливого до виконання. Кривавих днів, які ми переходили, не можна описати... це ж бо понад людське поняття. Ще один день у Польщі, а власними силами вже ніхто був би і кроку не зробив. На нашому тілі м'язів взагалі не було видно — лише шкіра й кості. Одним словом — живі кістяки...

Де взялося у кожного стільки сили, щоб без кусника хліба, тільки о травичці, яку кожний їв, як худоба, зробити багато кілометрів такого форсованого маршу? З навантаженням (зброя, амуніція), постійно в боях і проривах поміж тисячами польського війська, яке ні в одному місці не було в силі встоятись перед нами, а польські вояки падали, як снопи, — машерувати такими горами з постійним окликом: "Вперед!" — не знаю. Надприродна сила нам помагає!...

9.7.1947 р. — О год. 1-ій доходимо під село. У першій хаті довідуємося, що в селі квартирує військо, яке робить стежі та застави по дорогах. З-під села завертаємо полями на північ,

доходимо до третього потока, де завертаємо на захід, з метою перейти в ліси, які є за залізничною лінією. На дорозі заходимо між дві застави, які відкривають по нас вогонь з кулемета й автоматів. Негайно втихомирюємо їх своїм вогнем та маршуємо дальше в своєму напрямі!...

16.7.1947 р. — Чути двостороній вогонь. Чот. Марко займає становища, одним роєм на схід, а двома на північний схід і захищається від чехів, що наступають. Зустрівшись з опором, чехи починають панічно втікати. Негайно прибуваю з другою чотою, доходжу до правого крила першої чоти та займаю становища при доріжці на південний захід, так що творимо клин вперед. Ройовий Чумак приводить полоненого чеха, заст. асп.Ґара Владіміра, який оповідає, що їх є біля 150, на чолі з капітаном. Приїхали вони тому тиждень з Чехії. З огляду на брак часу, коротко з'ясовую йому, хто ми є та проти кого боремося, і звільняю з полону, щоб біг за своїми чехами, які тікали.

Ранений Хитрун вмирає. Залишаємо його на місці, прикритого листям, а самі відступаємо дальше на захід. На переді друга чота. Стежа знову натрапила на групу чехів, що маршує в нашім напрямі.

Припустивши їх на близьку віддаль, передній рій відкриває вогонь, а чот. Сагайдак відразу кидає чоту до наступу. Терен не відповідний. Самі скелі. Чехи панічно втікають. Ловимо двох у полон. З огляду на поляну, яка є перед нами, сходимо під хребет в кущики, де робимо відпочинок. Літак увесь час кружляє понад побойовищем. О год. 16-ій чуємо крики на поляні. Стійковий повідомляє, що надходять чехи. О год. 19-ій тихенько сходимо ще нижче від хребта та лісовою доріжкою посуваємося дальше на захід. Зле маршувати, бо немає карти, а терену не знаємо. О. год. 20:30 доходимо до місця, де палять вогонь вуглярі з села Медзева...

(Після важкого рейду, що тривав уже місяць часу, за рішенням наради старшин — відділ поділено на малі групки, які пробивалися дальше на Захід самостійно. З к-ром Бурлакою осталося вісьмох людей).

22.8.1947 р. — Переходимо градський хребет, де видно добре витоптану стежку та, зійшовши вдолину, робимо шатро, із галуззя буду, в якій палимо вогник і варимо на зміну в їдунці бараболю, якої вистачить ще на один день. На шосе, що над Вагом, просто нас, від часу до часу видно білі ракети та чути

кулеметні й автоматні серії. Так пострілюють собі чехи на всьому відтинку.

23.8.1947 р. — О год. 4:30 опускаємо старе місце та переходимо біля двох кілометрів на південь, де під скелею задержуємось на денний постій. Під обсерваціею маємо шосе і Ваг. Шосе застаємо без змін. Застави, як стояли, так стоять дальше. Бачимо, як авто і вози возять їм харчі. Уже десятий день ми оточені чеським військом.

Замкнення так прецизійно опрацювали і такий недогідний терен, що перейти ніяк не дається. Припускаю, що цей комплекс лісу вже заздалегідь мали приготований для нас. Обчисляємо, що всіх чехів, які беруть участь проти нашого відділу, є понад 10.000. Ввечорі переходимо знову хребет "663" на південь, за потік, де вже кінчимо нашу баробольку, яка хоч пісна і варена в "мундирах", всім дуже смакує. Кожний з'їв по вісім баробольок, одначе голод нею мало заспокоюється, а дальше нема вже нічого. Лишається лиш одне: "здобути бараболю, або згинути в боротьбі за неї".

24.8.1947 р. — Переходимо зі свого місця на південний захід, ближче лісничівки, яка є при самій ріці, де стоять чехи, пробувати щастя. До год. 16-ої сидимо в корчиках, а відтак підсуваємося ближче. На зрубі в потоці бачимо робітничі буди, в яких, після перевірки, знаходимо кілька недоїджених сухарів хліба, які розділяємо на 8 рівних частин (один міг би наїстися) і з великим смаком і радістю їх з'їдаємо.

Попили водою і голод трохи заспокоївся. О год. 18-ій висилаю Буркуна, Нестора і д-ра Вира ближче лісничівки, для докладної орієнтації. Коло 50 метрів від нашого місця постою, вони стрічають знову буду з чотирма робітниками, від яких купуємо за 300 чеських корон п'ять і пів буханців хліба і коло півтора кілограма солонини. Велика радість. Кожний зараз частину їсть, а решту ховає на пізніше. Довідавшись від робітників, що чехів коло лісничівки немає, тільки від часу до часу приїжджають з тамтого боку Вагу, висилаю ввечорі к-ра Зенка, Буркуна, Нестора, Шуліку і Гордого на "організацію" до лісничівки і до урядовця, який має нагляд над робітниками. О год. 23-ій вони вертаються та приносять 8 буханців хліба й біля чотирьох кілограмів сала. Ну, тепер чехи можуть ще хоч тиждень тримати облогу. Час маємо, а до зими ще далеко!

Із задоволенням заходимо до однієї з буд, де варимо вечерю. До нашого ґаздівства прибуло ще й відро. З великим смаком з'їдаємо картопляну зупу, до варення якої приступили всі, на чолі з Офелією.

25.8.1947 р. — О год. 4:30, наївшися зупки та попивши чорної кави, переходимо хребет Паносіна (1022 м) та приміщуємось в кущиках на узгір'ї, недалеко станції Дубне-Скалє. День гарний, сонце припікає. О год. 15-ій чуємо недалеко нас дзвінки овець. Тепер віримо, що з голоду не повмираємо. Вівці проходять недалеко нас та знову сходять на поля. На шосе, від часу до часу чути стріли, сирени авт та залізниці. Не маємо доброго обсерваційного пункту, а до краю лісу не посуваємось, щоб хто не побачив. О год. 19-ій, з огляду на конспірацію, перемінюємо свої псевда...

26.8.1947 р. — О год. 12:05 коло нас проходять чехи (20 метрів). Кількість їх невідома, тому що сидимо за зваленим деревом та потерпаємо, щоб нас не завважили. Ліс рідкий, навіть утікати немає куди. З долини чехи, а ми на стрімкім узгір'ї, на якому навіть сидіти добре не можна. Ціле пополудне пострілюють чехи. Малий вертається з краю лісу та зголошує, що по тій стороні Вагу і під лісом є чехи. Бараболі не міг роздобути, бо треба було переступити доріжку, при якій сиділи чехи. Робимо буду з шатер, щоб не було видно світла, та палимо маленький вогник.

Варимо останній запас муки. В буді, хоч повно диму, всі пхаються до середини та з привички сідаємо довкола вогника. Вночі чути стріли на всіх відтинках.

30.8.1947 р. — О год. 13-ій переходимо зі свого місця (паде дощ і стало досить холодно) дальше на схід та задержуємося в потоці Бєля, на південь від села Клячани. Надворі зимно, а запалити не дається. Вибираюся разом з Твердим на край лісу на розвідку. Бачимо людей при праці. В потоці, при якому ми сидимо, велике стадо гусей. Від пастуха засягаємо язика (під маскою чехів) та довідуємося, що крім військ, які нас замкнули, є залоги по всіх селах, що мають за ціль не допустити нас до хат за харчами. З вівтірка на середу одного нашого зловили, а чотирьох утекло до лісу. На південь, між Вагом а лісом є багато шопок із сіном. З огляду на дощ і зимно, наварившн бараболі, переходимо

до одної з них. До Вагу около 150 метрів. Бачимо чеські застави.

31.8.1947 р. — В шопці на сіні пересиджуємо увесь день. Надворі сльота й зимно, а ми замість в лісі дзвонити зубами, лежимо тихенько на сіні та крізь шпари оглядаємо чеські застави над Вагом і пастухів, які під нами пасуть худобу. О год. 20-ій Твердий, Босий і Офелія виходять до лісу на старе місце варити бараболю і грушки, а решта залишається в шопці. Ніччю, як звичайно, стріли і ракети на всьому фронті. Минає 19 днів, як ми замкнені у Малій Фатрі. Облога і то неабияка. Єдине щастя, що ще дається з поля принести бараболю.

Цікаво, як довго ще чехи думають нас держати? Нерви відмовляють послуху, одначе мусять погодитися з обставинами.

До голови приходять різні думки, але назламна віра у перемогу каже нам дальше держатись. Частіше, як завжди, сниться хата, жінка, дитина... Цікаво, що вони роблять? Чи здорові, чи у своїй хаті, чи може десь на Сибірі?... Нічого, кохані... це все за Україну... це все за краще завтра.

Якщо це вже не для мене, то для Тебе, коханий сину!... Пам'ятай і ніколи не забувай, що батько Твій боровся за ідеали, за визволення свого народу з-під більшовицького ярма... за Свободу... Вільність і Незалежність Української Держави!... Смерть мені не страшна, хоч грозить на кожнім кроці й хоч дуже хотів би з Вами, кохані, ще бути... Однак я тішуся і гордий з цього, що якраз на мене припала честь і слава визволяти свій Рідний Край.

1.9.1947 р. — Річниця Бранівського бою. О год. 3-ій повертається наша трійка з вареною бараболею і грушками. О год. 8-ій приганяють пастухи худобу та пасуть коло нашої будки. Сидимо якнайтихіше, щоб нас не почули...

Петро Цалинський — "Орлик"

У ВОГНЯНОМУ ПЕРСТЕНІ

Ніколи не забуду дати 12-го липня 1947 року. Це було свято Петра і Павла, коли то наша горстка опинилася в тісному перстені ворожої навали і тільки чудом вирятувалась від повної загибелі.

Це було в лісі на Бескиді, над Вислоком, недалеко словацького кордону. Наша боївка СБ нараховувала 14 осіб. Зимою ми втратили свого незабутнього провідника Цока. Його заступав тепер Беркут. Комендантом боївки був Лютий.

Хлопці, хто сидячи, хто лежачи на траві, займались кожний своїм ділом, тихо розмовляючи. На стійці стояв старший дядько, по псевду Вуйко. В певній хвилині Вуйко тихо гукнув до нас:

— Тихо, хлопці! Відай, хтось іде!

Ми принишкли. Вуйко якийсь час пильно глядів крізь кущі й дерева, а тоді з полегшенням сказав:

— То наші! Бачу Явора і ще двох!

Явір! Це була для нас загадка. Явір був ще перед кількома днями в нашій боївці, куди його прислали з відділу к-ра Хріна. Ми знали, що він був з мішаної українсько-польської родини, але в ту хвилину ще не знали з усією певністю, що він нас зрадив, втік до Сянока і там виявив усі наші тайни на команді МВД.

За хвилину Явір був уже в нашому гурті. З ним були два середнього віку чоловіки, одягнені як партизанські старшини. В руках тримали готові до стрілу машинові пістолі. Вони приязно до нас усміхались, гукаючи навипередки:

— Здорові були, друзі! Слава Україні! А нема десь тут близько пепіків (чехів)?

З ліва: "Верниволя" — Андрій Мицьо —районовий провідник ОУН-УПА 4-го району, Холодний Яр — Перемищина; "Дух" — Мирон Мицьо — район. командир зв'язку Лемківщина; "Орлик" — Петро Цалинський — кулеметчик Боївки СБ 4-го району на Лемківщині, автор спомину "У вогняному перстені". Всі три походять із с. Полонна, Сяніцького повіту. Філядельфія. Осінь 1960 р.

При тому по черзі стискали руки Вуйкові, Воронові, Буромy й іншим.

— Хто ви, друзі, з якої частини? — запитав їх комендант нашої боївки Лютий, що надійшов з подальших кущів.

— Ми з сотні Громенка, були досі в Перемищині. А де друг Беркут? — відповідали наввипердки пришельці. Не даючи Лютому прийти до слова, стали засипати його різними питаннями, що стосувались нашого невеликого відділу.

Я в той час стояв у кущах збоку, з ручним кулеметом (МГ-42) у руках. — Свої, чи вороги? — вертілась у голові неспокійна думка.

Між кущами і деревами показались численні постаті озброєних вояків, що скидались на повстанців. Вони доволі швидко посувалися звідусіль в нашу сторону. Їм назустріч побіг Бурий, щоб приглянутись до них зблизька.

Розмова Лютого з незнайомими тривала з десять хвилин. Лютий, як видно було, з хвилини на хвилину ставав неспокійнішим. Він теж завважив, що наше становище з усіх боків оточували озброєні люди. Їх могло бути більше як триста. Час від часу долітали від них уривані фрази й окремі слова українською мовою, зокрема часто повторялось слово "друзі". Промір ворожого кільця зменшився до яких 150 метрів.

Нагло Бурий, що зіткнувся вже з перстенем наступаючих, закричав з усіх сил:

— Хлопці, алярм! Це поляки і МВД!

Одночасно теж ком. Лютий збагнув, з ким має до діла, і гукнув:

— Зрада! До зброї!

Дальші події розіграпись блискавично. Явір і його два товариші скочили в найближчі кущі, падаючи відразу на землю. Емведисти навколо заревіли:

— Ура! Впірйод! Здавайсь, бандіт! Бросай ружйо!

Засипали нас градом куль. Комендант Лютий і Вуйко впали відразу трупом. Бурий був важко поранений в руки і ноги. Воронові кулі прошили обидва рамена. Я в одну мить вистрілив усі 50 набоїв з ручного кулемета, плюючи вогнем півколом просто в очі наступаючим ворогам. Стріляли на всі боки всі члени боївки. Ворожі лави відразу залягли між кущами. Між ними були десятки вбитих і ранених, бо стріляючи зопалу з усіх сторін, вони вбивали себе взаємно.

Коротку передишку, що наступила, ми використали якнайповніше. Я кинувся до пораненого Ворона і вхопив його за руку якраз в тому моменті, як він хотів дострілитись із власного пістоля "П-38". Разом з Доном ми вхопили Ворона на плечі, не забули теж взяти і його ППШ, та кинулись поміж кущі в ту сторону, де моя серія зробила була найбільшу вирву у ворожому перстені. Ми щасливо відбились на яких 200 метрів від місця бою, в сторону словацького кордону, і на хвилину зупинились, щоб привести до притомности зомлілого Ворона. Не маючи води, ми видусили йому до уст сік із ягід, що їх було навколо доволі багато, і знову подались бігцем у сторону Словаччини. За нами лунали постріли, але ми вже були безпечні, під селом Калинів, по словацькому боці. Тут подерли свої сорочки і обандажували ними рани Ворона.

Коли стемніло, ми з Доном і з пораненим Вороном добилися до куща Макаренка над Бескидом-Горбом, що був віддалений за 9 кілометрів. Там уже були всі наші друзі, крім пораненого Бурого. Всім пощастило вирватися з оточення, ніхто не попав у полон. Бурого друзі віднесли були кількасот метрів від місця бою, забандажували йому рани і сховали під корчами і листям у руслі потічка.

Ми зголосили своє прибуття пров. Беркутові. Того ж вечора він вислав мене, Жука, Голуба і Білого з завданням принести раненого Бурого. Дуже обережно ми підсунулись до ворожих становищ на місці нашого недавнього постою. Тут легко спостерегли, що недалеко трупів наших друзів Лютого і Вуйка була залишена ворожа засідка. Відв'язавшись незамітно, ми пішли шукати Бурого. З трудом віднайшли його в жалюгідному стані. Бурий був майже непритомний від упливу крови. Він не відзивався до нас, хоч ми тихенько гукали до нього з віддалі кількох кроків, тільки висунувши з-під листя руку з пістолем, водив нею непритомно в нашому напрямі. Зробивши ноші з гілля й чатиння, ми принесли його щасливо до місця постою куща Макаренка. Тої ж ночі пров. Беркут вислав нас до боївки Гуцула на Буковицю, щоб перестерегти і його перед зрадою Явора. Віднайдення в темряві лісової квартири Гуцула зайняло нам зо дві години часу.

Через три наступні дні ми пробували дібратися до тіл упавших наших друзів Лютого і Вуйка, але там ввесь час чигала енкаведівська засідка недалеко місця їх загибелі.

Після втрати Лютого, комадиром нашої боївки призначено друга Сорокатого, родом із села Щавне.

Ярослава Філь — "Марта"

СПОГАД ПРО ПОДРУГУ СТЕПОВУ

На вступі, мушу признатися, що про життя Степової знаю мало, бо вона рідко й скупо розказувала про своє особисте життя. Але знаю, що батька її арештували й замучили більшовики, а вона з матір'ю і братом, в часі Другої світової війни, втекла з "раю" й замешкала в Перемищині.

Коли тільки почали організуватись відділи УПА, Степова зголосилась до сотні Хоми, де зразу прийняла функцію виховниці-вишкільниці із завданням навчати новоорганізованих стрільців — історії, географії й культури свого народу, бо потреба в цій ділянці була велика.

На рішення Степової включитися у склад сотні, мали вплив два моменти. По-перше — великий ентузіязм до виховної роботи в загальному, а до виховування молодого стрілецтва УПА, зокрема. Про це вона сама говорила й писала в підпільній літературі.

По-друге — особиста безпека. В 1944-му році велась німецько-більшовицька війна. Через перемиську землю не пройшов ще фронт, а в польських містечках і селах уже творилися сильні боївки польського підпілля та різні цивільні грабіжницькі банди. До них прилучилися більшовицькі партизани і, так спільно нападали на українські села, грабували їх і палили. Свідому українську молодь та інтеліґенцію арештували й фізично винущували. Кожної хвилини можна було сподіватися нападу банд і війська на українські села. Степова не знала галицького діялекту й не могла переховуватися по селах напівлеґально, бо її пізнали б по мові, що вона нетутешня. І, хоча в сотні вона могла також кожної хвилини згинути, але існувала менша правдоподібність

попасти живою в руки ворога й переносити нелюдські тортури.

Молодший брат Степової, псевдонім Черемош, пішов працювати до підпільної друкарні в Перемищині, де друкувалися підпільні видання — летючки та інше. На цьому відповідальному пості згинув з рук ворога, про що я довідалася познайомившись зі Степовою.

Подругу Степову я завжди дуже цінувала за її добрі прикмети характеру, за її дівочу ніжність, за її інтелект, а передусім за те, що, будучи родом зі східніх земель України, з Полтавщини, вихована в комуністичному режимі, зуміла від своїх батьків, чи може й близького її середовища, перейняти й зберегти щиру любов до Українського Народу та станути до збройної боротьби проти Москви.

Клоню глибоко голову перед батьками Степової, які без сумніву, зуміли передати своїм дітям щиру любов до Батьківщини.

Хто ж з підпільників, які боролися на Закерзонні — в Перемищині чи на Лемківщині — не знав і не пам'ятає подруги Степової-Полтавки, яку друзі часто звали Наталкою-Полтавкою з приводу її полтавського роду?

Я зустріла її вперше на Лемківщині. В тому часі вона займала пост пропаґандистки й виховниці при надрайоні пров. Мара, а особливою її функцією було виховування кадрів молодого стрілецтва. Часто зустрічала я її в переході, з лемківськими сотнями, коли вона з різних нагод промовляла до стрільців, які слухали її з великим зацікавленням. І, любили слухати, бо промовляла вона до глибини їхніх сердець, палкими словами закликала до боротьби за нашу незалежну державу.

Слухаючи її палких слів і думок, ми всі переконувались, що не вся молодь східніх земель України була комуністичного переконання, що серед цієї молоді виростали такі постаті як Степова, її брат Черемош, поет Петро Гетьманець, к-р Байда, к-р Грань і тисячі інших, які власним життям засвідчили свій патріотизм.

А ось, що сама Степова писала про свою виховно-освідомлюючу працю серед стрілецтва і лемків у статті "Кровавими слідами", що друкувалась у підпільних виданнях і передрукована в збірнику "У боротьбі за волю — під боєвими прапорами УПА":

"Було це 23 січня 1946 року. Лемківський відділ УПА квартирував у глибокому лісі. Молоді бистроногі лемківські стрільці-повстанці пильно чистили зброю й приготовлялися до

викладів. Аж серце радується, коли глянеш на тих наших молодих гірських вірлів, а довкола гарно, чудово. Навколо яри, потоки й гори біліють сніговим покровом. Думка тоді біжить мимоволі до своїх рідних околиць, до далекої степової Полтавщини... Як далеко вона звідсіля, і яка рівна, яка рівна... Але українське серце однаково найшла я і тут. Ось сьогодні прийшла я знову на виклади до наших хлопців, повстанців. Буду їм говорити і про Дніпро, і про Київ, і про свою Полтаву, і про всю Україну. І буду розповідати про страшну неволю України, про всі знущання більшовиків, під якими я народилася й виросла та найкраще їх знаю. Буду розповідати про визвольну боротьбу Українського Народу та буду гаряче закликати воїнів віддати для неї всі сили. А вони так радо слухають і вчаться, що й відходити не хочеться, та треба. Підемо опісля з доповідями по всіх довколишніх селах, як і досі ходили. Підемо далі будити і організувати народ до визвольної боротьби. Хай почує вся Лемківщина гаряче революційне слово полтавки, що пішла в українські повстанці й аж сюди до них забрела...

Весело і гарно, чудово було б у цих наших горах Карпатах. Було б... Та нагадуються слова нашого безсмертного пророка Тараса Шевченка: "За горами гори хмарами сповиті, засіяні горем, кров'ю политі..." Святі, правдиві слова. Немає дня, щоб їх не згадувати..."

Про Степову згадує к-р Хрін у споминах "Крізь сміх заліза", де він м.ін. пише: "...так розмовляючи, ми забрали її зі собою, щоб відвідати проф. Г. зі східніх українських земель і двох жінок. Одна з них це мати Степової, що в сотні к-ра Хоми. З ними ще тут її брат Черемош".

Другий раз к-р Хрін про подругу Степову згадує з нагоди бою в Ліщаві Горішній. Було це 24 жовтня 1944 року. Тоді к-р Хрін був тільки чотовим у сотні к-ра Хоми.

Сотні к-ра Хоми і Чорного заквартирували в селі Ліщава Горішня. Розставили стійки і застави від сторони інших сіл і битої дороги, щоб дати змогу стрільцям повечеряти в селі й відпочити. Рано мали всі йти в ліс. Та, ворог також не спав; стежив за нашими відділами, вів розвідку, розпитував. Видно, дізналися про побут сотень в селі, бо над ранком велика сила більшовицько-польського війська почала наступ на село.

Почався завзятий бій. Щоб ширити паніку, ворог почав підпалювати хати. Завзято відбивали ворога наші повстанці, допомагали їм також селяни, але бій в селі, і то серед білого дня,

не дуже вигідний для партизанської боротьби. Польське військо під'їхало під село танками. Багато там впало нашого стрілецтва. Згинув там також і сотенний Хома, а чотовий Хрін був важко поранений. Кулеметні кулі прошили його праву руку. Поранений упав на землю. Ще притомний, хотів витягнути з-за пояса пістоль-наган, щоб самому себе дострілити та, як він сам описує, жодна його рука не мала вже сили вдержати пістоля.

Хрін поглянув довкола себе і не побачив нікого зі своїх стрільців. А тут чути вже крики більшовиків: — "Бандіт, бандіт, здавайсь!"... Чотовий Хрін зривається ще останками сил і біжить до горіючої хати, бо думка в нього ще працює. — Краще, думає, згоріти, як попасти живому в руки ворога. Добігає до розваленого вікна і кидається через нього. Обгоріло йому трохи волосся і почув він ще одну чергу з кулемета за собою, але ця прострілила тільки його шинелю...

Чотовий вибігає з хати, біжить до потока, який зараз за хатою. І, щойно тоді до нього прибігли стрільці. Одні з них залягли і відбивають більшовиків, а інші взяли його під руки й втікають з ним потоком. Підійшов к-р Хома і наказав хлопцям взяти раненого на палатку і нести в напрямі лісу. Його несли, тягли полем, самі залягали на землю, коли сипалися серії з кулеметів. Знеможені, сіли відпочити на мить, та тут знов підсунулися ближче більшовики. Розгорівся скажений бій. Один стрілець, який ніс пораненого, також ранений, палатка рветься і, раненого чотового залишають. І так пише к-р Хрін у своїх споминах "Крізь сміх заліза": — "... у цій хвилині виринає постать дівчини-героя, — Степової. Не залягаючи, вона з пістолем в руках біжить, спотикаючись на скибах, завертає стрільців, щоб мене забрали. Чую її крик: — Так не красиво друзі, оставляти його. Стрілятиму, сейчас заберіть його! На поміч їй прибіг Кремінь, також стрілець зі східніх земель і також завертає стрільців і допомагає сам нести мене далі. Потім бачу її знову, як вона з піднесеним чолом, спокійно відступає полем, куди відходила наша лінія".

Така молода дівчина врятувала життя командирові Хрінові, який по довгій недузі, при помочі наших лікарів, санітарок, сільських дівчат і жінок, видужав, і цею важко пораненою рукою міг дальше воювати і вславився в боях зі своїми лемківськими сотнями, а за свої заслуги став курінним командиром. Це ж його сотня в 1947 р., зліквідувала знаного польського комуніста, який

воював в революції в Еспанії, по стороні комуністів — ген. Кароля Свєрчевського.

Про врятування йому життя Степовою, к-р Хрін ніколи не забував і при кожній нагоді, коли зустрічав її, усе звертався до неї привітними словами — ... і Наталка тут, жива і здорова,... і додавав: — Це ця, що врятувала мені життя біля Ліщави Горішньої. Та, вона скромно відповідала: — "Не мені дякуйте, друже командир, а Богу Всевишньому, що врятував вам життя, щоб ви ще могли боротися тут на лемківській землі за волю України".

Цілий 1946 рік Степова працювала як референт пропаганди при Надрайоновому Проводі Лемківщини. Часто перебувала при сотні к-ра Хріна. Вона була зі сотнею в тому часі, коли ВП вимордовувало невинних людей в селі Завадка Морохівська. Це був нечуваний, жахливий морд дітей, молодих і старших жінок та мужчин. Степова бачила цей морд і описала його в дописі "Кровавими слідами" (див. видання "У боротьбі за волю — під бойовими прапорами УПА", стор. 128-139).

Ось тільки кілька прикладів способів, як польське військо вимордовувало невинних, безборонних селян у Завадці Морохівській, де тільки одного дня (24-го січня 1946 року), 34-ий полк ВП зі Сянока, під командою полк. Плюто, вимордував 56 осіб:

Марія Кирелейза, років около 41, народилася в США, дістала 7 ударів багнетом. У ногах поломані пальці, права рука три рази зломана, відрізана ліва грудь, розчереплена голова.

Анастазія Максим (невістка) — вирізані м'язи вздовж лівої ноги від стопи до коліна, зломана ліва нога вище коліна, зломана два рази права нога, поломані обидві руки, дістала три штики в ліву грудь, п'ять штиків у праву грудь, розпоротий цілий шлунок, розбита голова.

Анна Максим, один рік. Розпороте черево.

Марія Білас — років 32 — вирізаний язик, поломана права рука за п'ястуком, дістала чотири штики в черево, чотири штики в ноги.

(Опис вбивств зладив районовий пров. М. Дзіман — "Левко").

Про цю подію-трагедію, що повторялась у Завадці Морохівській чотири рази, так писала Степова: "... Тут, над цією новою великою братньою могилою української Лемківщини, над

могилою майже сотні порізаних в кусні, жахливо помордованих, трупів дітей, жінок і старців, понеслась до неба одна спільна могутня присяга..."

"Ця кров і ці жертви ніколи не забудуться. Про них будуть пам'ятати повік і Лемківщина, і моя рідна Полтавщина, і вся Україна..."

В грудні 1946 року, Степова та надрайоновий пров. Роберт і з двома стрільцями перебували в селі Святкова. На село напало ВП. Наші відступали під гору в сторону лісу. Вже високо, під горою, ворожі кулемети важко поранили Степову. Роберт ніс її до лісу, але нова серія з кулемета забрала їхнє молоде життя...

Михайло Дзіман — "Левко"

ЛИСТОПАДОВЕ СВЯТО 1945 РОКУ В СЯНІЧЧИНІ

Згідно з дорученням Надрайонового Проводу ОУН на Лемківщині, щоб кожний район відзначав святково день 1 листопада 1918 р., наш 5-ий район, який охоплював терени Сяніцького та частину Ліського повітів, рішив це свято влаштувати величаво, з участю новозорганізованої на цьому терені сотні к-ра Хріна, яка відбувала рекрутський вишкіл у лісах гори Хрищатої та Бескиду. На свято запрошено, добру під кожним оглядом, боївку СБ к-ра Гуцула та 5 кущових проводів. Місце святкувань вибрано на терені лісу між польськими селами Буківсько і Небєщани, які були випадовими базами боївок польського підпілля проти безборонних мешканців українських сіл.

Про дату та місце, де мало відбутися свято, повідомлено надрайонового провідника Мара. Свято було визначене на першу неділю листопада 1945 року. День перед святом наспіла штафета від пров. Мара з повідомленням, що хтось із Надрайону прибуде на святкування. Одначе, з огляду на небезпеку в терені, необхідно вислати охорону.

Програму свята плянував цілий районовий провід. За неї відповідав референт пропаганди Арпад. Районовий господарник Верховинець зайнявся прохарчуванням, а районовий референт СБ Гуцул відповідав за безпеку.

З огляду на далекий марш сотні та когось із Надрайону, свято мало розпочатись о год. 1-ій по полудні, щоб змучене цілонічним маршем стрілецтво мало змогу дещо відпочити, а після свята розпалити вогні та зварити обід уже під охороною ночі.

В неділю раненько прийшов на місце постою районового проводу кур'єр від к-ра Гуцула, вістун Сивий, із штафетою, щоб негайно прибути на місце збірки. Через півгодини, минаючи застави на краю лісу, ми були на місці.

Навколо поляни, при догоряючих вогнищах, спало змучене вояцтво. Я тут помітив пров. Мара, сотенного к-ра Хріна та в довгій сірій шинелі старшого вже мужчину, з темним довгим вусом, якого я досі ніколи не зустрічав. Через хвилину вагаюся, кому маю зголоситися. Рішаю — провідникові Марові, — найвищому авторитетові на терені Лемківщини. Та ще добре я не почав, а друг Мар каже: друже Левку, голосіться командирові, вказуючи на нового гостя в терені. Після привіту командир завів довшу розмову. Випитував про все. Про положення в терені, розміщення ворожих станиць ВП, МО, УБП, польського підпілля, грабункових банд та наші організаційні протиакції та цілого населення. Виглядало, що командир був вдоволений моїм звітом і відповідями на поставлені питання. Під кінець нашої розмови запитав, чи не міг би я купити йому до двох тижнів добрий цивільний одяг та міцні черевики. Відносно цього проблеми не було.

Помовчавши хвилину, ніби призадумуючись, командир запитав, чи не полагодив би я однієї справи... Очевидно, я не міг йому відмовити і погодився.

Йшлося про потребу довідатися про долю певної української родини, мабуть, кревних провідника Степана Бандери, які залишилися в одному з сіл в околицях Коросна. Подав мені ім'я та прізвище (якого, на жаль, не пам'ятаю) та кличку. Зазначив теж, що село, в якому мешкали ці особи, було під контролею польського підпілля, а одне необережне слово чи поведінка можуть наразити на смерть кур'єра та людей, якщо ще живі, до яких післанець мав зголоситися.

Тоді командир подав мені руку, привітався й представився: — Генерал Перебийніс. Я віддав вояцький салют і був невимовно радий і зворушений, що маю змогу говорити з генералом УПА. Це була незабутня хвилина.

Надійшов час розпочати урочисте відзначення історичної події. Бунчужний Хитролис випровадив на поляну сотню УПА, складену із 6 чот. За нею вийшла районова боївка Гуцула, гарно умундирована та надзвичайно добре озброєна, а вкінці — 5 кущових проводів із своїми членами СКВ. Бунчужний Хитролис

передав сотню та всіх присутніх сот. Хрінові, а цей голосить командирові: — Друже генерале, сотня УПА, боївка СБ та 5 кущів готові до свята Першого Листопада!

"Слава Україні! — Героям Слава!" — зашумів ехом ліс.

К-р Хрін відкрив свято та передав дальше ведення ним к-рові Гуцулові. Пролунала спільна молитва "Боже великий", а опісля 20 бойовиків рецитувало "Молитву українського революціонера" — "Україно, свята мати Героїв..." Після молитви Арпад відчитав реферат. Опісля виступили бойовики під командою Гуцула. Вони дуже вдало заспівали такі пісні: "Збудись, могутня Україно", "Гетьте думи, ви хмари осінні" та "Вперед". Між піснями виступила Ксеня із повстанськими поезіями. Деякі пісні співали всі присутні. Зворушливо деклямував патріотичні вірші один із найстарших бойовиків, в'язень польських тюрем, друг Чайка.

Генерал Перебийніс був зворушений великим числом вояцтва, організованих кущів теренової сітки ОУН, хором бойовиків та вмілими деклямаціями. Він сам попросив до заключного слова Мара. Хоч без підготовки, але працюючи сотенним виховником в сотні Нечая та будучи референтом пропаганди в надрайоні, Мар вив'язався із завдання знаменито. Він пригадав місцевим лемкам-воякам про о. Грушку, про Команчу, де проголошували незалежність 1 листопада 1918 року. Новий Листопад 1945 року кличе всіх іти слідами попередників, бо неволю може змити тільки зброя в українських руках. Лемківщина — це невід'ємна частина України, а лемки — це від віків нерозривна частина Українського Народу... Досить 600-літньої неволі! Україна збройною боротьбою та жертвою найкращих синів-борців прямує до волі й державности...

Піснею "Не пора" закінчено Листопадове Свято на Лемківщині.

Шеф штабу УПА, генерал Перебийніс, зробив перегляд сотні, попрощався з усіма та разом з Маром та охороною бойовиків Гуцула подався до 4-го району, де ждав на нього пров. Тарас Маївський.

Сотня Хріна приготовлялась до вечері. Чотові та деякі ройові прибули до командира й висловлювали свої враження зі свята, а головним було те, що бачили свого українського генерала. Ціле свято генерал фільмував. Цей фільм тепер у ворожих руках. Може, колись, побачимо його?

Для генерала куплено одяг та взуття. У справі розвідки про бажану родину, вислано розвідницю Тамару. Вона дійшла до цілі, розвідала все потрібне, одначе її задержало польське підпілля — НСЗ. Кілька днів сиділа під охороною, її переслухували. Тільки завдяки вродженій проворності та фізичній силі вона вирвалась із ворожих рук. Принесла вістку, що цю родину повністю знищило польське підпілля.

Минули літа, але ще й досі залишилися живими в пам'яті спомини про свято 1-го Листопада на Лемківщині. Під ногами шелестіло сухе дубове листя. Над лісом, понад горами, відлітали журавлі. Під деревами, навколо поляни, розташовані повстанці, оборонці рідного народу. Одні з них впали, інші були знищені по тюрмах, а живі передають новим поколінням про новий Листопад, що прийде зі славою...

Михайло Феш — "Рогач"

СПОМИН ІЗ ЛЕМКІВЩИНИ

По переході фронту в 1945 році, до наших лемківських Карпат-Бескиду, прийшла московська навала. Москалі пили, гуляли, знасилували жінок, грабували й на кожному кроці совєтське щастя нам проповідували. Всюди пропаґанда та пропаґанда, — в СРСР все гарне, всього доволі, одним словом — рай на землі.

Мені щось їхнє щастя не зовсім підходило і я рішив побачити Україну власними очима. Нагода трапилася. Саме тоді появилася совєтська делеґація вербувати лемків до їхнього "раю". При виповнюванні анкети москалі заявляли: все одно — хочеш чи ні, а "пайдьош".

З мого села Баниця, збаламучених московською пропаґандою та застрашуванням, на Україну виїхало 46 господарів ще ранньою весною 1945 року; залишилось сім — Петро Феш, Єва Дзьопа, Павло Курило, Ґереш, Ковтко і дві родини Сайфрів.

До мене чомусь часто приїжджав із Ждині совєтський лейтенант Морозов і випитував про "недобитків-фашистів". Радив мені також зорганізувати нічну сторожу з хлопців, яких в селі вже й не було.

У тому часі хтось зловив совєтську виселенчу комісію, за якою слід пропав. Вийшло доручення: — Хто живий — шукати делеґацію лісами, дебрами, потоками, але... надаремно! По якомусь часі розійшлась вістка, що "українські буржуазні націоналісти" зліквідували її під селом Баниця.

Морозов щораз частіше до мене заходив, а мені це перешкоджало, бо я ходив на Словаччину ще від 1943-го року та ґандлював. Я не знав, що він від мене хоче. Одного разу він

застрілив мого улюбленого вівчаря, що мене дуже розгнівало, тож я на нього розкричався, бо пес на нього навіть не гавкнув. Москаль знову витягнув пістоль-токар і неначе скажений крикнув: "Я тєбя, сволоч, положу как собаку, я воюю за тєбя..."

Від цього часу я почав від нього втікати, але це його ще гірше проти мене насторожувало.

У Горлицях на станиці УБ працював Стефан Ґелета, мій сусід, років 25, який співпрацював із ковпаківцями та був комуністом. Він мене особисто ненавидів за те, що мій батько з ними не йшов. Ґелети були бідні, бо й були дуже ліниві, спали до полудня як цигани, а ночами крали з чужих стіжків снопи, зерно, і так наживалися. Стефан носив по два автомати, перевішені через плече, та пістоль і їздив по селах робити списки людей, які були проти комуни. На його списку знайшовся і мій тато, бо невдовзі його арештували. Арештованих били, ніби то вони поляки, бо не виїхали "на родіну".

Кілька разів Ґелета давав мені польову пошту-штафету, заляковану (так як робили це в УПА) та наказував нести до пограничної застави. Раз до Липної, другий раз в Жидівське, а третій раз аж (20 км) до Вишиватки, де стояли совєтські ґарнізони. Одного разу я хотів йому відмовити, а він витягнув пістоль і так самісінько як Морозов погрозив, що уб'є мене як собаку.

Час від часу я переходив через границю до Словаччини, звідкіля приносив потрібні речі, яких в Польщі бракувало. В початках червня 1945 року мене придержала міліція в Горлицях і то без причини. При собі мав я кусок полотна на продаж, а полякам сказав, що несу до кравця. В магістраті я завважив Ґелету, але він скоро "змився". Мені грозили міліціянти і питали, що я "тут роблю", коли "вшисци русіні юж виєхалі"? Запровадили мене насилу до виселенчої комісії, яка більше не їздила по селах, а мала свій осідок у Горлицях. Москалі чемно забрали мою "кінкарту", яку в 1941 році видали німці, з поданням національности "украïнер", та записали "добровільно" на виїзд до СРСР.

Мені зразу крутилось в голові. Лишати рідну землю, хату, село, родину, це щось не до подумання. З другої сторони — переслідування поляків, страх перед Ґелетою й чужим Морозовим, підказували відірватися від них, бо може бути небезпечно. На зрадницький шлях Ґелети я ніколи не піду.

Такі й подібні переживання тривали до 20-го липня 1945 року. Був це останній термін, тож я рішив виїхати й побачити проповідуване "щастя". Я молодий, завжди відважний, шукав пригод і невигод, хотів бачити світ, а зокрема Україну, про яку я мріяв від шкільної лавки. Та, в моїй уяві була завжди вільна Україна.

Внедовзі С. Ґелету зловила боївка ОУН, під командою Шугая, та повісила його на сосні при головній дорозі. Москалі пінились від злости, а один старшина, "матюкаючи", бідкався — "О! Мой дароґой Ґелєтка!", а по хвилині заревів: — "Давай падводи!".

...Бідні коні гнали щосили, пінилися та парували, бо шерсти сухої на них не було, та "дараґой Ґелєтка — випустив духа". Коли добігали до повішеного, я випередив старшину, бо побачив білу картку на його грудях. Вспів я відчитати: "за зраду українського народу", а тут москаль "луп" мене по голові... Дальше не дочитав, закрутилось в голові. Через цю картку я мав багато клопотів та допитів; питали, що було написано? Відчуваючи небезпеку, я держався одного, твердо говорячи, що я вчився читати тільки по-польськи, а картку відчитайте самі, говорив я.

До поїзду завіз мене батько, який згинув пізніше в концтаборі в Явожні. Батько мав 80 моргів поля та був дуже прив'язаний до землі, яку невимовно любив. Прощаючись зо мною, благословив мене й бажав щасливої подорожі та повороту на рідну землю — Лемківщину. Я не міг вимовити слова. Поцілував батька в руки, обняв. Стояв, як заморожений стовп, а в голові роїлось від думок — чи повернусь ще колись? Мої часті переходи на Словаччину та відвага, давали мені самовпевнення, що це тільки трохи дальше та інша границя.

21-го липня 1945 року, наш поїзд був уже за Сяном в Дрогобичі. Тут роїлося від полонених німців, яких везли на Сибір. На моїх очах били їх прикладами крісів.

Я мав польські гроші, які легко виміняв у місцевих людей на рублі. Інстинкт мені підказував, що ці люди, які потребували польських грошей, були пов'язані з підпіллям. Вони радили мені не їхати на схід, бо буду свиней годувати в колгоспі та буду наймитом. Я відповідав, що хочу бачити степи України, Дніпро та дорогий Київ.

У Чернівцях, на Буковині, я залишив поїзд і трамваєм

поїхав на ринок, де на ярмарку купив рибок завинених в газеті; маленьких, як цвяшки, таких солоних, що й груди розпирало. Та, хто шукає — цей знайде! Я знайшов жінку, яка скрито продавала мед. Не питаючи про ціну, купив меду, якого в житті ще ніколи не їв. Під вечір подався на станцію, щоб поспати на лавці, та там зловили мене енкаведисти. Це були місцеві вислужники, але з московською натурою. Хотіли документів, а я не мав, бо моя "бумаґа" пішла оригінальним поїздом. Мені було шкода ще тої півпляшки меду, яку від мене відібрали. По переслуханнях повезли мене до Снятина на суд. Перед суддею я говорив, що згубив поїзд, але це мене не оправдувало. Небезпечніше було те, що я мав мед, продаж якого на чорному ринку не довзволявся. Вкінці запало рішення повезти мене не станцію, передати начальникові з "навправлєнієм на восток". Тут зродилось побоювання, що кінець моєї дороги може бути в Сибірі...

По двох тижнях, через Басарабію, я доїхав до Дніпропетровська. На станції роїлося від воєнних інвалідів на візках власної роботи, з дерев'яними коліщатами. З іншого поїзду жінки кидали їм хліб, яблука, а енкаведисти гнали їх геть, перевертали їх з візками, немов поліна, та лаяли... Така поведінка обурювала, бо замість помочі чи хоча б співчуття тим нещасникам, плачучим калікам-інвалідам, жебракам — їм діставались насмішки й, просто, знущання. Так ото, держава, за яку вони проливали кров свою, опікувалась ними...

Ввесь час своєї подорожі спостерігаю життя нашого народу. Скрізь бачу біду й нужду, опухлі очі матерів від плачу за дітьми, яких ночами "чорним вороном" викрадають й везуть на "білі ведмеді". Часто не містилося мені в голові, як зуміють жити наші лемки з Карпат на просторах, де оком глянь, рівний як стіл, широкий степ України. Вони привикли до гір, до чудових краєвидів, гарної природи! Щораз більше і глибше пізнавав я суть модерної системи, званої соціялістичною. Моя зневіра поглиблювалась, бо я побачив босих, обдертих, з голими колінами робітників, які клали нові залізничні рейки, а дві старші від моєї мами жінки, держали залізні штаби та вбивали біля шин каміння. Подальше стояв скривлений дядя, з червоним прапорцем в руці й доглядав за семафором, щоб не стався випадок. Він відповідає за це головою. Всюди московська мова, хоч робітники знають українську.

Начальник мого поїзду вже давно мене згубив, а я за ним

взагалі не шукав, хоч перед тим потішав мене, що знає, де моя родина. Я в це не вірив та й не хотів говорити правди, що бреше!

У Дніпропетровську перший раз побачив нашу славну ріку Дніпро-Славуту. Я стояв і думав... Поплив думками до Шевченка, який оспівував Дніпро, пригадались козаки, гетьмани, байдаки, походи, дніпрові пороги. Колишня слава. Та, зразу стає перед очима жорстока дійсність — неволя у пропаґандивній волі. А Дніпро все пливе та жде нових козаків — гетьманів, нових господарів.

Я хотів було їхати до Харкова, але чомусь туди не їхали вантажні поїзди, — все гнало на Ростов. Я подався в сторону Києва, бо це ж була моя головна мрія — побачити княжий город, — гордість кожного українця. Тим разом мене знову зловило НКВД. Я вже досить добре говорив на "общепонятном", та завжди повторяв, що відбився від "ешелону" та родини. Тим разом, під охороною, відставили мене в Харківську область, район Близниці, до колгоспу "Червоний орач". Комісар записав мене й казав чекати... Я замішався між людей, які також вичікували на щось незнане, що не віщувало ніякого добра, бо влада була неприхильна до нас, трактувала нас як худобу.

Були тут виселенці з Лемківщини, але з інших повітів, то нікого не впізнав. Сиділи на клунках і дуже плакали. Осуджували себе за те, що дали обдуритися москалям і занапастили себе з родинами. Один наш дядько сидів на мішку з написом "Підлипчак" і сказав, що в дорозі вилучили вагони з їхнім майном і худобою і все те пропало. Так то нас "освободили" від усього та й нікому пожалітись. Усі вони однакові. Насміхаючись з нас, кажуть, що одержимо майно "польських панів"... Дядя положив голову аж між коліна й гірко заплакав...

Інші виселенці були ще у вовняних гуньках. Ходили й снувалися як мурашки, там і назад, без причини, нервово. З ними я подався в поле, де, поміж високими до трьох метрів осотами, на польовій доріжці наздогнав 17-літню дівчину, що йшла босоніж. Чемно привітавшись, я довідався, що її ім'я Наташа. Вона за роги супроводжала корову, що була запряжена в ярмо й тягнула бочку мазі до возів. Мене дивував примітивний віз — два великі колеса, вирізані з колоди, а між ними прив'язана бочка. На коротенькому відтинку нашої спільної дороги, я Наталці признався, що я українець, приїхав з-під польської окупації. Жартома вона питала, чи у нас були білі калачі, а якщо так, то чому я не виріс більший?

Відповів я, що поляки мали білі калачі, а українці бідували так, як і ви бідуєте тут, але,... тепер на добрій землі підросту. Наталка щиро розсміялась і додала: — це не в землі діло, але в уряді.

На моє питання: хто вона? Українка чи руска? — відповіла: — Ето всьо равно. — Та ні, не так — додав я, — бо є гірке і солодке.

Наташа на це: "Да, да"...

На мою завваrу, що "тепер, уже по війні буде добробут", Наташа відповіла: — Тої ночі фашисти розбили господарство і все вивезли. А на моє питання, що це хіба німці? — відповіла: — Ти не знаєш, прошлой ночі комісара розп'яли...

Там ми мусіли розійтися. Наташа скрутила у колгосп, а я пішов своєю дорогою. Пасажирським поїздом, діравим від куль, протягом двох місяців, мав я змогу їхати тільки один раз. А так, завжди, вантажним, і на чорно. Доїжджаючи до Полтави, як завжди, я висів перед містом, як поїзд звільнив. І як усе — пішки зайшов до міста, сідав на будь-який трамвай, щоб дістатися на базар, та щось купити. Там знову купив солоної рибки, а також торбу априкосів.

У Полтаві, як і всюди, ходив і оглядав місто, а відпочивав і спав у розбитих будинках. Населення Полтави також пригноблене, не видно було жодної життєвої радости. Знов у довколишніх селах дивувало мене те, що вже кінчався серпень, а пшеницю аж так пізно збирають солдати. В газетах писали тільки про п'ятирічки та господарські успіхи.

Добившись до Шепетівки, на станції, під голим небом, я побачив високі, як будинки, насипи пшениці. Зверху росла нова пшениця, як кожух. Тих насипів пильнував сторож, щоб люди не рознесли, але гнити — вільно!

У Шепетівці до мого вагона ввійшло чотирьох неозброєних моряків. Мабуть, ховалися. Коли я задрімав, витягнули мені з-під голови мою торбину та втекли.

Дістався до Львова, перебув там кілька днів, а одну ніч переночував на Личаківському цвинтарі, недалеко від могили Івана Франка. Заходив також у підміські села, де серед рідного народу почувався сміливіше. Селяни розказували, що в Польщі поляки вирізали цілі села, а тут діють українські повстанці, які ніколи не зложать зброї на московські заклики та фальшиві амнестії.

Моторошно й лячно робилось, коли люди розказували про звіряче панування москалів у Львові, про масові арештування невинних людей та вивози в Сибір. Деякі сміливо твердили, що Москва хоче нас стерти з лиця землі й тому ми не маємо іншого вибору тільки боротися зуб-за-зуб, бо інакше пропадемо. Селяни гостили мене чим могли, а деякі просили залишатись з ними, та мене тягнув обов'язок на Лемківщину, щоб там розповісти про "щасливе" життя нашого народу під окупацією звироднілих москвинів, та про життя наших виселенців в Україні.

По різних перипетіях, мені вдалось добре замаскуватись на полиці вагону в поїзді, що з Тернополя йшов до Дрогобича й до границі на Сяні — Устрики Нижні. І так, одного ранку я знайшовся в Сяноці, звідки до Ясла, за обіцяну пляшку водки, перевіз мене автомобілем совєтський солдат. У Яслі, скориставши з цього, що солдат подався на базар, я витягнув свій клунок і подався до свого села, де всі мене щиро вітали. Розказав я про свої переживання в Україні та про переживання там наших виселенців.

Кілька днів пізніше відвідала мене польська міліція і, на диво, не арештувала, але міліціянти сказали, що тепер буду добрим поляком. Тиждень пізніше наказали принести набої, неначе б у мене був магазин? Хоч у мене була амуніція, яку я приніс був з-над Тихані, я зголосив, що нічого не знайшов. У дальшому, казали слідкувати за бандами. Моє леґальне життя було загрожене. В Пантній я стрінув зв'язкову Олю й за її посередництвом наладнав зв'язок з УПА, де внедовзі і сам опинився.

* * *

У липні 1947 року, районовий пров., Михайло Федак — Сокіл, скликав частину підпільників та повідомив, що Лемківщина виселена. Наш нарід поляки вигнали на схід і на захід, а для нас — повстанців, остається йти в Україну воювати дальше, або йти рейдом до Німеччини.

Покищо нас — друга Босого і мене — 19-літнього юнака, уродженця села Баниця на Лемківщині, вислали, як зв'язкових, на зв'язковий пункт району, в околиці села Брунари.

Опустілими теренами, днями й ночами, ми переходили дуже обережно, минаючи порожні українські села. Панувала якась дивна тиша; ночі видавались темнішими як звичайно, ніде світла, ніде знаку людського життя, тільки чути тужливе нявкання

залишених котів, а в лісах — виття вовків. ...Дивна порожнеча! Лемківщина стала пустинею, а це негативно відбивалось на психіці кожного повстанця.

Думки навалою кружляють у голові, та жорстока дійсність підказує бути обережним, бо майже на кожному кроці можна наткнутися на ворога. В кожному селі змобілізовані польські військові відділи чатують на нас. Хоч знаменито орієнтуємося в терені, обережно, мов лиси, входимо до села Брунари. Несподівано спокій порушили стріли з автоматів із засідки, на яку ми попали. Ми з Босим розбіглися в різні боки.

Після дводенного "кружляння" біля зв'язкового пункту, Босого я вже не стрінув. Щойно кілька днів пізніше довідався, що його зловили поляки в околиці села Рихвалд, 15 кілометрів від місця засідки.

Я подався знову на схід. У селі Вірхня я повернув до хати селянки Валак, яку, як американську громадянку, поляки не виселили. Вона сказала, що друг Пімста з двома стрільцями щойно вийшли з хати. Я став шукати й вигукувати навколо, бігав, та, на жаль, слід по них пропав. На той час опанувало мене якесь дивне почуття самоти й мовчанки. Навколо темний, глухий ліс, ніби говорить, шумить, остерігає — уважай! Держись, не здавайся!

На полях було ще доволі харчів, які залишили наші люди, яких вигнали з Лемківщини на понімецькі землі. Ця обставина, як і надія, що може ще зустріну своїх друзів, справила, що я рішив залишитися в тамтих теренах. Під осінь я перейшов на Словаччину до кооперативи, де придбав цукру, соли, хліба, пасту до взуття й літери до складання печатки, щоб міг робити якісь документи. За те все я заплатив грамотами Визвольного Фонду України, які були в мене в деномінаціях 5, 10 і 20 карбованців. На них я прибив ще печатку "УПА". Словаки це прийняли, але, правдоподібно, повідомили поляків, бо вернувши назад на Лемківщину, змучений далекою дорогою, я поклався спати, то уві сні я почув крики: — "Заходзіць на право". Я негайно подався в противному напрямі, але по кількох кілометрах не стало лісу. Сподіючись кулеметної застави, я не відважився вийти в поле, а ворог наступав. Швидко я заліз у зломлений густий кущ і з пістолем в руці ждав ходу дальших подій. Багато ніг польських вояків перейшло біля мене, та тільки один пристанув і, дивився мені в очі, а я цівку пістоля керував то в нього, то в свою голову...

Настала дивна, напружена ситуація... По хвилині поляк спокійно відійшов, а я ніколи не буду знати, що він думав, але він мене бачив... Я ще довго лежав, дивувався, але ніхто не приходив.

Іншим разом, над селом Ясьонка-Крива попав на засідку, де чув команду російською мовою, але і звідтам вийшов ціло. З початком грудня 1947 року, почалися приморозки, докучав холод, а плаща в мене не було. Одної ночі я ліг відпочити. Поклав голову на корінь дерева в лісі Чертежі над Баницею. Був дуже втомлений, то ж скоро заснув глибоким сном. Пробудив мене "солодкий смак", та я не міг рушитись, не володів ні руками, ні ногами. Став байдужим і сміявся сам до себе. Якась думка кликала: засни! Так гарно, так добре тобі, лежи!

Та з часом прийшло усвідомлення, що я замерзаю, що пропаду, мене з'їдять вовки. Молодість і бажання жити спонукали мене до дії. Я почав присуватися ближче дерева, щоб обійняти й тримати його, але руки й ноги були як гумові, відмовляли послуху. Я почав насилу рухати собою, обертатися. По довшому часі моя впертість і бажання жити перемогли, я обійняв дерево. Тепер стало мною просто кидати. Страшне, дивне враження. Пізніше по цілому тілі гейби мурашки лоскотали, — кров зрушилась. Я віджив...

Кілька годин пізніше, біля села Чертеж, знову за мною стріляли... І знову повторювались морозні ночі, спання під корчами до стану замерзання. Пробував забезпечуватись перед морозом придбавши кілька кичок соломи, які до сну клав під себе і на себе. Вогню не запалював, бо боявся, щоб себе не зрадити. Ягар дуже важкого самітнього життя пригнічував безперстиктивністю, та глибоко заховане в єстві щось незбагненне підбадьорювало до витривалости. Свідомість диктувала, що може бути гірше. Так довго, як довго ношу зброю, думав я, немає трагедії. Треба держатись як вояк, як український повстанець, борець. Деколи, здвигнув очі в небеса та, з піднесеними вгору руками, в сльозах благав про поміч Всевишнього. Отче наш...

Одного вечора я подався у своє рідне село Баниця. Йду тихенько, обережно. Село в руїні, порожнє. Бачу рідну хату, а в уяві — батько, мати, брати, а дальше й рідні та друзі. Де вони? Чи живуть? Поглянув у сторону церкви, призадумався: — Як то Бог міняє пляни? За що та кара, чия вина — наша, чи ворожа?... Попрощавшись думкою з рідним селом, рушив я в напрямі військового цвинтаря ще з Першої світової війни, огородженого

муром. Коли пройшов около двісті метрів поза цвинтар, за мною нагло посипались серії з автоматів. Було чисте поле. Я впав і скоками, зиґзаґами, щасливо опинився у безпечній віддалі.

Зима заглядала мені в очі щораз гірше. Боявся знову замерзати. Не знайшовши друзів, рішився вийти з підпілля й піти на півлеґальний шлях життя. Кріса й ґранату добре заховав, а пістоль узяв зі собою. Переодягнувшись у цивільний одяг, я помився в потічку й пішов до Горлиць робити знімки до документів, по які мусів прийти два дні пізніше. За цей час в польському селі Кобилянка заховався в сіні на горищі. Там було тепліше. Фотограф, Еміль, мене не зрадив, хоч я й не був за нього певний.

За Загужанами я сховався у вантажному вагоні, а на другу ніч був уже перед містом Ґлоґув, що на понімецьких землях. Чи це просто збіг обставин, чи така Божа воля, що на польовій доріжці стрінув знайому жінку. Вона боялася мене, бо її чоловіка, Павла Курила, дуже били поляки, але не арештували, бо його дід був американським громадянином. Вкінці, набравши відваги, вказала рукою де живе моя родина та польською мовою говорила, що мій батько був заарештований в дорозі за Краковом. Прощаючись з нею, я сказав, що ми себе не бачили (?).

Я віднайшов родину, але не міг з ними жити, бо їх самих переслідували, викликали на допити. Братів Івана й Василя били й засудили обидвох до десяти років тюрми. Мама, як всі інші матері, топилася в сльозах. Батько, Петро Феш, сидів в концентраційному таборі в Явожні, де й був замордований на 48 році життя. Колишній в'язень Явожна, Покрищак з Кривої, батько упіста Босого, розказував про Явожно, як про пекло на землі, яке створили польські християни-католики...

Зиму я пережив "на велосипеді". Часто міняв постої, вдаючи, що шукаю родини. Згодом придбав документи, які сам собі зробив. Печатку склав з літер, які колись приніс зі Словаччини. Жив під трьома прізвищами: Налисник Петро, Леґета Петро і Барановскі Юзеф. Мій річник був зобов'язаний реєструватися в РКУ (районова військова команда), та в мене не було печатки з орлом. Якось припадково, в селі Буковєц коло Сьроди Сльонскєй, зустрів я Анну Папач, зі села Білична, яка знала мене з УПА. Від неї довідався, що в селі є три поліцаї. Вдаючи, що потребую помпку до велисопеда, я зразу пішов до них. В середині нікого не було, тільки один поліцай гойдався за

хатою. Я скоро використав нагоду — набив на папері різних печаток, що висіли на гачках при столі. Так ото я міг зробити собі реєстраційну посвідку РКУ з печаткою, на якій був орел.

Роботу найлегше можна було дістати в ПҐР (совгоспі). Там треба було мати свій куток, але кухня була спільна. Я пробував працювати в трьох ПҐР-ах та тримати зв'язок з нашими людьми, які жили під постійним переслідуванням та терором не тільки польських властей, але також і цивільного населення, яке, нашим порозкиданим по різних селах виселенцям, грозило вирізанням. Наші люди боялися говорити рідною мовою, а вже на вулицях, чи в публічних місцях — говорили тільки по-польськи. Дехто й перед рідними дітьми крився зі своєю українською національністю. Я старався наших людей підносити на дусі, радив взаємно собі помагати, вчити дітей рідної мови по хатах, нехай і потайки, домагатися своїх прав, не забувати свого походження та своєї церкви.

Навесні 1948 року, я вирішив, що довше там місця не загрію. Задля моєї власної безпеки, та щоб оминути арешту старшого брата Андрія, ми обидва виїхали в Карпати, де горами й лісами добились до рідного села Баниця. Нашої хати вже не застали, поляки розібрали її та й вивезли. Я жалів, що не спалив її заздалегідь. Тут я віднайшов гранату й кріса, все було добре збережене. Я взяв із собою печатку УПА. Здавалось мені, що хтось там ще мусить бути, але наші пошуки були безуспішні.

Одного дня, ми з братом Андрієм обережно перейшли словацьку границю і в селі Никльова познайомились з родиною Масіци, яка спочатку звала себе русинською, а згодом призналася до українства. Масіца вислав нас за місто Зборів до тартаку, яким завідував Швец. Ми покликались на Масіца і нас прийняли на роботу.

На Словаччині ще вперто говорили, що на Лемківщині є "бандерофци". Я ще раз рішив пробувати щастя. Залишивши брата на роботі в тартаку, я подався на польську сторону. Відшукавши свою зброю, я бродив лісами, дебрами, шукаючи слідів та наслухуючи, відвідував наші старі місця постоїв, заглядав у криївки, але й цим разом нікого не стрінув.

По переході границі на Словаччину 17 квітня 1948 року, в селі Ондавка припадково зайшов до хати Стефана Корби, в сусідстві якої знаходилася станиця пограничників. Хтось із цієї родини повідомив пограничників. Несподівано відкрились двері.

— "Руци вирх!" — кричав пограничник. Негайно скривишись за цивілів, в одну мить я вивалив вікно й почав тікати. Перескочив один пліт, а на другому зловив мене пограничник. З ним я почав боротьбу, щоб вирватися, але йому на поміч прибіг Стефан Корба, який поміг мене арештувати. В хаті почали мене бити, а господиня кинула в мене, прямо між очі, поліном, зломивши носову хрястку. Це зломання закрило мені віддиховий провід; я не міг віддихати лівою стороною носа.

На поліційній станиці у Зборові переслухували мене з допомогою биття і фізичних знущань, що чинили досхочу. Вкінці, зв'язавши ноги грубим ланцюгом, кинули мене на підлогу. Вночі мені вдалося зняти ланцюг з одної ноги, а коли сторож, на моє прохання, подався в коридор, щоб принести мені води, я вибив шибу і пробував вискочити через вікно, але мене зловили і втягнули назад до середини. У боротьбі зі сторожем я здер з його обличчя шкіру, — кров лилася з нас обидвох. На його несамовитий рев, з вівчуром прибіг капітан, і так мене успокоїли. Били, як скотину; з лівого вуха і з носа текла кров. Побитий поліцай підскочив з-заду і вдарив мене по голові пістолем; перетяв череп. Кров стікала з голови на підлогу і я дістав завороти голови, почав тратити притомність та падати, але тут капітан "підтримав мене" ударом кулака в обличчя. Пізніше рентґен виявив, що череп тріснув й було дуже близько до ушкодження мозку.

Наступного дня перевезли мене до державної в'язниці у Пряшеві, де такі садисти, як 70-річний Іван, чи звироднілий садист Лєляк, "опікувались" мною биттям по плечах і копанням, заставляючи пучками пальців чистити скляні долівки.

Інші в'язні говорили і я сам бачив, як в суботи складали шибеницю, а в неділю ранком вішали гітлерівських вислужників.

З початком травня перевезли мене до Кошиць, на дальші допити, де я довідався, що там, на третьому поверсі, ув'язнено 114 бандерівців. Невдовзі я мав змогу побачити на проході к-ра Бродича. Він був у повстанській уніформі, блідий, тонкий, як дошка. Його відокремлено від інших упістів — сидів в одиночній келії.

Постать к-ра Бродича залишилась у моїх споминах леґендарною. Він, зі своєю сотнею, на окраїнних землях України, в Західній Лемківщині, а деколи й на теренах Словаччини, своїми бойовими акціями розносив славу по всьому світі, про визвольну боротьбу Українського Народу. Мені особисто нераз доводилось

ділити долю й недолю його сотні.

У Кошицях почались нові допити. Знаючи, що поляки майже всіх арештованих українських повстанців засуджують до смертної кари, я рішився признаватись до "гріхів", яких ніколи не зробив. Йшлося мені про те, щоб на Словаччині дістати строгий присуд, який, в порівнанні до присудів у Польщі, був "гуманним", отже була надія, що "якось то буде". Мене возили по селах, де я був і не був, а люди пізнавали мене, хоч я там ніколи не був і нічого не скоїв. Ось, такі то комуністичні свідки!

Мене знову перевезли до Пряшева під "опіку" цього самого ката-садиста Лєляка, який стало мав мене на оці. Часто, без причини, входив до келії, кидав мене на підлогу, копав саперками куди попало. Він вибрав собі моє праве рам'я та нирку, яку відбив, що я відчуваю й досі. Лєляк стало мені повторював, що я більше зброї не носитиму, а на доказ копав мене в спину, плече і нирку, та кричав: — Ти, Бурлако, хотів повалити нашу республіку...

В часі слідства, двох поліцаїв водило мене на ланцюгу по селах повітів Бардіїв, Стропків і Михайловце, де знаходилися т.зв. свідки, які мене пізнавали, хоч ніколи мене не бачили. Я — задля знаних причин — не заперечував. Деколи доходило до парадоксальних сцен, де, наприклад, одна жінка розкричалася, що цей "говеда забрав синові боканчі", знову інші звинувачували у крадежі харчів.

На допитах, побитий мною поліцай твердо свідчив, що я хотів його забити. На питання слідчого, чому я це робив, я відповів питанням: чи ви пане, на моєму місці не тікали б, не рятували б життя?

Часто на переслухання брав мене родовитий москаль, який говорив зі мною мішаною московсько-чеською мовою. Наперед зв'язував мої ноги й руки дротом, бив, кричав, проклинав, а потім переслухував. Зразу вів пропаґанду про "хароше" життя в СРСР, а потім допитував про моїх командирів, провідників. Щоб обминути дальших тортур, я подавав псевда тих, які вже не жили. Питали також про число повстанців, про ОУН, чи мудрі наші командири, та все били...

По дев'ятьох місяцях допитів, засудили мене до дванадцяти років ув'язнення, а по відбутті кари, мав бути виданий в руки польської влади. Акт обвинувачення говорив, що я хотів "перевернути" Чехо-Словацьку республіку, вбити жандарма та

нелеґально ґрасував по республіці зі зброєю в руках. Я був вдоволений таким присудом, бо могло бути гірше. Був радий, що врешті позбудусь слідства, допитів із побиттям і зненавидженого ката Лєляка.

Одного дня мене перевезли до Лєопольдова, що біля Братислави. Це найбільша тюрма, обведена муром і поділена на окремі відділи. Це, просто, могила; — вікна маленькі, а в кожному вікні два грубі дроти, що тягнуться згори вниз, вбудовані в стіни. Там в'язнили тисячі в'язнів, т.зв. воєнних злочинців, засуджених до 25-ти років. Були це переважно німці, а також рідні вислужники Ґітлера та люди протикомуністичної диктатури, що хотіли дійсної демократії.

Я скоро заприязнився з трьома німцями, які працювали в адміністрації. Вони говорили чеською мовою, а їх прізвища були: Вінклєр, Курц і Морвіцер. У сусідній келії, під числом 28, сидів міністер з уряду Тісо, Ян Уршіни, засуджений на досмертну тюрму. Мені довелось палити в печах по келіях і доставляти дрова й вугілля. Так я мав змогу познайомитися з міністром, який згодом передавав мені, потайки через ґрати в печі, газети, які я залюбки читав, бо це було для мене щось нове.

Одного разу я довідався, що тюремна влада буде набирати громадян республіки до праці в копальні вугілля. Склалось так, що мої приятелі-німці записали мене як громадянина і в кілька днів, по переході лікарської комісії, з іншими 600 в'язнями й охороною 60-ти поліцаїв, нас завели до особових вагонів спеціяльного поїзду, який завіз нас в околиці Гандльова. Там табір був уже готовий. Бараки обведені густим дротом, в рогах кулеметні вежі з охороною, яка цілу ніч освітлювала табір сильними прожекторами.

Восьмигодинна робота в копальні була тяжка, бо треба було сидіти, клячати, довбати вугілля жили-поклади та вигортати до візків, а вартові усе підганяли. Всі в'язні були чорні як вугілля, щойно після душів уподібнювались до людей. Їжа була дуже погана — кожного дня поливка й кусок хліба. За малу частину зароблених ґрошей можна було купити дещо з необхідніх речей; решта, по відтягненні коштів утримання, була депонована в банку на рахунку кожного в'язня. Праця йшла на три зміни.

Важкі умовини життя змусили мене до рішення — втікати! Обдумав плян, який невдовзі впровадив в життя. Під землею були сотки душів попід стінами, де, по купелі, на ланцюгах і гаках,

вішали чисте вбрання й підтягали на висоту 5-ти метрів і замикали. Я доцільно забув ключ до колодки в бараку й не міг дістати робочого одягу. Наші тюремні одяги, з червоною літерою "Т" на плечах, були пошиті з совєтських шинель. До роботи були за тяжкі, а робочі були легкі, надавались до роботи під землею.

По середині великої залі проходився старшина поліції. якого я попросив, щоб мені приніс ключ, який я забув взяти зі собою. Він ображено відповів: — "Ти говедо!" (свине!)...

По якомусь часі прийшла друга зміна, а я дальше стояв без праці. Тим разом офіцер покликав мене і, перше питав за що я сиджу, та чому не йду на працю? Я, з уданим соромом, відповів, що сиджу за крадіж ровера, а на працю не стаю, бо не маю ключа до робочого одягу; забув взяти зі собою. Погрозивши мені пістолем під моїм носом, що в разі спроби втечі куля мене наздожене, дозволив мені побігти по ключ.

Я знав, що на горі стоїть ще один поліцай, тому повернув назад і спитав, чи тамтой мене перепустить? Офіцер подав мені своє ім'я, а той другий на горі, вказавши куди летіти, казав поспішати, бо скоро нова група буде надходити.

Була ніч 17 березня 1948 року. На півдорозі, між підіймачем до підземки а бараками, було біля 250 метрів. Я побіг попри паркан до місця, де відгорнув сніг до землі й попід колючі дроти викрутився на другу сторону. На порізане тіло й подертий одяг не звертав уваги. Тікав поза електрівню в гори. Біг і молився, приставав, обмацував себе та сам себе питав, чи це правда, що я на волі? Так — це правда! По одинадцяти місяцях неволі, я вільний!...

По 24-ох годинах виснажливої втечі, я щасливо попав на циганську хату. Циган пізнав хто я, змінив мені одяг, дав з'їсти та ще й радив, щоб я одружився з його сестрою й втікав з нею до "Ракоуска" (до Австрії). Я зразу вдавав, що погоджуюсь, бо так диктувала конечність, але незабаром пішов дальше на північ, в гори. Вступаючи декуди до сільських хат, жінки давали щось з'їсти, чи молока напитись, та перестерігали, що за мною "гледають" жандарми. Догадувались хто я?

І, знову довелось мені продиратисн лісами, де ще були глибокі сніги. Нераз приходилось руками витягати зі снігу то одну, то другу ногу. Такий, сталий тяжкий марш виснажував до решти. Я рішив податись на південь, де сподівався менше снігів. Останками сил добився до розлогих полян без снігу, а ще дальше то й почали орати. З приходом весни, вступала нова надія.

Принагідно, на польовій дорозі надибав я підводу. Вчепився за розвору, сів та й їду, не зважаючи на те, що фірман б'є мене батогом, щоб відчепитися. Так доїхав я до малого села Гай, що було посілістю багатої словацької родини. Зайшов у хату напитися води. Дівчина покликала господиню хати і в той час, через відчинені двері, я побачив великий портрет мого співв'язня з Лєопольдова — бувшого міністра Уршіна. Була це несподівана радісна зустріч, коли я розказав господині, дружині міністра, хто я такий і звідки знаю її чоловіка.

Вона сприйяла мене як рідного сина, казала викупатися, відпочити, а потім я мусів усе докладно розказувати. У неї дістав я окрему кімнату, гарне ліжко, перину, подушки, одним словом — люксуси, яких давно не мав. Аж вірити не хотілось...

Під час мого триденного там перебування, господиня дому згадувала добрі часи державної незалежности Словаччини, що так скоро проминули. Думали тікати перед комуністами до Англії, вже мали все готове, але їх затримали на летовищі в Празі. Чоловіка арештували й засудили на вічність, маєток забирає держава і вже незадовго викинуть її з рідної хати.

Вона багато знала про наш визвольний рух і свято вірила в те, що бандерівці можуть визволити її чоловіка. Пообіцяла, що покриє всі кошти. Моїм аргументам ніяк не хотіла вірити, тільки вперто просила, щоб їй помогти.

По трьох днях доброго відпочинку, в новому доброму вбранні, я подався в дальшу, здавалось, безконечну мандрівку. Прибув до Пряшева, де довідався про адресу брата, який на той час працював з греками-комуністами на залізничній дорозі, недалеко міста Гавлічков Брод.

В серпні 1949 року, туристичним автобусом, під наглядом поліції, ми дісталися до міста Крумльов, оглянути музей. Там ми обидва відірвалися від групи. Під обстрілом пограничників ми розбіглися, але окремо, щасливо добилися на волю до Західньої Німеччини.

* * *

У Німеччині я жив по таборах, а найдовше перебував в Мюнхені на Функ-Касарні. Тут почав листуватися зі своєю дівчиною, Олею Ротко, з якою лучила мене дружба ще з рідного села та з часів перебування в УПА. Незбагненна туга тягнула

мене до неї. Листувались ми рідко, але в одному листі Оля виразно написала — не питай, а бери!

Це й перерішило мої задуми. 1-го травня 1950 року, я знову вирушив у нову дорогу, на нові пригоди й незнані небезпеки. Під чеську границю підпровадив мене Ворон, який передав мені деяку літературу та два пістолі.

Границю перейшов незамітно. Знаючи добре чеську мову, віддалившися від прикордонної смуги, я всів у поїзд, яким доїхав майже до польського кордону, який перейшов повстанським способом, подавшися до Кожухова.

Зустріч з Олею та її родиною була приємно несподівана та радісна. Мама Олі дала згоду, щоб забрати доню з собою, але додала: — Бери, але гляди!

Оля весь час мала підпільний зв'язок з Орестом і Марійкою з Пантної, що була нареченою Білого, колишнього районового господарського референта. Орест з Марійкою — говорила Оля — ходять обидвоє як сліпі коні, та їм нічого не діється. Це викликало в мене часове підозріння, але я не прив'язував до цього великої ваги, бо Оля також сказала мені, що обіцяла Марійці, що піде з нами до Німеччини. Я був проти останньої пропозиції, але Оля настоювала, тож я погодився. Орест сам добровільно згодився поїхати до Єлєнєй Гури і там ми мали зустрітись в парку перед двірцем, де мала ждати й Марійка.

Приїхавши до міста Єлєня Гура, я залишив Олю в кавярні, а сам пішов на зустріч з Марійкою і Орестом. Марійка сиділа на камені з головою закритою хустиною, як би плакала й не давала жодного знаку, що діється. Це мене насторжило, та в цю мить до нас добігали три детективи. Мені й Орестові вдалось від них відв'язатись, але Орест відмовився іти зі мною. Окружними дорогами я вернувся до Олі, яка нетерпеливо ждала, нічого не знаючи про всипу.

17 червня 1950 року, ми обидвоє з Олею рушили в напрямі польсько-чеської границі. Погода була дощова, гірські стежки ховзькі. В дорозі Оля розповіла мені, що Орест в ній любиться й не хоче, щоб вона йшла до Німеччини зо мною...

Нараз, над озером посипались на нас дуже близькі серії з польських автоматів. Ми скочили вниз, в прірву, але Оля була ранена в ногу; котилася вниз, в озеро, без контролі. Я здержав її і обпер об камінь. З її ноги бухала гаряча кров. Руками старався здержати кров, але це не помагало. Не знайшовши її торбинки,

яка покотилась десь в інший бік, я обв'язав рану її суконкою. Стояв над нею мов божевільний, з окривавленими руками й вбранням, з жалем і розпукою в серці, а поляки на горі кричать, щоб здаватися, бо застрілять...

Такі переживання важко описати, це страшна трагедія. Мої мрії розлітаються, найдорожча мені особа, вимріяна Оля, лежить без руху, а на моєму сумлінні тягар самообвинувачення за необережність. Та, здатися полякам я уважав за ганьбу, то ж відступив на другу сторону озера, а звідтам, пригноблений, подався в сторону чеського кордону. Вже на чеській території ішов навмання, прибитий, безсилий, жаль стискав груди, а в голові крутилось. У такому стані несподівано зловили мене чехи. Спротиву не ставив, бо сила волі послабла. Після проведеної ночі в якійсь пивниці, наступного дня чехи завезли мене до містечка Врхлява. Там знову закрились за мною великі залізні тюремні двері... І, знову допити прокурора, Олдіжа Реймана, на яких я вперто вдавав втікача із Закарпаття, та подав адресу: Йозеф Танарски, вулиця Пески, Ужгород. Думав уже про довшу подорож з можливістю втечі, або смерти... Тим разом на допитах вже не били, але мучили питаннями. Вкінці дали мені папір з червоною зіркою, серпом і молотом, та короткий допис, що Йозеф Танарски засуджений на вивезення до Совєтського Союзу.

Я дальше сидів у спільній келії, ходив дерти білизну, відрізувати ґудзики та рубці з німецьких плащів. Одного разу покликали мене ладувати на вантажівку солом'яні сінники, які виготовляв інший департамент. Вантажили високо та зв'язували дротами. Я вдавав, що роблю в'язання і спритно поклався на корбовий вал з думкою, щоб тільки за браму, та сам водій, поліцай, зліз з авта та побачив мене... Так нефортунно закінчився мій плян втечі за браму. Не обійшлось, очевидно, без побиття за спробу втечі. Та тепер я вже знову почав серйозно думати про життя на волі, або смерть.

Одного разу старий німець, Курц, на куску туалетного паперу, який тоді появився в тюрмі, нарисував плян тюрми, бічних вуличок, парк та міст через річку та пояснював як і куди найкраще було б утікати. Особливо, точно описав автоматичні двері, що виходили з тюрми на вулицю. Я старався запам'ятати точно кожен деталь, бо це був день, в якому мала рішатися моя доля — життя на волі, або смерть.

Коли по мене прийшов поліцай, я розпрощався зі спів-

в'язнями, розписався з тюремного майна, дістав на дорогу хліб і кілька яблук і з тим, в товаристві двох кремезних поліцаїв, опинився при головній брамі, що вела на вулицю. Один з поліцаїв тримав мене за рукав, а другий забув про торбу з харчами, за якою пішов нагору. Дижурний поліцай сидів в каютці з ногами на столі. Він кинув моєму охоронцеві ключ, яким припадково вдарив об автоматичний замок і брама частинно відкрилась. В одній секунді, я, як куля, скочив поліцаєві попід його руку, проховзнувся крізь відхилені двері й бігом опинився на вулиці. Там уже рух, авта, вози, прохожі, поміж якими я прямував до мосту. Тікаючи, я почув сім пострілів за мною, та зараз за мостом скрутив направо. Це була моя помилка, бо я опинився в городі й став над рікою, де стримували дерево, що плило з гір.

Перескакуючи паркан, я його поломив, за що господиня наробила крику та кинула в мене мітлою. По дротяних линвах, що висіли над рікою, я перейшов на другий берег до міського парку. Я біг поза живопліт і бачив гарно вдягнених прохожих, переважно молодих людей. З одною роздертою від коліна вниз штанкою, я біг, вдаючи ненормального, бо знав, що уряд дає десять тисяч корон за одного бандерівця.

Люди сміялися з мене, а я біг мов шалений з міста в поле, а там вскочив у збіжжя та впав непритомний. Холодна земля, а може свист куль, що летіли над моєю головою, привели мене до свідомости. Хильцем, на колінах і руках, обережно, підсувався на гору. По дорозі збирав чорні ягоди та в бігу їв разом з листям. Серце било як молот, в голові дудніло, цілий в поті...

Останніми силами пробую бігти дальше і дальше від тюрми в сторону гір, бо там воля. Мимоволі насувається думка: Чому так знущаються над нами наші сусіди? Чи ми гірші від інших народів? Відповідь напрошувалась одна — нещастя лежить у Москві.

Після довгого виснажливого бігу й маршу, я зайшов до бідненької хатини, де старенька бабуня сушила на горбочку розсипану цибулю. Вона зразу питала, чи то мене шукають жандарми, яких в околиці повно. По хвилині надуми щиро сказала: я твоєї крови не хочу. Лізь на горище і сховайся. Я заліз на горище, зарився глибоко в сіно. Дві години були для мене роком. Я гаряче молився до усіх святих. Молитва давала мені заспокоєння, вливала віру в серце, я відчував Божу поміч. Нарешті я почув голос бабуні. Сказала, що жандарми вже пішли.

Перекусивши дещо, поцілував бабуню в руки та подумав — є добрі люди на світі.

Важко було маршувати босоніж. Я був змушений зайти в село за взуттям. Так і зробив, та, на моє щастя, на одному подвір'ї здибав ходаки й сорочку, яку зужив на онучі.

Перейшовши знову польсько-чеський кордон, на польській стороні я знайшов копицю сіна, в яку зарився та заснув твердим сном, як дитина біля матері.

І тут, котрий це вже раз, врятувало мені життя якесь щастя, чи призначення? Рано вийшов господар з гострими вилами трясти сіно. Коли почав пхати в мене вила, я здержав їх руками в останньому моменті. Коли я показав голову, господар почав тікати, але я його задержав і заспокоїв. Подався за робітника, який шукає роботи, а не маючи приятелів, заночував у сіні. Він мене прийняв на роботу. Це була родина, переселена з Галичини. Господар звався Войцєховскі. В родині говорили між собою по-польськи, але сварилися тільки по-українськи, називаючи себе поганими словами. Я вдавав поляка. До мене деколи заходили два непрошені гости, які повернули з вишколу з Москви, отже я мусів бути дуже обережним, хоча й господар ґарантував за мене.

По двох місяцях я дістав першу платню — дві тисячі злотих. Маючи власні гроші, я рішив ще раз попробувати щастя. Подався я до міста Лєґніца, де на станції стрінув свою шкільну товаришку Оксану, дочку священика, колишню зв'язкову УПА. Вона дуже здивувалась, що я вільний та розказала мені про Олю, яка вилікувалася й живе під наглядом УБП.

Біля Сьроди Сльонської я зустрів Марусю, яка передала мені пістоль. В сторону чеського кордону йшов пішки. Відбившися, на чеській стороні, від кордону, я всів у поїзд, яким переїхав під Баварію. 25-го грудня 1950 року, щасливо перейшов до Західньої Німеччини й подався до Мюнхену, де зустрів своїх друзів, які радісно мене привітали зі щасливим поворотом.

Микола Філь — "Ярославич"

ЮНАК З КУЛЕМЕТОМ

Погідного осіннього дня 1945 року, ми проходили розлогим узбіччям гірського хребта біля села Поляни Суровичні на Лемківщині. На полях де-не-де чорніли клаптики свіжо зораної землі, а під горою паслися отари овець та худоби. Зате кипіла праця і гомоніли люди в селі.

Цього року селянам якось удалося зібрати з ланів усе збіжжя, позвозити в клуні, й тепер тільки гули молотарки, гупали у такт ціпи. Кожний ґазда старався чимскоріше обмолотити збіжжя і заховати зерно у безпечне місце, бо, не дай Боже, налетить у село ворожа банда й пустить усе з димом. Тоді ці банди організували т.зв. переселенчі комісії, надіючись тим способом змусити відвічних господарів зелених Бескидів залишити свою землю і "добровільно" переселитися десь у сибірські простори. Але даремні були їх підступи. Непохитний лемко, який віками витримував польську експансію і не віддав своєї землі в чужі руки та не піддався чужій асиміляції, — далі твердо стояв на становищі: до останньої краплини сил боронити свої природні права — бути власником і господарем своєї землі.

Тоді як переселенчі комісії під охороною війська влаштовували серед дня по селах мітинґи, вночі грабіжницькі банди нападали на села. Тоді лемківські селяни цілими ночами, влітку і взимку, держали озброєні стійки, які на випадок налету ворога, давали йому відсіч.

Нам, повстанцям, треба було зайти до села, але ми не могли зважитися на це, не знаючи, які там тепер обставини. Ми вирішили підійти й розвідати про все у ґазди, який один-єдиний виїхав на поле і почав орати.

Ми підійшли, привіталися і почали розмову. Ґазда, ста-

ренький дідусь, не міг довго стояти на ногах, сів на гряділь плуга, напихаючи "дуганом" величезну люльку. Він сміливо дивився на нас і ще сміливіше відповідав нам на всі наші запитання. Нарешті прийшла розмова про те, чому він, старий дідуган, так важко мусить працювати? Чи немає у нього дітей? Де ж його сини?

І старий відповів:

— Мам, діти, з собом ще єдиного сина, — лем він там! — і показав рукою на горбок з кущами ожини й бучника, біля яких ми нещодавно переходили. Ми не зрозуміли, що хотів старий тим сказати, тому запитали його ще раз.

— Він там на грунику в бучнику пильнує, абим міг тот кусок поля зорати, бо знаєте, які тепер часи.

Така відповідь дідуся застановила нас ще більше призадуматись, бо він чейже не знав нас, а побачивши у нас зброю, міг зовсім добре прийняти нас за більшовиків чи якихсь там терористів. Він, проте, не переставав розповідати нам далі про своє горе, про грабунки і насильства, яких доконує ворог, і про те, як недавно вбили енкаведисти одного ґазду під час праці на полі. Та нас більше цікавило те, чому господар, не знаючи нас, так сміливо з нами розмовляє, про все нам оповідає і з нічим не ховається. Нам відомо було, що лемки не радо довіряють людям, яких не знають. А тут було щось інше. Коли ми спитали про це старого, він голосно засміявся і сказав, що коли б ми не були свої люди, то Степан (його син), який сидить там у кущах, був би нас сюди не пропустив.

Ми більше про ніщо не питали: попрощалися й відійшли в кущі. Там ми зустріли молодого, може сімнадцятилітнього юнака з далековидом на грудях, біля якого стояв новенький кулемет. Де він його роздобув, ми таки не довідалися. Ще не встигли промовити до нього слова, як він вже відповів: Я бачив вас здалека і пустив спокійно до села, бо пізнав хто ви такі. Я бачив вас не один раз, і в нашому селі, і в Суровиці, і в Вислічку.

Ми ще дещо розмовляли з молодим оборонцем рідної землі, а коли прощалися, він з вдоволенням міцно стискав нам руку.

В ту мить пригадалася мені одна зі сторінок історії України, а саме: ті часи, коли український хлібороб з мушкетом на плечах і шаблею при боці їхав у степ орати. Суттєвої різниці я не бачив; одно, що різнило цю подію з XVII століття, це те, що замість козака з мушкетом і шаблею, стояв на стійці молодий юнак-лемко з новеньким кулеметом.

Микола Філь — "Ярославич"

ОДРЕХІВСЬКИЙ БІЙ

Вже було пізно вночі, як ми ввійшли в село Одрехова, що біля Риманова. Про прихід куреня заздалегідь повідомлено організаційну сітку ОУН і розіслано розвідників до найближчих місцевостей, де квартирували частини Червоної Армії, що саме поверталися з Німеччини після закінчення війни. Сітка ОУН в цьому терені діяла вже досить справно, тому не важко було куреневі дістати потрібні інформації. Опівночі прибули перші розвідники і донесли, що до Буківська (містечко, що лежить на південь від Одрехової) прибуло вісім важких автомашин більшовицьких вояків і два танки. За цими були ще й інші вістки, які вказували на те, що більшовикам відомо про прихід куреня до села і що підготовляється напад.

Ніч пройшла спокійно, а ранком, десь біля години восьмої, з усіх боків шляхами почали наближатись до села ворожі танки, замасковані снопами вівса; за ними поволі під'їжджали автомашини, йшла піхота.

Негайно проголошено тривогу, видано необхідні накази, і весь курінь, прийнявши бойовий лад, рушив у поле проти ворога. Зразу було видно, що ворог стягнув більші сили і думає втягнути курінь у довший чоловий бій, тому вирішено проламати ворожий перстень на південь від села і ввійти в пулавський ліс, звідки успішніше можна буде продовжувати бій. Тим часом наші застави сіяли кулеметним вогнем по ворожій лінії, що наступала. Ворог так і сподівався, що курінь прориватиметься в бік пулавського лісу, тому обставив поле відступу чотирма танками, кількома польовими гарматками і мінометами важкого калібру. Понад шляхом, що веде з Буківська до Риманова, залягала ворожа піхота.

Почався бій. Ворог зразу почав бити по наших лініях з гармат і мінометів, думаючи тим способом внести замішання в курені, накликати переполох. Та праве крило першої сотні, яка під проводом к-ра Андрієнка творила першу лаву, підійшло вже так близько до ворожих мінометів, що ворог мусів залишити свої становища і рятуватись утечею, інакше міномети були б опинилися в руках повстанців.

Після знищення мінометів, ворожа лінія була перервана, а танк, що сам один загнався найближче до нашої лінії, обстріляний двома ПТР-ми, завернув до становищ ворожої артилерії. Шлях у пулавський ліс був вільний, і перша й четверта сотні, продовжуючи бій, поволі просувалися в означеному напрямі. Натомість друга і третя сотні, завваживши, що з північного боку підходить до села нова ворожа лава, яка мала на меті заатакувати повстанські позиції ззаду, завернули негайно в село і біля церкви та в північній частині села зустрілися з передовими стежами більшовицької лінії. Третя сотня під командою курінного Прута взяла курс на місто Риманів, друга сотня к-ра Пирога почала наступати на ліве крило ворожої лінії і на кулеметні гнізда, розставлені по полях в бік залізничної станції Заршин. Бій був запеклий. Ворог не здавав позицій, а зайнявши догідні становища на горбах, робив завзятий опір.

Ворожі гармати, які з буківського шляху весь час били по селі й повстанських становищах, кінець кінцем почали обстрілювати й своїх, коли наша лава підступила зовсім близько до ворожих становищ. Ворог почав відступати. Миттю знищено кулеметні гнізда, а дві ворожі сотні, що творили суцільну оборону, розбіглися, хто куди. Друга сотня здобула тоді снайперські кріси, три самозарядки й кілька крісів. З трофеїв видно було, що ворог вислав проти повстанців добре озброєний спеціяльний відділ. Увесь бій тривав близько 5 годин, а до села вдерлися тільки танки й одна автомашина. В селі більшовики довго не затримувалися, швидко переїхали селом і подалися до Заршина. Ввечорі курінь знову повернувся до села і, повечерявши та годину відпочивши, рушив у дальший рейд на Словаччину.

У бою ворог втратив біля 20 вбитих і стільки ж ранених.

Наші втрати: вісім убитих, між ними курінний інтендант Шугай, шість ранених; пропали два коні.

ЗеКо

МОЯ ЗУСТРІЧ З ОТЦЕМ МАЛИНОВСЬКИМ В УПА

Було це в день свята Покрови Пресвятої Богородиці в 1945 році. Біля третьої години по полудні, прибули на тодішню мою квартиру в селі П. (Риманівщина) зв'язкові з листом від станичного Полян Суровичних, в якому повідомляли мене про прихід до села Апостольського адміністратора Лемківщини о. О. Малиновського та про те, що він бажає собі якнайскоріше зустрітися зі мною в дуже важливій справі. З тими таки зв'язковими я негайно подався до Полян і під вечір прибув на квартиру, де тимчасово зупинився о. Малиновський. В приміщенні, крім о. Малиновського, був ще о. Степан, духовний опікун наших повстанських частин, які перебували на терені IV району.

Щоб не гаяти надаремно часу, о. Малиновський приступив зразу до справи. Він розказав мені про останні дні свого перебування в Сяноці, про насильства, які чинили більшовики разом з польськими органами безпеки над українським населенням, а також про всі наруги й знущання, яких зазнав він від польської комуністичної міліції та членів більшовицької репатріяційної комісії і про свій намір дістатися до Риму, щоб там особисто розказати про важкі умови Української Греко-Католицької Церкви в Польщі й в Україні.

З висловами щирої вдячности говорив він теж про те, що місцевий надрайоновий провід ОУН пішов на зустріч його бажанням і погодився перевести його своїм зв'язком до одної з держав Західньої Европи, звідкіля можна безпечно податися далі. У дальшій розмові о. Малиновський просив мене конечно бути при ньому під час переправи на словацьку сторону, а якщо було б

це можливе, то й перейняти на себе цілість справи достави його до зв'язкового пункту на Словаччині. Зокрема настоював на тому о. Степан, який знав мене вже від півроку.

Не маючи жодного доручення в цій справі безпосередньо від надрайонового проводу, я був змушений відмовити о. Малиновському, і щойно тоді, як я довідався про появу в Полянах двох членів надрайонового проводу (Мара й Остапа), і пов'язався з ними, справа змінилась у користь о. Малиновського. Остап дав йому до диспозиції свого коня, ми з Маром погодилися відпровадити його на Словаччину й передати зв'язковим тамошнього пункту.

Біля 9-ої години вечора прибула з IV району спеціяльна група (рій) зв'язкових, яка змінила попередню і через годину ми рушили з Полян у напрямі словацького кордону. Отець Малиновський їхав на коні, а ми стиха між собою розмовляли. У розмові він висловив своє захоплення справністю нашого зв'язкового апарату, який без допомоги будь-яких спеціяльних технічних засобів, діє надзвичайно скоро і добре. Подивляв він теж стрільців, під охороною яких перебув уже декілька днів і вспів їм ближче придивитися, а зокрема хвалив їх бойове наставлення та безприкладну здисциплінованість.

"У вас, — говорив о. Малиновський, — виглядає все так, як у регулярній армії. Де ми тільки не прибули, всюди ждали на нас заздалегідь приготовані нічліги, для стрільців харчі на дорогу й інші припаси. В селі Явірник я був свідком того, як прийшов на нашу квартиру якийсь молодий чоловік у цивільному одязі й передав стрільцям, що мене супроводжали, за розпискою більшу кількість різнородних набоїв. Я теж служив у війську і бачив різну зброю, але тоді у нас не було стільки родів і так різної зброї". І дійсно о. Малиновський міг бути здивований озброєнням наших частин. На дванадцять стрільців роя, який супроводжав о. Малиновського, припадало три легкі кулемети типу Дехтярова, а всі інші стрільці мали тільки автоматичну зброю.

Під час маршу о. Малиновський був зовсім спокійний і почував себе добре. Щойно після заборони розмовляти між собою та зарядження строгої обережности й бойової готовости, в о. Малиновського можна було помітити легке хвилювання. Та це тривало недовго. Ми зразу пояснили, що у нас це є нормальним явищем, зокрема, коли переходимо або зближаємось до місць, де можуть находитися ворожі військові відділи або переходити його

стежі. Саме тоді ми наближалися до шляху між містечком Ясліська і селом Липівець, яким часто проходили польські прикордонні стежі.

Шлях ми перейшли спокійно й увійшли в ліс, що простягався аж по той бік кордону, на словацьку сторону. Крутими лісовими стежками, по проваллях і якраз через гущавники молодих лісових засівів, звільна й тихо ми наближилися до кордону. По дорозі ще раз пристали й у бойовій готовості йшли глибоким яром кільканадцять хвилин. Чому так, я пояснив о. Малиновському вже на словацькій стороні. Ми проходили тоді всього триста метрів від будинку польської прикордонної застави, пильно стереженої та добре укріпленої. Було це в лісі на південь від села Зиндранова.

На означене місце в лісі, по тому боці кордону, ми прийшли над ранком. Через годину був уже наладнаний зв'язок з пунктом, але тому, що на дворі вже світало, нам прийшлось затриматися цілий день у лісі. В обідню пору прийшов до місця нашого постою отець І.П. з двома молодими хлопцями, які принесли нам обід. Вправді, обіду цього ми не потребували, бо мали доволі своїх харчів, але не прийняти теж не могли, бо могли це взяти наші брати зі словацької сторони за образу. Годували нас тоді молоком і хлібом з маслом та бриндзою. На невеличкій прогалині серед лісу, між стрільцями УПА сидів на стовбурі поваленого дерева о. Малиновський і обідав з нами. Він був вдоволений, а в очах його можна було помітити радість.

По обіді ми знову посідали в гущавині молодого бучника і так втрійку розмовляли до вечора. Говорили ми про долю нашої Церкви, про цілі нашої боротьби, про потребу вірного насвітлення наших змагань з московським більшовизмом у вільному світі та про багато інших подібних справ. Отець Малиновський обіцяв розказати в Римі все те, що бачив і пережив, розказати про нашу боротьбу і тісну співпрацю з нами всього українського населення та передати привіт нашим братам, які опинилися на еміґрації, далеко поза межами України, про що ми зокрема його просили.

Коли почало смеркати прийшли до нас із зв'язкового пункту нові люди й о. Малиновський почав приготовлятися в дальшу дорогу. Прощаючись з нами, він зі сльозами радости в очах дякував нам за допомогу, а своє прощання закінчив словами: "Хай Всемогутній Господь благословить вас і вашу боротьбу до переможного кінця".

Коли надворі вже добре потемніло, о. Малиновський вирушив із зв'язковими лісом на південь, в глибину словацької території, а ми відійшли назад до кордону, в терен наших бойових дій.

М. К. Горко

1947 РІК НА ЗАКЕРЗОННІ

(На основі записника політвиховника — з незначними скороченнями)

Офіційний день Нового Року — 1 січня 1947 — сотня УПА к-ра Громенка зустрічала постоєм у своєму районі. Наближалися свята Різдва Христового. Стрілецтво було у піднесеному настрої. Всі були сповнені нових мрій і надій, переживаючи наново містику приходу Спасителя на світ.

Ситуація на Закерзонні, а зокрема на терені нашої сотні, не була весела. На великих просторах заселених теренів, де колись кипіло життя, де в ясні зимові дні завжди було чути веселий сміх і гамір дітей та гавкіт собак, тепер царила німа тишина. Люди в більшості були виселені на схід, а їхні хати попалені й тільки чорні осмалені димарі на згарищах стирчали з-під снігу, як німі свідки насильства загарбників над мирним населенням.

Мешканці сіл, яких ще не виселили більшовики, падали жертвою польських грабіжницьких банд і польського війська. У селах була крайня нужда. Будь-який кращий одяг чи умеблювання хат, не кажучи вже про худобу, пограбували поляки з довколишніх сіл, які зі зброєю по-бандитськи входили в безборонні села і грабували та вбивали невинних людей. Щоправда, дякуючи кількаразовим пересторогам командування УПА, а ще більше в наслідок відплатних акцій відділів УПА, грабіжницькі напади у великій мірі припинилися, та все таки населення цілого терену бідувало. Однак люди не зневірювалися, не тратили надії на зміну на краще і не хотіли добровільно залишати своєї прадідівської землі.

В таких обставинах ми вступали у Новий 1947 Рік, з новими надіями і мріями та вірою у краще майбутнє. Хто з нас міг тоді подумати, що наступний 1948 рік прийдеться майже всім нам зустрічати далеко від рідної землі, — селянам на понімецьких, які звали "відзисканими землями", а нам — воїнам УПА — у Західній Європі?...

Матеріяльна допомога селян для відділів УПА була в той час мінімальна. Що могли дати нам селяни, які самі харчувались майже виключно картоплею і зерном, а молока чи м'яса теж не було досить.

Наша сотня, як зрештою всі інші, була забезпечена магазинами харчів у лісових землянках. Харчі з магазинів брали тільки у крайніх випадках, коли вже не можна було нізвідки нічого дістати.

До сіл, де ще були наші люди, сотня заходила ввечорі. Ми ділились з людьми вістками зі світу й льокальними новинами. Кожні такі відвідини були великою моральною підтримкою для селян.

Мене і чотирьох моїх друзів з нашої сотні, ранок 1-го січня 1947 року застав на Ісканському Ділу. Це був присілок майже зовсім виселений, тільки тут і там залишилися розкинені бідні хати по полянах, горбках і долинах. До одної такої хати ми зайшли ранком 1 січня після цілонічного маршу. В хаті ми застали двоє старших людей, не дуже то свідомих. Ми виставили стійку і відпочивали. Ходити в терені в день не було безпечно, — польська розвідка або польське військо в терені могло нас вистежити.

Мешканці бідних хат, якщо мали сіль, нафту й сірники, сиділи по хатах і не мали потреби кудинебудь виходити, часами по кілька днів, а то й тижнів.

Ввечорі йдемо в дальшу дорогу. Переходимо через виселене село Ісканя і над ранком доходимо до села Бахів, також частинно виселеного. День 2 січня пересиджуємо в Бахові. Ввечорі, по докладній розвідці, переходимо ріку Сян, — по льоду, звичайно, — і заходимо до села Кружки. Це село у той час мало вже польський характер; українці здебільша виїхали на схід.

Ріка Сян у нашому терені, починаючи від Сянока, через Динів до Перемишля, була немов кордоном. По лівому боці ріки було багато українських сіл, але всі вони були вже майже під цілковитою контролею поляків. По правому боці впливи мала УПА. Вдень паном ситуації було польське військо, вночі ми. Хто

на кого напав переважаючою силою, той перемагав.

У селі Кружки купуємо необхідні медикаменти, заходимо до солтиса, переводимо гутірку. Солтис дозволяє нам забрати кілька штук худоби, — хто знає, може якраз пограбованої від українців, та дещо товщу. Ми прощаємося зі солтисом і відходимо. Такі відвідини були для селян несподіванкою і ми знали, що вони негайно дали знати про нас куди слід. Та поки міліція чи УБ змогли про нас довідатися, ми були вже далеко від села.

Переходимо Сян і почуваємося тут, як у себе дома. Паде густий сніг і засипує наші сліди та маскує нашу дорогу на випадок погоні за нами. Чудово маршувати вночі! Куди глянеш — всюди сніг і сніг, що білою незрушеною скатертю покрив землю. Почуття тоді — немов у вільної птиці, — літай, ширяй куди хочеш!

3 січня над ранком з'єднуємося з сотнею коло Явірника і відходимо в ліс у напрямі 3-го району. Ввечорі сотня ділиться на чоти. Заходимо до присілків Підулюцьке і Загути, де й ночуємо, а на світанку відходимо у Буковинський ліс. Палимо вогні, на кожний рій (біля 10 стрільців) — одне вогнище. Паде сніг, нависає мряка. Це добре, бо не видно диму, що міг би нас зрадити.

З нашою сотнею є священик. Робимо з дерева сидження, настелюємо пахуче чатиння під ноги і... все стрілецтво приступає до сповіді, а відтак до причастя. Хто знає, може це вже остання сповідь для кожного з нас? Життя кожного стрільця мірялося годинами. Кожна хвилина була непевна й небезпечна.

5 січня ввечорі сотня заходить до с. Ясенів. Стрілецтво миється, стрижеться, змінює білизну. В нас була практика залишати білизну в різних місцевостях, далеко віддалених від себе. Стрільці, у постійних перемаршах з одної місцевости в другу, мали змогу змінювати білизну без більших клопотів.

Дістаю відпустку і йду до "архіву" у лісовій криївці. Беру кілька книжок (колядки, спомини з часів визвольних змагань) та пізньої ночі приєднуюсь до сотні. Над ранком відходимо до лісу, робимо вправи, співаємо колядок, згадуємо Різдвяні Свята минулих років, серед рідних дома.

6 січня у читальні "Просвіта" в Явірнику ми влаштували спільну Святу Вечерю. По промовах і привітаннях командира сотні й членів районового проводу ОУН, капелян поблагословив вечерю, а господар вечері поставив сніп збіжжя, кутю і запалені свічки в пошану упавших друзів. Після молитви всі засідають до

столів. Святкові страви зникають миттю. Стрілецтво голодне, має апетит. Та хто його не мав би, перебуваючи цілий день на свіжому морозному повітрі в лісі? По вечері колядуємо весело, у нас радісний настрій. Забуваємо про земські турботи, співаємо... Швидко минає час, треба розходитись на нічліг по сільських хатах.

7 січня на лісовій поляні робимо престіл, а капелян відправляє Службу Божу, а відтак Панахиду за поляглих друзів. Ввечорі, в селі Гута, спільно з селянами колядуємо.

8 січня — день проводимо в лісі, на вечерю йдемо до села Нетребка.

9-го до 12-го січня, дні проводимо в лісах, вечори в селах, деколи поділені на чоти. Подаємося і в глибину польського терену для розвідки і пропаґанди.

13 січня, у лісі біля с. Загути, стрільці вполювали дві дикі свині. До речі, їх дуже багато по наших лісах. Маємо того дня гарну вечерю.

14 січня я йду з другою чотою у польські терени за Сян. Заходимо до с. Невістка. Село мішане, але вигляд має польський. З-поза хат посипався на нас вогонь, правдоподібно членів АК, які скоро повтікали. Втрьох заходимо до хати, в якій дуже перелякана жінка, наче б когось ховала (може й членів АК, які на нас стріляли, а може чоловіка?), прямо не дає нам рушитись по кімнаті, дає нам гроші, одяг, словом — усе, що має, щоб ми тільки не шукали нічого в хаті. Ми лишаємо її й відходимо.

19 січня — сотня квартирує в с. Ясенів. Святимо воду, до нас долучуються селяни й беруть свячену воду. Біля год. 12-ої чуємо скажену стрілянину з кулеметів і машинових пістолів з боку Улюча. За яких дві години чуємо знову стрілянину, але вже з боку села Володж. Як пізніше виявилось, відділ польського війська вийшов зі Сянока, перейшов Сян і обступив села Улюч, Грушівка, Яблониця і Володж. Ці села одним боком, оболоннями, прилягали до ріки Сян, а другим лучилися з лісами.

В селі Улюч на той час були три наші стрільці. Коли вони зміркували, що поляки йдуть до села, вийшли в напрямі лісу, де на них уже чигали вороги. Поляки припустили їх на дуже близьку віддаль і хотіли їх зловити живими. Почалось змагання на життя і смерть. Два стрільці, Точка і Камінь, були забиті, а стрілець Сьвірк, у подертому одязі, вирвався з кільця і добився до нашої сотні.

У Володжі загинули: член ОУН і провідник району Борис

(уродженець Володжі), його брат Михасько, член СБ Шум і Скиба.

24 січня перша й друга чоти переходять до села Ніздрець. Це велике, шовіністичне польське село, з великою станицею міліції. Коло перших хат на нас сиплеться кулеметний вогонь. Залягаємо і розстрільною пробиваємося в село. Перетинаємо телефонічне сполучення поліції з містом Динів, віддаленим около трьох кілометрів від села. В селі ловимо коменданта міліції і одного селянина, члена АК. По нашій стороні був убитий Олег, комендант ПЖ нашого району. Ми відійшли до Селиськ, де злучились з третьою чотою і пізньої ночі зайшли до села Гута, де й заночували.

Вночі міліція з Ніздрця, підсилена міліцією з Динова, силою 60 чоловік, зайшла до села Гута, де ми якраз квартирували. Але тут чомусь завернули від перших хат, так що наша стійка їх навіть не бачила. Вони, видно, хотіли звільнити полоненого нами коменданта міліції.

25 січня сотня провела у лісі. Члени СБ переслухують наших полонених. Ввечорі заходимо в Рибне і хоронимо друга Олега у спільній могилі між селами Рибне і Ясенів.

26 січня у Буковинському лісі влаштовуємо Свято Державности й Соборности та Свято Крут. У програмі: доповідь сотенного політвиховника Зоряна, спів хору сотні й деклямації чотового політвиховника.

30 січня сотня дальше у третьому районі. Польське військо не покидає терену. У селі Рибне загинув стр. Липа. Він перебував у своїх батьків, лікуючи поранені ноги. Коли надходило польське військо, він залишив хату, йдучи в напрямі Ясенова, де помітила його польська стежа. Стрілець Липа відстрілювався відступаючи, але в безвихідній ситуації, вистрілявши всю амуніцію, щоб не попасти живим в руки ворога, останній набій пускає собі в голову. Хоч поляки зігнали людей, щоб пізнавали трупа, ніхто з мешканців не сказав, хто він такий. Потім батьки забрали тіло свого сина-одинака і похоронили.

1 лютого починається новий місяць зими. Цей місяць для нас найгірший і найзимніший. Наша сотня стоїть постоєм у третьому районі в Ляхівському лісі, поблизу Сянока і Бірчі. Цього дня чотові й сотенні політвиховники мають відправу з курінним політвиховником Мироном, який прибув до нас на Свято Державности і Крут.

2 лютого. У вечірніх годинах вертаємо у свій район. Наші спроби зайти до села Присада, згодом Рибне, а вкінці Загути — не повелись. Всюди "вітав" нас сильний кулеметний вогонь. Втомлені й голодні, по цілонічному марші, над ранком ми зайшли у ліс над Загутами.

3 лютого. У лісі перебуваємо в поготівлі. Висилаємо розвідку в терен. Стрілецтво втомлене, голодне, невиспане. Палити вогні заборонено, щоб не зрадити димом місця нашого постою. Ввечорі вирушаємо знов у третій район. Швидко вечеряємо в селах Крайники і Пониква та відходимо дальше. Як донесла наша розвідка, сила польського війська в четвертому районі — біля 1200 людей.

4 лютого. Увесь день таборуємо у Буковинському лісі, ввечорі відходимо з місця постою та заходимо до Брижави. Польське військо квартирує частинно зовсім недалеко від нас, у сусідньому селі Липа.

6 лютого. Ми в лісі над Брижавою. Потиснув мороз і маршувати стало ще важче... Верхня верства снігу тверда і гостра як скло, поволока снігу ламається під ногами, ноги западають глибоко в сніг, гострі крижини ранять до крови ноги маршуючих без чобіт стрільців. Оминути цього під час маршу вночі й в лісі — неможливо.

7 лютого. Йдемо в четвертий район. Відділи польського війська перенеслися в третій район. Видно, — їхня розвідка або доносщики повідомили їх про наше перебування в третьому районі. Порушуємося по терені дуже обережно. Знаємо, що поляки мають свої засідки при всіх головніших перехрестях та переходах у терені.

8 лютого. Сотня квартирує цілий день у селі Ясенів. У терені спокійно. Стрільці миються, змінюють білизну, направляють одежу, чистять зброю. Як приємно, гарно і весело провести цілий день у хаті, між своїми людьми! Давно ми не мали такої нагоди і не знаємо, чи скоро будемо мати, тому використовуємо цей день якнайкраще.

9 лютого. Сотня відходить до сусіднього села Гута. Тут також квартируємо цілий день.

10 лютого. Ми в Дилягівському лісі. Ввечорі один рій, сотенний політвиховник і я йдемо до польського села Діброва. Село польське, але по правому боці Сяну, значить — на нашому терені. Заходимо до солтиса і ще кількох хат. Переводимо

розвідку, купуємо свіжу польську пресу і деякі книжки та відходимо. Над ранком долучаємось до сотні над селом Явірник.

11 лютого. У Дилягівському лісі розвідка повідомляє, що поляки в засідці оточили чотирьох членів нашої Служби Безпеки. Живими в ворожі руки попали Мазепа і Драпак, а Бистрий і Зоряний, бачучи безвиглядність положення та вистріливши всі набої, останніми кулями перервали нитку свого геройського життя. Втрати по ворожому боці нам покищо невідомі. Коли вже мова про бойовиків СБ, — доля їх часто була незавидна. Їх було небагато, вони мусіли постійно бути в русі, в дорозі, ходили тільки по кілька осіб разом і були більше виставлені на небезпеку, як напр. наше вояцтво, хоч з другого боку — були краще вишколені, мали модерну зброю і кращий виряд, мали більшу свободу рухів і можливостей проявляти індивідуальну ініціятиву, і може теж не були так часто голодні, як ми.

12 лютого. Сотня дальше в Дилягівському лісі. Польське військо ходить з двома зловленими членами СБ по терені. Биттям та тортурами змушують їх виявляти людей, які співпрацюють з нами та криївки і сховища нашого підпілля. Та успіхів у тому не мають ніяких, бо всіх членів підпілля заздалегідь повідомлено про прихід польського війська і тому всі члени нашої цивільної адміністрації скрилися по своїх заздалегідь приготованих сховищах. Один з полонених — Драпак, уродженець Полтавщини, який під час походу Червоної Армії на захід здезертирував і пристав до нашого підпілля. По-польському він взагалі не вмів говорити.

13 і 14 лютого. Сотня дальше в Дилягівському лісі. Паде густий лапатий сніг. Готуємося до врочистого відзначення річниці смерти Ольги Басараб.

15 лютого. Ми далі на старих становищах. Сотенний хор вправляє півголосом пісні на свято Ольги Басараб. Нараз чуємо глухий вибух ґранати в нашому таборі. Миттю розбігаємося й залягаємо попід деревами та займаємо становища. Як виявилось, ройовий Лоза лежав зі своїм роєм біля вогнища, маючи на собі пояс з набоями і ґранатами. Випадково галузка чатиння втиснулася в кільце ґранати і відтягнула дротик, тим самим відбезпечуючи ґранату. На щастя, зауважив це вчасно стрілець Бук, він кинувся раптово на здивованого Лозу, вирвав ґранату з його пояса та відкинув її далеко від гурту. Ґраната вибухнула оподалік без ніякої шкоди для нас. Пізніше стр. Бук дістав

похвалу від командира сотні за виявлену відвагу, второпність і бистроумність. Він напевно врятував життя бодай кільком стрільцям свого роя.

16 лютого. Відзначаємо святковими сходинами і відповідною програмою річницю геройської смерти Ольги Басараб.

19 лютого. Розвідка повідомляє про активність польського війська в селі Діброва.

20 лютого. Польське військо бушує в селах Явірник і Нетребка. Забрало від селян останнього коня і дві корови.

22 лютого. Розвідка донесла, що відділ польського війська квартирує в селі Діброва та відновлює колишній замок, що розташований на узгір'ї — забудування колишнього польського, а може й давнього українського дідича. Це має бути чергова випадова база проти нас.

25 лютого. Сотня стоїть постоєм в Гуті. Продовжуємо обсервацію села Діброва. Ввечорі один рій іде до цього села і спалює до тла відновлені будинки фільварку, що їх польське військо підготовляло на випадову базу проти нас. Решта сотні йде до сусіднього мішаного села Селиська на вечерю і "політику" з поляками.

26 лютого. Сотня ділиться на чоти і квартирує в селах Рибне і Нетребка. По обіді — алярм. Відступаємо в сторону лісу. Виявилось, що це наспіла чота з другого району від к-ра Ластівки. Приймаємо друзів по зброї чим можемо, ділимося вістками й спогадами та розвідуємо про інших відомих нам наших друзів зі сотень Бурлаки і Крилача.

27 лютого. Відділ к-ра Ластівки відходить від нас у третій район.

1 березня. Вступаємо в третій місяць 1947 року. Польське військо починає посилювати свою активність. Посіпаки далі ходять по терені зі зловленими друзями з СБ — Драпаком та Мазепою, шукаючи за "бандерофцамі".

2 березня. Відділ польського війська прибув з названими полоненими друзями до Гути. Мазепа мав у цьому селі наречену, стрункy, русяву панночку з середньою освітою. Селянській дівчині напевно серце розривалось з болю на вид важко побитого полоненого, її улюбленого. Але ні вона, ні він, не дали по собі пізнати, що в їх серцях діялось.

3 березня. Поляки з полоненими пішли в Дилягівський ліс, де СБ мало свої криївки. Обидві криївки вже були випорожнили

члени СБ та замінували. Коли польські вояки ввійшли в одну криївку, міна вибухла і важко їх покалічила. На нещастя, також Драпакові відірвало ноги. До другої криївки поляки вже не йшли, не йшли туди більше також члени СБ.

4-5 березня. Влаштовую сходини в селах Грушівка і Яблониця та розмову з селянами про актуальні світові події і на льокальні теми. Наша сотня діставала, хоч нерегулярно, тижневі політичні вісті, які друкувала на цикльостилі пропагандивна референтура нашого району.

7 березня. Паде дощ. Таборуємо в лісі. У полудневих годинах чуємо стрілянину в Явірнику. Це польське військо грабує і нищить українське майно та знущається над людьми. Ввечорі поляки відійшли в сторону Бірчі з чотирма арештованими старцями.

8 березня. Ми в лісі над Гутою. У вечірніх годинах ройовий Тор відходить зі своїм роєм за Сян на польський терен, щоб здезорієнтувати ворога та відтяжити наш терен від ворожого війська.

12 березня. По селах, де тільки це було можливе, підготовляємо молодь до врочистого відзначення Шевченкових роковин.

13 березня. До нас доходить страшна вістка, що в третьому районі є випадки тифу серед населення. Боїмося тифу як вогню, — без ліків це була б для населення і для нас правдива катастрофа. В нашій пам'яті стає свіжою трагедія тифозної масакри в рядах Української Галицької Армії в 1919-1920 роках. Молимося до Всевишнього, щоб захоронив нас від цієї пошести.

16 березня. У лісі над Ляховою гине в цьому році вже другий провідник третього району Коваль, а разом з ним згинуло 9 членів цивільної сітки цього ж району та чотирьох друзів першого району. Про місце їхньої криївки донесли полякам місцеві сексоти. Поляки обступили криївку сильним військовим відділом та обіцяли всім свободу, якщо складуть зброю. Оточені зробили спробу прорвати перстень, але всі згинули, скошені кулеметним вогнем. Червоною скатертю багрів сніг у Ляхівському лісі.

17 березня. Надворі відчувається подих весни. Сьогодні я вперше почув спів жайворонка — передвісника весни. Серце радується, що лиха зима за нами. Літом справді — "ліс наш

батько", як співається в пісні. Вид природи, що будиться до життя, має на кожного з нас помітний підбадьорюючий вплив.

26 березня. Надворі вже справжня весна. Ввечорі йду з к-ром Байдою та сотенним політвиховником, Зоряним, до криївки над селом П'яткова. Друзі залишаються в криївці, а я одинцем повертаюся до сотні. Обережно йду лісом, прислухуючись до кожного шелесту. Небезпечно йти самому... Над раном долучуюсь до сотні в Гуті.

29 березня. З польської преси, а відтак через наш власний зв'язок довідуємося про загибель червоного польського віцеміністра оборони ген. Кароля Свєрчевського, який впав від куль українських повстанців к-ра Хріна. Крім нього, в засідці під Балигородом були ще поранені три інші високі польські старшини. Число вбитих і поранених поляків незнане.

1 квітня. Сотня постійно в марші. Польське військо залило цілий наш терен. Вояки квартирують по селах, роблять облави і засідки по лісах, а також — досі нечувана річ! — таборують по лісах, що дуже утруднює наш рух. Часто голодуємо. До сіл зайти майже неможливо, деякі криївки з харчами у лісі загрожені й годі до них дістатись, до інших знову задалеко і невигідно туди йти. Ввечорі йдемо у третій район, швидко вечеряємо в селах Понивка і Плішава та йдемо далі. Над раном заходимо до лісу над Кружками і тут відпочиваємо.

2 квітня. Відділам УПА не було доцільно зводити боїв ради самих боїв з численно переважаючим і краще озброєним противником. Нам йшлося про зберігання людського матеріялу. Вже від довшого часу командування УПА і цивільний провід застановлялися над тим, як фізично зберегти людей підпілля і тому, де тільки була нагода, їх леґалізували, з певним завданням до виконання в майбутньому.

Але не все можна було обминути зудару з ворогом. В цей день наша сотня була змушена звести перший, в цьому році, бій з поляками. Було вже близько полудня, коли стежа донесла, що поляки йдуть облавою в сторону нашого постою. З практики ми знали, що великі сили польського війська звичайно вибирали якийсь обшир лісу, оточували кулеметними гніздами одну його сторону та йшли облавою з другої сторони, роблячи великий галас. Вони думали, що вчувши їх галас, зміркуємо, що вони йдуть на нас облавою то й будемо відразу відступати в сторону, де були розставлені їхні кулеметні гнізда. Та ми вже знали цю "штуку" і

знали також, що в таких умовинах найкраще вибрати догідне місце до прориву, тихенько скупчити всі свої сили на малому просторі, добре замаскуватись і ждати. Так ми і зробили. Засіли і ждемо...

Хвилини здаються годинами. Галас наступаючих наближається щораз ближче, вже чути окремі слова. Мимоволі дрож проймає тіло. Хотілося б уже йти на прорив. Але треба терпеливо ждати, щоб припустити ворожу передню сторожу якнайближче до себе. Ось вже бачимо їхню стежу. У сірих мундирах, з совєтськими машиновими пістолями "папашками" напоготові, йдуть просто на нас. Ще хвилина-дві, і нагло наша сотня гураганним сконцентрованим вогнем, з оглушливим криком "Слава!", вдаряє на поляків. Перша лава напасників заломлюється, падуть убиті, чути зойки ранених. Бігом ідемо вперед. Друга лава напасників обстрілює нас з "папашок", а потім в рух ідуть багнети, бо стріляти для обидвох сторін заблизько. Прориваємось з оточення, від убитих і ранених поляків забираємо зброю, документи і плащі, що їх вони несли звиненими на плечах. Здобуваємо 1-го "дехтяра", 4 "папашки" і 4 кріси. Поляки мають 8 убитих і 15 ранених. Втрат по нашому боці немає жодних.

Відходимо на два кілометри і знову чекаємо, щоб якнайскоріше прийшов вечір, а вночі можна буде безпечно відійти в інший терен. Поволі минає час. З досвіду знаємо, що поляки, хоч це рідко траплялося, можуть переорганізуватись і піти знову за нами.

4 квітня. Поляки стягнули свої сили в третій район, відтяжуючи тим самим наш район. Знову заходимо до сіл, в тім теж до польських. Наближаються Великодні Свята. Надворі весна у повній красі. Селяни садять бараболю і сіють яре збіжжя. По селах немає тяглової сили, коні чи корови є тільки в декого. Люди, головно жінки, запрягаються по кілька нараз до плуга чи борони і так орють та волочать. Аж страх дивитися, як народ мучиться. Польські вояки, бачучи це, тільки насміхаються і роблять собі з бідних селян, доведених ними до такого жалюгідного стану, пам'яткові знімки.

5-10 квітня. Дні проходять без будь-яких змін. В терені наразі спокійно. Хоч військо переїжджає по терені, але на ніч не залишається по селах.

11 квітня. В лісі миємось і чистимось та направляємо білизну. Ввечорі йдемо до Явірника й до Божого гробу в церкві.

Ще перед відмаршем до церкви, наш сотенний командир звернувся до нас з гарячим словом-апелем.

12 квітня. Цивільна сітка в порозумінні з господарчим сотні приготовляє великодній обід для сотні.

13 квітня. Великдень. Чудова погода. В терені неспокійно. Ми — в лісі між селами Поруби — Гута — Ясенів, недалеко від шосе, по якому час від часу переїжджають відділи польського війська.

З дощок робимо столи і лавки. Столи застеляємо пахучим сіном. Священик править Воскресну утреню. Сонце підноситься з-за гори і золотим промінням заливає долину. У великому зворушенні, з глибоким пієтизмом і вірою, співаємо "Христос Воскрес!". Не одному з нас капають сльози з очей, кожний лине думкою до своїх рідних: де вони тепер, чи знають про долю свого сина?

По короткій промові нашого священика ділимося свяченим яйцем, складаючи собі дружні побажання. З нами майже ціла цивільна сітка району, а також ціла СБ. Всі ми зійшлися нині як одна родина, — три основні формації новітнього українського визвольного руху, кожна з окремим завданням, але всі під одним проводом і всі вірні одній ідеї: "Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї!"... Промовляє провідник СБ, Карло. Ми всі у піднесеному святковому настрої. До нас долучаються селяни, а головно дівчата, які на нашу велику радість виводять гаївки. Стає весело й гамірно. Як скоро минає час! Ось уже і вечоріє.

Нагло від сторони шосе чуємо кулеметні постріли. Це польська стежа стрінулась з нашою заставою. Поляки мають трьох убитих і двох ранених. Ранені — поручник і сержант. З нашої сторони тяжко ранений стр. Ворон.

1 травня. Наша сотня в своєму терені. Надворі весна, повна чарів і краси. Природа розбудилась до життя, до чинів, до радости. Та, в наших селах — цвинтарна тиша. Ворог насильно вигнав людей з їхніх відвічних земель у незнане. Все їхнє майно розграбоване...

Цього дня долучаються до нас деякі члени цивільної сітки, а по полудні з кількома стрільцями і членами цивільної сітки йду до санітарного пункту, який знаходився недалеко місця постою нашої сотні.

Після подання клички відкрилася покривка отвору і ми

зайшли в глибину криївки — санітарного пункту. Ранені й хворі вояки радіють нами. Вони цілими днями не бачать сонця, а виходять з криївки тільки вночі. Сидять там при світлі нафтової лямпи, здебільша — в потемках.

Жартуємо з трьома молодими, стрункими дівчатами-санітарками, які повні життя і надій на краще. Вони, хоч самі ще дуже молоді, з материнською любов'ю піклуються пораненими і хворими стільцями. Ділимося з друзями найновішими вістками, потішаємо всіх та обіцяємо, що незабаром зайдемо до них знову, як тільки матимемо нагоду.

2 травня. Цього дня поляки виселили село Ясенів. Методи виселювання такі самі, як всюди. З виселених сіл забирають на вози все, що залишилося по людях. З обсерваційних пунктів бачимо, як польські вояки вантажать на підводи залишки бараболі з землянок і рештки мізерного майна. Ми в свою чергу заходимо ввечорі до виселених хат і забираємо ту мізерну решту, що залишилась по наших рідних.

7 травня. Ми весь час у марші. З одного району йдемо в другий, і знову назад. Тоді довідуємось, що арештовано нашого священика з Володжа й вивезено невідомо куди й за що.

8 травня. Цього дня у вечірніх годинах наткнулася на нас польська стежа. Ми привітали її вогнем з крісів і вона накивала п'ятами, залишаючи вбитих і ранених. Ми зайшли в ліс біля Крецова, де зайняли становища й відпочиваємо.

10 травня. Ми в лісі над селом Липа. Цього дня поляки вивезли селян з Явірника. У лісі біля Дилягови члени СБ попали у ворожу засідку і потерпіли великі втрати. Було кількох убитих, а двох попало в руки ворога.

11 травня. Ми біля села Жогатин. Стрілецтво пере білизну, миється і направляє одяг.

12 травня. На старих становищах. Стрілецтво приступає до сповіді й причастя.

14 травня. Далі на цьому самому місці. Щепимося проти тифу. Ввечорі йдемо до села Лончкі й від солтиса вимагаємо кілька штук худоби.

18 травня. Сотня стоїть постоєм близько згаданого попередньо санітарного пункту. Йду з кількома стрільцями до знаної мені криївки. Доходить сопух немов розложених людських тіл. Коли ми дійшли до місця, де давніше була землянка, побачили тільки велику яму. З усього видно, що землянка була висаджена в

повітря. Найближчі дерева пошматовані ґранатами і крісовими кулями, трава випалена, земля змішана з людськими кістками і шматками тіла. Засипаємо тлінні останки друзів землею, щоб лиси й птиці їх не розтягали.

Як виявилося пізніше, поляки зловили двох членів сітки, які знали цей пункт. Коли поляки обступили криївку й накликали повстанців здатися, з замаскованих отворів криївки посипались на них стріли хворих стрільців. Поляки вкинули розривні ґранати в отвори землянки і знищили її враз з усіма її жителями...

Цього ж дня у Володжі, застукані в криївках — Луговий і Крук вчинили самогубство, щоб не попасти живими в руки ворога. Обидва вони згинули на очах — один своїх батьків, а другий — своєї молодої дружини і двоїх діточок.

21 травня. Дістаємо листи від перших виселенців з наших сіл, які вже опинилися на понімецьких землях. Серце щемить з болю, коли читаємо про подробиці їх виселення з рідних сіл та про обставини життя на місцях їх нового поселення, серед ворожого польського населення, яке дишить пекельною ненавистю до всього, що українське.

22 травня. В наших теренах ситуація дуже важка. Всюди панує німа тиша, що дуже від'ємно впливає на психічний стан людини. Це ж бо майже місяць часу не бачимо нікого з людей, крім себе самих — членів нашої сотні. Як тільки побачимо інших людей, то відразу б'ємо, бо знаємо, що це можуть бути тільки наші вороги.

Стоїмо постоєм над виселеним селом Грушівка й обсервуємо рух на дорозі. Поляки далі роблять облави в терені. Наші стежі звітують про облаву в нашому лісі, про її засяг і про розташування кулеметних гнізд. Вибираємо найдогідніше місце для прориву, маскуємося і ждемо. Час минає поволі в нервовому напруженні; години видаються днями. Стягаємо стійки ближче до себе, щоб ворог нас передчасно не завважив. Мимоволі приходить на думку, що може це вже останній наш бій і останній день життя. Перед очима перебігають дні цілого життя, а зокрема час проведений в УПА. Пригадуються дні юнацтва в ОУН, праця у цивільній сітці відділу самооборони, а далі часи УПА, вишкіл, маршування зі співом повстанських пісень на повні груди, лекції свобідного навчання минулого України, дні подвигів-радости і моменти смутку в рядах УПА...

Ці думки перериває нагло наказ: перепустити, якщо буде

можливо, передню ворожу стежу в середину наших становищ, а першу ворожу лаву підпустити якнайближче до себе. Кожний стрілець мав взяти "на мушку" свого кріса одного ворожого вояка, а на дану команду — привітати крісовим і гранатним вогнем та йти на прорив!

Здалека доходять до нас невиразні ворожі голоси. Ми ждемо. Погода чудова. Теплий лагідний вітерець грається з листям дерев і лагідно колише гілки в різні сторони. Дерева й кущі повністю розвинені, їх зелень маскує нас цілковито. Тихенько обмінюємося своїми спостереженнями, голосно говорити заборонено. Ще раз перевіряємо, чи все у нас в порядку. Міцніше притискаємо приклади крісів до рамен і лиць та ждемо ворога...

Гамір наближається, вже чути досить виразно перекликування ворожої стежі. Ось вже бачимо їхню стежу, бійців у зеленобрунатних військових одягах, з "ожелками" на рогатих шапках. Вони йдуть дуже обережно і поволі, розглядаючись на всі боки, з папашками в руках, готовими кожної миті сипнути градом олова за одним потиском вказівного пальця. Ми хотіли б впустити їх в середину наших позицій, а тоді наскочити на них ззаду і взяти в полон живими, без стрілу. А тоді підпустити передню лаву на дуже близьку віддаль і завдати ворогові великих втрат, та це нам не вдалося.

Ось передня ворожа стежа зрівнялася з першою лавою нашого стрілецтва. Ще секунда-дві, і нагло ліс здригається від несподіванки. Зривається несамовите клекотіння скорострілів, поодинокі постріли з крісів, серії з папашок, крики "Слава!" всуміш зі стогонами і зойками ранених та вмираючих, безладні крики польської команди, — все це зливається в якусь дику музику-джез смерти.

Вже перші постріли наших стрільців скосили до ноги польську стежу. Відразу на чергу прийшла перша наступаюча ворожа лава. З цими ми не мали клопоту, всякі комбінації були вже зайві. Напасники падали як мухи під градом наших куль. Ідемо в прорив з криком "Слава!", від убитих забираємо зброю, якщо вона лежить вільна, — робимо це все в бігу, на щось інше немає часу. На нас чекає ще друга ворожа лава, через яку мусимо пробитися. Але і це пішло нам легше, як ми сподівалися.

Сильний сконцентрований кулеметний вогонь та кільканадцять вибухів наших ґранат, тут і там рукопашний бій, і ми прорвались з ворожого кільця.

По нашому боці трьох друзів пропало безвісти, не знаємо — вбиті вони, чи ранені, чи просто не долучилися до нас. По ворожому боці ми начислили 15 убитих, число ранених покищо невідоме. Здобули ми кілька крісів, три папашки та багато амуніції.

24-28 травня. Деколи й цілий день відпочиваємо, варимо бараболю і м'ясо. Кілька разів переходимо з лісу в ліс. Один раз викрила нас польська стежа. В лісі над Лубенкою відпочиваємо й влаштовуємо Свято Героїв. Програма дуже скромна, але і це підносить стрілецтво на дусі і ще більше єднає нас в одну нероздільну родину. Квартируючи в Липському лісі, чуємо глухі вибухи ґранат. Це поляки мінують наші розконспіровані криївки. Вони вже частинно переводять в дію плян заселювання поляками українських сіл. Довідуємось про їхні дальші пляни: в Жогатині має бути станиця поліції, а в селі П'яткова — уряд безпеки.

29 травня. Над ранком стежа доносить, що поляки йдуть облавою в нашу сторону. Відходимо в Рудавський ліс. По дорозі переходимо попри Корінецьку Волю і з узгір'я оглядаємо верхи будинків містечка Бірча, яке тепер аж кишить від маси польського війська.

Цього дня десь відлучився від сотні й пропав безвісти стр. Оріх.

Ввечорі у Крецівському лісі варимо вечерю і відпочиваємо.

1 червня. Над нашими становищами перелітають польські літаки та засипують обшири лісу летючками, щоб ми здавалися.

2 червня. Ми далі на наших старих становищах. Зранку наша розвідка доносить, що польська стежа йде в нашому напрямі. Те саме зголошують і з другого боку. Ліс досить великий, тому нам тяжко зорієнтуватися, що саме плянує ворог. Вибираємо становища на краю лісу і ждемо. Чекати довго не приходиться. Вже коло 9-ої години польська стежа наткнулася на нас і по короткій перестрілці відступила. Ми за нею не пішли. Вкоротці наші стійкові доносять, що поляки йдуть облавою в нашу сторону. Ми нетерпеливо ждемо, — вже бачимо їх, як сунуть лавою один близько одного. Підпускаємо їх якнайближче, а тоді вітаємо цільним вогнем та без більших труднощів прориваємо їх лінію.

Поляки порозбігалися по лісі, хто куди. Ми знову вибираємо становища і ждемо. Є якраз полудне. Сонце жарить

немилосердно. Чекаємо, щоб якнайскоріше настав вечір, та хвилини тягнуться дуже поволі. І, знову припускаємо їх близько, засипуємо градом куль і прориваємося через розстрільну. Поляки, мабуть, не сподівалися, що ми будемо так близько.

Щоб остаточно відв'язатися від ворога і перейти в глибину лісу, нам треба б перейти головну дорогу Сянік-Бірча, яку сильно охороняло військо. Висуваємо стежу й обсервуємо шосе. Там снуються панцерні авта і швендаються польські вояки. Перейти шосе небезпечно, тому сходимо направо, окопуємося на горбку і чекаємо вечора, очікуючи теж нового наступу поляків, які напевно пильно слідкують за нашими рухами.

Щасливо без бою ми діждалися вечора. Наші втрати того дня: — 7 ранених і трьох пропавших безвісти — Олень, Славко і Вовк. Наша здобич — один машиновий пістоль, кілька крісів, далековид і кілька військових торб. Все це підхопили друзі на бігу від убитих поляків. Змучені, голодні та виснажені цілоденним боєм, маршуємо цілу ніч.

3 червня. Над ранком заходимо в Тирявський ліс. По короткому відпочинку маршуємо далі на південь в напрямі Карпатських гір. В теренах нашого дотеперішнього діяння аж кишіло від польського війська. Залишитися далі на місці означало наражуватися на майже безперервні сутички з ворогом і дальші втрати: по кожній сутичці ми когось не дораховували в наших рядах. Ранених, вбитих, чи пропавших безвісти, було в наших реєстрах щораз більше, тому наше командування рішило звільнити наші дотеперішні терени і податися в гори, щоб там пов'язатися з карпатськими відділами УПА і вищим проводом та спільно вирішити нашу дальшу долю. Терен ставав уже чужим для нас. Щоб продістатися в Карпати з можливо найменшими втратами, ми мусіли перейти теж частину терену, заселену виключно поляками. Це була посянська рівнина, позбавлена також більших обширів лісу.

4 червня. Над ранком ми дійшли до Семушівського лісу. Вже два дні проминуло без сутичок. Стрілецтво починає знову приходити до себе, але виринула нова проблема — голод. Ми вже поз'їдали всі наші "залізні порції" і все більше дошкуляв голод. Ввечорі кількох стрільців пішло в опустіле село Семушова по картоплю, але повернулися з нічим. Мешканці довколишніх польських сіл пограбували до тла все майно українських селян, яких звідтіля прогнали.

5 червня. Ми цілий день на старих становищах. Голод дошкуляє все дужче. Ми не їли нічого вже повних два дні, стрілецтво виснажене. Не дай Боже ворожої атаки, — ми ледве чи були б здібні до бою... Стрільці використовують відпочинок порізному: миються, латають одяг і білизну, переводять відвошивлення. Еге ж, крім голоду маємо вічний клопіт з невідступними "опікунами" кожного вояка, які, як кажуть жартом хлопці, не опускають людини навіть у найгіршій біді. При розпалених вогнищах стрільці тримали високо над полум'ям свої сорочки і інші частини спідньої білизни і в такий спосіб очищували себе від небажаних галапасів.

Щоб придбати дещо харчів і обманути ворога, переходимо Сян і подаємось на польські терени. В польському селі Лішні забираємо з собою три штуки худоби. Нагло в селі почалася безладна стрілянина, затарахкотіли постріли з усіх довколишніх польських сіл. Галас був такий, немов тут велася справді велика битва. Як виявилося, стрілянину розпочав відділ польського війська в Лішні, але щойно тоді, як ми вже відійшли в дальшу дорогу, отже поляки стріляли зовсім навмання.

6 червня. Над ранком ми заквартирували в Терепчанському лісі. Страшенно голодні. В додатку, поблизу немає води. Командир заряджує надзвичайну обережність. Стрільці беруться до праці, щоб не пропала навіть краплина цінної коров'ячої крови. Дехто варить її, дехто п'є сиру, ще теплу. Без соли — вона має огидний смак. Інтенданти розділюють м'ясо, але їсти його заборонено, щоб стрільці не дістали шлункових болів по дводенному голодуванні. Зі Сянока і по шосе Сянік-Мриголод доходить до нас гук моторів. Видно, що польське військо не дрімає.

З недалеких польських поселень долітає до нас великий гамір і регіт дітвори. Мимоволі це нас дратує. Яка велика різниця! Правний господар цих теренів прогнаний зі своїх предвічних осель, українські села попалені, всюди панує гробова тиша, замість людей — залишилися тільки похилі хрести на могилах, де спочили наші батьки і недавні ще наші друзі... Всевишній в небі бачить цю німу скаргу і важке обвинувачення за безмір кривд, завданих мирному українському населенню захланним західнім сусідом, і допоможе нам у нашій святій оборонній боротьбі.

Настав вечір. Ми вже не в силі витримати без їжі, маючи в руках шматки свіжого м'яса. Командир дає дозвіл запалити вогні.

Стрільці настромлюють на довгі патики куски м'яса і печуть його на вогні. Не ждемо аж воно спечеться добре. Жадібно гриземо напів спалене і напів сире м'ясо без соли. Кров з недопеченого м'яса стікає кожному по бороді, але ніхто не церемониться, тільки їсть "аж тріщить". По вечері збірка і швидкий марш, щоб запобігти шлунковим болям. Але ніхто не захворів.

7 червня. Над ранком заходимо в Костарівський ліс. Паде дощ, повітря дуже похолодніло. Їсти знову немає що, осталися тільки марні рештки сирого м'яса. В польські села не заходимо, бо околиця тут без більших лісових масивів, крім того, нам спішно продістатися в гори. Маємо перед собою доволі велику беззахисну рівнину, яку мусимо швидко подолати, щоб ворог не помітив.

Дощ паде й позимніло, але вогнів палити не можна, щоб ворог не спостеріг диму. В кожному рої один або два стрільці мають брезентові шатра, з яких робимо намети і тулимося та тиснемося докупи під ними. Одяг наш мокрий, тіло стрясають дрижаки. Взуття наше перемокле і з кожного з нас клубом іде пара, немов з кітла кип'ячої води, — паруємо "на цілого". Спати в такому стані дуже тяжко, якщо взагалі можливо. До того ж — ми в незнаному нам терені, за вийнятком кількох стрільців, що ходили в Бескид з поштою або зв'язком.

Живемо з хвилини на хвилину, не знаючи, що нам принесе найближче майбутнє. Та по всяких пережиттях ми вже й не дбаємо про це. Стрільці в собачому настрої, кленуть погоду, комуну і поляків. Куди далі підемо, що буде з нами далі, які пляни на майбутнє — не знаємо. Все виглядає нам чорно. Знаємо, що йдемо в Карпати і що там ми повинні з'єднатися з карпатськими відділами УПА. Таборуємо майже у відкритому терені. Цієї ночі плянуємо перескочити відкритий терен і продістатися у більший обшир Одрехівського лісу.

Нарешті стемніло. Рушаємо в дорогу і йдемо цілу ніч приспішеним маршем. Та чи можна довго приспішувати кроку, коли земля мокра, болото чіпляється взуття, а ми маршуємо полями, де все засаджене яриною або засіяне збіжжям... По цілонічному марші вже було видно, що таки не зможемо осягнути наміченої цілі, тому над ранком заходимо в маленький лісок коло села Дудинці.

8 червня. Зайшовши в лісок, ми зайняли становища, виставили стійки, запалили вогні й почали пекти рештки м'яса, що залишилися нам ще з двох останніх днів. Дощ перестав падати, але

все було мокре, навколо мряка. Та це було нам на руку, бо ми могли сміло палити вогні. Стрільці в душі просили Бога, щоб дозволив спокійно перебути в ліску через день, а ввечорі вирушити в дальшу дорогу і над ранком осягнути бажані нам обшири лісів. День пройшов спокійно і ми були вже певні, що "нині нічого не станеться". Бунчужний вже навіть заплянував вислати стрільців у довколишні села, щоб придбати харчі. Нам здавалося, що можемо трохи "розконспіруватися", бо були певні, що по новому цілонічному марші зайдемо в далеко безпечніші й більші обшири лісу. Та ба!

Вже вечоріло, коли нагло ліс стрепенувся від серій кулеметних пострілів. Заскочені, залягаємо на становищах і в напруженні чекаємо. Ліс ще далі мокрий. Стрілянина посилюється на лінії чоти к-ра Іменного. Звужуємо кільце оборони і підсилюємо загрожений відтинок. Довідуємося, що к-ра Громенка немає між нами. Він ще раніше пішов на розвідку на край лісу з кількома іншими друзями. Починаємо непокоїтися, чи не сталося з ними щонебудь поганого... Але ось поляки наступають. Чуємо вже слова їх команди.

Перший ворожий наступ заломився під сильним вогнем скріпленої чоти Іменного. Настає коротка передишка, яка здається нам вічністю. Та за хвилину знову чуємо людські крики і стогони, змішані з вибухом ґранат та "татаканням" кулеметних серій. Бій кипить. Крики "Ура!" і "Слава!" зливаються в одну дику фугу смерти.

Бій триває вже кільканадцять хвилин. Та ось стріли рідшають і поволі все втихає. Ворог, видно, настрашений нашим криком "Слава", а ще більше нашим сконцентрованим вогнем, припускаючи, що ми йдемо в прорив, волів вицофатися.

Ми робимо збірку і обміняємося детальними спостереженнями з бою. Бачимо ясно, що порівнюючи з усіма дотеперішніми боями, цим разом ворог наступав найзавзятіше. Ворожі офіцери видавали накази польською мовою, але матюкалися "на русском язикє". Це, видно, був спецвідділ для боротьби з бандерівцями, очолений московськими старшинами. Стрілецтво розлючене і готове на все.

По нашому боці маємо чотирьох убитих. Впали: командир другої чоти Іменний, кулеметник Слива, стрільці Терка і Чорний. Жаль, лють і бажання помсти наповняли наші серця, коли ми прощалися на лісовій поляні з нашими чотирма друзями. Це була

найбільша втрата, яку ми мали в сутичках. Кільканадцять таких боїв і — з нашої сотні не залишиться нічого... Ворожі втрати нам невідомі, але на шляху ворожого відступу було багато крови і столочені сліди, кудою ворог тягнув за собою своїх вбитих і ранених.

9 червня. Пригноблені втратою наших дорогих друзів, маршуємо мовчки цілу ніч. Над ранком зупиняємося в лісі над селом Вислік Великий. Всі ми дуже втомлені. Гори, які здалека видавалися нам вимріяним спасінням, давалися нам тепер сильно взнаки. Приємно було дивитись з гори на чудовий краєвид, на рідні села, неначе писанки, але дуже важко приходилось нам дряпатись безупину на верх, то знову сходити вниз. Відпочивати доводилось дуже коротко. До того, дуже нам дошкулював голод. Ми надіялись, що у Вислоці здобудемо бодай трохи бараболі, але там було стільки польського війська, що про відвідини села не могло бути й мови. Під час нашого маршу ми мусіли кількакратно змінювати напрям, щоб оминути зустрічі з ворожими відділами, які залили весь терен. Це не помагало втихомирити наших нервів, о ні!

Ось переходимо шлях Вислік-Карликів і несподівано зустрічаємося з поляками. По короткій перестрілці ми відчепились від ворога. Безвісті пропав тільки стр. Гупало. Але ворог далі наступав нам на п'яти. Цим разом він був певний себе. Всі наші села були вже виселені, харчів ми не мали звідки дістати та й амуніції було в нас вже таки обмаль.

Ворог бачив, що ми голодні й виснажені, тому старався не дати нам ні хвилини спокою. По короткій перестрілці ми знову відв'язались від ворога. Погода була погана: цілий день наперемінки — то сонце пекло немилосердно, то знову лив зливний дощ, зовсім немов під тропіками. Посуваємось вперед немов очманілі, продираємось з трудом через яруги, потоки, густий чагарник, не знаючи навіть добре, в якому напрямі йдемо.

Щойно пізно по полудні довідуємося, що тієї ночі маємо перейти біля Команчі залізничний шлях і ріку Ославу та продістатись в обшир великого лісу Хрищата. Під вечір займаємо становища під горою біля села Репедь. Ми займали частинно широку поляну, частинно ліс. Не відпочивали довго, бо ось надбіг виставлений нами вартовий і зголосив, що поляки йдуть за нашими слідами прямо на наші становища. Тому, що ми мали добре місце обстрілу, рішили таки на місці прийняти бій, бо й так

було вже пізно, а вночі перейти в Хрищату. Залягаємо на становищах і ждемо.

Вже чуємо голоси поляків, що надходять. Чуємо їх команду, щоб розтягнутися в розстрільну. Вже бачимо їх, як вони то залягають, то знову підриваються і розстрільною підсуваються все ближче до нас. Кожний з нас вимучений до краю цілонічним маршем і цілоденним гонінням, кожний голодний і злий як сто чортів, але нема ради, мусимо битися і перемогти! В нервовому напруженні ждемо наказу до бою, а покищо тримаємо на мушці крісів вибраних напасників, що все ближче підходять до нас по свою смерть.

Нарешті наказ: Вогонь! — Заграли наші скорострільні, заляскали кріси, стрепенувся ліс. Немов під подувом вітру попадали один за другим наступаючі вояки у високу траву. Вбиті, чи притаїлися? По кількох хвилинах музика-стрілянина урвалась, настала тиша. Ворог теж мовчить, немов приголомшений несподіваним гарячим прийняттям. Ми пильно обсервуємо ціле передпілля. Де тільки ворухнеться трава, туди відразу летять наші кулі. Та ми не тріюмфуємо, ні, бо ось з долини немов мурашня висипалась, — це надбігають нові польські сили. Нам стає моторошно. Набоїв у нас не так аж багато, а до ночі ще хіба дві години...

Ворог перехоплює ініціятиву. Поляки нагло зриваються і зі страшним криком "ура-а!" ідуть на нас в атаку. Та це нам не першина. Холоднокровно беремо одного за одним на мушку і кладемо їх ниць як снопи. А коли наступаюча лава наблизилась до нас на кільканадцять метрів, в рух пішли ручні ґранати, наші і їхні. Зчинилось пекло. Клуби диму летіли вгору, на голови падало галуззя з дерев. Поляки таки не дійшли до нас, мусіли знову залягти, забагато їх скосили наші цільні кулі.

На хвилинку замовкли постріли, а відізвались голоси. Поляки кричать до нас, щоб ми здались, бо такої України, як ми хочемо — ніколи не будемо мати. З нашого боку падуть оклики: "А за що ви б'єтесь? За безбожну комуну і за Москву, яка поневолює і нас, і вас?" — Дискусія стає щораз гарячіша, а далі переходить у вульґарну лайку. Командир "замикає" дальшу "дискусію", тим більше, що ворог не перестає обстрілювати з кулеметів ті місця, де тільки заворушиться трава, зраджуючи запального "дискутанта". З долини тим часом далі підсуваються свіжі ворожі підкріплення.

Підкріпляємо і ми свої сили здобутим від ворога хлібом і консервами, розділяємо захоплену в нього ж амуніцію, поправляємо дещо наші становища і гарячково ждемо на дальший хід подій. Вже темніло, дощ не переставав лити, кожний з нас мимоволі здригався від холоду й перевтоми. Відколи я був в рядах УПА, я не пам'ятаю тяжчої днини, як цей наш перший день у Карпатах, дев'ятого червня 1947 року. Ох, коби швидко настала ніч!

Нагло ворог відкрив пекельний вогонь з кулеметів і крісів. Поляки стріляли розривними і світляними кулями, що наче рої бджіл летіли прямо на нас. Ми лежали тихо під прикриттям кущів і дерев, не відзивались, ждали. Ворожий вогонь все більше дужчав, аж нараз затих, немов його "заткало". Ми знали, що це значить. Ворог готовився в атаку. Цим разом віддаль між ним і нами була значніша, бо ми його не підпускали так близько, як за дня. Лежимо якийсь час спокійно, притулені до холодної і мокрої землі з готовими до дії ґранатами. І знову лунає дикий вереск поляків — Ура-а! — змішаний з вибухами їхніх ґранат.

Нарешті прийшла наша черга. Реваємо ще сильніше "Слава!", кухарі б'ють щосили в баняки, в яких за добрих часів варили нам смачну страву, і ми всі як один кидаємо в наступаючих поляків ґранати, одну серію, а відтак другу. Ворог, що наступає, заломлюється. Наступати йому дуже важко, бо на передпіллі грузьке болото і чимало стятих кулями дерев та гілляк, а до того — стає щораз темніше. Тепер ми перебираємо ініціятиву в свої руки. Починаємо сікти їх з усіх наших кулеметів і таки змушуємо ворога до відступу. В душі дякуємо Богу за поміч, впевнені, що цього дня ворог вже більше не наважиться нас атакувати.На наказ командира висуваємо стежі й обережно рушаємо в дорогу за ними.

Найбільше втрат цим разом має наша чота к-ра Залізняка, яка була висунена найближче до ворога і яку поляки весь час намагалися клином відрізати від решти нашої сотні. Та це їм не вдалося. З чоти згинули кулеметник Коваль і Буря. Ройовий Гонтар був важко ранений в голову і дуже маячив, так і видно було, що сердега довго не потягне. Легше поранений був стр. Дуб.

Ми вийшли з лісу на поле. Дощ нарешті перестав падати, подув теплий літній вітерець, який нас поволі осушував і освіжував наші знеможені тіла. Віддихаємо з полегшенням на повні груди. Ось і місяць виринув з-поза хмар і освітив лагідним

світлом всю околицю. В долині бачимо залізничний шлях, що його маємо перейти, і ріку Ославу, а там далі за нею темніє-дрімає славний обшир лісу Хрищата. Туди нам стелиться дальший шлях.

11 червня. Світало. Черговий день не заповідався добре. Вже около 7-ої години ранку наша стежа зголосила, що поляки йдуть розстрільною в нашу сторону. Ох, знову буде гаряче. Щойно ранок, а ворог уже на наших слідах, хто знає, що може статися до вечора...

Командир заряджує відмарш. Всі напоготові, тихо шнурком маршуємо глибиною лісу. Нагло нас обстріляно. Відстрілюючись, посуваємося вперед без зупинки, не можемо однак відв'язатися від поляків, що нас переслідують. Такий марш тривав досить довго і коштував нас багато нервів. Стрільці трималися близько один одного, щоб, бува, часом не відлучитися від відділу, бо тоді пиши пропало. Крім команди відділу, що мала мапи й компаси, та ще командира Байди, який знав трохи терен, всі ми йшли навмання в зовсім незнаній нам околиці.

Та ось ми наблизились до якоїсь поляни. Тут на нас посипався сильний вогонь з кулеметів і автоматів. Ми були в оточенні! За нами ззаду гнався ворог, який ввесь час нас обстрілював, насідаючи нам на п'яти, а тепер ще й спереду дістали ми сильний вогонь. Перемучених стрільців почала вже огортати розпач, — що далі робити? Кожний просив Бога, щоб не бути раненим і не попасти живим в руки ворога. Однак наш командир не розгубився. Він дав команду — сконцентрувати вогонь в один бік і йти на прорив!

Зчинилося пекло. Ми стріляли і мов навіжені гнали вперед з диким криком, готові на все. Так ми ввігналися несподівано на польську лінію на шляху між селами Бистре і Рябе. Польські вояки лежали по обидвох сторонах дороги скупчені як оселедці. Не було часу на будь-яке вагання. З найближчої віддалі стріляємо прямо в ворожу гущу і йдемо одчайдушно в рукопашний бій. Поляки, мабуть, цього від нас не сподівались. Ми впали на них, як фурія, з того боку, звідкіля вони нас не сподівалися. Вони розгубилися і почали в паніці тікати.

Продираємося через дорогу. Від вбитих поляків забираємо зброю і наплечники, в яких були дорогоцінні для нас харчі. Бігом дряпаємося на верх найближчої гори. Стрілянина втихає. Охлялі й докраю виснажені, робимо легенями як ковальськими міхами. Поволі долучуються до нас рештки відділу. Рахуємо втрати.

Немає між нами раненого давніше доктора Шувара, стрільців Когута і Грома та ройового Тора.

Відпочинок наш був короткий. Ворог знову наступає нам на п'яти. Приспішуємо марш, йдемо і підбігаємо розстрільною, дряпаючись поміж скелями. І знову ми відв'язалися. Маршуючи дальше, бачимо перед собою свіжо витоптану стежку. Не було сумніву, що ворог був тут зовсім недавно і напевно є зовсім близько нас. Командир заряджує постій. Стрільці, де хто стояв — падають на землю і відпочивають. Зближався вечір, на який ми дуже чекали.

11 червня. Вечоріло швидко. Ми отаборились на невеликій горі, добрій до оборони, і почали готуватися до сну. За той час знову почав падати дощ, на дворі було холодно. Стрілецтво тулилось попід стовбурами дерев. Командир вислав кількох стрільців до поблизького села Миків за харчами, бо голод дуже дошкуляв кожному. По якомусь часі повернулися два стрільці і зголосили, що в селі є польське військо. Стрілецтво посумніло. В напруженні чекаємо повороту решти друзів, але нараз чуємо в селі стрілянину. По довшому нервовому очікуванні прийшли наші стрільці, всі здорові та ще й принесли бараболю. Запалюємо вогні й починаємо варити і пекти картоплю, яка від довшого часу була майже єдиним засобом нашого харчування.

Стрілець Бук розповідає про свої пригоди в селі. Коли наша групка завважила, що в селі є польське військо, вислала відразу двох стрільців до командира, а решта обережно зайшла в пивницю порожньої хати, де й знайшли бараболю. Стрільці поспішно обладувались цінною добичею і швидко подались у бік лісу, а сам Бук нишпорив ще поміж кіньми і возами, яких було повно в селі, шукаючи м'ясних консервів і хліба. На жаль, не знайшов нічого. Тоді заліз крізь вікно до пивниці другої хати і там знайшов повно консервів і хліб. На горе, в той час увійшли до хати два польські вояки і з ліхтарнею зійшли до пивниці, де завважили стр. Бука і він ледве втік звідтам. Саме тоді почалася в селі стрілянина.

Попоївши пісної картоплі, маршуємо далі.

12 червня. Над ранком знову займаємо становища і відпочиваємо. Час від часу перелітає дощик, є досить холодно. Цей день проходить спокійно. Дехто спить, хоч "скроплений" дощем, більшість скулені сидять попід деревами. Кожний думає про свою долю і долю своєї сотні. Ніхто не знає куди ми йдемо, а

командир мовчить. Може сам не знає, а може знає та не хоче сказати з огляду на можливість зради, якщо б котрийсь з нас попав живим в руки ворога. Дотепер кілька зв'язкових пунктів, на яких наш командир сподівався дістати зв'язок, були або викриті, або порожні. Якраз нині к-р Байда з кількома стрільцями подався на зв'язковий пункт.

— Під вечір повернувся зі зв'язкового пункту к-р Байда, має якісь вістки. Вже кружляють поголоски, що маємо перейти чехо-словацький кордон, зробити рейд по Закарпатті, а відтак перейти назад на схід і податись глибше в Україну. Побачимо.

13 червня. Над ранком заходимо на узгір'я більшої гори і стаємо тут постоєм. Заповідається гарний день, хоч ранок таки холодний. На полянах видніють невеликі клаптики снігу. Та ось небо випогодилось. Вершки гір виглядають маєстатично, долини далі ще закриті мрякою. Які чудові ті наші Карпати! Вид немов не з цього світу. Гостре повітря додає ще більше апетиту, а їсти нема що... Можемо тільки відпочивати. Стрільці вже виразно попухли з голоду, але гумору не втрачають. Один одного "підтягає", нібито дивуючись, як то кожний виглядає округлий і випасений як на курорті. Гріємось на сонці, дехто сушить промоклу одежу, а є і такі, що бродять по поляні й збирають квасець. І знову сиплються гіркі жарти: не зле нам поводиться, погода гарна, повітря чудове, поляна зеленіє, пасися, брате, скільки завгодно.

По обіді к-р Байда, сотенний політвиховник Зорян, д-г Книш і інші, як охорона — разом шістьох, прощаються з нами і відходять у трикутник на зв'язок з к-ром відтинка Реном.

Вечір застав нас у лісі біля сіл Манів і Щербанівка, не дуже далеко від чехо-словацького кордону. У нас не було сумніву, що будемо переходити кордон, хоч офіційного повідомлення про це ще не було. Стрільці помітно повеселішали. У кожного вступив новий дух і надія на краще. Нам здавалося, що будемо вступати в інший світ, цивілізований, заселений більш людськими істотами, бо дотепер ми, немов дикі звірі, переслідувані сильнішим ворогом, блукали по лісах і згарищах та пустелях колись цвітучих українських сіл. Не диво, що кожний радів можливістю бодай короткого відпочинку в кращих обставинах, а зокрема — заспокоєння постійного голоду. Також наш одяг і головно взуття — були в дуже жалюгідному стані. Чомусь ми так думали, що з чехами нам буде легше воювати, бо ми знали, що чехи не дуже то завзяті вояки.

По відході к-ра Байди наш командир перегрупував наш менший числом відділ, формуючи дві чоти і підсилюючи польову жандармерію (ПЖ). Так уже в нас водилося, що члени ПЖ звичайно йшли перші в стежу чи розвідку, або йшли на чолі маршуючого відділу, отже завжди були більше, ніж інші, виставлені на небезпеку. Вони мусіли бути більш чуйні й все готові зі зброєю в руках.

Вже темніло, як командир вислав кількох стрільців до села Зубраче по харчі. По кількох годинах вони повернули, обладовані картоплею. Настрій стрілецтва кращає, варимо бараболю і їмо досхочу.

14 і 15 червня. Час минає без більших пригод. Сидимо замасковані в лісі, а коли стемніє, ідемо до села Бальниця по бараболю, квасолю і горох.

16 червня. Ще один день проходить спокійно. Ввечорі командир заряджує збірку і офіційно повідомляє, що будемо переходити кордон. Перед тим, як стемніє, йдемо в село по харчі на дорогу, щоб не мусіли відразу розконспіруватися по словацькому боці.

Ідемо в село. Почав накрапати, а далі таки добре кропити дощ. На краю лісу командир показав нам збірний пункт — не дуже то порослу лісову прогалину за Бальницею. З якимсь дивним почуванням заходимо обережно в село, бо багато з нас вже близько два місяці не було взагалі в людській хаті. Село виглядало, судячи по забудуваннях, доволі багате.

Заходимо напотемки до хат, а тут — коти напівздичілі, дико м'явкають і скачуть, як навіжені, роблячи страшний гуркіт, перевертаючи крісла, баняки. І вони теж, мабуть, давно не бачили людей, відколи їх господарів військо вивезло з села. Заслонюємо вікна, щоб не було видно світел, запалюємо вогні й беремося до роботи.

В кожній хаті великий нелад, все поперевертане догори ногами, скрізь велике спустошення. Знаходимо трохи збіжжя і починаємо його молоти на жорнах, або товкти в дерев'яних посудах, щоб здобути бодай жменьку муки і замішати її з водою, щоб усе "трималося разом". Починаємо пекти пляцки. Дехто шукає за білизною, взуттям і іншими речами, що могли б нам стати в пригоді. Наша господарська метушня не тривала однак довго.

Нагло в селі заклекотіли скорострільні; ми почули вибухи

ґранат і мінометних стрілен. Забираємо, що можемо, і вибігаємо з хат. Швидко лучимося з іншими і відходимо спішно на збірний пункт. Стрілянина триває, горить вже кілька хат. Надворі далі паде дощ. Ми як чорти. Так довго і так добре ми маскувалися досі, вже й кордон близько, а тепер ворог таки нас вислідив! Поляки хотіли нас обступити, але наткнулися на наші стежі й застави, які привітали їх кулеметним вогнем. По нашому боці бракує двох стрільців — Тараса і Ґудзика, які пішли були на стежу. — Заходимо в глибокий потік і докінчуємо кухарське діло, — хто допікає картопляники, хто варить горох або квасолю, хто тільки саму картоплю.

По короткому відпочинку маршуємо приспішеним кроком далі, щоб ще сьогодні перейти кордон. Обережно підходимо до граничної лінії, цікавимось укріпленням кордону. Надіємося, що він не такий, як більшовицький кордон на Сяні 1939-41 років, що був обведений колючим дротом з електричним струмом і замінованим полем. За хвилину переконаємося.

Кожний з нас усвідомлював собі вагу тієї хвилини. Це ж ми залишаємо свій рідний край, рідні села і міста, де ми народились, де виросли й провели молоді літа. Залишаємо своїх рідних, могили упавших друзів. Кожний прощається в думках з рідними і найближчими, прощається з тінями упавших друзів. Прощай, Рідний Краю, прощайте, наші рідні, прощайте, колись квітучі наші села, прощайте чудові Карпати! Прощай, замучена українська землице, зрошена ріками невинної української крови, засіяна трупами нескореного Українського Народу!

Боже, де Твоя справедливість, чому допускаєш так багато терпінь для нашого народу?...

...Ми на кордоні. Командир наказує постій. Стаємо лицем до рідного краю і хвилиною мовчанки віддаємо йому наш останній поклін. Командир говорить коротке слово. В імені нас усіх прощає рідну землю і складає приречення, що де б ми не були, — ми будемо робити все можливе для визволення України з неволі.

Широкою розстрільною переходимо граничну лінію. Серединою витоптана стежка, обабіч неї — граничні стовпи. З одного боку напис польський, з другого — чеський. Переходимо кордон без одного пострілу. Світало. Був ранок дня 17 червня 1947 року. Годинник показував четверту годину ранку...

Підпільний провід ОУН-УПА на Східній Лемківщині (над селом Вислік Великий) перед відходом у великий рейд на Захід 19 серпня 1947 р. Сидять або приклякнули (зліва): 1-ий — о. "Яворенко" — Андрій Радьо — капелян куреня УПА, арештований в Австрії і засуджений більшовиками на 10 років каторги; 2-ий — стрілець "Граната", загинув на Чехо-Словаччині; 3-ій — "Мар" — Степан Ґоляш — надрайоновий провідник ОУН-УПА на Лемківщині, щасливо перейшов на Захід; 4-ий — "Давиденко" — надрайонний референт харчування, загинув під час рейду на Чехо-Словаччині; 5-ий — "Карпо" — Осип — районовий провідник в трикутнику, загинув на Чехо-Словаччині. Стоять зліва: 1-ий — "Ворон" — районовий референт харчування, арештований в Австрії і засуджений більшовиками на 25 років каторги; 2-ий — "Чорнота" — Микола Полюжин — районовий провідник (4-го району), загинув на Чехо-Словаччині; 3-ій — "Дух" — Мирон Мицьо — командир зв'язку, арештований в Австрії і засуджений більшовиками на 15 років каторги.

Степан Голяш — "Мар"

БІЙ СОТНІ УПА К-РА "ХРІНА" В ПОЛОННІЙ

Навесні 1946 року, на теренах всієї Лемківщини продовжувалася виселенча акція українського населення до СРСР. Згідно з договором між урядами Польщі й Радянської України, виселення мало назву "добровільного", по суті — було це насильство, получене з нечуваним терором. Щоб не бути насильно вивезеним до Радянського Союзу, безборонне населення сіл хоронилося далеко в лісах. До виїзду, з українських підпольських територій, змушувало українське населення не тільки регулярне польське військо, але також різні польські цивільні банди, які часто організували виселенчі комісії. Як одні, так і другі, проводили свої акції проти українців по-бандитськи: несподівано нападали на людей, грабували їх, вбивали, тероризували, нищили все, що українське. Безборонному населенню, звичайно, помагали повстанці. В боротьбі ОУН-УПА проти Москви і Варшави завжди була єдність між населенням і УПА.

Відділ к-ра Хріна квартирував у лісах над селом Полонна Сяніцького повіту. Перед полуднем прибув селянин з Полонної і повідомив, що до села прибули дві компанії польського війська. В селі Кам'яне стоїть одна компанія. Це разом понад 300 вояків. Штаб польського батальйону заквартирував у Полонній.

Сотенний Хрін з чотовими підготував плян акції проти війська. Під вечір зібрав сотню й розказав стрілецтву про присутність польського війська в наших селах і спитав стрільців, що маємо робити? Вигнати! — загомоніло серед повстанських рядів.

Вечірня молитва відбулася разом з населенням, яке перебувало під опікою повстанців. По вечері наші відділи вирушили на акцію згідно з таким пляном: одна чота під командою бунчужного Боксера піде до села Кам'яне, а дві чоти, під командою к-ра Хріна,

"Мар" — Степан Ґоляш — надрайоновий провідник на Лемківщині (посередині без шапки) між пораненими стрільцями в 1946 р.

подадуться до Полонної. Обидві групи повинні підсунутися до ворожих місць квартирування та вдарити разом на знак червоної ракети.

Чота бунчужного пішла до Кам'яного, де довідалася, що поляки змінили постій і перенеслися в околицю церкви. Бунчужний вислав один рій під ліс, а решта підсувалася до ворога. Несподівано небо освітила ракета, в Полонній почався бій. Компанія ВП в Кам'яному заалярмована.

Наступаємо друзі! — крикнув наш великан Боксер. Обережно, поміж хатами, городами та дорогою підійшли ми до становищ ВП. Почалась стрілянина. Шум і гук кулеметів, крісів, автоматів. Дехто кинув ґранати на польські становища. Поляки відступають вгору села. Та тут попали в пастку. Висланий Боксером рій заатакував ворожу компанію згори, а два рої — знизу. Ворог розгубився. Втікали всі, хто куди міг. По півгодинному бою все втихло.

Повертаємо до села. Маємо трьох полонених. Скільки вбитих поляків — не знаємо, бо важко було побачити серед ночі. В селі ми позбирали зброю, амуніцію та плащі. Прибув до нас к-р Хрін. Усі радіють перемогою. Ми здобули три пари коней з возами та військовим вирядом, два міномети, доволі амуніції до

кулеметів і крісів, знайшли 50 крісів.

У Полонній ворог мав около 30 вбитих і таке ж число ранених. Раненим полякам повстанські санітари зробили перев'язки, а селяни повезли їх до Сянока. У нас було двох ранених — сотенний санітар в груди, а стрілець в руку. Вбитих у нас не було.

Антін Скурчак — "Гук-Косар"

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ЛЕМКІВЩИНИ

Моє рідне село Жерниця Вижня розташоване серед чудової підгірської природи: високих дубів, розкішних та вічно зелених ялиць і сосен, в сусідстві містечка Балигород, що на Лемківщині. Село нараховувало 170 садиб і понад 1000 мешканців. Була там церква, кооператива, 7-клясова вселюдна школа, читальня "Просвіта", при якій діяли самодіяльні гуртки — драматичний і хоровий. Національна свідомість селян стояла на високому рівні.

У цьому селі я народився 23-го лютого 1912 року, в родині Василя та Марії, середньозаможних селян, за австрійської влади. Крім мене, в родині було трьох братів і одна сестра.

По закінченні Першої світової війни, наші землі опинились під польським пануванням. З приводу браку сільськогосподарських та інших необхідних матеріяльних достатків, багато наших людей еміґрувало до інших країн на заробітки. В тому числі виїхав і мій батько до Америки, а згодом старший брат Микола — до Арґентини.

Після повороту на батьківщину в 1922 році, батько купив п'ять гектарів землі та найняв до праці на господарстві двох робітників.

Я одружився з місцевою дівчиною Марією в 1933 році, а вже рік пізніше покликали мене не службу до польського війська, де я відслужив два роки. У 1938 році знову мене покликано на військовий перевишкіл до Перемишля, а звідтам на Чехію, де я брав участь у завоюванні Польщею Заользя. Рік пізніше, тобто на початку Другої світової війни, пішов на фронт проти Німеччини, але по кількох тижнях Німеччина завоювала Польщу і я пішки вернувся в рідне село.

Роки 1939-44 були дуже неспокійні, повні напруження,

очікувань і сподівань наших селян на краще завтра. Одного окупанта українських земель, Польщу, заступив другий, ще жорстокіший — гітлерівська Німеччина, яку проганяв ще інший, дикунський загарбник — більшовицька Росія. Народ наш перестав мріяти про самостійність, — він виступив збройно на захист своїх прав.

Коли в 1942 році в наші сторони прийшов зв'язковий УПА, Остап, я радо включився до підпільної організаційної співпраці та притягнув у її ряди 19 хлопців з нашого села, яких ми перевишколили й створили самооборону. Моїм обов'язком було забезпечити їх зброєю, харчами та іншими необхідними матеріялами і, в порозумінні з Остапом, інформувати їх про дальшу дію.

У 1944 році до нас прийшла сотня УПА к-ра Чорного, яка стояла в Жерниці цілий місяць. Тоді ми разом влаштовували збори, свято зброї по селах, усвідомлювали населення про боротьбу УПА та про загрозу від нового окупанта зі сходу — більшовиків.

В околиці Балигороду діяла тоді сотня УПА к-ра Бурлаки. Одного разу Бурлака зі своєю сотнею заквартирував у Жерниці Вижній і підсилив сотню новобранцями. На його припорученння, ми з Грицем Білим, мали доставити естафету комендантові української поліції в Балигороді. На той час терен був дуже небезпечний, бо вже наближався фронт. Почувши стріли, мій супутник зрезиґнував з дальшої прогулянки і повернувся додому, а я сам подався до Балигороду. Після виконаного завдання, я з поміччю балигородської поліції повернувся щасливо додому.

Коли в жовтні 1944 року в наше село прийшла Червона Армія, почались нові тортури й арешти. Заарештували також і мою 17-літню сестру Теклю і запроторили її до Дрогобицької тюрми "Бриґідки", а відтак перевезли на збірний пункт до Львова і, на саме латинське Різдво, враз з іншими юнаками й юначками, повезли на Сибір, де вона каралась 10 років у концентраційних таборах.

У червні 1945 року, на наше село напали поляки. Тут квартирувала тоді боївка Рися. В сутичці з поляками згинув один наш стрілець і пішло з життя двох поляків. Поляки стягнули більше війська і вдруге напали на Жерницю Вижню. Пограбували в селян усе, що змогли, а тоді спалили 44 хати.

Моя родина потерпіла найбільше. Старенька мати й моя дружина з чотирма дітьми, наймолодший наш син мав тоді один

рік, опинились у чистому полі, без даху над головою й будь-яких засобів до життя. Добрі люди примістили їх у шкільному будинку, але й тут, на чийсь донос, що я мав би ночувати в школі, вночі напали на школу, розбили двері й сильно побили директора школи Тимочка, — питали про мене. Від моєї родини пограбували все те, що їй місцеві люди принесли після пожежі. Добрі сусіди примістили мою рідню в іншій хаті, але й тут на них напали й пограбували все, як перед тим. Щодня викликували на допити дружину й маму та тероризували їх, а навіть мого восьмирічного синка мучили на допитах!...

У серпні 1945 року, я пішов зі сотнею УПА к-ра Хріна на Балигород. У цій акції ми спалили кілька польських хат.

Напровесні 1946 року, на доручення о. Яковенка, я пішов з естафетою до чоти УПА к-ра Біра, яка квартирувала в лісі Княже. Скорим ходом я дуже зігрівся й сів на вогку землю спочити. Від цього я дістав сильне запалення ноги й на доручення лікаря був змушений лежати в криївці, що містилась в одній господарській шопі. Був саме латинський Великдень, коли я раптом почув стрілянину. По короткому часі, коли все затихло, я рішив вилізти з криївки, не передбачаючи жодної небезпеки. Обережно відкрив віко криївки, викинув чоботи, а тоді почав сам вилазити, аж раптом чую голос: "Нє прубуй уцєкаць, бо нє уцєкнєш!". Надо мною стояло двох озброєних поляків.

Спочатку я розгубився, але вмить вискочив за шопу й почав стріляти. Поляки затрималися на місці, а тоді, коли я почав дальше бігти, посипали за мною серію пострілів і бігли за мною аж до сусіднього села Жерниця Нижня, де між хатами стратили мене з очей. Кров текла із босих ніг, що боліли, але мені пощастило втекти. І самому важко було в це повірити. Як я пізніше довідався, стрілянина, яку я чув, була вислідом сутички чоти Біра з поляками. Тоді згинув бунчужний і двох стрільців УПА та пропало чотирьох польських вояків.

Одного літнього дня сотня УПА к-ра Бродича квартирувала в селі Тисовець, де я збирав провіянти. У тому часі розвідка донесла, що в селі Мхава в школі є забава, на якій є також польські вояки. Ми наскочили на школу, примусили вояків ВП скласти зброю й перевели їх до іншої кімнати, біля них поставили стійку, а тоді свобідно збирали харчі в селі. Від солтиса дістали вози, якими повезли все на схід для наших партизанських відділів.

Восени 1946 року, я дістав повідомлення, що з повітового міста, Ліська, до Жерниці Вижньої вибираються функціонери уряду безпеки. Я негайно повідомив про те сотенного Біра, який зробив засідку в селі Загочев'є, на трасі Балигород-Ліська. Але, поляки не поїхали туди, а полями наскочили на Жерницю Вижню, пограбували фільварок моєї тітки Домарадз, а мого родича Дмитра і слугу зв'язали й вивезли в хащі за село і там їх в ганебний спосіб змасакрували: повиймали їм очі, повідрізували язики й поламали руки та кинули в борозну. Я сам по них їздив та сам їх похоронив.

На початку весни 1947 року, поляки здійснили останню фазу насильного виселення нашого населення з його рідних земель. Тим разом виселили наших людей на понімецькі землі в акції, яку назвали "Вісла". У цій акції вбили мого брата Івана та одну дитину. Після вивозу населення, наші партизанські відділи залишились без бази постачання і без розвідки. Я залишився з іншими трьома друзями: Тучею, Вишневим і Климом. Ми рішили перейти за кордон на Словаччину, а звідтам дальше на захід — у вільний світ. Та й рейд Словаччиною не був легкий, наприклад: у селі Погорелі, я, Туча і Вишневий зайшли до одної хати, щоб попросити хліба. Правдоподібно за нами слідкували чехи, бо нас обступили в хаті. Через вікна ми повискакували між гущу чеських вояків. Вони розгубилися, бо не могли стріляти, щоб не вбити своїх. Нам пощастило втекти.

В околицях Банської Бистриці, перемучені, голодні, ми полягали під пнем зрубаного бука й зразу твердо заснули. Раптом я почув собаку над головою, а на віддалі яких двадцятьох метрів сунуло до нас чеське військо. Я миттю розбудив хлопців і ми втекли до поблизького молодого лісу, звідки пустили кілька серій пострілів. Чеські вояки задержались на місці, а ми з цього лісу пробігли чистим полем і зайшли в інший ліс. За нами гнались цілий день; ми були виснажені до крайности, голодні й невиспані. Під вечір погоня зупинилася, а ми обережно пішли дальше небезпечними теренами. Всюди стояли чеські стежі.

Зараз після переходу кордону, ми затримались у першому селі, бо були дуже голодні. Вступили до хати солтиса просити їсти. Господарі підкріпили нас молоком і куском хліба, а тоді солтис розмістив нас по хатах на нічліг, запевнивши, що не грозить нам жодна небезпека. Там ми перебули три дні й довідались, що в селі квартирує 11 енкаведистів і дев'ять австрійських поліцаїв, які

стережуть рафінерії нафти. З огляду на нашу безпеку, ми вирішили йти дальше. Господарі дали нам на дорогу трохи харчів і провідника, який ішов з нами понад три години, показував нам дорогу й радив нам вступати до будь-якого господаря на відпочинок та запевняв, що тут ніхто нас не зрадить.

Дійшовши до Дунаю, ми розбилися на дві групи. Я залишився з гуцулом Климом. Цілий день ми пролежали в траві й щойно вночі на дошках переплили Дунай, трохи вище міста Лінц. Ця переправа тривала цілу ніч, поки ми добились на другу сторону. За Дунаєм ми знову пішли в ліс, де пересиділи цілий день, а щойно ввечорі прийшли до міста. Зустрічна жінка вказала нам на поблизький будинок, де мали жити українці. Вступивши там, ми дещо збентежились, бо господарі говорили російською мовою, але вони підкріпили нас кавою і хлібом і перепрошували, що не можуть допомогти нам одежею, бо кілька днів перед тим все віддали іншим втікачам. Але, все ж таки, подарували мені рушник і сорочку, яка була на мене надто мала. На наші питання про американське посольство, дали нам записку з адресою до міста Крискірхеншалєрбах. Переночувавши ще раз у лісі, ми вранці знову вирушили в дорогу. Як тільки ми вийшли з лісу, нас наздогнав на мотоциклі один із мешканців дому, де нас попереднього дня приймали й просив повернути йому записку, яку нам передали. Хто були ці люди, ми ніколи не довідалися.

Дорогу до американської амбасади вказала нам зустрічна дівчина. Коли ми підійшли до будинку амбасади, нас зразу запримітили й вийшли нам назустріч, спитавшись, чи ми з УПА?

Запровадили нас до кімнати, сіли поміж нами й почастували нас американськими цигарками, а тоді приймали нас смачним, багатим обідом. По обіді покликали на допити. Випитували про все, про наш перехід границі, про кількість війська та інше. Потім поінформували нас, що в місті є Український Комітет і, що вони потелефонують туди. За годину приїхав до нас представник цього ж Комітету Славко Самоверський, з яким ми поїздом поїхали до його помешкання, де говорили про те, що нам дальше робити. Ми бажали дістатись до переселенських таборів, але Самоверський відраджував нас від того, мовляв, там панує голод, натомість радив нам стати на службу в німецьких "бауерів" (рільників), бо там, хоч можна прохарчуватись. Ми послухали порад Самоверського, не знаючи, що він репрезентує ОУН-

мельниківців і не бажає, щоб ми нав'язали зв'язки з упістами, які переважно були розміщені по таборах.

У "бауерів" ми працювали через два тижні, тільки за харчі, а Самоверський отримав за це від бауера кілограм масла. Звідкілясь довідалися про нас наші хлопці з табору й послали до нас чоловіка, який поінформував нас про життя в таборах і жалів, що, після трудних і небезпечних мандрів, ми не знайшли відповідного відпочинку. Зараз на другий день приїхали по нас наші упісти й забрали нас до табору в Зальцбурзі. Тоді було нас чотирьох: Клим, Пімста, Лайбіда і я.

У таборі нам дали одежу, хоч не все розмірами відповідну до наших потреб. Не відчували ми там також жодного голоду.

По одномісячному перебуванні в Зальцбурзі, ми опинилися в місті Поль, звідкіля по двох тижнях перевели нас до таборів у Штудґарті. Там наші люди прийняли нас дуже гарно: забезпечили приміщеннями і харчами, а з сусіднього міста Ельваґен — одягом і взуттям. Мимо того, що в нас не було ще жодних документів, ми могли сміливо ходити куди хотіли. Так було до травня 1948 року. Тоді вже кожний з нас думав виїжджати за океан і була конечність старатись про документи.

У перевірчому бюрі ("скринінґу") працювали ще наші хлопці, які допомогли нам перейти "скринінґ". Ми одержали пашпорти й тоді приспішували старання на виїзд, куди хто міг.

Я наладнав зв'язок з вуйком, маминим братом у Канаді, який в короткому часі прислав мені запрошення й 1-го грудня 1948 року я виїхав до Канади.

Початки в Канаді не були для мене також легкі, бо тяжко було знайти працю. Вкінці знайшов роботу в малій фабриці деревообробки, за 60 центів на годину. Згодом, знайшов затруднення при виробі дротів за 1.20 доляра на годину, де я працював аж до пенсійного віку...

Володимир Ґулькевич — "Рубач"

СВІДКИ МИНУВШИНИ

Читаючи в нашій українській пресі про місця побудови пам'ятників нашим національним пророкам, героям і визначним мужам України на чужині, думаєш: невже ж і наші покійники мусіли з нами еміґрувати? А так воно, на жаль, є, бо в Україні не вільно будувати пам'ятників тим, кому ця земля належить. Там будують пам'ятники всіляким зайдам і погромникам українського народу, як: Ленінові, Ватутінові, Котузові, Пушкінові, Свєрчевському і всіляким іншим звичайним бандитам, а ми мусимо наших героїв і визначних діячів вшановувати на чужині. Та, що гірше — час від часу доходять до нас сумні вістки про ворожий вандалізм на наших цвинтарях і спільних могилах. Ось в одному числі журналу "Лемківщина", у статті під наголовком "Слідами батьків", турист, який відвідував Польщу, розповідає, як важко і сумно було дивитися на порозкидані білі кості колишніх вояків УПА на Волі Володській (північносхідня Лемківщина).

Назване село, властиво, є присілком національно свідомого села Володж, що над Сяном. Присілок розташований на найвищому горбі, між мальовничими лісами, звідки можна оглядати гарний краєвид сіл, річок, доріг, піль та срібносяйний Сян. На цьому горбі висипана висока могила, а на ній хрест з написом "Борцям за волю України". Саме там був один із цвинтарів УПА. Якось так практикувалось, що цвинтарі УПА були переважно по горах і високих горбах, наче б покійники мали ще й по смерти стежити за ворожими діями в терені.

У цій спільній могилі похоронені вояки УПА, з яких більшість мені знана по псевдах, а деякі й по прізвищах. Всі вони з Перемищини, з куреня впавшого командира Коника, а по його

смерти к-ра Байди, — деякі мої односельчани і добрі друзі з цивільного життя. Нехай оця моя скромна згадка про них, та про інших, тіла яких поховані в інших могилах, буде заразом глибоким поклоном, яким віддаю честь їм усім — знаним і незнаним борцям, які впали за волю України. Шкода тільки, що так довгий час затер пам'ять, що не дозволяє згадати усіх давніше мені знаних.

У спільній могилі на Волі Володській були похоронені: чот. "Завзятий" — Бучак Михайло зі села Поруби, чот. "Чайка" — Микола Качор, с. Мальговичі, рой. "Грізний" — Федак Михайло і стр. "Горох" — Троян Володимир з Павлокоми, бунч. "Біс" — Кульчицький Роман (з Перемищини), харч. "Лис" — Антін Ісканин з Руського Села, стр. "Карий" — Вурштван Михайло, стр. СКВ Фурчак Дмитро та член цивільної сітки Чура Антон, усі три з Іскані; стр. "Верба" з Липи, стр. "Сулима" з Лубної, "Дурбак" (з Перемищини). Знаю також, що були там похоронені члени ОУН, псевдонімів яких не знаю.

У партизанських умовах не все можна було покійних хоронити на приписаній законами глибині, бо переважно їх хоронили вночі, як було темно та ще й без відповідного знаряддя. Цвинтар на горі біля Волі Володської, під тим оглядом, був задовільний і УПА користувалась ним до осени 1946 року. Підлий ворог однак і святих місць вічного спочинку не шанував, а використовував у своїй злочинній боротьбі з українським підпіллям. Одного погідного осіннього дня, хворий вояк УПА вийшов з криївки на свіже повітря в лісі, з якого було видно згаданий цвинтар. Мимоволі, він завважив, що польські вояки за чимось нишпорять на цьому цвинтарі. Після цього відповідні люди з нашого підпілля обережно перевірили й ствердили, що цвинтар замінований. Від того часу там нікого більше не хоронили. Як нове місце на цвинтар УПА, призначено гарну поляну над річкою, що на кінці села Нетребка.

Там були похоронені: рой. "Степ" з Колкович, "Борис" і його брат "Верх" з Володжа, "Камінь" і "Точка" з Лубної, бой. СБ "Орел" — Цімейко Павло з Іскані, кущовий "Скиба" — Хомко Володимир з Вільхівки і "Липа" з Нетребки.

У третьому районі Перемищини, цвинтар знаходився на найвищій горі між селами Ляхава, Добна і Крецїв. Загального числа похоронених там вояків УПА не знаю, але м.ін. пригадую кілька осіб, а саме: чот. "Бук" родом з Харківщини — лейтенант

Червоної Армії, рой. "Дуб" з Лубної, "Осип" з Велюничів, "Гнів" з Явірника Руського, стр. "Сьвірк" з Лубної.

У цьому ж третьому районі була ще спільна могила над селом Тростянець, в якій спочиває сімох воїнів УПА: політвиховник "Гамалія" (місце народження незнане), рой. "Гонта" з Селиськ, стр. "Чумак" з Котова, стр. "Крик" з П'яткови, стр. "Тріска" з Семушови і двох незнаних воїнів.

Знана мені ще одна спільна могила в четвертому районі Перемищини, де діяла сотня к-ра Громенка. Знаходиться вона в селі П'яткова. Там, м.ін. похоронено 15 вояків УПА, які згинули в Лубенському лісі. Оточені відділом польського війська, вони боронилися до останнього і там погинули. Їхні тіла польське військо привезло до П'яткови і там похоронило в спільній могилі. Між ними були мені знані: "Довбуш" і "Ванька" з П'яткови, "Свист" і "Бульба" з Руського Села, "Чорний" з Ростовки, "Пиріг" з Ляхави і "Медвідь" (звідки родом — не знаю).

У четвертому районі Перемищини, в Грушівському лісі була криївка-шпиталик, що також стала спільною могилою для тих, які там лікувались, і для санітарної обслуги. Згинули вони у боротьбі з відділом польського війська, яке, по ліквідації шпиталика, замінувало терен. Із десяти вбитих там воїнів УПА, мені знані три: "Крук" і "Тятий" з Руського Села і "Марний" з Брижави.

Отже, нехай буде вічна слава тим згаданим і незгаданим борцям, які віддали своє молоде життя за свій нарід і Батьківщину.

Володимир Ґулькевич — "Рубач"

ВАРВАРСЬКИЙ ЗЛОЧИН В РУСЬКОМУ СЕЛІ

У нашій християнській традиції є звичай поминати побожними відправами в церквах покійних — у сороковий день їхньої смерти. Але, якщо йдеться про наші українські "національні поминки", обставини не все і не всюди дозволяють нам поминати наших покійників, особливо тих, які згинули мученицькою смертю тільки тому, що були українцями. Хоч з дуже великим опізненням, хочу згадати тих, кого сорок років тому замучили польські варвари в Руському Селі, а це: Павло Тхір, його кузен Іван Ґулькевич, Павло Пельо, Василь Нагайський, Петро Плечонь та Мирон Ісканин, якому вже перед тим поляки з села Тарнавка, в жахливий спосіб замордували шваґра Теодора Артимовського і його брата Богдана.

Коли Червона Армія під Бродами прорвала німецький фронт, німці змогли її зупинити аж у Карпатах, в околицях Горлиці — Ясло — Коросно, а в Польщі — під Варшавою. Тоді в Любліні був створений тимчасовий польський уряд (т.зв. Комітет Національного Визволення), який інформував населення Польщі про те, як буде виглядати нова "демократична" Польща, де проходитимуть її кордони та хто в тому "раю" буде мати право жити. Вже тоді політичні заложення були такі, що Польща має бути однонаціональною державою, в якій для українців, очевидно, місця не буде. З тією метою уряди Польщі й Радянської України підписали договір про т.зв. "добровільне" переселення українців з Польщі в Радянську Україну.

Щоб помогти українцям "добровільно" зголошуватися на виїзд з Польщі, всілякі польські банди, які часто організували

переселенські комісії, почали просто явно-славно грабувати українські села. Такі грабежі поляки починали робити ще до переходу фронту, але тоді робили це скрито, а з приходом більшовиків — зовсім відкрито, "по богатерску" (по-геройськи). Знову ж, московські імперіялісти переводили мобілізацію української молоді до Червоної Армії. Така мобілізація відбувалась в роді полювання на хижу звірину. Без різниці на вік, без військового вишколу, нерідко без зброї, гнали наших молодих мужчин на фронт, на гарматнє м'ясо. При цьому ще й кпили з людей, мовляв, "у ґерманцов много аружжя" — здобувайте! Тисячі наших людей гинуло на фронті, а Москва мала з цього подвійну користь: — позбувалась українців, а перед світом виливала крокодилячі сльози з приводу мільйонових втрат людей!

В описувані тут часи в наших сторонах відділів УПА ще не було. З огляду на польські бандитські напади і грабежі, українське населення було змушене до організування й творення, спершу відповідно ще невишколених, малих відділів самооборони, які були ще безсильні ставити чоло польським бандам. Щоб якось "пережити" зиму, українське населення, особливо молодь, не мало іншого виходу, як скриватись. Скривалися по-різному — поодиноко і групками; деякі будували криївки в будівлях, деякі по ярах і близько потоків. Знову ж, деякі на день виходили до лісу, а час небезпеки пересиджували в чагарниках і гущавах. Так робили названі вже хлопці в Руському Селі.

6-го березня 1945 року, йдучи до лісу, зупинились під лісом у військових казармах, що їх збудували в 1940-му році більшовики. Тепер же в них жили люди, які повернулись з виселення від кордону в 1940 році, що переходив через наше село. В одному з тих мешкань жили два молоді хлопці, що переховувались спільно з хлопцями, які по них вступили. Не завважені нашими селянами, польські "богатеровє" розстрільною в лісі зайняли становища, а з противної сторони села почали стріляти, щоб втікаючі бігли до лісу, де вже на них чекала пастка. Так і сталося. Безборонні хлопці тікали в напрямі лісу, звідки посипався на них град куль. Вже в лісі були вбиті: Мирон Ісканин і Павло Тхір, а на полі, не добігши до лісу — Іван Гулькевич. Чотирьох зловили живими. Серед них був Павло Пельо, який ходив на палицях, бо мав пошкоджену ногу в Німеччині на роботі. Їм чотирьом казали лягати на землі. Та, замість лягати, Яцко Пельо скочив у бік і почав тікати. За ним поляки густо стріляли, але йому пощастило

спасти життя, щоб ще два роки воювати в лавах УПА і таки там згинути. Згаданих трьох посікли кулеметом так, що їм аж голови повідтинали...

Нехай цих кілька рядків буде згадкою про страшні переживання нашого народу та невинно пролиту українську кров з рук польського війська на Закерзонні в роки Другої світової війни і після неї.

Володимир Ґулькевич — "Рубач"

ЕПІЗОДИ РЕЙДУ СОТНІ УПА К-РА ГРОМЕНКА

З настанням весни 1947 року, в район оперування сотні УПА к-ра Громенка, наїхало багато відділів польського війська. Вони забльокували села, розставили застави по дорогах, влаштовували засідки по стежках, та, як ніколи перед тим, робили засідки й квартирували по лісах. Кожного дня, а то й кілька разів денно, приходилось зводити бої з переважаючими силами ворога і прориватись з оточення. У боях тратили ми щораз більше людей – убитих, ранених, відлучених від відділу, або пропавших безвісти.

В умовах нашого партизанського життя, абсолютно без жодної зовнішньої помочі, постачання бойовим відділам харчів рідко коли відповідало вимогам, а вже в цьому часі взагалі не існувало. Роздобуття харчів було завданням дуже тяжким, нерідко неможливим до виконання. Що гірше — вичерпувались запаси амуніції, яку не все можна було здобути.

2-го червня, у день Зелених Свят, великі сили польського війська оточили нашу сотню над селами Добрянка і Ліщавка з одної сторони, а з другої — від Ляхави. З оточення вдалось нам пробитися, але, з огляду на насичення терену військовими з'єднаннями, наш побут там став неможливим. Не маючи змоги нав'язати зв'язок з іншими сотнями Перемищини, к-р Громенко і курінний Байда, рішили перейти зі своїм почотом на польські терени і тамтуди добитись у Карпати в масив лісів Хрищатої. Там десь мав перебувати к-р відтинка Рен і, як здогадувались, — там повинно б бути менше ворожого війська.

По кількох менших і більших бойових сутичках з ворогом,

над селом Команча ми втратили чотирьох людей, а між ними одного чотового. 9-го червня ми опинились над селом Репедь.

Якось цього дня, на диво, зранку не падав дощ, як щодня. Коли заряджено відпочинок, втомлене постійним маршем і безнастанними боями вояцтво лягало на мокру землю і, хоч порожній шлунок домагався наповнення, очі, не звертаючи на нього уваги, засипляли.

Наші стежі виявили, що в селі не було ні живої душі. Десь далеко було чути кукурікання залишеного селянами півня. Надіялися ми відпочити там кілька годин, та залишені коти, почувши людей, почали жалісно м'явкати, що грозило розконспіруванням нашого місця постою. Треба було відходити. Наблизившись до дороги, ми стали переходити на самому закруті, де ворожа стежа обстріляла наше заднє забезпечення, вбиваючи нам одного вояка.

Ми відступили назад у ліс, який при дорозі був високий і густий, але чим дальше ми посувалися у його глибину, він ставав рідший. Ще й, на наше лихо, над лісом появилися два ворожі літаки, які безперервно обсервували наші рухи і напрям маршруту. З огляду на те, що цього терену ми не знали, скриваючись перед літаками, ми обережно, поволі посувалися в напрямі лісів Хрищатої. По перемарші около двох кілометрів, ми добились до густого смерекового лісу, чим дуже зраділи, бо ж і в піснях ми співали: — "ліс наш батько, нічка наша мати". Хоч ліс нас заховав, та природа стала нашою мачухою, — пішов дуже зливний дощ. Втомлені і голодні, ми були змушені відпочити.

Після короткого відпочинку, коли трохи перестав падати дощ, за горою напроти нас дався чути гук моторів, а незабаром на обрії почали появлятись постаті ворожих вояків. І так, лава за лавою сунуть і сунуть у нашому напрямі... Насувається думка: навіщо їх так багато, коли нас є тільки неповна сотня?...

Сильні духом, з глибокою вірою в Божу справедливість і нашу перемогу, на скраю лісу, на горбку займаємо становища на добрих до оборони місцях. Кожен приготовляє бойове становище, з добрим полем зору та з відповідною охороною, як: грубі дерева, пні, колоди тощо. К-р Громенко перевіряє бойову лінію, наказує приготовити ґранати, стріляти у ворога цільно, не дальше як 30 до 35 метрів, і щадити амуніцію. Жартівливий кулеметник Смик питає курінного Байду: ...Ну, друже командир! Скільки ж мені нині їх убити, коли їх аж так багато? А курінний відповідає: — Ти,

Смику, побий навіть усіх, тільки гляди, щоб вони тебе не вбили, бо за те дістанеш карну муштру...

Ждемо... А ворог чим раз ближче і ближче, ось уже вояки перескакують дорогу, вже й появляються на поляні перед нами, вже польської команди добре чути. А в нас мертва тиша, тільки серце в грудях б'ється молотом... Ось перша ворожа стежа вже входить у ліс і ще хвилинка, і ще пів, і, в тій мертвій тиші починається справжнє пекло. По обох сторонах затарахкотіли сотні крісів, автоматів і кулеметів, а вслід за ними зойки ранених. Перший наступ ворогові не вдався, ми його змусили до відступу. Забравши ранених і вбитих, поляки відступили, а ми, завдяки добрим становищам оборони, не мали жодних втрат, навіть ніхто з наших вояків не був ранений.

Другий наступ був уже сильніший і нам треба було покористуватись ґранатами, але ворог знову був змушений відступити. З нашої сторони був убитий кулеметник з мого роя.

Наша "мати-нічка" десь забарилась і треба було сподіватись ще дальших наступів, що й сталося. Третій наступ виявився ще сильнішим, а ворог ужив, тим разом, ґранатомети. Але, правдоподібно, ґранатометники не були добре вишколені, бо їхні ґранати падали якраз по середині наших ліній, перед ворожою лавою, що наступала. Все ж таки, третій наступ був найзавзятіший. Під натиском переважаючих сил противника знайшлися наша перша і третя чоти. Побачивши важке положення наших двох чот, сотенний Громенко дав нам підкріплення — двох кулеметників з другої чоти. І, знову, по кількох безуспішних спробах наступу, ворог відступив, залишивши нас з двома убитими - одним ройовим і одним стрільцем. З присмерком поляки перестали атакувати.

По відступі ворога ми впорядкували виряд, зокрема зброю, і почали посуватися в напрямі Хрищатої з надією, що згубимо слід за собою. Коли вже добре стемніло, закритим тереном ми підсувались до залізничного шляху, де рівнобіжно проходила дорога і пливла ріка. Нагло, околицю ясно осяяли ракети і ворог привітав нас градом куль, що й змусило нас до відступу. Відступивши в ліс, впорядкувавши чоти та рої, ми подались в інше місце з надією, що може там нам краще поведеться. У повітря часто вилітали ракети, що часто змушувало нас залягати, а коли ми наблизились до залізничного шляху, знову стрінулись з

ворожим градом куль. Таке саме явище повторилось за третім разом.

Уже по півночі над'їхав панцерний поїзд, що освітлював перед собою рейки, повільно пересуваючись то вперед, то знову до заду, менш-більш в тому місці, де ми знаходились, не даючи нам змоги пробитися в Хрищату. Тим часом небозвід почав сіріти світанком, бо ж у червні ніч коротка. Втомлене вояцтво, за дозволом сотенного, покотом повалилось на землю, майже не спавши вже три доби і нічого не ївши чотири доби. У кожного в роті страшна спрага, язик прямо стає кілком.

Тоді к-р Громенко скликав нараду командирів, на якій подав до відома, що в ситуації, в якій знайшлась сотня, немає іншого виходу, як прорив. Він доручив зформувати розстрільну таки на відкритому терені й піти проривом.

Невдовзі впала команда: — Хлопці, вперед! А хлопці ані руш... Тоді команда: — Хлопці, за мною вперед! — і сам к-р Громенко рвонув до переду, а за ним стрільці, які спершу почали стріляти в паровіз панцерника. Побачивши, що це не жарти, залога панцерника рвонула з поїздом до заду, а ми з криком "Слава!", закинувши ворожі позиції ґранатами, рушили вперед. Одчайдушним наступом ми пробилися крізь ворожі лінії, але в бою втратили трьох убитих. Між ними був вояк німецької національности, псевдом Сян, лейтенант німецького Вермахту, по професії ветеринар.

Не зважаючи на втому, ми попрямували до села Туринське сподіючись, що там знайдемо дещо з'їсти. Як в усіх українських селах так і в Туринському, — ні людей, ні харчів не було. Одинокий ройовий Журба, якого рій нараховував 12 стрільців, знайшов 14 бараболь і мене, як доброго його друга, потішав, що як спече цю бараболю, дасть і мені одну. Я знайшов бадилину бакуну, а стрілець Корній знайшов квасну капусту в бочці, від якої, в страшних муках, по годині часу помер. Видно, ця капуста була затруєна.

Зі села ми помаршували в ліс і зараз таки на краю задержались відпочити та поховати померлого стрільця Корнія і зладити якісь ноші, щоб можна було якось нести раненого у вчорашньому прориві д-ра Шувара. Сюди він ішов при помочі двох стрільців, але дальше не міг. Тут ройовий Журба заходився пекти бараболі, чим я дуже радів, але, на жаль, моя радість була коротка і даремна. По наших свіжих слідах ішли за нами польські

військові відділи. Наше заднє забезпечення обстріляло ворога кулеметним вогнем і ми, забравши раненого д-ра Шувара, відступили в глибину лісів.

Маршували ми лісами Хрищатої, несучи, по чотирьох на зміну, раненого Шувара, який вже в гарячці просив води. К-р Байда вислав одного стрільця по воду до потока. Незабаром ми почули одну серію з автомата, а стрілець, висланий по воду, вже до нас не долучився. Що з ним сталося — невідомо (?). Забравши раненого, ми маршували, чи радше волоклися, в південнозахідньому напрямі. В одному місці розвідник зголосив, що попереду нас чув якийсь рух. По короткому часі з'ясувалось, що, правдоподібно, якась мала групка наших повстанців, зачувши нас, залишили жорна і трохи збіжжя та втекла. Таки там ми трохи відпочили й подались лісами дальше. Опинившись над селом Прелуки, ми відв'язались від ворога. Побачивши, що кожен ледве тягає ноги за собою, командир зарядив відпочинок.

Гаряча червнева спекота виснажувала фізично; спрага й голод відбирали в людей останні сили й охоту до будь-якого руху. Ми понапивались у потоці води і стали відпочивати, а кількох сильніших стрільців пішло на розвідку. Повернувши, вони підтвердили знану нам істину, що в кожному селі квартирують відділи польського війська.

З настанням ночі кожний старався сяк-так допровадити себе до порядку, в потоці помитись і випрати білизну та онучі, якщо їх ще мав. Між густими деревами запалили вогні, сушили випрану білизну, зашивали діри в білизні й одязі, а шевці направляли взуття. Зайняття, особливо шевські, не всім дозволили виспатись, бо коротка ніч скоро минула, а з настанням дня поляки поробили сильні застави на прохідних місцях і стратегічних пунктах. Коли настав ранок, ворожі війська нас оточили й з усіх сторін почали наступати. Ми почали відступати. Пройшовши около триста метрів, ми стрінули сильний ворожий вогонь. Залягати не було ні часу, ні сенсу, бо нас обступили, тож знову були змушені пробиватись.

Пробиваючись, я особисто пережив трагічний момент. Я бачив, як прошитий кулями мій односельчанин, шкільний приятель, ройовий Тор, упав на землю; з нього спливала кров. У дальшому наступі був убитий добрий кулеметник і зразковий вояк УПА Грім, а стрілець Когут, швець, що не спав цілу ніч, з невиспання й перевтоми, фізично вичерпаний, упав на землю і

таки там залишився. В той час так само покінчив зі собою д-р Шувар, вбиваючи себе власним пістолем. Не багато можу сказати про д-ра Шувара, але знаю, що був родом зі Львова, відданим лікарем, пережив в нашій сотні тифозну хворобу.

У незавидній ситуації, наші три чоти підтягнулись до переду і сильним вогнем вдарили по ворожій лінії. Польські вояки почали тікати панічно, що додало нам сили і охоти до дальшої боротьби. Мимо переважаючих сил ворога, ми здобули два кулемети, три кріси, дві папашки, два диски до кулемета, санітарний наплечник, дві м'ясні консерви і два буханці хліба. Не маючи змоги похоронити наших друзів, які впали на полі бою, ми скоро відступили, щоб обминути наступних боїв.

Але ворог топтав нам по п'ятах, не даючи змоги відпочити, чи шукати десь за харчами. Щоб обманути ворога, курінний Байда наказав ростановленій в стрілецький ряд сотні, маршувати задом до переду. Так, останками сил, ми добилися над село Манів, де квартирувало польське військо. Щоб здобути бараболю, якщо б вона там була, нам треба було йти наступом на село, або вжити підступ — якось непомітно підкрастися до хат і так винести її в ліс. А роздобути хоча б тільки бараболю, було конечністю. Окрім деякого гриба чи квасцю, назбираного на лісових полянах, стрілецтво цілий тиждень нічого не їло. Деякі вояки вже не могли роззутись з чобіт, бо від голоду ноги їм попухли.

Група стрільців, по одному з кожного роя, пішла з палатками в село по бараболю, а з ними пішло кулеметне убезпечення. Сотенний дозволив запалити вогні, щоб стрілецтво трохи просушилось, бо проллявся сильний дощ. Незадовго повернули стрільці зі села, і то з бараболею. Насипали бараболю у вогонь і десь около півночі все було готове. Втомлене і голодне вояцтво, наситившись печеною бараболею, трохи віджило й повеселішало, а ті, хто ходив у село за бараболею, оповідали як роздобули її. Бараболя знаходилася в "грубці" (пивниця в землі, відосібнена від будинків) біля хати. В хаті квартирували польські вояки, а на дворі проходжав вартовий.

Нашим воякам зливний густий дощ, тим разом, багато допоміг. Падаючи, дощ робив великий шум і заглушував їхні рухи. Коли польський вартовий пішов за хату, наші стрільці тихцем зайшли до "грубки", набрали бараболі й вийшли звідтам знову тоді, коли вартовий пішов поза хату. Під час названої акції, кулеметник, з націленим кулеметом, був готов обстріляти хату,

щоб, в разі потреби, дати змогу стрільцям вицофатись. Наступний цілий день ми спокійно перебули на цьому самому місці, а вночі повторили акцію "організування бараболі", що теж вдалася.

Зупинившись у лісах на відпочинок в іншому місці, курінний Байда подався на зв'язок, надіючись, що вдасться йому сконтактуватись з командиром відтинка Реном. З ним також відійшли: політвиховник Зоряний, чотовий санітар Книш і двох зв'язкових — Мороз і Чайка. По їхньому відході ми перейшли в околиці села Зубраче. Вислану в село розвідку обстріляло польське військо. Щоб знову не зв'язатись з ворогом, ми подались в околиці прикордонного села Бальниця, з якого походив наш чотовий Бартель. Вислана розвідка повернула з села, не тільки з доброю вісткою, що в селі немає польського війська, але ще й хлопці принесли бараболі. При цьому сказали, що є там також овес і жито, — ось і "рай!"

Чотовий Бартель запровадив сотню в густий ліс, де можна було зайняти добрі оборонні становища. Там ми спокійно провели дві й пів доби, як стемніло — ходили до Бальниці, звідки приносили бараболю, а також знайшли сіль і саморобне мило. Користаючи з нагоди спокійного життя, вояки допроваджували себе і зброю до порядку; прали саморобним милом білизну, голилися, латали одяг, взуття й відпочивали. При цьому у стрільців значно поправився гумор.

Третього дня к-р Громенко зарядив, що у вечірніх годинах вся сотня піде в село, де є зерно і жорна. Намелемо муки й будемо пекти коржі, які тут пляцками звали, щоб мати дещо на залізну порцію, а то й тепер краще з'їсти пляцок, як бараболю. Ввечорі вибрались в село. Розставили застави, стежі й стійки, і негайно взялися до діла. Та, ще добре не розігнались, як нашу заставу обстріляли ворожі кулемети. Наші застави відповіли вогнем, а згодом, застави і ми всі відступили на збірний пункт, майже при самому кордоні. Не було між нами двох стрільців, що пішли на стежу, і вони до нас вже не долучилися.

Ранком ми вирушили в далеку, незнану путь. Хоч як тяжкі були для нас останні кілька тижнів на нашій, не своїй землі, але ніяк не хотілося її залишати. Щось у горлі давило і неначе шнурком тягнуло ще, і ще раз поглянути на цю рідну землицю, де немає місця для її рідних дітей. Думку нуртувало питання, — чи я тебе, рідна мати, Україно, ще колись побачу?

Пам'ятного 16-го червня 1947 року, ми переступили

польсько-чехо-словацький кордон і через гори, ріки, яруги, з всілякими пригодами, з великими втратами дорогих нам друзів, побитих у боях з чеським військом і попавших у полон, 2-го вересня нас 32-ох вояків добилось до Західньої Німеччини, коло міста Пассав, що над Дунаєм. Там ми здалися американцям в полон і були інтерновані на три з половиною місяці, аж Святий Миколай-чудотворець приніс нам волю.

Володимир Ґулькевич — "Рубач"

ПАВЛОКОМА Й НАКЛЕП ПОЛЬСЬКОГО ШОВІНІСТА

На Павлокому з гордістю дивились ще не цілком спольщені навколишні українські села, по другому боці Сяну — Костева,Глідно, Лубна, а також українці містечка Динів, які почувались ще українцями. Павлокома не була великим селом, нараховуючи від 200 до 210 хат, в тому 15 хат чисто польських (це були колоністи) і приблизно стільки ж мішаних родин, але мешканці цього села вміли стати на захист свого "я". Тим і підносили на дусі вищезгадані українські острівці, що для поляків було пострахом.

Село було національно свідомим. З нього виводилась українська інтеліґенція — вчителі, інженери, адвокати й інші. Були тут також всілякого фаху, високої якости ремісники, з середньою освітою, що не мали змоги дальше студіювати. Крім того, у селі були свідомі священики, такі як, наприклад, отець Гук, чи отець Шевчук, який пізніше став капеляном куреня УПА.

Можна сказати, що Павлокома була українською твердинею західньої Перемищини. Через те й була колючкою в оці шовіністичної Польщі, хоч павлокомці нікому нічого злого не робили, а любили свою, Богом дану, національну приналежність. Вони не забороняли та не перешкоджували мешканцям польської національности любити й шанувати своє. Жили по-сусідськи, не роблячи різниці з приводу національної приналежности; разом сходилися, разом гуляли й разом одружувались. Але, коли в ці терени прийшли вдруге більшовики, а з їх приходом в Польщі дійшов до влади т.зв. народно-демократичний уряд, тоді поляки почали показувати свою "гуманність" супроти української мен-

шости, особливо супроти мешканців села Павлокома, яке було неначе острівцем серед навколишніх польських сіл, а саме: з півночі — Динів і Ходорівка, зі сходу — Сільниця й Лучки, з півдня бандитська Дилянгова, яка нараховувала біля 400 номерів і була озброєна від стіп до голови відступаючими в 1939 році перед німцями, польськими військовими частинами. Дильонґівчани вже за німецької окупації нападали на свідоміші українські села, як: Явірник Руський, Володж, П'яткова й інші.

Почалось те все від грабежів, поодиноких вбивств свідоміших селян. Кульмінаційною точкою польського варварського злочину був день 3-го березня 1945 року, коли то в селі вимордовано понад 360 осіб, в тому: мужчин і жінок, молодих і старців, дітей і немовлят, здорових і калік. Мордували всіляко: у власній хаті, на подвір'ї, стріляли в бігу, рубали сокирами, підрізували горлянки, як ріжеться худобу, кололи вилами, а найбільше зганяли до церкви і там їх мордували тупим знаряддям, як: ціпи, дрючки, молоти, люшні від возів і т.п. Наприклад, священика, о. Володимира Лемця, забрали від вівтаря, де він на той час правив Службу Божу, випровадили на цвинтар, били його і лили воду на нього, щоб довше мучився, а вкінці його застрілили. На грудях, у ще живого, вирізали хрест... Наочні свідки-жінки розказували, що цей злочин на священику доконали бортківчани і дильонґівчани.

Того нещасного дня перестало існувати українське село Павлокома тільки тому, що було українське. З нечисленних залишенців частина залишилась під Польщею і, коли в наших околицях створено відділи Української Повстанської Армії, багато здібних носити зброю пішло в ряди УПА, а решта роз'їхалась по світі, хто куди.

Сьогодні маємо вже удокументовані факти, що цей ганебний варварський злочин був доконаний польською бандою, з допомогою місцевих поляків колоністів, а між ними був Казімєж Суфка. Командиром названої банди був поляк з Волині, Юзеф Бісс, псевдонім "Вацлав". Ось, що на цю тему пише поляк, З. Беш, в регіональному тижневику "Жицє Пшемискє", п.з. "Pamięci niewinnych" (II). Цитуємо: "K/Dynowa wieś Pawlokoma została zlikwidowana przez lwowską partyzankę por. Wacława. Do cerkwi wpędzono ludność i zastrzelono około 600 osób, przewaga kobiet, z oporem nie napotkano się z wyjątkiem dwu mężczyzn, którzy rzucili się z widłami. Zginął pop b.(ardzo) czynny działacz ukr.(aiński)..."

Отже застрілено в самій церкві около 600 осіб, а решту в селі.

Та, всупереч знаним і доказаним фактам, деякі польські шовіністи допускаються просто брехні, мовляв, УПА знищила Павлокому. Між іншими, поляк Артур Бота, у спогаді під наголовком "Бєщади в оґню", описує як то упісти їздили на конях з крісами і шаблями в руках і мордували людей в Павлокомі. Він, маючи тоді 6 років, те все бачив вночі з віддалі, як сам описує, 3-ох до 4-ох кілометрів, при блиску палаючих хат в Павлокомі. Цієї ночі він вперше почув слово "УПА", якого й досі боїться.

Я хочу пригадати, що в час, коли в Павлокомі мордували людей, в наших сторонах ще УПА не було. Були тільки самооборонні кущові відділи (СКВ), які охороняли людей від нападів польських банд тільки ці села, де вони жили. Також загально відомо, що в УПА відділів кіннотників не було, бо це не було практично в партизанській боротьбі. Якщо були десь коні, то тільки поодинокі, які служили протягом короткого часу для перевезення ранених, чи іншого тяжчого вантажу. В Другій світовій війні майже ніяка світова армія шабель не носила, бо військові частини були вже змоторизовані й завтоматизовані, отже звідки ж УПА тих шабель набрала? Та й навіщо? Кожному відомо, що УПА була партизанською армією, де коротка й легка зброя була найдогідніша.

Артур Бота, як 6-літній дітвак, ґеноцид Павлокоми бачив з Ходорівки, тобто з віддалі 4-ох кілометрів, серед ночі й у світілі палаючих хат. Чи міг він бачити сцени, які описує? Немає найменшого сумніву, що ні! Все ним описане, це вислід хворої фантазії, або шовіністичного засліплення. Чому ж би вояк УПА мав ганяти конем аж два кілометри за людьми, коли всі були в селі?

Бота хіба добре знає, що в Бахові й Березці 240 осіб, включно зі священиками і їхніми жінками, не замордували упісти, а поляки! Чи в Іскані морд, де жителів сімох хат не стріляли, а різали як худобу, був доконаний упістами? Ні, бо залишились два свідки — молоді хлопці, які врятувались втечею, а пізніше були в УПА; один із них, псевдонім Конар, загинув у рейді на Словаччині. Чи може Бота, у своїх писаннях, коменданта міліції бандитського села Борівниця, Шліпого, також зробить упістом? Цей же бандит вихвалявся, що він вимордував більше українців, як у нього волосся на голові. Це польський бандит з Волині, якого

територія бандитських дій простягалася на просторі около 35-ти квадратових кілометрів. Там не було села, де не було б замордованих кільканадцять осіб і випалено або цілі села, або від кількох до кільканадцяти хат! Ну, що ж?... Кажуть, Артур Бота, "пробрехався — аж нікуди!"

* * *

Список родин вимордованих у селі Павлокома 3-го березня 1945 р. Список зладжений наочними свідками й членами помордованих родин, які проживають у США, Канаді й в Україні (в дужках число осіб в родині).

Афтанас Войтко (4), Афтанас Катерина (3), Афтанас Михайло (3), Афтанас Михайло (3), Афтанас Степан (4), Афтанас Володимир (3), Афтанас Марія (1), Афтанас Федько (1), Афтанас Андрій (3), Афтанас Петро (1), Афтанас Іван (3), Афтанас Анастазія (1), Барбарек Михайло (2), Барбарек Олександра (1), Бєлець Володимир (3), Бєлець Станислав (2), Вацяк Михайло (3), Вацяк Катерина (4), Вацяк Іван (1), Вацяк Степан (4), Вацяк Іван (1), Вацяк Йосип (1), Вацяк Розалія (3), Васараб Катерина (3), Васараб Наталія (1), Васараб Іван (6), Васараб Володимир (2), Васараб Марія (Шпак) (2), Видра Іван (3), Видра Ольга (3), Видра Богдан (3), Добуш Петро (1), Добуш Василь (3), Дзівік Анна (3), Дзівік Юлько (1), Дзивик Антін (2), Карпа Розалія (2), Карпа Розалія (Макухівка) (4), Карпа Розалія (1), Карпа Іван (3), Карпа Анна (3), Коштовський Осип (4), Коштовський Іван (4), Коштовська Марія (2), Коштовський Михайло (5), Коштовський Петро (1), Коляса Михайло (1), Коляса Степан (3), Курись Андрій (3), Курись Єва (2), Курись Анна (3), Курись Марія (1), Кріль Йосип (4), Кріль Марія (1), Кріль Іван (1), Кріль Софія (3), Кріль Михайло (3), Кріль Федько (3), Куч Йосип (4), Коцила Антін (1), о. Лемцьо Володимир (1), Левицька Стефанія (1), Ланчак Антін (3), Ланчак Михайло (3), Ланчак Іван (3), Ланчак Катерина (3), Ланчак Микола (1), Ланчак Михайло Анна (1), Майка Анна (1), Михалик Антін (3), Михалик Катерина (2), Михалик Йосиф (3), Мудрик Іван (3), Мудрик Іван (2), Мудрик Антін (3), Мудрик Іван (6), Мудрик Катерина (стр.) (2), Мудрик Катерина (мама) (3), Мудрик Андрій (3), Мудрик Йосиф (3), Мудрик Степан (2), Мудрик Антін (4), Мудрик Григор (3), Мудрик Єва (2), Мудрик Володимир (2), Маршалок Войтко (1), Несторовський Андрій (4),

Несторовський Іван (4), Несторовська Микола (3), Несторовський Федь (5), Несторовський Петро (2), Несторовський Антін (2), Несторовський Володимир (3), Несторовський Михайло (5), Несторовська Катерина (5), Несторовський Петро (1) Несторовський Андрій (2), Налесник Іван (3), Налесник Іван (6), Налесник Дмитро (4), Налесник Антін (3), Налесник Анна (1), Налесник Степан (2), Петрович Іван (6), Петрович Іван (3), Петрович Михайло (1), Петрович Стефан (3), Петрович Дмитро (3), Потічний Павло (2), Потічний Гнат (6), Потічна Катерина (1), Романик Куба (3), Романик Іван (2), Романик Василь (1), Романик Катерина (5), Романик Іван (3), Рудавська Анна (2), Саджуґа Антін (2), Саджуґа Андрій (3), Саджуґа Пазя (1), Саджуґа Антін (1), Саджуґа Михайло (5), Саджуґа Микола (2), Саджуґа Роман (1), Саджуґа Северин (2), Сирляк Анна (3), Стрейко Антін (5), Стрейко Ізидор (3), Соколик Йосиф (1), Соколик Марія (1), Стець Анна (1), Троян Анна (1), Троян Володимир (2), Троян Микола (2), Троян Марія (2), Троян Сенько (1), Троян Михайло (2), Троян Єва (3), Троян Антін (1), Уляновська Анєлька (2), Федак Розалія (4), Федак Іван (4), Федак Микола (3), Федак Федько (3), Федак Катерина Гання (2), Федак Дмитро (2), Федак Антін (2), Федак Северин (1), Шпак Андрій (3), Шпак Антін (3), Шпак Рузя (1), Шпак Іван (3), Шпак Дмитро (3), Шпак Іван (2).

Разом 392 особи. В поданому списку є також люди, які були помордовані перед 5-им березнем 1945 року, а кілька осіб дещо пізніше.

* * *

Список колишніх вояків УПА, уродженців Павлокоми (в дужках знані псевдоніми і рік народження).

Афтанас Степан (Холодний, 1913), Барберек Михайло (1927), Васараб Володимир (Заяць, 1912), Вацяк Ярослав (Чміль, 1921), Вацяк Ярослав (1928), Видра Іван (Ферко, 1924), Добош Антін (Бігун, 1914), Дзівік Богдан (Гордий, 1913), Дзівік Ярослав (Щупак, 1921), Карпа Северин (Хрущ, 1928), Коштовський Антін (Лис, 1910), Коштовський Іван (Назар, 1928), Коштовська Ольга (Калина, 1923), Коштовська Юлія (Зірка, 1926), Кріль Нестор (Павлик, 1924), Курись Андрій (Жук, 1922), Ланчак Іван (Зазуля, 1930), Мудрик Петро (Липа, 1915), Мудрик Ярослав (Хмель, 1926).

Богдан Гук — "Скала"

"СОТЕННИЙ" ЛЮБКО

(Цей спомин з УПА присвячую друзям з Юного СУМ-у)

Село Воля Володська, Бірчанського району, немов острів серед моря, дрімало спокійно серед зелених лісів. Втомлений довгим маршем, нарешті виходжу зі своїми "лапайдухами" (жартівлива назва санітарів) на край лісу. Перед нами глибокий яр, а там, по другому боці, на горбах, рядочком біліють хати та вбогі сільські забудування. Тишу літньої ночі порушили тільки крикливі півні та перекликування собак. Стежкою сходимо до яру. Холодна вода гірського потоку "протверезила" нас і додала свіжих сил. Надворі вставав ранок. Переходимо через верболози, а перед нами видніють малі загони збіжжя, конюшини, конопель тощо. Шукаємо межі, щоб "по росі" не знищити засівів. Малі й прерізної форми загони вказують на убогість мешканців села.

Лябіринтом меж нарешті підходимо до кріслатих садів. Санітар Левко йде до крайньої хати на розвідку. За хвилину чую борсання за кущами тернини та якісь дивні, притишені голоси. Займаємо становища в житі. Сполох одначе скоро скінчився і перед нами стояв Левко, держачи за комір малого хлопчину. Дивлюсь, не старший як 8-9 років, босий, у подертій свитині, зате в мазепинці, з дерев'яним крісом, поясом, дерев'яною ґранатою, полотняною торбою на пістоль, та з лентою дерев'яних куль. Обличчя серйозне, відважне.

Левко мав мадярську уніформу і напевно тому Івась зразу второпав, що має до діла зі "своїми".

Питаю, що він так рано робить на краю села.

— Держу стійку, — відповів.

— А з якого ти відділу? — жартую.

Падає коротка, горда відповідь: — "Зі сотні Любка".

Приємну зустріч трактую як припадок, а радше, як звичайну дитячу забаву та фантазію Івася. Довідуємось, що в довколишніх селах спокій і, що він не бачив ворожого війська вже довгий час. Івась пояснює, що ворог боїться заходити в ліси, а своє село називає "бандерівським Берліном".

Заходимо до крайніх хат. Санітар Пиріг пішов до місцевого господарника по харчі, а ми присіли під грушею відпочивати. Через півгодини Івась прибіг з новиною. Він знав, де ми затрималися на постій і, щоб змити сором за те, що його зловили на стійці, бажав чимсь нам прислужитись. Не обійшлося без торгу. "Щось вам повім", пробурмотів до Левка, "як не повіш никому, жесь ня злапав за терньом".

Умова була одноголосно схвалена і радий Івась зголосив, що з другого кінця села вмаршовує на постій сотня Громенка.

Розвідка була вірна. Наша мала санітарна група долучилася до сотні й скоро ми всі подались на відпочинок, бережені відважними заставами стрільців регулярного відділу УПА.

* * *

По полудні я зайшов до почоту сотні відвідати "стару братію". У кімнаті застав капеляна, отця Кадила, та командирів — Соколенка, Лагідного, Зоряна, Чайку, Бартля, Залізняка і підстаршин Кармелюка й Бена. Жартам не було кінця. Розказували про останні пригоди, бої і марші. Пригадую, як Чайка розказував про сержанта ВП, та як цей задумав врятувати своє життя, тікаючи перед погонею роя Лози. Зразу кинув зброю, опісля шапку, пояс, а там почав скидати свою уніформу. Напевно хотів обдурити повстанців і скритись як цивіль у гурті селян, які часто під час боїв виходили до лісу. Щоб зискати на часі та здобути собі симпатії погоні, тоненьким, панічним голосом безперервно верещав: "нєх шляк трафі Польске, — віват Україна". Стрільці Лози не спішились. Ляшок біг прямо до становищ двох роїв, залишених навмисно в засідці на "богатеруф", які втікали.

Питаю бунчужного Соколенка, де подівся "старий" (сотенний Громенко)? Поїхав на інспекцію сотні Любка — відповідає байдуже.

Витріщую очі, бо про таку сотню в "Холоднім Ярі" ніколи

нічого не чув. Соколенко добродушно посміхається і флегматично починає розказувати цілу історію "від кінця".

Любко — це місцевий хлопець, років 11, півсирота. Як на свій вік — він дуже здібний, серйозний, меткий, винахідливий, хитрий та при тім ознайомлений з повстанською літературою. Помагаючи воякам УПА чистити зброю, вивчив докладно конструкцію ручних крісів, скорострілів, пістоль та ґранат. Докладно засвоїв собі стрілецьку муштру та всі засади конспірації. Сусідські хлопці шанували його знання й уважно прислухувались до його пояснень, повчань і зауважень. Згодом, коло його прихильників поширилося на долішній кінець села, а там — на ціле село. Невдовзі дитячі забави перенеслись за село, на поля, гаї та ліси.

Наслідуючи підпільну активність батьків, діти дуже скоро уклали свій власний кодекс чести, правильник дій-забав, та "карне право" за провини. Всі зустрічі в лісі охоронялись строгою таємницею і з часом ніхто, навіть батьки, не міг довідатись від малят куди вони ходять і що роблять. Любко визначив кожному завдання, учив їх вояцької муштри та зброєзнання. Між юнаками в цілому селі запанувала атмосфера здисциплінованої й унапрямленої дії на зразок воюючих відділів УПА.

Бажанням Любка було включитись зі своїми приятелями в активну боротьбу старших і в якийсь спосіб дістати апробату від командирів на "офіційні" завдання. Саме тоді до сотні Любка голосились хлопці віком 6 до 8 років, всі з гарячим бажанням стати чимсь більшим і важливішим, ніж звичайним пастушком. Старші юнаки використовували тих малих "добровольців" і давали їм найбільш нудні й нецікаві завдання, як напр.: держати стійку, зносити ріщя на ватру, або принести це і те. Передумовою прийняття до гурту "вояків" була "присяга" абсолютно держати язик за зубами та принести до Любка п'ять правдивих набоїв. Завдання важке і часто неможливе до виконання через довший час. Після "вплати вписового" такий юнак ставав "вояком сотні Любка" і вже більше не мусів виконувати завдань юнаків.

Командири сотні Громенка, зокрема останній, апробували пляни Любка, даючи йому тим самим повний авторитет, так потрібний провідникові дітвори.

Бунчужний Соколенко був би розказував ще довше, але я звернув увагу на двох вершників, що наближались до лісу. Це вони! Сотенний Громенко і "сотенний" Любко. Любко їхав на

коні Громенка, а цей останній — на коні к-ра Лагідного. Для юнака Любка це був напевно один з найщасливіших днів у його житті. Повагою і радістю палали його чорні очі, а гордість так і розпирала груди. Він їхав на осідланім коні самого командира. На тім же коні, побіч сотенного Громенка, проїжджав перед лавою виструнчених, на лісовій поляні, хлопців своєї "сотні".

Хто з нас не заплатив би найбільшу можливу ціну за таку почесть тоді, коли нам ледве скінчився одинадцятий рік життя? Любко за свої труди, відвагу, за послідовне прямування до задуманої мети, за муравлину працю своїх дитячих рук, удостоївся великої нагороди.

Обидва сотенні зіскочили з коней і прив'язали їх до яблуні. Я вийшов на двір, щоб докладніше приглянутись тому незвичайному хлопцеві. Любко, стрункий, чорнявий, з гарними, майже чоловічими рисами обличчя, стояв на струнко. Я тільки бачув як сот. Громенко сказав до нього: — "Веди розвідку, повідомляй зв'язковий пункт і не забудь про набої"...

Так є, друже командир! — відповів Любко.

Обидва приклали долоні до дашків мазепинок, обидва цокнули закаблуками й на кінці подали собі руки. Приємна, радісна і чомусь дуже зворушлива сцена. На обличчі Любка горів якийсь невгасимий вогник завзяття, а на зацілених устах я прочитав невимовлену обіцянку-присягу. Мовляв, — не журись командире — виконаю доручення хоч би довелось життя віддати. Любко зробив повний оборот і повільно відійшов. Ішов поважно, важким ходом, ніби двигав тягар не під силу. Та це тільки так довго, доки не сховався за вугол близької хати. А там — чкурнув, як куля...

Ввечорі, при ватрі, к-р Громенко розказував про те, що бачив під час "інспекції сотні Любка". Звичайно веселий і говіркий, Громенко чомусь споважнів і не міг позбутися зворушення. Довго ходив довкола ватри, бив лозиною свій власний чобіт і, здавалось, не помічав нікого. Нарешті звернувся до гурту і сказав: — Ні, я бачив вже багато див, і не з одної печі хліб їв, але такого чогось таки не сподівався. Поїхав, пане брате, до тих голопупенків на жарти, а повернувся морально збудований на все моє життя. Дивлюсь, каже, неначе вояки-карлики, стоять у дволаві й ніхто навіть оком не моргне. Дерев'яна зброя до дрібниць імітує правдиву. 12 вояків відрапортував Любко як свою першу "чоту", готову на накази. Ще 12 — на стійках і "заставах"

при всіх стежках. Підслухи теж розставлені. Уявіть — навіть свою кличку мали! Всі поважні, слухняні і, як на дітей, впоряд знають знаменито. Казали, що мають свої криївки з харчами, зброєю та "ліками". Вже по дорозі Любко сказав мені, що вони мають теж і правдиві набої, понад триста штук, заховані в окремій криївці, про яку знають — тільки він (Любко) та його два заступники.

Взагалі все це не жарти — продовжував Громенко. Ці діти хоч босі, а може й голодні, та зате загартовані як справжні повстанці, завзяті, відважні й підприємчиві. Знають присягу вояка УПА, знають всі частини кріса, ведуть свою розвідку, а ночами держать стійки на окраїнах села. Сьогодні вони діти, а завтра стануть нам на зміну... Громенко задумався і замовк. Хтось з гурту додав: віднині всі будемо називати його сотенним Любком.

З того часу я відносно часто бував на Волі Володській. Ми познайомилися з сот. Любком, послуги його "сотні" не раз ставали нам, "лапайдухам", у пригоді. Перше всього, Любкова розвідка працювала справно і контакти він мав з хлопцями всіх довколишніх сіл. Малі групи юнаків зі сіл Володж, Поруби і Грушівка, часто долучалися до сотні Любка і спільно вели забави та мініятюрну повстанську працю. Вони пильно слідкували з високої могили за селом та звітували акуратно про події на шляху до села Явірник. Нераз, за працею, ми не зауважували пильних поглядів Любкових гінців (він залишав, звичайно, двох "вояків-зв'язкових" для наших дрібних послуг), що супроводжали кожний наш рух, ба навіть віддих. Вистачило тільки піднести брову, щоб зняти з місця малих повстанців, готових виконати кожний наказ. В часах релятивної неактивности ворога, ми почувались зовсім безпечно під охороною Любкової сотні. Їхні стійки, вартові й підслухи справлялись бездоганно. У випадку небезпеки вони гнались зайчиками по полях і завжди на час алярмували нас і село. Ворог зразу не звертав на них уваги, а часто взагалі не міг завважити хлоп'ят у їхніх сховищах-бурянах. За допомогою старшин і вояків УПА, Любко розпрацював ефективну сиґнальну систему і згодом вкоротив "маратонські" біги малим, босим ногам.

Найбільшою заслугою, а з тим і гордощами малих воїнів, були успішні "конфіскати" правдивої зброї прямо від ворога. Коли вороже військо заходило в село і ставало постоєм у хатах, малі повстанці вживали всіх найсміливіших хитрощів, щоб тільки якось "свиснути" бодай кілька куль. Часом, хоч рідко, попадалась ґра-

ната, шапка, вояцький горщок, багнет чи, бодай, солдатська ложка. Коли ж полювання було безуспішне, старались зробити хоч якусь псоту, хоч би найменшу. Під колеса авт підкладали цвяхи, шпигали шилами шини, розтинали ножами палатки, як вдалось — витягали з тачанок шворені, або, як вже нічо більше не вдалося, мастили коней маззю і болотом.

Найменший у сотні, Петрусь, був знаний зі свого оригінального винаходу. Він на собаках вилапував маленьких кліщів, держав їх у коробці й у відповідний момент висипав їх під поли шинель або на лави, де сиділи ворожі вояки: — "Най тя вкусить, паскуднику!" Після відходу ворога зі села, сотня Любка сходилась на означене місце для точного звітування з акції. Треба зазначити, що кожний звіт без трофеїв, як наглядного доказу, мусів бути підтверджений свідками. Інакше, малі голівки без труду могли видумати різні пригоди.

Назагал, хвальків у сотні не було, бо переловлення на брехні каралось строго, тому не диво, що у вільних хвилинах Любкові вояки тільки й те робили, що складали пляни майбутніх акцій. Складали їх групово і поодиноці. Жили боротьбою і брали в ній активну участь, пропорційну до їхніх сил і спроможностей. Ціла Україна горіла у вогні визвольного змагання, а з нею навіть найменші вояки сотні Любка.

Минув рік і настав час запеклих боїв по той бік лінії Керзона. Ворог засипав наші землі дивізіями свого війська, щоб остаточно перемогти відділи УПА та знищити підпілля. Ворожі війська прочісували ліси. Ішли у віддалі одного метра один від одного і довгими московськими штиками кололи землю у пошуках за санітарними криївками, магазинами зброї, харчів, та за осередками теренових проводів і командування УПА. Ліси дрижали від скажених боїв, а закурені верхів'я Карпат несли, в усі сторони світу відгомін боїв за волю.

Від радощів п'янів кремлівський чорт і плянував жорстоко розправитись з мільйонами душ, яких, великодушно, викинули на смітник історії можновладці в Ялті. Не скорились, а на захист безприкладно покривджених, стали залізні когорти УПА. Своїми грудьми загородили шляхи в холодний Сибір, повстанською зброєю розганяли зграї енкаведівських собак, які готувала нові масові вбивства, щоб, за наказом Москви, угробити цілі народи. Україна не скорилась і не злякалась. На своїх прапорах кров'ю виписала клич: "Свобода народам — Свобода людині!"

Не розбіглась у страху перед сталевими гусеницями варшавських танків боса сотня Любкових малят. Ще більше спаяні, здисципліновані й мовчазні, спішили кожного вечора на збірку. У день ховались з родинами по лісах та дальше слідили за зайдами-загарбниками. Під командою Любка робили "рейди" та імпровізували облави ворога. Зайво казати, що ці малі партизани прочесали гущавники лісів краще від червоної мітли (спеціяльні енкаведівські відділи). Консеквентно, вояки Любка відкрили кілька повстанських криївок. Дізнавшись про це, місцевий провід і командування УПА дали наказ, щоб Любко тримав своїх вояків на краю лісів, та не заходив у глибину. Щойно тоді Любко признався, що про ці криївки він знав уже давно. Що більше, він зі своїми довіреними, старшими хлопцями, періодично контролював засекречені місця і, як треба було, маскував входи і виходи. Вони виходили в ліс завжди після зливних дощів і закривали листям та шпильками змите водою маскування. У цих криївках не було нікого і тому повстанці не завжди могли на час поправити дощем заподіяну псоту. Треба догадуватись, що це до певної міри також заслуга Любка, що до весни 1947 року, у ворожі руки не впала ні одна криївка з харчами чи зброєю в лісах околиці Воля Володська.

Під час постою в селі, к-р Громенко зустрічався з Любком, вислухував уважно звітів, та своїми порадами кріпив на дусі відважних юнаків. Те саме робили всі командири сотні. Любко нераз просив дозволу на "важніші завдання", жаліючись, що ношення повстанської пошти, розвідка й держання стійок і підслухів, вже надоїли його воякам. Пропонував передати ці завдання "чоті молодших", а для себе і "чоти старших" просив апробати на легку ручну зброю. Кожночасну неґативну відповідь командира сприймав з болючим невдоволенням. В його очах тремтіли сльози і він ледве здержував гіркий плач.

Восени 1946 року, Любко пережив ще один щасливий день. Йому, як "сотенному", під час перегляду його відділу, Громенко вручив справжній автомат. Правда, цей автомат-фінка був таки добре "розкалібрований" і непридатний для повстанців. Та це не важне. Важне, що він стріляв правдивими кулями і на зовсім близьку віддаль міг убити ворога. У диску було тільки кілька куль, та тим Любко не журився. Він мав свої, віддавна бережені в криївці "сотні". Від того часу Любко ніколи не розставався зі своєю зброєю. Чистив її щоденно. Чистили її всі вояки його сотні.

Не диво, що цей старий автомат став, мабуть, найчистішим у цілій УПА.

Навесні 1947 року, ворог повів рішальну офензиву на цілому Закерзонні. Піші та змоторизовані дивізії ВП, підкріплювані летунством і тяжкою артилерією, розсипались по теренах Холодного Яру і Бескиду. Сотні УПА зводили по кілька боїв кожного дня. Земля дрижала від розривів стрілен, виттям вовків плювали скорострільні, рвались ґранати і пожарами зайнялась ціла Закерзонська Україна. Відділи УПА, без регулярного постачання, пильно числили кожний набій, кожну ґранату. Не завжди можна було дістатись до магазину зброї. Саме тому клич "одна куля — один солдат", став неписаним законом. На побойовищах голодні вояки УПА часто наперед обшукували ворожі наплечники за набоями, а щойно потім за залізними харчовими порціями. Жартували: маєш кулю — матимеш хліб, шукай за хлібом — знайде тебе куля. Та не все могли повстанці поповнити свої набійниці.

Одної ночі сум наляг на звичайно веселий почот сотні Громенка. Стан набоїв у сотні був майже катастрофічний. Ворог заквартирував у лісі, де був найближчий магазин зброї. Наступний день заповідав важкі бої. Зажурений к-р Громенко нараз пригадав собі давню розмову з Любком. Зірвався з місця, прикликав усіх підстаршин і дав короткий наказ: відшукайте мені сотенного Любка. Вояцтво було певне, що командир потребує Любкової розвідки. Коротко після півночі, Любко зголосив свій прихід. Ніхто не звертав уваги на те, про що вони обидва говорили. Похнюпившись, мовчки сиділи Громенкові вояки довкола горіючих вогнищ. Журба обнялась з темнотою. Громенко вернувся до ватри ніби веселішим, та не казав нічого...

Любко повернувся над ранком. З ним ще двох малих повстанців. На плечах зелені, важкі торби, а в них 800 набоїв. Як би громом поражені зірвались на рівні ноги всі старшини почоту сотні, почувши цю новину. Зразу було їм важко повірити, що це правда. А там, радістю загомонів ліс. Любко видався всім ангелом хоронителем. Сотні рук були б роздавили його в дружніх обіймах. Його і його друзів. Не одне тихе Богородице Діво полинуло до Всевишнього за здоров'я сотні малих упістів. Рятунок воякам УПА принесли малі долоні... Благослови їх Господи, зворушливо шептав о. Кадило. Бунчужний Соколенко швидко розділив набої.

На збірці, після ранньої молитви, Громенко попередив своїх вояків, щоб обережно ставились до одержаних набоїв. Не всі вони вистрелять, казав, бо ніхто з нас не знає, чи деякі з тих куль не перестарілі, з вогким порохом. Діти збирали їх два роки і держали у вогкій, примітивно збудованій криївці. Правда, вони чистенькі й блискучі, але це тільки тому, що діти чистили їх мало не щомісяця. Будьте уважні отже і держачи палець на спусковім язичку, готуйтесь у потребі "відрепетувати" кріса, наказував дальше Громенко. Добрі й певні набої, які ще залишились у стрільців, передано до скорострілів. Кожний знав про небезпеки, зв'язані з непевними набоями. Воякам УПА це не була першина.

Найбільшою заслугою Любка було те, що своїм вчинком він підніс до вершин бойового духа сотні та влив віру в перемогу саме у хвилині, коли в руках багатьох повстанців залишились тільки їхні вірні штики. Немає сумніву, що сотня Любка врятувала життя багатьом стрільцям сотні Громенка. Наступні дні принесли кілька блискучих перемог та поповнили повстанські набійниці. Лісами та ярами Лемківщини мандрувала сотня Громенка на зустріч новим лицарським боям, а гомін пісні "лента за лентою набої подавай..." линув могутнім акордом у синю даль.

Яка доля стрінула "сотенного Любка" і його маленьких повстанців — не знаю! У терен 4-го району я вже не повернувся.

Степан Ґоляш — "Мар"

ХЛОП'ЯЧІ СОТНІ УПА НА ЛЕМКІВЩИНІ

Український вояк завжди був шанований в українському народі. Так було в різних часах нашої історії. На українського вояка завжди гляділи, як на оборонця народних та національних прав України. Про відважні вчинки княжих дружинників, козацтва, гайдамаків, воїнів Української Національної Армії, Української Галицької Армії, Січового Стрілецтва та Карпатської Січі, письменники писали у своїх творах, народ оспівував їх у піснях, даючи приклад до наслідування новим, молодим поколінням. Український вояк не тільки гідно, чесно, з посвятою, але часто героїчно сповняв свої обов'язки оборонця народу у збройній боротьбі, але теж був прикладним громадянином в мирні часи, працюючи серед народу на громадській ниві. Український воїн-революціонер завжди кликав, організував, та вів нові покоління до нової, ще незакінченої боротьби за волю України.

Коли по довшій перерві повстало нове військо — Українська Повстанська Армія (УПА), нарід прийняв нових оборонців-борців з пошаною та любов'ю, а молодь мріяла поповнювати нові ряди повстанців. Щоб бути воїном, треба було вчитися, гартувати тіло й духа до великої посвяти за незмінні ідеали нації — жити вільно на Богом даній йому землі! Навіть діти, молоді хлопці й дівчата, захоплювалися чинами українського вояцтва УПА.

Як український вояк, працюючи у Східній Лемківщині Ліського й Сяніцького повітів, з доповідями я відвідував майже всі села, де завважив, як сільські хлопці самочинно організували свої "сотні", на взір перебуваючих на Лемківщині сотень Хріна,

Бурого-Біра, Дідика-Бродича, Стаха, Кармелюка, Мирона. Вони знали псевдоніми старшин УПА та стрілецтва й вибирали собі свої власні "вояцькі" імена. Головний організатор сільської дітвори, звичайно, ставав сотенним та добирав собі чотових і ройових, подібно як це було у відділах УПА. Хлопці сходилися на впоряд і військові" вправи. Кріс заступала палиця, ґранати — округле каміння в кишенях. Вони також будували свої криївки. Дуже часто держали стійки на краях сіл, щоб повідомляти про наступ польського війська. Мали свої зв'язки зі сусідніми селами; часто переносили підпільну пошту від села до села. Це були переважно хлопці від 8 до 12 років, а в деяких сотнях були й дівчатка, як санітарки.

Сотні УПА та теренова сітка ОУН, звичайно, сприяли таким молодечим "сотням", одначе, у вирі боротьби не було змоги надати тим самочинним рухам дітвори більш організованих форм та унапрямлювати їх. Звичайно, активність та ініціятива виходила від молодих сотенних та чотових, які радилися й видавали накази що і як треба робити.

Перша хлоп'яча "сотня" на Лемківщині була зорганізована в селі Буковець, над Сяном. Там, на протязі зими 1944/45 рр., квартирувала сотня УПА сот. Бурого. Молоді хлопці гляділи на військові вправи, ходили на імпрези, що їх влаштовувала сотня, то й самі зорганізували свою дитячу "сотню". Хлопець, сотенний, взяв собі псевдо Бурий. Ця "сотня" довго не проіснувала, бо москалі насильно виселили всіх селян до УРСР, але молодь понесла зі собою пам'ять про українське військо, щоб розказати про нього своїм ровесникам у поневоленій Україні.

Згодом, у селі Березка була одна з найбільших дитячих сотень, що начисляла біля 75 хлопців. Сотенним був Хрін. Село Воля Матіяшова було під впливом сотні УПА Біра, тому й хлоп'яча сотня брала свої псевдоніми від сотенного та чотових. Обидва села були дуже свідомі й дали до УПА багато молоді, біля сотні. Молодеча сотня мала дерев'яні кріси до вправ, а навіть кулемети. Місцеві відділи СКВ опікувалися молодечими сотнями. Хлопці держали стійки навколо села, знали клички. Одного разу стійка молодих хлопців задержала сотню Біра, яка не знала умовленої клички. В обидвох селах активність хлопців і дівчат була замітною і помічною в боротьбі з ворогом.

В селі Терка сотенним дитячої сотні був Хрін, а чотові мали псевда зі сотні к-ра Біра, яка тут частіше квартирувала.

Хлопці були добре зорганізовані та помагали старшим. В недалекій віддалі було село Волковия, де розташувалися станиця польської міліції та відділ польського війська, які часто нападали на село в грабіжницьких цілях.

Влітку 1946 року, польське військо якось несподівано напавши на село, застало тільки жінок і дітей. Напасники зловили 30 жінок з дітьми, завели силою до одної хати, постріляли, кинули гранати на невинних матерів з діточками й запалили хату. З цього пекла і великої спільної могили, чудом врятувався 12-літній член юнацької сотні Василько, який лежав під забитою мамою. Він вирвався з-під побитих і ранених догоряючих жінок і дітей, вискочив крізь вікно й через димову заслону скочив до потічка і сховався під лозами. Там, у холодній воді, пролежав цілий день. Ввечорі, йдучи до лісу, фізично виснажений, поклався на полі й заснув. Його знайшли повстанці й довідались про ще одну страшну трагедію українського народу. Василько зголосився до УПА і був наймолодшим стрільцем на Лемківщині. Його побратимом був 14-літній стрілець Тарасик зі села Жерниця. Після виселення, Василько перейшов в Україну, щоб продовжувати в нових обставинах, новими методами, боротьбу за волю України.

Село Стежниця було під самим містом Балигород. Хлопці зі своїм командиром Біром кожноденно обсервували дорогу від сторони Балигороду.

Українські дівчатка організувалися, щоб помагати українським повстанцям. Одною із найкращих дівочих сотень юначок, була сотня в селі Радева, що під горою Лопінник. Їхня провідниця Каська держала взірцевий порядок в сотні. Дівчатка виготовляли бандажі для ранених стрільців, збирали лікувальне зілля, сушили та передавали до повстанських шпиталів.Сушили бараболю, овочі, ягоди, щоб улегшити життя українського війська, або, як часто говорили, нашого війська. Дівчата помагали Євці виготовляти спирт, дуже потрібний в медичній ділянці. Збирання зілля, виготовлювання деяких мастей, шиття бандажів чи білизни для стрілецтва, було поширене по всіх селах. Цими справами завідувала районова референтка Українського Червоного Хреста (УЧХ) — подруга Марійка. Відомі були також дитячі сотні в селах Рибне, Творильне, Жерниця і Середнє Село...

"Лісовик"

ЗАГИБЕЛЬ ГЕНЕРАЛА КАРОЛЯ СВЄРЧЕВСЬКОГО

Весна 1946 року була для сотні к-ра Хріна періодом найбільших успіхів і слави. У березні того ж року зліквідовано в кількох переможних боях польські пограничні застави, а в бою у Височанах ми розгромили польський карний загін. Два дні пізніше ми звели успішний оборонний бій в районі сіл Середнє Велике і Лукове з двотисячною масою польського війська, що прибуло виселювати українське населення. Але найбільшим нашим подвигом була ліквідація польського комуністичного віцеміністра оборони, ген. Кароля Свєрчевського.

З тактичних причин наша сотня була на деякий час розділена: одна частина, під командою сотенного Хріна, оперувала в околицях Вислока Великого, а наша частина, під командою чотового Граня — в околицях Яслиськ.

К-р Грань зарядив збірку, щоб приготовитись до вимаршу. Йдемо до містечка Яслиська на акцію. Перед відмаршем прийшло двоє зв'язкових з наказом к-ра Хріна: — негайно перейти в ліси Хрищатої, задля дуже важливої справи. Отже, замість іти на запляновану акцію до Яслиськ, відходимо в сторону Хрищатої. Дорога досить важка. На полях танули сніги. Грузнемо в болоті майже ввесь час. Найтяжче перейти ріку Ославу, що навесні сильно прибуває. Коло сіл і мостів цілий час засідки, тому, щойно по дводенному марші, добиваємося до Хрищатої. Досить скоро знаходимо табір, що розташувався над селом Суковате. Ми ще стоїмо в лаві, як к-р Хрін зарядив збірку своєї частини, поставивши її напроти нас. К-р Грань складає звіт. Стоїмо на струнко. Наші очі мимоволі пробігають по лавах другої частини нашої

сотні, щоб переконатись, чи ще ті всі, що ми їх залишили, як розходились, живі. Дарма,— кількох друзів вже бракує, а між ними й мого односельчанина; він, як мені опісля оповіли, згинув в обороні свого таки рідного села.

К-р Хрін виголосив коротку промову. З'ясував наше положення, вияснив, чому наш відділ мусів бути розчленований. Хоч ми мали втрати — одна й друга частина, проте ворожі пляни знищити нас узимку пішли намарне. Потім дав наказ відпочити і вичистити зброю, бо завтра чекає нас велика робота.

28-го березня 1947 року, був гарний морозний ранок. Година 3:30, ще темно, а в таборі вже рух. Хлопці поспішно п'ють каву, яку зварили кухарі. Припинають ленти, ґранати, пристосовують все так, щоб легше можна було підсуватися без шуму. Старшин покликав к-р Хрін на нараду.

Година 7:30. На малій поляні стають дві сотні повстанців, переважно синів Карпат, готових піти і в пекло, як к-р Хрін поведе! Перша стоїть сотня к-ра Хріна, дальше — сотня к-ра Стаха.

Виходить к-р Хрін. Службовий старшина звітує. Командир вітає нас окликом:

— Слава Україні!

— Героям слава! — відповідають грімко лави повстанців.

— Україна в неволі!

— Визволимо її!

Командир проходить перед лавами, як завжди, бадьорий, вдивляється кожному в вічі.

— Хлопці, сьогодні погуляємо! Підемо на засідку, щоб помстити смерть наших ранених і хворих 17-ти друзів, яких поляки зліквідували в санітарній криївці на Хрищатій 23-го січня. Після того к-р наказав залишити речі, що непотрібно обтяжували б нас, а також хворих, ранених і кухню.

Стрілецьким рядком відмаршовуємо на схід. Провадить нас Зенко, який прекрасно орієнтується в терені. Проходимо саме попри зруйновану шпитальку, де геройською смертю згинули наші повстанці: хворі й ранені, медсестри й лікарі. На вид руїн шпитальки й на згадку про загибель наших друзів, ми заприсяглись, що помстимо їхню смерть.

Сходимо вдолину. Переходимо село Рябе, з якого вже виселили всіх людей. Ідемо ще трохи лісом, і знову село, що його назви вже не пригадую. Тут уже треба пересуватися обережніше:

до Балигороду всього чотири кілометри, а там і в Тісній квартирує багато польського війська. Щойно тут довідуємось, що на засідку йдемо над шосе Балигород-Тісна.

Година 9:30 ранку. Наближаємось до шосе. Направо від нас гора. Командир повідомляє, що на горі будемо займати становища. Нараз чуємо сильний гук моторів від сторони Балигороду. Падає наказ:

— Бігом на гору, займати становища!

Вибігаємо на гору. На шосе тільки курява. Наша передня стежа завважила танкетки, що поїхали до Тісної.

На наказ к-ра Хріна, скоро розтягаємо розстрільну, що під командою к-ра Граня на правому крилі творить ніби охорону від Тісної.

По лінії проходить наказ: як тільки над'їдуть автомашини, перший вогонь починає середина!...Розглядаємось по терені. Гора, де ми зайняли становища, поросла кущами. Перед нами, внизу річка, за нею шосе і місце, де колись було село Колониці, що його поляки знищили дощенту. А дальше знову ліс. Якщо б ворог тікав до лісу, маємо добре поле для обстрілу; тут можемо висікти ворогів всіх до одного, заки вспіють добігти до лісу. Раптом з-за закруту, від сторони Балигороду, показуються автомашини: попереду особова, велика, а позаду вантажна, повна війська. Посуваються поволі. Кожний з нас запер віддих; беремо поляків на мушку. Ще хвилина, ще секунда і — кулеметна черга бунчужного, а вслід за нею заграли інші кулемети. Автомашини поцілені: крик, зойк ранених, живі вискакують з авт і займають становища в рові. На передню автомашину хлопці якось не звернули уваги, бо в ній було тільки кілька людей. Вона рвонула і намагалась втекти, але наш чотовий Грань наче нюхом прочув, що вона найважливіша:

— Хлопці, не випустіть автомашини! Скоростріли по ній!

Загаркотів тяжкий скоростріл. Автомобіль підскочив і станув упоперек. З нього вискакує кілька людей в широких шинелях, деякі в шапках з блискучими "отоками". Один без шапки, з лисою головою, в білій шинелі. Його підхопили два інші й починають втікати з ним до ріки.

Бій розгорівся, деякі авта горять. Поляки бороняться завзято, а зорієнтувавшись, що їм назад не втекти, — підсунулись ровом під гору так, що ми не можемо їх добре обстрілювати, бо гора стрімка і наші кулі переносять, а досягти їх ґранатами ще

задалеко. Сходити навколо з гори не можемо, бо знаємо, що їм скоро прийде поміч. Дивлюся, а чотовий Грань встає на весь ріст, оглядає поле бою. Поляки сипнули по ньому зі своїх скорострілів, але він не звертає на це уваги. Лунає грімко його наказ:

— Зайчик лишиться на горі, ройовий Оленець, кулеметник Лісовик і Нетля, і хто добровільцем — бігом на долину. Взяти їх з флангу!

Зривається кільканадцять хлопців, між ними і я. Біжимо під градом куль. Коло мене ройовий Волинець і мій амуніційний Грубий. Раптом з-за закруту, від Балигороду показується кількох поляків з блискучими "отоками". Вони змішані, бо ми теж у польських уніформах. Ми не ждемо: довга серія з кулемета кладе групом першого; інші також падуть до землі. Ми біжимо нижче, переходимо річку, і перед нами прекрасний терен. Ми вже на тилах польської розстрільної. Починаємо по них густо стріляти. Звідси бачимо докладно, як на березі, вже добре змочений холодною водою лемківської річки, лежить горілиць, не рухаючись, той з лисою головою, в білому плащі, тільки медалі виблискують на сонці. Стрільці Антипко й Когут пробують дістатися до залишеного ним авта. Вже близько. Ще перебігти поляну і ми вже там. Та тут, на лихо, наше ліве крило на горі прийняло нас за поляків і почало кропити нас оловом. На щастя, нікого не поцілили. Чимдуж тікаємо до річки.

Врешті нас пізнали: здержали обстріл і дають знаки, щоб ми скоро тікали на гору, бо на поміч полякам їдуть танки. Шкода нам лишати авто, але немає ради — гуркіт танків вже долітає до наших вух. Не гаючи часу, відступаємо на гору. Щойно тепер відчуваємо втому. Поспішно сходимо з гори. Ми тільки що зійшли і скрилися в лісі, як з-за горбка показалися польські танки і, не орієнтуючись в ситуації, почали обстрілювати своїх власних людей. Це помогло нам непомітно відв'язатися і відійти. Щасливо добилися ми до нашої улюбленої Хрищатої. На другий день одержали ми повідомлення, що в околицю нашого вчорашнього бою суне велика сила польського війська, а, з польської преси ми довідалися, що лиса голова, яку ми вчора "скосили" нашим скорострілом, належала визначному польському генералові, віцемістрові оборони Польщі, колись ославленому в боях в Еспанії — червоному командирові, Вальтерові.

"Прикуй" (бунчужний сотні "Хріна")

ЗВІТ ПРО ЗАГИБЕЛЬ ГЕН. КАРОЛЯ СВЄРЧЕВСЬКОГО

По важких зимових трудах наш відділ к-ра Хріна відчував дуже великі втрати, горе і смуток, бо польське військо заатакувало наш санітарний пункт, де згинуло 17 осіб, а саме: 4 лікарі, 4 медсестри і 9 ранених вояків. Тоді ми всі одноголосно рішили, що мусимо помстити наших друзів.

У березні наша розвідка донесла, що ВП почне велику акцію проти УПА. К-ра Хріна повідомлено, що до Сянока прибули "великі риби". Є можливість, що подадуться до Балигороду, а може й до Тісної? Ті міста лежать у Карпатах, близько чесько-словацького кордону. Саме тут між Балигородом і Тісною, оперував наш відділ.

Вранці, 28 березня, к-р Хрін дав наказ бунчужному Прикуєві залишити всіх хворих, а з боєздатними зробити збірку. З кожного роя відкомандовано по одному стрільцеві до приготовлення обіду для сотні. О год. 7:30 відбулася збірка; бунчужний склав звіт, а к-р Хрін виголосив коротку промову до стрілецтва, подаючи, що саме сьогодні буде день відплати за друзів з санітарного пункту, які завзято боронилися й ніхто з них не здався, всі впали в бою за Україну. Відтак командир дав наказ чотовому Зенкові повести сотню на призначене місце відплати. По дорозі хлопці оповідали собі свої сни, жартували й гуторили, бо до призначеного місця було біля 8 кілометрів.

Передня стежа, що наблизилась до дороги, повідомляє, що дорогою від Балигороду їдуть 4 панцерні авта. Сотня поволі й тихо підсувається до дороги...

К-р Хрін дав наказ чотовим займати призначені їм місця, а

бунчужному Прикуєві (тобто мені), взяти один кулемет і підійти на сам край лісу, пильно обсервувати та повідомляти командира, що зайняв місце яких п'ять метрів позаду. Направо від командира залягли дві чоти — Оріха і Граня. Я далековидом обсервую дорогу і повідомляю командира, що з Балигороду наближаються дуже поволі два авта — особове і 5-тонівка. На першому їдуть якісь великі пани, лисі, без шапок. К-р Хрін дає наказ: як тільки перше авто опиниться перед кулеметом — стріляти, а вся сотня відкриє вогонь на стріл бунчужного. Ще навіть усі стрільці не зайнали становищ, як я відкрив вогонь по особовому авті, а згодом по другому, на якому їхали вояки. З особового авта вискочив лисий чоловік, розвів руки, вказуючи воякам розсипатись у розстрільну фронтом до нас. Я дав йому дві серії з кулемета і він покотився в рів. ВП спрямувало свій вогонь на мене й к-ра Хріна. Бій тривав, стрільці наближались уже до авт, як к-р Хрін наказав помалу відступати, бо з Балигороду надходить полякам поміч. Відступаючи, стрільці бачили, що "лисий пан" лежав у рові горілиць. На місці збірки було чути з дороги густу стрілянину, видно поміч наспіла.

На місці постою ми з'їли обід, а ввечорі розвідка донесла, що до Сянока привезли 6 убитих і 5 ранених. Між убитими був ген. Кароль Свєрчевський, — віцеміністер оборони Польщі. Наступного дня цю вістку підтвердила польська преса.

Степан Ґоляш — "Мар"

СПОМИН ПРО КОМАНДИРА УПА "БОКСЕРА"

Протягом 1945 року, як референт пропаґанди, ходив я від села до села, даючи доповіді селянам про нашу визвольну боротьбу та міжнародне положення. Кожночасно відвідував сотні, які стаціонували на моєму шляху. Перебуваючи в районі Дуклі, довідався про сотню к-ра Хріна, яку він створив у великій більшості з самих лемків. Недаром стрільці сотні залюбки співали свою пісню-марш:

Ми сотня лемківська, завзята,
Що в боях зродилась і зросла,
Громила ляхів в своїх селах
І честь Лемківщини зберегла!...

Зв'язкові ведуть через село Барвінок прямо в Бескид, на польсько-словацьку границю. Хоч по обох сторонах бескидського, або лемківського хребта живуть сини цього самого українського народу, сусіди-вороги їх поділили.

Командир Хрін представив мені сотенний почот, а між ними бувшого старшину української дивізії "Галичина", бунчужного "Боксера". Мою особливу увагу він привернув високим ростом, кремезною поставою. Моя рука сховалася в його здоровій долоні.

— Ви дійсний боксер! — завважую.

— Так є! Я боксував всюди та здобув віцечемпіонат важкої ваги Польщі — відповів Боксер.

Я доповідав для старшин, а відтак для цілої сотні. Коли

Група УПА на Лемківщині в 1946 році.

Зліва: "Мелодія" — Богдан Крук — надрайоновий референт УЧХ на Лемківщині, "Марійка" — районова референтка УЧХ, "Горислав" — Модест Ріпецький — член надрайонового проводу на Лемківщині, д-р "Яким" — перейшов до УПА з польського війська. "Боксер" — Платон Хома — бунчужний сотні Хріна, "Тетяна" — Анна Черешньовська — районова референтка УЧХ і член сотні Хріна — машиністка та розвідниця, "Борис" — Середоха — районовий провідник, д-р "Рат" — лікар УПА на Лемківщині, "Дора" — Люся Скірка — машиністка надрайонового проводу на Лемківщині та дружина д-ра "Рата", "Леся" — кущова провідниця, "Скритий" — районовий господарський референт.

Боксерові привели його коня, він спритно скочив у стремена, але його каштанка відчула, що має на собі не будь-кого, а доброго воїна-старшину УПА та знаменитого боксера.

"За мною сотня ходом руш!" — командував Боксер... За зв'язковими й передньою стежею подався його кінь, а за ним рій за роєм маршували повстанці. У центрі к-р Хрін зі своїм почотом.

— От здоровий хлопець той Боксер, завважив мій зв'язковий. На нього й приємно глянути!

— Дай нам Боже більше таких синів України — сказав я...

Навесні 1946 року, сотня Хріна переходила в напрямі Хрищатої. На деревах і кущах вже показувалися зелені листочки, які наповнювали серця повстанців радістю, бо ліс своїм листям скрив кожного воїна. Зелена травичка покрила поляни, а стрілецтво, яке зимою ледве коли мало змогу спати в теплій хаті, з приємністю любувалось соняшним промінням, що нагрівало їхні перемерзлі тіла. Вони переважно перебували в лісах, гріючись біля вогнищ. Там і спали. Про роззування ніхто й не думав. Під час сильних морозів розкладали більші вогнища, які опісля зсували й лягали спати на огріту землю. Через кілька годин можна було поспати на теплій землі.

Сотня минула село Колониці й підходить яром під Хрищату. Довгий ряд стрільців показався на чистому полі. В тому часі із-за горбка, з недалекої віддалі, почався несподіваний, скорий наступ відділу польського війська. К-р Хрін крикнув: — На місця, до бою!

Стрільці залягли де хто міг і першими стрілами й серіями з автоматів стримали першу лаву ворога. Ворог атакував згори, тож наші повстанці могли краще боронитись. За першою лавою проходить друга, а там — третя. В додатку поляки почали стріляти з гармати; на щастя, понад головами. По обох сторонах є жертви, ранені. Ворог вже близько.

— Вперед! — кричить к-р Грань.

— Вперед! — кричить з другої сторони пор. Вітер, який перейшов до УПА з польської армії.

Почався рукопашний бій. Почалось пекло. Пішли в рух пістолі, автомати, приклади крісів...

— Вперед хлопці, бий! — кричить к-р Боксер і січе папашкою ворогів. Біля нього д-р Рат, сотенний лікар. Він зловив польського вояка за цівку кріса й хотів піднести автомат, та в цей

момент польський жовнір спрямував дуло й вистрілив в груди Рата. Падаючи, він убив поляка з автомата.

Чота к-ра Граня, колишнього старшини Червоної Армії, зайшла збоку й нанесла великих втрат ворогові, який побачив безвиглядність своєї перемоги, почав тікати. В цьому часі к-р Вітер крикнув до Боксера: — На гармату!

Перескакуючи через ранених і вбитих, повстанці погналися до гармати і своїми серіями відігнали обслугу та перебрали в свої руки гармату. Боксер, як колишній старшина гарматнього полку української дивізії "Галичина", та пор. Вітер, обернули дуло гармати та бухнули кілька стрілен по ворогові.

— А тепер нанесемо страху полякам у самому Балигороді — сказав к-р Боксер. Дуло гармати обернули в сторону Балигороду, наставили приблизну віддаль і два постріли полетіли в місця квартирування польського війська.

— А, гармату заберемо, друже Хрін! Вона нам в пригоді стане. Я ще налагоджу вишкіл гарматників — впевнено заявив Боксер.

Не було часу шукати коней, тож стрільці самі тягнули гармату в сторону Хрищатої. Завдання дуже тяжке в терені без дороги, отже в лісі вже треба було більшої помочі, але вкінці гармату випхано в призначене місце, де к-р Хрін знайшов добрий сховок. Там і заховано гармату й добре замасковано. Прийде час, вона пригодиться!

Санітарі привели ранених та поклали їх на поляні до теплого сонця. Між ними був д-р Рат. Польська куля прошила його груди вище серця. Йому дали першу поміч і він в такій ситуації почав свою фахову працю лікаря. Таки в лісі, на поляні, на застелених палатках, почав переводити потрібні операції стрільцям та давати накази санітарам, що і як робити. На його обличчі не видко було болю від його важкої рани. Його професія й любов до друга наказували йому побороти свій внутрішній біль та спішити з поміччю ближньому. Всі подивляли витривалість д-ра Рата, який походив з Волині, зі старих німецьких колоністів. До УПА перейшов після втечі з більшовицького полону. Загинув 23 січня 1947 року в повстанському шпиталі на Хрищатій, разом із дружиною Дорою, якої прізвище було Люся Скірка, яка колись була секретаркою надрайонового провідника Мара.

У серпні 1946 року, заквартирували ми в лісах Маґури над селом Творильне, що над Сяном, звідки мали змогу добре обсер-

вувати більшовиків за Сяном. В нашій групі був тоді к-р Боксер, д-р Яким, члени надрайону, Горислав і Мелодія; члени району — Скритий і Марійка, кущова Леся та Клим. Скритий, родом з Команчі, колишній бунчужний та мій приятель з сотні Сурма, а тепер районовий господарський референт, з другом Климом варить обід біля потічка. Ми всі сидимо на краю поляни, а Боксер розказує, як то він колись боксував та яка в нього була сильна ліва рука, мовляв, "Хто попав під мій серп, то певний нокавт".

— Це правда, — додає д-р Яким, найменший між нами ростом. — Коло вас, друже Боксер, страшно і стояти, не то дістати в зуби.

— О, ні! — додає Марійка. — Взагалі не страшно бути біля друга Боксера. Противно — безпечніше, коли мати таку охорону.

— У мене — каже Боксер, — ще є сила в руках, одначе ноги не ті, що були колись. В сотні Хріна різно бувало. Днями і ночами марші й марші, засідки, бої, а часами довгі біги. В більшості ми ганяли за поляками, але бували й ситуації, коли поляки ганяли за нами. Різно бувало. Видно, я ноги підірвав, зате руки здорові. Дивіться: — тут Боксер, взяв кулемет "Дехтярова" за цівку і рукою підніс прямо вгору.

— Бачите? Пробуйте ви це зробити! — весело сказав Боксер.

Дехто пробував, але ніхто цього не вдіяв.

Після обіду Боксер зійшов до потока, щоб винести звідтам компот, про який Скритий висловився, що це буде "люксус", бо дістав яблук і цукру. Коли Боксер, Скритий і Марійка підійшли до баняка з компотом, побачили, що в компот скочила жаба. Лежала з розпростертими ногами поміж яблуками.

— Ой, йой... я не буду їсти — сказала Марійка.

— І мені бридко — зазначив Скритий.

— Тихо, тихо, — втихомирює Боксер. Нічого страшного не сталося. Жаба не є отрує. Я сам колись їв жаб'яче м'ясо; добре було.

Боксер, варехою викинув жабу, набрав компоту й смачно випив. Просив нічого не говорити. Виніс компот з потічка, приніс до нас і казав усім ставати в ряд по компот. Усім він дуже смакував, бо це була рідкість в підпільних умовинах. В імені присутніх Боксер подякував Скритому за добрий обід і "смачний" компот.

Одного дня квартируємо в районі провідника Бориса, на горі Лопінник, в околиці села Стежниця. Є зі мною пров. Борис з

трьома членами району, к-р Боксер і двох моїх стрільців — Пісня і Скритий. Сидимо спокійно в кущах; дехто читає повстанську літературу. Я, як звичайно, пишу листи, т.зв. штафети, які розходилися по терені підпільною поштою. Дехто дрімає, а к-р Боксер, то лежить, то проходжується. Підходить до мене й нав'язує розмову.

— Знаєте, друже провідник, — щось не можу спати! То каміння тисне в бік, то ноги терпнуть, то комар дзижчить біля вуха...

— О! Друже командире! Минули ті часи, коли ми добре спали; не так я, як ви!

— Ох, нагадали ви добрі часи, друже Мар. Було колись, як я боксував і жив у Варшаві чи в Ґданську, то мав гарне й вигідне ліжко. Ну, а вже найкраще спалося в Америці. Там ліжка з подвійними матрацами. Положусь, то немов у колисці: м'ягенько, гойдає, та й ніщо в бік не тисне.

— А мене ніщо не тисне. Правдивий партизан-повстанець спить на камені, на дереві, в дощ і в погоду. Мені здається, що можна спати і в марші. Пригадую, коли ми маршували довго днями і ночами, то здавалось, що маршуючи я забував про все, а ноги автоматично маршували. Коли ставали на короткий відпочинок, все вояцтво сідало й зразу засипляло. Друг друга будив до дальшого маршу.

— Та, та..., що вам, друже Мар! Ви не такі, як я. Мені, як то кажуть, Бог міру відібрав. До того велика вага. Навіть сьогодні, коли приходиться недоїдати й жити без ярини, без овочів, на стульниках, або вівсяному ощипкові (паляниці), у мене все ще біля 120-ти кілограмів ваги. До того ріст. Ви йдете поміж кущі мов серна, а мене низькі й високі гілляки б'ють! Ви легко скочите через рів, а я не можу. О, друже Мар! Не той Боксер, що колись. Треба більше харчу, але... такого доброго, то верне енергія.

— Дякуймо Богові за те, що маємо, бо може бути гірше!

— Та, я так собі говорю. Знаєте, як то мама казала — голодній кумі, хліб на умі.

Під вечір прийшла черга на Боксера йти в село за харчами. Забравши зі собою кількох стрільців, він подався до Стежниці. Вже добре стемніло, коли ми в лісі почули два стріли, а потім ще два. На відповідь ми ждали около години, коли то вернули стрільці зі села, але без к-ра Боксера. Вони розказали, що Боксер сам подався в долину села, ближче Балигороду. Коли вони почули стріли — вицофались у ліс.

По нетерпеливому очікуванні, повному різних думок і припущень, стрільці зголосили, що йде к-р Боксер. Кремезний, важко віддихаючий, після довгого маршу під гору, Боксер спокійно розказав, що ввійшовши в село, довідався, що в селі спокійно, тож повечерявши в одній хаті, нагло почув стукіт у двері:

— Отвожиць! Войско Польске!

А в мене сто думок, що робити? — розказує Боксер. Втікати крізь вікно, лізти на горище, чи ховатись десь у хаті? Але ж ні! Ворога треба зустрічати віч-на-віч. — Люди, лягайте на землю, будьте тихо! — наказав присутній родині.

— Юж, юж, отвєрами! Відхилив двері, а перед ним польський старшина. Його пістоль готовий. Бах! Раз і другий і вискочив до вугла хати. Почувши постріли, другий польський жовнір вистрілив двічі на "віват" і рвонув до Балигороду.

Ось вам пістоль польського поручника. Малий трофей, але придасться!

— Ґратулюємо, друже Боксер! Акція була виконана добре, продумано та спокійно. Командир був героєм дня.

У травні 1947 року, група повстанців перебуває в лісі під горою Лопінник. Навколо пустиня. 28-го квітня поляки насильно виселили ціле населення з гірських околиць на понімецькі землі. Всюди тиша, тільки час від часу чути гавкання заблуканої собаки, м'явкання самітнього кота, чи виття вовків у лісах, які, в більшості, появилися тут після виселення населення. В тамтих часах обережність кожного повстанця мусіла бути подвоєна.

Стійкові чатують, а ми сидимо в гірському яру біля маленького вогника, який горить без диму. Це дуже важна справа — палити вогонь без диму, який зраджує місце під час дня, а сяйво вогню добре видно вночі.

Без населення ставало важче з харчами. Власні запаси не були великі, приходилося доробляти дірки в поясах. І, цікаве явище — коли людина не доїдає, цілий час думає про їжу, а вже найбільше темою харчів любується к-р Боксер.

— Знаєте, друже Мар! Мені перед очима моя мама, як вона добре варила, яке то все було смачне. А, чого то в нас не було на Великдень? М'ясо, шинка, ковбаса, всяке домашнє печиво тощо. Не можу цього забути!

Я признав йому рацію, що в своїй хаті все смакувало, навіть бараболя зі шкварками. Як то було, коли нас восьмеро сідало до одного баняка, чи миски, то ложки бігали скоро і все порож-

ніло. Та навіть звичайна бараболя з росолом від огірків смакувала!

— А знаєте, говорив дальше Боксер, як добре дають їсти в Америці? Які там добрі пампушки та різне печиво? Все в устах розпливається. Не можу цього забути. Ох, попоїв би!

— Ще будете їсти. Часи міняються!

— Ох, дав би Бог, бо чим дальше, тим гірше. Людей забрали; хто ж нам дасть їсти? От, хоч би стульників, чиру, чи навіть вівсяної паляниці...

Ви може тужите за тою молодичкою зі Стежниці? — питаю, знаючи, що він був у неї саме тоді, коли його застукали поляки.

— Правду сказати, затужив. За всіма затужив. А молодичку зі Стежниці згадую приємно, бо вона належала до людей, які нас розуміли та цінили. Вона ділилася з нами останнім кусником хліба. Мені приємно було зайти до неї й поговорити.

— Ну, і поїсти — додаю.

Це також правда! Вона жила нашою боротьбою. Деколи я й не знав, що їй відповісти, як її потішити, коли вона питала про дальшу нашу й цілого народу долю. Вона репрезентувала тисячі наших українських жінок-героїнь, готових терпіти й вмирати за свій нарід.

— Так, так! Ми маємо тисячі добрих людей. От, хоча б взяти нашу Лемківщину. Як вона відродилася. Як ціле населення стало по нашій стороні. Багато лемків у наших сотнях, а скільки селян натерпілось від ворога! Більше від нас, бо вони безборонні. Одначе не було видно в них зневіри. Треба було аж тотального виселення на чужі землі, щоб розправитись з оборонцями цих земель, членами ОУН та вояками УПА. Навіть тоді, коли наші лемки опускали рідні хати й села, вони думали про нас. Ми знаходили заховані харчі в кущах, з дописками: "Це для Вас, хлопці!", "Не здавайтеся!", "Воюйте дальше!".

— Друже провідник! У моєму селі Радева люди найбільше заховали харчів для нас — вмішався Грушка, наш теперішній кущовий.

Я признав йому рацію, бо його село було дуже свідоме, а таких сіл в цілій Лемківщині було багато.

У дальшому дискусія зійшла на політику, де Боксер висловив думку про те, як би то виглядала наша визвольна боротьба, коли б добре вишколена, добре озброєна, з вишколеними старши-

нами й хлопцями патріотами, ціла дивізія "Галичина" перейшла до УПА?

— Бачите, друже Боксер, думка правильна й логічна, одначе треба пам'ятати, що нас не всі визнавали, а головно серед української інтеліґенції був поділ думок відносно творення й дій УПА. Людям, наставленим нереволюційно, важко було рішатися на самостійну боротьбу, бо перспективи не були рожеві. Німеччина і Совєтський Союз були потугами, проти них ми пішли на два фронти. Сьогодні бачимо, що наш шлях був правильний. Світ нас бачить і знає про нашу боротьбу. Своєю нерівною боротьбою лишаємо історію майбутнім поколінням. Коли б не ОУН-УПА, ми воювали б у Червоній Армії. Бачите, як силою загорнули нашу молодь і післали невишколених під німецькі скорострільні та гармати. Мільйони наших братів і сестер гинуть за чужі інтереси.

— Це правда, друже Мар! Я радію, що втік з більшовицького полону й став до боротьби за вільну Україну. Для мене, як вояка, особисто не грає ролі, чи ви будете провідником, чи хтось інший; бандерівці чи мельниківці будуть мати владу. Добрий вояк повинується своєму урядові, своїй рідній владі.

А мені вигладає, — додала Марійка, — що жінки краще повели б політику. Не було б багато сварок, ми скоро погодили б одних з одними.

У відповідь я висловив думку, що сварні були в спокійних часах, а тепер, коли треба дійсно воювати та наставляти свої голови й життя — сварок немає. Остали ті, які творять нові чини. Остав з нами нарід, остав Провід, маємо Командування УПА, маємо свій уряд УГВР. Тоді, коли СРСР, Польща, Чехо-Словаччина, Румунія, єднаються, щоб нас знищити, часу на сварку немає. Нам треба вести вмілу політику в цих складних часах нашої оборонної боротьби.

Тут Грушка перервав дальшу розмову повідомивши, що обід готовий.

— Друже Мар! Може б мені подвійну порцію дали, бо направду голодний і сили опускають, просив півголосом Боксер.

— Розумію вас, все зробимо.

— Дуже дякую, усміхнувся командир.

Обід був зварений з власних запасів. Ми диспонували деякою кількістю зерна, головно вівса і ячменю та м'яса. М'ясо було порізане на куски, посолене й в бочках закопане в землі, що важко було добре замаринувати. Його завжди було чути. Коли

прийшлося йти за Грушкою, який ніс запас м'ясива в наплечнику, сопух гнилизни таки добре було чути.

— Ну, як обід, друже Боксер? — я запитав.

— Дякую, дуже добрий! Я дістав повну їдунку, їв аж упрів. Коли б так щодня, — можна б ще воювати.

Ввечорі згортаємо трошки листя, кілька галузок під бік і на цьому лягаємо спати. Автомат і кулак під голову, а шинеля зверху.

Ранком будять нас стійкові Пісня і Жаркий. Повідомляють, що від Радеви чути якийсь рух у лісі, а за хвилю ми вже самі чуємо ломання сухих галузок. Маскуємо місце постою і відступаємо. Я глянув на Боксера, а він дальше лежить і перекидається з місця на місце. Підбігаю вниз. Що є? — питаю.

— Ой, поможіть; не можу вилізти!

Заліз вночі в наплечник, бо було холодно. Я вхопив за дно наплечника й стягнув з ніг. Скоро біжимо вгору, щоб наздогнати свою групу, що відступала.

— А знаєте, друже Мар, через дурний мішок був би попав у пастку. Ніяк не міг стягнути, бо руки змерзли, ноги задеревіли, а до того трохи нерви. Дякую, що допомогли, бо поляки були вже близько.

Іти лісом треба було вміти, щоб не лишати знаків. На цю тему я видав окремі інструкції, які інформували, як треба поводитись у терені, а зокрема в лісі. Як треба маршувати, щоб не лишати слідів, не робити зайвого тріскоту чи шуму, не полягати на друга, що йде в переді, але головно на себе самого. Бути дуже обережним і чуйним, пильнувати зброю, щоб завжди була готова до вжитку.

Після виселення Лемківщини навесні 1947 року, життя й боротьба УПА ставали щораз важчі. Це часи потрійного союзу, який підписали СРСР, Польща та Чехо-Словаччина, щоб спільними силами знищити ОУН-УПА на Закерзонні. Проти одного вояка УПА, стояло 20 озброєних по зуби ворогів. Харчові запаси меншали й через постійне недоїдання падали сили та енергія вояцтва. Ноги відмовляли послуху, що й часами робили один кілометр дороги за одну годину. Особливо, були це важкі часи для Боксера. Його організм потребував більше поживи, якої в деякі дні взагалі не було. Його вага тіла дошкулювала йому в маршах. Знеможений, не мав сили йти зі своєю сотнею Хріна на схід. Остався при тереновій сітці 2-го району, в околицях Балигороду.

Курінний Байда, який прийшов на Лемківщину з Перемищини, повідомив нас про заплянований рейд на захід. Надрайоновий провід ОУН Лемківщини мав своє останнє засідання на горі Лопінник на початку серпня 1947 року. Тоді рішено вислати решту вояцтва в рейд на захід. Почали творитися більші й менші групи, готові на нову далеку й невідому дорогу. В рейд вийшли 22 групи.

На горі Лопінник я повідомив к-ра Боксера про рейд на захід. Він зрадів; в очах засвітила іскорка надії.

Дякуючи мені, він висловився, що це дуже добрий плян; якось мусимо рятувати людське життя, бо тут пропадемо. При цьому вважав, що нам треба бути й на заході, щоб переказати правду про нашу боротьбу, про яку повинен знати світ.

— Добре, підемо, друже командир! — погоджуюсь.

— А, чи міг би я з вами поговорити окремо?

— Прошу дуже, я завжди готовий вислухати вас!

У затишному кутку гірських проваль, дивлячись прямо в глибінь карпатських борів, він тривожним голосом почав розмову:

Ви, друже Мар, є між нами найбільш шанованою людиною. Відходячи в далеку дорогу, я хочу вам розказати дещо про себе. Я чую в душі викиди сумління відносно моєї поведінки в юнацьких роках. Сумніваючись, чи дійде щасливо до далекої мети, просив мене, якщо мені вдасться перейти цей шлях, якось переказати його батькам, особливо його мамі, що він кається своїх гріхів молодости й за все перепрошує. Під впливом поганого товариства, він не слухав батьків, не хотів вчитися, а коли батьківські поради ставали частішими, він утік з хати. Бував у Ґдині, Ґданську і Варшаві. Шукав праці. Попав на корабель, де став моряком. Їздив по цілому світі. Вправляв бокс і мав добрі осяги, але забував про дім. Не писав до мами, хоч відчував, що вона тужить за ним і любить його...

З очей командира покотилася сльоза. Друга вийшла ненароком на моє лице. І в мене була мама. І вона чекає на п'ятьох синів і дочку, які пішли воювати за Україну. Ні один не остав при ній на старість. Пішли всі. В різних сотнях захищають Україну перед ворогами.

По хвилині Боксер продовжував дальше: — живучи серед чужих людей, я не думав хто я, що я син великого народу і моє місце серед нього. Коли довідався, що твориться Українська Дивізія, вирішив піти туди, щоб сповнити свою повинність. Сьогодні я з вами, вояк УПА — старшина. В цей спосіб, думаю, я сплачую

мій довг супроти України.

Легко всміхаючись, Боксер глянув на мене. Здавалось, що з його серця впав камінь. Його сповідь перед другом недолі облегшила переживання, внутрішню боротьбу...

— Розумію вас, дорогий друже! Ви стали на правильний шлях. Ваші останні дії виправдали вас.

Візьміть, командире, моху та камінець з карпатських рідних гір та заховайте! Нехай вони будуть для вас завжди пригадкою про рідну землю та про нашу велику, але не закінчену боротьбу. Прощайте, друже Боксер. Щасливої дороги. 19-го серпня, на Спаса, вирушаємо в далеку дорогу, в новий, найдовший рейд УПА, в Західню Европу.

Олег Лисяк

ХОМА, ЩО ХОДИВ ДАЛЕКИМИ ШЛЯХАМИ

Одинадцять років тому, на залізничній станції "Штарнберґер Бангоф" у Мюнхені, очікуючи на потяг до Міттенвальду, я побачив незвичайну постать. Людиною, яка звертала не тільки мою увагу, але й увагу всіх людей, був дуже високий мужчина в чорному ґумовому плащі й спортовому кашкеті, з малою валізочкою в руці. З-під кашкету гляділи привітні ясноблакитні очі, а п'ястук, що в ньому тримав великан валізку, знаменував незвичайну силу.

Я перейшов раз і другий біля великана і раптом нагадав: так, це напевно той сам чоловік, якого я бачив вже раз кільканадцять років тому — в 1935 році на боксерському рінгу в Варшаві. Цей великан — тоді молодий юнак, змагався проти тодішнього першуна Европи, німця Герберта Рунґе, майбутнього чемпіона Олімпіяди всіх ваг. Це був найславніший дотепер боксер — українець, Осип "Віллі" Хома.

Ми в Міттенвальді знали вже тоді, в 1947 році, що командир УПА, Осип Хома, щасливо пробився кілька місяців тому з рейдом УПА в Західню Европу. Хтось показував вже навіть вирізок з віденської газети, яка сповіщала, що "Естеррайхер" Хома (Осип народився у Відні) вже двічі успішно змагався і ми всі чекали на нього в Міттенвальді: його рідня — мати і батько, його брат Платон і ми всі, колишні упісти і дивізійники, яких Осип був другом з часів боїв наших військових частин.

Від наймолодших років свого життя у Станиславові, Осип мав нахил до пригод. Розповідаючи про цей період життя, говорив: "Так, я завжди мріяв про широкий світ. Бистриця —

річка рвучка, але не широка, і мені нераз бажалось прямо втекти у світ і піти на "широку дорогу"...

Залізний п'ястук Хоми промощує йому шлях у цей "широкий світ". Він нокавтує всіх своїх противників і у віці 15 років є вже там, де земля зустрічається з морем, у морському порті Ґдиня. Тут пізнає смак морського вітру і знову перемагає всіх, хто тільки має відвагу станути проти нього на рінґу. Його жертвою стає також двічі чемпіон Польщі всіх ваг — Пілат. Після цих перемог Хому виставляють до боксерської збірної, що змагається з найкращими тоді боксерами Европи — німцями.

Приходить служба в морській воєнній фльоті, а опісля в торговельній. Як моряк, Осип Хома 48-кратно перепливає Атлантійський океан, 24 рази побував у Нью-Йорку. Тут пробує вперше своїх сил як боксер-професіонал. В Нью-Йорку нокавтує американського чеха Гавлічка в "Стенлі Джімнезіюм" у Бруклині й впадає в око боксерським промоторам Нью-Йорку. Його законтрактовує завідувач Ґудмен з Бостону і здається вже, що перед нашим Осипом відкритий шлях до великої професійної боксерської кар'єри. Його тренером стає колишній чемпіон світу Бенні Леонард.

Але Осип повертається ще раз до Европи. У Ґдині застає його війна. Тут покликаний до війська, Хома, разом з залогою цього міста, захищає від німців порт і попадає в полон, з якого швидко, як українець, виходить.

У 1943 році Осип Хома — боксер, вояк, моряк і людина, що об'їхала майже ввесь світ, побуваючи в Західніх Індіях, в Північній і в Південній Америці, на Шпіцберґені й в тропічних країнах — надягає знову військову уніформу. Цим разом — уніформу з золотим левом, що був ознакою Української Дивізії "Галичина". Як старшина Дивізії, Осип бере участь у бою під Бродами, а пробившись з оточення, попадає під Львовом, біля Брюхович, у московський полон.

Довгий час перебував Хома в таборах полонених за Уралом. Але й звідтам вдається йому, як колишньому "польському громадянинові", вирватись. Його "репатріюють" до Східніх Прус, а звідсіля він, нав'язавши контакт з українським підпіллям, повертається в Україну і вступає до УПА. Як командир у сотні легендарного "Хріна", Осип Хома відбуває з сотнею усі важкі бої, під псевдонімом "Боксер". Коли надходить час пробиватись на Захід, Осип переходить через усі небезпеки рейду і доходить до

Відня, міста, в якому він народився. Тут він знову надягає боксерські рукавиці й стає на рінгу, здобуваючи чергові перемоги, хоч важкі роки перебувань у таборах і в підпіллі та в лісі не залишились безслідно.

За якийсь час Хома прибуває до табору у Міттенвальд, приєднується до своєї родини і віддає своє знання українській боксерській збірній РФК як тренер і змагун. Крім того, бере участь у збірній, що змагається у Вюрцбурзі за першість народів ДП і здобуває без бою золоту медалю. Ніхто не має відваги вийти на рінґ проти українського великана.

Переїхавши до Америки, Осип стає управителем маєтку знаної американської родини в стейті Кеннектікут, посеред чудових гір і озер. У нього молода дружина, а опісля і маленька донечка Тамара. Мешканці цілої околиці знають нашого Осипа. Вистане запитати кожного стейтового поліцая — кожний знає, де живе "Биґ Билл" — наш Осип — "Віллі"Хома.

Востаннє я бачив Осипа два роки тому, коли я відвідував його під час вакацій. "Знаєш, — говорив Хома, — я переїхав так багато світу, бачив Полярну Зорю і Хрест Півдня, знаю як то там "за Уралом сонце сходить" і як виглядають тропікальні джунґлі, а все таки, хоч непогано нам і тут, в Америці, я не можу забути цієї малої, рвучкої Бистриці. Колись мене тягнуло від неї у світ, а тепер я дав би пів світу за те, щоб побачити Бистрицю ще раз. От, хоч би поглянути на наші сторони і показати їх твоєму синові і моїй Тамарці... Чи дозволить нам Бог побачити ще раз нашу землю...?"

Ми сиділи на борті швидкої моторівки Осипа, навколо була тиша зелених лісів і плюскіт хвиль озера, а сонце з-поза гір гляділо нам прямо в очі. "Не знаю — відповів сам собі мій друг Осип Хома, боксер і вояк, моряк і подорожник — не знаю! А все таки не хотілось би тут назавжди залишитись..."

* * *

30 квітня 1958 року, у трагічному випадку, в шпиталі після вдалої операції, помер Осип Хома. Не побачить він вже річки Бистриці, ні зеленої Лемківщини, що нею проходив він із "залізною сотнею Хріна".

ВОРОГ ПРО УПА

За дописом з газети "Вояцька Ватра" від 9 березня 1963 р.

Припадково попала нам у руки одна картка (стор. 19-20) варшавського ілюстрованого місячника журналу "Століца" з вересня 1962 року. На ній надрукована стаття п.н. "Варшавські залізничники у боротьбі з УПА".

У статті розповідається про участь варшавських залізничників у "трудній і небезпечній праці на південносхідньому кінці країни, охопленому ще кривавими діями націоналістичних банд УПА".

Нижче наведені факти подає згаданий тижневик на підставі свідчень Тадеуша Мікуся, який в 1945-46 рр. часто виїздив службово до Ярослава і Сянока. Т. Мікусь дав редакції до використання декілька знімок з того часу. Знімки ілюструють знищення відділами УПА польського бронепоїзду. В тому часі на залізничних шляхах українського Закарзоння патролювали й забезпечували рух польські панцерні поїзди, обсаджені бійцями СОК (Служба Охрони Колєйовей) і озброєними залізничниками. Один панцерний поїзд охороняв відтинок Ярослав—Перемишль, другий Сянік—Лісько, третій Сянік—Тісна.

Згадані бронепоїзди, як свідчить Т. Мікусь, "дуже відзначилися в боротьбі з фашистськими бандами". Одним з найбільших їх успіхів було знищення літака, здобутого відділом УПА на летовищі в Словаччині. Згаданий літак УПА обстрілював залізничний шлях Тісна—Сянік і тут його зістрілили "дзєльні колєяже".

На жаль — продовжує журнал — один з наших панцерних поїздів був знищений відділом УПА. Сталося це 24 грудня 1946 року на мості над рікою Скло під Ярославом. Поїзд був заатакований "переважаючими силами ворога", тобто відділами УПА, і повністю знищений, при чому згинуло двох варшавських СОК-

істів.

Поміщені побіч статті знімки, зроблені ж тоді Т. Мікусем, показують по черзі — польський бронепоїзд на станції в Сяноці, далі — рештки знищеного поїзду і врешті варшавських СОК-істів у товаристві членів комісії, яка досліджувала причини "нещасливого бою на мості над рікою Скло"...

Довго буде пам'ятати ворог визвольну боротьбу українського народу під проводом славної УПА.

* * *

Про боротьбу регулярних частин польського війська (ВП) з відділами УПА в Карпатах розповідає Юзеф Маргулєс у книзі, що її видав Військовий Історичний Інститут у Варшаві 1961 р. Праця має назву "П'ятий колобжезький. З історії 5 п. п." і нараховує 246 стор. В останніх розділах книги подані реляції про бої 5-го піхотного полку ВП з відділами УПА в горах Бескиду ("Бєщади") в 1948 році.

Юзеф Маргулєс опрацював календар подій і нагороджених вояків 5 піхотного полку від 1943 до 1947 року.

(Н)

ФІЛЬМ ПРО ПЕРЕМОГУ НАД ТРУПАМИ

Варшавський "Жолнєж Польскі" у числі 5(870) за 31 січня 1965 р., помістив статтю Адама Броніковського п.з. "Два фронти". Першу частину він змонтував на тлі споминів Владислава Бонка "Пішо і кінно". А. Броніковський, як багато інших поляків, називає українських вояків УПА "бандитами", а їх відділи — "бандами".

Зміст уривка такий: В районі трикутника — Файславичі, Дорогуча і Лютерські Піски з'єднання УПА силою 50 вояків напало на совєтську станицю зв'язку. На допомогу більшовикам вирушила польська чота під командою пор. Піка.

Норберт Зенон Пік розпочав злочинну кар'єру ще в 1941 р. Тоді він служив у спеціяльному комсомольському батальйоні Червоної Армії, а згодом у Рязанській школі офіцерів піхоти. В ранзі лейтенанта він виїхав на фронт, уже як комендант в сотні розвідки. На західньоукраїнських землях він брав участь у боях проти УПА.

В 1945 році Н. З. Пік знайшовся у Польщі в самостійному батальйоні КБВ. "Проти 400 польських вояків стояли сильні, досконало озброєні курені УПА, які налічували 30 тисяч людей. Бескид горів" — перехвалюються взаємно Владислав Бонк і Адам Броніковський.

Далі сказано, що "для тих теренів, війна якби щойно починалася". Очевидно, польські автори не можуть обійтися без погорілих сіл і помордованих людей і т.п. обвинувачень у бік вояків УПА.

Останні сцени ліквідації УПА, в уяві авторів, відбувалися

на території Ряшівщини в липні 1947 року. Три тижні тривала погоня за куренем Рена, "винятково грізним", а далі за сотнями Біра, Хріна і Стаха, які входили в склад цього куреня.

Під кінець липня поляки наздогнали відділ УПА в районі Букове Бердо, поблизу польсько—чехо-словацького кордону. Польською бриґадою командував майор Станіслав Волянський, колишній комуніст з Самбора, вихованець "штурмового батальйону". Сотні Рена пробували дістатися на територію Чехо-Словаччини. На них почав наступати польський батальйон під командуванням поручника Турасєвіча.

Далі йде опис бою. Група вояків УПА зійшла з гори в напрямі польського відділу, пробуючи "штилетним вогнем" придушити до землі польське крило, щоб пробитися крізь становища, що їх займали польські відділи капітана Вальковяка. Поляки спочатку не стріляли. Вояки УПА знайшлися на лінії бою без опору. Декілька метрів перед вояками УПА нагло відкрили вогонь поляки Вальковяка, але наступаючі вояки УПА не відійшли на свої вихідні позиції. Жорстокий бій проходив за кожну п'ядь землі. Далі сказано, що п. Вальковяк пострілом зліквідував обслугу кулемета УПА і сам пізніше з цього кулемета бив по вояках УПА. Згодом наступали на вояків УПА польські частини під командуванням пор. Тарасєвіча, кап. Карпінського, Опалюха і Моліка, чота сержанта Сьвєрґали та інші. Виходить із репортажу, що курінь Рена, після того великого бою, практично перестав існувати як військова одиниця.

Саме тут польські автори зареєстрували макабричну сцену. Польське військове командування з Варшави вислало на терен боїв з УПА окрему фільмову екіпу, яка мала зфільмувати окремі фрагменти з перемоги над УПА. Тим часом склалося так, що "попереднього дня оператори і режисер, правдоподібно, що для додання собі "анімушу" (відваги), здорово попили в Балигороді і пізніше спізнилися на поле бою на кільканадцять годин".

Але фільм мусів бути, та ще й з підкресленням... перемоги поляків над УПА. Щоб це вірно віддати, зацитуємо повністю цей уривок у перекладі на українську мову:

"Фільм мусів бути виготовлений, тому ми обставили ціле Букове Бердо хлопцями з бриґади, віддали взятим до неволі бандерівцям їхнє убрання і... зброю, зрозуміло, що зі сліпими набоями і повторили ще раз найважливіші епізоди зудару. Прошу собі уявити всю ґротесковість того видовища. За камерами лежа-

ли ще непоховані трупи кільканадцяти бандерівців, що полягли в справжній битві, які для збереження цілковитого автентизму треба було також зфільмувати".

Польські автори з "Жолнєжа Польскєґо" викрили ще одну правду про польсько-совєтські злочини, а далі, як майструвались ото всі "документи", "фільми" тощо, і як фальшувались факти про діяльність та історію УПА. Сама макабрична сцена з фільмуванням... перемоги над трупами вояків УПА говорить про їх авторів та співучасників. Ближчі коментарі тут зайві.

Н. З. Пік вийшов з війська 1958 р. у ранзі майора. Він опублікував свої спомини у трьох книжках: "Сальва в палацу", "Бій за Ветлин" і "Операція Маневри". Бої з УПА схоплені в книжці "Бій за Ветлин". В 1965 р. Норберт Зенон Пік виконує обов'язки коменданта ТОПЛ у фабриці ім. Людвіка Варинського у Варшаві.

Володимир Дашко — "Марко"

БЕЗ ПОСТРІЛУ

(Спогад присвячений воїнові УПА Володимирові Микиті-Коваликові зі села Коровники в Перемищині)

У липні 1946 року, в селі Конюша затрималися відпочити по цілоденному марші сотня УПА к-ра Бурлаки та сотня к-ра Громенка. Липневе сонце припікало щораз дужче, а відпочиле вояцтво жваво метушилося — кожен зі своїм ділом: одні чистили зброю, інші голилися та й чепурилися, треті вже весело жартували в гурті дівчат.

До мене приступив зв'язковий к-ра Бурлаки Панас і передав мені наказ негайно зголоситися до сотенного почоту. Такий сам наказ отримав і чотовий Остап. Разом ми й пішли до квартири командира. Зайшовши, побачили, що в кімнаті були й інші провідники. Бурлака попросив до столу, на ньому розложена була військова мапа. Нам мали пояснити наше завдання.

Яких три кілометри за Конюшею, недалеко сусіднього села Кописно, на громадську сіножать прибув відділ польського війська в силі 30 вояків, з двома возами, і, не питаючи нікого про дозвіл, почав косити траву на пашу своїм коням. Ми з чотовим Остапом мали непомітно наскочити на непроханих косарів, роззброїти їх і привести всіх до Конюші, але зробити це тихо, без жодного пострілу, щоб не заалярмувати більшої частини польського війська, яке квартирувало в селі Кописно.

Ми вийшли з хати. Остап здивовано знизив плечима: "Чи не здурів часом Бурлака? Приведи йому 30 поляків без одного пострілу!" Я тільки посміхнувся: "Наказ є наказ!" Своєму зв'язковому Хитрому я наказав негайно повідомити ройових, де і коли їхні рої мають бути готові до вимаршу.

Моя чота становила 4 рої, по 12 вояків кожен. Ройові були: Кучерявий, Сова, Зуб і Галайда. Зброя — 5 кулеметів, кріси й автомати. Поки Хитрий передавав наказ ройовим, ми удвох з Остапом вийшли на горбок край лісу за селом, щоб через далековид обстежити терени. Обабіч дороги видніли різнобарвні поля, а ліворуч далеко під лісом, метушилися польські вояки-косарі, посуваючись звільна ближче до дороги. Ми завважили, що їхні кріси поставлені були в піраміди, а три кулемети були звернені до лісу. Кулеметники лежали без сорочок на траві, загоряючи на сонці, — це була охорона косарів. Між косарями один, видно старшина, з далековидом у руках, дивився навколо.

Закінчивши стежити, ми обговорили ситуацію і вирішили: Остап зі своєю чотою піде лісом, наближиться до кулеметних застав і чекатиме на мій знак. Я зі своєю чотою підійду непомітно чистим тереном до дороги напроти косарів, щоб залягти у придорожньому рові. Коли ж косарі наближаться ще більше, моя чота вигукне "Руки догори!" і скочить на косарів, а Остапова кинеться на кулеметні застави і роззброїть їх.

З тим пляном ми повернули до своїх чот. Пояснили наш плян ройовим, а вони — своїм воякам. Кожен із нас замаскував різним зіллям і галузками себе і свій виряд, а головно зброю, щоб не блищала на сонці. Йдемо.

Наш підхід забрав нам цілу годину. Ми користали з кожного природного прикриття; похилені, стрибками перебігали відкритий терен, де-не-де повземо, мов змії. Нарешті ми залягли і обсервуємо ворога. Прислуховуємося до голосних розмов і жартів противника, — це знак, що він нас не завважив. Косарі повільним кроком, у ритмі помахів кіс, наближаються до нас, до дороги, збільшуючи тим віддаль між ними і їхніми крісами та кулеметами. Я лежу біля ройового Кучерявого і раз у раз споглядаю на своїх вояків. Усі лежать у траві, пильно дивляться уперед, напружені до скоку.

Ось косарі вже за 30 метрів від нас. Подаю знак рукою. Ми вискакуємо з рова з грімким криком "Руки догори!"

Поляки станули як укопані, — зовсім збентежені. На наш крик вони кинули коси й підняли руки. Я глянув на ворожі кулемети; кулеметники повернули до нас очі. В цю мить, з лісу, кричучи, вискочив Остап зі своєю чотою. Цілий ворожий відділ піддався без жодного пострілу. Щойно тепер я завважив, що за кілька кроків передо мною стоїть з піднесеними вгору руками

польський поручник, без зброї, зате підперзаний новісіньким жовтим поясом. Нагло полонило мене бажання мати цей пояс і я крикнув: "Стягай куплю!" Офіцер пильно дивлячись мені в вічі, став помалу розщіпати пояс, промовляючи обережно: "Widze, ze pan jest oficerem, ja tez oficer, a pan chyba wie, ze oficera nie mozna prowadzic do plenu bez kupli" (Бачу, що ви офіцер, і, я офіцер, і вам хіба відомо, що офіцера в полон без пояса вести не можна). Я подумав: "Ну, не знати, що ти на моєму місці зробив би", а вголос сказав: поміняємося куплями. Я дам тобі свою, а ти мені свою". Поляк хвилину завагався, з кривою посмішкою віддав мені свій новенький пояс, а від мене взяв старий.

Тим часом наші ройові впорядкували колону до відмаршу. Наперед йшов рій Кучерявого, за ним їхали два вози, що на них покладена була вся здобута зброя й амуніція; за ними три мої рої, далі всі полонені, а на кінці ціла Остапова чота.

...Нам на зустріч із Конюші вийшов Бурлака, а за ним — решта вояцтва і селян. Я дав колоні наказ зупинитись, підійшов до командира і зголосив: "Друже командире, наказ виконано!" Командир подякував і наказав польовій жандармерії перебрати відділ полонених, а нам звелів іти відпочивати.

День добігав до кінця. Коли я вийшов з хати, в селі було гамірно. Стрільці говорили, кухарі весело перегукувалися, варили вечерю, один гурт притишеним голосом співав пісню:

Вже вечір вечоріє,
Повстанське серце б'є,
До ленти набої успішно подає...

Бачу, біля квартири сотенного почоту, переслуховують полонених. Я пустився йти туди, але навпроти мене надійшов усміхнений Бурлака.

— Марку, — каже він, — вибери з чоти вояків із знищеними одностроями і відішли їх до почоту, бо ми переодягатимемо полонених, аби потім звільнити. Але той твій поручник вимагає повернути йому пояс і йому це обіцяно. Я йому сказав, що тебе нема в селі, ти відійшов в інший район. Зрозумів?

Я тільки засміявся. Швидко вистроїв своїх стрільців з подертими уніформами і відіслав їх до почоту. До вже переодягнених полонених підійшов наш політвиховник Євген і "втяв їм балак", чому й за що ми воюємо, і проти кого повинні поляки обернути свою зброю, замість виступати проти нас. Полонені слу-

хали його промову зразу насторожено, потім зачудовано, а коли почули, що всіх їх звільняємо, зраділи — деякі навіть заплакали. Один з полонених, як видно — з тих "цваних", виступив з ряду і подякував за те, що їм дарували життя, а тоді, звернувшись з батярською усмішкою до свого старшини, показав на свої "вифасовані" подерті ззаду штани і зарапортував: "Панє поручніку! За Конюшем яко-тако, а з Конюши з ґолом с...!"

Усі полонені засміялися і швидко рушили на Кописно, до своєї частини, але без зброї і без паші для своїх коней.

Кілька днів пізніше, здобуті від поляків кулемети вже строчили черги по ворожих лавах...

Володимир Дашко — "Марко"

ВІД ПЕРЕМИШЛЯ ДО ЖІЛІНИ

1-го червня 1947 року, в лісі над селом Брилинці, що біля Перемишля, курінь УПА під командуванням сотенного Бурлаки, одержав наказ від Командування УПА вирушити в рейд через Чехо-Словаччину на терен Західньої Німеччини.

Курінь складався з трьох сотень: Крилача, Ластівки й Остапа. Коли к-р Бурлака очолив курінь, сотню Бурлаки перебрав Остап, а функцію курінного бунчужного виконував Буркун. Лікарем був д-р Скала, політвиховником — Євген, а командиром польової жандармерії — Гак. Я був чотовим першої чоти сотні Остапа.

Вночі курінь прощає опустілі українські села й стрілецьким рядом, у бойовій готовості, маршує в південному напрямі, до містечка Бірча. Марш відбувався дуже обережно, тому що по лісах було багато польського війська і в кожній хвилині міг відбутися бій.

4-го червня наш курінь оточили ворожі сили в Ліщавських лісах, недалеко Бірчі. Вранці почався, з переважаючим ворогом, дуже важкий бій, який тривав цілий день. У тому завзятому бою ворогові вдалося розбити сотню Ластівки, лишилася тільки чота к-ра Зимного. Що сталося з к-ром Ластівкою — мені не відомо. Думаю, що загинув у бою разом зі своїми вояками.

Коли настав вечір, польське військо вийшло з лісу й зайняло становища в окопах навколо лісу. Ворог, правдоподібно, плянував тримати нас в оточенні аж до чергового дня, а вранці знову почати наступ і нас знищити. Хоч вояки були дуже втомлені в цілоденному бою і кожний хотів відпочити, але ні один із нас про це не думав: все одно, сьогодні чи завтра муситимемо згинути.

По півночі к-р Бурлака дав наказ маршувати стрілецьким рядком, дуже тихо, і в кожну хвилину бути готовим до бою. Перед вела чота Зимного. Ми швидко дійшли до краю лісу. Перед нами чисте поле, маленька річка, а за річкою гостинець, який провадив до Бірчі. За гостинцем чекало на нас в окопах з кулеметами готове до бою польське військо. Чуємо голоси та різний стукіт польських вояків.

К-р Бурлака дав наказ чотовому Зимному розчленувати чоту на ліво, а мені — на право. Всі інші вояки мали творити другу наступаючу лінію. Наше завдання: чим швидше перебігти чисте поле, відкрити сильний вогонь з усієї зброї по ворожих окопах і знищити ворожі застави. Цей наказ був переданий іншим роям. Кожний знав своє завдання, кожний готовився до рішального бою.

Підготовка підходить у найбільший тиші. Всі готові. Даю голосний наказ: "Хлопці вперед! Слава!" За мною піднялись усі. Постріли й оклики "Слава" створили для мене одну ніколи незабутню бойову мелодію...

Нашим наступом ворог був так заскочений, що не міг боронити своїх позицій. У рукопашному бою пробились ми через польські застави. Але не всі... Не пробився к-р Зимний з двома роями. Про дальшу їхню долю мені нічого не відомо. Це був перший бій рейду куреня УПА під командуванням Бурлаки. В таких боях курінь пробився до чехо-словацького кордону.

В часі переходу кордону наш відділ нараховував 120 вояків. Сотня була зовсім виснажена голодом і постійними боями з польським військом. Усі були обдерті, а до того бракувало набоїв. Але найбільш дошкульним був голод. Тоді ми вже дев'ять діб майже нічого не їли, якщо не враховувати перевареної солоної води, заправленої кількома грибами, чи слимаками, що їх вояки знаходили по дорозі. Інколи ми їди навіть сирі гриби і слимаки, бо ворог постійно наступав нам на п'яти і не завжди можна було палити вогонь і щонебудь варити. Голод був такий сильний, що навіть під час відступу при сильному вогні ворога, вояки кидались групами на знайдену ягоду, щоб щось з'їсти.

Напередодні переходу чехо-словацького кордону, близько половини вояків вже не мало сили маршувати, і їх мусили підтримувати ті, які ще не цілком підупали на силах. Майже всі мали гарячку, деякі навіть дуже високу. Також майже всі були спухлі від голоду. Марш відділу був дуже повільний. Майже щогодини, а

якщо не наступав ворог, то й частіше, відділ мусив відпочивати, щоб набрати сили йти дальше.

Того ж дня, день перед переходом кордону, коли в лісі, де ми квартирували, роїлося від ворога, к-р Бурлака скликав нараду старшин, які мали вирішити, що нам робити далі. Я поставив внесок, щоб прийняти останній бій і, якщо треба, згинути в цьому бою, бо дальший рух вперед мені здавався неможливим. Але Бурлака був проти моєї пропозиції. Він рішуче вимагав від нас усіх дальших зусиль. Він потішав, що чехо-словацький кордон вже близько, а на Словаччині є вже заселені місцевості, і там можна буде легко роздобути харчі. Також легко буде воювати з чехами, бо їх менше в прикордонній зоні, а крім того, вони не мають ще досвіду в поборюванні партизанки.

Слова Бурлаки розбудили в нас, старшин, надію і віру в себе, і ми старалися передати це вояцтву. Тільки завдяки цій вірі й надії вояцтво спромоглося на чергове зусилля, на понад 10-кілометровий марш до першого словацького села.

22-го червня удосвіта, спокійно переходимо кордон між Бальницею і Солинкою і з відпочинками посуваємося в напрямі села Телєповце.

О годині 7-ій вранці обережно підходимо до села, зустрічаємо людей, що йдуть з кошиками в ліс по ягоди. Від них довідуємося, що в селі квартирують жандарми (поліція) і "фінанси" (пограничка сторожа). Проте к-р Бурлака дозволяє нам зайти до перших хат під лісом і скоро зварити бараболі, щоб заспокоїти нестерпний голод. Сотня стрілецьким рядом підходить до села. Переднє забезпечення затримало старого чоловіка, який повідомив, що до села приїхало багато чеського війська. Курінний дав наказ повернутися назад до лісу, до потока. В тому короткому часі бунчужний Буркун встиг заготовити теля від пастуха. У потоці теля зарізали і розділили між рої м'ясо, яке почали зараз же варити.

О 10-ій годині далися чути постріли з кулемета нашої застави. Зв'язкові застави зголошують, що на них найшло чеське військо, і наша застава, по старому звичаю, відкрила вогонь. Почувши наші постріли, чеські вояки втекли.

Маршуємо на гору, на північний схід, і там, на поляні, відпочиваємо. Година друга по полудні. Стійкові зголошують, що на нас іде відділ словацького війська. Ми зайняли оборонні становища. Вояки вже трохи заспокоїли голод і вповні готові до бою. Наш командир дає наказ не стріляти, а до словаків крикнув, що

ми хочемо з ними говорити. З-поміж них, у нашому напрямі вийшли два вояки. Від нас вийшов на поляну до переговорів бунчужний Буркун і к-р ПЖ, Гак. Наші сказали, хто ми, за що боремося і заявили, що за кілька днів опустимо Словаччину, і запропонували, щоб ми взаємно себе не поборювали. Словаки поставили вимогу, щоб ми до 10 хвилин відійшли з цього місця. Так ми і розійшлися.

Маршуємо лісом і над потоком займаємо оборонні становища та відпочиваємо. По трьох годинах відпочинку стійкові повідомляють, що до нас наближається розстрільною чеське військо. Командир дав наказ не стріляти і запропонувати чехам, щоб теж не стріляли. Коли ж чехи не послухають, тоді боронитись по-партизанському. Ми старалися стримати їх окликами "стій!", але вони не зважали на наші заклики і кинулися в атаку. Ціла сотня відкрила вогонь. Стрілянина була дуже коротка. Це був перший бій нашої сотні з чехо-словацьким військом. Чехи втекли. З лівого боку моєї чоти я почув крик — "Не стріляй, не стріляй!" Тут чехи піддавалися. Вояки з роя Кучерявого привели полонених, які були озброєні кулеметом, автоматами та крісами.

З полоненими ми обійшлися дуже гарно. Я дав наказ відвести полонених до курінного почоту. З правого крила чоти Сагайдака привели полоненого, озброєного автоматом. К-р Бурлака розповів полоненим хто ми і за що боремось.

Від полонених ми довідалися, що за нашими слідами ідуть їхні дві групи по 150 вояків та, що словаки з нами воювати не хочуть, але їх гонять чеські старшини. По короткій розмові полонених відпустили на волю.

По закінченні бою ми відійшли стрілецьким рядом на верх гори. Це був повільний марш, бо треба було помагати виснаженим воякам.

На горі ми відпочили і після відпочинку маршуємо в бойовій готовості на південь в напрямі села Перігузовце. Дошкулювала сильна спека, вояки були перемучені й голодні.

О 10-ій годині ночі командир наказав розвідати, що діється в селі. По короткому часі розвідка зголосила, що в селі є чеське військо. Бурлака дав спеціяльне завдання роєві Шуліки: піти до села на розвідку та захопити язика. Акція мала бути переведена без пострілу. Наказ був виконаний. Розвідали, що в селі є тільки станиця поліції.

24 червня о год. 12-ій вночі прибігає зв'язковий стрілець,

Панас, і передає мені наказ від к-ра Бурлаки, щоб маршувати в село і займати квартири — рій на одну хату — і бути в повному поготівлі.

Ми ввійшли в село й почали розподіляти хати. Нараз повітря прорізали черги з автоматів з напрямку, де розквартирувався перший мій рій, ройового Кучерявого. Прибувши на місце стрілянини, Кучерявий поінформував мене, що йому припала квартира станиці чеської поліції, яку він мусів здобувати. По короткій стрілянині поліція втекла, а кількох поліцаїв здалося в полон. Станицю здобуто, а разом з тим багато зброї, уніформи, білизну, багато амуніції і харчів у консервах. З сільської крамниці ми забрали муку, цукор, товщ, каву й інші харчі.

О год. 3-ій ночі відходимо в ліс. Хлопці тішаться, радість велика, бо те, що найбільше нам дошкулювало — голод, заспокоєно, тепер потрібно тільки відпочинку. Доходимо до гори Мазогебу і займаємо становища.

День проходить спокійно. Увечорі сходимо до потічка і варимо вечерю. Всі відпочиваємо, а я, подавшися на перевірку роїв, підійшовши до роя Кучерявого, чую тихеньку, улюблену пісню нашої сотні:

Не страшна є нам атака
Коли з нами наш Бурлака.
Кожний наступ є приємний,
Коли з нами наш сотенний.
Гей, чи на бункри, чи на шанці,
— Ми всі в бою, мов у танці.
Ціло завжди вийдем з бою
За твоєю головою.

По перегляді чоти, я зайшов до сотенного почоту. Там куховарила Офелія — єдина жінка в нашому відділі, що переносила всі труднощі українського повстанця. Бурлака, д-р Скала, санітар Кивай сидять, прихилившись над мапою, студіюють її і плянують наш дальший марш.

У перших тижнях чеський комуністичний уряд кинув проти нас військові частини, складені головно зі словаків, що були прихильно наставлені до України, а в тому й до УПА. Вони старалися з нами не воювати, а якщо приходилося їм проти нас наступати, то стріляли тільки з обов'язку "у повітря"... Ми також так стріляли, щоб по їхньому боці не було жертв. Словацьке

населення ставилося до нас прихильно і у всьому нам допомагало, – інформаціями, харчами, одягом. Добре ставилися до нас також словацькі полонені вояки. Вони нас докладно інформували про їхні сили, їхнє положення. Були навіть випадки, що нас провадили поміж їхні застави, і в цей спосіб ми виходили з оточення.

Важче прийшлося тоді, коли чеський уряд кинув проти нас чеську старшинську і підстаршинську школи, поліційні й інші спеціяльні школи, складені з довіреного збільшовизованого елементу. З ними почалася справжня боротьба.

Хоч чехи мали менший досвід від польського війська, але мали добрий вишкіл, головно у стрілянні. Їх не можна було легковажити.

Ці частини застосували проти нас іншу тактику. Коли вони попадали на слід нашого відділу, негайно замикали з усіх боків переходи. Треба мати на увазі, що наш рейд ішов гірським терепом, і тому приходилося нам раз-у-раз пробиватися з оточення.

4-го серпня, о годині 6-ій маршуємо вздовж потічка на захід. Доходимо до гостинця на Лупнянку. Вздовж шосе видно чеські застави. Беруться до нас добре. Замикають кожну доріжку у напрямі нашого маршу. Літаки кружляють понад лісами і нас шукають. Застави чеські розставлені густо, мають добрі становища, за скелями або в окопах. Підходимо до гостинця, де, як нам видавалося, немає застави. Готуємося переходити гостинець. Робимо по обидвох боках свої застави і збираємося переходити. Рій Шуліки наперед. Стрільці Крук і Чайка вже перебігли на другий бік шосе, як нараз, нагло, посипались на нас кулі. Здобути ворожі становища неможливо. Коштувало б це нам багато жертв. Відступаємо до лісу, а два згадані стрільці таки залишилися за шосе.

Ранений у хребет стр. Береза. Рана важка, не може йти. Зробили йому перев'язку. Бурлака радить раненому залишитися і піддатися чехам. Береза зразу не хотів, пробував іти, але побачив свою неміч і залишився.

Відступаємо на гору Маґура (1300 метрів висоти). На горі відпочиваємо, вояки перемучені. Крім стійкових, всі сплять. О год. 5-ій стійкові голосять алярм, бо йде чеське військо. Яких сто метрів перед нашими становищами сіли й відпочивають. Наша сотня готується до бою.

Ворог по короткому відпочинку йде в нашому напрямі, на праве крило сотні, де була готова до бою моя чота. Паде наказ — пустити їх якнайближче і прийняти вогнем...

Ідуть... Допускаємо їх на віддаль 15-20 метрів, а тоді — "Вогонь!" Чехи переполохані. Одні тікають, інші займають становища і пробують боронитись. Падуть убиті й ранені. Вояки стріляють завзято, віддячуються ворогові за всі дотеперішні перешкоди, за ранених і убитих друзів своїх.

Недовго чехи боронилися. Не витримали в бою з українськими повстанцями. Вибігаємо на поляну, знаходимо між убитими тільки трьох ранених. На наших становищах, д-р Скала і санітарі дають раненим першу поміч. Втрат у нас немає.

Від полонених довідуємося, що на нас наступала старшинська школа, а на долині гори є ще три курені. Вони всі на заставах — на дорозі; крім цих куренів, є ще відділи поліції.

О год. 9-ій увечорі лишаємо чеських ранених, лишаємо їм трохи води і відходимо на край лісу, де чекаємо, аж краще стемніє. На горі чути крик ранених, яких ми залишили. Маршуємо полями між селами Литче-Мелятини. Йдемо тихенько неначе "духи". Без перешкоди переходимо шосе, ріку Ваг і залізничну лінію.

Прекрасні села, чудові збіжжя. Вояки на полях випорпують бараболю. Голод великий. Минаємо села Медочани і Каленяни. Вранці 6-го серпня доходимо до краю лісу під Туренську Магуру. Це було в часі перших боїв на території Чехо-Словаччини, в яких ми мали одного вбитого і залишили двох ранених.

Історія маршу куреня Бурлаки надто довга, щоб можна було оповісти її в одному короткому спогаді. Тут скажу тільки, що відділ цілістю дійшов в терени Жіліни, де ворог кинув проти нас велику силу війська і оточив нас з усіх боків, так що не можна було й думати про прорив більшою одиницею. К-р Бурлака скликав відправу старшин, де вони вирішили розчленувати наш відділ на сім менших груп, які мали пробитися з ворожого оточення.

Я. Татомир

ФРАНЦУЗЬКИЙ ІСТОРИК ПРО УПА

(Ronald Gaucher, "Opposition in the USSR, 1917-1967", Fund & Wagnals, New York, 1969)

Правду про змагання Українського Народу до волі й правду про злочини, поповнені й поповнювані на Україні Москвою, всіляко намагаються закрити перед світом совєтські поневолювачі-народовбивці, на жаль, не без успіху. Проте, ця правда час від часу таки продістається на світло денне, як це наглядно доказує історична праця французького письменника й історика Ролянда Ґошера "Опозиція в УРСР". У цій великій і блискучо написаній праці, яка передає й аналізує історію більшовицької революції і яка реєструє протибільшовицькі й протимосковські рухи в УРСР після 1967 року, автор говорить теж багато про Українську Повстанську Армію та про українських політичних в'язнів у російських концтаборах.

Праця Ґошера заторкує теж наші визвольні змагання 1917-1920 рр., але дуже побіжно і з деякими помилками.

Англійською мовою переклав цю працю знаний перекладач з французької і російської мов, Карло Лям Маркман.

Велику вартість книги Ґошера обнижує одна коротка примітка перекладача на 20-ій сторінці, в якій він "пригадує", що брати Петлюри були провідниками загальновідомих чорносотенців і були відповідальними за погроми в Україні, аж поки вони самі не були вбиті. Крім цього, перекладач перекрутив деякі прізвища у книзі Ґошера, назви підпільних журналів і т.п.

"НЕЗВИЧАЙНА ІСТОРІЯ"

Немає прецеденту для незвичайної історії УПА, — каже автор. Вона почала своє існування у боротьбі з німцями, які окупували Україну. Коли німці відступили, УПА почала боротьбу проти Червоної Армії і НКВД. Друга світова війна скінчилася, але УПА вела боротьбу дальше. Вона мала проти себе не тільки могутній поліційний і військовий апарат Совєтського Союзу, але теж поляків і чехів. Ніхто не допомагав Українській Повстанській Армії, каже автор, і з малими виїмками ніхто на Заході навіть не знав про ці одчайдушні й розпачливі змагання, які мимо цього продовжувалися роками.

Перші курені УПА були створені восени 1942-го року. На початку 1943-го року УПА почала свої перші операції: саботажі, екзекуції ґестапівців, напади на залізничні шляхи і т.п.

Автор згадує про смертельне поранення високого нацистського достойника Віктора Лютце у травні 1943-го року, про вбиття одного з найвизначніших совєтських військовиків, головнокомандуючого армії, генерала Ватутіна у 1944-му році, про вбивство відомого польського генерала Свєрчевського у 1947 році. Автор говорить теж про рейди поодиноких відділів УПА в Київщину, через Словаччину і Басарабію до Одеси і аж у Східню Прусію для нав'язання контактів з литовськими підпільними організаціями.

Ґошер згадує про брехливу пропаґанду, якої вживали проти УПА нацисти і москалі. Він цитує німецьку летючку з 1944 року, в якій сказано, що ОУН є в контакті з жидами у Кремлі й тому мусить бути знищена. У тому часі Хрущов говорив у своєму зверненні (з 12-го червня 1944 р.), що бандерівці запродали себе Гітлерові й допомагають поневолювати... "нашу Україну"...

Автор говорить про намагання УПА організувати спільну визвольну, протимосковську боротьбу всіх поневолених Москвою народів. Зусилля згуртувати поневолені народи у "третю силу", спрямовану проти двох гігантів, були засуджені на невдачу, каже автор, з причини браку допомоги західніх держав, та хоч ці зусилля, через історичні умовини того часу, скінчилися невдачею, вони, каже він, спиралися на солідних основах, які ще й сьогодні є гідними уваги.

Після відступу німецької армії, УПА була, каже автор, потужною повстанською армією, добре зорганізованою і добре

забезпеченою зброєю, що її покинули тікаючи, німці. УПА мала теж власну продукціж вибухових матеріялів.

Ґошер каже, що УПА мала власні друкарні й видавала не тільки летючки, але теж часописи і журнали. Він згадує про 360-сторінковий підручник УПА "Практичний підручник підпільної боротьби". Автор каже, що УПА мала теж власні радіовисильні.

УПА мала, каже Ґошер, знаменито зорганізований Червоний Хрест і багато підземних шпиталів.

ШПИТАЛЬ, ЩО ПЕРЕМІНИВСЯ У ТВЕРДИНЮ

Автор розказує про один з таких підземних шпиталів, на основі вісток про цей шпиталь у польському комуністичному часописі "Ґлос Люду": коридори і операційні залі були понад тридцять стіп під землею. Коли цей шпиталь відкрито, він перетворився у твердиню. Лікарі й медсестри боролися до останнього набою й усі згинули у бою або поповнили самогубство.

Тепер пишуть багато про підземні влаштування вєтконгів, каже автор, але такі самі підземні влаштування були в Україні 20 років раніше, але про те ніхто не писав на Заході й про те майже ніхто не знав. Цілий світ, каже автор, вперто прикривав героїчну боротьбу УПА плащем мовчанки. І навіть тоді, коли західні держави змінили свою думку про "демократичність" Москви і коли почалася холодна війна, УПА не одержала від Заходу ні матеріяльної, ні моральної допомоги.

Багато місця автор присвячує українським політичним в'язням у московських концтаборах. Говорячи про дух спротиву в'язнів у тих таборах, автор ставить на перше місце українців, а зокрема колишніх вояків УПА. Він каже, що одна категорія в'язнів приходила у концтабори з виїмковою волею боротися: українські націоналісти. Вони боролися з крісами в руках з німцями, проти більшовиків і проти поляків. Вони втішалися підтримкою свого народу. У цій боротьбі вони привикли повинуватися наказам своїх провідників і вони вживали всі можливі форми нелегкої боротьби, спрямованої до точно наміченої цілі: незалежности України. Це було причиною, що ця ґенерація була наснажена іншими ідеями, каже автор, як селяни в 1929-33 роках, які незорганізовано спротивлялися удержавленню їхньої землі й творенню колгоспів. Ці селяни не мали ясної політичної мети. Члени УПА дуже добре знали, каже Ґошер, за що

вони боролися.

Одним із засобів, що їх адміністрація таборів уживала для того, щоб держати політичних в'язнів під контролею, був терор кримінальних злочинців та шпигування таборових донощиків. Українські політичні в'язні, колишні вояки УПА, завдяки своїй зорганізованості й рішучості, успішно ліквідували терор злочинців і шпигування донощиків, деколи прямо ліквідуючи злочинців і донощиків фізично.

Базуючись на споминах колишнього в'язня сибірських таборів Йосифа Шольмера, автор подає, що більшість донощиків були москалі. Між москалями, каже він, було багато переконаних комуністів, які мимо ув'язнення, не втратили своєї льояльности до влади. Багато з них було, наприклад, проти страйків у таборах і проти всякого непослуху. Для них непослух у таборах був чимось неймовірним. Автор повторює за Шольмером, що кожний табір був "мініятюрним Совєтським Союзом" і його "уряд" старався домінувати над в'язнями при допомозі москалів.

ГЕРОЇЗМ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК

Автор говорить, на основі свідчень очевидця-мадяра д-ра Воркуні, що під час великого страйку у Кінґірі в 1954-му році, знову українці були у проводі. У квітні 1954-го року адміністрація таборів прислала до табору 600 злочинців із заміром ужити їх проти політичних в'язнів. Провід політичних в'язнів договорився з провідником злочинців і злочинці станули по стороні політичних в'язнів у їх намаганнях вибороти кращі умовини в таборі. 16-го травня в'язні проламали огорожу між чоловічим і жіночим таборами і відтоді 4500 мужчин і 3500 жінок спільно змагалося за більш людські умовини у великому таборі.

Українські жінки були дуже активними, каже автор. Вони поширювали летючки, а коли прийшла облога табору військами НКВД, вони будували барикади, робили "коктейлі Молотова", опікувалися раненими.

Після кількох меншин атак на табір відділів НКВД у другій половині травня, під час яких згинуло кількасот в'язнів, у тому сто жінок, прийшла велика атака на табір уночі із 26 на 27-го червня, у якій вжито танки та 2000 енкаведистів. Ранених в'язнів енкаведисти добивали багнетами. Тоді 500 українських жінок і дівчат, каже автор, пішли у протинаступ. Держачися за руки, вони

йшли тісними лавами на танки. Вони правдоподібно сподівалися, каже автор, що водії задержать танки. Танки не задержалися, вони переїхали через цю людську масу й оставили за собою розм'яжджені тіла...

Здається, що цих 500 українських жінок і дівчат свідомо йшли на певну смерть, бо навіть якщо б танки були задержалися, за ними йшли енкаведисти, які, каже автор, безупину стріляли з автоматичної зброї.

Своєю найвищою самопожертвою і своїм найвищим героїзмом, п'ятсот українських жінок дало своєму народові безцінну історичну вартість. Величі тієї самопожертви, і її історичного значення ми ще далеко вповні не усвідомлюємо собі...

Із багатого матеріялу про український резистанс, поданого у книзі Ґошера, варто ще згадати один протест українських студентів проти русифікації. Автор передає події, зв'язані з цим протестом, на основі свідчень колишнього професора Харківського університету, Олександра Ратгавза, який мав змогу переїхати до Ізраїля у 1962-му році.

"33"

У 1951-му році, ще за життя Сталіна, українські студенти Харківського університету відмовилися здавати іспити російською мовою. Тоді 800 із них переслідувано, багато вивезено на Сибір, а 33-ох, після закритого "суду", розстріляно. Десять років після того проф. Ратгавз був у Києві й ішов відвідати ректора Київського університету. Це було 23-го травня 1961 року. Перед університетом Ратгавз побачив поліційні авта. На коридорі університету була міліція, а під стіною стояв довший ряд студентів із піднесеними угору руками. Енкаведисти перевіряли, чи на руках тих студентів немає слідів чорної фарби. Причиною цього слідства було те, що на стінах, долівках, і навіть підвалах семи будинків університету була намальована чорною фарбою цифра "33". Проф. Ратгавз оцінював, що у цьому малюванні мусіло взяти участь щонайменше сто студентів. Символ "33" появився у тому часі теж на стінах університету у Львові.

Ми повинні подбати, щоб книга Ґошера була не тільки в кожній українській хаті, але теж в кожній публічній та шкільній бібліотеці в Америці й Канаді, а тепер додамо — і в Україні!

"Вишня" (чотовий політвиховник)

БЕЗСМЕРТНИЙ

У неділю 19-го, серпня 1945 року, в малому лісі над селом Загутинь таборував відділ молодих вояків УПА під командуванням сотенного Громенка. День був гарний, погідний, але не для повстанців, бо навколо лісу в кожному селі квартирували частини польського війська. Були сподівання, що концентрація польського війська в тому терені відбувається з наміром переведення великих облав. Порушування в терені, а навіть у лісах, більшими повстанськими групами, грозило деконспірацією, а Головне Командування УПА рекомендувало не входити в затяжні бої з ворогом. Щоб спростати цим вимогам, Громенко скликав командний склад на нараду, на якій повідомив про його рішення розчленувати відділ на малі групи, яким буде легше конспіруватися в терені.

Коли почало вечоріти, з місця постою, в лісі над селом Брижава, вирушив малий відділ юнаків, над яким, на той час, команду перебрав сотенний виховник Лагідний. З цією групою він мав перебути в криївці час облави. В склад групи входив рій ройового Нежонатого та стрільці Леськів і Теплий.

Обстрілювання лісу ворожою артилерією сповіщало облаву, що надходила. Ми залізли в криївку, де непризвичаєні почували себе дуже погано. Деякі поїли, закурили папіроси, інші полягали спати, а ще інші жартують, бо сон їх не бере. Восьма година. Мов крізь сон, на поверхні землі чути рух і крики. Відразу зорієнтувалися, що це ВП. Всередині всі збудилися й наслухують...

У певному моменті відкривається віконце криївки при вході й чути голос: "Бандьора, виході!" В той час, коли більшовик відчинив вхід, з криївки вискочило двох стрільців: Яструб і Лис. Польські вояки кричали: "Wychodzic, nic wam nie bendzie!" (Виходіть, нічого вам не буде). Всі немов замерзли, ніхто нічого

не обзивався. Поляки кинули до середини дві ґранати. Почало бракувати повітря. Один із польських вояків, над входом криївки, представивши себе як поручник, звертається до командира, щоб він сам піддався і дозволив його стрільцям зробити те саме. Мовляв, "ви є тепер під землею, а ми на землі. Ваше життя в наших руках. Якщо не піддасьтеся, всі загинете".

Лагідний спокійно відповідає:

— Ми на це приготовані. Ми живими не здамося, бо ви вбиваєте невинних людей!

— Я даю вам ще десять хвилин до надуми — сказав поручник.

Лагідний заявив друзям, що сам живим не здається, але всім іншим казав вийти, беручи до уваги ще всілякі можливості, що може пощастить їм якось втекти, а може їх по дорозі наші перехоплять?

Коли останній стрілець віддалився від криївки, Лагідний викинув одну ґранату наліво, другу направо й почав стріляти з МП (машиновий пістоль). Серед поляків наступило замішання, з якого скористали деякі наші стрільці. Декому вдалося пробитись. Поручник почав кричати: Не тікати! Лягати на землі й стріляти! Польські вояки позалягали й почали стріляти до криївки, мабуть, думаючи, що Лагідний буде тікати.

За хвилину поляки кидають у криївку ґранати. Лагідного починає душити дим; він прикладає до уст змочену хустинку й лягає на землі. Наступила хвилева перерва, полякам невідомо, що сталося з командиром УПА? Тим часом, він, очунявши, підходить до отвору криївки й викидає ґранати і стріляє з МП. Польські вояки знов відскочили від криївки і знову почали стріляти й кидати ґранати до середини. І це не помогло. Він живе! Постріли втихли.

У вузькому коридорі, що вів до криївки, появилося слабеньке світло. Хтось з ліхтаркою в руці обережно прокрадається. Лагідний віддав три постріли з пістоля і цей хтось з криком подається назад до виходу. Лагідний робить барикади зі стрілецьких плащів та наметів і затикає діри до криївки, щоб його не вразили ґранати. ВП починає знову кидати ґранати і стріляти. По вибуху ґранат Лагідний бере протитанкову ґранату, обережно підходить вузьким коридором і викидає її на поверхню. В той час падає ворожа ґраната і ранить його в руку і ногу. Він паде на землю, але ще притомний. Думає тільки про те, щоб не втратити

притомности й не попасти в полон живим. Нагло завважив, що поляки розкопують криївку.

Коли поляки розкопали криївку, один із них завважив Лагідного, а другий каже: Поглянь, чи має бороду? (Один із командирів носив чорну бороду). Почувши ці слова, Лагідний ховає під голову пістоль і ґранату, МП кладе коло себе з лівої сторони і вдає неживого. Поляки врадовані, що він убитий, і, один стягнув з його ніг чоботи та подав їх нагору. Відтак забирає МП, який також передає нагору, але Лагідний не рухається. Пізніше взяв його за ліву руку і сказав: мав годинник і немає, мабуть десь сховав, а поручникові сказав: в нього ще теплі руки!

— Це нічого! Він недавно вбитий! — говорив поручник і казав ще іншим двом жовнірам піти до криївки й витягнути трупа нагору, де мали зробити коло нього ревізію. В цей же час нахилився до жовніра, що був коло Лагідного, і наказав, щоб помацав його за пульс.

Як почув це Лагідний, зривається й стріляє три рази з пістоля в того вояка, який стягав чоботи. Цей паде на землю. Два постріли посилає наверх і ранить поручника, який ще дає наказ: Кидати ґранати й дальше стріляти! Лагідний перескакує в другий кут криївки. Дальше вкидання ґранат і стрілянина в криївці не вражає його. Поляки забрали пораненого поручника й вийшли наверх.

Уже смеркало, почав падати дощ. ВП, що залишилося ще коло криївки, говорить між собою. Один каже: Я цікавий, чи він ще живе?

— Напевно ні! — відповідає другий. Подивись, що лежить от там! — показавши на свого вояка, що його вбив Лагідний. Вони й забули, що то їх вояк упав убитим, і, на цьому й залишили — відійшли.

Лагідний вільно відітхнув. Навколо спокійно, тільки чути шелест крапель дощу. Він помаленьку вийшов з криївки, прислухався, чи нікого немає. По хвилині вернув назад у криївку, забрав записки й літературу, а на вбитому воякові залишив записку: "Я живий і здоровий, шукайте мене!".

Дощ падає далі. Темно. Босий, з пістолем в руці, Лагідний зайшов до селянина в присілку Брижава і довідався, що в селі є поляки. Мимо того, господар його заховав, а наступного дня ранком принісши йому харчі, довідався про його рани. На прохання Лагідного, селянинові вдалося нав'язати зв'язок з санітаркою, яка

була в селі Брижава. За тих два дні, не перев'язані рани сильно пекли.

Вночі 23-го серпня прийшла санітарка, обмила й перев'язала рани. Згодом вона передала штафету Лагідного бунчужному Соколенкові. Довідавшись про цей випадок, Соколенко з ройовим Лозою, поміж ворожими стежами й заставами, продісталися до Брижави, де взяли коня й перевезли раненого до приготованої криївки. Під доброю санітарною опікою, по двох тижнях Лагідний виздоровів і почував себе дуже добре...

Степан Ґоляш — "Мар"

МИКОЛА ФРИЗ "ВЕРНИГОРА"

Микола Фриз — "Вернигора", народився в селянській родині 7-го грудня 1914 року, в селі Залокоть, Дрогобицького повіту. Батько Теодор, мати Меланія, виховували трьох синів і дочку Марію.

Це був початок Першої світової війни. У воєнних роках, коли через Галичину просувалися фронти і творилася українська влада і держава, проходило його дитинство.

Вже за польської влади, що окупувала Галичину, Микола кінчає початкову школу в рідному селі, а свідомі батьки записують його до гімназії в Дрогобичі. Будучи у вищих клясах, як добрий учень, веселої вдачі, з провідницьким хистом, єднає біля себе молодих українських патріотів, які цікавилися невдачею українських визвольних змагань та шукали нових шляхів для продовження дальших змагань у нових обставинах.

Вплив на тодішню молодь старших кляс гімназії мали журнали "Літературно-Науковий Вісник" та "Вісник", як також "Націоналізм" Дмитра Донцова. Вплив на гімназійну молодь Дрогобицької гімназії мали Зенон Коссак, Дмитро Грицай, Богдан Кравців. Гімназисти старших кляс організували леґально й нелеґально святкування українських державних річниць, свято Крут, давали доповіді, в яких впливали на вироблення національного, а згодом націоналістичного світогляду. Плекання культу могил, вивчення власного минулого з його визначними постатями допомагало в усвідомлюванні молодого покоління.

До провідних одиниць дрогобицької гімназійної молоді належав Микола Фриз з іншими однодумцями. Під час вакацій працював у рідному селі, організуючи селянську молодь в читаль-

ні "Просвіта". В 1932 році вступає в члени ОУН. Від того часу він стало пов'язаний з підпільною діяльністю.

В 1934 році Микола кінчає гімназію й під впливом матері вступає на теологічні студії до духовної семінарії в Перемишлі. Під час студій переводить дискусії з питомцями на теми, яким повинен бути український священик: байдужий щодо долі свого народу, чи патріот, громадський діяч і борець за волю України?

В 1939 році закінчив теологічні студії, а Владика Коциловський висвятив його в сан диякона. Але Друга світова війна перекреслила дальші пляни священичого сану. Микола вертає в рідне село, де пов'язується з сіткою ОУН та живе в підпіллі, бо нова окупаційна московська влада арештує свідомих українських громадян та громадських працівників. Саме тоді окупанти заслали в Сибір батька та брата Юстина з дружиною і чотирма дітьми. Мати Меланія померла скоріше.

У 1939 році Миколу покликали до обласного проводу з функцією референта юнацтва. Цей пост займав із приходом більшовицької окупації. В грудні цього ж року, перейшов границю на ріці Сян і опинився на терені Східньої Лемківщини. Тут включився в українське шкільництво, щоб мати змогу працювати серед молоді.

В роках 1940-41 вчителював в селі Воля Матіяшова Ліського повіту, де зорганізував народну школу. Місцеві селяни були йому вдячні за цей почин. Поза школою він організує молодь та виховує її на свідомих українських громадян. Завдяки його виховній праці, понад 20 хлопців цього села зголосилося в ряди УПА. В цьому часі підготовляв також групу членів ОУН, які згодом пішли в Україну. Сам Микола з похідними групами перейшов Галичину й опинився в Кам'янець-Подільській області, з засягом по Одесу. Там він працював у референтурі пропаґанди. Під кінець 1941 року Миколу і його приятеля (прізвище невідоме) арештували німці. Обидва сиділи в тюрмі та були допитувані про дії ОУН в Кам'янець-Подільській області. В 1942 році обидвох засудили до кари смерти. Перед розстрілом, друг Миколи, який добре володів німецькою мовою, сказав останнє слово, в якому вияснив положення українського народу, його боротьбу з Москвою за право жити самостійним життям. Довідавшись про становище українського народу, німецький полковник звільнив їх та наказав їм якнайскоріше вертатися в свої сторони!

У березні 1942 року, Микола Фриз зголосився до провід-

ного члена ОУН, Левка, який, при помочі директора школи в Угерцях, Богдана Шумиловича, одержав посаду директора школи в селі Орелець, але в селі школи не було, її треба було засновувати. І знов за це діло, з повною посвятою, взявся М. Фриз. Це друга українська школа, яку зорганізував Микола і вчив у ній дітей (через рік). Восени 1943 року, Миколу перенесли на пост директора бурси та вчителя в сільськогосподарській школі в Ліську. За час учителювання в Орелцю й Ліську, був пов'язаний з підпільною діяльністю ОУН. Тоді він був зв'язковим інтеліґенції Ліського повіту, вдержуючи контакти й розділюючи працю.

У грудні 1944 року, Микола одружився з Катериною Біланич зі села Воля Матіяшова, але подружжя живе нелеґально. Нова польсько-комуністична влада та її служба безпеки розшукують за такими людьми. Микола був тоді вже відомий як працівник теренової сітки ОУН Ліського повіту під псевдонімом "Вернигора". Із повстанням надрайону "Бескид", що охоплював цілу Лемківщину, надрайоновий Мар покликав його на пост референта пропаґанди.

Як референт пропаґанди (від липня 1945 року), Вернигора переводив гутірки з новоорганізованими відділами УПА, а вже в серпні цього ж року був відряджений на пост курінного виховника в курені к-ра Рена — Мартина Мізерного.

Вернигора почав свою нову працю, відвідуючи сотні: Бурого-Біра, Дідика, Хріна і Стаха, а також сотні Кармелюка і Мирона з Самбірщини, які через зиму перебували на Лемківщині. В такій праці, полученій з довгими маршами, з небезпеками та сутичками з ворогом, довелось йому бути до часу тотального виселення Лемківщини.

У серпні 1947 року, після нарад надрайонового проводу, Вернигора зібрав близьких друзів повстанців з сіл Воля Матіяшова й Березка, та повів їх рейдом у Західню Европу. Завдяки проворності та обережності Вернигори, як командира, ціла група в числі 11 повстанців пройшла щасливо через Чехо-Словаччину й опинилася в Німеччині.

У новій дійсності Микола Фриз включився повністю в громадське й політичне життя української еміґрації. Він роз'їжджав з доповідями про становище на рідних землях, дописував до преси, організував колишніх вояків УПА та працював у Проводі Закордонних Частин ОУН.

У 1950 році Миколу вислали до праці серед української

громади у Франції. Там був кілька разів арештований і висланий на Корсику, коли до Франції приїжджали московські представники.

Будучи у Франції, робив старання, щоб спровадити дружину з Польщі. Це увінчалось успіхом 1958 року. В 1967 році Микола з дружиною Катериною приїхав до США, щоб получитися з численними родами Біланичів, Кравців і Старухів. Подружжя поселилося в місті Йонкерс, де розпочало нове життя. Микола, крім щоденної праці на прожиток, був директором Школи Українознавства та працював в СУМ, ООЧСУ та був членом Головної Управи Товариства Колишніх Вояків УПА.

26 лютого 1969 року, на 55-тому році трудолюбивого життя, відійшов у вічність на удар серця.

Ю. Середяк

РЕЙД УПА НА ЗАХІД

Друга світова війна, що сколихнула нашою землею дня 1-го вересня 1939 року, не могла не заторкнути української етнографічної території. Адже ж війну розпочала Німеччина, держава, провідники якої хотіли не тільки будувати "Нову Европу", але й створити собі на европейському континенті кололіяльну імперію, а найбільшою з тих колоній мала бути Україна.

Очевидна річ, що Україна входила в гру великих сил, і стояти осторонь тих сил, а не йти з ними, чи протиставитись їм, було б засудженням на загладу. Вже після вибуху німецько-совєтської війни в 1941 році, автор цих рядків розмовляв з одним словацьким старшиною і запитав його, чому Словаччина вступила у війну по боці Німеччини, хоч християнський світогляд Словаччини противоречить тому, чого навчає Гітлер із Розенберґом. Він відповів: "Наш провідник, о. Й. Тісо, учив нас, що над берегом бурхливої ріки стояти не можна. Від бурхливих бурунів треба завчасу або далеко втікати, або, коли не можна втекти — плисти з ними. Тоді є шанси зберегти себе. Від бурхливих бурунів війни нам втекти годі, тому треба йти з ними". Ці слова відносяться теж і до українського народу. У війну Україна не могла ввійти так, як Словаччина, що в той час мала свою державну незалежність. Україна була в той час предметом великої гри, тож не могла спокійно придивлятись, що роблять загарбники на її території. Треба було діяти, бо — як кажуть сучасні великі філософи Ортеґа і Ґассет — "життя це активність". Україна хотіла жити, тож треба було бути активною.

Протибільшовицьке наставлення українського народу — відоме. Після проголошення Акту відновлення державности 30

червня 1941 року і заарештування членів Тимчасового Правління, як і запроторення до концтаборів провідників українського підпілля на чолі зі Степаном Бандерою, значно набрав на силі протинімецький рух. Цей рух збільшила варварська поведінка німецької адміністрації на українських етнографічних територіях супроти українського населення і це дало поштовх до самооборонної акції, що пізніше допровадило тільки до скріплення тих сил, що діяли проти німців. Супроти цього ОУН, як організатор перших збройних самооборонних кущів, рішила поширити не тільки операції самих самооборонних відділів, але й використати наростаючу силу опору для революційної боротьби. Це дало підставу для створення УПА як загальнозбройної сили українського народу. Постановою УГВР з дня 30 травня 1947 року, визнано день 14 жовтня 1942 року як основну дату постання УПА — Української Повстанської Армії.

Ще в 1919 році, в час, коли діяв Державний Секретаріят Військових Справ, видано закон, на підставі якого західні області Української Народної Республіки поділено на військово-територіяльні одиниці. Тоді створено три такі одиниці — Львів, Тернопіль, Станиславів, що їх завданням було формувати військові корпуси. Названі одиниці були поділені на військові округи, які мали формувати осібні бриґади. Цей поділ військового характеру, цей закон, що його видав Державний Секретаріят Військових Справ, став підставою для організування терену УВО, і він теж став базою для творення УПА. До названих трьох одиниць прийшла ще волинсько-поліська, згодом, уже в часі війни, оформилися нові округи, що з огляду на нові кордони, були доцільні й конечні. Так постала округа "Закерзонський Край", що в дальшому ході оперативних акцій УПА відіграла важливу ролю, а в організуванні рейдів УПА на Захід — рішальну. В "Закерзонський Край", або, як його коротко називано — "Закерзоння", входили українські землі, які не попали під панування СРСР і входили в склад Польщі, себто на захід від ріки Сян, від білгорайсько-томашівських лісів — по Словаччину.

УПА, як військова формація, не могла базуватись на тих підставах організаційної схеми, що її має військо. За військом бо стоїть потужна машина — військова адміністрація, що постачає військові з'єднання всім необхідним. УПА, хоч і мала свою адміністрацію, з огляду на брак постійного постою, звичайно, мала й інший спосіб поповнення зброєю і харчами, ніж має його регу-

лярне військо. Підставою дії УПА була її постійна рухливість, гнучкість оперативних відділів, як марші, коротші й довші, що мали на меті наздогнати ворога, або навпаки — відв'язатись від нього. Всі ці атрибути брано на розгляд при кожночасній акції рейду. Слід пам'ятати, що поки прийшло до рейдів УПА на Захід, поодинокі відділи УПА виконали цілий ряд бравурних маршів не тільки на самій території української землі для пропаґандивних цілей, але й були рейди в запілля ворога, як і на ворожі території, що мало місце, напр., у відомих рейдах на терен Східньої Прусії, аж до тих місцевостей, в які переселено українців з Лемківщини.

Історія рейдів УПА на Захід — це окрема сторінка в історії УПА взагалі. Нові змінені обставини після закінчення війни, змусили змінити теж і тактику відділів УПА. Не було можливостей квартирувати в одному пункті, треба було бути активним, бо "життя це активність".

Вже весною 1945 року, наприкінці війни, відділ УПА "Галайда II" під проводом к-ра Куліша рейдував по Польщі, доходячи до підваршавських околиць. Цього самого року відділ УПА "Холодний Яр" під проводом к-ра Града, рейдував по Закарпатті. Улітку цього року були рейди УПА на Підляшшя, на Білгорайщину, у Житомирщину. ГК УПА шукала нових теренів, нових конспіративних лісів, бо засиджуватись на одному місці було неможливо. Відділ УПА "Помста Полісся" рейдував по Пинській та Берестейській землях, а врешті ГК УПА рішилась на більший рейд, що мав на меті Словаччину. Зібрані дотепер спостереження та вивчення умовин були дуже важливими для рейдуючих відділів. Коли автор цих рядків розмовляв у 1947 році з одним з вояків УПА, що прибули до Австрії, він сказав, що треба було бути в лісі таким чуйним, щоб вміти розрізнити звук ламаної гілки, чи він (той звук) походить від вітру, чи від наступленої на гілку людської ноги. Від того часто залежало власне життя й життя цілого відділу.

Рішаючись на перший рейд на Словаччину, рейдуючі відділи, стягнені з поодиноких відтинків у Карпатах, зібрано в лісах Самбірщини. 25 липня 1945 року відділ "Маківка" під проводом к-ра Андрієнка (Вітовський), перейшов польсько-совєтський кордон і 8 серпня 1945 р. спинився у лісі біля села Лоп'янка на Лемківщині. Два тижні відбувався в цих лісах спеціяльний перевишкіл стрільців, а 22-го серпня 1945 р. відбулась спеціяльна нарада командирів УПА поодиноких відділів у селі Поляни Суровичні. Тієї

ж самої ночі поодинокі відділи перейшли кордон.

Як бачимо, рейди УПА були старанно підготовлені, пляновані, не роблено їх нашвидкуруч, брано під увагу найменші — можливі до передбачення перешкоди.

Перше село на Словаччині, Сухе, до якого прибули повстанці, було замешкале "руснаками", скомунізованими, які дуже боялись "бандитов-бандєровцов". Щойно вечірня спільна молитва рейдуючого відділу на площі в селі заспокоїла не дуже то віруючих мешканців, що "бандити бандерівські" не такі то бандити, як їхні "рідні брати" комуністи. Рейдуючий відділ пройшов повіти Пряшівський і Сабінівський. Всюди відбувались гутірки з населенням, а в селах Ацідовце, Зубне, Паніца влаштовано навіть концерти українських пісень. В рейдуючому відділі були випускники другої хвилі Першої старшинської школи УПА "Олені", які були переважно студентами Львівського університету або учнями середніх шкіл. Вони зорганізували гарний хор, що співав повстанські й стрілецькі пісні. Цей хор давав принагідні концерти.

28 серпня 1945 року, к-р Андрієнко розділив рейдуючу частину на три відділи: одна повернулась на Лемківщину, друга пішла рейдом на Закарпаття, а третя продовжувала рейд на Словаччині, щоб зібрати потрібний матеріял розвідувального характеру і вивчати терен. Таке розбиття групи на три менші було зумовлене ще й тим, що комуністичний чеський уряд стягнув більші поповнення з гарнізонів Братіслави і Кошиць і наступав на рейдуючих бійців. Незважаючи одначе на сильну блькаду, відділи проходили за пляном, продерлись через кільця ворожого оточення і лісами повернулись з рейду. Частина, що поверталась зі Словаччини, 15 вересня 1945 р., захопила біля села Руські Пекляки на Словаччині 8 чесько-словацьких вояків. Впевнившись, що між ними нема комуністів, їх звільнено, виписуючи кожному відповідну посвідку з УПА про звільнення.

Використовуючи вказівки і здобутий досвід розвідувальних матеріялів першого рейду, у квітні 1946 року, почався другий рейд на Словаччину, під проводом к-ра Мирона, що складався з піших і кінних відділів. Хоч чеська преса й радіо твердили, що відділи бандерівців були розбиті при спробі перейти кордон, що, очевидно, було неправдою, відділи пройшли через повіти Межилабірський, Бардіївський, Пряшівський, Стропківський, Брановський, Гуменський, Гіральтовський, Сабіновський, досягаючи розвідними стежами повітів Михайлівці й Кошиці. В тому рейді взяло

участь біля 1000 людей. Це доказ великої в той час сили УПА, що боролась на Закерзонні й в Карпатах, тому й не диво, що треба було проти цієї сили підписати потрійний військовий договір — СРСР-Польща-ЧСР, щоб цей рух поборювати. Річ бо в тому, що в нових умовах посталої совєтсько-польсько-чехо-словацької границі, в Бескиді постала т.зв. "сліпа кишка". Це був масив гір, що хоч сам належав до Польщі, врізувався глибоко між границі СРСР і Чехо-Словаччини. З тих гірських масивів Хрищатої йшли рейди УПА й поверталися туди назад. Повернувся з переможного рейду теж і к-р Мирон, кол. старшина Дивізії "Галичина", який за свій рейд був відзначений золотим хрестом бойові заслуги І кляси. Після повернення він загинув від нещасливого випадку: в 1946 р., при закладанні міни під залізничні рейки, наступила експльозія і хоробрий командир загинув.

Наступ польського війська проти УПА на Закерзонні відбувся у трьох етапах. Перший етап зараз після закінчення війни. Цей наступ польське командування програло. Причиною поразки було те, що поляки кинули у бій фронтові війська, вишколені до позиційної війни, тоді, як до партизанських акцій треба було спеціяльного вишколу. Поляки почали перешколювати свої частини і в 1946 році знову їх кинули в бій, але й цей наступ програли. Здобули одначе багато цінного інформаційного матеріялу, здобули досвід, такий важливий в житті й дії.

Н. С. — "Настуня"

ОСТАННІ ДНІ СЕЛА ЯВІРНИК

Роки 1945-1947 були для Лемківщини справді роками грози і надій. Мені, уродженці Лемківщини, довелось на протязі тих трьох років виконувати обов'язки зв'язкової між сіткою ОУН і УПА. Тереном моєї праці був мій рідний Вислік Великий і села Явірник, Команча, Карликів та інші.

Згадані роки страшною бурею-загладою нависли над цілою Лемківщиною... Вони принесли теж страшне виселення українського населення з його прадідівської землі. Те, що довелось мені пережити за тих пару літ, є нині тільки згадкою: і кількаразовий перехід на Словаччину по медикаменти, і мандри зі штафетами, арешт, допити і побої на станиці Міхальського, і зима 1946/47 року, коли приходилося майже цілий час ночувати по пивницях і стодолах. Про теплу хату можна було тільки мріяти...

Зокрема глибоко зарисувалась у моїй пам'яті картина останнього і цілковитого виселення села Явірник у квітні 1947 року.

У ліску біля Явірника стояла старенька церковця, в якій часто можна було бачити наших повстанців. Я часто заходила сюди до о. Золочовського в справі духовної обслуги сусідніх сіл, де вже не було священиків. Цим разом я прийшла тут з села Карликів, вирвавшись з рук польських вояків.

Першу ніч в Явірнику переспала я в хатині край села, де жили дві самітні жінки. Тут довідалася, що поляки строго заборонили мене перетримувати, погрожуючи знищенням усього майна. Не наладнавши зв'язку того дня, я рішила провести другу ніч в іншому місці. Ввечорі заходжу до одної хати і питаю, чи дозволять мені переночувати? У відповідь паде рішуче "ні". Йду далі опустілою вулицею. В хатах привітно блимають світла. На село

щораз дужче налягає густа холодна мряка. Підходжу під іншу хату і бачу крізь шибу, як у печі горить вогонь і весело гуторять діти. Цей вид овіяв мене милим почуттям родинного тепла, яке я давно втратила... По хвилині вагання я зайшла до хати. Але й тут стрінулася з болючою відповіддю: — "Пані, нам сказали..." і т.д.

Я вийшла на подвір'я, не маючи жалю до тих стероризованих ворогом людей. Хвора нога відмовила послуху. З глибини села доносився шум якогось руху. Рішила, що далі не піду. Під плотом завважила купу не то сміття, не то соломи, і там примістилася на нічліг. Вночі рух в селі й гамір збільшився, — це прийшло польське військо. Як настав ранок, я почула голосний плач жінки, що бігла вулицею лементуючи. Село ожило, люди виходили з хат, плач жінок заглушував вигуки військових. Чути було голосіння: "Боже, стільки напрацювались, а нині нас виганяють!"...

Я вилізла зі своєї криївки і ввійшла до хати, вся трясучись з холоду. Господарі кинулись до мене з плачем: — "Пані, простіть, вчора ми вас вигнали, а нині виганяють нас... До двох годин мусимо вибратись"...

Метушня збільшувалась, село перетворилось у велике муравлище, де все рухалося, бігало, пакуючи свій убогий дорібок у клунки. Рев худоби, плач вистрашених дітей додавав ще більше трагізму цілій картині. Військові бундючно швендялись, відпроваджуючи готові валки на збірний пункт.

Я пішла попрощатися ще з одною родиною. Дорогою, що вела до села, наближався віз, а запряжена була корова; на возі кілька клунків і дітвора, біля воза йшла жінка, тримаючи в одній руці дитину, а другою тягнула корову на мотузку. Ще один хлопчина тримався маминої спідниці. Нараз корова чомусь рвонулася в бік; жінка з дітьми повалилася на землю, діти на возі вчинили вереск. Невимовний жаль огорнув мене на вид цієї нещасної жінки з 14-ма дітьми, що йшли кудись у невідоме...

Село поволі порожніло. Його мешканці з жалем, з каменем у грудях, залишали рідні стріхи. Останньою, що вийшла з Явірника, була я. Переждавши на горищі до вечірнього сумерку і впевнившись, що військо відійшло, я поглянула ще раз на церковцю і пустилася лісом у сторону свого села — Вислока.

По дорозі я зайшла ще в одну пусту хату, де тепер єдиною газдинею була гуска з гусенятами, які щойно викльовувались. На стіні порожньої хати висів образець Божої Матері Неустаючої Помочі. Я зняла його і забрала з собою. Молилася щиро, щоб не

попасти в руки ворога на тортури і знущання.

В повітрі заносилось на бурю. Я наближалась до Вислока. Село було вже обставлене ворожими стійками; його стрічала та сама доля, що й Явірник.

Єдиним моїм виходом з розпачливого положення було — перейти на словацький бік і там на умовленому пункті знайти контакт з якоюсь нашою групою.

Ніч провела я в лісі. Коли пробудилася, — був дуже чудовий ранок. Ліс оживав від щебету пташок, все раділо весняним сонцем... Який потрясаючий це був контраст до лихої долі власників цієї гарної землі — лемків!...

Я вийшла на верх Кичери, щоб ще раз поглянути в сторону, де мов вимерлий стояв мій рідний Вислік Великий. В цю хвилину мені здавалось, що над лемківською пустелею і над карпатськими верхами тихо бренять слова улюбленої пісні к-ра Хріна:

"На покинутих згарищах
сумно віють вітри..."

Роман Костик — "Пісня"

СПОМИН З ЛЕМКІВЩИНИ

Виконуючи організаційні доручення на протязі 1944 року, мені, родом із Делятина, довелось перейти аж на східню Лемківщину. Тут працював у кущі другого району, де районовим був "Борис". До куща входили села: Буковець, Терка, Полянки, Студенне, Творильне, Завій і присілок Творильчик.

Після перенесення надрайонового провідника Зорича на північні терени Закерзоння, літом 1945 року, на Лемківщину прибули два визначні провідники, Тарас та ген. Перебийніс. Вони назначили Мара надрайоновим провідником. Від цього часу я став його охоронцем.

Спільні відправи цілого надрайону з гістьми з України відбувалися в селі Миків та в лісі недалеко цього села. Тарас переводив цілоденні відправи-наради з новим проводом Лемківщини. Охоронців на наради не допускали. Та, ми спільно вивчали повстанські пісні; Тарас знався на музиці та гарно співав. Пам'ятаю, як говорив Мар, що до нас прийшла нова пісня — "Цвіла, цвіла калинонька", яку склав і скомпонував мелодію — Тарас. Мар також любив співати, мав гарний тенор і списував повстанські пісні.

Одного разу Мар супроводив ген. Перебийноса до сотні Хріна. Тоді генерал перевів інспекцію сотень Хріна і Стаха. Спільно з тереновим проводом п'ятого району, де провідником був "Левко", відзначено свято Листопадового чину. Головну промову виголосив Мар. Перебіг свята фільмував ген. Перебийніс. Була коротка відправа з генералом.

Обидва визначні провідники відійшли по зв'язку на Словаччину, а звідтам мали податись на конференцію ОУН за кордоном.

Цілу відправу з Тарасом записав Мар. Згодом, секретарка Дора — Люся Скірка, переписала її на машинці. Кілька копій вислано до вищого проводу.

Новий, доповнений провід ОУН Лемківщини був такий:

1. "Мар" — Степан Ґоляш, провідник, з Бережанщини. Закінчив два роки університетських студій у Львові. Був тоді обласним референтом Юнацтва ОУН Львівської области. З доручення команди УПА зорганізував старшинську школу в Старосамбірщині, де й був виховником в сотні "Сурма", а дальше його доля повела до надрайонового проводу ОУН Лемківщини — "Бескид". З вигляду середнього росту, бльондин, сильної будови, добрий спортовець, з усмішкою на обличчі. До стрільців відносився з пошаною та по-дружньому, одначе вимагав від кожного виконувати повірені йому обов'язки. Завжди звертав увагу на обережність. Видав 12 правил, як має повстанець поводитися в терені в різних обставинах. Був відважним та обережним. Деколи сам, одинцем, проходив довгі дороги. Мав дуже добру теренову пам'ять. Часто йшов ніччю лісами та ніколи не блудив. Звичайно, йшов перший, а ми охоронці — за ним. Деякий час мали ми до диспозиції коня, якого провідник майже не вживав, а віддавав стрільцям.

2. "Остап" — організаційний референт, походив з Підгаєччини. Був нижче середнього росту. По закінченні Перемиської гімназії перейшов до праці в ОУН. Маломовний, деколи вдумливий, брунет. До стрільців та членів ОУН ставився вимогливо. Любив дисципліну. На відправі проводу Округи в Перемищині, був важко ранений в перестрілці з ВП, попав у полон, де, від упливу крови, помер.

3. "Рен" — Мартин Мізерний зі села Вербів на Підгаєччині. В'язень польських тюрем за приналежність до ОУН. Учасник боротьби в Карпатській Україні. Комендант української поліції в Сяноці за німецької окупації. Був також арештований німцями. Середнього росту, брунет, з виглядом військовика. Любив жарти. До стрілецтва відносився з респектом. Вдумливий командир, який переживав кожну втрату людського життя. Дбав про своє вояцтво. Добрий промовець. Серед вояцтва був знаний з його звороту до них: "Пане, брате!". Переводив вишкіл сотень на Буковому Берді над Сяном. Щасливо провів понад дві тисячі повстанців, в тому чоту дівчат, через німецько-більшовицький фронт у горах Бойківщини. Курінний командир — майор. Після

"Акції Вісла" перейшов в Україну і там загинув у боротьбі з НКВД.

4. "Горислав" — Модест Ріпецький, референт СБ. Родом зі Львова. Закінчив два роки медичних студій у Львові. Середнього росту, стрункий, брунет. Мав численну надрайонову боївку СБ.

5. Священик "Яворенко" — курінний капелян та духовний опікун сітки ОУН. Помагав у веденні підпільної гарбарні та виробі мила. Попав ранений в полон в місті Вінернойштадт, Австрія, в часі великого рейду УПА на Захід. З друзями — Вороном і Духом, був засуджений до 15-ти років і вивезений в Сибірські табори.

6. "Христя" — Ірина Тимочко з Перемищини. Закінчила гімназію в Перемишлі. Працювала там у референтурі УЧХ. Після перенесення на Лемківщину, виконувала функцію референта господарських справ. Відповідала за надрайон західньої Лемківщини. Довголітній в'язень польських тюрем.

7. "Степова" — референтка пропаганди при надрайоновому проводі Лемківщини. Закінчила середню освіту в Полтавщині. Добрий промовець. Часто виступала перед вояцтвом УПА. Держалась сотні к-ра Хріна. Вона в бою з поляками врятувала життя к-рові Хрінові в Перемищині. Загинула в 1947 році з районовим Робертом в західній Лемківщині.

8. "Вернигора" — Микола Фриз, низького росту, теолог. Курінний виховник куреня Рена та референт пропаганди при надрайоні.

9. "Мелодія" — Богдан Крук, студент, високий ростом, стрункий, брунет. Відповідав за підпільні шпиталі та лікування хворих і ранених повстанців. Помагав населенню Лемківщини. Референт служби здоров'я — УЧХ.

10. "Рибак" — референт господарських справ. Старший віком, низького росту. Завжди веселої вдачі. При кожній нагоді мав окремі жарти. Пропав безвісти.

11. "Давиденко" — референт господарських справ (після Рибака). Високого росту, лисавий, старший віком. Завжди розсудливий та погідної вдачі. Згинув під час рейду на Захід в місті Міява на Словаччині, 30-го вересня 1947 року, пробиваючись з оточення.

12. "Петро" — Михайло Черешньовський, провідник технічного звена при надрайоновому проводі Лемківщини. Закінчив школу мистецтва в Кракові. Мистець-різьбар, середнього росту, старший віком. Автор численних дереворитів на теми боротьби ОУН-УПА.

Мій трирічний побут на Лемківщині проминув скоро. Мені подобалися лемківські гори. Вони нижчі за мої Ґорґани, але пригадували мої сторони. Людина гір завжди тужить за ними. Гори, це частина життя, це глибокі почування, це любов, це сила і велич, що дає силу й витривалість в поборюванні небезпек та притулок у потребі.

Будучи членом боївки охорони пров. Мара, я мав змогу познайомитись зі стрільцем Жарким з Галичини та місцевим стрільцем Маком. Згодом ми дістали ще одного стрільця з Бережниці Вижньої. Нашим завданням було охороняти провідника та членів надрайону, також самим переносити пошту в ближчі місця, або подавати на зв'язкові лінії. До кожного району вела поштова лінія від села до села. Звичайно, наші дівчата переносили листи до районових провідників, і від них, і так звані штафети. Підпільну літературу переносили, переважно, хлопці. В кожному селі були наші люди, що нам помагали. Пригадую, як станичний села Воля Горянська нарікав; хто це такий Мар, і говорив: якась Мара ходить по терені й не знаю, що з нею робити.

Внутрі кожного району були поштові лінії до кущових провідників. Через Лемківщину проходила головна лінія зв'язку підпілля України з проводом Закерзоння. Зв'язківці приносили пошту від провідника Горнового на Лемківщину, а звідси виходила в Перемищину й дальше на північ, до провідника Стяга — Ярослава Старуха. Наш провідник одержував листи, переважно від Горнового. Вони обидва були шкільними товаришами і працювали колись серед юнацтва ОУН. Ще була одна лінія, що йшла з Німеччини через Чехо-Словаччину на Лемківщину і дальше до Стяга.

Надрайон Лемківщина ділився на вісім районів. Районовими провідниками були: район I — Сяновий, Осип; район II — Борис, район III — Ударник, Бурлака; район IV — Говерля, Чорнота; район V — Левко, район VI — Пугач, район VII — Сокіл, район VIII — Смирний. Всіх кущів було 36, а в них 351 село і 31 присілок, де були наші прихильники. Довжина терену виносила біля 200 кілометрів, від джерел Сяну по Попрад.

Ми також будували криївки на харчі та для себе, в разі потреби. Будували теж схованки на літературу та архіви. Нашим обов'язком було також вивчити цілий терен, щоб знати стежки, дороги й переходи, хоч сам наш провідник завжди ішов поперек. Було це важче, але безпечніше.

Ще в 1945 році ми спали по селах, бо ВП та МО боялися заходити в далекі гірські села. Тоді були організовані українські школи для дітвори. Та, взимку 1946/47 років ми вже спали й сиділи в лісах. Будували бункери, колиби, або прямо спали на землі в лісових дебрях. Вечорами палили в лісі вогонь, який нагрівав землю й по згорненні грані на бік, стелили чатиння й лягали спати на теплу землю. Тулились один до одного як брати і так відпочивали. Нераз, зимою, доводилось пробудитися зі сну й відкрити, що "смачно" спалося під "ковдрою пухкого снігу". Навіть в лісі до сну ніхто не роззувався. Взимку ми мали накидки з білого полотна, щоб не відрізнятися від снігу.

Радістю було для мене зустрітися з куренем "Прута". Це було влітку 1946 року в селі Буковець. Курінь йшов пропаґандивним рейдом на Словаччину. Тоді я стрінув багато стрільців з району Делятин. Вони розказували про бої УПА з Червоною мітлою та Червоною рубахою (з'єднання військ НКВД).

Ми були свідками нападу польського війська на Волковию, де поляки живцем спалили 32 особи, в тому 100-літню жінку, Анну Дяк і 90-літнього Василя Байду. Мар списав усе, що ми бачили й вислав до Проводу.

У відплату за Терку, сотня Біра перевела відплатну акцію на польську міліцію у Волковиї. Наша група, з Маром, також взяла участь у тій акції.

Під час жнив 1945/46 років, Мар видав наказ для сотень УПА, боївок та всіх членів ОУН помагати в збірці збіжжя. В цьому брав участь і сам провідник, який, як селянський син, помагав в селі Жерниця Вижня збирати урожай на полях. При кожній нагоді ми заходили до церков, де дяки давали провідникові читати апостола. Деколи, ми спільно з населенням, що ховалося перед виселенням, відправляли в лісах Молебні, особливо в честь Покрова Пресвятої Богородиці.

У квітні 1947 року, наїхало дуже багато війська в Ліський і Сяніцький повіти. Їхали возами, автами та йшли пішки. В одну ніч, 28-го квітня 1947 року, польське військо оточило села й наказали до двох годин спакуватися, забрати свої вози, худобу і так, зі скромними клунками, відпроваджували безборонне невинне населення, до залізничних станцій, а дальше, везли на понімецькі землі. Лемківщина стала пустинею. Настали важкі часи для повстанців. Почались щоденні бої відділів УПА з відділами польського війська, міліції та інших збройних частин Польщі. Сотні Хріна,

Стаха, Біра та Бродича переходили на Словаччину, але і там мусіли зводити бої та часто прориватися з оточення.

26-го червня 1947 року, залишки сотень Хріна, Стаха і Біра перейшли через більшовицький кордон, а вслід за ними — кілька груп цивільної сітки ОУН.

Перебуваючи на Лемківщині, я завважив, що харчі там відрізняються від інших районів України. З м'ясних виробів, найчастіше було козяче м'ясо, яке звичайно давали до зупи, або приготовляли ґуляш. Розповсюджені були вівсяні "ощіпки" у виді великої паляниці. До кращих харчів належало молоко, варені яйця, стульники й саморідники. Це печені в печі пироги, часто на листку з капусти чи на якійсь блясі. Добре смакували варені пироги з тертої бараболі з мачанкою. Варили борщ та пекли біб. На Лемківщині було мало ярини; вояки часто діставали цингу. Друг Мелодія радив повстанцям їсти заячу конюшину, що росла в лісі, або жувати молоді шпильки з ялиць. Наша залізна порція складалася з ощіпка та печеного бобу...

Михайло Ковальчин — "Бурий"

ВІРНІ БАТЬКІВЩИНІ ДО ОСТАННЬОГО ВІДДИХУ

(Цей спомин присвячую сл.п. Другові "Мазепі" та іншим нижче згадуваним друзям, з якими мав щастя ділити долю і недолю в рядах УПА)

12-го липня 1946 року, в підгірському селі Гута Березівського повіту, в одній з хат зійшлися ввечорі сусіди, щоб вшанувати іменини друзів Петрів та Павлів. Хоч стероризовані польським червоним шумовинням, зійшлися не тільки батьки, але й дідусі, бабусі, жінки та їхні діти, які в ті непевні часи ніколи не відходили далеко від своїх матерів. Зійшлися вони й тому, щоб при цій нагоді себе взаємно розрадити та довідатись, що для них принесе завтрашній день.

Цієї ж ночі трьох вояків УПА, а саме: Максим-Майк (американський громадянин), з села Молодовичі, пов. Перемишль, Мазепа з с. Жогатин, пов. Березів та Зоряний з Сяніччини, колишній підстаршина Дивізії "Галичина", знаменитий кулеметник, переходили через село Гута. Вони завважили світло в одній із хат, тож вступили довідатись, що чувати в селі та в терені?

Селяни, побачивши своїх оборонців, яких, до речі, дуже любили та особисто знали вже кілька років, з нагоди свята Петра і Павла частували голодних друзів, чим хата багата. Півгодини пізніше, несподівано, знадвору крикнув польський сержант: "Ренце до ґури!", з націленим у відчиненому вікні, автоматом. Мазепа (якому це не першина), який сидів найближче вікна, не втративши голови, звертається до сержанта і зі свого "токаря" (пістоль сов. марки "Токарйов", 9 мм) пускає дві кулі, просто в

його груди. Падаючи на землю, сержант пускає довгу серію з автомата й ранить одну селянку в ногу. Моментально в хату посипався град ворожих куль. Крик жінок, плач дітей, згаснення нафтової лямпи, викликали в хаті паніку.

Друзі рішуче й опановано стають до оборони. Мазепа викидає через вікно ґранату і сипле серії стрілів з автомата на польських вояків, вбиваючи чотирьох. Самому Мазепі не щастить вискочити через вікно, бо в нього сиплеться ворожий вогонь. Крім того, у дверях появляється 5 вояків, які стріляють в хату з автоматів. Зоряний кладе всіх зі свого кулемета МҐ-42, трупом. Рівночасно вибігає через двері на двір, сипле вогнем по ворожих вояках, перериває їх перстень і щасливо дістається в потік, яким відступає 50 метрів, а відтак залягає і стріляє по ворожій лаві, захищаючи залишених у небезпеці друзів. Цим Зоряний здезорієнтував ворога. Максим стрілив зі свого автомата в коридор кілька серій, але тут автомат відмовив послуху – затявся. Немає нічого гіршого в житті вояка, як такий випадок під час бою. Неслухняний автомат Максим кидає в кут, бере пістоль, П-38, але в тім часі ловить його за руки польський вояк, якому також затявся кріс. Почалась рукопашна боротьба, так, що обидва затягнулися до стайні, яка була під одним дахом з хатою.

Не маючи змоги видістатися з хати, Мазепа ще до того легко ранений відламком ґранати, залягає в коридорі, стріляє через відчинені двері на ворога та наказує селянам, щоб ті під час обстрілу втікали на двір. Це йому вдалося, бо тільки троє селян під час утечі були легко ранені. Усвідомивши своє критичне положення, сам тікає по драбині на горище, маючи тільки один магазинок набоїв до пістоля, кілька набоїв до автомата та дві ґранати. Знаючи, що це замало, рішається перехитрити ворога, що йому вповні вдається. Коли він виліз на горище, то в хаті була вже пустка. Стріли втихли, тільки Зоряний давав про себе знати друзям.

На подвір'ї, під хатою, майор НКВД дає наказ воякам ВП запалити хату, бо в хаті є ще, мабуть, два повстанці. Майор, про якого мова, називався Ґласкін, за національністю росіянин. Почувши такий наказ та знаючи на що заноситься, тим більше, що хата була покрита соломою, Мазепа, не роздумуючи довго, кричить: "Обивателє! Нє стшеляйце, я сєм поддаєм!". Ворожі вояки, почувши це, з цікавости входять до сіней; хотіли приглянутися церемонії здавання в полон "бандеровца". Вони збились до

купи, зі зверненим зором угору, звідки було чути голос Мазепи. З коридору на горище не було стелі. Поденервовані вояки почали кричати, щоб він скоріше злазив, бо інакше будуть кидати на горище ґранати. Раптом не вони, а Мазепа кидає на них у коридор ґранату, від чого гине трьох вояків і згаданий майор, а інші, поранені відламками ґранати, втікають з хати на подвір'я. В тім часі Мазепа блискавкою кидає свою останню ґранату через стріху на тих, що вибігли з сіней. Ґраната розривається та викінчує польських вояків до решти. Мазепа зіскакує з горища до сіней та поміж польськими трупами біжить подвір'ям у напрямі недалекого потоку, при чому на ввесь голос кричить: "Стуй, стуй! Лапаць ґо! В том стронем уцєка бандеровєц!" Тому, що Мазепа був в польській військовій уніформі, польські вояки не могли збагнути, хто з них бандерівець. Вони почали стріляти таки по своїх, з чого скористав Мазепа, який за кілька хвилин опинився в дружніх обіймах Зоряного.

На другий день рано в стайні знайдено обгоріле тіло Максима, а під ним друге тіло вояка ВП. Ноги й руки в них були цілком згорілі. Максима пізнали по тім, що мав біля себе американський кишеньковий годинник, який мимо високої температури, далі йшов. Цей годинник опісля віддали матері покійного, а його тіло, при участі сотні Ластівки, похоронено на спільнім вояцькім цвинтарі УПА, на високій горі, біля села Воля Володська. Тіло друга Максима похоронив капелян УПА, Кадило-Шевчук (попав у чеський полон, під час рейду в Західню Німеччину. Чехи передали його полякам, а ті в Ряшеві його розстріляли).

До речі, Максим народився в Америці, звідки молодим хлопцем приїхав з батьками до їхнього рідного села. Завдяки свідомості його батьків, на 15-му році життя покійний стає юнаком ОУН, а відтак активним членом і районовим провідником. Він був вродливий, брунет, високого росту, гарно співав. Мав тільки народню освіту, але був наділений вродженою інтеліґенцією. Був добре вихований і до всіх ввічливий. Згинув у віці 24-ох років.

Хату, в якій відбулася ця кривава драма, поляки запалили під час того, як Мазепа з неї вискочив.

* * *

9-го лютого 1947 року, Мазепа і Зоряний (про яких мова вище) та Драпак з Києва і Бистрий зі села Жогатин, зайшли служ-

бово до їхнього доброго знайомого в селі Добрянка Сяніцького повіту. Вони були дуже виснажені та до краю втомлені, бо перейшли біля 27 кілометрів дороги снігами по пояс. Ще добре не розсілися, як до цієї хати паде кілька крісових стрілів і чути крик з подвір'я: — "Жуцаць бронь на двур!".

На цей заклик повстанці, через вікно й двері, сипнули вогнем з автоматів. З огляду на великий сніг, про якийсь відступ з хати не могло навіть бути мови, тим більше, що її обступило 400 польських вояків під командуванням знаного всім україножера, — майора Міхальського. До лісу було 3 км. відкритого терену.

Чвірка одчайдухів рішила боротися на життя і смерть. Дві й пів години боролися вони з ворогом, озброєним наймодернішим совєтським вирядом, вистрілюючи майже всю амуніцію. Важливі папери, що їх мали з собою, знищили.

У хаті була криївка, до якої в останній хвилині запропонував їм заховатися господар, а з неї був вихід до потоку; може таким способом вдасться їм вирятуватися з цього пекла. Всі вони разом з господарем ввійшли до криївки, де побачили завалений вихід. Знайшлися в безвихідній ситуації. За цей час польські вояки зайшли до хати, а кількох з них стояло вже перед відкритою криївкою, з готовою до стрілу зброєю. Зоряний викидає свою останню ґранату, від якої гине поручник ВП, а двох вояків важко ранених виносять з хати. Одначе ситуація не стає краща, бо на місце вбитого й поранених прибігли інші, які почали кидати до криївки ґранати. У висліді Зоряний гине, а Мазепа у розгарі боротьби вистрілив останній набій у ворога, що надходив. Драпак, колишній підстаршина Червоної Армії, "золотий кулеметник", як його ми називали, ранений в обидві руки та важко ранений Мазепа, попали в руки ворога.

В часі, коли трьох друзів входило до криївки, четвертий, Бистрий, вискочив через вікно на двір прямо на голови ворожих вояків та пострілом зі свого автомата кладе трупом капраля ВП. Вирвався він з першого пекла, але не пощастило йому вирватись із перстеня смерти, бо не вспів відбігти й 150 метрів від хати, коли серія з ворожого кулемета прошила його груди. Бистрий впав на холодну білу снігову ковдру, щоб більше не піднятися.

Покійний був дуже добрим вояком та здисциплінованим розвідником. На другий день, друзі по зброї забрали скостенілі тіла, ще вчора веселих друзів, Зоряного і Бистрого та скромно, по-вояцьки поховали їх на сільському цвинтарі, на високій горі,

біля старенької церковці в селі Улюч, над самим срібнолентим Сяном. Обох поховано в спільній могилі, без домовини, накрито тільки вояцькими шинелями. Над могилою друзі поставили березовий хрест. Такий був тоді гарячий час...

Оповідали опісля наші селяни, що не мають слів, щоб нам переказати, як над Мазепою і Драпаком знущався ворог. Їм вирівали з голови волосся, різали вуха і т.п. Хоч лице Мазепи було облите кров'ю від побоїв, він і Драпак не впали на коліна перед ворогом, а на лиці Мазепи була усмішка, яка вказувала, що морально він стоїть вище від ворога. Навіть сам майор Міхальскі звернув увагу на незломний характер Мазепи й сказав до своїх вояків: "Єжелі билібисьми мєлі таких валєчних бойовнікуф, як тен (Мазепа), то билаби ноґа ґітлєровска нє доткнела нашей зємі".

Про дальшу долю Драпака мені не відомо. Знаю тільки, що сидів у тюрмі в Сяноці. Натомість високого Мазепу убовці, в асисті польських вояків, кільканадцять разів тягали по знаному терені його діяння. Провадили його по довколишніх селах, включно з його родинним. Його вигляд був жалюгідний. В роті не мав ні одного зуба, бо всі повибивав ворог-варвар. Під час тієї тяганини його страшенно тортурували на очах селян, вимагаючи, щоб зрадив місця санітарних пунктів, харчових магазинів і зброї, де перебувають провідники ОУН та командири УПА, хто співпрацює з УПА і т.п. Мазепа все відповідав:

– Не знаю!

14-го березня 1947 року, три сотні польського війська вертались з Мазепою з українських сіл через ріку Сян до Сянока. Тому, що вже кілька днів була відлига, ріка збагатилася водою на рівні з її берегами. Вода плила дуже швидко, великі весняні криголоми робили великий шум, тож не з медом було полякам переправлятися через Сян, по черзі, одним малим човном. Перевіз тягнувся черепашиним ходом, бо човном могло переїхати тільки четверо людей. Коли майже половина вояків переїхала на другий бік ріки, прийшла черга і на Мазепу.

Перед всіданням до човна, йому розкували руки. До човна всіло чотирьох вояків УБП. Один провадив човен, двох сиділо поруч Мазепи, на правій стороні човна, а четвертий сидів на лівій стороні напроти Мазепи, з готовим до стрілу автоматом.

Посередині Сяну з уст Мазепи вирівається рішуче і голосне: – "Слава Україні!" і в тій секунді штовхає ногами найближчого вояка в груди, а той падає у воду. Рівночасно ловить

своїми сильними руками за шиї бічних сусідів, притягає їх до себе й перевертається разом з ними в обійми холодних березневих хвиль Сяну. Це все тривало секунди часу.

Поки по обох берегах Сяну ВП зорієнтувалося в чому річ, всі вони були вже під водою. На човні стояв і верещав на весь рот вояк ВП, що стояв за кермою. Мазепа не втратив голови й у воді думав про рятунок. Він плив під водою біля 100 метрів, а коли забракло йому повітря, випливав на поверхню води, з думкою дістатися до берега, під корч лозини. Та, коли він виплив на верх, його груди прошила ворожа куля, бо польські вояки на крик вояка в човні, розбіглися здовж обох берегів ріки. Коли за три дні в ріці вода впала, селяни з села Грушівка знайшли мертве тіло Мазепи при березі Сяну.

Між селами Грушівка і Володж, недалеко Сяну, похоронено незламного українського вояка, хороброго друга "Мазепу".

LEW FUTALA
46 SHERMAN AVE.

С. Горалевський — "Дуб"

ДЕЩО ПРО ПІДПІЛЬНУ ПРАЦЮ В РОКАХ 1942-1945

У 1942-му році я вступив до української поліції. Моя станиця була в Медиці. Крім звичайної поліційної праці, я був пов'язаний з підпільною референтурою військово-бойової діяльности. Моїм зверхником був Старий — Зорін. З Медики мене перенесено до Бірчі, невеликого містечка, з польсько-українським населенням. Я замешкав з родиною в сусідстві поліційної станиці. Тут я сповняв функцію зв'язкового на терені Бірчанщини та Перемищини. Головний зв'язковий пункт був у моїй хаті. Тут приходили хлопці й дівчата зі штафетами, або різними пакетами, які треба було відсилати по зв'язковій лінії до місця їхнього призначення. Деякі зв'язкові або прямо люди з підпілля, ночували у мене в хаті. Все це діялося таємно. У своїй праці я був пов'язаний також з другом Карлом — Хомою.

У 1943 році Гестапо арештувало сина священика Гамілки, який належав до ОУН. Його псевдонім був Вишинський. Арештованого німці відвезли на німецьку поліційну станицю в Добромилі. Я дістав доручення поїхати чим скоріше до села Лімна та забрати з церкви зброю. Це завдання я виконав з другом Кокоцем, у переддень Зелених Свят 1943 року. Наступного дня німецька поліція перевела в церкві й на приходстві ревізію, але нічого не знайшла.

Завдяки допомозі наших людей та секретарки Іванейко, Вишинського звільнено після його зголошення до Дивізії. Він, одначе, пішов у підпілля.

На Святий Вечір 1944 року, до Перемишля виїхав волосний війт Пачковський зі секретаркою Г. Мельник та фірманом — поляком. Пачковського підозрівали у співпраці з німцями та в

доносах на українських патріотів. Під Перемишлем наша боївка його зловила. Біля нього знайдено список 40 осіб української інтеліґенції, як ворогів німецької окупації. Виновника покарано, а секретарку й фірмана звільнено. Німці обіцяли високу нагороду за виявлення справи Пачковського, але ніколи не довідалися, що сталося.

У Бірчі, біля польського костьола був магазин зброї. Одної ночі, влітку 1944 року, завантажено три вози всякої зброї та амуніції, а в білий день перетранспортовано це все в Брижавські ліси, де оформлялися відділи УПА. Подібні достави зброї для відділів УПА були часті.

Цього ж літа 1944 року, до Бірчі приїхали два роверисти та розпитували людей про ситуацію в місті й терені. Їх привели на станицю поліції. Комендант Старий дав їм добру вечерю, та ще краще випити. Один із них признався, що вони знають де попали, – між самих бандерівців. Але чи знають у Перемишлі про їхнє місце перебування? Ранком їх звільнено й вони поїхали в сторону Перемишля. Біля села Корінець їх переловила боївка. Вони не хотіли здатись; були застрілені. Їхні документи знайдено приклеєні до ноги під коліном. Це були німецько-польські розвідники-аґенти.

По двох днях до Бірчі приїхали три авта з цивільними ґестапівцями й питали про двох застрелених людей. Вони підозрівали в цьому нашого коменданта Старого та цілу поліційну станицю. Ми всі були насторожені, та недалекий фронт змінив цілу ситуацію. Це була друга половина липня 1944 року.

Перед приходом більшовиків поліція дістала доручення організувати зброю та переходити до УПА, відділи якої вже тоді почали діяти в Перемищині.Були там відділи к-ра Лиса й к-ра Бурлаки. Більші упівські з'єднання творились на Лемківщині, де були кращі умовини для повстанської боротьби.

У кінці липня 1944 року, мій зверхник Старий дав мені доручення виїхати з моєю, та ще з одною іншою родиною до Вислока Великого на Лемківщині, де на короткий час ми замешкали у священика Гриника.

У перших днях серпня 1944 року, в долішньому кінці Вислока я зустрів пор. Мізерного, який вислав мене до Сянока з певними дорученнями. Станиця в Сяноці була вже зліквідована. Всі відійшли до УПА. На станиці ще попалив багато документів, щоб не попали в руки москалів.

Зі Сянока я переїхав до Балигороду, а дальше до села Жерниця, де в околицях розташувалися дві перемиські сотні — Лиса й Бурлаки. Йшли інтенсивні перевишколи, бо стрілецтво було дуже різнородне — поліцаї, підпільники — члени і юнацтво ОУН, дивізійники, українці-втікачі з німецьких частин, "верк-шуци".

Вся моя підпільна діяльність була тайною, але ціла праця проходила справно, бо в кожного була охота та віра у краще завтра цілого нашого народу. Та, присуд історії не був для нашого народу ласкавий...

Степан Ґоляш — "Мар"

ЗГАДКА ПРО "ПТАХА" — "БОГДАНА"

"Птах" — Мирослав Сорока, народився 24-го травня 1922 року в селі Селиська біля Перемишля. В 1938 році, будучи неповнолітнім, був арештований польською поліцією за приналежність до ОУН. Після допитів, яким товаришили тортури, був випущений на волю як неповнолітній. Але через кілька годин прийшов поліцай і повідомив його, щоб наступного дня зголосився на станиці поліції. Мирослав цього не зробив, — пішов у підпілля й скривався до початку польсько-німецької війни 1939 року. Ще до часу арештування був дуже діяльним в суспільно-громадській праці у "Просвіті". Їздив по селах, проводив з хлопцями вільноручні вправи, вчив співати патріотичних пісень.

З приходом більшовиків в 1939-му році, був переслідуваний органами НКВД. Його викликували на допити. Не бачучи жодних життєвих перспектив, він подався на еміґрацію разом зі своїм вірним другом "Інгулом". "Інгул" — Дмитро Стисло, був також арештований в 1938-му році й просидів один рік в польській тюрмі. Ще не засудженого визволила війна з німцями.

На еміґрації обидва проходили військово-організаційні вишколи. Птах повернувся в рідне село в серпні 1941 року. І знов почалася праця над молоддю. Зорганізовано "Січ", яку перейменовано на "Курінь молоді". Птах та Інгул часто виїжджали на додаткові вишколи та теренову працю. В часі німецької окупації Ґестапо розшукувало за Птахом, часто наскакувало на його дім. Арештувало його брата, якому вдалося втекти з їхніх рук. Тоді німці взяли батька як заставника, але скоро відпустили.

Батьків Птаха в 1945 році арештувало НКВД. Спочатку

держали їх у районі й допитували про сина Славка. Не обійшлося без тортур. Також мама зазнала побоїв, знущань і прокльонів. Обох вивезли на Сибір у великі снігові та морози. Як розказувала мати, примістили людей у холодних бараках, де вони мерзли від сильних морозів і голодували разом з маленькими дітьми, бо харчів не було. Навесні люди збирали на полі гнилу бараболю й видушували крохмаль і пекли його, і тим годували дітей. Варили лободу, кропиву.

У Сибірі помер батько Мирослава, проживши 60 років. Мама хворіла, та не було чим лікуватися, а до того постійне недоїдання. В такій нужді, борючись зі смертю, вона рішила втікати в рідні сторони. Попродала свої речі, щоб мати трохи грошей на дорогу. Якось щасливо дісталася на річковий корабель і приїхала до міста Котлас. Тут ждала на поїзд. Та сталося нещастя. Її пограбували бандити. Продала ще це, що їй осталося і частину одежі, всіла на поїзд та дісталася до рідного села. Тут подалася до невістки (дружини сина Теодора, якого забрали більшовики на фронт, де й загинув). Це було в 1947 році. Мама прийшла така убога, виснажена, що невістка її не впізнала, але й не пожаліла, не змилосердилася, але почала докоряти, бо боялася, що і її заберуть у Сибір. Не прийняла мами в хату, а навпаки — пішла й заявила у сільраді, що мама повернулася з Сибіру. Прийшла міліція і маму знов забрали. Через село вели її неначе злочинця, тоді, коли її син згинув на фронті "за родіну". Знову держали матір в районі, в Медиці, де допитували й знущалися над нею.

Мама не хотіла вже вертатися в Сибір, знаючи, що її там жде. При нагоді, доїхавши до Львова, втекла з поїзду і вже пішки пішла аж під Перемишль. В дорозі заробляла на кусок хліба. З жалем розказувала, як було прикро, коли свої люди цуралися, в хату не пускали, бо боялися репресій, а якщо хтось впустив, то дав трішки соломи біля дверей і так спала як песеня, бідна, нездорова, без накриття.

Коли прийшла додому, то знов почалися докори невістки. І так у своїй хаті не було для мами місця. Навіть сусіди боялися говорити з нею, щоб за це їх не покарали. Прийшлося мамі виходити з хати. Зайшла до своєї родички, звідки її викликали на пограничну заставу, мовляв, для оформлення пашпорту, а в дійсності була це тільки примана. Невістка знов видала маму в руки НКВД. Говорила мама: — "Невістка зробила зі мною те, що Юда з Ісусом Христом".

І знову забрали маму й вивезли на далеку північ в Комі АССР і віддали до праці в якесь "підсобне хозяйство" доглядати телят. Звідтам одну, одиноку, вислали з телятами дальше на північ около сто кілометрів, на довгу зиму. Нікого з людей там не було, тільки один раз у тижні привозили сіно для телят. У самоті, в біді, без жодної вістки від дітей, пролила море сліз...

Після смерти Сталіна маму звільнили і в 1956-му році забрала її сестра Птаха, що також була суджена на 25 років і 5 років заслання. Жили обидві в Інті під опікою і доглядом доньки. Померла там 10-го травня 1974 року...

Птах працював на Закерзонні з Крайовим референтом пропаґанди Орланом — Василем Галасою. Обидва жили як близькі друзі. Птах був правою рукою Орлана. В 1945-му році обидва ходили по зв'язку до Крайового провідника Золотаря. Птах і Марічка сповняли функції секретарів, допомагаючи Орланові в його пропаґандивних та видавничих справах. Восени 1945 року, Птах одружився з кущевою провідницею Перелкою. Він був спеціялістом в побудові підземних криївок. Одну, із більших, побудував у Курманицьких лісах. Птах кількакратно супроводив Орлана на зустрічі з Провідником Закерзоння Ярославом Старухом — Стягом.

Його сестра Галина Сорока була зв'язковою Проводу ОУН. Часто виїжджала з літературою та штафетами в західню Польщу. В 1947-му році, будучи на заході, зломила руку і вже не могла приїхати до брата Птаха, бо почалася "Акція Вісла".

Восени 1947-го року, Орлан, Птах, Ігор і Буква, щасливо перейшли польсько-більшовицький кордон, щоб продовжувати підпільну працю в Україні.

Птах перезимував в Добромильщині, а весною 1948 року долучився до Орлана на Львівщині. Разом перейшли на Волинь і Полісся. Там він активно включився в працю ОУН; переводив вишколи, організував молодь. У неділю, 23-го березня 1949 року, КҐБ викрило криївку, в якій перебував Птах із трьома друзями. Почався нерівний довготривалий бій, в якому, покінчивши самі з собою, полягли смертю героїв — за волю України!

"Горко"

З ТІНІ СМЕРТИ

18 травня 1946 року, наша сотня, к-ра Громенка, вернула в ліс, з якого ми вийшли кілька днів тому назад. Кількох нас, стрільців, пішло до санітарної криївки, щоб знову нав'язати зв'язок, поділитися новинами й запитати доктора Яромира, що потрібне хворим? Вже добре стемніло, як ми доходили до криївки. Були вже недалеко, коли почули страшний сморід розкладаючогося тіла й крови. Над криївкою ми побачили одно велике румовище. В поблизькому (виселеному) селі почули ми стріли з кулеметів і автоматів. Видно, ворог стріляв до когось з наших. Над криївкою ми не світили, бо не були певні, чи близько нас немає ворога. Ми відійшли назад до відділу: зголосили Громенкові, що криївка впала. На другий день під вечір ми знов пішли в те місце, де нашим очам представився страшний образ. З болю серце кривавилось. Ціла криївка була замінована і разом з побитими стрільцями висаджена в повітря.

Над криївкою хмари мух осідали на куски пошматованого, зі землею змішаного тіла. Куски одежі й ґази вибух високо викинув на галуззя дерев. Ліки лежали розкинені у віддалі кількадесяти метрів від криївки. Призадумуємося над їхньою трагедією і в пошані клонимо голови перед їхніми тінями, перед їхнім геройством, присягаємо пімсту. Стемніло. Ми клякнули над їх тлінними останками та з наших уст понеслась щира й благальна молитва за упокій їх душ та тисячів інших, подібних їм українських героїв, які жертвою в бою нерівнім лягли за кращу долю своєї Батьківщини.

Про цю трагедію докладніше ми довідалися від селян села Володж, яких ще не викинули польські опришки. Ось, як це було: два стрільці санітарного пункту — Летючий і Свистун, вибралися в село за розвідкою, не знаючи нічого, що діється в терені. В селі

несподівано попали в руки ворога. Не видержавши тортур, вказали польським воякам місце санітарної криївки. Тоді один з польських вояків став оподалік входу і почав закликати д-ра Яромира, щоб з раненими здався, бо і так жодна оборона їм не поможе! В криївці було шість ранених стрільців і доктор. Ранені не могли ніяк боронитися, а при цьому ворог на верху був у сто раз кращому положенні. Щоб не дати себе живими в руки ворога, стрільці просили доктора Яромира, щоб їх постріляв. Польські вояки кричали, щоб скоріше виходили, а коли почули відповідь д-ра Яромира, що живими вони не здадуться, кинули до середини кілька ґранат, які поранили ще більше і так ранених бійців УПА. Від чорного їдкого диму стрільці душилися. Д-р Яромир уважав дальший спротив недоцільним, бо й він міг бути ранений, а тоді їх ніхто не постріляв би. Перед смертю всі стрільці заспівали "Ще не вмерла Україна". По скінченні національного славня, на бажання стрільців, д-р Яромир усіх постріляв, а на кінець, з окликом Слава Україні! — пустив собі кулю в чоло. Побачивши таке геройство наших стрільців, польські вояки з допомогою мін висадили криївку в повітря.

Так гинули сотки героїв найкращого цвіту України...

"Вишня"

ІСПИТ ПІДСТАРШИНСЬКОЇ ШКОЛИ УПА

У лісі біля села Корманичі, Перемиського повіту, розташувався табір підстаршинської школи УПА. В терені швендялися відділи польського війська, шукаючи за відділами УПА, які 2-го червня 1946 року, виконали каральну акцію на по-українські села: Мацьковичі, Вуйковичі, Оріхівці, Батичі, з яких поляки насильно вигнали людей до УРСР, а заселили польським населенням.

26-го червня 1946-го року, перед вечером, до Корманич прибув відділ польської старшинської школи "Червони Штандар", і, там заквартирував. Наступного дня, о годині 3-ій по півночі, наша розвідка донесла, що польська старшинська школа нараховує 150 вояків, і що на підставі доносу якогось сексота, мають намір напасти несподівано на наш табір. Тією акцією вони мають здати іспит зрілости, як майбутні старшини ВП. Ми також завтра маємо "іспит" — весело гукнули молоді юнаки: побачимо — чия візьме?

По одержанні розвідки, командир вишколу, Зенко, зарядив гостре поготівля. Вже ніхто не спав. Всі приготовлялися мов на велике свято.

О годині 6:30 ранку, підстаршинська школа УПА в числі 110 учасників та убезпечуючий відділ к-ра Ластівки, 70 вояків, вимаршували з табору й зайняли оборонні становища в старих окопах, ще з Першої світової війни. Учасники школи, вдосконаливши свої становища, пригадували теоретичні вказівки вишколу, щоб приготовитись до іспиту, який мав в цей день відбутись... Нараз лісову тишу прорізують кулеметні стріли. Це наша застава "вітає" ворога від сторони Корманич. В цей момент паде наказ:

припустити ворога на близьку віддаль, щадити амуніцію!

Польсько-більшовицьке військо вже наближається до наших становищ. Молоді юнаки, учасники підстаршинської школи УПА, імени полк. Коника, мов леви до скоку, прилягали до землі та чекають... Більшовицькі старшини, що провадили цей польський відділ, зорієнтувалися. Мабуть, думали викинути нас зі становищ ґранатним вогнем і блискавичним скоком на нас, бо їм на людських жертвах не залежало. Нагло, чуємо напівдикий крик "Ура-а!"... і червоно-штандаровці кинулись у наступ. Та наші кулеметники зупинили їх цільним кулеметним вогнем, але поки що не змусили їх до відступу. Поляки зайняли догідніші становища, у віддалі 30-ти метрів від нас і борються завзято. Здавалось, що ось-ось переможуть. Ми знаходимось у прикрому положенні, бо ворог має достатню кількість амуніції, ґранат і радіостанцію, що кожної хвилини може покликати на поміч більше війська.

— Відбезпечити ґранати й на свисток відкрити сильний кулеметний вогонь та викинути ґранати, — тихо, по лінії переходить наказ к-ра Зенка. За хвилину ми почули свисток та майже одночасно — гураґанний кулеметний вогонь. Під прикриттям нашого кулеметного вогню піднялись наші стрільці й в цей сам час закинули ворожі становища ґранатами. На ворожих позиціях заклекотіло немов у пеклі. На нашому передпіллі показались клуби диму, а вгору свистіли відламки ґранат і куски порозриваного тіла ворожих вояків. Та і ворог не дармував. Відповів нам також густим кулеметним вогнем. В один момент підвівся на весь ріст стр. Хмара і впав важко ранений, а в кілька хвилин пізніше помер.

Настала хвилинна тиша! Ми думали, що ворог знищений, відступить, та знову розперезалась стрілянина. Очунявши, ворог починає знов атакувати. Але й це йому не помогло. Ройовий Ворон зі своїм роєм на ліктях підсунувся під ворожі становища та ґранатами знищив одне сильне вороже гніздо. З криком: "Друзі! Ми здаємо іспит!" — пірвав за собою хлопців, які з окликом "Слава!", пішли бравурним наступом на ворожі становища, ліквідуючи чотирьох високих старшин та 6-ох "штандаровців". З нашої сторони згинули стрільці Буйний і Калина, а ворожі вояки, побачивши, що сталося з їхніми командирами, почали панічно втікати, та наші цільні кулеметні серії досягнули багатьох із них. За кілька хвилин все втихло. Бій скінчився. Перемога за нами!

Ворожі недобитки розбіглися по лісі, без шапок і без зброї, шукаючи схоронища. Ворог мав 48 убитих і 57 ранених, яких ми забрали в полон. По перев'язці, яку їм зробили наші санітари, курінний виховник, Вадим, провів з ними гутірку. Він пояснив полякам за що ми боремось та вказав на недоцільність їхньої служби московським запроданцям. Ми безрадні! — відповіли майбутні польські старшини. "Нас гонять більшовицькі офіцери". Згодом виховник зробив знімок, породавав полякам летючку-відозву до польського війська і їх усіх випущено на волю. В бою здобуто більшу кількість автоматичної й машинової зброї, кілька тисяч амуніції, радіовисильню й інші трофеї. Підстаршинська школа УПА здала іспит готовости до дальшої боротьби за святий ідеал, яким є: воля народам, свобода людині!

"Залізняк"

СПОМИН З ПЕРЕМИЩИНИ

Після розбиття нашими частинами старшинської школи польського війська "Червони Штандар", 27-го червня 1946 року, ворог почав дуже активну діяльність проти наших частин. Зараз наступного дня помстився на українському цивільному населенні, спаливши сім сіл в Перемиському повіті. Почались великі облави по лісах та блькади недопалених ще сіл. Наш відділ к-ра Громенка, який оперував у 4-му районі Перемищини, прийняв тактику конспірації і вдало обминав зустрічі з численно сильнішим ворогом. Ми обминали боїв з ворогом, коли він був на це приготований, а били там, де він нас не сподівався.

12-го липня 1946 року, дістав я наказ від командира сотні, щоб з групою стрільців ввечорі відмаршувати в перший район, де ми повинні збудувати криївку для надрайонового проводу. Коли сонце сховалося за обрій, ми відійшли, а з нами — референт СБ, Борис, курінний капелян, Кадило і районовий Скала. Маршуючи небезпечними теренами, залежно від місцевих обставин — вдень і вночі, одного вечора зайшли ми в село Ямна, яке виглядало неначе мертве, бо ще в 1945-му році селян насильно вивезли до УРСР, залишилось тільки кільканадцять хат, в яких жили люди. Вбогі селяни щедро нас прийняли, дали повечеряти. По вечері відшукали зв'язкового Бурачинського, який приготовляв матеріял на будову криївки. Він поінформував мене, що ще не все готове, бо польське військо часто, вдень і вночі, оперує в терені та робить облави по лісах. З огляду на це, що будова покищо була неможлива, ми відійшли в ліс, залишивши в селі Бориса і Скалу. Там з Бурачинським радились, що нам дальше робити, коли, припадково, стійковий повідомив, що недалеко від нашого місця постою квартирує сотня Бурлаки. Ми сконтактувалися з ним.

Бурлака радив нам, з огляду на ситуацію в терені, залишитись з його відділом поки не заіснують сприятливі умовини. Так ми й зробили. Крім сотні Бурлаки, таборували там також сотні Стаха і Крилача. Дві чоти к-ра Стаха і по одній чоті к-рів Бурлаки й Крилача переходили там перевишкіл. Ввечорі цілий курінь подався до села Юркова. Населення мішане, поляки й українці, але всі відносились до нас прихильно. Там ми всі повечеряли й поснідали, а наступного дня, в неділю, зайшли до села Сенкова, де провели цілий день. На Богослуження в церкві, яке правив капелян Кадило, курінь маршував зі співом повстанських пісень. По Богослуженні всі весело проводили час в селі, що траплялось дуже, а дуже рідко.

23-го серпня 1946 року, як щоденно відбувався інтенсивний вишкіл, бо за два дні мав відбутися іспит. Новобранці старались присвоювати вишкільний матеріял якнайкраще, щоб гідно служити справі, якій посвятилися. Старі вояки читали книжки, чистили зброю, направляли одяг і взуття і т.п. По полудні до табору зайшов стр. Рись з чоти Бартеля, нашої сотні. Він зголосив Бурлаці, що їхня чота, яка ходила в Бескид по амуніцію, вертає в 4-ий район і тепер квартирує недалеко місця постою куреня.

Коли стемніло, ми зайшли до села Тирява Волоська, де більшість населення становили поляки, але вони радше з мусу нас толерували, бо весною минулого року Бурлака зліквідував там станицю польської міліції, — за грабежі й знущання над українським населенням. Цього ж вечора мав відбутися теоретичний іспит новобранців. Падав зливний дощ і їм довелося стояти на дощі дві години. Згодом, цілий курінь вирушив у рейд, де ми всі змокли й маршували по калюжах і болоті. В дорозі долучився до нас зі своєю чотою чот. Бартель. Над ранком зайшли ми в ліс над селом Ляхава, де стрілецтво трохи обсушилось і відпочило при маленьких вогнях. З огляду на те, що в районі дій нашої сотні дальше квартирувало польське військо, яке робило облави по лісах, та й тому, що Бурлака сказав мені, що к-р Громенко з чотою Іменного має замір долучитися до куреня, я мусів залишитися ще довше при курені.

29 серпня 1946 року, к-р Бурлака в товаристві трьох стрільців польової жандармерії, пішов в село на розвідку. Командування куренем на цей час перебрав к-р Крилач. О годині 7:40 ранком, недалеко від нас залунав постріл, а вслід за ним — більше. Алярм!... На наказ, займаємо оборонні становища й

кожен насторожує зір і слух. Новобранці кріпко держать в руках зброю, яку будуть мати змогу сьогодні випробувати. Довго не ждали, — ліс загудів від гураґанного вогню ворога, на який залізним горохом відповіли новобранці сотні Стаха і Бурлаки. Бій прибирав на силі; ворог почав наступати. К-р Крилач наказав розгорнути ліве крило і півколом зайти ворога з боку. Коли наші стрільці почали бравурно наступати, поляки почали панічно тікати. Стрілянина почала помалу втихати. Ми загналися за поляками аж на край лісу. Тут були польські кінnотники, які, завваживши нас, прямо повтікали. Бій тривав півтори години. З нашої сторони впали вишкільний інструктор Зруб і трьох стрільців. Чотирьох було ранених, з них трьох тяжко; два пізніше померли. З польської сторони було 12 вбитих, а скільки ранених — невідомо. Як ми пізніше довідались, проти нас наступали польські відділи в силі около 400 людей.

По полудні поляки зібрали більшу силу й пішли наступом на ліс, де ми звели з ними бій. Забрали своїх убитих, а також знайшли могилу к-ра Зруба, викопали тіло, якого посмертно покололи багнетами й забрали до Перемишля, де чванилися вбиттям "бандеровскєґо довудци", рахуючи, правдоподібно, й на те, що хтось з родини признається до нього.

Повернувши зі села Грозьова, к-р Бурлака долучився назад до куреня. Він опісля розказував про те, як у Грозьовій зайшов між польське військо, не знаючи про це, аж одна жінка, яка його розпізнала, сказала йому, що в хатах є повно польського війська. Бурлаці пощастило вийти зі села без жодних пригод... По повороті Бурлаки, відійшов від куреня відділ Стаха з раненими стрільцями.

День 1-го вересня був подібний до попередніх. В терені повно польського війська, яке робило облави по лісах. Коло полудня до куреня долучилися дві чоти сотні Ластівки. З ними прибув реф. СБ Борис, який приніс свіжі летючки, в яких поляки закликали стрільців УПА скласти зброю, не слухати своїх командирів... Стрілецтво сміялось, бо всі знали, що їх чекає в польських руках. У місці постою куреня часто було чути відгуки пострілів, тож к-р Бурлака зарядив гостре поготівля. По полудні СБ затримало в лісі одну жінку, яка вдавала, що тікає перед поляками, а в дійсності її вислали поляки розвідати, де квартирує курінь.

В нервовій напрузі стрілецтво лежало весь день, а коли наближався вечір, наступало відпруження, бо була мала правдопо-

дібність, що поляки так пізно по полудні відважаться на якусь акцію в лісі. Та сталось інакше. Около години 17:30, нагло заграли кулемети. Розгорівся дуже завзятий бій; захлистувались кулемети, пахкали кріси, рвались ґранати, голоси команди мішалися з окликами "Слава!" і "Гура!" й зойками ранених. Листя й дрібні галузки сипались з дерев, шматки землі прискали навколо. Трикратно відділи польського війська завзято наступали, щоб знищити наш опір і зліквідувати наші відділи, та надаремно. Наш одчайдушний протинаступ зломив лінію ворога, а відтак розгромив його зовсім. Ворожі вояки тікали з поля бою, ховаючись по корчах. Як ми згодом довідалися, в бою брало участь 1200 польських вояків, а 300 їх було на заставах навколо лісу. Стягнули вони свої військові сили зі Сянока, з Бірчі й Перемишля. Мимо великої численної переваги, вони втратили 80 убитих, в тому: одного майора, одного капітана, і трьох поручників. Ранених поляків було біля 120. По нашій стороні був один вбитий і чотирьох стрільців ранених, один з них опісля помер. Між раненими був також надрайоновий виховник Мирон.

У вівторок, 9-го вересня 1946 року, чотири сотні УПА, а саме: Бурлаки, Крилача, Громенка й Ластівки, вибрались з лісів і переправились через Сян, щоб перевести каральну акцію на три польські села, замешкалі бандитським елементом. Акція відділів УПА мала бути переведена як слідує: сотні Бурлаки й Громенка мали спалити найбільш бандитське село Вітрилів, сотня Крилача село Гломчу, сотня Ластівки — село Лодину.

Опинившись на скраю лісу, усі чотири сотні станули на збірку. К-р Бурлака познайомив стрілецтво з метою акції — спалення українських сіл, з яких частинно виселено українців, а заселено поляками, а також покарання польських злочинців тих сіл за бандитські напади на довколишні українські села. Командир також подав інструкції як стрілецтву поступати та дозволив, в часі акції, брати взуття, одяг, білизну й військові речі, що були потрібні вояцтву. Все інше — палити.

Відділи УПА вирушили кожен у свій напрям. Ясний місяць освітив терен, що й призраджувало рухи сотень, але наші два відділи — Бурлаки і Громенка — напомітно підійшли близько до села Вітрилів. Знайшовшись у сусідстві хат, з криком "Слава!", стрілецтво кинулось в наступ, відкривши густий вогонь зі всіх родів зброї. Селяни і "ормовці", які були добре озброєні, попали в паніку й пробували хаотично захищатися, але ми опанували село в

кілька хвилин. Вогневі язики почали збільшуватись і пожирати в полум'ях власне майно польських селян і майно пограбоване від українського населення.

У селі були переважно жінки, діти й старці. Мужчини повтікали й поховались. Підпалюючи хати, стрілецтво говорило полякам: "Ми палимо українське добро, вами награбоване в українського населення і нині ми вас за це караємо. Може не всі ви винні, але ми не можемо знати хто тут з вас винен, хто ні!". Ми дали їм також наші підпільні листівки, що пояснювали суть наших акцій.

Відділ к-ра Бурлаки, при нагоді, спалив нафтові вишки у Вітрилові. Сотні Ластівки й Крилача виконали також свої завдання...

Ярослав Кіцюк — Щербатий
(Бунчужний сотні к-ра Бриля)

ПРОРИВ З ОТОЧЕННЯ В СЕЛІ ПИВОДА

Влітку 1946 р., сотня командира Бриля з Яворівщини перейшла українсько-польський кордон на Закерзоння і опинилась у лісах Ярославщини, що належали до району Перемишля. У сотні я виконував тоді обов'язки бунчужого. Моїм завданням було дбати про харчі, одяг, взуття, ліки, та все інше, потрібне для сотні. Тому, що ми опинились у нових, незнаних нам теренах, нам треба було познайомитись з місцевими відділами, кущами, станичними, та цивільними людьми по селах, щоб краще орієнтуватись у терені. Саме тому мені часто приходилось перебувати в терені та полагоджувати різні справи.

У понеділок, 30-го вересня 1946 р., ми зі стрільцем Олегом подались до села Цитуля, де мали стрінутись з іншими місцевими друзями. Цитуля — це велике свідоме українське село, яке мало би бути базою для нашої сотні. Воно розташоване на південному сході від міста Любачів, а на північний схід від м. Ярослав. На віддалі 6 кілометрів від Цитулі простяглось в більшості польське село Пивода. В Цитулі ми злучились з другом Левком та двома стрільцями — Краяном і Дубом з місцевих кущів, а о 4-ій год. над раном відійшли до с. Пивода. Левко (його звали Лєон), добре знав ці терени і мав рідну сестру в Пиводі. Мав також багато знайомих в Ярославі і через нього можна було полагоджувати багато справ у місті. Ми всі п'ять плянували провести день у його сестри, а ввечорі стрінутися з людьми з міста, полагодити свої справи, і вернутись назад до Цитулі, а опісля до сотні та кущів.

Село Пивода лежить по обох боках дороги, що йде зі сходу

на захід і є довге на 4 км. На північ від села, на віддалі півтора км починається ліс. Між лісом і селом є рівне поле. Левкова сестра жила по середині села і до її хати треба було іти селом ще біля два кілометри.

Ще було зовсім темно, як ми дійшли до її хати, приміститись у стайні на горищі і, втомлені, заснули твердим сном.

Я пробудився перший. Було вже після 8-ої години. Спати чомусь не хотілось і я заглядав крізь щілини в дошках на подвір'я. Сонце було вже досить високо, заповідався прекрасний день. О год. 9-ій прийшла Левкова сестра та принесла сніданок. Я побудив друзів і ми поснідали. Все виглядало в найкращому порядку. Та, за декілька хвилин знову прийшла сестра, однак тепер була вже дещо схвильована. Сказала, що в село прийшло шістьох жовнірів і подалось на східній кінець села. За чим прийшли, ніхто не знав, бо ніде не вступали. Ми просили сестру, щоб добре слідкувала за ними і час від часу повідомляла нас про те, що в селі діється. Драбину, якою ми вилізли на горище, ми витягнули нагору і віком закрили отвір. Біля год. 11-ої Левкова сестра дала знати, що поляки в кінці села зловили одного поляка-цивіля і разом з ним пішли в напрямі Ярослава. Арештований був колись в Ярославі при поліції, пізніше щось прогрішився, втік до Пиводи і крився перед владою. Перед нашими також крився бо, видно, не мав чистого сумління. Зовсім можливо, що він нас помітив як ми переходили ранком через село, тож треба було числитися з тим, що про це скаже кому треба. Я радив, щоб негайно вийти з села до лісу, але Левко не годився на те, щоб не розконспірувати сестри. Я пристав на це, і ми залишилися. Час минав, а сестра чомусь не приходила. Ми всі були в повному поготівлі і тільки заглядали крізь щилини на двір та пильно надслухували. Левко потішав нас, що нічого не буде, бо поляки пішли і більше сьогодні не прийдуть.

Біля першої години ми почули гуркіт моторів, який ставав щораз ближчий і голосніший. Ми зразу здогадались, що це їде військо, але робити щось вже було запізно. Знали ми, що без бою не обійдеться, а живими ми й не думали здаватись. Зброя в нас була добра: чотири автомати, одна десятизарядка, ґранати, пістолі. Приготовляємо зброю і ждемо з запертим віддихом.

Автомобілі під'їхали зовсім близько і зупинились. За хвилину ми почули як навколо нас викрикували польські вояки і офіцери, що давали накази: "Trzeba dobrze przeszukac" (Треба

добре перешукати), "Oni tutaj muszą byc" (Вони тут мусять бути). З десять вояків вбігло до стайні і почало перешукувати. Котрийсь крикнув: "Trzeba popatrzeć na gorę" (Треба подивитись нагору). Але нагору не мали як дістатись, бо не було драбини, а отвір був закритий.

Тим часом, до дверцят, які виходили прямо з горища на двір, приставлено драбину, по якій почав лізти вгору один вояк. Підлізши до дверцят, хотів їх відчинити, але вони були зав'язані шнурком зсередини. Було ясно, що нам не вдасться без бою пересидіти, тому я вирішив перший заатакувати. Я ножем перерізав шнурок, відчинив дверцята. Поляк з драбини впав на землю. Під хатою стояло кільканадцять поляків, між ними офіцери. По них я пустив серію з автомата. Всі панічно кидаються до хати. Зіскакую на землю. Тут був бетон, який дав мені добру охорону. Стріляю другу серію навколо себе. За той час одні обстріляли і обкидали ґранатами поляків в стайні, а другі через дверцята надворі по одному зіскакують на землю. Серед поляків счинилась страшна паніка. Всі втікають де хто може. Дехто тільки стріляє, але без жодної цілі. Відскакую за копицю сіна, що стояла за хатою. За той час по одному зіскакують інші друзі. Міняю ріжок до автомата на новий і знов обстрілюю поляків. Відступали ми не в поле, а поза хати вздовж села. Поляки відступали в напрямі своїх автомобілів і там почали реорганізуватись. За той час вдалось нам досить далеко від них відбитися. Минаємо останні хати Пиводи.

Перед нами чисте поле, а на віддалі біля 700 метрів присілок Гутки. Треба нам якнайскоріше добігати до крайніх хат, щоб нас не обстріляли на чистому полі. Біжимо дорогою. Дуба між нами нема. Або впав, або побіг в іншу сторону. Ще не добігаємо до половини віддалі, як поляки добігли до кінця села і почали нас обстрілювати, але з віддалі понад 300 метрів їхні стріли не були цільні. Бачу, що Краян чомусь залишається позаду. Стримуюсь, щоб зрівнятися з ним і бачу, що він ранений, бо з лівого рукава спливає кров. Роздираю в бігу рукав і перев'язую рану. Це спостерегли поляки і знов пустилися бігти за нами. Олег лишився зі заду і своїми стрілами стримував наступ поляків. Левко побіг наперед і добігши до присілка, задержав дядька, що їхав фірою. Ми добігли, посідали на фіру і гальопом за кільканадцять хвилин були вже в Цитулі. Раненим Краяном заопікувався райо-

новий лікар д-р Вітер.

Ввечорі ми з другом Олегом долучилися до сотні і позвітували сотенному про нашу пригоду.

Цієї самої ночі командир Бриль вислав двох розвідників, які над раном вернулись з такими інформаціями: вчора, тобто у вівторок, 1-го жовтня о год. 1-ій по полудні, до с. Пивода приїхали 4 авта, на яких було 100 вояків. Вони обступили одне господарство, в якому було 5 повстанців і робили розшук. Наші пробоєм видерлися з оточення і відступили в напрямі с. Цитуля. Втрати ворога — 8 убитих, в тому один більшовицький майор, один польський капітан і 5 ранених. Наші втрати — один легко ранений. Під час бою згоріла стайня, в якій переховувались повстанці.

Друг Дуб живий і здоровий. Зі села він відступив на південь, скрився в рові і перележав там цілий день. Поляки його не помітили, бо всю увагу звернули на тих, що відступали селом. Вночі він долучився до свого куща.

Степан Ґоляш — "Мар"

В ОБОРОНІ РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Переселення... переселення. Віддавна чути цей клич по лемківській землі. Відгуки його пролунали бескидськими зворами і дійшли до найдальших закутин, до найбідніших курних хиж (хат), до найпростіших гірняків. Настала тривога. Всюди б'ють на сполох. У кожного питання: Що робити? Лунають різні думки, одначе немає ні одної, щоб виїздити.

Як же нам покинути наші груники та гори,— шепчуть старі бабусі — вони нас вигодували та й при житті тримають! Та ніхто нам не дасть кращої хижі, як наша; чути то тут, то там.

Не їдемо! Не покинемо наших гір,— стоїть кожному на думці! І, взявши тверду постанову, населення успокоїлось.

— Втікайте! Втікайте! Поляки! — залунало селом. Хто як був, ставав на рівні ноги й тікав. Відважніші брали ще худобу, інші — готові клунки на плечі, з необхідними речами. Але не всі втекли. Поляки непомітно приїхали в село й не було часу висмикнутися зі села. "Забєрай сєм! Уцєкай! — кричить сталінський наймит. Однак, ні одна душа не рухається. Це розізлило сталінських людоловів і вони почали бити селян. Але й це не помогло, бо селяни терпіли наругу польських пастухів і не рухалися зі своїх хиж. До одної хати забігло чотирьох поляків; в хижі під образами сидить старенька бабуся і просить Бога, щоб дозволив їй лишити старі кості коло її покійного "старого". Побачивши ворога, вона скорчилась, оглянула навколо свою хижу, опустила зір на землю й сидить...

— "Забєрай сєм бабо на Українем!"

— Ой, панцю! Моя Україна тут!

— "Цо? Нє хцеш?"

Група повстанців ОУН-УПА східньої Лемківщини перед відходом у великий рейд на Захід. Хрищата, 19 серпня 1947 р. Другий ряд справа: 1-ий – "Дух" – Мирон Мицьо – командир зв'язку четвертого району; 2-ий – "Мар" – Степан Голяш, надрайоновий провідник ОУН-УПА. Останній ряд зліва: 1-ий – "Чорнота" – провідник ОУН-УПА четвертого району; 3-ій – "Давиденко" – надрайоновий референт харчування; 5-ий – "Горислав" – Модест Рівецький – надрайоновий провідник СБ; 6-ий – "Беркут" – районовий провідник СБ (4-го району); 9-ий – "Ворон" – районовий референт харчування (4-го району).

— Ні, не поїду! Вбийте мене тут у моїй хижі! Я на старість нікуди не їду! — По старім обличчі почали спливати каплі сліз, а все тіло дрижало від гіркого плачу.

— "Забєраць йом!" — крикнув один.

— Ой! Йой — не поїду! — Кричить стара, вчепившися руками за стіл. Прискочило двох опричників і почало її тягнути. Тягнуть стару, а з нею стіл. З гуком зсунувся зі стола грубий "блят" і впав полякові на ногу. Розлючений почав тепер ще дужче тягнути жінку за старечі ноги та бити її. В хаті зчинився крик, вереск. Тягають жінку зі столом з кута в кут і не можуть її відірвати. Хотіли витягнути її на двір разом зі столом, одначе старенька вчепилась за ногу ліжка і держиться. Намордувались поляки, але не могли її відчепити, бо вона цупко трималась і боронилася як могла. На хвилину залишили її у спокої. Вийшли з хати й почали щось радитись. Раптом, вбігають в хату, кладуть гранату коло її рук та кричать: "Уцєкай, уцєкай, мінуєми!" — та самі втекли з хати.

Старушка, побачивши якесь рапаве залізо коло рук, налякалась і вилетіла з хати.

Поляки зареготались, вхопили жінку, кинули на віз та й повезли.

— Ляхи, грабіжники, злодії! — кричала старенька. Та поляки не звертали на це уваги; з її рідного села Радева, повезли її дальше...

* * *

До села Устрики Горішні приїхали поляки з москалями виганяти людей. Частина молодих мужчин втекла зі села в ліс. Кожний витягнув десь з-під корча кріса, узброївся; готовий боронити свою рідню перед виселенням. Перекрадаючися поза кущі, дехто висунувся з лісу аж над саме село, щоб довідатися, що тут робиться. В селі метушня. Чути крики селян, рев худоби та гавкання собак.

Максим, ґазда понад сороківку, покинув товариство втікачів, бо його цікавило, що діється з жінкою й дітьми, яких залишив дома. Набив люльку бакуном, викресав вогонь, запалив губку й пускаючи раз за разом дим, пустився на недалекий груник. Ще раз оглянув кріса, чи набитий і, немов лис, скрадався поза бучки все вище та вище. Хоч під ногами великі колоди й камені, для нього це байдуже, взагалі не звертає на це уваги, бо нуртує жадоба

довідатися, що діється з дітьми та жінкою? По хвилі він на груні, звідки вже бачить сусідські хижі, а тепер видно вже його хату. На своєму подвір'ї помітив метушню. Кількох польських вояків ганяло по обійстю. По хвилі вивели жінку з дітьми. Тоді він бачив плач своїх рідних, боязливе тулення дітей до мами, та бачив, як поляк прикладом кріса наганяв його дружину. Потемніло йому в очах і, не знаючи, що робити, ліг на землю. По хвилині встав, стиснув кріса і побіг до села.

— Люди! Ходіть відобрати! Поляки забрали мою родину!

— Та як підемо, коли нас мало?

— Так, я йду сам! — Обернувся і пішов. Дехто хотів його задержати, але Максима вже не було. Він побіг на дорогу там, куди будуть гнати його сім'ю. Заліз за кущем і жде, а в голові шумить. — Що робити? Жінка, діточки дрібні, босі, а зима йде...

— Ні! Краще хай не їдуть — подумав, і зараз почув стукіт та скрипіння коліс. На дорозі показалося кількох польських вояків, а за ними пограбована худоба. За хвилю побачив і жінку з дітьми та інших сусідів. Сумні, заплакані, з клунками на плечах. Максим взяв кріса й почав міряти в поляка, який вів його сім'ю. Бракувало одного кивка пальцем, щоб його не стало, але знов інша думка не дозволила зробити цього.

— Ану ж, спалять через мене село? Буде зле. Ні, я піду дальше, аж коло другого села. І побіг дальше. Біжить і землі під собою не чує. Між густими корчами подряпав собі лице й руки аж кров потекла, гарячий піт заливає очі, та каплями спадає на пожовкле осіннє листя.

Задиханий засів вдруге на поляків. Не довго на них ждав. Знов націлив "мавзера" і знов нова думка не дала потягнути за спусковий язичок.

— А, що буде, як не попаду, або поцілю когось зі своєї рідні? — питав сам себе. Сховав кріса під бучком, загребав листям, оглянув добре місце й пішов за річнею. Поляки вступили до першої хати в селі і туди завели його рідню. Максим, не думаючи довго, побіг туди. Прискочив до польського вояка, що стояв коло його жінки, вхопив за автомат і почав його відбирати від вояка.

— Давай, хай постріляю жінку і дітей, а до колгоспу не пущу! — І, дальше рве автомат. Поляк почав кричати. Прискочило ще інших двох і Максима відорвали.

— Стріляйте нас усіх, а не ведіть в біду — кричав він і знов пробував зловити за зброю. Поляки перестрашились, думаючи,

що мають до діла з шаленим чоловіком. Почали його поволі втихомирювати, але Максим твердо стояв на своєму — "Стріляйте нас усіх, хай загинемо на рідній землі!".

Порадившись між собою, поляки пустили Максима разом з ріднею до рідного села.

Насупивши брови, вертав Максим з ріднею у свою рідну хижу...

Н. Пік

ПСЕВДО

(гумореска)

Дайте мені, мамо, білу сорочечку та напечіть мені пирогів, бо я йду в партизани.

Так здається, я сказав би до мами, коли був би молодший і вибирався б "у ліс". Потім попрощавшись з рідними, я добув би зі стріхи обріз, вперезався б навхрест і впоперек лентами з набоями і рушив би житом до лісу. І зараз за селом я почав би запускати бороду.

А там, у лісі, при вогнищі чекали б на мене нові друзі — партизани. Сиділи б хмурні й співали б якусь пісню про Бандеру.

— У Бога віруєш?

— Вірую!

— А горілку п'єш?

— П'ю!

— То сідай до компанії!

Я сидів би, мені дали б добрий шматок недопеченого барана в руки і я гриз би наче вовк, замурзуючись лоєм від вуха до вуха. А потім надійшов би найхмурніший з усіх — сам отаман.

— А як тебе, сину, звати?

— Звіть мене, батьку отамане, "Помстою". Мечеслав Помста!

— Гаразд сину, тільки дивися, будь правдивою помстою та добре бий більшовиків, бо як ні, проженемо на сто вітрів!

Так я уявляв би собі партизанів, якби я був дещо молодший. А склалось зовсім не так. До УПА я попав цілком припадково і то з парасолею!

Мене зустріли чисті, підголені, як під неділю, вояки. Сиді-

ли під побудованим із зеленого смерекового галуззя шатром, і вивчали щось з циклостилевих скриптів, наче правники перед іспитом.

...Та ми тепер повинні б спати, бо цілу ніч відбували нічні вправи, а за кілька днів іспит, тож не було часу всього вивчити...

— А до кого мені треба у вас звернутися? — питаю.

— До бунчужного. А псевдо вже маєте? — запитав котрийсь, підсміхаючися іронічно.

— Ага, псевдо! І тут вже впали мені в голову чомусь не "Помста" і не якийсь "Горлоріз", а просто "Мамай".

— Маю — кажу — "Мамай"!

— Ой, не знаю друже, як буде з цим Мамаєм — покивав хтось інший головою. Я ось мав псевдо Зоряний, а називають просто "Драбина".

І пояснили мені: бунчужний, що приймає новиків, збирав усіх в один рій, уставляв у ряд і питав:

— Псевдо маєте?

— Не маємо, друже бунчужний!

— То погано. Але не журіться, я зараз дам псевда.

І, тицьнувши кожному пальцем, виводив по черзі:

— Дишель, Драбина, Розвора, Колесо, Шпиця, Орчик, Вісь і т.д., включно з мазницею. І тепер цілий рій — це рій "воза". Або:

— Маєте псевда?

— Маємо, друже бунчужний.

— Це добре. Але тут, у нас ви їз мусите змінити. Ти будеш Різак, ти Корба, ти Шруба, Скринька, Січка і т.д. І це був рій "січкарні".

Для бунчужного це велика вигода. Переловить когось на гарячому й вистачить запитати:

— Псевдо?

— Грива!

І вже бунчужний знає, що Грива належить до третього роя, тобто "кінського".

Є ще рої: Лісовий — Дуб, Смерека, Осика, Вільшина, Граб, Клен і т.д. Криничний рій: Цебрина, Журавель, Відро, Коновка... Канцелярний: Ручка, Перо, Каламар,Папір, Бібула...

Після того я йшов до бунчужного тремтячи. Він сидів на лавці під смерекою. Перевіривши мене з усіх боків, покрутив головою:

— Що я з вами, друже, зроблю? До сотні не пішлю, хіба

підете до циклостилевого звена. Будете читати коректу. Тільки застебніть ґудзик при блюзі.

Я вже хотів відійти, як він мене задержав:

— А псевдо маєте?

— Маю...

— Ну, яке?

Я чомусь зацокався — не міг виговорити.

— Ма... ма... ма...

— Ма-ма-ли-ґа! — процідив бунчужний крізь зуби.

І так я залишився Мамалиґою. Опісля до звіту ставав і так сказати б, "приватно" просив. Не помогло!

Аж раз підійшов до мене бунчужний і запитав гостро:

— Ваш, друже, псевдонім?

— Мамалиґа! — вистрілив я неначе з рушниці.

— Добре! Від нині будете називатися "Бистрий"! Але, ба! Для бунчужного я був Бистрий, але серед друзів я вже до кінця залишився Мамалиґою, тільки часом назвав мене дехто Бистрою Мамалиґою.

Ярослава Філь — "Марта"

В БУНКЕРАХ ЛЕМКІВЩИНИ

Роздумуючи про час моєї праці на Лемківщині, мушу згадати про двох революціонерів, через яких повстанська боротьба в цих околицях набрала такого великого розмаху й такого значення, як, може, в жодній іншій частині України, а це завдяки надрайоновому провідникові, Марові, та славному курінному, Хрінові. Мар перебрав пост надрайонового провідника від свого попередника, Зорича, про якого знаю більше із розказів інших співпрацівників. Всі говорили, що був дуже вимогливий і строгий та вдержував свою владу залізною дисципліною й диктатурою. У відміну до того, Мар горнув до себе працівників і з'єднав собі їхню прихильність, як також любов і прихильність селян, а все через свою доброту, вирозумілість, співчуття, бо всі ми разом несли відповідальність за визвольну боротьбу.

Провідника Мара знало населення із часу, коли він був референтом пропаганди й відвідував з цікавими доповідями всі лемківські села. Він, як селянський син з походження, любив і шанував селян-лемків, відносився до кожного справедливо. Знаю із власного досвіду, що він не з'їв вечері в найважчі часи голоду, коли знав, що хтось із його підзвітних ще не їв і голодний. Він ішов перший в небезпеку, а в часі переходів небезпечного терену, він завжди провадив своїх стрільців. Як вишколений вояк, завжди вчив нас як поводитись у лісах, як іти, щоб не робити слідів, як переходити небезпечні місця, як творити оборону та як відступати. Він останній залишив Лемківщину, вислявши в рейд на Захід понад 20 груп повстанців, коли сотня Громенка була вже в Німеччині.

Влітку, 1945 року, прибули на Лемківщину з України найвищі люди підпілля: провідник Тарас — Маївський і генерал Пере-

бийніс — Грицай. Вони мали довгі наради з надрайоновим проводом, а генерал відвідував сотні.

Знала я Мара ще з 1945-го року, коли тільки прийшла на терен Лемківщини, але тільки з кількох зустрічей, спільних відправ та курсів. Але вже від зими 1946 на 47-ий рік прийшлося мені працювати машиністкою в надрайоні, особливо тоді, коли треба було цілу зиму працювати в одній криївці-бункері, а в такій ситуації найкраще пізнається людей.

Після трагічної смерти Дори — Люсі Скірки, надрайонової машиністки, на цю працю назначено мене. До мене в 6-ий район прийшло повідомлення від Мара, щоб разом з Емою прибути до 2-го району. Тоді була зима; дуже сніжна й гостра. Ми з Емою і з охороною двох стрільців, з початком лютого вибрались в далеку дорогу. Важкий це був шлях. Мандрували ми майже по пояс у снігах. Відпочивали в порожніх, покинених селянами хатах, поки дісталися на зв'язок до районового Бориса, а через нього до Мара.

У криївці з Маром перебувала ще Марійка, районова референтка УЧХ. Перед тим жили тут Дора і 5-ох стрільців: друкарі — Новий і Степ, стрільці — Мак з Тискови, Юрко і Василь, з найближчого села Бук. Пригадую собі донині, яка це була розкіш погрітися у теплій криївці й покластися після кількох ночей спати на вигідних причах.

Криївка-бункер складалася з двох приміщень. Одна більша кімната, де ми всі працювали цілий день, а друга менша, так звана кухня, де була збудована велика піч, в якій можна було палити дровами і там також ми харчувалися. Варили стрільці на зміну раз на день, тобто ввечорі, коли вже добре смеркло, і цей зварений харч мав вистачати на цілий день. У день не дозволено палити вогню, бо видно було дим, чи навіть запах диму, який розносився по лісі, а це могло зрадити наше місце постою. Криївка була близько гірського потока, з якого ми брали воду та в якому милися. Гірські потоки бистрі й рідко коли замерзали на зиму, але зимою були великі сніги й можна було топити сніг на воду. Біля криївки був магазин, де були заховані харчі на цілу зиму, як: мука, крупи, сіль, засолене м'ясо, бараболя. З муки пекли пляцки на блясі. Звичайно, ми варили зупу або бараболю і ґуляш з м'яса. Часто, коли ми їли ґуляш, Мар говорив, що ця страва нагадує йому його правдиве прізвище, та тоді ми не могли вгадати, яку літеру треба замінити. Щойно на еміграції довідалися, що це Ґоляш, замість ґуляш. Та тоді, в підпіллі, правдиве прізвище

кожного було таємницею (з огляду на безпеку) і ніхто тим не цікавився.

Хліб мали ми рідко, тільки тоді, коли ходили стрільці до села, але вівсяний. Було це дозволене тільки в час сніжних завірюх, щоб сліди опісля завіяв вітер і сніг. Стрільці вправляли ходження на високих дибах, щоб не робити людських слідів. Зі села приносили деколи свіже м'ясо, переважно овече або козяче. Його вішали недалеко колиби на дереві, де воно замерзало і в цей спосіб консервувалося. Ми, жінки, крім цього, що працювали як машиністки, прибирали "хату", прали білизну для всіх, як також час від часу займалися кухнею.

Рано після вставання була спільна молитва, бо треба зазначити, що наш провідник був практикуючий християнин. Через цілий час, коли приходилось мені з ним працювати, він не починав праці з ранку, не відмовивши молитви, не пішов спати без вечірньої молитви, не сів і не встав від їдження, не перехрестившись, дякуючи Богові за хліб щоденний. І так Бог його провадив через цілі чотири роки підпілля на Лемківщині. Коли згадую спільно пережитий час в лісовому бункері й в підпіллі, то приходить на думку прислів'я: — "Хто з Богом, то Бог з ним".

Рано після молитви й сніданку, а радше, сніданку й обіду, кожний брався до праці. Я сідала біля машинки, а Мар, звичайно, диктував мені звіти до вищого проводу. Багато часу забирали місячні звіти. Районові присилали свої звіти до надрайону. Мар їх оформляв в один загальний звіт із цілої Лемківщини. Місячні звіти складалися з двох частин: загальний огляд праці та подій і окремо в хронологічному порядку "Вісті з терену". Цілий звіт мав 10 до 12 сторінок машинопису; був виконаний в шести копіях, з яких одну відсилалось до крайового проводу на руки Орлана, до окружного провідника Григора, до сусіднього надрайону Тараса, одна копія була призначена в Україну до Горнового, одна ішла за кордон, а одна оставалась в архіві.

Переписували ми розпорядження й статті, які приходили з вищого проводу для нашого терену, писані рукою, дрібним письмом, з огляду на це, щоб було легше їх переносити. Опісля в криївці треба було все переписати й розіслати по районах. Дещо треба було писати рукою на кусках паперу — "штафетах", які передавали зв'язковим. У перервах між працею читали ми книжки та підпільні видання. Дехто писав свої спомини-денники, які в більшості, на жаль, пропадали.

У криївці мали ми карбідові лямпи, бо важко було би пережити без світла довгі зимові вечори. Правда, нераз вечорами, з ощадности, сиділи тільки при світлі, яке падало від кухні, де варилася вечеря, й тоді розповідали свої переживання й пригоди з підпілля, зі шкільної лавки, співали пісень, і так проходив час.

Цілий день і ніч стояла стійка біля бункера на одному із горбочків, де було добре поле зору. Стійки держали тільки хлопці, включно із провідником. Найприємніший день був тоді, коли стрільцям вдалося зайти в село на зв'язковий пункт і принести пошту зі світу. Провідник тільки деякими новинами ділився з нами, а коли дехто дістав штафету від близького друга, це й упріємнювало побут в криївці.

Ми часто з Марійкою згадували подругу Дору, яка дуже тужила за своїм чоловіком, д-ром Ратом. Раділа, коли мала нагоду його відвідати у підземному шпиталі на Хрищатій, та молила Бога, що коли б котресь із них мало згинути у підпільній боротьбі, щоб згинули обоє разом. Видно, Бог вислухав її молитов, бо хоч були вони рідко разом, але вмерли по-геройськи разом 23-го січня 1947-го року, у підземному шпиталику.

Друг Новий, який завідував підпільними циклостилями при надрайоні, був добрим техніком. Він випилював нагрудні хрестики, тризубці, робив запальнички та шив військові торби й футерали на пістолі.

Минали місяці. Поволі, але певно поверталася в наші Карпати весна, а з весною мав кінчатися епілог обронно-визвольної боротьби ОУН-УПА. В Карпатах Польща концентрувала щораз більші військові сили для остаточного виселення українського населення на понімецькі землі. І так 28-го квітня 1947-го року, розпочалась т.зв. "Акція Вісла", у висліді якої наше підпілля втратило базу існування. По виселенні українців, польські військові відділи блькували не тільки села, але й ліси. В таких обставинах Мар доручив усім збільшити конспірацію, не ходити в терені одинцем, тільки малими групами, обминати відвертих боїв. У цілому терені заведено зустрічні пункти чи місця з відповідним посудом, де вкладалось штафети. В цей спосіб наладнано зв'язки до всіх районів.

В описаних обставинах, Мар пропонував відділам Хріна і Біра перейти в Україну. Невдовзі деякі частини наших відділів перейшли в Радянську Україну, а також перейшли туди деякі малі групки підпільників.

У першій половині серпня перейшла і моя група під керівництвом кущового господарника Стира. Пам'ятаю, як над Сяном, біля села Дверник, прощав нас Мар. Дістали ми на дорогу паляниці, топлене масло і цукор. Це була група дівчат: Марта, Марійка,Тетяна, Пчілка і стрільці нашої охорони. Так закінчилася моя праця на Лемківщині, до якої завжди вертаюсь думками.

* * *

ДОКУМЕНТИ ПРО СТАВЛЕННЯ УПА ДО ПОЛЯКІВ

ПОЛЯКИ!

За те, що далі нападаєте, палите, грабуєте й мордуєте українське населення, відповідаємо збройною обороною! — Б'ємо тільки бандитів-грабіжників!

Проти польського народу ми не ведемо боротьби, а навпаки, хочемо йти з ним в одному фронті проти більшовицьких загарбників за здобуття самостійних і незалежних держав.

Якщо падуть невинні жертви, то відповідальність паде на поляків-комуністів, що запродались кровожадному Кремлеві й змушують своєю підлою роботою український нарід до оборонно-відплатної боротьби.

Правдиві та чесні польські патріоти, які хочуть вільної незалежної Польщі, боряться разом з нами, та разом зо всіма поневоленими народами проти більшовицької окупації, а ті, що служать Сталінові й Москві, це підлі зрадники бандити, які запродують свій рідний нарід.

Більшовицькі окупанти такі самі вороги всіх свободолюбних народів, як їх попередники, німецькі окупанти.

Поляки-патріоти-незалежники, усуньте самі це вороже сміття з-поміж себе!

Поляки, що служите Сталінові й мордуєте невинне українське населення, опам'ятайтесь!

Хай живе боротьба польського і українського народів проти червоних імперіялістів!

Хай живе спільний визвольний фронт усіх поневолених народів проти московського імперіялізму!

Хай живе вільна самостійна Україна!

Хай живе вільна самостійна Польща!

Хай живе воля, рівність, братерство і соціяльна справедливість усіх народів і всіх людей!

Смерть більшовицьким загарбникам — тиранам і їх підлим аґентам!

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА САМООБОРОНА

Червень 1945 р.

Із Архіву ЗЧ ОУН

"Степова"

КРИВАВИМИ СЛІДАМИ

Проминули тисячі років, непам'ятні найдавніші правіки історії, відколи український народ замешкував незмінно свої історичні прадідні землі, з яких не викинули його ніякі лихоліття жорстоких подій. Але оце прийшов на землю страшний, ніколи небувалий час. Почалося таке, чого людська мова ні сказати, ні описати не вміє. З'явилось на землі двох дияволів і обидва впали на нашу землю та змішали її всю з кров'ю, встелили кістьми, наповнили нечуваними муками.

Найбільше горе зустріло українські землі — Лемківщину, Надсяння, Холмщину і Підляшшя, що за т.зв. лінією Керзона.

В 1939 році два дияволи-Іроди — Гітлер і Сталін, щоб знищити український народ цих земель, придумали нову штуку і назвали її "переселенням". З того часу впало на мешканців Закерзоння найбільше горе, бо почалось виселювання українського населення Лемківщини, Надсяння і Холмщини.

І хоч одного диявола, Гітлера, вже не стало в живих, так лишився ще другий — Сталін. Він, по смерти свого спільника, продовжує складений із ним договір про виселення українських західніх окраїн. Кривавими слідами записана кожна літера цього пакту Гітлера зі Сталіном. Проминуть тисячі років, але український народ ніколи не забуде цього великого свого горя.

* * *

Ось і сьогодні, 23-го січня 1946 року, ледве полудень зближався, десь біля години 11-ої, до нашого повстанського табору прибіг гонець із Завадки Морохівської і повідомив, що на села Бохівка, Ратнавиця і Збоїська напало польське військо — грабує, б'є та мордує селян. На цю вістку відділ алярмово зібрався і

негайно вирушив у напрямі тих сіл. Ідемо своєю кров'ю захищати рідні села від терору ворога-людоїда. Хлопці рвались всі, як один, до бою. І я йду з ними разом. Так прийшли ми до Завадки Морохівської. Тут зустріли вже втікачів із тамтих сіл, у яких були польсько-більшовицькі бандити.

Селяни-втікачі оповідають, що раненько на згадані села напали великою силою бандити з польського війська. Це польсько-більшовицьке військо било і грабувало людей, а потім відійшло до Буківська. Більше про ці події не можуть сказати, бо вони втекли зі села і не знають, що там сталося. За годину прийшла з тамтих сіл жінка-лемкиня і почала плакати й оповідати:

"Прийшли вони до села, щойно розвиднілось. Вшитки хлопи, як звичайно, стали втікати. Хто втік, то втік. А хто лишився, з тим чуда витворювали. Деякі хлопці поховалися, де могли, по стрихах, пивницях. Де зловили в хижі хлопа, там його били, а де не було хлопа, там били жінок і дітей та допитували, де сут хлопи. Грабували гет вшитко. Наші тато сховалися на стрих в солому. А вони казали мамі лізти на стрих, а пак самі лізли. Драбина перевернулася, а воно, як ся роз'їло, вхопило маму і давай бити її кольбов. Перебило руку, а пак вергло маму зі стриху і мама зломила собі плече. Я вступилася за мамов, а воно і мене кольбов... Тут жінка показала синці від ударів на голові й плечах. Потім било дитину (4 роки). Збило її маленьку до крови. А пак вшитко зрабувало. Лем то, що на мені іно лишилося. А що робили з хлопами, повісти не годен. Пхали голки під нігті, пекли свічкою і вогньом, били кольбами, щоб хлопи казали, де є бандери. І так зрабували ціле село і пішли до Збоїськ, а відтак на Буківсько. Барз сі знущают над нашим народом. Лем, як нам то вшитко витримати..."

Похмурою мовчанкою прийняло лемківське стрілецтво цю вістку. За нею приховувалась ціла хмара гніву і ненависти до катів та бажання розплати. Хоч у таборі цього дня було тільки дві чоти новиків, які переходили тут вишкіл, проте вони не хотіли в такий час думати про нормальний вишкіл. Ані про перевагу сил ворога. Йдемо, ходім, щоб тільки швидше! Не могли молоденькі стрільці, лемківські новикі-вишкільники, спокійно дочекатись ранку, бо саме над ранком польське бандитське військо найчастіше робить свої напади. Ходім на них!

І пішли, 24-го січня 1946 року морозним ранком, ледве світало, дві чоти новиків, лемківських юнаків, вирушили на засід-

ку проти польсько-більшовицького війська. Та не знати, де вони сьогодні покажуться. Але не довго треба було чекати... Вже о годині 8-ій впали перші постріли в напрямі села Морохів. За хвилину гінець дав знати до відділу, що ця сама банда горлорізів напала на село Морохів. Відділ, не зважаючи на величезну перевагу ворога, негайно вирушив у напрямі села. У ворога перевага зброї. Його вдесятеро більше. Але в нас, натомість, сто разів більша сила ненависти до тих людоїдів.

Ось ми вже в Морохові. Входимо бойовим порядком, але ворога вже немає. Бандити пограбували село і поспішно перейшли до Мокрого, щоб ще й там пограбувати. Тут, у Морохові, не минули ні одної хати. Всюди грабували, що тільки попало під руки, били людей — і старших, і жінок, і дітей. Стягали всім, кого тільки зловили, взуття з ніг, а жінкам із-за пазухи виривали останні сховані дрібниці. До непритомности побили десятилітнього хлопця та пострілили господаря Івана Островського. У священика кинули гранату, але його донька це помітила і вспіла врятувати батька перед нещастям.

Вкоротці потім почалось це саме в селі Мокре. Чоловіки повтікали до лісу, а з села доходив тільки один зойк і крик мордованих жінок. Ми швидким маршем спішимо на відсіч селові. Крім цього, зв'язались із квартируючою недалеко бойовою групою СБ і йдемо вже разом на рятунок загрожених сіл. Але бандити, виставивши своїх вартових, завважили наш відділ, пустили на ліс три стрільна з важких мінометів і втекли до Завадки Морохівської. По дорозі натрапили на кущового господарника Дуба, який саме виходив з лісу. Його застрілили, а потім поламали йому руки й ноги та змасакрували до невпізнання. Навіть чоботи стягнули із замордованого.

Тим часом наспів уже і наш відділ. Бойова група СБ вдирається відразу в середину села, а одна повстанська чота атакує збоку. Ворог, приготований до оборони, ставить між хатами завзятий опір. З другого боку лісу вийшла друга наша чота і також кидається до наступу. І так смілим завзятим ударом наші славні повстанці викидають зі села багато разів сильнішого ворога. Наступ наших частин був такий завзятий, що ворог не міг навіть використати важких мінометів і мусів відступати.

Відступаючи, бандити спинились у глибокому яру, який тягнувся за селом, і тут ставили завзятий опір. Бій розгорнувся знову з великою силою. Після півторагодинного бою вдалось,

вкінці, зовсім виперти ворога і змусити його до відступу. Відступ ворога швидко перетворився в панічну втечу. Стрільці гнали за втікаючим польським військом аж до бандитського шовіністичного кубла Небєщани. Аж тоді стрільці завернули. На полі бою ворог залишив 2 важкі сотенні міномети, 52 набої до мінометів, 2 підводи амуніції, різний військовий виряд, 2 пари коней, корови та багато награбованого селянського добра. Крім цього, залишив, тікаючи в поспіху, і відзнаку сталінського "демократичного ладу" — два ґумові нагаї, окуті в залізо, якими били безборонних селян.

Награбоване добро повернено селянам. Загальна радість була дуже велика. Всі селяни незвичайно раділи та тішились нашою перемогою більше, ніж поверненням свого майна. Вони знали, що в тій хвилині багато з них уже не жило б, бо польські сталінські бандити вимордували б їх, якби не відсіч відділу УПА.

Польсько-більшовицькі бандити повезли цього дня 7 підвід своїх убитих і ранених. З нашого боку впав геройською смертю тільки один повстанець — ройовий командир. Його похоронено на кладовищі з військовими почестями.

Радісно верталися на свої лісові постої молоді герої-переможці. Скільки було втіхи, скільки заслуженої гордости молодих повстанців-вірлів. Ось вони здобули сьогодні міномети! Здобули дві підводи амуніції і 52 набої до мінометів. Уже мають свої власні набої! Тепер вони повернуть їх "у дарунок" ворогам. А понад усе — в них гордість і радість перемоги! Вони сьогодні перемогли! Прогнали ворога! Врятували своїх братів і матерів від знущання і смерти. Вони бачили, як сльози народні лились за ними із сотень очей, як їх вітали і прощали. Їх, молоденьких легінів, які ще вчора були в своїх селах звичайними хлопцями, сьогодні народ славить героями і пісні про них складає. Бо вони взяли за зброю і стали на захист народу! Бо вони вчинили те, що в такий грізний і важкий час нашої Батьківщини — найважливіше!

Наступного дня, о годині 8-ій рано, більші сили польсько-більшовицького війська зайняли кілька поблизьких сіл, оточили ліс, знову напали на Завадку Морохівську й вирізали понад 70 людей, а село спалили. Польсько-більшовицькі бандити вчинили свій напад так нагло і так швидко втекли, що селяни навіть не встігли своєчасно повідомити повстанців про їхній напад.

Ми квартирували в лісі й приготовлялись до оборони, бо сподівались, що після вчорашнього бою ворог може почати велику акцію на ліс у погоні за нашим відділом.

Щойно біля години 10-ої прибігли стежі з напрямку Завадки, Мокрого, Височан і Кам'яного та повідомили, що до тих сіл прибула велика кількість польського війська. До Мокрого приїхали панцерники. Ніхто ще не знав про страшну трагедію Завадки Морохівської. Ми були б пішли негайно в наступ, хоч би всі на місці мали загинути, якби знали, що там діялось. Але, як пізніше виявилось, і так було б запізно, бо напад і вирізування людей відбулося ще о годині 8-ій рано.

Готуючись до сподіваного наступу ворога на ліс, міняємо постій. В лісі зустрічаємо селян-втікачів з деяких сіл, які підтверджують наш здогад, що, мабуть, буде акція на ліс, бо поляки стягнули багато війська і оточують лісовий масив. Деякі втікачі-селяни кажуть, що польське військо запалило в Завадці Морохівській кілька хат запальними кулями. Ніхто не знав правдивого стану, що бандити тільки так забезпечувались з боку лісу, щоб ми не перешкодили їм у їхньому варварському погромі Завадки Морохівської.

Ввечорі йдемо до Карликова, бо нас повідомили, що тут польсько-більшовицькі бандити замордували 14 осіб, в тому і священика зріднею.

Заходимо на спалене приходство. Селяни оповідають, що бандити напали так несподівано, що втекти вдалось тільки зятеві священика. Решта залишилась дома. Польські вояки-бандити замордували старенького 70-літнього священика, його дружину і доньку. Маленька внучка була на руках служниці, яка намагалась утекти. Дитина бачила, що діється зі старшими і, перестрашена, тулилась до няні, благаючи: "Магда, не дай мене! Магда, сховай мене, бо поляки мене заріжуть!" Розлючений сталінський бандит прискочив до дитини і завдав їй три удари багнетом. Так загинуло маленьке дівчатко на руках няні, обливаючи її своєю невинною дитячою кров'ю. Потім бандит вистрілив ще до служниці й важко поранив її. Вона впала. Після цього бандити спалили приходство. Одночасно палили хати всіх свідомих українців, а мешканців, які не втекли вчасно, стягали разом, катували і стріляли. Так замордували 14 осіб. Подібна доля чекала ще багатьох інших, але несподівано в селі з'явилась мала група наших повстанців, яка прийшла, побачивши вогонь. Тоді кровожадна зграя польських бандитів втекла стрімголов зі села.

Оглянувши трупи і поговоривши зі селянами, відходимо до Кам'яного. Тут довідуємось, що ті самі бандити польсько-більшо-

вицького війська замордували в Завадці Морохівській 70 осіб і спалили село. Раненько відходимо до Завадки Морохівської. Уже з горба видно сумні згарища. Тут і там ходили люди і шукали чогось. Ми підійшли ближче. Коло першого згарища лежав труп жінки, поколеної багнетами. Кілька метрів далі лежав чоловік, далі труп дівчини років тринадцяти. Заплакана мати ходила навколо трупів своїх дітей і безнастанно оглядала їхні рани. Не плач, а якесь квиління виривалось із її грудей. Очі її були сухі й дивно горіли, а уста спалені... З появою стрільців, невідомо звідки почали появлятися люди — скулені, обдерті, нещасні, пошарпані й прибиті довгорічними злиднями та новим невимовним горем. Вони наближались до стрільців. Жахливий пустир — царство смерти — почав поволі оживати, рухатись. Одні, побачивши стрільців, заголосили плачем, що роздирав душу, в ньому були увесь їхній біль, жаль і розпач. Інші понуро, мовчки споглядали довкола, думаючи важку думу... "За що ж вони їх так помордували, за що знущалися так над нею?" — голосила жінка над своєю дочкою, показуючи повстанцям порізаного трупа.

А до нас наблизився старий, маленький, скулений чоловік із простягненими руками: "Ходьте дорогі, ходьте, ту побачите, що вони наробили..." — говорив він. З його очей безнастанно текли сльози. Його постать, скулена, в обдертій одежі, судорожно здригалась. Ми пішли за ним. На згарищі, під плотом, лежало троє маленьких дітей. Одне сім місяців, друге два роки, третє три роки. Він оглянув, погладив дитячі голівки і пішов на другий бік згарища. Там лежав труп жінки з ранами від багнета в грудях та з порізаними ногами. "Тут моя жінка, а тут тато..." — показав трупа на соломі й зайшовся гарячковим, спазматичним плачем... "Я залишився тепер сам! Що ж вони роблять з нашим народом?"

З недогорілої хати вийшов хлопчина років восьми: "А я остав лем з маленьким братом (сім місяців). Що ж буду тепер з ним робив? Ось тут наші мама, а тут тато. Такой, як рубали дрова, так їх забили. Тут мої сестри". Лежать два трупи з порізаними грудьми, ногами; навіть з одежі обдерли їх польсько-більшовицькі звірі.

Помалу сходились люди і виливали своє горе, а ми переходили від одного згарища до другого. Знову підійшов хлопчина років чотирнадцяти: "Я залишився сам. Мама, тато, сестра — ось тут!" — і він показав рукою на трупи, вже обмиті від попелу. "Прийміть мене до себе, до нашого війська!" — просив хлопчина.

Далі, в долині села, трупів не було, бо їх уже забрали на цвинтар. У самому кінці села лежали ще чотири трупи чоловіків, застрілених саме тоді, як вони втікали зі села до лісу. Вони лежали рядом через дорогу, так як ішли, один за одним.

На цвинтарі у великій братній могилі вже лежало кількадесят трупів, кількадесят порізаних, понівечених, покорчених дітей, жінок, старців. Кільканадцять трупів лежало коло ями. Два трупи спалені так, що ледве можна було пізнати їхню людську подобу. Труп одного старця був обпалений до спини і мав дуже дивну поставу. Він клячав, простягнувши руки до землі, а лице підніс догори. Його вбили під час молитви.

Всі трупи дорослих людей, як жінок, так і чоловіків, мали на лицях і на цілому тілі плями від побоїв. На їхніх руках залишились дрібненькі рани від дроту або шпильок.

Видовище страшне, потрясаюче. Але ніхто не нарікав, ніхто не говорив, що все пропало, що даремна наша боротьба, що ми не встоїмось. Ніхто не висловлював думки, щоб виїжджати і покинути свою рідну землю. Всі тільки благали нас помститись за кривду, за знущання і за ті трупи.

Прийшли стрільці з фотографом, щоб зробити знімок з братньої могили жертв ворожого терору. Сходились урятовані жінки і діти, вони благали, щоб зфотографувати також помордованих їхніх родичів, ще не привезених до братньої могили.

Те, що стрільці УПА прибули сюди негайно, як тільки одержали вістку про страшну подію, що злучившись у спільному невимовному болю зі своїми нещасними братами, які залишились живими, щоб віддали честь жертвам варварського, людоїдського, терору загарбника, — все це дуже духово скріпило загал населення.

Тут, над цією новою великою братньою могилою української Лемківщини, над могилою майже сотні жахливо помордованих і порізаних на кусні трупів дітей, жінок і старців, — пішла до неба одна спільна могутня присяга:

— Помсти і кари людоїдам!

Лемківщина знає, що вона має своїх вірних синів, своїх вірлів-повстанців, справедлива рука яких покарає польсько-більшовицьких сталінських бандитів.

Ця кров і ці жертви ніколи не забудуться. Про них буде пам'ятати повік Лемківщина, і моя рідна Полтавщина, і вся Україна.

Степан Стебельський — "Хрін"

З ВІДДІЛАМИ УПА З ЛЕМКІВЩИНИ НА УКРАЇНУ

У висліді насильного виселення українського населення із земель Закерзоння на понімецькі землі Польщі та масових облав польського війська проти відділів УПА, на нараді сотенних командирів — Хріна, Біра і Стаха, 29-го червня 1947 року, вирішено перейти кордон УРСР, щоб тут продовжувати далі визвольну боротьбу з більшовицьким окупантом. Про перехід кордону к-р Хрін описав у звітах, уривки яких подаємо нижче.

ПЛЯН ПЕРЕХОДУ КОРДОНУ

Всі три сотенні спільно обговорюємо плян переходу кордону. Він такий: тільки почнеться смеркати, підсуваємося біля с. Сянки до джерела р. Сян. Командування над трьома сотнями перебираю я. Як перша, маршує сотня к-ра Біра, що має дати з першої чоти перший рій із ножицями та автоматами та має поперетинати дротяні засіки. Дві кулеметні ланки другого і третього роя дадуть застави у віддалі 50-100 метрів, праворуч одна і ліворуч друга, та будуть в'язати й паралізувати своїм вогнем ворожі кулемети. Перетявши дроти, перша чота піде розстрільною в напрямі лісу, щоб його опанувати. За нею стрілецьким рядком у деякій віддалі підуть друга й третя чоти. На випадок сильного ворожого вогню й спротиву, друга й третя чоти мають вдарити своїм вогнем у тому напрямі, звідки ворог вестиме вогонь, і будуть просуватися за першою чотою.

Якщо перша чота не зможе здобути лісу, друга чота вдарить з лівого, а третя з правого боку, щоб узяти ворога в півколо, а на допомогу першій чоті сотні к-ра Біра піде тоді перша чота

моєї сотні. Друга чота моєї сотні буде оберігати боки й тил, стримувати наступ ворога від заду та постійно підходити за моєю сотнею. Відвороту немає. Йдем, хоча б із найбільш кривавим боєм. Все, що нам на перешкоді, ліквідуємо вогнем, гранатами, штиком.

Командири відділів — Яр, Довгий, Ворон, Грань, Оріх і Байрак — отримують наказ. До вояцтва виголошую промову.

— Друзі вояки й командири! Сьогодні ми останній день на нашій Лемківщині. Сьогодні прощаємо нашу вівсяну землицю, зрошену нашим потом, злиту нашою кров'ю, засіяну кістками наших друзів — вояків і революціонерів, встелену непохороненими трупами наших героїв на побойовищах...

Сьогодні, коли будемо переходити цей кордон, ідіть з такою силою, щоб ніхто не завернув вас. На вогонь відповідайте вогнем, гранатами і штиками. Ранених друзів не оставляйте на поталу ворогові. Забирайте їх зі собою. Я вірю, що невдовзі прийдете до своїх рідних із цього переможного походу. Вам напроти вибіжать батько-мати, а, може, брат, сестра, і ви обнімете їх і скажете: "Тату, мамо! Ви вже вільні, чуєте? Я, син ваш, вернувся із бою, прийшов у славі; оце приніс вам радість — Вільну Незалежну Самостійну Українську Державу!"

"Ходім мерщій - кличе нас воююча Україна: Лемки, на поміч! Хай свистять кулі, ревуть гармати, рвуться міни, а ви йдіть та мстіть під звуки канонади, у бій за нарід свій!"

БІЙ НА КОРДОНІ

Кінчиться ліс, ніч ясна. Маршуємо за пляном. Минаємо джерело Сяну. Ще кілька кроків — і цілий ряд воєнних окопів. Місяць освічує на рівному полі чорного вужа нашої колони. Перед раз-у-раз залягає і пильно спостерігає терен. Навколо зловіща тиша. Переходимо окопи, дорогу, залізну дорогу, ще якісь окопи. Дроти вже поперетинані. З першим роєм іде к-р Бір. Ще декілька метрів і чоло попало на розкинуті дротяні петлі. Це змушує нас затриматися, щоб стрільці повитягали ноги з дроту. Враз упав перший стріл, а за ним дикий крик: "Кто йдьот?" Голос більшовика ще раз заверещав: "Антонов, Казаков! Сматрі, кто йдьот!"

Вгорі розблисло декілька ракет, а за ними від південної сторони посипались стріли. Орел та ще декількох стрільців із другого роя відкривають барабанний вогонь по ворожому куле-

метному гнізді й по ворожому бункері. Падають стріли також і від лісу. Ворог має встріляне поле: б'є цільно. По кількох хвилинах стріли понеслися вздовж кордону: заблисли ракети, чути крик тривоги по більшовицьких гніздах і заставах. Вже й з лівого боку падають стріли: працює друга застава — ройовий Голуб, кулеметник Дунайчик та ще декількох стрільців третього роя першої чоти. Перша чота розгортається в розстрільну, перебивається через глибокий, кількаметровий протитанковий рів і наступає на ліс. Зліва падають рідкі постріли. Друга й третя чота виконують свої завдання. Більшовицькі гнізда скріплені. Бій прибирає на силі. Частенько ворожий вогонь такий сильний, що треба залягати. Стрілецтво відповідає таким самим вогнем. Середина впадає до протитанкового, на три метри глибокого рову. З великим трудом, за допомогою "веж", зроблених із стрільців, вилізаємо наверх.

Бій продовжується. Тягар бою перебирає вже середина, бо чоло вже ввійшло до лісу. Посуваємося системою латинської літери "Z". У наших рядах вже чути зойки ранених. На заставі ройового Запорожця гине стрілець Клим-Андрій, ранений в руку і згодом важко поранений в голову. Напереді в рові залишився важко ранений в коліно жандарм Степовик. На заставі ройового Голуба ранений стрілець Дуб; рій забирає його з собою. Біля мене гине стр. Клепка. Він ще простогнав: "Прощайте друзі! Я вмираю...".

Спереду лінія прорвана. Більшовикам приходить допомога; вони вдаряють не тільки зліва, але підсуваються окопами і вдаряють із заду, як ми й передбачали. Тил — відділ к-ра Стаха — розсипається в розстрільну і з вогнем подається за серединою. Багато стрільців, падаючи, калічиться о дротяні засіки. Стрільці домагаються йти в наступ. Стримую їх, бо мусимо наступати за пляном, однак у хвилині, коли ворог вдарив ззаду і з правого боку, середина самочинно з окликами "Слава!" рушила вперед.

Більшовики втікають. У більшовицьких лавах чути зойки. Під світло ракет входимо до лісу. В дорозі поранено стрільця Пелню. Ворог іде в погоню, але ми панами положення; ліс у наших руках. Тил відбиває більшовиків, а напереді перев'язують ранених.

На полі бою осталося: двох убитих, двох важко ранених; одного раненого забрав рій.

Ворожі втрати: біля 10 вбитих.

Бій почався о год. 23-ій і скінчився о 24:30.

ЗАСІДКА НА ВОРОГА

В сусідніх селах і на кордоні чути більшовицькі крики, горять ракети, чути гул моторів автомашин. Спішимось, хоч погоня для нас не страшна, але хочемо виминути загороди й засідки, бо ворог старається перебігти нас дорогою. Горою, хребтом Гребінь сходимо на дорогу, що веде з села Сянки до присілка Сигловатого у селі Бітля.

Спішимось далі, щоб ще цієї ночі відбитися подалі від місця переходу кордону, дістатися до великого масиву лісу. Тільки пройшли ми з 200 метрів дорогою, а тил уже подає, що слідом за нами купою біжать більшовики. Їх добре видно на дорозі. Приспішити марш — просто фізично неможливо, тому наказую к-рові Оріхові дати позаду три кулемети, більшовиків підпустити близько і сипнути по них вогнем. На дорозі залягають кулеметники: Дух із німецьким "МГ 42" та Мак і ройовий Заяць із двома "дехтярями". З ними декількох стрільців.

Вони підпускають першу групу більшовиків, числом у кількanадцять бійців, на відстань 10-20 метрів, відкривають цільний вогонь і більше половини з них ліквідують.

Ворог за нами вже не біжить, тільки обстрілює здалека. Світляні кулі падають по дорозі й розприскуються поміж камінням. Ми скручуємо праворуч, на південь у ліс Щовб. Ліворуч, у присілку Ласовець чути пожвавлений рух і гавкіт собак, — там ворог. Перебігаємо річку Гнилу і північносхіднім схилом гори Керничка йдемо в напрямі лісу Кругла до дороги на верхи. На горі відпочиваємо хвилин п'ять, а там полями переходимо потік Довгий і доріжкою сходимо в Либухору. Ворожі втрати: 10-16 вбитих. У нас втрат не було. В бою на кордоні й у засідці обидва відділи вистріляли: 1360 штук ришничних набоїв російських, 510 німецьких і 75 штук набоїв до ППШ.

ОБЛАВА

О 7-ій вранці появились літаки. Кружляють низько над лісами, шукають нас. Навколо у лісі чути постріли. Ворожі групи пішли в ліс від півдня і від півночі Бескиду. На допомогу більшовикам пішли "істребітєльние батальйони" з Закарпаття.

Далеко на півночі чути гул моторів: ворог підтягає нові сили. Зв'язку наладнати не можемо, бо друг Коханий, маючи важливу пошту, відлучився під час бою на кордоні, а друг Вовк нічого не знає. Посуватися верхами в напрямі південного сходу не можемо, бо терен відкритий. Тому весь час ідемо скраєм лісу, вздовж попід верхи старим польсько—чехо-словацьким кордоном: минаємо Гострий Верх, Зелемінь, Пікуй. На Великому Менчулі відпочиваємо декілька годин. Увесь час веде нас к-р підвідділу Чова, що походить з тієї околиці й знає свої рідні сторони. Ми рішили вечеряти в с. Кривки і вночі перейти в масив лісу між селом Іванківцями й Сморжем.

ВОРОЖА ЗАСІДКА

По полудні після відпочинку посуваємось ближче до с. Кривка. На горі Менчулі група більшовиків зробила засідку, на яку вийшло наше чоло. Ворог чатував не тільки поміж деревами, але й на деревах, на буках, де примістив кулемети. Від першого ворожого вогню гине стр. Воробець, к-р Чова, важко ранений в голову, залишається на місці (його забрали більшовики до району, до Турки), та ще один стрілець, ранений в руку. Чоло негайно відступило, а ворог із собаками пішов за нами в погоню. Піти в наступ тепер не було вигідно, тому що праворуч нас були голі поляни; треба було відступити вглиб лісу яких 500 метрів. Відступаючи, середина й тил відкрили сильний вогонь по ворогові, а мінер Щупак убив великого більшовицького собаку, що ловив його за шию. Ворог, діставши сильний вогонь, перестав гнатися, зорієнтувавшися, що має до діла з більшою групою повстанців. У лісі займаємо півколом становища й чекаємо ворога аж до вечора.

ДРУГА ВОРОЖА ЗАСІДКА

Ввечорі зміняємо плян: ловимо старшого віком пастуха й кажемо вести себе близько села Гусного. На скраю лісу затримуємося, щоб перевірити, чи немає під лісом ворожої розстрільної. До крайньої хати під лісом ідуть у розвідку стр. Михась, Кравець, а друг Галя по молоко для ранених. Вертаючись із розвідки, наступили на більшовиків, що спали в кущах. Ті відкрили з ППШ вогонь, але нашим вдалося втекти щасливо. Розвідка донесла, що в терен сусідніх сіл наїхало багато війська, десь около 40 авто-

машин. На завтра сподівана облава.

З цього кітла нам треба виховзнутись і добитись до Майданських лісів, передусім тому, що ворог знає про нашу присутність у лісі. Виминаючи більшовицьку засідку, бродимо потоком Зелемінь, виходимо в поле і залягаємо в картоплях між ліском Будина й горішнім кінцем Гусного Вижнього, бо місяць світить ясно.

СТЕЖА ІДЕ ПО ЗВ'ЯЗКОВОГО

Місяць так освітив землю, що видно не тільки в селі, але й на протилежній горі найменші чорні цятки. В село висилаємо жандармерію на розвідку і взяти зв'язкового селянина. В одній із хат забарились досить довго, бо діти й жінка не хотіли випустити батька — господаря хати, вважаючи, що це більшовицький підступ. Врешті господаря беруть силою. Діти й жінка підняли крик, що його напевно почули більшовики під лісом. Доручаю господареві вести нас полями на Маґуру біля села Комарники.

На висоті Шолодянський Круглий розділяємось. К-р Бір залишається з двома чотами й квартируватиме в лісі, а я прямую з його третьою чотою в напрямі річки Стрия.

Зв'язковий селянин оповідає, що в Турчанщину приїхало около 20,000 більшовиків, якими командує якийсь генера-майор, і штаб його в селі Комарники. Справді, їх було там тоді приблизно стільки.

На світанку наближаємось до річки Стрия.

БЛЬОКАДА, ПРО ЯКУ МИ НЕ ЗНАЛИ

Вночі ще з 29/30 червня 1947 року, коли відділи з Лемківщини перейшли на Україну, всі пограничні застави, почавши від Бескиду аж по Устріччину, були заалярмовані. 30 червня на поміч пограничним заставам пішли всі залоги районних центрів, як от Борині, Турки, Стрілок, Старого Самбора й Самбора. Всі вони спільно на цьому ж просторі вздовж у смузі 20 кілометрів перешукали всі ліси, поля й села, шукаючи за повстанцями. Були пороблені засідки й загороди. Групи солдатів постійно лежали на становищах у таких місцях, де можливі переходи з одного лісу в другий.

На вістку про перехід відділів, українське населення, піднесене на дусі, раділо й переповідало прерізні історії. В одному селі

говорили, що повстанців перейшло 50,000, в другому, що 20,000,ще в інших селах, що... півмільйона. Такі вістки затривожили ворога і тому він кинув автоколонами зі Львова й Дрогобича 30 червня після полудня біля 20,000 війська, підсиливши його панцерними автами, танками, гарматами й літаками. Всі літаки, що були в с. Яблінка Нижня, району Турка, заангажовано теж до облав і вони безперервно цілими днями патрулювали ліси.

Коли над'їхали згадані сили, більшовики створили довгу загороджувальну лінію, почавши від Стрілок, почерез Розлуч, Турку, вздовж шляхом, почерез Бориню аж по Кривки. В Комарниках заквартирував штаб. По селах почались масові арешти. Напр., у Красному арештували 100 чоловіків, забрали їх до Борині, звідки після катувань і допитів частину звільнили.

Вночі з 30-го червня на 1-го липня, ворог перекинув частину сил, що оперували ближче кордону, і створив другу загороджувальну лінію, почавши від Ільника, почерез Закопці, Молдавсько, Завадку, Заділськоо, Красне, Мохнате до Івашковець.

1-го липня, не ліквідуючи першої лінії, більшовики перекидають сили і творять третю лінію, що йде від Завадок через Довжки, Криве, Погар, Ораву, Тухольку до села Климці, й четверту, що йде від села Завадки почерез Росохач, Миту, Оравчик до Орави.

Ліси щоденно перевіряли малі більшовицькі групи та розвідники, що рекрутувалися з басарабців, молдаван, галаузів і місцевого населення. Ходили також переодягнені в цивільний одяг більшовики. В тому ж часі під'їжджають гарнізони до сіл Кропивник Старий, Ясінка, Масьова, Кіндратів, Головсько, Майдан, Зубриця. В лісі біля Багноватого заквартировує полк, що робить скрізь засідки, а другий полк контролює верхи поміж Боринськими полонинами, селами Завадка—Росохач, Мита—Тисовець. Завданням тих ворожих ліній було не допустити відділів УПА до Майданських лісів і знищити їх на просторі поміж згаданим масивом лісів та кордоном. Бльокада ця тривала біля трьох тижнів. Кордон був скріплений ще довше.

Загально кажучи, наші відділи потерпіли невеликі втрати, а це завдяки тому, що вміло лявірували.

Мирон Мицьо — "Дух"

НЕРОЗГАДАНА ТАЄМНИЦЯ ХРИЩАТОЇ

Осінь 1945 року на Лемківщині була досить погідна, дощі проходили рідко. При цьому і в терені панував спокій. Після переходу куреня к-ра Прута з Чорного Лісу, який поліквідував деякі станиці польського війська і міліції, особливо тих, які найбільше тероризували наше населення, польська теренова влада дещо притихла. Та й не тільки те, — акції Прута та місцевих відділів УПА приготовили, так би мовити, ґрунт для двосторонніх порозумінь. Зі станицею міліції в Команчі налагоджено взаємне порозуміння. У с. Полонна відбулась також зустріч з представниками польської повітової міліції зі Сянока. Зі сторони ОУН-УПА в цій зустрічі брало участь кілька тереновиків з районовим референтом СБ Цоком — Володимиром Кордіяком на чолі.

Хоч в терені панував тимчасовий спокій, якщо йшлося про активність польської сторони, то все таки ця обставина не звільняла від обов'язків підпільної діяльности теренової мережі ОУН-УПА. Найбільш інтенсивно в терені працювали групи Служби Безпеки. Одною із них була група СБ 4-го району, районового референта, популярно званого провідником, "Цока-Буйтура" — Володимира Кордіяка. До цієї групи належав і я. Командиром групи, в часі мого там перебування, були Мірник і Сорокатий.

В другій половині вересня 1945 року, наша група розпочала службовий рейд по 4-му районі (від Вислока Великого починаючи, і через такі села: Чистогорб, Довжиця, Радошиці, Ославиця, Зубенсько, Воля Мигова, Манів, Смільник, Миків, Душатин, Прелуки, Туринське, Кам'янки, Суковате, Кальниця, Середнє Велике, Куляшне, Щавне, Височани, Полонна, Карликів, Репедь),

Особиста охорона і зв'язкові Начальника Генерального Штабу УПА ген. "Перебийноса" — Дмитра Грицая і Провідника ОУН-УПА "Тараса" — "Косара " — Дмитра Маївського в с. Кам'янка на Лемківщині. Січень 1946 р. 1-ий зліва кущовий харчовий "Хмара", 6-ий на сивому коні "Дух" — Мирон Мицьо, а решта незідентифіковані — "Дем'ян", "Пімста", "Медвідь" — Андрій Пельц і "Хрущ".

а на початку жовтня прибула до села Явірник, що біля Команчі.

До Явірника ми прийшли над ранком. Заквартирували в одній з хат долішнього кінця села. Хлопці зайняли досить велику стодолу зі соломою, а тому, що була досить гарна погода та всі, окрім стійкового, були добре втомлені, спокійно поснули. Спали ми всі майже до раннього полудня і спали б ще довше, коли б не збудили нас на обід зі свіжої баранини, який приготовив наш кухар.

Після обіду, користаючи з теплої погоди, всі бойовики розташувались на городі, де кожен зайнявся своїм власним ділом, від перевірки й чищення зброї починаючи.

Пізно по полудні покликав мене к-р Сорокатий і наказав приготовитись до відходу. При цьому звернув увагу на те, щоб мій одяг виглядав якнайкраще. По перевірці виявилось, що все є в порядку, за вийнятком плаща, який був уже зношений. З цього приводу ми помінялися плащами зі Скалою.

Незабаром, я зголосився в к-ра Сорокатого. Він зараз же відрекомендував мене до пров. Цока, який на цей час знаходився в недалкій сусідській хаті.

Зголосивши свій прихід Цокові, я мусів хвилину почекати на хід дальших подій.

На той час у цій самій хаті квартирував і надрайоновий референт СБ — Горислав. Його група (боївка) також квартирувала в цьому селі.

По певному часі очікування, у Гориславa зголосило своє прибуття двох бойовиків з його групи, — Медвідь і Хрущ.

Надворі вже добре стемніло, коли Горислав і Цок давали нам останні інструкції відносно нашого завдання. Бойовика Медведя назначено відповідальним за групу. Провідники дали йому записку-штафету, яку мали доставити до села Суковате і передати людині під псевдонімом Дем'ян.

По зголошенні провідникам свого відходу, ми подались в потрібному нам напрямі. В розмові, по дорозі, виявилось, що Медвідь і Хрущ це вже досвідчені підпільники. За ними вже майже один рік підпілля, а я між ними жовтодзюб, з кількамісячним досвідом. Вони обидва вступили до надрайонової боївки СБ Гориславa тоді, коли командиром був Шугай, якого кілька місяців пізніше заступив Рись.

Долиною села і дорогою через ліс, ми дійшли до залізничного шляху Загір'я-Лупків, який перейшли дуже обережно. Щасливо перейшли також річку Ославу, село Туринське і десь по півночі дісталися до села Кам'янки, що було розташоване у підніжжі північного схилу гори, великого лісового масиву Хрищата. Там ми рішили заночувати до наступного дня.

Пізнім ранком, після сніданку, ми вирушили в дальшу дорогу. По північній стороні, скраєм лісу Хрищатої, дійшли до села Суковате ще перед полуднем. Віднайшли станичного, який запровадив нас до хати, в якій квартирував Дем'ян. По короткому знайомстві, Медвідь вручив Дем'янові штафету. Прочитавши її, Дем'ян казав нам зачекати, а сам вийшов і подався до сусідньої хати. По певному часі вернувся зі ще одним бойовиком, який представив себе: Пімста. Після цього ми всі пішли ще до іншої хати, де Дем'ян казав задержатися до наступного дня і чекати на дальші інструкції. Така зміна для нас стала несподіванкою, бо, згідно з даними нам перед тим інструкціями, наступного дня ми мали долучитися назад до наших груп. На цю тему між нами була

Ген. Перебийніс (Дмитро Грицай — Шеф Штабу УПА до 1946 року.

коротка дискусія. Якась незрозуміла нам конспіративна поведінка нашого зверхника та очікування на дальші інструкції — все те заставляло нас думати, радше абстрактно. Але, в УПА наказ є наказом, не до дискусії, але до виконання.

Пізно після полудня прийшов Дем'ян і забрав нас до іншої хати на обід. Окрім господарів, ми там застали двоє сільських дівчат, які приготовляли для нас їжу. По короткому часі надійшов Пімста, а з ним ще двох нам незнаних підпільників. Пімста назвав їх командиром і провідником, не подаючи ні псевдонімів, ні функції...

"Командир" — мужчина середнього росту і віку, з невеликим вусом. Одягнений напів по-військовому, але його манери, з першого погляду, зраджували в ньому справжнього військовика. "Провідник" — також середнього росту і середнього віку. Зодягнений по-цивільному, робив враження людини не до зброї, а — до пера! Обидва були озброєні тільки в пістолі.

По короткому знайомстві ми всі засіли за стіл до обіду. Атмосфера скоро стала якась близька, родинна. Особливо, командир любив і умів витворити веселу атмосферу своїми частими інтеліґентними жартами. Знов провідник був мовчазливий, а ми, новаки, були тихо і також мовчали. Майже не встрявали в розмову Дем'ян і Пімста. По обіді ми всі розійшлися по хатах, в

яких квартирували. На другий день прийшов до нас Дем'ян і сказав: ви не повернетеся до своїх груп! Залишитесь тут і будете виконувати, разом з нами, призначені нам завдання! Від сьогодні, ми в п'ятьох будемо тримати стійку по півтори години кожний! Він підійшов до вікна і рукою вказав на горі в полі велике дерево, а довкола нього корчі, в яких ми мали тримати стійку. На це завдання я зголосився першим. Місце було підібране знаменито. Звідтам можна було обсервувати розлогий терен на кілька кілометрів.

От так розпочалась моя нова служба в УПА. Жили ми в тамтому селі разом, як одна родина, з тою тільки різницею, що наші зверхники не тримали стійки. Між собою ми називали їх "старими". В тому часі нічого надзвичайного не відбувалось; окрім тримання стійки, ми нікуди не виходили. Харчі для нас доставляв кущовий харчовий Хмара. Ніхто із теренового підпілля не знав хто ми, що робимо, які наші завдання.

Наші провідники кілька разів виходили до лісів Хрищатої на лови, але ні разу нічого не зловили...

Десь при кінці жовтня Дем'ян зібрав нас і разом з місцевим станичним ми пішли по селі позичати таке знаряддя, як: лопати, сокири, кайла, пили і т.п. Станичний списував усе, що і від кого ми позичили. Одного ранку ми всі сімох забрали зі собою робоче знаряддя і вирушили в ліси Хрищатої. По дорозі мусіли кілька разів відпочивати, бо окрім зброї, були обтяжені робочим знаряддям. Після около двогодинного ходу, ми знайшлися над двома озерами на Хрищатій. Колись там були великі зливи доцу, від яких обсунулася гора з лісом, а у висліді створилися два невеликі озера. Місцеві люди називали це "звезлами", а озера — Душатинськими, від назви села Душатин. Одно озеро було вище від другого, що прилягало до потока Вільховатий. Від нижче положеного озера, приблизно 300-400 метрів, під малим горбочком ми побачили повбивані в землю кілки, з чого догадались, що там буде якась будова. Звідси й висновок, що це робота наших провідників, які виходили на безуспішні, здавалось нам, "лови".

По короткому відпочинку командир пояснив деталі будови і визначив порядок роботи. Кожного дня один з нас, по черзі, мав тримати стійку і пекти бараболю, до якої провідники брали зі собою по одній рибній консерві для кожного.

Командир перший узяв в руки лопату і почав копати зем-

Дмитро Маївський ("Тарас", "Косар"". Нар. 8 листопада 1914 р. в с. Реклинець Жовківського повіту на Львівщині. Член Проводу ОУН в 1942-1943 рр. і БП ОУН від 1943 р., засновник і редактор (1942 і 1944-1945 рр.) журналу "Ідея і чин". Загинув у засідці при переході чесько-німецького кордону 19 грудня 1945 року.

лю. Відклавши зброю, усі ми пішли його слідом. Копали.

Озброєння наше було таке: провідники мали тільки пістолі, Дем'ян — ППС і пістоль, Пімста — ППШ, Дух — російська півавтоматична десятизарядка, Медвідь і Хрущ мали німецькі кріси.

Першого дня стійку тримав і пік бараболю провідник, а ми почали будову не криївки, в цьому слова значенні, але землянки, в яких могло б поміститися до 15-ти осіб. Будова тривала кілька тижнів. Будівельний матеріял, як дошки, двері й інше дерево, ми діставали з місцевого тартаку, а дещо інше від селян. Це все вивозили кіньми на поляну, що на самому версі Хрищатої, а звідси переносили на плечах до місця будови.

Викінчена будова всередині мала вигляд простокутної кімнати, з вбудованими під стінами нарами до спання, дерев'яною підлогою та невеликим столиком під віконцем стіни, від південної сторони. Назовні, від півночі, майже ціла стіна була в землі, від півдня — низько вбудоване мале віконце, а побіч входові двері. Зверху землянка була прикрита землею так, що коли дивитися згори то й не можна було легко її помітити.

Під сам кінець будови мене стрінула не дуже приємна при-

года. Від харчів, правдоподібно від рибної консерви, я дістав сильне затруєння шлунка. З дошкульним болем голови й високою температурою пролежав кілька днів, а відтак провідники прислали до мене лікаря, який дав мені якісь напитки, по споживанні яких мені поволі ставало легше. По кількох днях я почав почуватися багато краще, хоч все ще був ослаблений. Під час моєї хвороби піклувалася мною дівчина Текля з Суковатого.

Одного дня прийшов до мене Дем'ян і сказав, що мені потрібно ще кілька днів доброго відпочинку й відповідного відживлення. З тієї причини пропонував мені взяти кілька днів відпустки й піти до свого села, до батьків. Це було для мене великою й приємною несподіванкою, а найбільше радувало мене те, що при цій нагоді буду міг забрати зі своєї схованки пістоль "парабеллюм" і далековид, які я залишив дома, відходячи до УПА. Я не забрав їх тоді просто тому, що від звичайного стрільця, як я, були б забрали і віддали якомусь провідникові, або командирові.

Відступаючи від теми спогаду, дозволю собі додати, що тоді, коли я ще був дома, але був уже пов'язаний з УПА, я брав участь у нічних вишколах СКВ, які проводив к-р Грань. Кущовий Макаренко, до речі, перший на нашому терені, десь від когось довідався, що я маю пістоль. Він конечно хотів його від мене забрати; вже навіть приобіцяв для Яреми. Кілька разів обшукував мене, але пістоля при мені не знайшов ніколи. Після переходу фронту я сам конспіративно збирав різну зброю і магазинував її. Коли почала організуватися сотня к-ра Дідика, я передав сотні новий німецький скорострільний МГ-42, кілька крісів, багато ґранат і тисячі набоїв.

Вертаючи до теми спогаду, пригадую, що зі Суковатого я вийшов після полудня і вже біля півночі був у моєму селі. Дома я застав тільки маму і сестру Любомиру. Батька не було, бо він в хаті майже не бував, бо за ним ганяла польська міліція зі Щавного. Діялось це тому, що до війни батько був в селі головним українським діячем. Довгі роки був головою "Просвіти", організував і провадив театральні гуртки і т.п. Під час німецької окупації був секретарем волости у Щавному. Волосним війтом був тоді Охримович. Батько ховався перед пошуками польської міліції аж до часу т.зв. "Акції Вісла". Щойно по виселенні польська влада залишила його в спокою. Не застав я дома також старшого брата Андрія. Він також пішов в ряди УПА.

У рідному селі час мені проходив дуже скоро. Зустрів я колишніх друзів ще зі шкільної лавки — Петра Гойсана і Петра Цалинського. Вони щойно недавно повернулися з Німеччини. Ми договорилися, що як тільки вони рішать іти до УПА, то перше повинні зустрітись зі мною. Пізніше воно так і сталося.

По кількох днях я повернувся до Суковатого. Там я не застав моєї групи. Місцевий станичний повідомив, що моя група перенеслася до села Кам'янки. Він також подав мені місце її квартирування, — під самим лісом Хрищата.

У Кам'янках я віднайшов своїх без труду. Там застав усіх, окрім провідників. Згодом я довідався, що вони по зв'язку пішли через Чехо-Словаччину до Німеччини і, що по виконанні місії мають повернутися назад. Це було в останніх днях листопада або в перших днях грудня 1945 року. До часу їхнього повороту нашим завданням було тримати зв'язок між провідником Орланом та другом Крайним в селі Комарник на Словаччині. В додатку, ми були відповідальні за деякі речі й одну валізку грошей — червінців. Ці речі ми заховали в цій же хаті, для чого добудували додаткову стіну. Залишились також два коні — лисі каштани, з повним новим вирядом до верхової їзди. Ці коні були власністю провідників; на них вони прибули до нас з Галичини. До нашого вжитку був ще один сивий кінь, здобутий від польського війська. Він належав тереновому проводові 4-го району, стисліше — районовому референтові господарських справ — Вієві.

У дальшому ми вели підпільний триб життя, подібний до попереднього. Харчі для нас дальше доставляв Хмара. Зрештою, у нас великої потреби на харчі не було, бо, в більшості, ми перебували в терені, окрім одної особи, яка оставалась на зв'язковому пункті; звичайно, цю службу виконував Дем'ян. При кінці грудня 1945 року, Хрущ вибрався на лови в ліси Хрищатої. І, був щасливий. Вполював гарного оленя і, волікши снігами, притаскав до нашої квартири. Був це передсвяточний час Різдва Христового.

На святкування Різдвяних Свят, окрім Дем'яна, ми розійшлися по селах. Ми з Пімстою на конях поїхали до мого села Полонна, а Медвідь і Хрущ пішли святкувати до їхнього рідного села Жерниця Вижня.

Різдвяні Свята пройшли нам щасливо і 10-го січня 1946 року ми всі повернули. На нас вже чекала пошта для Орлана, яку з Чехо-Словаччини принесли кур'єри групи Чумака. У склад цієї групи, крім Чумака, входили Ворон і Довбуш. Вони відповідали за

зв'язок від села Дарів в Польщі, до села Комарник в Чехо-Словаччині. Для переходу кордону їм додатково давали один рій бойового відділу УПА, переважно з сотні Дідика.

З поштою для Орлана, за намовою Медведя і Хруща, я пішов з ними на зв'язковий пункт над Сяном. По виконанні завдання, в поворотній дорозі, ми заквартирували в селі Жерниця Вижня, де й рішили відсвяткувати свято Богоявлення.

Рано в день Йорданського свята, далеко на заході від Жерниці Вижньої, почулася густа стрілянина з кулеметів та іншої зброї. Як пізніше виявилось, це сотня Біра в селі Хоцень розгромила групу польського війська, яка прийшла з Балигороду тероризувати в це свято українське населення.

У третій декаді січня харчовий Хмара, доставивши нам харчі, розказував, що в його терені перебуває закордонний журналіст, який збирає інформації про боротьбу УПА, на підтвердження матеріялу він хотів би мати фотографію якоїсь нашої групи. Запропонував отже, щоб такий знімок зняти з нашої групи, а він з одним стрільцем також буде на цій світлині. Кілька днів пізніше прийшов він зі своїм стрільцем і з незнаним нам чоловіком, який мав фотографічний апарат. До фотографування наша сімка вишикувалась на конях; чотирьох коней ми позичили від селян. Перший зліва (з вусом) був Хмара, я сидів на сивому коні, з сибірською шапкою на голові, а дальше — інші.

В останніх днях січня ми знову розійшлися. Медвідь і Хрущ пішли на зв'язковий пункт над Сяном, я взяв сивого коня й поїхав до Полонної, Дем'ян і Пімста залишилися в Кам'янках.

Під час кількох днів мого перебування в Полонній, я мав змогу зустрітися з Цоком. Він почав мені докоряти за те, що я не вертаю до його групи. У відповідь я йому сказав, що це від мене не залежить, але не міг давати ближчих пояснень, бо нам було це строго заборонено, так, що ні теренова сітка ОУН, ні бойові частини УПА не знали про нашу діяльність, тільки в загальному нас називали "спецами".

На початку лютого вступив я до сотні Хріна, яка в той час квартирувала між селами Туринське і Кальниця. Там я заміняв свою десятизарядку на ППС; до Кам'янок я повернув, маючи ППС, пістоль, далековид і польову військову торбу.

Повернули також Медвідь і Хрущ. Вони принесли пакети, які треба було доставити до зв'язкового пункту в Комарнику в Чехо-Словаччині. Для цього нав'язано зв'язок з групою Чумака і

спільно назначено реченець та місце зустрічі в долішньому кінці села Вислік Великий. На це завдання вибралось нас двох — Дем'ян і я. Десь у другій половині лютого осідлали ми наших каштанів і перед заходом сонця виїхали з села Кам'янки. Дорога була досить важка і наші коні мусіли бродити по глибоких снігах. В деяких місцях ми мусіли злізати з коней і провадити їх через глибокі снігові кучугури. Погода була гарна, небо чисте, але сильний мороз гострив свої зуби. Туринське, річку Ославу, яка була покрита грубою кригою, та залізничний шлях ми переїхали щасливо та ще перед північчю дібралися до Явірника, де й рішили затриматися до наступного дня.

На другий день, пізно по полудні ми опустили Явірник і ввечорі були вже в долішньому кінці Вислока Великого, де селяни заопікувались нашими кіньми, а ми подались до визначеної хати, де мав на нас чекати Чумак зі своїми зв'язковими. Тут нас стрінула несподіванка. З Чумаком, Вороном і Довбушем було троє дівчат з Полонної, а це: Марійка Збаликова, Марійка Когутова й Анна Крякова. По короткій розмові виявилось, що Довбуш намовив їх і приобіцяв перепровадити на Чехо-Словаччину, де він має зв'язок і допоможе їм там залишитись...

Ця подія з Довбушем і дівчатами не тільки нас заскочила, але й дуже схвилювала. Нерозважний Довбуш, правдоподібно, взагалі не здавав собі справи з унікальної важливости зв'язку, який служив для вдержування контактів між головнокомандувачем УПА, генералом Тарасом Чкпринкою в Україні і провідником ОУН, Степаном Бандерою в Німеччині. При цьому цей зв'язок був найбільш засекреченою таємницею.

Мені особисто також було дуже неприємно, бо дівчата, про яких мова, всі мене знали ще зі шкільної лавки.

Ще таки цього вечора ми передали пошту Чумакові й договорились, що будемо чекати на їхній поворот в Дарові. Після нашої розмови Чумак відійшов зі своєю групою, взявши для охорони рій з найближчої сотні УПА.

Розчаровані таким ходом подій, дівчата наступного дня під вечір відійшли назад до свого села Полонна, а ми поїхали кіньми в напрямі Дарова.

Вже пізно ввечорі під'їжджаємо до села, а коли ми пристанули в сусідстві перших крайніх хат, коні почали насторожуватись, почувши когось.

І, нагло вечірню тишу прошив різкий голос: Стій! Хто йде?

— Свої — відповіли ми.

— Кличка? — "Маківка"-"Лисоня".

— Перехід вільний!

В'їхавши в село, ми довідалися, що цієї ночі заквартирувало там кілька відділів УПА. Від стійкових ми довідалися про квартиру штабу, куди й подалися. Нам треба було дещо розвідати про ситуацію в терені, бо тамте село до цього часу було нам радше незнане.

Перед хатою, в якій розташувався штаб, нас знову задержав стійковий. На наші пояснення — хто ми такі і з ким хочемо бачитись, стійковий подався до хати, звідки повернувся по короткому часі й сказав, що можемо зайти до середини. Ми скоро позіскакували з коней, прив'язали їх до паркану й зайшли до хати.

По віддані почестей і зголошенні сотенному Хрінові, в якій справі ми прийшли, — всі інші могли з нами знайомитись. Окрім Хріна, там були: сотенний Мирон, сотенний Дідик і референт СБ тамтого району, — Максим. На столі була розложена мапа, на скраю якої горіла нафтова лямпа. Всі старшини стояли довкола столу. З цього не важко було догадатись, що вони обмірковують якусь важливу справу. Після кількох питань і відповідей, ми дещо розвідали про ситуацію в терені й про рух польських військ.

По якомусь часі Хрін перервав розмову і почав говорити:

— Друзі командири! Проминуло кілька тижнів від дня, який для нас і цілого Українського Народу має велике історичне значення. Був це день 22-го січня 1918-го року, коли то в столиці України — Києві, Центральна Рада Четвертим Універсалом проголосила вільну, від нікого незалежну Українську Державу.

Ми, українські повстанці, не проливали і не проливаємо крови за брунатного Гітлера, як про це гуде ворожа пропаґанда. Ми приносимо великі жертви за цю саму ідею, яку розпочали наші прадіди, діди і батьки, а деякі з них знаходяться і тут, між нами. Гляньте на сидячого тут сотенного командира Дідика. Він же колишній сотник Українських Січових Стрільців. Не зважаючи на свій похилий вік, він узяв зброю в руки і веде в бої повстанську сотню, що складається в більшості з місцевих лемків, які для нього можуть бути дітьми, а то й внуками.

Друзі командири! Тут недалеко, в Яселку, коло Дуклі, знаходиться сильна випадова база польського війська, яке безпощадно тероризує наші довколишні села. Ми не можемо спокійно приглядатися знущанням над нашими безборонними людьми.

Тому, в нашому пляні на завтра, є розгромити і знищити базу польського війська в Яселку. Остаточний плян в деталях буде узгіднений з вами пізніше.

Після виступу Хріна, слово забрав Дідик, який вже по кількох словах розчулився, а з очей покотилась сльоза. В цей час усі присутні встали, віддали старому сотникові почесть і заспівали — "Гей у лузі червона калина...". По тому наступила короткотривала тиша, яку перервав місцевий станичний, який саме увійшов до хати.

Після полагодження ним справ, за якими прийшов, на наше питання про можливість здибання вільної хати в селі, станичний інформував, що всі хати в селі зайняті нашим військом. Є ще одна вільна хата на скраю, подальше від села, до якої може нас запровадити. Ми погодились і, не гаючи часу, подались туди разом з ним.

Стукнувши у двері, станичний розбудив господаря, який нашвидку одягнувся і заопікувався нашими кіньми. Господиня також збудилася, а коли ми ввійшли в хату, негайно запитала чи ми голодні. Ми були такі втомлені, що рішили нічого вже не їсти, але чимшвидше пішли спати. Подякувавши гарно господині за гостинність, казали їй також іти відпочивати.

Упоравшись з кіньми, господар приніс до хати соломи, яку ми скоро розстелили на підлозі, поклались до спання й скоро поснули.

Не пригадуються мені тепер сни тамтої ночі, але з огляду на те, що в селі на той час знаходилося кілька відділів УПА, ми почували себе безпечно, отже поснули неначе в себе дома. І, можливо, спали б до пізнього дня, коли б доля не рішила інакше.

Раннім ранком господиня вийшла з хати по воду. Йдучи до криниці, вона помітила на горі понад селом якесь військо. Перелякана, скоренько вбігла до хати і почала нас алярмово будити, при чому говорила: Хлопці! Скоренько вставайте, бо там горою над селом іде якесь військо.

Ми скоренько одягнулись, а за той час господар приготовив наші коні; ми були готові від'їхати!

Вийшовши на подвір'я, далековидом почали ми обсервувати загадкову групу, яка нараховувала біля п'ятнадцяти осіб, з одним кулеметом; прямувала до лісу над горішнім кінцем села.

Після короткого обсервування ми були впевнені, що це йде якась наша боївка, бо вороже військо ніколи не йшло в терен у

такій малій кількості. Без ніякого підозріння ми повернули до хати, наказали господареві розсідлати коней, а самі почали готовитись до сніданку.

Коли ми засіли за стіл, до кімнати алярмово вбіг переляканий господар, кажучи: — Хлопці! В селі повно війська. Дивіться — вони заходять групами до кожної хати!

Вживаючи далековиди, крізь вікно ми почали дивитись на село. І, дійсно — побачили багато війська, але тому, що вчора ми довідалися про заплянову акцію наших відділів на польську базу в Яселку, нам здавалось, що це наші.

Наші відділи повертають з акції і розходяться по хатах на відпочинок — пояснювали ми господарям, стараючись заспокоїти їх.

Господиня подала сніданок на стіл і попросила нас їсти.

Дем'ян засів за столом, а мене щось закортіло вийти з хати на подвір'я.

Опинившись надворі, я нічого іншого не завважив окрім наших повстанців, які групами розходилися по хатах на відпочинок. Та, коли я перейшов подвір'я і подивився на поле поза хатою, моє тіло неначе прошив електричний струм. Я побачив, що ввесь терен з цієї сторони є обсаджений військом. Ворожа розстрільна розтягнулася лінією попід горою від горішнього до долішнього кінця села, а від нашої хати не була дальше за 100-200 метрів.

Не думаючи довго, вбіг я до хати і в поспіху розказав Дем'янові про ситуацію. Відрухово вдягнув свій плащ і зброю, а Дем'ян також пішов моїм слідом.

Тільки, що вспів защіпнути пояс, зловити автомат і відбезпечити, як до хати відчинилися двері, а в них стояв польський жовнір, який польською мовою заговорив: — Добрий день панове!

Ми також відповіли по-польськи: — Добрий день!

— Чи панове з другого батальйону?

— Так! — відповіли ми.

По тих словах польський жовнір перевісив через плече свою російську рушницю і нічого не підозріваючи, підійшов до нас ближче і почав нам приглядатися. Тут йому щось стало незрозумілим, бо побачив у нас пістолі.

— О!... Ви панове маєте також і пістолі!

Ми йому на це нічого не відповіли, але, щоб змінити тему, запитали, що нового в селі? Він з великою охотою відповів: в селі спокійно. Бандерівців нема і можемо сміло грабувати!

Під час цієї розмови він не завважив, що знаходиться посередині між нами, і що ми з ним опинилися вже в сінях хати. Двері на подвір'я були відкриті і ми побачили, що до нашої хати підходить група польських жовнірів.

Наше положення стало безвихідним, але мимо всієї комплікації, ми зайняли становища по обох боках входу, а польського жовніра поставили по середині дверей в той спосіб, щоб група, яка зближається до хати, могла його добре побачити.

Група, яка підходила до хати, його помітила і спокійно ввійшла на подвір'я, огороджене парканом.

Ми стояли нерухомо з готовими автоматами, але ще їх тримали цівками вниз.

Коли група польських жовнірів зблизилася на кілька кроків до входових дверей, з невідомих і невияснених причин Дем'ян відрухово потягнув за спуск і вистрілив один набій в землю.

Польський жовнір, що стояв посередині входу, вискочив надвір і сховався за стіною. Я негайно відкрив вогонь по групі, що підійшла до дверей, а вслід за мною, зробив це саме Дем'ян.

Наш вогонь був страшний і разючий; впав на противника несподівано, наче грім з ясного неба. На подвір'ї зчинився страшний крик і стогін. Польські жовніри почали тікати у великій паніці на ліву сторону хати, до невеликих берегів річки, що текла коло самої хати.

У цьому самому моменті вибігли з хати і ми обидва. Перебігши подвір'я до паркану, перескочили його і перебігли невелику віддаль через луку покриту снігом, добившися до досить глибоких берегів річки, що плила з горішнього кінця села.

Польські жовніри, які вицофалися у великій паніці, правдоподібно нас не завважили. А ці, що були в лісі й лежали в розстрільній лінії поза хатою, можливо нас і бачили, але, правдоподібно, прийняли нас за своїх, бо за нами не було не тільки погоні, але не було навіть одного пострілу.

Коли ми опинилися в берегах річки, в першу чергу замінили магазинки з набоями в автоматах, бо кожен з нас вистріляв по 36 набоїв. Після цього скорим ходом замерзлою річкою ми пішли вгору. По недовгому часі нашого скорого маршу ми дісталися до горішньої частини села, але тут корито річки закінчилось і починалася відкрита сільська дорога. Там поміж хатами і на дорозі було повно польського війська. Скриваючись від ворожого ока, ми на якийсь час задержалися і почали роздумувати, що дальше

робити?

В цьому часі на кінці села почулася густа стрілянина. Заалярмоване польське військо почало виходити з хат і дорогою подалося у напрямі стрілянини.

Ми вирішили скористати з цього замішання і йти дальше, бо за нами могла бути погоня, якщо поляки зорієнтуються, що нас у хаті немає.

Ми рішилися на дуже небезпечний крок, а саме, що будемо йти помалу дорогою поміж польськими жовнірами, які поспішали в долину села. Іти будемо не серединою, але по обох боках дороги так, щоб польські жовніри мали вільну дорогу. Наколи хотіли б нас задержати, нам не залишився б інший вихід, як боронитись до загину.

І так, з готовими до стрілу автоматами, рушили ми в дорогу, як заплянували!

Вийшовши на дорогу, ми змішалися з польськими жовнірами, що у великому поспіху маршували в напрямі стрілянини, яка не вгавала. При цьому лунали дуже крикливі вигуки команди, накликування та прокльони, а на нас ніхто не звертав ніякої уваги. Нас, видко, рятувало це, що ми обидва були в плащах кольору польських жовнірів. У мене на голові була сибірська шапка з тризубом, а Дем'ян мав польову німецьку шапку, також з тризубом. На ногах ми мали чорні офіцерські чоботи, при чому в мене були мої власні.

У мене був автомат ППС з трьома магазинками з набоями, по 36 штук кожний, і один порожній, одна зачепна ґраната і пістоль "парабеллюм"; у Дем'яна — автомат ППС, три магазинки з набоями і один порожній, одна зачепна ґраната і пістоль дев'ятка, мадярської продукції.

Поміж польським військом ми вийшли до останніх хат горішнього кінця села, де вже не було польських вояків.

Ми вирішили не вступати до жодної хати, але станувши за вуглом однієї хати, обсервували що діється навколо села. Перше, на що ми звернули увагу, це була хата, з якої ми вицофались. Польське військо обступило цю хату й тримало під обстрілом, але підходити до хати поляки не мали відваги.

За селом видно було розстягнену ворожу розстрільну, що оточувала село, за виїмком лівої сторони, де проривалась на досить велику віддаль від лісу. Нам можна було рішитися на прорив з оточення тамтуди, але ми знали, що десь там на скраю лісу си-

дить ворожа застава з кулеметом, що прямувала туди зі самого ранку. Поляки пляново перервали там розстрільну, залишаючи вільний простір на випадок вицофування у цьому напрямі повстанців зі села, які попали б під вогонь скритого кулемета.

З правої сторони, на чистому полі, на горі розстрільна також перервалась на доста велику віддаль, але посередині цієї перерви ворог зайняв становище з кулеметом і обслугою чотирьох жовнірів.

Не маючи вже іншого виходу, ми рішились на прорив саме там. Дуже помалу, пристаючи і розглядаючись довкола, ми стали підходити щораз то ближче ворожого становища... Віддаль щораз то зменшується, вже тільки сто метрів, вже... п'ятдесят, вже виразно бачимо обличчя польських жовнірів і вони бачать нас, але чомусь сидять спокійно, мов заворожені. Це нам дало відваги підійти ще ближче їхніх становищ, а опинившись у віддалі біля двадцяти метрів, розходимось на боки, щоб вороже становище мати в середині. В такий спосіб, наколи б настала потреба, вигідніше було б зліквідувати ворожу залогу.

...Ми вже близько — польські вояки дивляться на нас, а ми на них. Вже ми зрівнялись, вже минаємо їх, ще кілька кроків... а там корчі... І, так, щасливо ми скрились у лісі...

По сьогоднішній день я не можу розв'язати цієї загадкової події. Назвати це чудом, щастям, чи керуванням вищою силою? Думаю, що доцільним буде залишити осуд названої події нашим читачам.

Знайшовшись трохи глибше в лісі, нам самим важко було повірити в те, що ми в живих і що й не було потреби віддавати хоча б одного пострілу. Але на роздумування часу не було, треба було йти снігами дальше.

Вийшовши на дорогу за селом, нам легше було маршувати, бо дорога була втоптана великою групою польського війська, яка переходила з Токарні до Дарова.

Дальше ми подались через гору Буковиця до Прибишова. Прибули там уже по полудні. Звідтам, один з господарів, на наше прохання, саньми запряженими парою коней, завіз нас на горішній кінець Вислока Великого. Там ми взяли інші сани і ще завидна прибули в долішній кінець цього села, звідки подібним засобом транспорту подались у дальшу дорогу і вже ввечорі були в Дарові, в хаті, з якої ми мусіли вицофатись перед польським військом. По дорозі, від візників ми довідалися, що польське військо день перед

тим влаштувало велику облаву на табір сотні Дідика, який знаходився над селом Прибишів. Сотні на той час в таборі не було, а т.зв. господарська залога, що складалась з кільканадцяти осіб, прорвалась з ворожого оточення. Табір польське військо знищило й відійшло в сторону Буківська. Були там два батальйони 34-го полку піхоти, які в поворотній дорозі заквартирували в селі Токарня. Звідси наступного дня ці два батальйони, з підмогою маневрової групи з Яселка, повели наступ на Дарів.

Коли ми прибули до знаної нам хати в Дарові, господарі не вірили своїм очам, що це ми — живі й здорові? Вони розказали нам, що після першої стрілянини, на короткий час усе затихло. Польські вояки обступили хату й почали стріляти, при чому закликали, щоб упісти не стріляли, але здалися живцем.

По якомусь часі жовніри з великим криком вдерлися до хати, де на підлозі застали господаря і господиню, яка була легенько ранена в праву руку. Вони обидвоє врятували своє життя завдяки тому, що полягали на підлогу.

Переконавшись, що в хаті немає бандерівців, поляки почали допитувати господарів про те, хто стріляв, а в хаті перевернули все "догори ногами". Господарі нічого не скривали, бо й не могли. В хаті на столі поляки знайшли наші далековиди і польові торби, в яких, окрім військових карт, кожний з нас мав приладдя до голення, до чищення чобіт, по пляшчині колонської води і т.п. Знову ж у стайні стояли два гарні осідлані каштани.

На кінець у хаті зібралися старшини польського війська. Командир цілої групи розложив на столі здобуті наші речі, а до сіней казав привести наших коней. Ось — почав він, — нам кажуть, що бандерівці це люди зі села, які вдень працюють на своїх господарствах, а вночі збираються і йдуть на акції. З цього, що ми тут бачимо перед нами, видно, що маємо до діла не з хлопцями зі села, але з добре озброєною і вишколеною армією, з якою нам прийдеться ще довго воювати. Дивіться на ці речі, що лежать на столі! Це свідчить, що вони мають кращий досвід як ми!

Над господарями поляки взагалі на знущалися і цим разом не спалили ні однієї хати в селі, як також і хати, з якої ми вицофались, а яка була подіравлена кулеметними кулями. Польське військо спокійно залишило село, забравши зі собою кількох ранених.

Згодом ми вступили до хати станичного довідатися, чому наші відділи відійшли вночі, а з ними і боївка СБ Максима, який, в разі потреби, мав нас повідомити?

Станичний інформував нас, що вночі наша розвідка донесла, що поляки знищили табір сотні Дідика і заквартирували в селах — Воля Петрова й Токарня. Наші відділи не пішли в наступ на Яселко, але вицофались до села Пулави, а з ними й Максим, який про нас, правдоподібно, забув.

Перед відходом з Дарова, у станичного ми залишили записку для групи Чумака, яка ще не повернула з Чехо-Словаччини. Цим разом Чумак мав зголоситися до нас у Кам'янках.

По двох днях прийшла група Чумака з поштою, яку треба було доставити до зв'язкового пункту над Сяном. Ще цього дня туди відійшли Медвідь і Хрущ. Група Чумака затрималася в сусідній хаті. Нам сказали, що в Крайного на Словаччині вони офіційно довідалися, що щось недоброго сталося на зв'язку в Празі, але він не мав про це докладних інформацій. Як звичайно, в партизанці на такі новини не дуже звертали увагу, бо вони були на денному порядку, то ж і ми не прийняли цієї вістки серйозно.

Кілька днів пізніше група Чумака відійшла до села Лукове, в якому Чумак майже стало перебував, а Дем'ян, Пімста і я затримались на довший час в Кам'янках.

Кінчалася зима. Почалися тепліші березневі дні 1946 року. Час від часу проходили ще снігові, які грубими платками мокрого снігу вкривали землю. На високих горах і дебрях сніг тримався останками своїх зимових сил. Приходила весна. Вона почала добиратися до річок, де ломила криги грубого льоду, тож і води Ослави, як щороку, почали виходити зі своїх берегів.

На теренах Лемківщини весна розмальовувала карту нової історії, що несла надії на успіхи визвольної боротьби з одної сторони, а з другої — невдачі.

Відділи УПА посилили свої акції проти польських військових баз, які тероризували наші села й змушували наших людей виїжджати в Радянську Україну.

20-го березня 1946 р., розгромлено польську базу ВОП в Яселку, а також зліквідовано бази в Команчі, Радошицях, Волі Миговій, в Лупкові та інші. Та, правдоподібно, найбільшим успіхом УПА і великою невдачею для польського війська було розгромлення в селах Височани-Кожушне 3-го батальйону 34-го полку піхоти, під командою капітана Козири, що сталося 26-го березня. Цей батальйон мав на своїй совісті багато невинних жертв українського населення. Найогиднішим зі злочинів цього ж батальйону було вимордування, під командою радянського пол-

ковника Плюто, цілого села Завадка Морохівська та частинно села Карликів.

Командир Хрін досить довго слідив за рухами груп цього ж полку, щоб відплатити за звірське мордування наших невинних селян.

Ще день перед 26-им березня, к-р Хрін стягнув свої сили до села Куляшне, де й долучився зі своєю сотнею к-р Мирон.

По півночі сотні УПА залишили село Куляшне, зайнявши становища довкола сіл Височани-Кожушне. Хрін розставив свої сили в такий спосіб: одна чота замкнула відворот до села Мокре, друга зайняла становища на захід від сіл Височани-Кожушне. Третя замикала вихід в сторону села Щавне. Головні сили мали наступати від Куляшного.

Про цей бій описують деякі учасники УПА, але тут ми собі дозволимо подати факти, описані учасником цього бою, старшиною польського війська.

У книжці, яку видало польське Міністерство Оборони в 1971-му році, п.з. "Горять гори", Ришард Савіцкі м.ін. пише:

"Капітан Козира отримав від командувача полком завдання стати на чолі випадової групи батальйону і податись в терен Команча і Лупків, на віддалі около 50 км від Сянока. Вирушив він дуже рано 26-го березня 1946 р., визначеною трасою через Загір'я, Пораж, Морохів і Мокре. Терени в околиці Команча-Лупків були цілковито опановані бандерівцями. Завданням батальйону було забезпечити поворот польського війська на бази в с. Воля Мигова, Радошиці й Яселко.

Сподіючись зустрічі з групами бандерівців, командир батальйону сильно забезпечив себе спереду, ззаду і з боків.

Весь час маршу, аж до села Височани, — згадує поручник Ігнаци Ягура, — старший адьютант 3-го батальйону, який тоді командував групою 50-ти жовнірів з компанії підпоручника Трембовського, як переднє забезпечення, вони не зауважили нічого, що могло б вказувати на присутність озброєних відділів УПА.

Височани лежали на малому горбку, що стрімко обривався від сторони сходу.

Під берегом скали вела дорога, а зараз коло неї плила ріка Ослава. Тою власне дорогою маршувала основна група батальйону. Щоб перевірити село Височани, частину переднього забезпечення я попровадив гіркою і дав жовнірам наказ перевірити хати. У південній частині села знаходився невеликий цвинтар, огоро-

джений камінням. При цьому огородженні я затримався з кількома жовнірами, чекаючи на тих, що перевіряли хати.

По збірці цілої групи, ми дальше продовжували свій забезпеченевий марш в напрямі села Кожушне. На певному відтинку дороги знаходяться якби ворота. З правої сторони камінна скала, а з лівої — залізниця і ріка Ослава. Власне в цьому місці, зі східньої сторони, стисліше — із-за ріки, ми отримали вогонь з машинової зброї.

Жовніри залягли й почали обсервувати терен. По хвилині затарахкотів кулемет спереду і то з близької віддалі. Один із жовнірів з гранатомета вистрілив кілька стрілен в тамтому напрямі. В тому часі відізвалися інші скорострільні. Треба було негайно шукати відповідного місця, щоб зайняти становища.

Тому, що подібні напади відбувалися дуже часто під час боїв з бандами УПА, я був спокійний. В найближчій околиці не було вигідних місць до зайняття становищ, тим часом вогонь ставав щораз сильнішим, — видаю наказ перейти до найближчих хат у Кожушному і зайняти становища.

Тоді, коли переднє забезпечення, з поручником Яґурою, перейшло на лівий берег потічка, залягло вздовж польової дороги і відкрило вогонь, головні сили батальйону, з групою вопістів і майором Фроловим, осягнули північнозахідній край села. Тоді й почалось.

Батальйон замкнений в котловині, був оточений з усіх сторін. Бандерівці, впевнені своєї перемоги, вийшли зі своїх становищ і пішли до штурму. Було їх — як згідно оцінив майор Фролов і капітан Козира — понад тисяча. При такій великій перевазі вони могли собі дозволити на зміну тактики з укриття й засідок.

В цій ситуації капітан Козира прийняв слушне рішення, займаючи окружну оборону на горбку, що на захід від села Кожушне.

Бандерівці атакували зі всіх сторін, намагаючись вдертися в оборонне угруповання поляків. Недалеко в селі почали горіти хати. Огонь з машинової зброї не вгавав ані на хвилину. Батальйон з групою вопістів відбивав атакуючих. Схил горбка покрився тілами побитих бандерівців. На жаль, не маючи достатніх сил, 3-ій батальйон не міг собі дозволити на ніякий маневр. Він міг тільки захищатися. Бій тривав майже до вечора.

Коли розшалілася сніговія, великі платки снігу закривали видність, командир прийняв слушне рішення — прорватися з ото-

чення. Не було можливости зібрати цілий батальйон. Були перервані всі зв'язки. В цій ситуації окремі групи проривалися окремо (читай — втікали) в різних напрямках. Капітан Козира і майор Фролов зуміли зібрати довкола себе біля п'ятдесят жовнірів. Як стемніло, він дав наказ вирушити в напрямі Команча, Радошиці, Лупків.

До Команчі ми дісталися біля години 23-ої. Тут ми затрималися. Коло нас їхало вантажне авто, з якого на нас посипались постріли і був ранений один наш офіцер.

У Радошицях, де знаходився ґарнізон, ми не застали нікого. Місцеві люди сказали нам, що всі відійшли до Лупкова. Натомість у селі заквартирувало біля сотні бандерівців. З огляду на велике змучення жовнірів і наші слабі сили, ми не могли починати бою.

Залишивши Радошиці, ми пішли дальше в напрямі Лупкова. Коли ми дійшли на віддаль около двох кілометрів від села, ми побачили в полум'ях станицю нашого ВОП.

Я вислав розвідку до села, яка повернула з новинами, що вказували на це, що всі наші військові сили перейшли на чехословацьку сторону. В таких обставинах наш поворот до Сянока був неможливий. Разом з військом я переступив польсько-чеську границю і по кількох тижнях, через Дуклю, ми повернули до Сянока.

Прорватися з бандерівського перстеня вдалося біля сотні жовнірам. У цій групі було біля 50 жовнірів, що втекли з капітаном Козирою і майором Фроловим та 32 з поручником Яґурою. Решта полягла в бою, або пішла до неволі, в цьому трьох офіцерів і віз з радіостанцією.

Бій під Кожушним споминаю ще й досі, як один кошмар. Таких великих втрат на протязі одного дня не поніс 34-ий полк піхоти навіть під час форсування Ниси Лужицької і ламання оборони німців на західньому березі ріки".

* * *

Оце один опис бою, поданий учасником-поляком, де він м.ін. говорить, що "Схил горбка покрився тілами побитих бандерівців". А ось, що подає звіт УПА про вислід цього бою (поминаємо детальний опис):

"Бій відділів Х. і М. в Височанах, Кожушнім, Щавнім і

Мокрім, пов. Сянік 26 березня 1946 р. від год. 12:30 до 16:30.

... Вислід бою: вбито 32 ворогів, ранено понад 40, взято в полон 37 ворожих вояків і двох старшин. Командант групи-більшовик, повісився на портупеї в пивниці, ще заки попав в руки повстанців. Здобуто: 6 кулеметів, 1 чот. ґранатомет і 42 набої, 25 крісів, 12 ППШ, 7 ППС, 1 пістоль, 1 радіостанцію, 1 коня, 2 сідла. У нас, мимо запеклого бою, не було жодних втрат. — Бій проводився в тяжких атмосферичних умовинах: густа мряка і сніг з дощем".

Кілька днів після описаного бою, я побував в селі Куляшне, в якому люди дуже раділи перемогою нашого війська. Плакали й молилися. Побував я також в селі Лукове. Повертаючи до Кам'янок, я переходив через Середнє Велике й Кальницю. В цьому останньому селі я бачив понад п'ятдесят полонених польських жовнірів. Це було біля церкви.

Між селами Кальниця і Туринське на хуторах було кілька хат. У цих хатах районовий референт СБ Гуцул з іншими старшинами провадив слідство серед полонених. Я був цікавий як це все виглядає, отже зайшов до одної з тих хат. Будучи в хаті не довше години, я не вірив сам собі. Польські жовніри страшно "сипали" один одного. Наприклад, один одного звинувачували у злочинах. Можна було почути таке: Ти замордував малу дитину!.. А ти пробив багнетом жінку! Ти кинув до вогню матір з дитиною і т.п.

Від такої сцени я виніс дуже неприємне враження. Польські жовніри не виявили взаємного респекту і польського "богатерства". Так звинувачували один одного, що й соромно було слухати. Довше я не міг придивлятися такій сцені, то ж залишив цю хату і подався дальше до Кам'янок. До цього хочу додати, що я не бачив, щоб зі сторони УПА стосовано будь-яку фізичну силу, та й потреби взагалі не було.

У першій половині квітня 1946 року, прийшли Медвідь і Хрущ. Тим разом принесли тільки одну штафету від Орлана до Дем'яна.

Читаючи записку-штафету, Дем'ян став бліднути та почав виконувати якісь дивні рухи. Ми всі скоро догадалися, що сталося щось недобре.

По хвилині загальної мовчанки, Дем'ян присів і в задумі почав до нас говорити: Хлопці! Сталася велика трагедія, в якій ми понесли велику втрату в людях на найвищих становищах ОУН-УПА-УГВР. Немає уже в живих наших безпосередніх зверхників-

провідників. В грудні минулого року, вони попали в засідку на чесько-австрійському кордоні. Друг провідник застрілився, а командир покінчив з собою у празькій тюрмі. В особі командира ми втратили начальника Генерального Штабу УПА, генерала "Перебийноса", а в особі провідника — члена Проводу ОУН-УГВР, "Тараса".

Не можу сказати, яке враження викликала ця вістка на решті присутніх, але для мене був це великий психічний удар. Відійшов я від решти друзів дещо на бік, сів на камені й почав роздумувати, пригадуючи собі деталі спільного життя з нашими Провідниками. Я не міг погодитися з думкою, що вони обидва, займаючи найвищі пости в мережі українського підпілля, були заразом так просто безпосередніми, дружніми й рівними з нами. Наприклад: ми разом будували землянки на Хрищатій. В тій праці я взагалі не відчув ні не завважив жодної різниці між ними і мною. Кожен з нас однаково копав кайлом і лопатою. Не було різниці, коли ми були гуртом на обіді, чи вечері, усе і всюди ми всі були собі близькими. Я знав, що охороняємо якісь визначні постаті, але я не сподівався, що нам, звичайним хлопцям з Лемківщини, довірено особисту охорону начальника Генерального Штабу УПА, ген. Перебийноса і члена Проводу ОУН-УГВР, Тараса. І це не було тимчасове. Вони мали повернути з закордону і затриматися довше на Лемківщині. Свідчила про це збудована землянка в лісах Хрищатої. Мені невідомо, чи Дем'ян і Пімста знали хто фактично були наші провідники, але знаю, що Дем'ян докладно знав, з яким завданням вони йшли за кордон і яку місію мали виконати в Західній Німеччині.

* * *

По якомусь часі, коли ми всі по трохи "дійшли до себе", Дем'ян почав знову говорити про пляни нашої групи на майбутнє. Покищо, говорив він, ми залишаємося дальше на своєму пункті для вдержування зв'язку з "Закордоном". А сумною вісткою про смерть "провідників", з ніким не треба ділитися до часу, поки не буде офіційного оголошення від Головного Командування УПА і Проводу ОУН-УГВР!

Треба було негайно вирішити питання захованих в Кам'янках речей, особливо, що найважніше — повної валізи грошей-червінців. По короткій нараді рішено всі особисті речі перенести до землянки на Хрищатій, а валізу з грішми відіслати до Проводу

ОУН на Закерзонні, на руки Орлана.

По кількох днях, згідно з прийнятим рішенням, ми перенесли всі речі до землянки на Хрищатій, а валізу з грішми, Медвідь і Хрущ доставили на зв'язковий пункт, який знаходився над Сяном, в Ліському повіті.

Почалася правдива весна. Господарі вийшли в поле на весняні роботи. Не знали вони, що багатьом із них не доведеться збирати врожаю. Польська влада великими силами війська розпочала виселення наших безборонних селян в Радянську Україну. Військо оточувало села, примусово забирало людей і з доробком — хто, що міг забрати — гнало до залізничних станцій. Багато селян ховалося по лісах, де й зводилися тимчасові оселі. Населення не хотіло покидати своєї рідної прадідівської землі.

Відділи УПА, які в більшості складалися з місцевої молоді, почали оборонні протидії. Розгромлено майже всі залізничні станції, заміновано багато мостів, знищено багато телефонічних ліній і т.д. Окрім цього, відділи УПА розбивали польські військові конвої, що гнали людей до переселенчих пунктів. Звільнені виселенці знову повертали до своїх осель, якщо не були спалені, або переховувалися в лісах, куди військо не часто відважувалось заходити. В такий спосіб вдалося охоронити біля сорока відсотків нашого населення. В другій половині червня 1946 року, польська влада припинила акцію виселення.

Під час виселенчої акції першими жертвами впали села навколо Хрищатої. Місцевість нашої станиці, тобто село Кам'янки, цілковито виселено, а хати спалено. Залишилась цілою тільки дерев'яна церква. Така сама доля стрінула села Суковате, Кальницю, Середнє Велике, Душатин, Прелуки, Миків. У деяких з названих сіл залишилось по кілька родин.

Під час цих акцій ми в день перебували з людьми в лісах, а вночі йшли в села. Найчастіше ми перебували в Луковому, в якому також часто перебував Чумак. Це село було мішане — польсько-українське.

Часто бували ми також в Куляшному, де й відвідували хату солтиса Петра Дембіцького. Він був одним із тих, хто перший розпочав працю в напрямі освідомлення серед наших селян. До війни він був головою "Просвіти" в селі, а його найстарша донька, Анна, була станичною підпільної мережі УПА. В нього була дружина Анастазія і три доньки — Анна (про яку мова вище), Параня і наймолодша Катерина.

Під час виселення в Куляшному, з місцевих цивільних людей зорганізувалася збройна грабіжницька банда, яка під маркою УПА грабувала безборонних селян, від яких вимагала грошей та всілякого іншого майна. Селяни відразу зрозуміли, що це не наше військо (так по селах називали УПА). В селі була крамниця, власником якої був Василь Писарик. До цієї крамниці дуже часто навідувалися грабіжники і забирали, що їм тільки сподобалось. Про те все вперше ми довідалися від солтиса Дембіцького, бо інші селяни боялися про те й говорити. Навіть власник крамниці зразу не хотів нічого говорити, але переконавшись, що тамта група — це не бандерівці, почав розказувати про всі випадки.

Наша теренова сітка в цей час дуже рідко появлялася в цьому селі. Кущовий Макаренко зі своєю групою перебував в районі прикордонних зі Словаччиною сіл, знов Хрін не мав на те часу, отже ми вирішили зайнятися цією справою.

Ми умовились з власником крамниці, що він зволікатиме з відкриттям дверей, коли появляться злодії. Для забезпечення успіху нашої акції, у віддалі біля ста метрів, навколо крамниці ми розставили сільських хлопців підслуховувати, а самі зайняли становища напроти дверей хати. Через дві ночі ми чекали без успіху. Ніхто не появився. Вже думали зрезиґнувати, але все таки рішили підождати ще одну ніч.

Третьої ночі один із хлопців з підслуху прибіг до нас і зголосив, що з нижнього кінця села йде група кількох озброєних людей, яка прямує саме до крамниці.

Перевіривши зброю, ми залягли і чекали. По кількох хвилинах на подвір'я крамниці ввійшло кілька осіб і почало стукати до передніх дверей. Власник не відкривав. Ми були певні, що маємо злодіїв, але для перевірки один із нас закликав: — Стій! Хто йде — кличка!

Відповіді не було, натомість група почала втікати з подвір'я. Ми відкрили вогонь з трьох автоматів, і по хвилині все затихло. Ми обійшли подвір'я, перешукали город довкола хати і не знайшли ніякого сліду по групі. Зайшли ми в хату, але перелякáний власник сказав нам, що нікого не впізнав.

Ми спокійно відійшли, а наступного дня рано селяни знайшли тіло одного вбитого, який лежав около ста метрів від хати. Нам стало дуже прикро і неприємно, коли довідалися, що вбитим був стрілець "Сова" з куща Макаренка, який походив з Полонної. А сталась ця трагедія ось як: господарник куща "Кримський", з

кількома стрільцями, загостив до села для поладнання своїх справ. На превеликий жаль, ніхто із них не відповів на наш заклик. Якщо вже не кличка, то принайменше відповідь "свій" була б запобігла цьому, що сталося...

По описаній події учасники злодійської банди повтікали зі села до Загір'я, звідки з людьми виїхали в Україну. Мені не так давно вдалося встановити, хто були ці люди. Ось їх імена і прізвища: Олекса Хвастяк (ватажок), Юрко Урбан, Михайло Мищишин з Куляшного і Сташек Адамовський з Мокрого.

* * *

У квітні 1946 р., перед Великодніми Святами ми отримали не підписану записку, яка повідомляла, що один зв'язковий з групи Чумака хворіє на венеричну недугу. Ми негайно сконтактувалися в Луковому з Чумаком, який потвердив вістку. Хворим виявився "Довбуш", який походив з Волині. До УПА зголосився з Дивізії "Галичина".

Хоч Довбуш не дуже радо хотів піддатися лікарським оглядинам, вони все таки відбулися. Виявилось, що хвороба зайшла вже в останню стадію, що вказувало на невилічимість. При цьому Довбуш зумів "нагородити" цією хворобою одну дівчину в Явірнику (коло Команчі), яка, на щастя, врятувалася у шпиталі в Сяноці.

Нам треба було зробити рішення й негайно діяти. Теренові підпільні органи не змогли зайнятися тією справою, бо ми підлягали безпосередньо Орланові, отже весь тягар справи впав на наші плечі.

Кілька днів перед Великоднем ми домовилися з Чумаком, що він заплянує подорож своєї групи на зв'язок у Чехо-Словаччині, а перед тим зустрінеться з нами в горішньому кінці села Вислік Великий.

Туди вибралось нас трьох: Дем'ян, Пімста і я (Дух). У Великий Четвер в Бескидах, в околиці Вислока Великого, ми зустріли кущового Макаренка, який готовився святкувати Великдень у лісі над цим селом.

Рано, у Великодню П'ятницю, ми стрінулись з Чумаком у Вислоці Великому. З ним були також Ворон і Довбуш. По короткій гутірці ми сказали, що маємо важливу справу до полагодження в кущі Макаренка, який квартирує в лісі над селом і готовиться до

святкувань Великодня. Довбуш погодився піти разом з нами. По поладнанні справи, ми всі мали вернутися назад.

До куща Макаренка ми всі не дійшли. Кущовому віддали кріс і пістоль дев'ятку, що належали Довбушеві. Люди Макаренка поховали його тіло на цвинтарі у Вислоці Великому.

Згаданий епізод не належав до приємних, але й життя людини не складається лише з приємних речей — деколи треба пережити різні події.

Цього самого дня перед полуднем ми залишили кущ Макаренка і через села Явірник, Репедь і Щавне, яке було цілковито спалене, пізно по полудні дісталися до кількох уцілілих хат, що знаходились подальше від села Кальниця.

Заночувавши там, наступного дня ми вирушили в дальшу дорогу, а ввечорі зайшли до села Жерниця Вижня, де стрінули друзів — Медведя і Хруща. Там ми й провели Великодні Свята. Ранком ми були в церкві, а згодом, згідно з наміченим пляном, святкували по хатах. Перші два дні свят пройшли весело й щасливо, але вже третього дня, коли ми виходили вночі з хати, до якої звали "до Жидика", із-за вугла на нас посипався вогонь з автоматичної зброї. Ми зайняли становища з другої сторони хати, але стрілянина, як нагло сколихнула нічну тишу, так нагло замовкла. Ми обійшли довкола хату і перешукали городи, але нічого не знайшли. Другого дня рано знайшли тільки порожні гільзи автоматичної зброї російського виробу.

Жерницю Вижню ми залишили при кінці тижня, подавшись на Хрищату. Тому, що всі села довкола Хрищатої нагадували пустелю, бо тільки де-не-де залишилася якась хата, треба було думати про те, щоб в разі якоїсь небезпеки, мати хоч малий запас харчів у землянці. Із названих вище причин, ми вибрались по харчі на польське село Тарнава. Там зайшли до солтиса, який, на нашу вимогу, вказав нам хату, з якої можна забрати свиню, та дав нам також підводу, якою ми неживу вже свиню завезли до пустого села Кам'янки. Там наказали візникові на нас чекати, а самі завезли товар у глибину Хрищатої. Повернувши назад, ми віддали візникові коні й підводу та наказали мовчати, і так він собі поїхав назад додому.

Свиню ми доставили до нашої землянки, де її обчистили й впорядкували. М'ясо порізали на дрібні кусні та поклали до приготованої бочки. Поміж верстви м'ясива посипали багато соли, а коли бочка була вже повна, зверху залили її товщем. Так пригото-

вану бочку заховали у викопаній ямі, яку засипали землею. В той час ми надіялися скористатися тими запасами, але такої потреби у нас не було.

По припиненні акції виселення на Україну в 1946 році, ми майже весь час перебували в селах. Ми з Дем'яном найчастіше перебували в Куляшному і Луковому, Пімста крутився коло кількох хат в Кальниці, а Медвідь і Хрущ, в більшості, перебували у своєму рідному селі Жерниця Вижня. Кожних два тижні ми всі стрічалися на Хрищатій.

У другій половині червня з Краю надійшла пошта, яку треба було доставити на зв'язок в Чехо-Словаччині. Туди пішли Чумак і Ворон з охороною одного роя сотні Стаха. Кілька днів пізніше вони повернули з досить поганими новинами. Зв'язковий з Чехо-Словаччини, Крайний, повідомляв, що правдоподібно зв'язок розконспіровано в Празі. І, якщо наступним разом прийдуть до нього наші зв'язкові, а його не буде, це означатиме, що зв'язок розконспірований і недіючий.

З такими новинами і малою запискою від Крайного до Орлана, Медвідь і Хрущ відійшли на зв'язковий пункт над Сяном.

Літо цього року розпочалось тепле. Події, що відбувалися в терені, не перешкоджали природі у виконанні свого діла. Та й часи настали дещо спокійніші й польське військо трохи втихло. Настав якийсь такий дивний — ніби спокійний і неспокійний час. Люди, які залишилися ще на низинних теренах, розпочинали сінокоси. Ніщо не стояло на місці, все відбувалось згідно з законами природи.

Справи укладались по-різному — часом добре, часом зле, але мене ніяк не покидала думка про моїх колишніх зверхників — начальника Генерального Штабу УПА, ген. Перебийноса і члена ОУН-УПА-УГВР, Тараса. Мене мучила думка, чому то вони особисто мусіли дістатися до Західньої Німеччини і виконати місію, яку на них наложив Крайовий Провід ОУН-УПА-УГВР? Невже цієї таємничої справи не можна було полагодити за посередництвом зв'язкових? Ця загадка мучила мене весь час, бо я сам не міг знайти на неї відповіді.

Одного теплого дня в червні 1946 року, ми обидва з Дем'яном відпочивали в лісі між селами Куляшне і Середнє Велике. В ході розмови на різні поточні теми, я поспитав Дем'яна про причину особистої місії в Західню Німеччину наших провідників, які так трагічно загинули.

Дем'ян не спішив відповідати. Над чимсь задумався. Щойно по якомусь часі почав говорити. Наші провідники йшли на Захід, щоб особисто передати провідникові Степанові Бандері всі повновласті очолювання нашого руху в Україні і закордоном. На жаль, так не сталося. Вони попали в руки чеської поліції на чесько-австрійському кордоні. Причин тієї трагедії до цього часу ніхто не знає. Одне треба ствердити, що в майбутньому історія ще скаже про це своє слово.

Після такого вияснення, я ніколи не повертав до цієї справи.

Таки в цьому місяці я заплянував відвідати старшого брата "Воробця", який перебував у кущі кущового Ясеня. Постійним пунктом названого куща були ліси Хрищатої між селами Душатин, Прелуки й Туринське.

Прибувши там, я застав деякі зміни. Кущового Ясеня перенесено на інше становище, а на його місце призначено мого брата Воробця — Андрія Миця. З тієї нагоди я склав братові ґратуляції, а потім, на боці від інших, ми обмінялися думками про справи родинні, а також про світові події і ситуацію нашого руху ОУН-УПА.

Родинні справи не могли навіяти оптимізмом. Наше село Полонна було знищене польським військом дотла. Із двісті господарств, залишилася тільки мурована церква. Люди, які ховались, повернули і почали жити в землянках. Наші батьки осталися, перенеслися до села Репедь і замешкали в напіврозваленій хаті маминого брата — Івана Баб'яка, якого виселено в Радянську Україну. Батько дальше ховався від польської влади. Найстарший брат Дмитро і сестра Катерина були виселені з родинами в Радянську Україну. Наймолодша сестра Любомира зі сусідкою Марією Стецько, перебралася на Чехо-Словаччину і там залишилася. Найстарша сестра, Анна, ще перед війною виїхала до Америки. Брат Теодор пішов до Дивізії "Галичина", а ми з братом Андрієм опинилися в рядах УПА.

Щоб насвітлити цілу історію нашої родини і села Полонна, треба було б написати малу книжку, але коли ми вже при цьому, варто згадати про важливіші події. Наша мама походила зі села Репедь, з родини Баб'яків. Два рази заміжня. Перший її чоловік — Микола Ксьондз, загинув на війні в 1914 р., залишив троє дітей — Анну, Дмитра і Теодора. Вдруге мама вийшла заміж за Івана Миця і тут прийшло на світ четверо дітей: Андрій, Катерина,

Мирон і Любомира. Родина, що складалася з дев'яти осіб, була тепер розкинена майже по цілому світі.

З теми родинних проблем, ми перейшли до світових новин, особливо до питання нашого руху ОУН-УПА. Я розказав братові про все те, що чув від Дем'яна відносно загину наших "Старих". Була це тема дуже болюча для нас обох, але життя мусіло котитися своїм шляхом дальше.

Наступного дня перед вечером ми обидва з братом вибралися відвідати батьків в Репеді. З Хрищатої через Туринське ми переходили через Ославу й залізницю, коли вже стемніло, а ввечорі були вже в батьків. Як звичайно, зустріч не могла відбутися без материнських сліз. Батьків ми залишили вже по півночі. Брат зі своєю групою повернув на Хрищату, а я хотів добратися до села Лукове, отже треба було перейти села Щавне, Куляшне і Середнє Велике.

Почало вже світати, коли я опинився над Щавним, отже йти дальше було небезпечно. В густих корчах я переспав день і то так твердо, що й не чув, як пізнім ранком недалеко проходив відділ польського війська під командою полк. Комара.

Під вечір я подався в дальшу дорогу, яку пройшов щасливо і пізно по півночі добрався до Лукового, де пізно по полудні стрінув Дем'яна і ми обидва рішили відвідати Куляшне, а звідтам повернути на Хрищату, а точніше — до хат, які залишилися в Кальниці, де ми надіялись стрінути Пімсту.

До Куляшного ми прибули тоді, коли почало сіріти. Знов зайшли до хати солтиса Дембіцького, який на той час дуже жалівся на важкі умовини життя. Вдень приходять поляки — говорив він — і від нього, як від солтиса, вимагають виконування обов'язків для влади і співпраці з нею, а вночі приходять партизани і вимагають ще більше. Одні й другі вимагають, і як з цього всього вийти цілим?

Він нам звірився зі своїми турботами тому, що він і його родина знали мене з дому. Петро був добре знайомий з моїм татом. Вони обидва були з тих перших діячів на Лемківщині, які розпочали орати русофільські перелоги і сіяти на них українське зерно. А нам довелось збирати прекрасні жнива.

Ми з Дем'яном були частими гістьми в хаті Дембіцьких, тож одного разу дружина Петра Анастазія півжартома сказала мені, що я повинен перестати бурлакувати по лісах, одружитися і жити по-людськи...

Я також півжартома відповів: — Пані Дембіцька! Не зможу одружитися ні з Ганею, ні з Паранею, але цю наймолодшу, показуючи пальцем на тринадцятилітню Катерину, ховайте для мене. І, це справді так і сталося — 3 березня 1957 р., після мого повороту з Сибіру, я одружився з нею.

Почалися теплі дні липня 1946 р. Ми дальше перебували в теренах близьких до Хрищатої. Та найбільше ми перебували в селах Кальниця, Куляшне і Луків. Хоч не часто, але відвідували друзів Медведя і Хруща в Жерниці Вижній.

Щороку, 12-го липня, в день свв. Петра і Павла, селяни Кальниці святкували великий празник, на який перед війною часто приїздив єпископ Коциловський з Перемишля. Кілька днів перед празником Пімста сказав нам, що нас усіх трьох запросили на цей празник господарі хат, що знаходилися на хуторі між Кальницею і Туринським. Там то найчастіше перебував сам Пімста.

Щоб привести себе до порядку і уподібнитися до людей, день перед празником ми вибралися до нашої землянки на Хрищатій, де кожен з нас мав по кілька пар білизни. День був погідний і теплий, отже ми спокійно помилися в озері, а згодом вигрівали втомлене тіло у променях літнього сонця на поблизькій поляні.

По півночі ми залишили землянку і лісами подались в напрямі Кальниці. Коли ми вже доходили до Кам'янок, надворі зірвалась сильна дощова буря. Позаяк у спаленому поляками селі залишилася тільки дерев'яна церква, обгороджена камінним муром, ми рішили шукати захисту в її нутрі, аж доки не перестане падати дощ. Та дощ не тільки, що не переставав, але буревій ставав ще міцніший.

У середині церкви ми знайшли свічки, з поміччю яких могли розглянутися довкола. Саме устаткування в середині церкви було майже не порушене, по боках стояли ще хоругви. У захристії ми побачили кілька священичих одягів та інші дрібні речі. Коло стіни стояла невелика скриня, майже повна, з якимись дуже старими мідяними монетами.

Після оглядин ми не могли дальше йти, бо буревій не уставав. По короткій дискусії ми вирішили чекати, доки дощ не перестане падати. При вході до середини, над коридором було збудоване приміщення для хору. З правої сторони були сходи, що вели на хори. Мене зацікавила ця частина і я зі свічкою в руці поліз подивитись нагору. Там, несподівано для мене, я знайшов кілька

в'язанок житньої соломи (званих околотами). Про це я сказав Дем'янові й Пімсті, які на той час були ще в середині церкви.

Вони скоро прийшли подивитись, а котрийсь жартував, що перед нами були там такі гості, як ми. Розстеливши на підлозі солому, ми полягали відпочивати, почуваючи себе безпечно з таким буревієм. Дем'ян і Пімста доста скоро поснули, але мені щось не спалось. Через голову переходили різні думки, а найбільше про минулі пригоди. Над самим ранком я почув стукіт у фронтові двері, які ми трохи забезпечили. Кілька хвилин пізніше до середини ввійшло біля п'ятнадцяти озброєних людей. Я скоренько тихцем розбудив Дем'яна і Пімсту. Ми почали наслухувати. Під нами чути було розмови польською мовою, але Дем'ян був певний, що це якась чота сотні Хріна, яка носила польські уніформи, дозволяє собі на дурні жарти, користуючись польською мовою. Довго не думаючи, він гукнув на них: — Гей, хто там?

— А там кто? — була відповідь по-польськи.

— Ви перестаньте там дураків валяти — сказав Дем'ян. В цю мить ці на долині почали втікати з церкви, а з коридору хтось віддав кілька поодиноких пострілів вгору. Майже в цьому самому моменті я зіскочив на долину, станув коло входових дверей, відкривши вогонь з автомата за втікаючими, які вже скривалися по лівій стороні за муром. Я цофнувся трохи до середини і крикнув до Дем'яна і Пімсти, щоб скоро сходили, та, що це стріляв я.

В цьому моменті зіскочив Пімста, а я відкрив ще вогонь по лівій стороні муру і вказав Пімсті на праву сторону. Він скоренько перескочив мур, а я за ним. Ми швидко перебігли лукою велику віддаль від річки, води якої вийшли з берегів у наслідок сильного дощу.

З лівої сторони згори нас переслідував вогонь з кулемета, але ми щасливо скрились у берегах річки і, йдучи на повище пояса в воді, дісталися на кінець села. Там ми розділились. Пімста попрямував дальше річкою в долину, а я зробив поворот вліво і, скриваючись поза високою межею, взяв напрям на захід у бік лісу між Туринським і Щавним. Цілий час мене переслідував снайпер, бо часто наді мною свистіли кулі. Коли я дістався на гору на північний захід від долішнього кінця села, я рішив відпочити в чистому полі на високій межі. Тут уже кулі надо мною не свистіли.

Саме тоді я почув відгук сильного кулеметного вогню та сильної стрілянини з автоматичної зброї в районі церкви. Стало ясно і зрозуміло, що це справа Дем'яна, який, з незнаних причин,

не зіскочив з хорів і не відступив разом з нами!

З пізніших інформацій виходило, що Дем'ян аж по якомусь часі почав відступати з церкви і то в ліву сторону, де за муром були скриті польські вояки. Відстрілюючись, він дістався поза мур, але був ранений в ногу. Дальше відступав у сторону горішнього кінця села, де було повно польського війська. Поляки конечно хотіли зловити його живим. Дем'ян довго боронився, а коли в автоматі забракло набоїв, боронився пістолем. Кілька разів вдавав, що піддається, але коли поляки почали до нього підходити, він за кожним разом вбивав, або ранив тих, що до нього наближалися. Та й він сам дістав другу рану в груди і при цьому залишився йому тільки один набій до пістоля, яким і покінчив своє життя.

Тіло Дем'яна поляки забрали зі собою до Балигороду. Польська газета "Polska Zbrojna" (Збройна Польща), від 8-го серпня 1946 року, під заголовком "Koniec Demiana" (Кінець Дем'яна) широко описувала про цю подію і про боротьбу УПА.

Пізно по полудні я перейшов лісом понад Кальницею і Середнім Великим до Лукового, де зустрів Чумака і Ворона, з якими поділився сумною вісткою. Ввечорі прибув і Пімста.

Кілька днів ми перебували там разом. В день в лісі між селами Загочев'я і Лукове, а вночі — в селі. По якомусь часі я залишив усіх в Луковому, а сам подався до брата на Хрищату. По дорозі я вступив до родини Дембіцьких, щоб поділитися сумною вісткою, особливо, щоб вони дали знати дівчині в Мокрому, з якою Дем'ян серйозно романсував. Вона звалася Катерина Мельник, а Анастазія Дембіцька була її тетою.

Наступного дня около полудня я вже був в кущі брата на Хрищатій. Братові я детально розказав про збройну пригоду в Кам'янках. Він щось навіть собі нотував.

У цьому кущі я вперше познайомився з "Христею" і "Аретою". Вони якраз відходили до Микова. На другий день прибув районовий господарник 4-го району — Вій. При знайомстві він дуже цікавився моєю службою в УПА. Багато розпитував про нашу групу. Не з усім я з ним ділився. В тому часі вже було офіційне повідомлення про смерть Перебийноса і Тараса, отже і я йому коротко розказав про них і про нас, як їхню охорону, але не сказав нічого про нашу землянку. Під кінець нашої розмови він питав, чи я знаю деяких людей, які "гандлюють" кіньми? Я відпо-

вів, що знаю одного такого в селі Лукове, який зветься Марціняк. Тоді він мені сказав, що хоче продати одного сивого коня.

— Чи то цей самий кінь, що зимою 1945/46 рр., перебував у Кам'янках? — питав я.

Відповідь була, що так. Тоді я йому розказав про історію з закордонним кореспондентом і про спільний знімок.

На другий день я пішов у ліс Хрищатої, на схід від Микова, де Хрін почав розбудовувати свій господарський табір. Там я вперше зустрів лікаря Мелодію, та ще дві підпільниці, але їхніх псевдонімів не пригадую.

Звідтам я знову повернув до братового куща, де перебував кілька днів, під час яких ми обидва з братом викопали малу ямукриївку, що мала служити за мертвий пункт.

Від брата я подався до Лукового, де зустрів Чумака й Ворона, які вибиралися в Чехо-Словаччину. При цьому довідався про сумну вістку, — друг Медвідь загинув у своєму рідному селі Жерниця Вижня. Наша група ставала щораз меншою.

В районі нашого перебування я часто бував у сотні Хріна, з яким дуже близько познайомився. Також близько познайомився з чотовим Омельком та іншими старшинами сотні Хріна.

До речі, тут варто дещо згадати про тактику сотенного Хріна щодо квартирування його сотні. Під час теплих днів сотня дуже мало квартирувала в лісі. Хрін часто знаходив місця в ярах між селами. Так було і над селом Лукове. Його відділ досить довго квартирував в одному глибокому яру між селами Лукове і Чашин, але при кінці серпня 1946 року, ця тактика Хрінові не дописала. В глибокому яру на самій долині села Хоцень залишилося цілих дві, або три хати. Саме там Хрін заквартирував. По обох боках на горах виставив стійки, де місце стійок не конче відповідало вимогам конспірації. Не було там густіших корчів, тільки рідкі ялівці. Стійку можна було завважити здалека.

У тому часі польське військо влаштувало свою досить сильну базу в кількох хатах на самому горішньому кінці села Куляшне. Вдень вони висилали своїх вояків на розвідку. Можна здогадатися, що вони підстерегли стійкових сотні Хріна, бо саме перше поліквідували стійки, а щойно потім почали наступ на сотню, яка майже спала.

На другий день я особисто побував на місці цієї трагедії. Тіла побитих стрільців ще лежали порозкидані по берегах долини. Було їх понад десяток. На місцях, де стояли стійки, залишилося

тільки подерте шмаття. Можна було думати, що їх поляки взяли живцем. Тіла побитих стрільців поховано на цвинтарі біля церкви в с. Лукове. Була це найбільша невдача сотні Хріна.

На початку вересня з Чехо-Словаччини повернули Чумак і Ворон. Вони принесли не дуже веселі вістки. Зв'язкового "Крайного" в селі Комарник на Чехо-Словаччині арештувала чеська безпека. Зв'язок через Чехо-Словаччину перестав існувати.

З тією вісткою Пімста відійшов у Перемищину до Орлана, звідки в наш терен повернув аж літом 1947 року, а звідси вибрався в рейд на Захід. Нас залишилося трьох, тимчасово без відповідальної служби, але не на довго.

У першій половині вересня прийшло двох стрільців від брата з Хрищатої. Вони зі собою привели сивого коня і записку від брата, в якій він повідомляв, що в його кущі перебуває окружний провідник Григор, але він майже без взуття. Треба б цього коня продати, а за гроші купити чоботи для Григора. Я зайнявся цією справою. За посередництвом Марціняка продано коня й куплено чоботи, ціна яких рівнялася вартості коня. Щоправда тривало це кілька тижнів, але вкінці справа увінчалася успіхом і провідник Григор повернув у Перемищину в нових чоботах, а по кількох тижнях перенесли брата до району "Холодний Яр" в Перемищині на становище районового провідника, під псевдом "Верниволя". На його місце кущовим став Колодка, родом з Команчі.

У жовтні 1946 року, в 4-му районі твориться група зв'язку, у склад якої покликано біля десять стрільців-зв'язкових. Мене призначено командиром цієї групи, а Ворона — харчовим. Чумак залишився в 1-му районі, Хрущ — в кущі Жерниця.

Моя дальша діяльність в ОУН-УПА належить до трагічніших, але вона не належить до "нерозгаданої таємниці"...

Закінчую цей матеріял, який по змозі старався сперти на подіях, що відбулися в роках 1945-1946 на рідній нам землі — Лемківщині.

Галина Діброва

ОДНА НІЧ НА ЗАКЕРЗОННІ

Був 1946 рік. В долішньому кінці села Воля Матіяшова квартирували частини сотень УПА Бродича і Біра.

Вечір. До хати Біланичів зайшли наші підпільники: зять Біланичів — Микола Фриз-Вернигора (тодішній референт пропаганди надрайону "Бескид" і куреня УПА Рена), а з ним — Юрко Кравц-Лан і брат жінки Вернигори — Антошко Біланич.

Вернигора зайшов до дружини Катрусі змінити білизну, щось з'їсти, а тим часом читав при світлі лямпи писані, як звичайно, "мачкою", штафети.

Щоб зрозуміти добре все те, що сталося того вечора в тій хаті, треба познайомитись з розташуванням хати Біланичів. По одному боці була спальня з ліжками, що була одночасно й мешкальною кімнатою, і кухня. По другому боці — велика парадна кімната з меблями "на високий полиск", яку постійно винаймали кожноразовим вчителям. Поруч був підручний магазин (комора), де стояла велика бочка з капустою, точило — великий камінь до гострення всякого рільничого знаряддя: серпів, мотик, кіс тощо. Стояли там ще й скрині на зерно. Посеред коридору, при стіні, наліво від фронтових дверей, стояли жорна.

Марійка — наймолодша з дочок Біланичів (від неї й записана ця розповідь), зголоднівши, попросила маму дозволу змолоти трохи кукурудзи на замішку (кукурудзяна мука, зварена на воді).

Як тільки Марійка почала молоти, нагло відчинилися двері. У дверях стояли поляки, зодягнені по-військовому. В першу мить Марійка не була певна хто це, бо "наші" (так називали люди по селах упістів і підпільників) теж ходили зодягнені в польських мундирах. Та вхід у двері, тим разом був інший, як колинебудь. Ті

вдерлися, мов бандити до хати і закричали: "Нє рушаць сє, дом окронжони!"

Не зважаючи на крик, Марійка кинулась від жорен до кімнати, де сидів Вернигора і встигла сказати: "Прошу пана, поляки вже тут". Вернигора був учителем, і Марійка не визбулась звички звертання "прошу пана" навіть тоді, коли Вернигора став її шваґром.

Поляки вбігли до кімнати, один з них вистрелив під колиску. Вернигора ще зім'яв у руці штафету і втиснув її під подушку. Пролунав дикий крик: "Ренце до ґури!" Вернигора прошепотів: "Не стріляйте, дитина маленька. Ми нічого не винні".

Вернигору зразу закували і вивели перед хату. Він ще просив дозволу дати йому куртку і хліба. Старався якнайдовше відволікти час, бо знав, що в долішнім кінці села квартирував відділ УПА.

Коли одні заковували Вернигору, інший вояк щосили вдарив Антошка по голові. А де ж подівся Лан?

Тоді, коли Марійка вбігла і крикнула "поляки!", Лан миттю сховався під ліжком. Пістоль всунув до опалки, під лушпиння з бараболі. Мабуть, один з поляків зауважив це; в загальному замішанні про це не сказав.

Та вже, коли Вернигору і брата Антошка вивели на подвір'я, той, що зауважив, з криком повернувся до хати: "Хлопци, за мном, єще єден ск... син бандеровскі под лужкєм!" Та, як тільки відсунув ліжко на середину хати, Лан зірвався на рівні ноги. Поляк заверещав: "Стуй! Ренце до ґури!" Ще добре Лан не випростувався, як жовнір з усієї сили вдарив його по голові. Марійці здавалося, що від того удару відлетить Ланова голова з розвіяним кучерявим чорним волоссям.

Чи від сили того удару, чи від якоїсь внутрішньої розпачливої сили, Лан з розгоном вдарив на тих поляків, які стояли в дверях. Ті, від несподіваного удару повалились на наступних, які стояли за ними в темному коридорі. Падали одні на одних, як дерева, не знаючи, що діється. Не втратив притомности думки тільки Лан. Він перестрибував як заєць через повалених поляків і заки ті почали підійматися і кричати: "Тримай, тримай, бо втече!" — Лан вже був надворі. Він знав, що в перших хвилинах не будуть стріляти, бо в коридорі було повно війська.

Лан біг вперед, через подвір'я, до потока, а за стодолою перескочив потік і побіг поза хатами під т.зв. "Феньків верх". На

щастя, було так темно, що ніхто не запримітив, де зник Лан. Він щосили біг у долішній кінець, де була застава відділу УПА. Він догадувався, що стійки повинні бути за кладкою. Та тут нова перешкода — він не знав клички того дня. Застава не допускала його ближче, а тут кожна хвилина важна. Він засапаний, швидко інформував: — "Хтось підвів поляків до хати Біланичів, мають у руках Вернигору і Антошка Біланича, мають їх вести долі селом. Решту ви знаєте, що робити". З цими словами упав безсилий від надмірної напруги і нервів... Ним зразу заопікувалися друзі; до команди побіг один із зв'язкових інформаторів. За декілька хвилин наступило збільшення застави.

А тим часом військо з в'язнями прямувало гусаком у долішній кінець. Першим ішов Антошко Біланич, за ним Вернигора; обидва закуті, а за ними — військо.

Наша застава допустила їх близько. Вже хтось дав знати, що першими йдуть в'язні. Коли колона зрівнялась зі стійками, бистрі очі наших стрільців пізнали їх і припустили, а тоді — заклекотів кулеметний вогонь!...

Вернигора, не знаючи як довго триватиме бій, впав на землю і скотився до потока, а за ним і Антошко... Гураґанна стрілянина не тривала довго. Почався не так відступ, як панічна втеча поляків до сусіднього села Жерниця Вижня і Нижня.

Коли вже Лан втік полякам, в'язнів провадили селом, — розповідає далі Марійка, — а ми з Ганею завжди разом трималися, разом ходили на стійки; ходили зі штафетами та іншими дорученнями. Такі неповнолітні також старалися бути помічними.

Ми подумали, чи Лан не залишив якої зброї в опалці під ліжком? І дійсно, під лушпинням лежав пістоль. Не могли ми знайти безпечного місця, щоб сховати його — ані в комині, ані в попелі, а вкінці вирішили сховати в потоці. У випадку небезпеки, навіть коли б поляки знайшли його — не знати чий. Так ми з сестрою і зробили. Тільки ми заховали пістоль, вернулись до хати, а вже почули стрілянину. Всі вдома поховались, спрятались від вікон і дверей, думаючи, що то певно розстрілюють наших.

Просидівши так деякий час, ми почули стукіт у двері, тож приставили вуха до дверей і наслухували. Був це голос Вернигори: — Катрусю, відчини, це я, зовсім мокрий, хочу переодягнутися". Він швидко переодягнувся, за ним прийшли інші, щоб вітати його як поворотця з "тамтого світу", бо вістка про те, що сталося, облетіла все село.

Пізно зійшов місяць. Хмари розійшлися і більше розвиднілося, Вернигора разом з хлопцями і знайомими пішов на Фінькову луку. Наввипередки розповідали про пережите і спільно раділи успішним закінченням пригоди.

Ми з сестрою пішли шукати пістоля. Стільки ми вже знали, що пістоль не повинен пропасти. Ми ще не дійшли до потоку, бо йшли помалу, розглядалися, — така вже була наша привичка. Глянула я в сторону нашого терня і... побачила якісь постаті, що наближались до нашої хати. Це були поляки. Перша думка була: "А де Вернигора, де хлопці...? Чи в безпечному місці? Вибігла я на Фінькову луку — бачу, всі захоплені розмовою і забули про весь світ. Я закричала щосили: "Тікайте, поляки знову тут!" На мій крик всі розбіглись, зосередили погляд на вказаному напрямку, а поляки вже були близько, навіть один почав стріляти. Наші вмить зникли, бо мали криївку в стайні.

Постріли затривожили сотню. Відділ УПА наступав з північного заходу, від сторони Рибного. Поляки наступали від сторони Жерниці — це були ті самі, яких вони недавно прогнали.

Треба признати, що досвід мали, бо добре зміркували, що після такого щасливого для села попереднього епізоду, люди не пам'ятатимуть про обережність.

Поки почався бій, військо вдерлося до нашої хати. Знайшли кальку від машини до писання, почали бити тата. Коли б не наша сотня і не бій, то й хлопців наших знайшли б, бо вже військові бачили, де вони зникли.

І тим разом бій не тривав довго, але в бою загинув один стрілець з нашого відділу. Він був знаний з того, що мав з собою собаку, який ніколи від нього не відступав. Після похорону, собака не відходив від могили...

Після тієї сумної ночі — настав ранок. Всі люди з села втекли в ліс.

Степан Стебельський — "Хрін"

ЗВІТ ДЛЯ КУРІННОГО РЕНА

Слава Україні!

Друже к-р!

Польські бандити, після одержаного ганебного для них удару в дні 24.1.1946 р., зібрали около п'ятсот польських вояків, два авта НКВД, сотню ляхів з Небєщан і Поража і дня 25.2(19).46 о год. 8 рано наскочили на с. Завадку Морохівську. Ми з двома чотами і пров. БСБ були приготовані до оборони в лісі, бо сподівалися облави на ліс. Поляки оточили нас від Небєщан, Морохова, Мокрого, Височан і Полонної, захопили також Бохівку.

Тим часом вонип робили велику заставу від ліса, а самі, зі шумовинням Небєщан, наскочили на Завадку Морохівську так нагло, без стрілів, що за 10-30 хвилин вирізали, дослівно вирізали 68 жінок, дітей (навіть від 2 років) і старців. Вирізували багатьом язики, черева, груди, підрізували горла і т.п. Половина зі зарізаних згоріла у вогні до половини. Вид страшенний, якого в житті я не бачив ніколи. Звірство гірше часів Нерона, або гунів. Окрім поданого числа, бракує ще багато людей. Злочинці забрали з села всю худобу і нагло втекли.

Ніхто не вспів нам донести про напад, бо робили його тихо. Стрілецтво обурене до безкраю. Я хоч маю мало вояків, але був би пішов битися до останку.

Раненим селянам сьогодні я дав поміч — наші ліки і бандажі.

Небєщанці переказують, щоб їх не палити, то вони вже не робитимуть ніякої шкоди — от підлість бандитів. Я покликав фотографа, який фотографував жертв і місце злочину.

Копія, машинопис, CA MSW, 2721, t. XIV, k. 27.

"Хрін" — Степан Стебельський — поручник, пізніше майор УПА, командир сотні "Ударники" 5, 95а, яка входила в склад лемківського куреня УПА під командуванням майора "Рена", а після відходу в Українську РСР у 1947 р., командир 24 (дрогобицького) Тактичного Відтинка УПА "Маківка".

С. Стебельський народився 18 жовтня 1914 р. в с. Голинь Калуського повіту, по професії був учителем. Загинув 9 вересня 1949 р. біля місцевости Погорільце на території Чехо-Словаччини, очолюючи групу кур'єрів Української Головної Визвольної Ради до Закордонного Представництва УГВР в Мюнхені.

С. Стебельський був автором споминів: "Крізь сміх заліза" і "Зимою в бункрі", що вийшли на еміграції окремими книжками у видавництві Місія УПА "До Зброї", у 1950 і 1952 рр.

"Рен" — Мартин Мізерний — поручник, а згодом майор УПА, в 1945-1947 роках командир лемківського куреня і 25 Тактичного Відтинка УПА "Лемко". Народився в 1910 р. в с. Вербів Підгаєцького повіту. Був політичним в'язнем польських і німецьких тюрем за діяльність в ОУН. Восени 1947 р. він відійшов до УРСР, де працював у штабі команди УПА-Захід. Загинув у бою з військами НКВД 24 серпня 1949 р. біля села Либохора у Дрогобицькій області (єм).

Передрук за "Нашим Словом", ч. 31(1776) від 4-го серпня 1991 р., Варшава, Польща.

Василь Чарнецький
Степан Міґус

ДОЛЯ СЕЛА УЛЮЧ

Українців Закерзоння вигнали з земель, на яких вони жили споконвіку. Така вже доля людей, які живуть на пограниччі, що кордоном бувають вони відмежовані від свого народу. Українці на південносхідніх землях теперішньої Польщі жили "від завжди". Вони на них не нападали, вони не пригноблювали нікого. Вони тут просто були. Це їхня споконвічна отчина. І ось цю отчину довелось покинути. Така доля зустріла й мешканців села Улюч.

Улюч — місцевість, що розташувалася вздовж ріки Сян. Село лежить 20 кілометрів на схід від міста Сянік і 30 кілометрів на схід від міста Березів. Перші інформації про Улюч знаходимо в грамоті польського князя Владислава з кінця травня 1373 року. Однак заснування села Улюч відбулося раніше ніж у XIV сторіччі. Адже назва "Улюч" має безпосередній зв'язок з племенем уличів. А про це плем'я згадується уже в IV сторіччі...

Та, повернімося до ближчої нам історії, до міжвоєнного, воєнного й повоєнного періодів. У міжвоєнний час Улюч нараховував 364 обійстя, в яких жило понад 4 тисячі людей. Від сходу село обмиває струмок званий Золотим потоком, що випливає з гори Кремонь і вливається до Сяну. На північнозахідньому краї село доходило до потоку, що випливає з гори Стерчиська. На другому березі потоку розкинулося село Грушівка. Центр села люди звали Кутом. Знаходився там двір дідича, п'ять млинів, два тартаки, синагога, церква, дві корчми, які належали євреям — Мошкові й Борухові, школа та різні, так би мовити, послугові пункти, а зокрема різня єврея Гершка, прозваного "Мулом". Тут, у Куті, також знайшла своє місце комендантура поліції, яку до війни очолював поляк Замощак, та "солтисівка". Знаходилася тут і

кооператива "Єдність" та Товариство "Сільський Господар".

Культурну роботу в селі вела читальня "Просвіта", а також місцева школа. У розвитку Улюча активну участь брала також УГКЦерква. Син пароха, Роман Солтикевич, заснував великий церковний хор, який співав на професійному рівні. Його засновник закінчив консерваторію. Після війни він опинився у Канаді, де успішно поширював музичну освіту серед української громади.

Годі переоцінити активність "Просвіти". Без неї неможливо собі уявити всесторонньої культурної праці в Улючі. Її члени організували Шевченківські академії, театральні вистави, конкурси гаптування і писанкарства. Товариство "Сокіл" об'єднувало передусім молодь з Улюча і навколишніх місцевостей та вело з нею різноманітну виховну роботу.

Кількість мешканців Улюча постійно зростала. Хто не знаходив праці у себе — еміґрував. Мандрували улючани до Франції, Америки, Канади. Чимало мешканців Улюча живе тепер в Едмонтоні, Монтреалі, у Скрентоні та інших місцях, розкинутих по всьому світі.

З часом улючанам стало тісно в долішньому кінці села. У 1923 році створився комітет будови нової церкви. До нього увійшли: парох Орест Солтикевич, Антін Котянський, Іван Коцан і Микола Кібала. Святиню вирішено поставити на місці розваленої зубом часу вірменської каплички. Церкву будували за громадські гроші. Від держави село не одержало ані сотика. Мало того, влада кілька разів не хотіла дати згоди на побудову храму.

Церкву будували передусім з дерева. Будівельні роботи закінчилися в 1925 році. Потім треба було розмалювати святиню та її обладнати всім необхідним. Храм, як згадують найстарші улючани, посвятив у 1927 році перемиський єпископ Коциловський і назвали його церквою святого Миколая. У врочистому відкритті храму брали теж участь рабини з єврейської синагоги, які, зрештою, допомагали в її будуванні. При церкві була теж чудова дзвіниця з чотирма дзвонами. Найбільший дзвін подарувала церкві улючанка на прізвище Гулячек. Названо його іменем її сина Андрія, який згинув під час Другої світової війни.

У новій церкві було місце на 1500 осіб. Щоб довести її до повного порядку, треба було ще часу, та його не знайшлося. Спалахнула Друга світова війна. У вересні до Улюча ввійшли загони Червоної Армії. Пароха Ореста Солтикевича арештували, а

церковний комітет розігнали. Частину мешканців Улюча червоноармійці вивезли. Вони бо мешкали не далі як 600 метрів від Сяну, який став кордоном між СРСР і Генеральною Губернією. Згідно з пактом Ріббентроп-Молотов, у цій зоні нікому не дозволяли проживати. Нова влада розпочала насильну колективізацію села. Тих, хто протиставлявся, визнали ворогами й вивезли. Ліквідували теж усякі культурні осередки, кооперативи, організації. Чого не встигли після 1933 року знищити поляки, те після вересня 1939 року зробили "визволителі".

Найродючіші землі лежали вздовж Сяну. Але ж тут була оця нещасна 600-метрова зона. Земля або лежала облогом, або обробляли її нечисленні улюбленці нової влади. Вже восени 1940 року людям почав заглядати в очі голод. Найслабкіші, тобто діти і старі, помирали десятками. Тих, хто не хотів записуватись у колгоспи, почали вивозити, найчастіше в Сибір. Все ставало державним і перетворювалося в руїну.

Так було до 22 червня 1941 року, коли то з-за Сяну надійшла німецька армія, розпочинаючи війну з СРСР. З приходом цього нового окупанта, розпочалися нові арештування людей. Всіх, хто з необхідности записався в колгосп, гітлерівці визнали прихильниками комунізму. Багатьох з-посеред них вивезено до концтаборів. На тих, що лишилися, гітлерівці наклали контингенти, руйнуючи їх дотла. Людей ганяли на всякі примусові роботи. Молодь окупант вивозив у глибину Райху. Зовсім ліквідовано все, що належало євреям, а їх самих вивезено у концтабори.

Так було до 1944 року, тобто до часу, коли в село знову прийшли совєтські війська, виганяючи гітлерівців. З приходом нової влади розпочинається найбільша трагедія Улюча. На початку 1945 року множаться напади на Улюч і навколишні села. Нападають здебільшого всякі польські групи з-за Сяну. На грабунок ідуть відділи самооборони, ОРМО та інші угрупування, яких годі називати інакше ніж бандитськими. Грабунок, мордування людей, насилування жінок стає їх щоденною справою. Паніка опановує село після вістки, що на початку березня 1945 року поляки вимордували майже ціле село Павлокома. Кілька осіб, які чудом врятувалися, шукало порятунку в улючан. Серед них є жінка з двійкою голих дітей. Саме для них вона просить порятунку. Сама готова вмерти, щоб тільки діти врятувалися.

Завдяки рішучим діям відділів УПА напади поляків рідшають. З озброєним людом напасники не мають охоти зустрічатися.

Але в 1946 році, коли то розпочинається виселювання українців до Радянського Союзу, всякі польські угрупування, під крильцем польської народної армії, підносять голови, набираються відваги. Українські села знову охоплює страх. Немає дня без вісток про мордування людей, про знущання над безборонними дітьми, жінками, старцями.

Оці переселення до Радянського Союзу мали бути ніби то добровільними. Але охочих якось забагато не було. Виявилося, що людей треба "заохочувати" до виїзду. І от тоді то почалися напади з-за Сяну з боку Вітрилова і Томашова. Вони, оці грабунки, "переконали" частину улючан у доцільності виїзду до СРСР. Більшість однак вирішила залишитися. Прив'язаність до батьківщини була така велика, що жодні страхіття не могли примусити людей до втечі.

Десь так у середині 1946 року польське військо продовжує напади на українські села, беручи у спільники всякі цивільні угруповання. Ось як один з таких нападів згадує Іван Добрянський: — На початку червня польське військо вдерлося до Улюча. Хто встиг втекти до лісу зі своїм маєтком (найчастіше коровою або конем), тому пощастило. Дехто пробував сховати все, що міг, у селі. Тут уже щастя було менше. Іван Добрянський з сусідом Іваном Шляхтичем сховалися у криївці під хатою. Дружина Шляхтича, Стефанія, пішла до матері Добрянського, щоб бути разом з нею. Коли в село ввійшло військо, до криївки, в якій сховалися Добрянський зі Шляхтичем, почали долітати зойки дружини Шляхтича, яку катував якийсь поручник. Катованих жінок виведено з хати, а під стріхи військо підложило вогонь.

Десь так після трьох годин Добрянський зі Шляхтичем відважились вийти з криївки. Побачили згарища... Частина чоловіків, які не встигли сховатися, була замордована. Ті, хто сховався за селом, — уцілили. Жовніри били коло хати інваліда з Першої світової війни Василя Москаля, поранили, а потім вкинули у вогонь палаючого дому Михайла Сотницького (також інваліда австрійської війни). Вбито сім'ю Куликів... Тіло Івана Подоляка, вбитого пострілом, жовніри вкинули в палаючу хату. У списку замордованих знаходяться прізвища Онуфрія Тхора з дружиною, Івана Павлівського, Івана Левковича, Івана Клиша разом з 11-річною донькою його сестри, Захарія Москаля... Більшість замордованих згинула в муках. Кати видовбували їм очі, вирізували язики, насилували...

При нагоді, як згадує Микола Ковальський, напасники забрали 75 корів і 30 коней. Після їхнього відходу вмерли побиті Йосип Кібала і Микола Бадирка. Жовніри розстріляли Миколу Холявку і його дочку Катерину, Миколу Гандзя, а Тетяну Кулик з її глухонімим сином військо кинуло в палаючу хату. У вогонь вкинули теж Софію Кібалу і доню Андрія Солецького з Борівниці. Загалом у вогні знайшли смерть 24 особи. Подібних нападів на Улюч було вісім. Вони цілковито зруйнували село.

З воєнної трагедії збереглася тільки церква св. Миколая, стара церква на Дубнику і одна хата Петра Зілецького. Врятовані улючани поселились у навколишніх селах, між іншими, у місцевостях Добра Шляхтовська, Жогатин, Брижава. Інші викопали землянки і жили в них до часу акції "Вісла".

Після виселення улючан, те, що залилилося, розкрадено або знищено. З-перед нової церкви розкрадено, в першу чергу, будівельні матеріяли, потрібні для закінчення будови. Пізніше пропали вікна, двері, бляха. Святостей для злодіїв не було. Пограбували дзвіницю і все, що далося забрати. Грабіжники осквернили теж могили, між іншим, гріб дворян Піляви і Станіслави Смолявських, фундаторів вірменської каплиці. Знищено в церкві чимало дорогоцінних ікон і малюнків... В одній з церков, як згадує Микола Ковальський, нові "господарі" зробили туалету. Список втрат необмежений.

Іван Лико — "Скала" — "Богдан"

ПІДСТУПНІСТЬ ЧЕСЬКИХ КОМУНІСТІВ

ВИДАЧА УПІСТІВ ПОЛЯКАМ

Минули роки й десятиліття і ніхто не відзначував, та й не збирається відзначувати, сумних роковин незамітної події, яка в історичному ланцюзі існування української нації була тільки епізодом безперервної жертви крови і життя за ідею волі й свободи українського народу в межах соборної, від нікого незалежної держави. Ці сумні роковини проминають незамітно не тільки для широкого загалу українського народу, але й, правдоподібно, і для самих учасників тамтих подій, які ще по сьогоднішній день залишилися між живими, а для яких макабричні переживання стали тільки кошмарними споминами, припорошеними порохом забуття та затертими враженнями сірого, але в більшості бурхливого особистого життя, яке більшість із них провела в Польщі, деякі в Україні, а одиниці на еміграції, у західньому світі. Нехай оця скромна згадка буде висловом нашої вдячности і пошани для тих, які в тамтому часі загинули розстріляні, або повішені в казематах польських комуністичних тюрем та пригадкою, що українська нація ніколи не переставала боротьби за свої права на самостійне життя, а ця боротьба увінчалась успіхом безкровної перемоги в 1991-му році.

* * *

Коли в 1947 році уряд комуністичної Польщі насильно виселив українців з їх прадідних земель Лемківщини, Посяння, Холмщини і Підляшшя, Головне Командування УПА і провід

Група упістів у чехо-словацькому полоні в 1947 р.

ОУН вирішили закінчити збройну боротьбу на Закерзонні, залишаючи там тільки кількаособові групки підпільників для вдержування зв'язків підпілля в Україні з представництвом за кордоном. Деякі збройні частини УПА одержали наказ перейти на східні землі Радянської України, щоб там продовжувати визвольну боротьбу, а деяким доручено вирушити у великий рейд в окуповані західніми альянтами зони Західньої Німеччини й Австрії.

Виконуючи наказ, відділи УПА вирушили у великий рейд на Захід. Ішли вони цілими сотнями, групами, а то й групками, прориваючися крізь ворожі застави, зрошуючи українською кров'ю гори і долини, ліси й поля Словаччини, Моравії та Чехії.

Наш "старший брат", мимо численної переваги в людських ресурсах і технічному обладнанні, не зумів зломити опору Української Повстанської Армії. Він приневолив, крім уряду комуністичної Польщі, також уряд Чехо-Словаччини, до ведення збройної боротьби з рейдуючими частинами УПА, завданням яких було тільки перейти територією Чехо-Словаччини, як воїни культурної нації.

В ході великого, важкого, трудного й кривавого рейду, деяким частинам пощастило дійти до мети, деякі віддали своє

життя в часі рейду, а ще інші, у скомплікованому сплеті обставин, попали в полон чехо-словацьких військ чи органів безпеки. Цих останніх чеський уряд зразу передавав польському урядові, а опісля придержував у тюрмах і військових казармах, бо чеський генерал Людвік Свобода, від імени чеського, не зовсім ще в 1947-му році опанованого комуністами уряду, приобіцяв був полоненим упістам інтернування на недовгий час, а опісля політичний притулок. Але час працював для комуністів і вже в лютому 1948 року, на наказ Москви, Ян Масарик "вискочив вікном", поповнивши самогубство, а комуністи опанували чеський уряд, якому, мабуть, дуже спішно було передати упістів польському урядові, бо вже в травні в місті Кошиці, у східній Словаччині, створено збірний пункт, звідки 18 травня вивезено до Польщі сто чотирнадцять полонених упістів, в тому двоє дівчат-упісток.

* * *

Поволеньки й незамітно хилилось травневе сонечко, кидаючи останнє вже цього дня золотисте проміння на словацьке місто Кошиці, немов би змагалось зі своїм призначенням — уступити місце весняній теплій, темній ночі. Повзаючи приблідлими променями по вулицях і каменицях міста, немов би бажало завернути зі свого напрямку і ще хоч раз заглянути своїм життєдайним і радісним променем крізь тюремні ґрати у келії в'язниці, в якій зібрано понад сотку упістів, учасників великого рейду, яких доля кинула живцем в руки ворога.

І, хоч як сонечко намагалось своїм приблідлим променем заглянути в тюремні келії, щоб в душу українського повстанця-в'язня влити не тільки промінь світла, але й промінь надії, якщо не на краще, то хоч на можливе завтра. Сонце щораз ближче хилилось до обрію, повзаючи промінням із тюремної сірої і непривітної стіни на дах і червоні, прибруджені порохом і сажею комини, щоб врешті скритися за вершками словацьких гір, уступаючи місця присмеркові, який попереджував темну, таємничу ніч. З настанням тієї ночі мала остаточно вирішитись доля українських повстанців, які все ще були в'язнями чеського комуністичного уряду. Зібрані в кількох келіях, вони не роздягалися до сну, чекали нетерпеливо на те, що мало статися за п'ять, десять чи може п'ятнадцять хвилин.

Коли ж темрява весняної ночі, розпорошувана світлами

міських ліхтарень, простяглась над вулицями міста, в тюремних коридорах далися чути зразу віддалені глухі кроки, які з наближанням ставали голоснішими, аж наблизившись до дверей першої келії, на одну мить затихли, але зараз же цю тишу перервав брязкіт і неприємний скрегіт ключа в замку масивних, оббитих бляхою дверей.

Повільним рухом відкривав двері тюремний настоятель, а там, за дверима в коридорі стояли військові й цивільні представники чеської влади, з-поміж яких один високий, худий бльондин, одягнений по-цивільному, наказав упістам забирати свої клунки й виходити в коридор, зробивши рукою окружний рух, який потверджував його вислів.

Один по одному виходили упісти, уставлялися в дволаву, яка збільшувалась по відчиненні інших келій. По перевірці наказано їм перейти за браму в коридор, який виходив у в'язничне подвір'я. Там усіх задержано і один з представників цивільної влади інформував упістів, що уряд Чехо-Словаччини вирішив перевезти їх до Моравської Острави, де протягом недовгого часу працюватимуть у копальнах вугілля, щоб реабілітуватись за нелеґальне переступлення кордону зі зброєю в руках, а після цього будуть звільнені й зможуть леґально жити в Чехо-Словаччині, як вільні люди.

По такому "переконливому усвідомленні" щодо дальшої майбутности, найближче майбутнє проявилося в тому, що зараз же почали їх кувати по двох одними наручниками. Закувавши кількадесятьох, не стало більше наручників, які заступлено шнурками, але шнурки, правдоподібно, не могли ґарантувати відповідної безпеки, то ж урядники рішили залишити процедуру в'язання в'язнів як "курей на ярмарок". По занеханні процедури в'язання, всім в'язням наказано виходити на тюремне подвір'я, де стояли заздалегідь приготовані вантажні автомобілі, накриті брезентом. На них то опинились тепер упісти.

Колона авт з упістами, під конвоєм вантажівок, на яких їхали озброєні чеські вояки, виїхала на вулиці міста, які в часі цього небуденного транспорту були цілковито порожні й на них панувала глуха тиша, яку порушував шум автомобільних моторів і тихий відгук повільних кроків озброєних чеських вояків, які двійками проходжувались між заставами кулеметів, розставлених на тротуарах вулиць що 200-300 метрів.

Побачивши так приготовані для полонених вулиці, один з упістів голосно сказав: — "Хлопці! Чи не варто бути упістом, хоч би і задля цього, щоб бачити як "пепіки" (жартівлива назва чехів) бояться нас, навіть і безборонних? Але така обставина не дуже вказує на те, що нас везуть до Моравської Острави, але..." і не докінчив речення, бо один із чеських вояків наказав мовчати.

Порожніми вулицями, на яких у той вечір не було нікого, крім військових застав і стеж, повільно посувалась колона вантажних автомобілів, яку вели два "джіпи". З вікон каменичок цікава кошицька публіка приглядалась крадькома, стараючись збагнути, кого ж то новий чеський уряд потайки перевозить у нікому незнане місце. Та, мешканці міста, правдоподібно, догадувалися хто є предметом так старанно забезпеченого транспорту, то ж зі співчуттям проводжали думками тих, яким ще вчора активно помагали в часі рейду. Вони ж бо щедро приймали в свої хати рейдуючі частини УПА, заготовляли їх харчами, служили порадою, вказували безпечну дорогу. Словацький нарід, поневолений комуно-чехами, симпатизував визвольним змаганням українців, даючи цьому повний доказ матеріяльною і моральною підтримкою рейдуючим частинам УПА.

Одначе, ані активна поміч в часі рейду, ані співчуття тепер не могли зберегти повстанців перед присудом жорстокої долі, що тепер порожніми вулицями міста допровадила їх до залізничної станції. Там уже чекали на них готові вантажні вагони, до яких привезли полонених. Ними наповнено три вагони. Двері замкнено ззовні і запльомбовано. По короткому часі всі почули пронизливий свист паровоза і поїзд рушив у незнану в'язням дорогу.

Тепла весняна, хоч безхмарна, але темна ніч царила над словацькою землею густою темрявою, яку незначно роз'яснювали зорі, що мерехтіли ген високо в темноголубому небозводі, що переходив у непроглядну чорняву.

Темна ніч перемогла ясний день і приневолила чесну, втомлену цілоденною важкою працею людину до відпочинку, дала захист злодієві, напувала чаром таємничости душу романтика, змагала пристрасті любови закоханих, в уяві вбогих, прибитих горем і покривджених людей, розбуджувала тужливі мрії про кращий завтрашній день, про кращу майбутність.

Яку ж майбутність принести мала доля повстанцям, які в замкнених вантажних вагонах поїзду мчались у невідому далечінь,

не знаючи навіть найближчої тимчасової станції? І, хоч їм сказано, що поїдуть в напрямі Моравської Острави, спеціяльні засоби забезпечення, стосовані чеськими органами безпеки в часі транспорту, родили уявні підозріння про можливість, що поїзд зупиниться деінде — найправдоподібніше в Польщі. Сама згадка про таку можливість була моторошною, бо кожний упіст здавав собі справу з наслідків, що чекають їх в руках представників польської влади. Тим часом поїзд мчався в темну далечінь, не зупиняючись у своїй дорозі на жодній станції. Паровіз сопів швидко, немов зі змучення, швидкий рух вагонів коливав ними в обидва боки, потрясаючи живими тілами. Колеса вистукували ошоломлюючий такт, переривали рівномірно дику музику хвиль повітря, розбиваного рухом паровоза.

Ось так їдучи у незнане, в'язні роздумували про своє незавидне положення. Здебільша, сиділи на долівці темного вагона, або стояли спершись об його стіни і дискутували над тим, чи це можливо, щоб чехи їх обманули... Тільки деякі з них вірили, що везуть їх до Моравської Острави. Більшість була однак впевнена, що їхня дорога веде до Польщі. В одному вагоні котрийсь з упістів висловив думку, що чехи — не москалі, це культурний нарід і вони не могли б обманути упістів. У дискусії одні старалися довести цю правду, інші заперечували її.

В куті вагона, спертий об обидві стіни, стояв бунчужний сотні Калиновича, Микола Шостак-Лисиця. Він від першого дня свого полону, ані на одну мить не вірив в те, що його залишать у Чехо-Словаччині. Прислухуючись веденій дискусії, втягнув поміж затисненими зубами повітря, цмокнув при тому губами згідно з привичкою та вмішався в дискусію, де старався довести, що той, хто ще тепер не вірить у свою дорогу до Польщі, має дуже небезпечне затьмарення ума, бо за кілька годин зустріне його дуже прикре і неприємне розчарування. Таке забезпечення, яке чехи впровадили на час транспорту — говорив Лисиця, — не повинно давати жодних сумнівів щодо напрямку їхньої їзди. Але найважливішим аргументом є те, що тепер чехо-словацький комуністичний уряд є цілковито підпорядкований Москві, волю якої виконує дуже слухняно.

Щоб впевнитися щодо напрямку їзди, деякі з упістів пробували підійти до стіни вагона і крізь маленьку щілинку між дошками поглянути надвір, але там панувала чорна темрява. Щойно по півночі з обрію поволеньки почав підсуватись блідий

місяць, подібний до широкого серпа. І, хтось знову заглянув у щілину, а побачивши місяць, сказав: "Хлопці! Здається мені, що саме тепер ми їдемо прямо на північ".

Підійшли інші й, впевнившися щодо гіркої правди, посідали на долівці, затопившись у своїх власних роздумуваннях. Сотенний політвиховник Антін Філевич "Бойко", сидячи на долівці, колибаючися на боки під рухи вагона, похиливши голову до рук, спертих об коліна, роздумував над найближчим поганим майбутнім, мріяв про те, щоб ще хоч один раз в житті побачити свою кохану дружину і улюблену над життя донечку. Мабуть, уже ніколи, думав він, не підійде до мене моє дитя, не защебече "татку", не вдряпається на коліна, не обійме, не поцілує і не зіскочить бистро з колін, щоб розкішно бігати маленькими ніженьками навколо кімнати, втішаючись своїм безжурним дитячим невинним життям, не розуміючи ще суті життя в загальному й почуваючись безпечно під батьківською опікою.

Сотенний Григорій Мазур "Калинович", спершись правим рам'ям об стіну, пригадував собі недавню, але минулу безповоротно славну боротьбу в рядах УПА, зведені бої з ворожими військами, якими він сам доводив, карні акції проти польських цивільних банд, які грабували і мордували українське безборонне населення. Він думав, що сповнив свій національний обов'язок так чесно, як тільки зумів, але в недалекому вже майбутньому, до сповненого обов'язку супроти Батьківщини, треба буде додати ще власне життя і то на польській шибениці. Що ж за іронія долі! Маючи зброю в руках, він був паном життя і смерти, так свого власного, як і чужого, але лукава доля віддала його в руки ворога.

Сотенний Михайло Кучер "Яр", передумавши все своє життя від дитинства аж до останньої хвилини, здрімнувшися в сидячій позиції, перехилився в бік свого сусіда бунчужного Теодора Лазара "Кудияра", сперши свою голову на його рамені, але цей останній не переривав йому сну. Всі інші проводили свою погану подорож по-різному. Одні стояли, інші сиділи, легко дрімаючи, деякі вели різні розмови, а то й жартували, що в їхньому положенні виглядало на "гумор повішеного".

Із сусіднього вагона чути було спів пісні "Рушив поїзд в далеку дорогу". Це Еміліян Дикий своїм милозвучним, чудовим баритоном, піддержуваним тенором Івана Пштира та басами інших друзів, розпочав цю сумну пісню, в якій кохана дівчина проводила і прощала свого хлопця в далеку дорогу.

Тим часом нічна темрява почала помаленьку рідшати, наближався світанок чудового весняного ранку, який почав поволі роз'яснювати чорні тумани ночі, а поїзд змагав усе вперед і вперед, не задержуючись по дорозі, немов би і не мав заміру ніколи й ніде зупинитись.

Хоч і сонце не виглядало ще з-за обрію, завітав був уже радісний і чудовий весняний ранок, прогнавши останні тіні ночі з гірських дебрів і вертепів, коли поїзд, звільнивши свій біг, задержався.

Всі упісти цікаві були довідатися про місце їхнього приїзду, але не всі могли власними очима його оглянути. В одному вагоні, кількох полонених підійшло до щілини між дошками вагона, але зразу крім гористого краєвиду, нічого цікавого побачити не могли. По хвилині завважили щось, що прямо зелектризувало їхні нервові системи. Була це "рогатівка" з орлом, що розпростер широко крила, символізуючи загарбницько-імперіялістичний апетит фанатиків "Польскі — од можа до можа".

Хоч на цю можливість були заздалегідь психічно приготовані, не могли прийняти цього явища за дійсне, але не було такої сили, що зуміла б завернути колесо їхнього життя з дороги мук і тортур, а опісля — майже для половини з них — з дороги неприродної смерти.

Ці, які власними очима оглядали постать польського офіцера, відійшовши від стіни вагона з почуттям глибокої резиґнації, не мали вже потреби інформувати про те товаришів, бо вже всі чули розмову між польськими і чеськими офіцерами. Було це місце в полі між горами, де залізничний шлях перетинав кордон між Чехо-Словаччиною і Польщею, на південь від Мушини, яка розташувалась уже на території Польщі.

Не дуже то культурним зворотом адресував своє слово "пепікам" Кудияр, який пригадував, як колись обманули вони цивільне населення Лемківщини, що в лісах Словаччини ховалось перед польськими облавами. Наперед обіцяли перевезти їх на Судети, а потім віддали полякам. Знов, ген. Свобода обіцював політичний азиль тим упістам, які здадуться, тим часом посадили їх до тюрми. Тепер же обманули нас обіцянками праці в Моравській Остраві.

Після загальної перевірки на кордоні, поїзд рушив у дальшу дорогу, а докотившись ранком 19-го травня до станції Мушина, зупинився там на цілий день.

З голосним гуркотінням відкривалися двері, а перед очима упістів станули два ряди вояків. При чеському товарному поїзді стояла лава чеських вояків, а напроти них, при польському особовому поїзді, складеному з вагонів спеціяльно побудованих і пристосованих до перевоження в'язнів, стояв ряд польських вояків.

В'язням наказано виходити з вагонів і уставитись в один ряд, лицем до польських вояків. Вийшли всі, але в їхньому ряді не було сотенного Бурлаки (Володимира Щигельського), сотенного Бродича (Романа Гробельського), трьох підстаршин з почоту Бурлаки та кулеметника із сотні Хріна, який, правдоподібно, мав брати участь у засідці, в якій загинув польський генерал Кароль Свєрчевський. Їх відтранспортовано безпосередньо до Варшави, де й опісля засуджено до смертної кари.

Лава упістів була різнородна під оглядом одностроїв. Більшість з них була зодягнена в чеські військові уніформи, які придбали виконуючи різні порядкові функції у військових казармах в Кошицях, доки замкнено їх у в'язниці. Інші мали військові польські чи російські уніформи, а деякі й цивільне вбрання. Ці останні однострої виглядали вже жалюгідно — брудні, обдерті, пошарпані, з повипалюваними вогнем дірами, частинно зужиті ще в часі служби в рядах УПА, опісля в часі великого рейду.

Лавою, лице в лице, станули відвічні вороги, сини братніх слов'янських народів. Одні, й тим разом переможці, представники держави, що у принципі своєї політики від віків ставила загарбництво, поневолення і гноблення сусідніх народів. Другі, знову переможені, — представники нації, що від віків зазнає упокорення, неволі й від віків бореться за право на свободу і незалежне життя, за мир, добробут і справедливість у своїй власній хаті.

Стояли одні проти одних і цікаво приглядалися собі взаємно, з невимовною силою гніву і ненависти, що блищала в очах, а раннє весняне сонечко, що зійшло було вже понад обрієм, заглядаючи із-за будинку залізничної станції, своїми теплими, радісними, життєдайними променями затоплювало люті пристрасті, що мали виявитися у переможців щойно тоді, коли не буде вже свідків сусідньої держави — Чехо-Словаччини. Але, покищо, свідки були то ж і лицарі польського КБВ (Корпус Внутрішньої Безпеки) поводилися культурно, а навіть один із них, приглядаючися лаві упістів, наче б то здивовано висловився: "Дивіться, дивіться! Це ж самий цвіт молоді!", а в його думці майнуло: "І ці молокососи наганяли стільки страху аж трьом державам, з Радянським

Союзом у проводі?"

Почувши слова "цвіт молоді", котрийсь із упістів подумав, що хіба в Польщі не буде аж так погано, як він здогадувався...

По перевірці кількости упістів щодо згідности з документами, полагодженні формальностей та віддачі військових почестей, чеський поїзд вирушив у поворотну дорогу, знов упістам наказано по одному входити до вагонів польського поїзду. Крім них, на станції в той час не було нікого.

Богдан, який був перший у ряді, з почуттям тривожної цікавости рушив в напрямі східців вагону, а опинившися в коридорі між переділами вагона, зупинився на мить, побачивши перед собою польських вояків, уставлених у два ряди. Але на роздумування не стало часу, бо перший із них швидким рухом кулака правої руки виміряв сильний удар у самий шлунок Богдана. Дошкульному фізичному болеві шлунка товаришив багато більший моральний біль, що випливав зі свідомости примусового рабства і неволі та браку засобів і обставин, щоб ставити будь-який фізичний спротив. Зрештою, на жодну філософію часу не стало, бо ще вдарений не опритомнів добре від удару в шлунок, коли посипались на нього знов удари кулаків, вояцьких поясів та інших твердих предметів, у які озброєні були польські воякиконвоїри.

Удари сипались по цілому тілі упіста, справляючи пекучий фізичний біль і психічне пригноблення, спричинене жорстокою ситуацією, в якій людина мусить затрачувати віру в людину, в її розум та взагалі в сенс і суть життя людського.

Відтворюючи майже півстолітньої давнини образи тамтих ганебних переживань, стоїмо перед невідрадним питанням — хто, або що є людина? Знущаючись над іншою людиною з виявами гірш як звірячого садизму, вона ставить себе понижче рівня будь-якої звірини, яка кермується тільки інстинктом. То ж підданому несподіваним, наглим і нелюдським тортурам упістові, час знущань видавався нескінченим, хоч тривав він заледве кілька хвилин. По цій "привітальній операції", Богдан опинився в маленькій кабіні вагона, в якій могло поміститися тільки двоє людей. До цієї кабіни попав також стрілець Вандрівник.

Після такого "культурного" завантаження у сепаратки вагонів усіх упістів, польський поїзд рушив звільна з місця, постійно приспішуючи свій біг, вистукуючи колесами такт пекельної музики, слова якої в уяві в'язнів звучали як слова ворожки, яка

проповідує: на смерть, на смерть, на смерть...

Їдучи поїздом, щаслива людина відчуває стукіт коліс як радісний такт, який не тільки акомпаньює її щастю, але й підносить її почуття внутрішнього вдоволення і радости життя. У хворої людини це саме явище збільшує почуття болю і фізичних терпінь, натомість у людини фізично обезсиленої і тортурованої за її політичні погляди, або політичну діяльність, спрямовану на оборону інтересів рідного народу, на змаг стає віра в ідею і слушність справи — з хвилевим пригнобленням, яке вкінці мусить уступити місце для гордости з діла, за яке вона терпить. Так було з в'язнями-упістами, які хоч сподівалися, але таки негайно станули лице-в-лице з явищем, яке зветься фізичним знущанням, що наспіло як раптова хвиля океану, що несподівано сильним ударом заливає палубу корабля, збиваючи з ніг пасажирів, але вони рятують себе з її обіймів по-різному, а коли вдаряють наступні хвилі, хоч і сильніші, пасажири є вже приготовані на ці удари, уникають їх, або застосовують усякі засоби захисту перед нищівними силами стихії...

Упістам не було куди уступати в сенсі фізичному, але в їхньому єстві витворилась моральна запора, що додавала їм сил, великого гарту духа і волі — мужньо переносити всі знущання й упокорення.

І, коли ще не уступив біль першого удару терору, постійно відчинялися двері сепараток, а з них виходили упісти, щоб піддатися ревізії. На час цих обшуків мусіли віддати пояси, шнурівки, гострі предмети і т.п. Насправді це була друга нагода для упістів до пізнання "лицарських прикмет" вояків-конвоїрів. Удари в лице, плювання на упістів, безглузде копання, викручування до незміримого болю рук, удари в шлунок, в голову, в шию, биття військовими поясами куди попало, це прояви безглуздя, сліпої і безмежної ненависти польських шовіністів до українців. Але, вже зовсім по-звірячому тортурували стрільця "Соловія", якого розпізнав польський вояк, колишній сусід з його рідної місцевости в Галичині, та лікаря зі сотні Бурлаки — Гельмута Кравзе, який, як німець, служив своєю професією для УПА аж до кінця її дій і попав з іншими в чеський полон в часі рейду. Цих двох, по ревізії принесли до сепараток напівпритомними, а на їхніх тілах годі було тоді шукати білого місця, бо ціле тіло, включно з обличчям, було зовсім синє, подібне до овоча не зовсім доспілої ще сливки.

Ледве що закінчено ревізію в стилі польських конвоїрів,

вартовий почав відкривати двері й упістів викликано на розмову "до обивателя капраля". Вийшовши з сепаратки, Богдан спрямував свої кроки в кінець вагона, де на столику сидів капрал КБВ, опустивши праву ногу до долівки, тримаючи в правій руці сукуватий кусень грубого патика, а великим пальцем лівої руки доторкав другого кінця патика, немов би бавився цим мертвим предметом. Біля капрала стояло ще трьох вояків.

Богдан, не орієнтуючися в чому діло, підійшов до столика, який вказав йому вартовий, і там станув мовчки. В цю ж мить одержав сильний удар в лице, захитався і — від сили удару — сперся об стіну. На одну тільки мить майнула в його мозку думка: "Добре роблять поляки, що б'ють дурну маківку, бо не треба було живим здаватися, хоч би навіть чехам". А, один з вояків сказав: "Не вмієш, бандито, зголоситися обивателеві капралеві?"

Випрямившись на струнко, Богдан почав вимовляти слова зголошення: "panie kapr...", але тут сильний удар в шлунок приневолив його зробити з себе каблук, який був негайно випростований ударом долоні під бороду, від якого потилиця відбилася від стіни, але все ж таки він ще не знав, за що був "нагороджений". Щойно капрал повчив його, що "панув юж шляґ трафіл", а залишилися тільки "обивателє і товажише".

Випрямившись знов на струнко, Богдан почав знову зголошуватися, але, як кажуть, привичка є другою натурою людини, то ж за першим словом "обивателю", вимовив загальний польський титул "панє" і знов за це його вдарили в лице. Щойно за третім разом вдалось йому сказати "обивателю капралю!", поминувши вже слово "панє", але наступна частина зголошення ще не була згідна з вимогами військового "реґуляміну" конвоїрів. З цієї причини поучено його, перше військовими поясами і палицями, перед ударами яких тортурований старався заслонити себе лише руками, у висліді чого на руках показалася кров. Опісля поучено його словами про зміст зголошення, яке мало звучати: "Обивателю капралю, бандзьор такий то, а такий, мельдує послушнє, же банда УПА (з наголосом на першу літеру "У") зостала розбіта в хустечке на лєво". Очевидно слова "розбіта" і "хустечке" заступлено тоді нецензурними словами, яких тут неприлично й повторювати.

По такому поученні, наступне зголошення було визнане добрим, а тоді капрал поставив питання: "За що ти арештований?"

За приналежність до УПА — була відповідь, яка видно не дуже вдоволила обивателя капрала, бо знову кулак польського вояка, у швидкому розгоні, зупинився на шлунку Богдана, якого негайно поучено, що він був арештований за приналежність до банди УПА, а не УПА, після чого капрал питав: — Де є твоя рідня?

Відповідь була — на Україні.

Слово "Україна" дуже заболіло самого капрала, бо швидким рухом копнув підошвою чобота Богдана в шлунок так сильно, що він повалився на долівку. Вояки помагали йому піднестися при помочі собачого копання ногами, куди тільки попало. Ледве підвівшись з долівки, скатований знов повторив, що його рідня виїхала з Польщі на Україну, та тим разом один з конвоїрів поцілив його ударом кулака в пульс і він знов упав на долівку, але цим разом втратив притомність. Як довго тривала непритомність, Богдан не знав, але коли почала повертати свідомість, в першу мить по відчиненні очей видалось йому, що польські рогатівки з орлом закрутились колесом над його головою, а щойно опісля зрозумів, що з ним сталося.

Рештками фізичних сил підвівся з долівки, почувши і зрозумівши, що один з вояків сказав: — "Дивіться! Який завзятий українець!", а капрал автоматично ствердив, що: "України нє било, нєма і нє бендзє", і наказав відпровадити Богдана до сепаратки. По ньому на "розмову" викликано Вандрівника, а по ньому, по черзі, всіх інших упістів.

В часі тієї "гуманної розмови", здається, найгірше тортурованим був сотенний Григорій Мазур-Калинович за те, що був сотенним, до чого сам сміливо признався.

Коли Богдан повернувся скатований до сепаратки, дивувався тому, що з ним діялось. Їдучи з Чехо-Словаччини, тривожився дуже за свою власну долю і долю всіх друзів в руках представників польського "людового" війська, а під впливом першого удару терору, опанувало його враження психічного пригноблення, якого тепер уже не було. Місце страху і тривоги зайняли мужність, стійкість психічної рівноваги, відвага ставлення чола ворогові в сенсі моральної і духовної постави, навіть у так безнадійних обставинах, та завзята впертість і постанова витримати все лихо. Фізичні тортури додали йому сил і снаги до майбутньої витривалости в часі допитів, на яких він рішив нікого не зрадити, навіть за ціну власного життя.

Котрий це вже раз виявилась оця українська завзятість в обличчі непереможних невільничих обставин... Фізичні тортури, замість зломити духа колишнього вояка УПА, спричинили величезний зріст самозаперечення і постанови мовчати, а якщо вже говорити на допитах, то тільки те, що не може шкодити іншим упістам чи цивільним одиницям, які за співпрацю з УПА могли б попасти в пекло польської "людової демократії".

Коли повернувся, а радше приволікся до сепаратки Вандрівник, Богдан, хоч сам немилосердно побитий, глянувши на нього, запитав, чи він не "філософував" з Антками (жартівлива назва польських вояків), які так щедро його "частували"? Вандрівник, немов з повними кишенями свіжих яєць, вільно займав своє місце на лаві при заґратованому, матовому віконці, а впевнившись, що його кості, одягнені тоненькою шкіркою, опинилися на властивому місці, заговорив: заплатять вони ще за те!...

— Так, так, — відповів Богдан, — обходяться з нами як дикі звірята. І за що? — немов питав сам себе.

— Задля "братньої" любови до нас, — цідив крізь зуби Вандрівник, — з надміру цивілізації, пролетарського інтернаціоналізму, якого гасла обіцяють усім свободу і рівні права, а виходить на те, що...

Може Вандрівник був би сказав ще дещо оригінального, але в коридорі вагона рознісся голос: "Хлопакі! Бандеровци досталі юж обяд?"

— Єще нє, обивателю поручніку! — відповів інший голос, а перший повторив: "Даць їм обяд!".

Після ув'язнення по вісім і більше місяців у Чехо-Словаччині, упісти були фізично виснажені і виголоджені, бо порції харчів і їхня кальорійна вартість були дуже мізерні. З огляду на сильну посуху в 1947 році, в Чехо-Словаччині обов'язувала тоді система приділу харчів на картки, то в'язні брались на облік як останні у сфері живих істот. На одного в'язня приділювали на одну добу 175 грамів хліба. На сніданок — 90 грамів хліба і чорну, заварену воду, яку звали кавою. На обід — півлітра "полєфки" (зупи), крізь яку в столітровому котлі було видно дно, та два "кнедліки", що ними кормили в'язнів найчастіше, або бараболя з рештками кінського м'яса з американських консерв. На вечерю подавали переважно вісімдесят п'ять грамів хліба з водою — "полєфкою", прикрашеною кількома крупами, або капусту з бараболею, яку з огляду на надзвичайну квасоту, мимо докучли-

вого постійного голоду, не все можна було їсти.

Упісти були вже виснажені і несамовито голодні, обідаючи одну добу назад у чеській тюрмі, бо перед виїздом з Кошиць не вечеряли, а це тому, що капуста була несмачна і така квасна, що кожному так кривила губи, як дуже гаряче соняшне проміння, пригріваючи довго, викривляє форму старих лемківських ходаків. Але, коли до слухових органів дійшла вістка про обід, нервова система передала сигнал до органів травлення, а слинові залози почали самочинно витворювати слину, яка звогчувала сухі й пекучі, задля нервових переживань, уста. Порожні шлунки, що прилипнули десь аж до плечей, відрухово стиснулись, спричиняючи голодовий біль, а заразом деяке нервове відпруження організмів змасакрованих людських тіл.

Нетерпеливо чекаючи на обід, упісти і цим разом мусіли дуже розчаруватись. Коли відчинились двері одної із сепараток, звідти далися чути тупі удари та відголос несамовитих зойків і стогонів. А, тим часом, вартовий заповів у всіх сепаратках, що упісти мусять увесь час вдивлятися у прозірне очко в дверях, а коли завважать, що заволочка прозірки підвелась, негайно повинні станути на струнко.

Після такої інформації-наказу, Вандрівник висловив думку, що, мабуть, польські конвоїри ще не скоро досягнуть вершка своєї цивілізації, бо в розгнузданому сліпому садизмі не знайшли ще заспокоєння своїх "лицарських прикмет". У цей момент відкрилась прозірка, чого вони обидва не помітили.

Відчинилися двері, а в них станув високий, фізично сильно збудований мужчина, зодягнений в уніформу підпоручника, а в правій руці тримав великий металевий ключ. З самого зовнішнього вигляду обличчя не важко було збагнути, що той офіцер КБВ — це типовий батрак, який просто з панської стайні авансував на офіцера, а досягнувши так "високого" щабля влади, абсолютно не розумів її суті, то ж не міг нічого іншого стосувати супроти безборонних в'язнів, як тільки те, чого навчився в стайні між худобою. Увійшовши до купе, здоровань запитав упістів, чи їх не зообов'язує наказ ставати на струнко...

Богдан почав відповідати, що вони не завважили відкриття прозірки, але підпоручник не дозволив йому докінчити і вдарив його ключем у ребра. Удар був так сильний і болючий, що спричинив мимовільний стогін вдареного. Таким самим ударом польський офіцер почастував і Вандрівника, наказуючи йому вда-

рити в лице Богдана.

Вандрівник не виконав наказу, а при цьому завзято мовчав. Поручник наказав Богданові зробити це, тобто вдарити Вандрівника, додаючи, — "Ти йому покажи, як бандерівці вміють бити!"

Хвилинна, зловісна мовчанка... і тверда, груба лапа офіцера-батрака сильним ударом в лице повалила Богдана, який від удару присів на лавці. Наступний удар подарував Вандрівникові, а ще по кількох подібних "богатерських вчинках", підпоручник скомандував: "на лаву" і "під лаву". На цю команду обидва упісти мусіли одночасно входити на лавку, або ховатися під лавкою. За нерівномірне виконання команди одержували копняки, або інші удари, а тому, що команда "під лаву" була фізичною неможливістю з огляду на брак місця під лавкою на двох людей, підпоручник копав чобітьми куди попало за те, що не ховали своїх тіл під лавкою.

Налюбувавшись досхочу такою "культурною" розвагою, підпоручник вийшов у коридор, а обидва упісти одночасно відітхнули з полегшою, вважаючи, що вони отримали вже свою пайку обіду. Та, підпоручникові видавалось, що це замало, бо зараз по хвилині заглянув у прозірку, але ні Богдан, ні Вандрівник не завважили цього, маючи запрятані думки подіями останніх хвилин. І, знов відчинилися двері, й знов знущання з командою: "на лаву" і "під лаву"...

Коли, по другому побитті, перерва тривала кілька хвилин довше, Богдан висловився, що вони обидва є дурачки, бо коли ховалися під лавку, треба було голови туди пхати, нехай би "товажиш" підпоручник копав у "потилицю".

— "Потилиця" тут ні при чому, але голова винна, то ж нехай терпить — відповів Вандрівник, але коли підпоручник ввійшов втретє до сепаратки, обидва упісти ховали під лавкою побиті й покалічені голови, виставляючи "австрійський фронт" на представника польської людової "владзи". Але ж його ум не поняв значення цієї демонстрації, а тільки додавав йому апетиту до виявлення своєї власної безмежної глупоти.

* * *

До купе Богдана і Вандрівника підпоручник уже не повертався, але зойки і стогони в інших сепаратках не вгавали ще довго,

викликаючи варження немов би всі темні пекельні сили спряглися з метою любуватися садистичними ексцесами супроти людей, які мали відвагу піднести руку проти зграї бандитів, що замість правди, сіяли все і всюди брехню. Вони, свободу людини реалізували в невільничій рабській системі, незнаній в історії людства аж до часів московського комунізму.

Різні тирани світу поневолювали народні маси, доводили цим масам "правду" про свою вищість, ніби дану їм надприродними силами, та про нижчість раба й невільника, створеного тільки для покірної служби і вигоди "пана". Московські червоні царі голосили святі ідеали людства як принципи народовладдя, а на практиці створили рабсько-невільничу систему. В тій системі безмежна і абсолютна влада в дійсності належала горстці людей, які пили кров народних мас, немов п'явки, а їм на службу станули загони несвідомих, злобних, негуманних людей і безсовісних кар'єристів імперії, званої Радянським Союзом.

По так званій "обідовій операції", вартовий заповів в'язням тишу, а заразом замовкли відгуки катування, стогони і зойки. У в'язнів наступило деяке нервове відпруження, але ще довго мусіли відчувати дошкульні фізичні болі.

Богдан сидів на лавці, сперши голову об стіну розхитаного вагона, а прижмуривши очі, роздумував над трагедією, що стрінула їх з присуду лукавої долі. В таких обставинах тільки сильна віра в слушність справи — боротьби за свободу Українського Народу та у вищу, надприродну силу — Бога — додавали духовних сил, щоб витримати те, що "люди спричинили людям".

Вандрівник, правдоподібно, як всі інші упісти, також роздумував над цими проблемами, бо по хвилині мовчання почав "філософувати" на тему сенсу життя людини. Його філософські міркування сходились з думками Богдана, який, не відкриваючи очей, думав над цим самим питанням.

Останні переживання неначе переконували їх, що ступінь розвитку людства, званий цивілізацією, не є чим іншим, як найвищою стадією варварства. Подивитись ось на цих конвоїрів — думав Богдан — то виразно видно, що вони виросли зі звірячого світу настільки, що випрямили свій хребет і потраплять ходити на двох лапах, у відрізненні від чотириногих сотворінь. Людина, як розумне сотворіння, ще й по сьогоднішні часи у своєму бутті спирається не на розумі, але на правах, які правлять звіринним світом, заховуючи засаду поборювання сильнішим слабшого, нік-

чемним і хитрим — дурнішого. Силу людського дару, що зветься розумом, людина не використовує для творення добра, загального добробуту, миру і справедливости, але для видумування й витворювання засобів масового нищення і заглади та способів гноблення слабших сильнішими.

Дискутуючи голосніше, Вандрівник дивувався Богданові й самому собі, що в їхніх головах родяться такі логічні думки, що ніколи не родились в їхніх мозках перед тим.

— Це просто тому, що обставини насувають такі думки — відповів Богдан.

— Якщо наші погляди на життя є правильні, то їх можна віднести також і до нас, українців, — завважив Вандрівник.

— Це правда, — сказав Богдан і продовжував дальше, немов би і не звернув уваги на останні слова друга.

— Ось нам закидають бандитизм, — говорив він, — і звуть нас "горлорізами", бо ми станули до боротьби в обороні належних нам прав у власній хаті, застосовуючи в нашій визвольній боротьбі такі роди зброї, які ми самі могли здобути у ворога. Ті, які нам закидають бандитизм, самі досягнули вершин варварства — мордували нас, мордували наших дітей, старців, жінок і немовлят, косили нас усіх пострілами кулеметів, гарматніми снарядами і модерними бомбами. Наші різні "культурні визволителі" розривали наше тіло на куски, відрубували руки, ноги і голови, тортурували по тюрмах і концтабрах, мільйонами знищували голодовою смертю і безпощадно позбавляли волі переселеннями й виселеннями.

Стосування в сьогоднішніх часах масових засобів нищення й заглади, в польському понятті — це "культурний і цивілізований спосіб" мордування невинних людей для збереження свого "братерського і гуманного" панування над іншими. І де ж тут глузд? — питав себе Богдан і відповідав: — Глузд є в тому, що визвольна чи оборонна війна є війною святою. Нападений має повне природне право, а то і святий обов'язок себе і своїх рідних захищати.

Напасник, поневолювач, ведучи війну для поневолення інших, незалежно від того, яку "висококультурну, гуманну і цивілізовану війну" веде, то така війна є варварством, а при сьогоднішній воєнній техніці, це вершок всіляких проявів варварства. Правда була, є і буде за нами, незалежно від способів, методів і брехливої пропаґанди, голошеної нашими сусідами-загарбниками, які виливають на нас помиї.

— Бачу, — сказав Вандрівник, — що польські виховні методи зробили своє діло, бо ти "розпоровся" як старе простирало. Преціньі в рядах УПА були різні люди — свідомі й менш свідомі, добрі й погані, шляхетні й садисти, патріоти і зрадники, наприклад...

Тут розмова на мить перервалась, бо незабаром відчинилися двері сепаратки і вартовий-капрал запитав, чи упісти не з'їли б чого?

Маючи вже дуже поганий досвід з обідом, упісти мовчали, але капрал пропонував, що може принести хліба, якщо котрийсь з них дасть йому щось з ґардероби чеської військової уніформи.

Богдан не мав нічого в запасі, а його півцивільний одяг світив дірами, але Вандрівник погодився на пропозицію капрала, віддавши йому дві пари чеської військової білизни. Коли капрал замкнув двері, Богдан спитав Вандрівника, що він віддав, а той, шуткуючи відповів: — дві пари підштанців і дві, вибачте, сорочки.

— Чи не вистачило б одної сорочки? — запитав у той самий спосіб Богдан, але Вандрівник відповів, що йому "на шнурок", тобто на шибеницю, вистачить те, в що він зодягнений.

За хвилину повернув капрал з половиною буханця хліба, який віддав упістам, добавивши до цього по три цигарки для кожного. Даючи це упістам радив, щоб нічим не журились і глибоко цього всього не переживали, бо й це промине. Мовляв, у минулому році з арештованими упістами бувало багато гірше.

Коли капрал, замкнувши двері, залишив упістів самих, Богдан обізвався, що і між поляками є добрі люди, як ось цей капрал, що не знущався над в'язнями, але ще й потішав їх і підтримував на дусі.

Богдан і Вандрівник, розділивши хліб докладно на дві половинки, взялися його їсти, немов голодні вовки. З'ївши хліб, закурили цигарки, але нікотина викликала завороти голови, а поїзд гнався неначе у скаженілих дриготіннях, везучи їх до призначеного місця.

Їм призначено було йти ще далекою, тернистою дорогою на "українську Голгофу" почерез концентраційний табір праці в Явожні, в'язницю Монтелюпіх у Кракові, підземелля УБ (Уряд Безпеки) в Ряшеві або в Люблині, слідчі тюрми в Перемишлі або Люблині та, на кінець, майже половина з них пішла на шибеницю, а залишеним "вспаняломисьлнє" при житті — центральні карні тюрми в Ґолєньові, Вронках, Штумі та інших місцевостях.

У тамтих часах Людова Польща була одною "центральною тюрмою" для всього населення, а зокрема для українців. Був такий дотеп, що населення Польщі ділиться на три категорії: ті, що вже сиділи в тюрмі, ті, що сидять і ті, які будуть сидіти...

А. Гладилович

ПРИВИД УПА БРОДИТЬ ПОНАД СЯНОМ

У 1963 році, у Кракові вийшла друком невелика книжка п.н. "Ziemia Przemyska" ("Перемиська Земля", Wydawnictwo artystyczno- graficzne, Kraków, 1963). Складається вона зі вступної статті Войцеха Бані "Перспективи розвитку перемиського міста і села", історично-краєзнавчого нарису Алєкса Гілєвіча й Яна Рожанського "Перемиська Земля" та ілюстративної частини зі знімками пам'яток і краєвидів Перемишля і Перемищини.

Як і слід було сподіватися від такої публікації, українське минуле старовинної Перемиської землі в ній зображене вкрай тенденційно, з промовчанням багатьох важливих історичних фактів.

Протиукраїнська тенденція книжки помітна зокрема в тих місцях, де згадується УПА. Саме цим згадкам хочемо присвятити на цьому місці нашу увагу.

Ось у якому світлі В. Баня показує в своїй статті ролю УПА в недавньому минулому Перемищини:

"Визволення Польщі радянською армією і встановлення робітничо-селянської влади спричинили те, що перемиський город... почав лікувати свої рани, які йому завдав гітлерівський окупант. На перешкоді однак стає спочатку реакційне підпілля з-під знаку НСЗ, ВІН (польські протикомуністичні організації: "Народове Сіли Збройне" й "Вольносьць і Нєподлєглосьць" — *прим. А.Г.*) і УПА, яка вбиває в звірячий спосіб діячів Польської Робітничої Партії, працівників Уряду Безпеки й Громадської Міліції, вояків Польського Війська та безборонне цивільне населення, нищить і палить цілі села й важливіші господарські об'єк-

ти. Це гальмує й припізнює відбудову й розвиток Перемишля. Щойно ліквідація реакційного підпілля в кінці 1947 року стабілізує політичне й господарське життя".

Коментарі до цього, як у таких випадках кажуть, зайві. Фразеологія, що нею користується Баня, українцям добре відома — він її вивчив у тих, що за всяку ціну намагаються зогидити Українську Повстанську Армію в очах народу.

Не забувають від часу до часу облити УПА помиями й обидва автори історично-краєзнавчого нарису. В розділі "Народна Польща" вони розповідають про післявоєнну "земельну реформу" і при цій нагоді пишуть:

"Повне здійснення реформи в південній і східній частині повіту утруднювали "банди" (лапки при цьому слові всюди наші — *А.Г.*) УПА, які там діяли. Навіть Перемишль у грудні 1945 року відважилися вони обстрілювати. Вони знищили зовсім села в околицях Бірчі, Риботич, П'яткової і Вільшан та тривожили населення всього повіту своїми нападами й убивствами. В часі їх ліквідації перебував 27 березня 1947 р. в Перемишлі генерал Кароль Свєрчевський; звідси він подався в дальшу подорож у напрямі Сянока і Балигороду. Під час цієї подорожі під Яблінкою смертельно влучила його ворожа куля фашистської "банди" УПА. Тоді ліквідація "банд", що діяли на цьому терені, стала однією з головних проблем. Енергійна акція польського війська навесні й улітку 1947 року, остаточно очистила ці терени від "банд" і запевнила їм спокій.

Не зважаючи на свою тенденцію, зацитовані слова поляка промовисто говорять про розміри дій УПА в часі, коли деякі наші "невірні Томи" й люди злої волі твердили, що УПА... не існує.

На дві окремі згадки про УПА натрапляємо в розділі "Околиці Перемишля" при описах замку в Красічині й містечка Бірча.

Красічинський замок — це, за словами авторів, "найкраща пам'ятка польської культури кінця XVI століття", але "зуб часу, дві нищівні світові війни, а особливо плюндрування в цих околицях фашистських "банд" УПА спустошили цю перлину польського ренесансу".

Коли ж іде мова про Бірчу та її околиці, автори не забувають додати при цьому таку інформацію: "Це гірські околиці, в основному слабо заселені, терени винищені "бандами" УПА. Най-

більше тут потерпіла Бірча, спалена й кілька разів облягана". В цій інформації маємо зразок, як теперішні пани наших західніх окраїн роблять з чорного біле; всім же відомо, що тутешніх українців, які не впали з рук польського війська, міліції чи банд і не хотіли переселитися до Радянського Союзу, польський уряд примусово виселив. Тому не диво, що ці терени "в основному слабо заселені".

Поляки плекають культ тих, що загинули в боротьбі з УПА і ставлять їм пам'ятники. В ілюстрованій частині книжки поміщено знімки двох таких пам'ятників: в Перемишлі й у Бірчі. На першій світлині бачимо постать генерала-комуніста Свєрчевського в довгій шинелі й без шапки, на другій — прямокутний кам'яний бльок на пошану "героїв" боїв з "бандами" УПА.

Згадки про УПА в книжці про Перемищину — доказ, що пам'ять про леґендарну Українську Повстанську Армію живе та лякає тимчасових переможців.

Надія Ґоляш — "Марійка"

УКРАЇНСЬКЕ ЖІНОЦТВО В ПОВСТАНСЬКІЙ БОРОТЬБІ НА ЛЕМКІВЩИНІ

Лемківщина — прекрасна країна. Зелена, мальовнича, мережана маленькими пасмами нивок, засіяна вівсом, рідко житом, а ще рідше пшеницею. Недалеко від хат були городи, де росла бараболя, городина. Садів було мало. Тут, у цій частині України, зібралося багато відділів УПА в роках 1944-1947, які на початку переводили вишколи в гористому хребті, званому "Буковим Бердом". Їхнім командиром був Рен — Мартин Мізерний.

Після переходу фронту, на оборону Лемківщини, у східній її частині, остались сотні УПА командирів Біра, Хріна, Дідика-Бродича, Стаха та частинно сотень Мирона і Кармелюка. Терен Лемківщини з гористим Бескидом та його розгалуженнями відповідав повстанській боротьбі. Гори покриті лісами, повні ярів, потічків, давали пригожі умовини повстанській активності. Ворогові було важко наступати на повстанців. Якщо йшов, то великою силою.

Місцеве населення — лемки, люди добрі, щирі, прив'язані до своїх гір, сіл, хат, до своєї прадідівської княжої землі. Нераз, опинившись серед людей, запримічувалася дружність, співчуття та охота помочі. Вони ділились усім, що мали: вівсяною паляницею-ощипком, переважно стульником, бараболею, молоком. Жінки-лемкині вміли нас, українських повстанок, пригорнути, зрозуміти та огріти своїми материнськими серцями. А цього було потрібно молодим дівчатам підпілля. Кожна з нас думала про свою рідну матір, про її опіку, про родину. Теплота, щирість, зрозуміння наших ідей серед населення, несли нам полегшу у важких часах,

давали самовпевненість, що ми не самі. Ми з народом, а нарід з нами — борцями "...за Україну, за рідні права...", як співаємо в повстанській пісні.

На Лемківщині дівчат у збройній боротьбі ОУН-УПА 1944-1947 років не було багато. В більшості це були абсольвентки середніх шкіл та вчительських семінарій. Українські революціонерки в повстанській боротьбі працювали в Українському Червоному Хресті (УЧХ). Цю референтуру називали деколи Службою Здоров'я. За неї відповідав член надрайонового проводу Мелодія. Тут ішлося, в першій мірі, про несення помочі, разом з населенням, місцевим чи рейдуючим відділам УПА. Дальше наші молоді подруги працювали в господарських референтурах, пропаґандивних, як санітарки в підпільних шпиталях чи санітарних пунктах, та як зв'язкові, пов'язані з відділами УПА та тереновою сіткою ОУН. Секретарками при надрайоновому проводі Лемківщини та при команді куреня УПА були також наші дівчата.

Усі подруги на терені Лемківщини були членами ОУН, Юнацтва ОУН та симпатиками українського визвольного руху. Любов до України, до свого народу, збройна боротьба за Українську Самостійну Державу — наказували їм, так як і мужчинам, іти у вир боротьби, переносити труди й невигоди, наражувати себе на тортури і смерть за святі ідеали нації.

Подаємо короткі дані про дівчат-підпільниць, які, як вояки української революційно-збройної боротьби, віддавали свою працю ідеї визволення України:

Христя — Тимочко-Камінська Ірина, родом із Перемищини. Закінчила гімназію. Працювала на пості господарського референта при надрайоновому проводі ОУН. Ідейна, працьовита, відважна й повна посвяти. Після смерти провідника Роберта і Степової, відповідала за терен західньої Лемківщини. Довголітній політв'язень польських тюрем.

Степова — референт пропаґанди при надрайоновому проводі Лемківщини. Родом із Полтавищини. Мала дар промовляти до населення та стрільців УПА. Завжди життєрадісна, повна енергії та віри в українську правду. Згинула в західній Лемківщині разом з другом Робертом, навесні 1947 року.

Дора — Скірка Анна, походила з Перемищини. Машиністка при надрайоновому проводі. Її зброя — це машина дл писання.

З нею та з запасом паперу і кальки, переходила з одного району в другий, з провідником Маром писала звіти, вістки з терену, повідомлення, а з другом Новим, друкарем, помножувала підпільну літературу. Дуже часто сиділа в лісі на пеньку чи колоді й писала. В підпіллі вийшла заміж. Згинула, разом з чоловіком, 23 січня 1947 року в підземному шпиталику на горі Хрищатій.

Марта — Мороз-Філь Ярослава, родом із Любачівщини. Освіта середня. Була референткою УЧХ в 6-му районі друга Пугача. Брала участь, як викладачка, в санітарних та вишкільних курсах. Після смерти Дори стала секретаркою при надрайоновому проводі Лемківщини. Перейшла разом з Марійкою, Тетяною і Пчілкою (в серпні 1947 року) через кордон Самбірщину. Із Самбірщини Марту і Марійку перевели до підпільної праці в Польщі.

Марійка — Ґоляш Надія, референтка УЧХ в 2-му районі, де провідником був Борис. Освіта середня. Несла поміч, разом із жіноцтвом українських сіл, стрільцям сотні Біра, Мирона і Кармелюка. Заготовляла ліки, одяг, взуття та святочні подарунки для стрілецтва УПА. У серпні 1947 року перейшла в Україну, а пізньої осени виїхала з Мартою до Польщі. В Перемишлі пов'язалась зі зв'язковою Мотрею зі села Ляцьке. Через місто йшли окремо. Мотря увійшла в браму, де жила Святослава — дружина надрайонового провідника Тараса, з маленькою Лідочкою. Ми ждали на умовлений знак із другого поверху. Його не було. Після годинного небезпечного ходження ми зрозуміли, що наші подруги Мотря і Святослава опинилися в кітлі УБП. Як довідались пізніше, Святослава дістала дозвіл вийти на горище по білизну для своєї донечки й вискочила через вікно на хідник, відбираючи собі життя, щоб не терпіти тортур.

Тетяна — Черешньовська Анна, народилася в селі Стежниця, що біля Балигороду. Учителька. Референтка УЧХ в 3-му районі Ударника і Бурлаки. Віддана працівниця українського підпілля. Організувала й навчала українських дівчат по селах Лемківщини. Була розвідницею в сотні к-ра Чорного. З Марійкою, Мартою і Пчілкою перейшла в Україну. Була приділена до сотні Хріна, опісля стала секретаркою при команді Відтинка УПА "Маківка"-24. Мала ступінь вістуна УПА. Вона зредаґувала книжку "Спомини чотового Островерха".

Арета — референтка УЧХ в 4-му районі, де провідником був Говерля, а опісля Чорнота. Працювала серед жіноцтва.

Перейшла санітарні курси. Довголітній в'язень польських тюрем.

Ксеня — референтка УЧХ в 5-му районі, яким провадив Левко. Це терен околиць міста Сянік, де було багато польського населення та польського війська й різних аґентів. Працювати там було важче й небезпечно. Одначе працьовита, відважна й повна посвяти Ксеня давала собі раду. Помагала у відділі пропаґанди. Освіта середня. Опинившись в 1947 році в оточенні, згинула в бою з польським військом.

Леся — кущова референтка УЧХ в другому районі. Добра й віддана працівниця серед українського жіноцтва. 5 червня 1947 року (разом зі стрільцями Вовком і Панасом) попала в засідку біля села Завій. Вовк відступив, а Панас і Леся попали в полон.

Дума — кущова референтка УЧХ в другому районі. Навесні 1947 року, під час акції "Вісла", з відділом Кармелюка перейшла в Старосамбірщину.

Галя — кущова референтка УЧХ в першому районі, де провідниками були Сяновий і Осип з Дверника. Дружина кущового провідника Грубого, який згинув у селі Затварниця в 1946 році. По фаху вчителька; працювала вчителькою також в 1946 році в селі Насічне, коли з доручення ОУН було організоване шкільництво. Пропала безвісно під час акції "Вісла".

Тамара — кущова референтка УЧХ в першому районі, згодом перенесена до третього району. 21-літня абсольвентка гімназії. Працювала також у відділі пропаґанди. Ідейна, повна посвяти, відважна революціонерка, люблена серед населення за її здібність промовляти до сердець народу. В терені ходила з друзями, які помагали їй організувати зустрічі з населенням. Українське жіноцтво завжди йшло за її покликами. 25 березня 1947 року була в оточенні. Пробиваючись з друзями через ворожу лінію, була ранена й попала в полон. Це було в лісі біля села Бережниця Вижня. Хоч тортурована, не зрадила таємниць і друзів. Її дальша доля невідома.

Ема — кущова референтка УЧХ в четвертому районі. Співпрацювала зі сотнями Дідика, Бродича і Хріна. Щасливо перейшла з рейдом УПА на Захід зі сотнею Громенка.

Калина — з чоловіком Демо, працювала в референтурі УЧХ в околицях Балигороду. Перейшла з рейдом УПА на Захід.

Пчілка — молода працівниця в другому районі у відділі УЧХ. Під час акції "Вісла", в серпні 1947 року, з Мартою, Марій-

кою і Тетяною перейшла в Україну.

Лісова — кущова референтка УЧХ в третьому районі. В 1946 році її зловили поляки без зброї. В тюрмі, під час слідства, мужньо переносила тортури, не зрадивши організаційних таємниць.

Референтура УЧХ мала зорганізованих жінок майже по всіх селах Ліського й Сяніцького повітів. Разом з населенням та референтурою господарських справ, вони несли всяку поміч відділам УПА: шили сорочки та всякий одяг, збирали харчі, виготовляли бандажі тощо. Під час Великодніх і Різдвяних Свят обдаровували кожного стрільця та підпільника окремим дарунком печива з побажаннями, а для стрілецтва влаштовували свято Миколая.

На протязі 1945 і 1946 років поширено акцію виготовлювання ліків на підставі книжки Юрія Липи "Ліки під ногами". Ця праця проходила по всіх селах. Дівчата ходили по полях і лісах, збирали потрібне зілля, коріння, з якого лікарі виготовляли відповідні лікарства для потребуючих селян і вояків УПА.

Санітарну Службу УПА частинно сповняли дівчата, які обслуговували підпільні санітарні пункти та підземні шпиталики, що їх часто звали "шпитальками". Санітарні курси відбувалися в лісах на протязі 1945 і 1946 років. Вони були на нижчому і вищому рівнях. Курсами проводили українські лікарі та фахові санітарі. Більшість повстанських санітарок мала за собою обидва курси. Усі санітарки дуже совісно, з повною посвятою та нараженням власного життя обслуговували ранених, а в разі потреби — збройно захищали їх. Подібно як стрільці відділів УПА чи підпільники ОУН, молоді дівчата-санітарки гинули у важкій боротьбі з ворогами України. Ось кілька прикладів з Лемківщини.

Катруся — походила з околиць Сянока. Закінчила санітарні курси на Хрищатій. Освіта неповна середня. Працювала санітаркою в 1-му районі, в підземному шпиталі в лісах біля села Затварниця, де лікувались ранені й хворі стрільці сотень Бурого й Біра. В часі акції "Вісла" польське військо віднайшло шпиталик. Катруся боронила ранених і згинула в нерівній боротьбі разом з чотирма вояками сотні Біра. Їй було 18 років.

Стефа — обслуговувала шпиталик в другому районі, в околицях села Творильне. Походила з околиць Бориславa. Освіта неповна середня, 17 років. Санітарні курси закінчила на Лемків-

щині. Працювала в підземному шпиталику, де районовим санітарем був старший віком стрілець Грім. На початку серпня 1947 року, йдучи по харчі, попала на засідку і згинула від ворожих куль. Це наймолодша санітарка, яка з посвятою і любов'ю виконувала свої обов'язки.

Марійка — походила зі села Бандрів. Санітарні курси закінчила на Лемківщині. Працювала в четвертому районі разом з районовим референтом УЧХ, Арпадом, студентом медицини. Згинула в оточенні під час акції "Вісла".

Пчілка — молода дівчина з села Прусік у п'ятому районі. Санітарні курси закінчила на Хрищатій в 1946 році. До свого фаху ставилася з повною відданістю та любов'ю. Кожному пораненому старалася полегшити терпіння. Після року відданої праці згинула в підземному шпиталі на Хрищатій, 23 січня 1947 року.

Калина — молода дівчина-патріотка зі села Воля Горянська. До праці в санітарній службі мала покликання. Санітарні курси закінчила в 1946 році. Цілий час перебувала серед ранених вояків в другому і четвертому районах. Після вибудування підземної шпитальки на Хрищатій, перейшла виконувати свої обов'язки там, де й згинула 23 січня 1947 року, разом з доктором Ратом, Пчілкою та іншими 14-ма повстанцями.

Зена — секретарка при команді Відтинка "Лемко", а також в 5-му районі. Освіта середня. Криївка к-ра Відтинка, Рена, була на Хрищатій. Там працював поручник Ростислав, який виготовляв шкіци боїв та сутичок відділів УПА з поляками. Робив це дуже прецизно в кольорах. Зена писала звіти, накази команди, повідомлення. Восени 1945 року, вона виконала окреме доручення генерала Перебийноса, який тоді перебував на Лемківщині. Вона мала відшукати в Польщі одну родину. Завдання це виконала з нараженням власного життя, втікаючи з рук поляків. Під кінець травня 1947 року, її з кількома стрільцями оточило польське військо. Стрільці скрились на деревах, а Зена вже не мала сили вилізти на дерево тож сховалася в кущах. Там її зловили польські вояки. Зараз, серед лісу, почали допит, очевидно, з тортурами. Та Зена мала тільки одну відповідь — не знаю! І, таки там, на очах стрільців, що були на деревах, її домучили. Перенесла тортури й згинула як воїн-герой.

Євка — уломна дівчина-підпільниця, яка не виїхала зі селянами на Україну, а осталась на Лемківщині. В рідному селі була

станичною. Після виселення односельчан, поселилася в селі Радева, що під горою Лопінник. Була знавцем у виготовлюванні спирту, який доставляла до відділів УПА та до санітарних пунктів. Дуже віддана, відважна, проворна. Всі підпільники в кущі Яреми та в цілому районі знали подругу Євку. Занести хлопцям їсти до лісу, перенести пошту, піти на розвідку, це з умінням виконувала наша Євка. З підпільниками перейшла в Самбірщину й там пов'язалася з к-ром Хріном.

Надя — зв'язкова зі села Стежниця. Молода, відважна, завзята, ідейна працівниця українського підпілля. Свою працю виконувала з любов'ю та повною посвятою; днями й ночами переносила підпільну пошту. Заглядала до ворожих приміщень. Зловлена польською розвідкою, перенесла несамовиті тортури. В хаті поляки насипали жару з печі на стіл, роздягнули її та пекли й вели допити, побиваючи жертву. Її шкіра й м'язи були випалені. Так її завинули в простирало й кинули, при сильному морозі, на вантажне авто й повезли до тюрми. Надя мовчала. Вона нічого й нікого не зрадила.

Каська — станична села Радева. Молода дівчина, повна завзяття й відданости українській визвольній ідеї. Прогодувати відділ УПА, зорганізувати харчі, занести підпільникам їсти в ліс, перевести розвідку, — це її щоденні зайняття, які вміло виконувала спільно з усім жіноцтвом села. Таких відданих працівниць було багато по наших селах Лемківщини.

При відділі УПА к-ра Кармелюка, що перебував на Лемківщині, секретаркою була вістун Ксеня, а розвідницями були Марійка, Гануся і Маруся.

Іван Оліяр — "Кум"

ЖІНКИ-ЧЛЕНКИ СІТКИ ОУН ЗІ СЕЛА СІВЧИНА

Вільгуцька Розалія — народилася 1918 року в селі Сівчина Перемиського повіту, скінчила п'ять кляс народної школи. Вступила до ОУН в 1941 році; в 1942 році була назначена станичною. В 1947 році виселена на Східні Пруси, де й вийшла заміж, мала троє дітей.

Паранчак Людвіна — народилася (приблизно) 1924 року, до ОУН вступила 1941 року. Належала до хору, до читальні й була зв'язковою. Освіта — п'ять кляс народної школи. В 1944 році, з Анєлькою Чубак, переносила підпільну пошту до Павліни (прізвище й псевдо незнане) в селі Березка. Там усіх трьох арештували поляки. Сиділи в тюрмі в Бірчі, опісля їх вивезли до тюрми в Перемишлі. По виході з тюрми Людвіна виїхала на Україну в Тернопільщину, де вийшла заміж.

Чубак Анєлька — народилася 1923 року, чотири кляси народної школи. Була членкою хору й читальні "Просвіта". До ОУН вступила в 1942 році; виконувала обов'язки зв'язкової. В 1944 році її арештували поляки (разом з Людвіною Паранчак і Павліною). По виході з тюрми виїхала до переселеної рідні в Тернопільщину. Там вийшла заміж і невдовзі померла.

Паранчак Юстина — "Зірка", народилася в 1922 році. Закінчила п'ять кляс народної школи, належала до читальні, хору й кооперативи. Сама була крамаркою в кооперативі та працювала в молочарні. До ОУН вступила в 1942 році. В підпільній праці працювала зв'язковою та помагала відділам УПА, передаючи їм з кооперативи деякі товари, як: сіль, нафта і т.п. Вийшла заміж за "Карого", який згинув у 1947 році в Ляхавському лісі. Юстина була

переселена на понімецькі землі, де вдруге вийшла заміж і при помочі бувших упістів виїхала до США.

Сарняк Анна — народилася в 1923 році. Освіта — п'ять кляс народної школи. Належала до читальні й до хору. В ряди ОУН вступила в 1942 році; виконувала обов'язки розвідниці. В 1945 році, з родиною була переселена на Тернопільщину.

Сарняк Катерина — 1921 року народження (сестра Анни Сарняк). Належала до хору й читальні, до ОУН вступила в 1942 році, була розвідницею. В 1945 році, разом з родиною, переселена на Тернопільщину.

Паранчак Іванна — сестра Юстини Паранчак, народилася 1926 року. Освіта — п'ять кляс народної школи. До сітки ОУН вступила в 1942 році. Працювала машиністкою; писала підпільну літературу. В 1945 році була переселена з родиною на Тернопільщину.

Наведені тут інформації подано за словами Юстини Паранчак — "Зірки"; тепер заміжня Юстина Чомко, що проживає в США.

Осип Назаренко — "Назар"

СПОМИН — ОДНОЇ З ТИСЯЧІ ТРАГЕДІЙ

Осіння листопадова ніч зацарила над усією українською землею, оповивши холодною і непривітною темрявою її простори. Хоч була вже пізня осінь, на закерзонських землях України не було цієї ночі атмосферичних опадів, а поверхня землі вже досить добре примерзала.

Відкритий, темний небозвід мерехтів мільйоновими сяйвами зоряних променів, що на глядача-українця — незламного бунтівника проти рабства і неволі, робило враження, немов би зорі трепотіли дрібненькими сльозами, виливаючи свої співчуття з приводу його нелюдських переживань. Та, хіба в минулому зорі не бачили чудового українського неба, щоб йому могли ще дивуватись?

З настанням ночі життя у селах немов би завмирало. Рідко де й рідко коли, в тих часах, було чути товариські розмови селян чи веселий радісний сміх молоді, а вже пісень, хоч би про важку власну недолю, майже не було чути. Часи не сприяли щасливому та радісному життю селян. Їх лякав не тільки завтрашній день, але також те, що може зустріти їх із настанням чарівної колись української ночі, а тепер — ночі чорних сил, що несла в українське село пожежі, розбої, грабунок, насильство й смерть.

Навіть сьогодні важко вимовити такі слова, як: пожежі, розбої, грабунки, насильство й смерть, а коли заглибитись у їхню страшну суть, перед очима стають жахливі картини минулих страждань, що їх переживав український нарід у тих страшних часах.

Горіли цілі села й містечка. Рятуючи свій найцінніший

скарб — життя, у панорамі пекла, твореного також людьми, мешканці виглядали як тіні, що шукають захисту. І, шукаючи укриття, чимало безвинних жінок і дітей, мужчин і старців, рятуючись від страшної смерти — часто попадали в її обійми. Скільки ж людських трупів вкрило нашу рідну землю? Скільки невинної української крови всякнуло в український ґрунт, щоб дати духову поживу для майбутніх поколінь? З цієї пролитої крови родиться могутня лава борців, що піде у бій не одинцем, але масою української нації.

* * *

Мешканці села Морохів Перемиського повіту, мали надію на проведення ночі 29-го листопада 1945 року в мирі й спокою, тому, що цієї ж ночі їх мала охороняти сотня УПА к-ра Громенка. Надії не сповнились однак, бо з настанням сумерку чотовий Бартель, заступаючи в тому часі раненого командира сотні Громенка, зарядив збірку сотні та передав відділові наказ вимаршу з села.

Вимарш був у напрямі Старої Бірчі, віддаленої біля 15 кілометрів. У наказі подано також, що в часі маршу зобов'язує обережність, забезпечення відділу, добрий зв'язок чоти з чотою як в марші так і в часі акції.

Цілю акції було знищення польського бандитського кубла Стара Бірча, де крім військової залоги, міліції та ОРМО (Охотніча Резерва Міліції Обивательскєй) чимало озброєних жителів цього ж села, за свій "фах" обрало бандитське ремесло, яке виконувало справді запопадливо, з виявами дикого садизму супроти цивільного й безборонного українського населення.

У відплату за терор, стосований супроти мирного українського населення, відділи УПА кількакратно переводили відплатні акції на польські бандитські гнізда і саме ніч 29-го листопада 1945 року, теренове командування УПА вибрало на переведення ще однієї акції, в якій відділові к-ра Громенка призначено було знищити банди Старої Бірчі.

У тому часі сотня була в повному особовому складі, тобто начисляла три чоти — приблизно 120 вояків і підстаршин. Уніформи стрілецтва були в доброму стані, переважно польські, здобуті в боях з польськими військовими з'єднаннями.

Узброєння сотні, також здобуте в кривавих боях, складалось з одного міномета, по одному кулеметові на рій (переважно

російські "дехтярови"), автоматичні десятизарядки, автомати ППШ та, переважно, кріси російської продукції. Амуніції тоді також не бракувало.

Коли вечірній сумерк непомітно й швидко перемінився у вечірню темряву, сотня Громенка під командуванням чотового Бартля вирушила зі села Морохів, вислявши вперед і залишивши позаду добре забезпечення.

Йшли ми стрілецьким рядком у віддалі, приблизно, трьох метрів один від одного, заховуючи тишу і обережність, немов нічні духи, що вигнані тугою за наземним життям, уникали контактів із живими людьми.

Терен був горбкуватий, а ніч — мати, заховала відділ, який непомітно для ворога, підійшов на тисячу метрів до бандитського кубла. По зв'язку передано наказ: "Розчленуватись і на знак червоної ракети — наступ".

І знов, немов тіні, розстрільною підсувався відділ, приспішуючи кроку, щоб скоріше вдертись у село і заскочити ворога. У стрільців було велике завзяття і бажання знищити вороже бандитське гніздо. Старе вояцтво, загартоване в боях, не потребувало підбадьорювання, бо всі вони були свідками польських злочинів.

Годі згадати всіх тих, хто брав участь у названій акції, бо й пам'ять заводить. Пригадую псевда тільки деяких, а саме: командир мого роя Бен — досвідчений вояк, з прикметою дуже доброго відношення до підкомандних йому стрільців; кулеметник Грім, який дуже добре орудував кулеметом, завзятий вояк. Його добрі помічники-амуніційні: Щурко й Козак, що не треба їм було пригадувати про їхні обов'язки як у часі бою, так і в часі відпочинку; стрілець Рись, який кидався у бій як правдивий рись, та інші стрільці роя і цілої сотні, прості й скромні, але відважні вояки, які посвятили своє життя для оборони своїх кривджених сестер і братів.

Коли відділ, непомітно для ворога, опинився на краю села, зв'язком подано знову наказ: — "Розстрільною — вперед!", а незабаром у повітря вистрибнула червона ракета, спочатку як маленька червона куля, розпалахнувши опісля червоним полум'ям, що у швидкому леті у нічній темряві виглядала як комета з червоним хвостом. Несподівано хтось крикнув "Слава!" і з-понад сотні людських грудей залунало зловісне і тривожне для ворога — "Слава", і відгуком понеслось ген далеко. Вояки УПА побігли

вперед, щоб знищити ворога у його власному гнізді.

Уся залога Старої Бірчі, військова й цивільна, цілковито заскочена, попала у паніку, в якій кожен, рятуючи своє нужденне, бандитське життя, тікав у протилежному напрямі від наступаючого відділу УПА. Деякі з польських "рицежи" тікали босі, тільки в білизні.

А тим часом у противному кінці села залунала одна, опісля друга серія кулемета. Опам'ятавшись з заскочення, поляки почали відстрілюватись, але наступ відділу УПА був такий бадьорий, що на оборону не залишилось полякам багато шансів.

"Ліве крило вперед!" — впала знову команда і к-р Бен, відповідальний за це крило, крикнув: — "Друзі — вперед!" І пішли, а радше побігли стрільці вперед. Розпочався барабанний вогонь, що розривав нічну тишу, а свист куль мішався із зойками важко ранених людей.

Поляки в паніці. Тікаючи, відстрілювались хаотично. Стрільці УПА стрибками, а то й у стоячій поставі бігли вперед, засипаючи ворога барабанним вогнем.

Настало правдиве пекло на землі. Деякі дерев'яні хати почали горіти, освітлюючи поле бою та пожираючи пограбоване українцям майно. В сяйві заграв видно було несамовиті образи кінця життя людських істот, які за ціль свого існування, вибрали легкий, але ганебний спосіб збагачуватися коштом мирного і безборонного українського населення.

Ось, між хатами біжить один із "рицежи" тільки в білизні. Пристав на мить і немов пригадав собі, що він може також стріляти. Спрямував цівку російського кріса в напрямі упістів і в тій хвилині впав на примерзлу землю, з якої вже не підвівся. А там знову, відкритим простором між хатами, прямо неймовірно швидко тікає польський вояк із пістолею в руці й... раптом прошитий кулею у спину, паде на землю.

В іншому місці, польський кулеметник із своїм помічником, залягли на горбочку, за одною із хат, посилаючи довгі серії з "дехтярьова" у напрямі наступаючої лави УПА. Але не було суджено їм вийти з бою живими, бо повстанська сікана ґраната, поціливши саму цівку кулемета, розірвалась і розторощила голови озброєних цивілів.

Під напором наступу відділу УПА, поляки відступали на край села. Військові старшини старались опанувати ситуацію командуючи "оґня", але мало хто слухав цих наказів. Цивільне на-

селення села — мужчини, жінки, діти і старці разом з військовими тікали, щоб якнайдальше відбитись від відділу УПА. Ті, які на своєму сумлінні мали не один бандитський злочин супроти українців, випереджували інших втікачів, здаючи собі справу з відповідальности за свої злочини. Деякі із цивілів, з чистішим сумлінням, — залишались у хатах, ожидаючи (у смертельному жаху) на дальший хід подій, а коли хата, що в ній скривались, загорілась від повстанських запальних куль, — вибігали з неї та ховались у садах чи загородах.

Тим часом розгорявся завзятіший бій. Деякі польські вояки, опритомнівши від першого наступу паніки, зайняли оборонні становища за хатами кінця села та почали відстрілюватись. На ворожий вогонь найбільше було наражене ліве крило, яким командував ройовий Бен, та яке висунулось найбільше до переду. Не зважаючи на свист куль, стрільці Бена завзято наступали. Стрілець Назар, стоячи за вуглом хати, посилав постріли в напрямі польських оборонних становищ, а коли кулеметник Грім почав "гриміти" своїм кулеметом, Назар скочив вперед, щоб добігти до дальшої хати. Не вспів однак перебігти ще й половини дороги, коли сильний удар в праву ногу, повалив його з ніг. Розривна куля, що прошила м'язи повище коліна, при вилеті з тіла вирвала м'язи, залишивши глибоку рану, що спливала червонотемною кров'ю. Усвідомивши, що сталося, Назар крикнув: "Хлопці — я ранений!" Кулеметник Грім — спрямувавши цівку свого кулемета на ворога, довгими серіями запальних куль "висипав" цілий диск, а стрілець Рись підповз під хату і кинув ґранату у вікно, що було становищем польського кулеметника і його двох помічників-амуніційних. Кулеметник і один його помічник були вбиті, а другий із помічників важко ранений в голову.

Обезвладнений важкою раною, Назар лежав на холодній твердій землі, ожидаючи допомоги та приглядаючись образові пекельних сцен жахливої пожежі. Його вухо ловило свист куль, гук пострілів, вибухів ґранат і мінометних снарядів, зойки конаючих людей, дикий рев домашньої звірини, яка пропадала в полум'ях всенищівного вогню, та енергійну команду: — "Друзі вперед!"

Будучи вже пасивним учасником кривавої дії, Назар пробував повзти в напрямі своїх друзів, коли до нього підбігли два стрільці роя Бена. Вони у поспіху перев'язали раненому ногу,

взяли під руки і допровадили, а радше дотягнули до становища мінометників.

Тим часом акція відділу Громенка на Стару Бірчу добігала кінця. Одне із ворожих гнізд було знищене. Це ґарантувало українському населенню принайменше часову передишку.

Зустріч колишніх вояків УПА з лемківськими діячами в Німеччині в 1948 р. Сидять (зліва) у першому ряді й поза рядом: Мелодія" — Богдан Крук, "Верниволя" — Андрій Мицьо, Юліян Тарнович — Бескид, "Петро" — Михайло Черешньовський, о. Шпилька, незнана особа, "Лагідний" — Лев Футала, "Мар" — Степан Голяш, "Беркут", "Горилов" — Модест Ріпецький. В другому ряді перший справа "Макаренко" — Микола Грицковян.

Степан Ґоляш — "Мар"

ОЛЕНА ЛЕБЕДОВИЧ — "ЗВЕНИСЛАВА"

Олена Лебедович — "Звенислава" — це заслужений воїн ОУН-УПА, яка може всім нам служити прикладом. Це вірний воїн, який через п'ять років боровся з автоматом чи пістолем в руках за волю України. Як незламний воїн УПА, вона по-геройськи переносила втрату чоловіка, та хоч залишилась з малими дітьми, не покидала повстанських рядів.

Олена — це приклад відваги. Вона брала участь у боях з Червоною Армією, ВП, УБП, МО. Впродовж двох років доставляла до чужинецьких посольств у Варшаві підпільну літературу. Вона й сестра милосердя, в 1943-1945 роках організувала санітарні курси в Любачівщині, Яворівщині, Жовківщині, Ярославщині, Равщині, готуючи підпільних санітарок. Організувала таємні шпиталі, обладнувала їх, опікувалася пораненими повстанцями.

Подруга "Звенислава" повна посвяти та незламности. Вона вносила віру, зогрівала падаючих на дусі, а своїм прикладом показувала, як у найгірших обставинах можна бути на висоті духа та витривалости. Можемо собі уявити, що діялось у серці матері, коли вона в часі арешту лишила 6- і 9-літніх дітей, а після виходу з тюрми, поляки не хотіли віддати їй її рідних дітей... Вона витривала в терпіннях. Після побоїв, тортур, Олена не заломилася, а духовно піддержувала своїх подруг політв'язнів, допомагала, потішала, співчувала, хоч сама не могла ходити, а на тюремний прохід її виносили. Всі ті шляхетні прикмети її характеру випливали із глибокої віри в Бога. Вона завжди вірила в Божу поміч та заступництво й ці почування одверто виявляла.

Олена Лебедович, з дому Кліш, народилася біля Сянока на

Лемківщині 31 березня 1915 року. За фахом — учителька. В 1943 році, разом з чоловіком, включилася повністю в підпільне життя, готуючись на збройну боротьбу проти Німеччини та Москви. Чоловік організував і вишколював відділи УПА, а Олена працювала серед українського жіноцтва. В призначеному терені організувала санітарні курси та підготовляла місця для підпільних шпиталів і санітарних пунктів. Помагала також у референтурі пропаґанди.

Чоловік загинув у боротьбі з німцями. Олена залишилася з двома дітьми, але її активність на полі боротьби проти окупантів не послабла. Перехід фронтів пережила на українських теренах під Польщею. Цілий 1944 рік пішов на вишколи нових санітарок, підпільних працівниць, на організування санітарних пунктів.

В лютому 1945 року, дістала доручення перейти з відділом УПА к-ра Крука в Жовківщину, щоб відновити та обсадити підпільні шпиталі. В цьому часі брала участь у трьох боях відділів УПА з москалями. По виконанні завдання перейшла біля Угнева границю і опинилася під польською окупацією. Від жовтня 1945 року почала працювати як зв'язкова крайового референта СБ Петра Федорова — Дальнича та Крайового Провідника ОУН Закерзоння Ярослава Старуха — Стяга. Це новий етап її відважної діяльности, — час повний посвяти та жертвенности. Треба було їздити по цілій Польщі та вдержувати зв'язки, організувати нові підпільні станиці.

Почавши від 1946 року, Олена почала нав'язувати таємні контакти з американською амбасадою у Варшаві. Довідалася, що капеляном Сестер Домініканок є український священик, що вдає поляка. Зголосилася до нього як родина й мала готове приміщення. Капелян Міщишин поміг нав'язати контакти. Трапився другий священик "Марко", який завів Олену до заступника посла Романа Мрозінського. Почалися справжні контакти українського підпілля з американською амбасадою. Олена доставляла на захід підпільну літературу, вживаючи різних методів, щоб не зрадити себе.

Мрозінський сконтактував Олену з підполковником Джессі Френком, а цей пов'язав її з сержантом Сливкою, який знав українську мову. Устійнено зв'язкові місця, алібі та охоронні заходи. Олена постійно довозила підпільні видання та вістки з українських теренів, де проходила боротьба українських підпільників з ВП, УБП, МО.

Американці пов'язали Олену з членами англійської ам-

басади, пізніше з французами, вкінці з бельгійцями. До всіх посольств доставляла підпільні видання, відозви, листівки різними мовами.

Щоб мати постійне місце перебування, в червні 1946 року Олена зголосилася до відділу шкільництва у Варшаві, як учителька, й дістала працю в садочку. До неї приїжджали її подруги й помагали у підпільній праці. Вона називалася тоді Ельжбєта Бєлєцка. На суботи й неділі виїжджала до Лодзі й Кракова вдержувати контакти.

Під час виселення одержала доручення організувати українську інтеліґенцію на понімецьких землях (т.зв. "одзискане зємє").

Після виселення, в квітні 1947 року, почалась важка, відповідальна й небезпечна праця, повна напруження. Треба було втримувати контакти з підпіллям, інформувати, приготовляти нові місця для підпільників, давати вістки про рухи ворога. Але, відважна й повна посвяти подруга Звенислава прокрадалася поміж ворожі застави та вдержувала контакти з Дальничем і Стягом.

10 вересня виїхала на зв'язкові пункти до Лодзі й Кракова. З Кракова поїздом і автобусом під'їхала до українських територій. Там прямувала до сіл Річиця-Жерники, де була криївка Дальнича. Це був час акції "Вісла". Третя дивізія польського війська та частини КБВ, МО і ВОП, оперували в цих безлюдних уже, опустілих теренах.

14 вересня 1947 року Олена пробивалася лісами, а вночі, рачкуючи кілька кілометрів, обминаючи ворожі застави, прямувала до криївки Дальнича. Непомітно осягнула ціль. У криївці був Дальнич і чотирьох друзів. Настала радість. Прийшла вістка зі світу, газети.

Наступного дня мала відходити з новими завданнями, але друзі просили відпочити по важкій дорозі. Та 16 вересня 1947 року впала криївка. Почалася нерівна боротьба. Трьох друзів відбивало атаки ворога й загинуло, а тоді поляки кинули до отвору ґазову бомбу, що приспала Дальнича, Олену та одного стрільця. Вони нищили важні документи. Олена прийшла до пам'яті... в тюрмі.

Почались нові тюремні переживання, допити з побоями, застрашування, що тягнулися до 4 квітня 1950 року. Суджена була військовим судом в складі капітана та двох стрільців. Вона не мала права на оборону. 14 квітня1950 року, суд виніс такі присуди:

1. Лебедович Олена — "Звенислава"-"Заграва", з дому Кліш, за участь в ОУН, УПА, СБ від 1944 до 1947 років, засуджена на 15 літ тюрми та 5 літ позбавлення громадянських прав.

2. За активну участь у бою з Червоною Армією відділу УПА під командою к-ра Крука, на початку лютого 1945 року, засуджена на 7 літ тюрми та 2 роки позбавлення громадянських прав.

3. У половині лютого 1945 року, брала активну участь у бою відділу УПА проти Червоної Армії, за що засуджена на 7 літ тюрми та два роки позбавлення прав.

4. У березні 1945 року, брала активну участь у бою відділу УПА проти відділу Червоної Армії, за що одержала 7 років тюрми та два роки позбавлення прав.

5. 16 вересня 1947 року, будучи в бункрі біля села Річиця, повіт Томашів Любельський, Олена Лебедович з членами ОУН, звела бій з відділом УБВ, за що одержала 10 літ тюрми і 5 літ позбавлення громадянських прав.

6. Від жовтня 1945 року до 16 вересня 1947 року, за співпрацю з референтом СБ Закерзонського Краю Петром Федоровим — "Дальничем" і за співпрацю з амбасадою США, засуджена на 15 літ тюрми та 5 літ позбавлення громадянських прав.

7. Від весни 1947 року до 16 вересня 1947 року, за підроблення документів на ім'я "Ельжбєта Бєлєцка", засуджена на два роки тюрми.

8. За протидержавну діяльність з метою відірвання польських земель від держави, засуджена на 15 літ тюрми та 5 літ позбавлення громадянських прав.

За вичислені провини Олена Лебедович одержала разом 78 літ тюрми та 26 літ позбавлення громадянських прав.

По виході з тюрми включилася в українське шкільництво на терені Польщі. Вчила й опікувалася бурсою в Перемишлі. Згодом вдалося їй виїхати до Чікаґо в США, де й померла 18 червня 1988 року.

Р.Г. — "Грізний"

ОСТАННІ ДНІ НА ЗАСЯННІ

На вежі вибила шоста по полудні, як ми з другом Чалим, вирвавшись з рук НКВД, переходили попри ринок Перемишля в сторону мосту. На наше щастя, мостом переходила якась товпа людей. Змішавшись з нею, ми щасливо перейшли на Засяння; в напіврозваленому будинку дожидали вечора.

Вибила година дев'ята. Попри нас переїжджає возом старенький дядько. Рухами рук питаємо, чи можна присісти? Дядько рухом голови дає знак, що можна. За містом вискакуємо з воза й полями подаємось у бік свого села. Недалеко від села на полі знаходимо підземну криївку, яку ми побудували з наказу Проводу ОУН ще перед приходом фронту. Сьогодні вона нам пригодилась, але не була вигідною. Була мала, низька і часто бракувало повітря, тому ми вирішили побудувати нову.

З допомогою нашого кущового провідника ми викопали криївку на полі його брата. Викопали через одну ніч, замаскували, а другої ночі прокопали вхід до криївки, який виходив під високу межу, порослу дикими рожами. Ця криївка була велика; в ній можна було стати на цілий зріст. Ліжка були поверхові на 6 осіб. Були проведені вентилятори, якими доходило й виходило повітря. Освітлювали карбітовою лямпою. Мали також бензинову кухонку — "прімус". В стінах були вглиблення, де переховували зброю. На полицях у скляному посуді була маринована ярина, овочі та м'ясо. Доставою харчів займався наш кущовий провідник, бо тільки він одинокий знав про нас.

За кілька днів брат кущового заорав поле і засіяв пшеницю, не знаючи, що оре і сіє над головами двох добре йому знаних односельчан. Хоч в нашій криївці були всі вигоди, не було часу в ній перебувати. Був тоді вересень 1944 року. В цьому часі

через наш терен переходило багато провідних людей, які з наказу Командування УПА та Проводу ОУН переходили через наш зв'язок в Ярославщину, Любачівщину та Холмщину. Ми з Чалим одягалися в більшовицькі уніформи, озброювались також в більшовицькі автомати і, як тільки стемніло, виходили з-під землі та прямували до наших зв'язкових пунктів, які були по селах, що ближче до лісів. Там перебирали людей і ще цієї самої ночі приводили їх до нашої криївки, де вони перебували через цілий день. На другий день переводили їх дальше зв'язковою лінією в потрібні їм сторони.

На той час по селах Засяння вешталися каґебівські групи, які ловили нашу молодь до Червоної Армії. Молодь скривалася під землею або по різних сховках. Тільки ті, що не вірили в підготовку таких криївок, попадали в більшовицькі руки та йшли на гарматнє м'ясо. До нашої криївки прибуло на постійне перебування ще трьох членів зв'язкової лінії: мій брат "Комар", кущовий та друг "Вуйко".

Надходила зима. Ми завважили, що на нашій криївці пшениця виросла більша й темнішого кольору. Це пригадало нам, що помимо цього, що на криївці є понад один метр землі, все ж таки зимою сніг буде танути, тому ми звернулись до місцевого проводу ОУН, щоб перекинули нас на зиму до відділів УПА. Вкоротці ми отримали відповідь: "Покищо цього терену не опускати. Ваша праця в тому терені, хоч в більш небезпечних обставинах, не є менш важною, як у відділі УПА. На зиму підготовляйте криївки по селах". Таких криївок в нашому селі Дуньковички ми приготовили три, де перебули щасливо цілу зиму. Напровесні 1945 року, в нашому терені зорганізовано боївку, до якої покликано нас. Командантом боївки став Гуцул. Весна цього року почалася скоро, вже в березні сніги станули.

Квітень 1945 року. Прекрасна весна. Навколо все зеленіє, цвітуть сади. Перший вістун весни, жайворонок, вже віддавна підносячись вгору, закликає господарів, щоб виходили в поле на весняні роботи. Але цього року господарі Засяння не виходять обробляти свої поля. Не береться їх жодна робота в господарстві. Мовчки стоять задумані на своїх обійстях. Дехто з господарів пробує виходити в поле, побачити свою нивку, але повертається в задумі до хати. Мало хто говорить. Всі в задумі, що буде завтра? Куди нас заберуть з рідних хат? Що буде з родиною? Боже допоможи!

По селах Засяння вештається багато різних більшовицьких комісарів з охоронами. Почалося вербування на добровільний виїзд в Україну, бо "тут Людова Польща". Українське населення добровільно не голоситься на виїзд. Тут наша земля. Тут жили ми з діда-прадіда. Тут наші хати, тут наша церква! Бачучи такий стан речі, переселенчі комісії, спільно з польською міліцією та військом, почали нову тактику. Почали організувати по польських селах збройні боївки та нападати на українські села. При цьому застосовано не тільки грабіж, але також терор та вбивства невинних селян. У травні напала польська банда на село Трійчиці, де вимордувала понад 20 осіб. У селі Дрогоїв вбито дві родини. Також були напади на села Вуйковичі, Заболотці та інші.

27 квітня 1945 року ми дістали наказ від к-ра Гуцула, щоб прибути на збірний пункт до села Гнатковичі. В Гнатковичах ми стрінули багато знайомих друзів, але не було часу на розмову. Одна група із 15-ти стрільців, з одним кулеметом відійшла в сторону лісу на заставу. Наша розвідка донесла, що поляки стягають з довколишніх сіл свої банди. Ждемо на к-ра Гуцула. До хати вбіг стійковий і повідомив, що в селі Малковичі горить хата та чути стріли. Вибігаємо на горбок, за хату, звідки видно Малковичі. Біля мене трьох друзів з Малкович: Максим, Цок і Сталька. Команду перебирає Максим. "Друзі! На Малковичі!" — крикнув Максим, а за ним побігло 16 молодих, сільських юнаків, в більшості не загартованих у боях, але з запалом любови до свого народу.

До села прибігли від сторони села Дуньковички, до дороги "Вивіз". Таким способом обминули польську колонію Орли. Підсуваючись до крайніх хат, Максим подав рукою знак — залягти! Попри нас переходить група польських міліціонерів в числі 6 осіб з кулеметом. Максим визначає збірний пункт та наказує Цокові взяти шістьох стрільців і за всяку ціну здобути від міліціонерів кулемет.

Підсуваємося ближче, звідки бачимо, що в селі — неначе в пеклі, горять хати. Поляки бігають по селі, грабують людей, колють багнетами та стріляють до тих, хто пробує тікати. Чуємо крики та плачі людей. Все це змішується з ревом корів, іржанням коней та криком свиней, яких бандити заладовують на вози.

Нараз із подвір'я священика Дмитраша чуємо знайомий нам голос. Це заступник коменданта міліції командує: — "Фурманкі до ґури!" Зриваємося і біжимо за Максимом поза хатами до

дороги "Загуня", що веде зі села до гостинця в сторону польського села Орли. Залягаємо попри дороги. Кулеметник Комар спирає кулемет на паркані, бо наші становища нижче дороги. Зі сторони Орлів зближається дорогою до нас двох мужчин, озброєних в кріси. Під пахвою несуть порожні мішки.

— Стуй, кто єст? — півголосом озвався Максим.

— Охотнік! — відповів один із поляків.

— Гасло? — запитав Максим.

— "Карабін" — відповів поляк.

Коротка серія з автомата й обидва покотилися з дороги в рів. Таких "охотнікуф" ми скосили 10. Це були поляки зі села Орли, які йшли мордувати наше населення, а при цьому несли мішки на здобич.

Зі села чути гуркіт возів. Підпускаємо їх близько й на команду "Вогонь!" — довга серія з кулемета скошує поганячів, а вози з награбованим майном скочуються в рів. Ще кілька пострілів за втікачами і — тихо. Перескакуємо паркан і подаємося на другу сторону дороги. Займаємо становища між дорогою і вулицею, що веде попри кузню. Зі села наступають на нас з усіх сторін поляки. Багато з них займає становища біля кузні. Побачивши нас, один із них кричить:

— Стуй! Гасло?

— "Карабін" — відповідає наш Максим і зразу запитує: — Одзеф?

— "Кракуф" — відповідає поляк.

Взявши нас за своїх, поляки поставали біля кузні й нараджуються.

"Кожному приготовити по дві ґранати" — наказує Максим. Комар прицілюється з кулемета, наладувавши новий диск. Біля кузні коло двадцять напасників. Шепотом наказує Максим: "Вогонь!" Дев'ять ґранат полетіло в сторону кузні, а за ними довга серія з кулемета. І ще раз — дев'ять ґранат, а кулемет не вгаває. Ще кілька пострілів з крісів і автоматів і знову тиша. Та не довго. Польські бандити залишили мордувати українське населення й подалися в наступ на нас. Та, побачивши під кузнею побитих і поранених своїх знайомих, зрозуміли, що є спротив, якого дотепер на цьому терені вони не зустрічали і якого вони не сподівалися. З кожною хвилиною вороже півколо збільшується і зближається до нас. Їх багато, понад сотня, а нас десять. Ми відступили до дороги. На небо вийшов повнолиций місяць і своїм

срібним сяйвом освітив нас в рові при дорозі. Максим дає знак рукою задержатися, а сам стрибком перескакує дорогу. В цей час паде на нього серія з автомата від сторони села Орли. В цю мить, з другої сторони дороги, чуємо голос Максима: "Така ваша маць, то по своїх стшеляцє, а там под кузьньом бандерофце, то по ніх стшеляйцє!".

— Гасло? — крикнув Максим.

— "Карабін" — відізвався поляк з кулеметом. — Одзеф? — запитав.

— "Кракуф" — відповів Максим.

Він підвівся на цілий зріст та наказав по-польськи: — "Напшуд марш!" Випростовуємось і повільним кроком перейшовши дорогу, маршуємо чистим полем в сторону, звідки прийшли.

На збірковому пункті Цока з його групою ще не було. В нашій групі забракло Миколи зі села Гнатковичі.

Скриваючись за тіні двох дерев, вдивляємось в село, де вже догоріли горіючі хати. В селі майже втихло. Нараз в тому кінці села, звідкіля ми вирвалися, почалася стрілянина. Чути кілька кулеметів, вибухи ґранат. Стрілянина чимраз збільшується. Ми мовчки переглянулися. У кожного з нас ця сама думка: це напевно Цок поспішив нам на поміч і попав в оточення.

Через 15 хвилин стрілянина втихла, тільки чути польську лайку. А місяць вийшов ще вище. Суне по небі своїм шляхом. Кидає своє сріблисте сяйво на село неначе б хотів бути свідком одного з найбільших злочинів, заподіяних комуно-польськими бандами.

Від сторони дороги "Вивіз" зближалися до нас постаті. Пізнаємо групу Цока. Шепотом радимося, куди відступати? В сторону Гнаткович небезпечно, бо помітять нас з села. Рішились відступати до села Сосниця. Хоч година була пізня й до Сосниці далеко, Максим наказав ще чекати на загубленого друга. Не прийшлося нам довго чекати. Освітлений місячним сяйвом, хильцем підійшов до нас друг Микола.

У дорозі до Сосниці Микола розказав, що сталося. Перед відступом з рову, ворожа куля поцілила в його кріса, розбила замок і поранила його руку. Він відступив за стодолу й почав перев'язувати рану, а за цей час ми відступили. По нашому відступі, ті поляки, які наступали на нас від села Орли, почали обстрілювати тих, що наступали з Малкович, яких було багато

більше. Вони пішли в наступ і розбили тих, що наступали з Орлів.

Вже майже розвиднялося, як перед селом Сосниця задержали нас стійкові. Це були господарі цього села, зорганізовані в самооборону. Вони берегли село перед нападом банд. По короткій розмові провели нас на квартиру до стодоли.

Зі сну пробудив мене гамір на подвір'ї та рух на дорозі. До стодоли шпарками продиралося соняшне проміння. Це пригадало мені, що я вже вісім місяців не бачив денного світла. Витріпавшись зі соломи, я вийшов зі стодоли на подвір'я. Перед хатою на ґанку сиділа знана мені з Малкович дівчина. Біля неї сиділа її тета. Схиливши голову на тету, дівчина плакала. Тета просила дівчину, щоб перестала плакати та, щоб розказала, що діялося в Малковичах. Втерши лице від сліз, дівчина почала розказувати:

— Ввечорі я пішла до недалеких сусідів Войтових. Побувши в них з годину, щось ніби тягнуло мене додому. Попрощавшись з господарями, я вийшла на подвір'я. Пройшовши кілька кроків побачила, що в мою сторону біжить п'ятьох озброєних міліціонерів. Побачивши мене, вони крикнули:— "Стуй!" Я повернулась до дверей, але вони були закриті. Зі страху я впала біля дверей і, рачкуючи, перейшла на другу сторону хати та сховалася в соломі. Не знайшовши мене, міліціонери почали бити в двері та кликати господаря, щоб відчинив. У хаті заметушилось. Господар наказав жінці й дітям лізти на горище, а сам поліз за ними, потягувши за собою драбину. Поляки розбили двері та вгнались до хати, шукаючи людей. Нараз я почула голос заступника коменданта міліції з Оріховець. Він говорив по-українськи: — Пане Войтів, зійдіть з родиною на долину. Поки я тут, вам і вашій родині нічого не станеться.

Якийсь час в хаті було тихо. Тоді цей знов повторив це саме, додавши, що, якщо не зійдуть з горища, то він не ґарантує, що ці бандити, яких він щойно звідси вигнав, можуть вернутись та підпалити хату. Я чула як опущено драбину й господар з родиною зійшов в долину. Тоді в сінях створився рух. Хтось чимось вдарив господаря, який з криком повалився на землю. Кричала жінка й діти, як на них кинулися бандити. З хати чути було крики, зойки та стогони, що мішалися з криком із сусідніх хат. Я ціла тряслася й не мала сили встати й тікати з цього пекла. Нараз в селі почалася стрілянина. Ці, що мордували й грабували, побігли туди, звідки чути було стрілянину. За якийсь час навколо мене стало тихо, а в кінці села стрілянина збільшувалась. Мені прийшла на думку моя

родина. Я встала й бігла додому. На подвір'ї, перед хатою, лежав з розбитою головою мій тато. У сінях лежала моя мама. Я кинулась до мами й не знаю як довго я там лежала і хто мене привіз сюди... Тето, я сама, самісінька на цім світі осталася...

Дівчина впала на коліна залившись сльозами...

Біля воріт стояв, мов закам'янілий, наш друг Сталька. Його лице було бліде, мов стіна. Його великі очі блукали десь далеко. Я підвівся і хотів іти до нього, але мене здержали. Він уже знав про долю його родини в Малковичах. Його ціла родина, ближча й дальша, була вимордувана.

До Сосниці приїжджало чимраз більше людей з довколишніх сіл. Найбільше з Малкович. Перелякані розказували про страхіття в селі. Привізши тут свої родини, господарі з Малкович самі верталися назад. Казали, що в селі треба навести порядок і приготовитися до масових похоронів. Замордованих в селі Малковичі начисляли біля 200 невинних осіб — дітей та старців.

Через два дні ми одержали наказ від Гуцула повернутися до села Гнатковичі. В дорозі, в розмові з Максимом, ми довідалися, що наша боївка в короткому часі опустить цей терен. Гуцул дозволив мені, моєму братові й Чалому зайти до рідного села, попрощатися з рідною та скоро повернути до боївки. В селі було тихо, а ще тихіше ми підходили до стодоли, в якій була наша криївка. В хаті світилося. На умовлений стукіт у двері, вийшов до нас господар. Він малий, пригноблений, здається, найбідніший в нашому селі. Впізнавши нас, дуже зрадів та забув про своє горе. Вітався з нами як з рідними та просив у хату. Жалівся, що немає чим нас погостити, бо вчора вивіз хвору жінку і п'ятеро дітей до села Торки над Сяном. Всі харчі, які мав, залишив родині. Сьогодні вернувся сам забрати ще дещо з хати.

До хати ми не заходили, але зайшли до стодоли. Наш господар присівши біля нас на соломі, розказував:

— Тішуся, що вас ще стрінув. Ви врятували Малковичі. Якби не ви, вони вимордували б ціле село, а в нас людей багато. Мій щирий поклін та подяка вам усім. Хай вас Бог благословить! Мусите знати, що ляхи до нападу на Малковичі добре підготовилися. Вони стягнули три станиці міліції, кілька бандитських груп аж від Порохника. Всіх бандитів було біля 250. Всі озброєні. Ви вбили біля 60 бандитів. Цього дня досвіта шістьма возами везли ранених напасників до перемиського шпиталю.

Від господаря ми також довідалися, що майже всі люди

вже виїхали зі села. Більшість з них розмістилася по селах над Сяном. Деякі виїхали до Журавиці на станцію, де очікують на транспорт в Україну. Господар розказав, що його родина жде на виїзд в Торках. Родина Чалого є також над Сяном. Всі живуть у страху перед нападами польських банд.

Надворі вже розвиднялося, як господар вийшов зі стодоли й пішов у хату. По відході господаря, я підійшов до дверей і через дірку від сука дивився на село. Заносилося на гарний день першого травня 1945 року. Дивлячись через дірку я завважив, що берегом, понад ставом, біг малий хлопець, босий, в коротких підштанцях і сорочинці. Коли він зблизився я пізнав, що це був молодший син моєї сестри, яка жила в Журавиці. З-над ставу хлопець прямував на подвір'я попри стодолу. Я відчинив двері й крикнув: — "Зеню!" Впізнавши мене, хлопець вбіг до стодоли й крикнув: — "Моя мама!" Впав на солому й зомлів. Ми з братом кинулися до хлопця. Господар приніс з хати води й ми його привернули до пам'яти. Відкривши очі, хлопець повів ними по нас і в розпуці крикнув: — "Вони вбили мою маму і маленьку Миросю!" Хлопець знову зомлів. Господар побіг віднайти нашу сестру, а ми, привівши Зеня до пам'яти, слухали, як плачучи розказував:

— Ми з братом і татом вийшли до стодоли, де в сховку ми все ночували. Мама з маленькою Миросею також ішла за нами, але чогось повернулася до хати. Мабуть, щось забула. Мама довго не приходила до стодоли. Нараз ми почули стріли. Ми вибігли на тік і побачили, як з хати вибігали озброєні люди. Ми вбігли в хату. Мама тримала Миросю на руках і лежала на підлозі в крові...

До стодоли ввійшов господар з моєю сестрою. Вона одягнула хлопця, взяла за руку й побігла з ним до Журавиці. Мовчки стояли ми в стодолі й щілинами виглядали на село. Господар виносив з хати клунки, складав їх на віз. Запряг до воза коняку, сів на віз і мовчки вдивлявся у своє обійстя. Повернувся в нашу сторону, зняв шапку, зробив хрест, вклонився, махнув батогом по коняці й виїхав засумований з подвір'я.

Надворі темніло. Через щілини вже не можна було нічого бачити. Мовчки вийшли ми зі стодоли. Чалий подався в сторону своєї хати, а ми з братом — до своєї. Побачити й попрощатися. В хаті застали пустку. Переходячи по кімнатах, я віднайшов заховані тут родинні знімки. Переглядаючи їх, я задержався на одній. Моя родина. По середині на кріслі сиділа моя мама, біля мами сиділа сестра й тримала на колінах дволітню Миросю. Вдивляючись,

приходить питання: "За що? За що бандити пустили в неї та в невинну дитину сім куль з автомата?" Мимохідь перед очима стає відповідь: "Вона з чоловіком своєю працею і здібністю доробилася гарного господарства. Їхні сусіди, поляки, із заздрістю дивились на гарну хату, нову стодолу й стайню та великий сад. Тепер вони діждались нагоди захопити це все у свої руки; допустили себе до найгіршого злочину. Їх убито в їхній хаті на рідній землі". На знімку не було батька. Він, відсидівши по Першій світовій війні на Сибірі, повернувся хворий та й не діждався цього лиха.

До хати ввійшов кущовий. Поглянув по пустій хаті, рухом голови дав знак, що пора відходити. На подвір'ї ми застали групу хлопців, односельчан. Кущовий пояснив, що вони, відвізши своїх рідних над Сян, повернулися й просять, щоб їх прийняти в ряди УПА. Між ними було двох господарів, які прийшли попрощатися та побажати нам успіхів у визвольній боротьбі.

Поки місяць вийшов на небо, десять односельчан з села Малковичі виходило в поле в сторону Гнаткович. На горбку ще раз всі пристали, повернувшись в сторону рідного села, де їм заборонено жити, а де їхні батьки жили від століть. В селі зловіща тиша...

У Гнатковичах ми застали к-ра Гуцула. Він з друзями очікував нашого приходу. Ото ж — в дорогу!... Вийшли за село під лісок. Тут зустріли групу озброєних юнаків. "Збірка до молитви!" — дав команду Гуцул. Півголосом відмовили "Отче наш...", відтак Максим виголосив півголосом "Молитву Українського Революціонера". На закінчення, з грудей 66-ти юнаків виривається гримке — "Боже вислухай благання...". По молитві Гуцул висловив щирі співчуття тим друзям, що втратили своїх рідних, яких помордували польські банди. А нам дальше треба вести бій за волю України, бо тільки рідна влада у вільній державі Україні дасть нам змогу вільно жити. Хвилиною мовчанки стрільці вшанували жертв польського терору на Засянні. Мовчанку перервав Сталька: — Друже командир! Відплатимось за Малковичі! Як не тут, то там, де нас ведете! Ми завжди будемо пам'ятати про невинні жертви наших батьків, братів і сестер!

Це були перші слова Стальки, які він сказав після вимордування цілої його родини.

Прийшли зв'язкові. Впала команда: — "Стрілецьким рядом, ходом руш!" На небо вийшов місяць. Своїм сяйвом освітив 60

60 синів Засяння, які з запалом ішли в Карпати, щоб в рядах УПА боротися за свободу народу на його рідних землях.

У рядах УПА на зеленій Лемківщині боролися сини Засяння з переважаючою силою ворожих загонів. Вони вели переможні бої, захищаючи братів лемків перед польсько-більшовицькими займанцями. Спільно зі сотнями Хріна, Дідика чи Бродича, районова боївка СБ, під командою пров. Гуцула брала участь в боях у таких селах: Завадка Морохівська, Мокре, Пельня, Кам'яне та інших. Командиром боївки був Сталька, який в наступах на ворогів кидав клич своїм друзям: — "Вперед, за Малковичі!"

У підземній криївці-шпитальці на горі Хрищата згинув геройською смертю провідник СБ Гуцул. На цій же горі похоронили друзі провідника СБ, Цока.Під час рейду на Захід, у боях на Словаччині згинув, від кулеметної серії в голову, Максим. Боївка повернулася на Лемківщину й перебула зиму в лісах Буковиці над селом Дарів. У 1946 році, вісім бойовиків під командою Комара, пішло рейдом через Чехо-Словаччину та щасливо перейшло до Німеччини.

На Лемківщині, в далекому трикутнику (землі між кордонами СРСР, Чехо-Словаччини і Польщі) лежав важко ранений син Засяння Сталька, якого доглядав Мелодія. Коли він відкрив свої великі очі, звернувся до друзів санітарів, що як дасть Господь їм діждатись вільної України, хай вернуть у Засяння та поставлять тамошніх убивців на суд. На суд за Малковичі!

Мирослав Падольський
Микола Пелех

СОРОК П'ЯТЬ РОКІВ МОВЧАЛИ

Досі в нашій історії (мабуть тому, що це не наша історія) не відображені події, що пов'язані з депортацією українського населення з території Західньої Галичини, що тепер становить частину Польщі.

Страшна людиноненависницька політика долю народів звела до фігур на шахівниці, якими можна бавитись виключно державним мужам.

...У Тегерані союзники погодилися щодо переміщення великої кількости людей між Польщею й СРСР. Коли Рузвельт спитав Сталіна, чи він плянує переселення, Сталін відповів рішуче: "так". На цій основі 9 вересня і 22 вересня 1944 року польський люблінський уряд підписав угоди про переселення з Білоруською, Українською та Литовською Радянськими Республіками.

На тлі великого кривавого моря, де в загальній масі потонули жертви праві й неправі, виправдані й даремні, але непоправні, незагойні — не розгледіти вже кривди, що була завдана людям Західньої Галичини. Й справді, чи не дрібно, у мільйонах загиблих виділити сукупність мирного населення, яке призначено на розпорошення і вигнання з їх одвічно прадідних земель...

У нашому селі Малковичі, що лежить десять кілометрів на північ від міста Перемишль, споконвіку жили українці. Поляки до нас приїхали після Першої світової війни. Польський уряд у 20-их роках продавав землю полякам, українців не приймали на державну роботу. До 1939 року в селі Малковичі було двадцять шість дворів польських і 190 українських.

У 1939 році, згідно з пактом Ріббентроп-Молотов, нашим

селом, що лежить на лівій стороні ріки Сян, заволоділи німці.

...Друга світова війна наближалась до кінця. У липні 1944 року, на терени Надсяння прийшла Червона Армія. Поляки, надівши червоні пов'язки, зняли війта — українця Петра Ковальчика, поставили війтом поляка Вархолу і вночі нерідко грабували українців.

До Червоної Армії мобілізовано 18 українців, з яких 8 згинуло, а 10 дістало поранення.

У ніч з 17 на 18 квітня 1945 року, польські терористи влаштували різню в Малковичах і вбили таких осіб (подаємо імена й прізвища та знані дати народження):

Бень Гнат, Бень Пелагія, Вінар Дмитро (1908), Віняр Марія (1904), Віняр Марія Стеф. (1944), Віняр Омелян Андр. (1927), Віняр Олексій (1917), Волос Іван (1905), Волос Юлія, Волос Омелян Ів. (1932), Волос Марія Ів. (1934), Войтів Микола (1890), Войтів Тетяна (1898), Войтів Петрина М. (1930 або 1927), Войтів Любомир М. (1934), Гіжовська Марія Андр. (1911), Гіжовська Ірина Ів. (1934), Гіжовська Стефанія Ів. (1932), Гіжовський Петро (1893), Гижий Антон, Гавриляк Гнат (1870), Гавриляк Анна (1921), Гавриляк Марія (1927), Гижа Єва, Дмитраш Розалія, Іличок Ярослав Фед. (1940), Іличок Михайло (1902), Іличок Антон Мих., Ілик Михайло (1867), Ілик Анна Фед. (1875), Ілик Володимир Ів. (1933), Ілик Ярослав Ів. (1935), Ілик Ірина Ів. (1940), Іваньо Матрона, Кордіяк Максим (1866), Ковальчик Петро, Ковальчик Єва, Ковальчик (дитина), Ковальчик (дитина), Ковальчик Агафія, Ковальчик Дмитро (1922), Ковальчик Михайло, Кордіяка Анастазія (1918), Лісний Андрій, Лабуза Стритін, Лабуза Анна, Лабуза Марія (1875), Лабуза Анастазія, Лабуза Настуся, Лабуза Матрона, Лабуза Андрій, Лабуза Тетяна, Лабуза Стефанія (1939), Лабуза Петро (1898), Лабуза Неля, Лабуза І., Лабуза Марія (1931), Лабуза Зеня, Лабуза (грудна дитина), Лабуза (дитина), Лабуза (дитина), Лоза Михайло Вас. (1920), Олег Матрона, Пелех Андрій Ф. (1883), Пелех Оксана Андр. (1927), Пелех Наталія Андр. 1932, Пелех Євгенія Андр. (1934), Падовський Петро, Падовська Марія, Полуйко Стефан (1895), Полуйко Анна, Пітуля Анастазія (1878), Пітуля Стефан (1939), Пітуля Анна (1922), Пітуля Олег (1943), Полешак Петро (1909), Полешак Андрій Мик. (1897), Полешак Анастазія, Полешак Омелян Андр. (1937), Полешак Ярослав Андр. (1939), Полешак Ксеня, Полишак Володимир Петр. (1920), Полуйко Василь (1885), Полуйко Юлія

(1890), Полуйко Стефанія (німа), Полуйко Катерина, Пітуля Марія (1905), Пітуля (дитина Марії, вік 10 років, найстарша), Пітуля (дитина Марії), Пітуля (дитина Марії), Петричко Тимко (1875), Петричко Іван (1908), Ривак Іван (1885), Ривак Марія (1890), Ривак Євгенія (1929), Ривак Іван (1927), Стримінський Юрій, Стримінська Ольга Андр. (1919), Хмельовський Володимир, (Хмельовська), Поливка Катерина (1904), Ханас Марія, Ханас Андрій Дм. (1933), Ханас Стефан Дм. (1935), Ханас Марія (1880), Ханас Ольга Ів. (1920), Ханас (дочка Ольги), Ханас (син Ольги), Ханас Василь Мих. (1913[?]), Ханас Стефан, Ханас Петро Ст., Яремик Гаврило (1897), Яремик Анастазія, Пелешак Єва, Ковальчик Омелько (1934), Ковальчик Стефанія, Карпінський Стефан, Карпінська Анна.

(Поданий список далеко неповний.)

У ту ніч були поранені: Марія Ілик (1911), Ольга Іличак (1932), Дарія Віняр (1938), Марія Віняр (1942).

Трупи лежали три дні, ніхто в село не навідувався, хоч вузлова станція Журавиця, де стояли більшовицькі війська, знаходилась за три кілометри від села. Вбитих хоронили похапцем уцілілі односельчани, які щохвилини чекали нового нападу. Обряд похорону сповнив священик Лапішак із сусіднього села Валяви. Допомагали люди з сусідніх сіл, бо деякі родини загинули повністю і не було кому їх похоронити. Наступного дня почалося ганебне виселення уцілілих.

Відбувались ці злочини над нашим народом у той час, коли всьому світові проголошено гуманні принципи. А далі — 45 років мовчання. 45 років не давала спокою думка "Ніхто нє забит і нічєво нє забито", замовчувалася одна з найбільших трагедій Українського Народу — трагедія народовбивства на Надсянні.

Ярослав Старух — "Стояр"

У СВЯТО ГЕРОЇВ

Серед гуку стрілів і свисту куль, в розгарі героїчної боротьби, зустрічаємо цьогорічне Свято Героїв.

Навколо нас кипить завзята боротьба, гримлять вибухи снарядів і мін, свищуть кулі, ллється кров, палають вдень і вночі безконечні пожежі... Горять села й горять десятками кілометрів ліси, горить боротьба на життя і смерть великих розмірів. Сьогодні, в половині 1946 року, йде далі на нашій землі безперервна війна з танками, літаками, бомбами й десятками дивізій військ... Кожна наша дорога й стежка скроплена кров'ю, кожний метр нашої землі зритий кулями, оборонними ровами й бункерами; прошитий, поколотий дротами, кожний день заповнений алярмами, облавами, боями, кожний поріг наших хат облитий гарячими сльозами наших матерів, сестер і дружин...

Проклятий ворог-людоїд скаженіє в люті, палить і руйнує наш край, наші села й наші ліси, виганяє наше населення з його відвічної прадідівської землі, виганяє з рідних хат, грабує, нищить, роздягає до останньої сорочки, б'є, знущається, катує і мордує безборонних жінок, дітей, старців. У кожному селі й лісі, по кожному набігові червоної ворожої орди, — біліють трупи жертв ворожого людоїдського терору...

Український Народ переживає сьогодні найстрашніше лихоліття ворожої неволі за всі часи своєї тисячолітньої історії. Однак мимо важкого лихоліття небувалої неволі, мимо всієї скаженої люті ворога й його переважаючих сил, — Український Народ не падає духом, не паде в зневіру, не гнеться у невільничій покорі, але зустрічає загарбника на кожному кроці збройною боротьбою! Український Народ знайшов у собі джерело невичерпної сили героїзму і відповів на ворожий терор безмежною силою

героїчного опору й героїчної визвольної, революційної боротьби.

Те, що завжди, у всіх народів, усіх часів, було найбільшим героїзмом (бойовий дух, відвага в боротьбі, свідома посвята крови й життя), сьогодні стало у нас щоденним звичайним явищем. У тім саме найбільший героїзм наших днів, нашої великої, революційної, героїчної доби. Майже кожний молодий мужчина ходить у нас сьогодні зі зброєю, або в рядах УПА, або в рядах самооборонних кущових відділів чи інших збройних одиниць, — зі зброєю встає і лягає, зі зброєю спить, працює, оре в полі, бореться проти ворогів, бо навіть орати і сіяти мусять у нас виходити цілі села дуже часто не вдень, а вночі до місяця, під охороною збройних відділів. І в орачів тоді на плечах кріси. Також жінки і діти — не тільки живуть одною душею й одними думками зі своїми повстанцями-стрільцями, але так само працюють і помагають у боротьбі, так само переносять найважчі труди й небезпеки, так само гинуть по-геройськи від ворожих куль...

Зброя, відвага й хоробрість у боротьбі, безмежна посвята, риск, кров і смерть — ходять щоденно з нами й поміж нами та стали частим звичайним явищем. Сотні й тисячі революціонерів-борців виконують одчайдушні, неперевершені героїчні чини, б'ються з ворогом до останнього, оточені чи ранені — самі себе вбивають, щоб не датись живим у руки ворога-людоїда. Дуже часто бувають такі незвичайні, прямо неймовірні героїчні подвиги, де кінчається сила всякої людини й починається межа надлюдського!... Те, що колись вважалось за незвичайні чини, перед якими усі хилили голови в німому подиві, — сьогодні стало законом нашого життя! **Це земля Героїв і геройський козацький народ!**

У тому героїзмі — джерело нашої невичерпаної, незнищимої, невмирущої сили! У тій силі запорука нашої перемоги, нашого майбутнього.

Поки в нас цей Героїчний Дух, поки в нас ця таємна міць революції, яка діє силою найбільших вулканів, яка колише океани й суходоли, валить і руйнує гори та старі світи й виносить і будує нові, — поти ми незнищимі, непокоримі й непереможні!

В усіх трудах і небезпеках нашої боротьби, коли перед нами встають нераз, здається, непроходимі перешкоди, коли перед нами величезні сили ворожої потуги й її скажена лють, — ми знайдемо завжди найкращу розв'язку, відповідь і певний шлях

у майбутнє — саме у тій невичерпаній силі героїзму!

Для наших Революціонерів-Героїв нема й не буде непроходимих перешкод! Усе перейдемо, усе найгірше перебудемо, усе найважче переборемо та дійдемо до своєї святої мети — **Вільної Самостійної Української Держави!**

* * *

Сьогодні, в пам'ятні травневі дні Свята Героїв, встають перед нами святі тіні тих, які відійшли від нас у боротьбі за визволення Українського Народу; тих, які віддали ввесь труд і кров, і своє життя великій визвольній справі й стали символом найвищого героїзму на землі; тих, які створили нашу бурхливу добу й виховали в вогні революції нове героїчне покоління Українського Народу.

Це насамперед великі вожді визвольних змагань — Головний Отаман Симон Петлюра й полковник Євген Коновалець, Симон Петлюра — Головний Отаман Української Дієвої Армії, – Голова Української Держави, який згинув убитий підступно московською кулею в столиці Франції Парижі, дня 25 травня 1926 року.

Полковник Євген Коновалець, — командир найкращої частини Української Армії — Січових Стрільців, засновник і керманич Української Військової Організації (УВО), засновник і голова Організації Українських Націоналістів (ОУН), серце і вождь української революції, згинув убитий скритою московською кулею в Голляндії, в місті Роттердам, дня 23 травня 1938 року. В день його смерти святкуємо кожного року пам'ять усіх Героїв Української Національної Революції.

Це Шеремета, Лусейко, Крупа, Мельничук, Ольга Басараб, Любович, Пісецький, Голояд, Пришляк, Головінський, Данилишин, Білас, Старик, Березинський, Герета, Гриць Климів, Ілько Кук, Никетюк, Силюк, Михайло Колодзінський, Зенон Косак, Павло Морський, Данило Пукало й сотні інших в Західній і Закарпатській Україні.

Це поляглі в боях з німецькими окупантами, або розстріляні й замучені, спалені гітлерівськими душогубами: Іван Климів — Легенда, Дмитро Мирон — Орлик, Олександер Сак — Могила, Іван Гарбусевич — Джан, Микола Лемик — Мід, Іван Равлик та його дружина з матір'ю, Богдан Бандера, Василь Бандера, Пер-

ший Великий Командир УПА на Волині — Остап, Ярослав Хомів — Лімницький, Михайло Галаса — Птах, Василь Івахів — Сонар, Юліян Ковальський, Ольга Базильків — Шутка, Ганна Максимець, Ольга Куцевич, Ніна Куцевич, Галя Кубович, Іван Клим, Леонід Мостович, Омелян Лапунька, Іван Миськів, Микола Мудрий, Тарас Онишкевич — Галайда, Андрій Мартенко, Олександер Бусел, Марко — Рен, Моряк, Антін Москалик, Іван Скіцко, Юрко Гадада й тисячі інших героїв Києва, Харкова, Криму, Житомира, Вінниці, Рівного, Луцька, Берестя, Львова, Стрия, Дрогобича, Станиславова, Майданека, Осьвєнціма, Маутгаузену й інших міст та концентраційних таборів смерти.

Це поляглі на полі слави в боях з московським загарбником політичні діячі-революціонери, командири й стрільці УПА: Лопатинський, Медвідь, Кремінський, Лев Зацний, Степан Пшеничний, Микола Матвійчук, Юрко Левицький, Федечко — Ярема, Ольга Робітницька, Володимир Робітницький, що помер, виснажений в боротьбі, Чайківська, Іван Зубрій, Івашків — Топір, Ростислав Волошин — Павленко, Білаш — Клим, Савур — Охрім, Яків — Бусел — Київський, Василь Турковський, Град — Юра — Модест, Йосип Позичанюк — Шаблюк, Золотар — Арпад, Орел, Ігор Хмурий, Грицина — Чайчук, Аркас, Паук, Помста, Спартак, Назар, Микола Чорнобіль, д-р Юрій Липа, Василь Макар — Безрідний, Олена Мостович — Верба, Емір — Кора, Веселка — Оксана, полк. Коник, майор Ягода і десятки та сотні тисяч поляглих у боях, замучених у катівнях більшовицьких тюрем у Львові, Луцьку, Бердичеві, Вінниці, Києві й інших міст України, у безконечних концентраційних таборах Сибіру, підбігунових тундр і пустинь Азії.

Це стотисячний леґіон Героїв, леґіон Безсмертних!

Кожне з тих імен — це цвіт і хребет найшляхетніших людських поривів, це сила й сталь характеру, вічности й незламности ідеї Вільної України, невсипущости у праці, неустрашимости у боротьбі!

Ідея, яка має таких борців — не вмре ніколи!

Народ, який має таких синів — мусить бути вільний!

Коли міряти вартість народу, ціну його волі й право на незалежність мірою крови пролитої за неї, тоді ми будемо між першими народами світу.

За волю України пролилось більше крови, впало більше жертв, ніж у багатьох війнах. За волю України йде сьогодні бо-

ротьба рівна правдивій війні! Шляхом героїв ідуть усе нові лави хоробрих, неустрашимих, незломних борців.

Боротьба продовжується і буде так довго тривати, доки буде неволя, доки не здобудемо своїх великих цілей, бо ми поклялися на пам'ять Героїв, що — **здобудемо Українську Державу, або згинемо в боротьбі за Неї!**

РІК 1945

Війна пішла на Захід,
Вони — пішли на Схід,
Бо вибирати довелося
Їм тоді поміж смертю і життям...
І вибрали — життя!
Й пішли — на Схід.

І котилися вози,
Торохтіли колеса тужно,
Човгали ноги скривавлену
Землю святу...
Не озирались
На рідні Бескиди,
Не дивились
На зґвалтовані хижі,
Чвалали німотні, безсилі
У далеч незнану,
І назад ніхто не озирався,
Бо і так нічого не бачив,
Крім сліз...
І вибігла на гору
Мати-Лемківщина —
Скорботна уся і чорна —
Впала навколішки,
Руки безтямно здійняла
До неба, а чи до Бога?
І забанувала, закликала:
— Ой, куди ж ви, куди
Милі дітo-о-очки?...
(І сльози попадали в Сян).
— Ой , хто ж вас так, хто
Миле-е-енькі?...
(І впала, зомлівши, на плай...)

Володимир Марко

ВОЛОДЯ ЩИГЕЛЬСЬКИЙ

"Літопис УПА" (Торонто, 1986) том 13-ий (Перемищина: Перемиський курінь УПА), містить денники відділу "Бурлаки" — Володимира Щигельського. У цьому томі є згадка про частинну активність Володимира Щигельського, як сотенного командира УПА відділу "Ударники".

Названий "Денник" містить опис рисковної спроби переходу відділу через Чехо-Словацьку територію до американської зони в Німеччині.

Володимир Щигельський знаний ще з часів боротьби в Карпатській Україні. Він був одним з перших, хто перейшов польсько-чеський кордон і вступив у ряди Карпатської Січі, щоб боронити незалежність найменшого клаптика української землі — Карпатську Україну.

В. Щигельський був людиною дуже шляхетної вдачі, щирий, відданий і відважний. Точність і докладність були його головними прикметами. Не любив балакунів, а сам говорив тільки те, що треба, ніколи не чекав на признання чи похвалу за свою роботу, зневажав самохвальбу й манію "величности". Був правдивим побратимом і знав, коли треба подати руку помочі. В товаристві не був тягарем, а радше, був веселої вдачі.

Ніколи не висував себе на перше місце, а завжди був провідником і нікому не розказував, що, де й як він робить, за що втішався повагою й респектом у своєму оточенні.

У боротьбі за Україну — "партійности" не визнавав! Його противниками й ворогами були ті, хто поневолював наш народ. Він був великий патріот — соборник.

Шкода, що його "Денник" так сухо написаний, чиста документальність, у ній нема крихітки журналістичного оформлення,

ані слова з біографії, а в нього було так багато добрих і цікавих прикмет.

Нам здається, що цей "Денник" написаний для тих, хто знає про умови й обставини боротьби УПА. Людина, яка вперше читатиме про цю геройську боротьбу, небагато з цього денника скористає.

Багато цікавіше й більш кольоритно написаний "Епілог лікаря УПА". Там, крім наявних фактів, є ще й характеристика, життєві пригоди, що разом творить цікаву епопею, зрозумілу змістом і легку до читання для пересічного читача.

Цікаво, чому в томі "Перемищина" нічого не згадано про дальшу долю командира Бурлаки. Відомо, що чехи передали його полякам, а ті насмішкувато "судили" його, кожночасно називали його в суді з погордою "бандита Щиґельскі", а він завжди справляв їх і казав: "Я не бандит — я вояк Української Повстанської Армії".

По короткій судовій комедії, засудили Бурлаку на кару смерти. Перед розстрілом питали, що він має сказати, а Володя сказав: "Я боровся за Україну — Слава Україні!" На тих словах ляцькі кулі прошили його знівечене (та ніколи не скорене) тіло й навіки замовкли його правдомовні уста.

Тіло покійного, мабуть, знищили вороги, бо ніхто не знає, де є поховане. Хай пам'ять про вірного Сина України Володимира Щигельського (Бурлаку), а нашого найдорожчого Друга — буде завжди між нами.

Марія Гриндьо-Фуґа — "Леся"

СЕЛО БЕРЕЗОВЕЦЬ НА ЛЕМКІВЩИНІ

Боротьба УПА на Волині й в Галичині, доходила й до нас, на Лемківщину. Переважно молодь цікавилася тими подіями та переказувала поміж собою вістки про боротьбу з німцями й російськими партизанами. Відважніші хлопці гуртувалися в тайних звенах. Це саме було з дівчатами. З підпільною працею мене познайомила Стефа Ш. Початково моя праця зводилася до збирання зілля, що мало лікувальні властивості. Деколи треба було піти до інших сіл та довідатися, чи хтось із небажаних гостей не волочиться по нашому терені, або скільки червоноармійців чи польського війська переїжджає дорогами.

Ми чули про різні сотні, які перебували влітку і восени 1944 року на вишколі в горах, але правдивих повстанців наше село побачило щойно в червні 1945 року. Прибув до нас районовий СБ, Гуцул, зі своїми бойовиками. Вони були добре озброєні та гарно виглядали. Всі з нас були цікаві побачити своє рідне військо. Старші й молодші щиро їх приймали, хоч між старшими були й такі, що боялися збройної боротьби.

Мене призначили станичною нашого села Березовець. Зі мною співпрацювали й інші дівчата, бо всі цікавилися боротьбою за свою волю. Нашим завданням було допомагати місцевим сотням УПА.

29 березня 1946 року, несподівано напав на наше село відділ польського війська, т.зв. "батальйон сьмєрці". Ці вояки дуже знущалися та мордували українців, не дивлячись на те, чи хто винен чи ні! Частина людей, як за татарських часів, втекла до лісу, частина заховалася, а п'ять осіб напасники вбили: Йосифа Сову застрілили; Марію Гриндьо вбили пострілом у голову; мою бабуню спалили й ніхто не знає, як це сталося; Михайла Кроля

зловили, його зразу били, а потім різали ножами. Люди, які сховалися в поблизькому ліску, чули його крики. Він з болів ревів і просив, щоб йому дарували життя. Залишив дружину та двох малих синів, які живуть на Лемківщині. Так само була закатована моя мама. Все, що діялося в селі, було наслідком доносів поляка Янковського.

15 квітня 1947 року, мене арештувало УБП з Ліська. Посадили в тюрму, де почалися жахливі допити. Били мене куди попало. Стягали черевики і били по п'ятах і по спині. По якомусь часі цілі плечі були в чиряках. Болі довго не переставали, та нічого від мене не видобули. Тоді прийшла конфронтація. Привели до мене Йосифа Качмарека, якого арештували в 1946 році. Він заломився: пішов на співпрацю з ворогом. Походив зі села Чашин, був сільським харчовим. Він їздив з військом по терені й показував, де й що є, але багато не знав, бо поза Чашином ніде не бував. Також і мені нічого не доказав, але поліції вистачило сказати, що я була "лончнічка" (зв'язкова). Співпраця з ворогом не врятувала зрадника. Поляки розстріляли його в Сяноці.

З Ліська перевезли нас до Сянока, до в'язниці УБП. Кинули нас до пивниці, де долівкою було, просто, болото, в якому нам довелось і спати. Жінок багато. В пивниці тіснота, задуха, сморід. Там ми перемучились один місяць.

Мужчини мали ще гірше, бо їх били більше, як нас, жінок. До того, жоден з мужчин не мав якоїсь миски чи бляшанки, щоб взяти собі кукурудзяної зупи. Як хтось мав капелюх чи шапку, то до цього вливали цієї зупи-юшки.

По місяцеві голоду й страждань, згромадили всіх в'язнів на подвір'ї, поставивши нас у чвірки. Було нас 67 мужчин і 45 жінок. Дали нам чверть буханця хліба з каштана. Та й цього не всім вистачило. Мені стало жалко наших хлопців і я дала свою пайку одному. Подумала, що я скоріше видержу голод. Варто згадати, коли нас транспортували зі Сянока до Явожна, ми йшли чвірками через ціле місто до станції. На вулицях стояли товпи цивільних поляків, які викрикували та прозивали нас найгіршими словами, кидаючи, при цьому, в нас каменями. На щастя, ніхто з нас не був поцілений в голову. Частина конвоїрів розганяла учасників нападу.

Довелось їхати у вантажних вагонах. На помості було повно гною. Видно, перевозили цими вагонами худобу. Одну добу ми стояли на місці; почав дошкуляти голод, та їсти не давали

нічого. Жовніри приносили нам воду. Коли ми, жінки, просили жовнірів вийти за своєю потребою, вони брали нас по одній і стояли дуже близько та навіть на хвилинку не поглянули в бік. Ще й сьогодні, коли згадую цей час, мені робиться слабо. Так ми їхали через три дні; пили тільки воду.

Нарешті ми приїхали до нашого "раю". Перед нами широка брама з написом: "Центральни обуз праци в Явожнє". Переїхали браму й усіх нас загнали до будинку. Там кожного мужчину били, а потім казали стягати черевики й босих наганяли на залізну плиту. Враз зчинився страшний крик, бо в плиті був електричний струм. Так переганяли всіх.

На обід дали нам немиті, поржавілі залізні миски. Полонені німецькі вояки принесли до нас котли, на яких виднів напис — УПА. Ми їли ніби капусняк, в якому плавало трохи капусти, а решта то квас. Коли налляли нам в залізні миски, треба було стояти й не їсти, аж поки 150 людей не взяло цієї люри. За цей час капусняк почервонів від іржі, та кожний випив, бо був голодний. Опісля наказали нам мити миски в піску перед бараком. Води до миття не давали.

Спали ми на поверхових причах з голих дощок. Сінників не було. Раз на день 150 жінок брали до кльозету, в якому було тільки п'ять місць. Всі тиснулися, одні одних відпихали, а вартові довго не чекали й виганяли всіх до бараку, незалежно від того, чи всі полагодили свої потреби. Дорогою до бараку гнали нас щосили й били ґумовими палицями.

Якщо втомлена жінка сіла на ліжко, то її за це карали. Покарану, за будь-яку провину, брали перед барак і казали скакати жабки й тримати цегли в руках піднесених вгору. Знов іншим казали присісти на пальцях, а до рук, піднесених догори, давали тримати цеглу. Від цього ноги в колінах тріскали, руки мліли...

Побіч за дротами сиділи мужчини. Це були німецькі "фольксдойчери". Коли мене карали наглядачки, я стояла на пальцях і держала цеглу, мужчини за дротами слідкували за рухами дозорчині. Коли вона віддалялася, вони давали знаки руками, щоб відпочивати, а як надходила, казали — "браць цеґлем" (брати цеглу). Коли падав дощ, брали нас на гімнастику, та, це все не було ще великою трагедією. Найгірші були допити. Як тільки я ввійшла до залі допитів, де сидів слідчий офіцер — наперед били в лице й питали про псевдонім. Я відповідала, що псевдоніму не мала, а якщо хочуть, хай дадуть мені самі. Тоді

офіцер говорив: "Ти мурґо мокотовска, — пшез канал Ля-Манш пшецьонґа. Як цєм тшепнем в те твоє зомбкі, то ці сєм як конікі польне порозлятуйом". Він був дуже задоволений зі себе, що вміє щось таке сказати, і дальше бив. Були й такі слідчі, які поводилися краще. Хто що сказав, те було записане й не тягнули довгих переслухань та знущань.

Мужчин в тому часі в таборі було біля 4.500, разом з полоненими німцями, які сиділи в двох бараках, а один барак займали фольксдойчери. Жінок було понад триста; вони сиділи у двох бараках. Були це переважно молоді дівчата, тільки кілька старших жінок. Були між нами й вагітні жінки, і вони по апелю мусіли з нами скакати жабки так, що траплялося поронення, бо щодня щось нового видумували, щоб нас мучити. Мужчини мали значно більше тортур, бо з ними був усе "капо", що їх бив ґумовою палицею, або знущався іншими способами. Слабші фізично не витримували того всього і вмирали. Щодня їх виносили в коцах до лісу і голих закопували.

Священиків в Явожні було двадцять. Я знала тільки одного, прізвищем Дацько, з Люблінського повіту. Він уже не живе. Про мужчин нам важко було щось довідатися, бо ми не зустрічалися з ними; були відгороджені колючим дротом. Смертність у таборі була щоденним явищем, а причиною був голод, фізичні знущання і хвороба червінка, якої не лікували. Дуже дошкулювали також блохи.

Бараки були побудовані з тонких дощок, а верх був покритий папою; долівка була бетонова. Бараків було 17. Наглядачі були в зелених мундирах, як військо, але це були убовці (уряд безпеки). Наглядачі, мужчини і жінки, носили коротку зброю та ґумові палиці. Начальник табору ходив у цивільному, дуже високий з випуклими великими очима; говорили, що був жидівського походження. Деколи заходив до бараку, а раз сказав таке: "Що? — Думаєте, що будете записані в історії золотими літерами? Не діждете цього! Ваші браття в Америці платять великі гроші, щоб довідатися, що з вами діється в таборі. Вони в Америці мають автономію".

Поміж бараками були обсерваційні вежі, на яких постійно були військові з автоматами. Поза муром, що був огороджений дротом зі струмом високої напруги, також були обсерваційні вежі.

Жодних прізвищ наглядачів, ні командного складу, не знаю. Ми не мали змоги цього довідатися.

25 серпня 1947 року, мене й інших дівчат, мені незнаних, перевезли до тюрми Монтелюпіх у Кракові. Там знову почались допити і конфронтація, тим разом з Ковальським, який колись був стрільцем у сотні Хріна та був донощиком в Явожні, а тепер опинився тут.

20 жовтня 1947 року, мене засудили до десяти років тяжкої тюрми. Мені стало легше, що все остало за мною. Нас всіх судили польські військові суди у такому складі: суддя, прокуратор, трьох лавників і урядовий адвокат.

В грудні 1947 року, мене з іншими жінками вивезли до Іноврощлава, де я просиділа два роки. Потім перевезли до Ґрудзьондза. Там стало трохи легше. Мене взяли до праці на городі, в конфекції та в пекарні. Я тоді могла дещо помогти моїм подругам недолі. По чотирьох роках у Польщі настали зміни. Прийшла і для нас, політичних в'язнів, амнестія. І так, 25-го жовтня 1954 року, прийшла довгоочікувана й вимріяна воля. Та ця "воля" не була такою, про яку мріялось, але це вже... життя...

НА СЛУЖБІ НАРОДОВІ

(В другі роковини смерти Головного Командира УПА, ген.-хор. Романа Шухевича)

"Із світлою пам'яттю про Нього, задивлені в Його геройську постать бійця й керівника визвольного руху, наснажені Його відвагою, оптимізмом та революційністю, загартовані й досвідчені під його рукою, до кінця віддані ідеї визволення Українського Народу, — ми відважно продовжуватимемо нашу священну визвольну боротьбу аж до повної нашої перемоги".

(Із повідомлення Головного Командира УПА, УГВР та проводу ОУН на Українських Землях із березня 1950 р.)

* * *

Це була реакція воюючої України, призвичаєної до постійних жертв, реакція на смерть свого командира, політичного лідера, чільного революціонера-підпільника. Так само на вістку про геройську смерть того, з іменням якого нерозривно зв'язана історія визвольної боротьби Українського Народу в 1942-50 рр., зареаґувала й наша еміґрація.

Для українського підпілля на Українських Землях Головний Командир УПА, генерал Т. Чупринка, Голова Генерального Секретаріяту та Генеральний Секретар Військових Справ УГВР Роман Лозовський, Голова Проводу ОУН на Українських Землях Тур, себто ген.-хор. Роман Шухевич, навіть після смерти далі стоятиме на почесній стійці та своїм прикладом кріпитиме й кликатиме до життя й чину нові тисячі борців за волю.

Коли ми, українські вояки на еміґрації, сьогодні, в другі роковини смерти сл.п. ген.-хор. Р. Шухевича схиляємо свої голови

над Його свіжою ще могилою, то не на те, щоб виголошувати бездушні фрази та виносити на п'єдестал божків нову фігуру, але щоб разом із воюючою Батьківщиною, вчитися жертвенного служіння народові та з духа Її героїв черпати досвід та набиратись моральної сили.

Життєвий шлях та геройська постать сл.п. ген.-хор. Р. Шухевича, першого вояка УПА, армії, яка, за його ж словами, має в новітній історії заступити героїчні Термопілі, є безперечно тим прикладом, який приковуватиме увагу не лише нашої української нації, але й усього волелюбного світу.

Зразкова, безінтересовна любов до свого народу і тверда віра в нього, любов до свободи, основана на Божих заповідях, і твердість волі — це та внутрішня моральна сила, що уживотворювала життєвий шлях боротьби Командира УПА з тиранією та безправ'ям. У тому таємниця Його росту та історичної місії, у тому теж основне джерело надхнення для сучасного й майбутніх поколінь.

Відповідаючи представникові Бюра Інформації УГВР на питання про перспективи визвольно-революційної боротьби, ген.-хор. Р. Шухевич з'ясовує: — "Я вірю насамперед у силу й завзяття українських народних мас, у їхній високий патріотизм. Я вірю також у мужність українських повстанців і революціонерів, у їх підпільно-конспіративну та бойову майстерність".

Любов і віра в народ, — це глибокі загальнолюдські почування, що виповнювали серце вояка, політика, революціонера, це підвалини, на яких спочиває його політичний світогляд.

У тому ж інтерв'ю читаємо: "Ґарантією справжньої демократичности майбутнього ладу в українській державі є, в першу чергу, щиро-народний характер українського визвольно-революційного руху, його безприкладна ідейність. Він зродився із надрів Українського Народу, діє в імені інтересів Українського Народу; воля і щастя Українського Народу — його найвища мета.

Українські революційні організації завжди підкреслюють, що вони борються не за Україну для себе, але за Україну для Українського Народу.

Далі, реальною ґарантією демократичности майбутніх форм правління в Україні є саме існування УГВР. УГВР побудована на чисто демократичних принципах та заступає демократичні погляди.

ОУН стоїть також на демократичних позиціях. УГВРаді

підпорядковується УПА".

Позиції, які займав ген.-хор. Р. Шухевич в структурі українського визвольного руху, доводять, що кожну ідею він співвирішував і кожна носить печать Його творчого духу.

Так вірив, думав і на основі цього діяв ген.-хор. Р. Шухевич, в руках якого скупчувалися різні форми влади. Це теж вияв величі людини, якій та влада не запаморочує голови і яка залишається слугою своєму народові аж до кінця свого жертвенного життя.

Життєвий шлях ген. Тараса Чупринки-Шухевича — це шлях боротьби за визволення Українського Народу. На цей шлях ступає Він молодим юнаком і йде ним невпинно, мужньо почерез численні жертви, що їх Йому прийшлося скласти, аж до кінця життя. Ім'я ген.-хор. Р. Шухевича найтісніше пов'язане з УПА: Він її леґендарний командир. Сім років боротьби на цьому пості говорять за себе самі. На ньому Він був вірний складній військовій присязі: "В цій боротьбі не пожалію ні крови, ні життя, і буду боротись до останнього віддиху й остаточної перемоги над усіма ворогами України".

Останнє "Звернення воюючої України", з Його підписом, відноситься теж до нас: "Віримо, що Ви, українські вояки на чужині, не станете осторонь цієї боротьби, але внесете свій досвід і труд і, хоч розділили нас кордони, але ми хочемо з Вами творити одну бойову дружину".

Ці слова повинні стати для нас заповітом, виконання якого, згідно з Його побажанням, буде найкращим вшануванням Його пам'яти.

Іван Корнафель

СПОМИН ПІДПІЛЬНИКА

Чимало спогадів появилось дотепер, описів переживань Другої світової війни, в якій нам, українцям, довелося дознати й пережити найжахливіші страхіття.

Серед маси мільйонів знайшлась і моя скромна особа, що прийшла на цей світ із батьків Михайла й Теклі Корнафелів, які в той час проживали на українській землі — Лемківщині, в селі Прелуки, де джерелом життя було хліборобство. Дитинство моє, хоч безжурне було, та ніяк не розкішне. Ще тільки закінчивши сільську народну школу, мене — п'ятнадцятилітнього хлопчину, в 1941 році вивезли на невільничі роботи до Німеччини.

Капітуляція гітлерівської Німеччини 1945 року, принесла кінець моїй каторжній роботі на користь "іберменшів". Я жив тоді в Судетах і тут мені довелось попасти під "опіку" Червоної Армії, щасливим збігом обставин мені вдалося вернутися на Батьківщину. Додому я прибув на самі Зелені Свята 1945 року і тут, на превелику втіху, застав усе майже без змін, тільки члени сім'ї дещо постарілись за час чотирьох років.

На Зелені Свята, в сам день мого повороту, на цвинтарі правилась Панахида за поляглих героїв, у тому й за душу мого покійного дідуся, що згинув у двадцятих роках як учасник визвольних змагань Коменецької Республіки. Це ж бо її провідники і вояки-повстанці неспівмірними силами змагались з польським військом за об'єднання Лемківщини з Україною.

Там, на цвинтарі, я мав уперше змогу познайомитись із вояками Української Повстанської Армії, що тоді вже була оточена авреолею леґендарної слави. Знайомство з упістами та бажання обороняти людські права Українського Народу, спонукали мене вступити в ряди УПА. Два тижні пізніше я став новобран-

цем УПА, навіть без відома моєї найближчої родини.

На початку мені довелось перейти вишкіл СКВ (Самооборонних Кущових Відділів). Через десять тижнів (у масиві лісів Хрищатої, під наглядом досвідчених інструкторів) я познайомився зі способами уживання пальної зброї, з теоретичними й практичними бойовими вправами, з партизантською тактикою і теорією та з ідеалами визвольної боротьби українського збройного підпілля. Розклад і багатство вишкільних зайнять не залишали вільного часу для відпочинку, бо як не військовий вишкіл, то теоретичні виклади з ділянки військового ремесла або з історії України, займали нам майже кожну хвилину часу.

По закінченні вишколу я подався в моє рідне село Прелуки, що межувало з лісами Хрищатої, бо хотів побачитись з рідною та, нема де правди діти, — показатись їй як відважний вояк УПА. Із слізьми радости взяла мене мама в обійми, опісля метнулась гостити мене, чим могла, а тато вийшов із хати й повернувся щойно за годину часу — приніс уніформу й зброю словацького старшини, який колись переодягнувся був у цивільне вбрання в нашій хаті, втікаючи з фронту під час Другої світової війни. Моє вбрання, яке я мав на вишколі, було вже геть понищене, тому я з радістю заміняв його за словацьку уніформу. Спожившн вечерю у родинному гурті, пізнім вечором я попрощав тата, маму, молодшого брата й дві молодші сестри та вирушив у дорогу. На прощання тато обняв мене й сказав: — "Сину, я гордий за тебе, що ти йдеш слідами наших предків", а потім обоє батьки благословили мене на дорогу.

Пізнього літа 1945 року, всі вишкільники з довколишніх сіл і лісів прибули на визначену поляну Хрищатої, між селами Кам'янки і Прелуки. Тут тереновий провід УПА перевів розподіл вишкільників. Частину приділено для доповнення сотень "Хріна" й "Дідика", а інших призначено до теренових боївок ОУН. Мені судилось призначення до теренової боївки куща, що адміністрував такими селами: Туринське, Прелуки, Душатин, Ославиця, Новий і Старий Лупків, Радошиці, Довжиця і Команча. Моє підпільне прізвище було "Лоза".

Політичним провідником куща — "кущовим" був молодий, гарний з виду й інтеліґентний чоловік, син священика, псевдонім "Ясень". Командиром кущової боївки був "Явір", а господарником — "Громовенко" (Василь Стецько з Полонної). В тому часі боївка складалася з тринадцяти стрільців, озброєних у два куле-

мети, п'ять автоматичних пістолів і шість рушниць. Завданням такої боївки було придбання й заготівля харчів, одягу та медикаментів для відділів УПА, розвідка в терені, вдержування зв'язків з іншими тереновими одиницями підпілля й відділами УПА, а також охорона проводу куща.

Після підсилення сотень Хріна й Дідика колишніми вояками СКВ, на Лемківщині, як і в цілому Закерзонському Краю, значно підсилилась бойова діяльність відділів УПА, які станули на захист цивільного українського населення, яке тоді терором польсько-більшовицьких військових з'єднань і цивільних банд намагалися примушувати виїхати до СРСР. У висліді відплатних акцій відділів УПА, т.зв. виселенча акція була припинена, а терени східньої Лемківщини, від м. Сянік на півночі, по польсько-чеський кордон на півдні, були звільнені від польських військ. Лемківщина хвилево відідхнула свіжим повітрям свободи. Так проминув кінець 1945 і початок 1946 років.

На день Воскресіння Христового я прийшов додому, щоб спільно з ріднею спожити свячене, але зараз після сніданку я відійшов до боївки, яка квартирувала в лісі над моїм селом. В терені було неспокійно, число польських військових одиниць значно збільшилося. Можна було сподіватися якоїсь більшої акції з їхньої сторони. Ця акція справді почалася ще того самого дня в нашому селі — акція масового насильного виселення. Цього дня мені довелося останній раз зустрінутись з моїми рідними.

По полудні до села прибули дві сотні польського війська, які й заночували тут. Наступного дня вранці вояки розійшлися по всіх хатах і наказали селянам забиратися геть із хат на протязі двох годин часу. Можемо собі уявити, як важко, ні — таки неможливо було консервативному лемкові покинути раптово все те, що мав, де він родився і зріс, що любив усім серцем — рідну хату, землю, село. Селяни зразу відмовлялися виконати наказ, чекали, що далі станеться... Адже ж, хіба ніхто силою не викине їх з батьківської землі? Вони ще не пізнали нової "соціялістичної" культури, яка не визнавала ні милосердя, ні людяности, а тільки брутальне фізичне насилля над безборонними людьми. Почався макабричний танок злих духів у селі, горіли хати, людей силою викидали з будинків, а при цій нагоді польські вояки грабували, що їм у руки попало, знущалися над селянами; навіть над старцями, хворими й малими дітьми.

Я власними очима приглядався з гори, з поблизького лісу,

до цієї трагедії мого рідного села. Я бачив знущання польських вояків над селянами, чув зойк побитих людей, плач дівчат ґвалтованих, бачив, як з димом пропадав дорібок багатьох поколінь моїх предків і близьких мені односельців. Сльози мимохіть тиснулись до очей, серце стискалось тривогою, так хотілося стати в обороні моїх близьких і помстити кривди заподіяні людям ворогом, але... нас було тільки кільканадцять, а противника — дві сотні. Та, не зважаючи на перевагу ворога, ми скраєм лісу зійшли нижче села і звідтіля обстріляли польський конвой, але успіху ми, очевидно, не мали. Зі залізничної станції в Загір'ї, де селяни чекали на транспорт, тільки п'ятьом родинам дозволено вернутися назад у село.

У червні 1946 року, в кущі зайшли деякі персональні зміни. Кущового Ясеня перенесено на пост районового провідника в терен Ліська. На його місце призначено "Воробця" — Андрія Миця з Полонної. К-ра кущової боївки Явора перенесено до сотні Хріна. Дуб, до речі, мій односельчанин і товариш (Іван Погар), став комендантом нашої боївки. В околиці Ліська перенесено також господарника Громовенка, а його місце зайняв Хмара.

Під кінець червня 1946 року, мені доручено доставити підпільну пошту кущовому провідникові Макаренкові, що в тому часі квартирував у лісах біля села Явірник.

Людей, що займались переношенням підпільної пошти, популярно звали "спец-кур'єрами". Це завдання виконували не тільки члени збройного підпілля, але також і цивільні люди, особливо молоді дівчата. Нерідко спец-кур'єри були наражені на небезпеку, а то й на втрату життя.

Виконавши моє завдання, тобто віддавши пошту кущовому Макаренкові, я вертався наступного вечора на Хрищату. Дощу не було, вечір був погідний, але досить темний, бо вечірню темряву тільки трішки розпорошували зорі, моргаючи у темно-блакитному небозводі.

Між селами Команча й Явірник треба було перейти биту дорогу, залізничний шлях і річку Ославиця, де польське військо часто влаштовувало вечірні засідки.

Я підходив до небезпечного місця дуже обережно, стараючись проникнути зором вечірню темряву, що в цій долині між лісами була густіша, як у відкритому терені.

Кожна людина, яка живе в умовах конспірації і кожної секунди наражена на небезпечну несподіванку, по деякому часі

вигострює свої почуття прямо до перфектности. Така людина зуміє виробити собі гостроту зору, що кількакратно перевищує зір пересічного смертельника. Вона потрапить краще відрізнити звук шелесту, зачує найлегший подув запаху, непритаманного даній околиці чи обставинам. Одним словом — партизан зуміє скрадатися немов кіт чи якийсь невидимий дух. То ж і я скрадався щораз то ближче річки, приготований на всіляку несподіванку. Раптом, до мого слуху дійшов підозрілий шелест. Вмить я пристанув, кілька секунд наслухував, опісля крикнув: "Стій! Хто йде?"

В цю ж мить, без відповіді на моє питання, бухнули вогники, затарахкотіли автомати, а ліс засичав язиками сотень гадюк. Я негайно потягнув за спуск власного автомата, на одну мить заліг, відбезпечив ґранату і кинув її у невидимого ворога. Громом понісся лісами відгук розриву ґранати.

Не було часу на роздумування, але я швидко вирішив, що вертатись назад чистим полем було б самогубством, тож у слід за вибухом ґранати я скочив уперед прямо в гніздо ворога, і скоком сернюка опинився по другому боці річки. Заки польські вояки зорієнтовалися в ситуації, я був уже в безпечнішій від них віддалі. Тут, на мить пристанув, щоб переконатись чи немає погоні за мною. Кілька секунд панувала тиша. Я почав йти крутою стежкою під гору й здавалось мені, що якась невидима сила зіштовхнула мене зі стежки, а в цей момент за мною заграли автомати. Кулі свистіли й сичали у вечірній пітьмі, обтинаючи листя й гілляки дерев саме в тому місці на стежці, звідки я щойно зійшов у бік. Я в дусі дякував Всевишньому за порятунок.

Коли знов запанувала тиша, я, охолонувши з першого враження, щойно тепер відчув біль у лівому боці й у лівій нозі. Моє тіло прошили дві кулі. Я відчував як з мене спливала тепла кров, та сам не знав, як поважно я ранений. Я почав іти під гору, що звалась Когутиком. Зразу, ще під враженням короткотривалого бою, я не відчував змучення, але чим вище підходив до хребта, тим більше опускали мене сили. Сильною напругою волі я стримів до вершка гори, бо здавалось мені, що з гори вдолину буде легше. Та мої сподівання не здійснилися. Під гору якось ще ногу тягнув за собою, а з гори ніяк іти не міг. Зібравши всі сили, я дійшов до Ослави з надією, що вода відсвіжить мої сили. Тим часом уплив крови спричинив, що я почав втрачати притомність. Спочатку мені здавалось, що цього вечора зорі не моргають, але тріпотять золотистими дрібненькими сльозами, яких я бачив щораз більше й

більше — угорі небозвід, а під ногами земля, усе почало кружляти й затрачувати контури... я впав непритомний на землю.

Як довго я лежав — не знаю. Коли вернувся до притомности, мені було дуже зимно, та щойно тоді зрозумів усе, що сталося. Здавалось мені, що тут кінчається мій коротенький життєвий шлях. З напругою усієї волі, не зважаючи на дошкульний біль ран, немов п'яний я поволікся в напрямі рідного села Прелуки, прямуючи до першої хати, де ще жили люди, яким поляки були дозволили повернутись назад зі Загір'я.

Вже доходячи до села я думав, що не стане мені сил перейти недалеку вже віддаль. Ноги гнулись підо мною неначе під тиском неспівмірного тягару, руки тяжіли вдолину, тіло охоплювали сонливі почування, а в голові почало знов усе разом зі мною кружляти.

Рештками фізичних сил і максимальної напруги волі та глибоким бажанням жити, я досягнув дверей селянської хати. Не міг уже підняти рук догори, щоб постукати у двері, а прикладом автомата, що звисав з рамена, почав вдаряти в дерев'яні двері. Скільки разів стукнув автоматом — не тямлю. Нагло, закрутився зо мною ввесь світ і я впав на землю непритомний.

Коли знов знайшовся у сфері свідомости, я довідався, що господар на ім'я Ф. пізнав мене як я лежав під дверима його хати та негайно покликав сусіда Л. Цей, привівши коня, посадив мене на нього і таки зразу відпровадив мене до Душатина, але тому, що вже ранок настав, він залишив мене під опікою добрих людей, а сам повернувся додому.

Стежі моєї боївки щоранку перевіряли терен і цього ж дня двох друзів знайшло мене в селі. Вони негайно забрали мене до підземної шпитальки на Хрищатій, де я лікувався протягом двох місяців, звідки, по видужанні, вернувся до своєї боївки.

Незабаром після цих подій, кущового Воробця авансовано на пост провідника району і перенесено в терен, якщо не помиляюсь, Перемищини, а його пост зайняв Колодка (Іван Присташ з Команчі).

Командир нашої боївки Дуб і два інші друзі загинули в селі Душатин під час несподіваного наскоку польського війська. Я тимчасово перебрав функцію командира боївки, а пізніше так умови склалися, що ця тимчасовість залишилась постійно аж до кінця моєї діяльности в підпіллі.

Восени 1946 року, сталися ще інші організаційні зміни. На

нашому терені зорганізовано районовий пункт зв'язку, що складався з кількадцяти спец-кур'єрів. Його командиром призначено Духа (Мирона Миця з Полонної), а господарчим референтом — Ворона.

Наближалися свята Різдва Христового, в січні 1947 року. Тієї зими активність польських військових відділів у боротьбі з підпіллям значно посилилась. Взимку їм легше було стежити за нами й викривати наші позиції, бо кожний наш рух залишав сліди у глибокому снігу.

А все таки, в навечір'я Різдва Христового в нашому терені панував спокій і кущовий Колодка вирішив, що Свят-Вечір ми відсвяткуємо в селі Туринське. Наші розвідники не завважили нічого підозрілого ні в селі, ні в поблизькій околиці. Панувала звичайна передсвяточна тиша.

Коли почало смеркати, ми тихцем увійшли в село. Селяни прийняли нас дуже гостинно, витягали зі сховків пляшки самогону, частували гостей УПА. Спільно з селянами ми споживали свят-вечірні страви, а опісля колядували. Та, як усе, початок мусить мати й кінець. Настав пізній вечір, була пора відходити в ліс. Я зголосив кущовому, що боївка готова до відходу. Одержавши дозвіл, я з боївкою помаршував в напрямі лісу, а кущовий Колодка, господарник Хмара і к-р Дух залишилися ще в селі.

Знайшовшись у нашому таборі, в настрої містики Різдва Христового, ми не клались зразу спати, але колядували ще до пізньої ночі. Хоч ворог шалів по всій Україні, хоч як часто гинули українські люди, нищені окупантами України, хоч ми самі були відірвані від рідних, може й наперекір усьому нашому лихові, тої ночі ми забавлялись весело, в оточенні німих свідків — лісових дерев, що в цю ніч, вкриті грубою верствою снігу, стояли непорушно, маєстатично.

В день Різдва Христового перед полуднем стійковий заалярмував табір, що від сторони Туринського хтось підходить в напрямі нашого табору. Хоч ми знали, що в селі залишились наші друзі, на всякий випадок ми швидко зайняли оборонні становища. В наш бік ішла тільки одна людина. У ній ми розпізнали нашого к-ра Духа. Коли він підійшов ближче до нас, з вигляду його обличчя ми вичитали, що сталось якесь лихо, бо Дух усе мав почуття гумору, а цим разом його обличчя було зажурене. Він приніс нам сумну вістку. По нашому відході в ліс, відділ польського війська несподівано наскочив на село. В селі заскочили Колодку, Хмару й

Духа, якому вдалося вирватись, наколи Колодка, відстрілюючись, загинув в полум'ях хати, запаленої запальними кулями, а Хмара попав живим в руки ворога.

По цій сумній події наш святковий настрій раптом змінився. Замовкли колядки. День Різдва Христового пройшов під знаком загальної мовчанки. Тільки деколи хтось обізвався про щонебудь, та все якось повертався до трагічної події. Наступну ніч ми перебули ще на тому самому місці, тобто в колибі, в лісі, над селом Душатин. На другий день раннім ранком к-р Дух наказав збірку обох груп, у короткому слові з'ясував події, що сталися останнім часом і дав наказ готовитися до негайного відходу з цього місця постою.

Не тривало довго, заки обидві групи, в числі понад двадцять підпільників, під проводом к-ра Духа вирушили в глибину лісів Хрищатої, в напрямі Душатинських озер. По важкому марші глибокими снігами, Дух завів нас у простору і досить вигідно влаштовану землянку, що для нас було приємною несподіванкою. Тут ми перебули решту гострої зими і майже цілу весну 1947 року. І, це місце стало головним зв'язковим пунктом на цілу східню Лемківщину. Пізніше я довідався, що цю землянку збудували в 1945 році ген. "Перебийніс" і пров. "Тарас" разом зі своєю охороною, в якій служив і наш к-р Дух.

Оскільки в минулому зимові часи були досить спокійні, настільки цієї зими сильні польські відділи посилили свої рейди в терені, переводили несподівані наскоки на села та влаштовували засідки. В таку засідку попало двох бойовиків із боївки нашого сусіднього куща, кущового Сірка. Попали вони полякам в руки живими.

Довідавшись про їхнє арештування й, знаючи, що вони були зв'язковими між кущем і шпиталькою, Дух вислав мене і Вільху до бункера-шпитальки, щоб перестерегти обслугу перед можливою всипою. 24 січня 1947 року, ми обидва прибули на місце, де була шпиталька. На превеликий жаль, ми запізнились на одну добу. Шпиталька була зруйнована, а в її підземельних кімнатах, присипані грубою верствою землі й будівельного дерева, спочивали вже вічним сном тіла сімнадцяти повстанців-героїв, які вибрали смерть, замість каторжного, невільничого життя.

Зловлені поляками бойовики, не видержавши фізичних тортур — заломились, особливо один із них почав просто "сипати". В наслідок його всипи польське військо зліквідувало шпи-

тальку, в якій я колись лікував свої рани.

Початки 1947 року позначилися втратами в колі моїх найближчих друзів, а також підпільників з інших наших станиць. У зв'язку з цим часто наступали персональні зміни на різних постах підпілля. Хвилево провідником нашого куща призначено Сорокатого, який незадовго мусів відійти на пост командира районової боївки СБ, на місце впавшого к-ра Лютого. Лютий, разом з іншими двома бойовиками, згинув в оточенні польського війська в лісах Бескидів, на південь від села Вислік Великий. Польське військо запровадили туди зрадники-дезертири з сотні Хріна — "Явір", "Тіто" (Йосип Ковалевич зі села Долина, що біля Загір'я) та ще один мені незнаний.

Під кінець квітня 1947 року, польський комуністичний уряд сконцентрував великі військові сили для остаточного розгромлення українського підпілля. А тому, що населення Лемківщини масово піддержувало українську оборонну боротьбу, польська влада вирішила позбавити УПА-ОУН запілля, яке було джерелом заготівлі, санітарної служби та передусім розвідки.

Цей нелюдяний плян введено в життя при допомозі насильного виселення українців Лемківщини, як і всього Закерзоння, цим разом не до СРСР, а на понімецькі землі Польщі, т.зв. "Зємє одзискане". Чудова, прекрасна, зелена Лемківщина протягом кількох днів стала глухою пустинею, бо польське військо палило не тільки села, але також ліси, які становили натуральне добре сховище для повстанців. По масовому виселенні й спаленні, Лемківщина стала мертвою пустинею; тишу ворушили тільки здичавілі собаки й коти.

Після насильного виселення українського населення та позбавлення УПА бази існування, польські військові відділи зайняли всі села Лемківщини, оточили лісові масиви, де постійно влаштовували засідки й облави. Відділи УПА й теренова сітка ОУН зазнали великих втрат, але не були розгромлені згідно з польськими плянами, і не склали зброї.

По відході Сорокатого, провідником куща назначено к-ра Духа, який з'єднав обидві групи разом, тобто: кур'єрське звено і кущову боївку. Командантом Дух назначив мене, а харчовим дальше залишився Ворон. Усіх разом, на той час, нас було кількадесятнадцять.

10-го травня 1947 року, наша група таборувала в лісах Хрищатої, над селом Душатин, разом з відділами к-ра Хріна. В

цей час на ліси Хрищатої поляки кинули на облаву тисячі вояків. Коли розвідка донесла, що польські війська наступають від сходу й півночі, Хрін зарядив гостре поготівля й відступ на південь, в сторону чеського кордону. Непомітно й щасливо ми проховзнулися понад селами Смільник і Зубинське, де й переступили кордон і звідтам обсервували горіючі ліси Хрищатої, де поляки вживали відділи піхоти, кіннотників, гармати, а навіть літаки.

Кілька днів пізніше, навколишніми дорогами ми повернули назад в ліси Хрищатої. Тут ми застали повну руїну; згарища, окопи й ще раз згарища. Наша група заквартирувала в лісі між селами Душатин, Прелуки і Туринське. Дух негайно почав розсилати зв'язкових по т.зв. мертвих пунктах. Досить скоро наладнано зв'язок з надрайоновим провідником Маром і к-ром відтинка — курінним Реном.

При кінці липня на Хрищатій відбулася нарада, в якій, крім кущів і районів, брали участь: надрайоновий Мар і кур. Рен. Після цих нарад к-р Дух поінформував нашу групу про загальну ситуацію й рішення теренового проводу ОУН-УПА. Він пояснив нам, що у зв'язку з насильним вивезенням українського населення, підпільна боротьба припиняється. Згідно з рішеннями, учасникам підпілля дається три можливості: групами пробиватися через кордон на терени Радянської України; йти рейдом на Захід, щоб добитись до зон Німеччини й Австрії, окупованих західніми союзниками, або залишитись на місці для вдержування зв'язку.

По кількох днях я зголосив к-рові Духові, що ми з кількома стрільцями рішили залишитись у своєму терені на зв'язку. Зараз таки, ми обидва з Духом знайшли грубий бук і при самій землі видовбали кілька глибоких знаків. Це місце мало служити за мертвий пункт.

Приблизно 14-15 серпня 1947 року, надрайоновий пров. Мар, надр. харч. Давиденко, курінний капелян о. Яворенко, рай. пров. Чорнота, рай. пров. Осип, к-р зв'язку Дух і харчовий Ворон, вирушили з Хрищатої у рейд на Захід.

Наближалась знову зима, яку мені й ще одинадцятьом друзям треба було провести, не втративши зв'язку. Задля цього восени ми повизначували зв'язкові пункти, які на час зими мали бути мертвими. На жаль, тепер я вже не тямлю псевдонімів усіх друзів, що зі мною залишились на зв'язку. Пригадую тільки, що командиром нашого зв'язкового пункту був Громовенко. З нами були ще такі друзі: Соловій, Калина, Байдак, Гайдамака, Тополя

(Микола Голяк з Волі Міхової) і Василь (правдоподібне прізвище Цьома?) зі Смільника. Останні два згинули в нерівному бою з польським військом.

Під кінець осени ми почали приготовлятись до зими. Наносили збіжжя, яке ще раніше заготовили у криївках, призбирали овочів — яблук, груш і слив. Наготовили й нарізали дров, щоб узимку не робити слідів. Вода була близько, бо криївка була побудована майже в руслі потоку. Була це радше півземлянка, вбудована в землю в тому місці, де до головного потоку, що тягнувся зі сходу на захід, вливався другий потік від північної сторони. Із трьох сторін півземлянка була вбудована в землю, у передній стіні, що виходила в головний потік, були вбудовані двері й два вікна, вставлені так, щоб легко можна було їх маскувати. Нутро землянки складалося з двох приміщень, стіни з дерев'яних кругляків, ущільнені мохом.

Одне приміщення, розміром 10х5х2 метри, служило за кухню; тут у куті стояли сільські жорна до мелення збіжжя, а при протилежній стіні поверхові причі до спання. Друга кімната: 5х5х2 метри — з ліжками до спання, чи радше з двома причами і з одним ліжком та малим столиком і чотирма кріслами, була призначена для відпочинку.

У цьому самому потоці, на схід від землянки, у віддалі тридцяти метрів містилась криївка-бібліотека — приблизно триста томів книжок, а на захід від землянки була друга криївка з мукою і сухарями, якими ми не могли скористатися, бо їх зробила нездатними до вжитку підземна вологість.

Коли перші сніги покрили Лемківщину, ми були вже в криївці, починали наше нове життя на зразок диких звірят, що на зиму ховаються по норах. Одначе жоден із нас не уявляв собі вповні, як буде виглядати це наше життя. Немов у гробі й то на протязі половини року! А зима була важка й довга. Сніги покрили землю товщиною майже двох метрів. Такого життя в криївці аж ніяк не можна рівняти з нормальним людським життям. Зразу ми всі почувалися задовільно, але з бігом часу наші тіла ставали олив'яно тяжкими, ми почали відчувати деяку втрату фізичних сил. До Різдвяних Свят прожили ще непогано, але вже значно почали маліти наші харчові припаси. Хоч і вже трохи смердюче було наше м'ясо в магазині, але й ці припаси, а також і припаси овочів швидко маліли. Конечність змушувала нас до ведення раціональної господарки харчами; ми почали раціонувати харчі та

жити на скромних порціях. З упливом часу нам залишились тільки стухле збіжжя та вода, а зимі, здавалося, не буде кінця.

З причини браку відповідних харчів, вітамінів та мінеральних складників, та й свіжого повітря, ми всі почали хворіти. Цинга! Ясна почали наливатись кров'ю, зуби хитались, обличчя похуділи й побіліли. Також ноги попухли й боліли, деколи тяжко було вдержати рівновагу у стоячій поставі. Здавалось, що ми всі викінчимось у цій "могилі живих" і навіть не буде кому березового хреста поставити.

У тодішніх наших умовах життя, поняття часу не існувало, а було радше монотонне тривання, немов у порожнечі. Немов ставши на місці в часі, ми животіли урізноманітнюючи наше животіння читанням книжок, розповіддями про минувшину, переважно з дитинства, та балачками про їжу, переважно про невибагливі страви, які в наявних умовах були тільки грою мрійливої фантазії.

Немов сновиди дожидали ми настання весни, і вона прийшла, заставши нас поблідлих, фізично виснажених, голодних, позбавлених сил і здоров'я. Але, вийшовши з ями на ясний світ, вдихаючи свіже повітря, зраділо серце, затріпотіло іскоркою надії життя і хоч фізичних сил бракувало, сильне бажання й снага життя поволі перемагали. Під впливом теплих променів весняного сонця піднявся значно настрій. Щоб рятувати себе перед дальшим розвитком недуг, особливо перед заавансованою цингою, ми збирали гілки ялини, соснини, корінчики ожини та інше зілля, робили вивар, яким переполоскували уста. Молоді організми досить швидко почали регенерувати напівзавмерлі чи хворі клітини, ми почали набиратися сил.

Коли весна вже вповні вркилася красою своєї шати, а ми почали почувати себе міцнішими, тоді вибрались у рейд на Словаччину, щоб роздобути харчів, яких нам так дуже бракувало. На Словаччині ми прожили кілька днів. Тамошня людність сприймала нас прихильно й привітно, але нам треба було вертатися на свою батьківщину. По повороті ми нав'язали зв'язки, перервані на час зими. У виконанні наших завдань не було жодних перешкод. У терені було спокійно, ворог не влаштовував ні облав, ні засідок.

Пізньої осени долучилась до нас боївка зв'язкових, яка зимувала в лісі біля села Явірник (коло Команчі). Між ними були м.ін.: Дубовий (Афтанас Головатий з Явірника), Соловій (з Полонної) та Ясень (Йосип Шарий з Явірника). Спільно ми прожили

до літа 1948 року, коли чотирьох із нас, тобто: Соловій, Калина, Байдак і я одержали наказ вирушити рейдом на Захід із завданням доставити підпільну пошту, якої змісту ми тоді не знали і не знаємо по сьогоднішній день. Попрощавши друзів, з неясними почуваннями, ми вирушили в далеку дорогу, що вела до країн вільного західнього світу.

Наш великий рейд тривав понад два місяці. В часі цього незвичайного маршу ми мали чотири бойові сутички в Моравії і в Чехії, але всі чотири були для нас щасливими.

Кордон, що ділив західній культурний світ від дикого східнього світу, пройшли ми в Німеччині (із східньої до західньої окупаційної зони), в околиці містечка Векшайд, до якого ми вже завидна свобідно добрались битим гостинцем. Там ми зголосились на станиці німецької поліції й просили, щоб нас відставлено до американських властей.

Ми ще зі зброєю в руках і нас вів тільки один німецький поліцист до міста Пассав, де передав нас в руки американської розвідчої аґенції Сі-Ай-Ей. Один із аґентів умів говорити українською мовою, то ж він вів допити, після яких поінформував нас, що це тільки формальність, яку з обов'язку треба було перевести, бо про УПА та її дії — їм усе відоме. Пізно ввечорі той самий аґент повідомив нас, що якщо бажаємо залишитися в західньому світі, мусимо здати зброю. Дуже важко було розставатись зі зброєю, але іншого виходу не було.

По зданні зброї нас відвезли до якоїсь вілли над Дунаєм, де працював один українець із дружиною. Там нам подали смачну вечерю, яку ми їли в вовчим апетитом. Опинившись у зовсім нових умовах життя, по зимовій нужді в Карпатах та по довгому, фізично виснажливому рейді, ми почували себе мов у раю. В цю нову дійсність важко було повірити, все здавалося сном, або гарним оповіданням. По переживаннях підпільного, повного небезпек життя, видавалось неймовірним, що десь у світі існує нормальне веселе життя, де люди втішаються повною свободою. Життя, про яке ще вчора ми боялися навіть мріяти, бо там, на рідній українсбкій землі, здавалося, сам диявол пхає світ у пропасть нужди, пониження й всіляких терпінь.

Наступного дня вранці автомобілем прибув до нас аґент Сі-Ай-Ей, той самий, що нас допитував у Пассав, і повідомив, що ми підемо в далеку дорогу, до Баварії, де живуть українці в таборах "Ді-Пі".

Він привіз нас до одного табору, в місті Ляндсгут, де вже нас очікували друзі, що рік раніше прийшли великим рейдом. Між ними був Осип Левицький, якому ми віддали нашу пошту.

Наші друзі зразу заопікувались нами та придбали відповідні документи. Ми почали нове, вільне й щасливе життя.

Зоня Дорожинська-Теслюк

ПЕРШІ СТЕЖІ УПА В УГНЕВІ

Рано-раненько угнівські дзвони своїм чудовим звуком вітають наш предвічний празник, — день Христового воскресіння. Прегарно прикрашена і ясно освітлена церква заповняється вірними. Наш "золотоустий" парох, о. Олександер Трешневський, розпочинає великодню Службу Божу. Починає її нашим зворушливим "Христос Воскрес", а всі присутні підхоплюють пісню. За старинним звичаєм, дзвони безперестанно гудуть воскресну пісню.

Кінчається відправа, люди виходять поволі з церкви. Несподівано в сторону церкви йдуть молоді хлопці в одностроях, з крісами в руках, з голосним окликом: Христос Воскрес — Воскресне Україна!...

Не всі люди знали, хто ці молодці з крісами в руках, бо не всі знали, що десь недалеко на Волині формується Українська Повстанська Армія... Народ вітається з тими молодими хлопцями, радості й окликам зворушення немає кінця.

До гурту парафіян підходить старшина й каже зібраним: "Ми — вояки Української Повстанської Армії, як перша стежа у вашому місті. Дуже вас просимо: — розійдіться домів, бо ми мусимо бути дуже обережні"... На прощання всі разом заспівали могутнє "Христос Воскрес" і спокійно та щасливо всі розійшлися: одні пішли додому, а хлопці з УПА до лісів. Цілий час нашої спільної зустрічі, біля цвинтаря стояв віз з великим скорострілом та обслугою.

Такий був наш перший день Великодніх Свят у нашому Угневі; чудовий, радісний день, наша подвійна великодня радість.

На другий день свят, друга радісна новина: від'їхали з нічим до Рави Руської два німецькі жандарми, які мали назбирати якнайбільше "контингенту". Бувало, що забирали останню коро-

ву від вдовиці з дітьми, або останнє зерно з комори. Завдяки появі відділів УПА, німецька сваволя була ограничена. Окрім німецького окупанта, УПА нераз мусіла зводити бої з ворожими партизанами, тими біло-червоними, а то й червоними, які нападали на наші села, палили їх, вбивали людей. Кожної ночі було видно великі заграви на горизонті. Рано до схід сонця їхали вози з дітьми й жінками до міста, щоб там спасти своє життя від мук і смерти з ворожих рук. Наприклад, в недалекому селі Річиця були убиті дві молоді санітарки, що походили зі села Піддубець.

Жорстоке німецьке Ґестапо, яке мало свою головну теренову квартиру в Раві Руській, зорієнтувавшись у некорисній для німців ситуації, за всіляку ціну пробувало в якийсь спосіб договоритись з УПА. Пробували висилати до команди УПА одного представника в цій справі, а навіть намовили одного війта в нашій околиці, щоб він пробував переконати УПА про корисні для неї договори. Наше теренове командування категорично відмовилось від співпраці з ними, а навіть від невтральности.

Одного разу німецька панцерна частина переїхала своїми танками через Угнів, подавшись до села Карів, де запалила одну хату. В селі німці зловили 28 хлопців, які на шкільній площі відбували військовий вишкіл. Запроторили їх усіх до тюрми в Раві Руській, та не на довго. Одна група УПА зловила чотирьох німецьких жандармів, яких згодом, по домовленні з німцями, звільнено в заміну за 28 хлопців з Карова.

Після цього німці часто танками приїжджали до Угнева, але якось нікого не арештували, та все ще безуспішно пробували договоритись з командуванням УПА.

Одного разу до Угнева запровадив німецький автомобіль з кількома вояками ніби то українець, який все ходив у вишиваній сорочці, а звали його Василем. Якимсь способом німці довідались про квартиру теренової команди УПА і саме туди зайшли, а не заставши там нікого тільки жінку, Василь попровадив їх до зв'язкового, де також застали тільки його дружину. Вийшовши з хати завойовники помітили, що з їхнього автомобіля пропав кулемет і двісті набоїв. Заарештували жінку зв'язкового й загрозили, що її розстріляють, якщо УПА не зверне їм скоростріл. Один із упістів — зброяр, щось там вийняв зі скоростріла і такий, нездатний вже до вжитку, повернено німцям.

Згодом, Ґестапо почало щораз гірше лютувати, арештувати невинних людей. Наші українські села щораз більше пусті-

шали, бо німці силою вивозили нашу молодь на примусові невільничі роботи до Німеччини, а ті, яким вдалось зберегтись від німецьких ловів, тікали в ліси. В недалекому великому таборі полонених у Белзці, який люди називали "табором смерти", згинуло багато наших людей. Чимало наших активістів німці вивезли до концентраційних таборів, де вони гинули як мухи. Там згинули і мої два кузени з Угнева — Василь Решетило й Іван Ґіль. Перший оставив молоду дружину та двоє малих діточок. В селі Варяж, біля Белза, у бою з польськими партизанами загинув командир УПА Ярослав Онишкевич — брат Тараса Онишкевича, а наймолодший його брат Міська був засуджений в Раві Руській на кару смерти. Вночі перед розстрілом, наші "хлопці" допомогли йому однак вирватися з тюрми.

Сотки, а то й тисячі наших братів і сестер в тамтих кривавих роках погинули в авреолі мучеництва за свою Націю і Державу. Нехай буде Їм вічна слава!

Мирон Мицьо — "Дух"

ЛЕМКІВЩИНО!

Вічна земле русинів, прадідів моїх!

Яка прекрасна, чарівна, ласкава, мальовнича і співуча була Ти колись!...

Як не любити Тебе за шум Твоїх потоків, дрімучі праліси, красу Твоїх Бескидів? Як не згадати давніх збійницьких легенд про месників народних кривд болючих, і тих старих традицій-обрядів, що збереглись тільки у Твоїй зеленій верховині? Чи можна забути змаг синів і дочок Твоїх в рядах УПА, під проводом таких славетних командирів, як: Рен і Мар, Христя і Степова, Хрін і Стах, Мирон, Бродич і Бір?

Мов дивний сон те все разом приносить мені спомини про молодість п'янку й геройські дні, які давно вже проминули. Ті спомини не кидали мене, коли доводилось іти важким, тернистим шляхом крізь люті каторги Тайшету, Колими й Воркути. Вони болюче й славно увижаються мені й тут, на цій вільній, але чужій землі, серед добробуту й байдужости довкілля...

Але болить душа і серце розривається, коли знечев'я переді мною стане образ трагедії, що стрінула Тебе у сорок сьомому страшному році. Образ страшний! Лячно стає, як думка блискавкою лине в ті неймовірно жорстокі часи... Коли згадаю, як на Тебе накинулись орди прелютих монголів нових!

Лежиш у крові й на поміч закликаєш синів і дочок Твоїх молодих. І, вони кинулись весняною бурею Матері рідній допомагати. Громом розгромили першу і другу, і третю ворожу загарбницьку рать.

Але виснажились їхні сили, все щораз менше хоробрих стає. Густо зросилася земля наша рідна кров'ю найкращих власних дітей. Вже тріюмфують ворожі загарбники мов хижі вовки з

Мирон Мицьо — "Дух"
Польща, 1960 р.

людським обличчям. Вже під червоним і... католицьким прапором люту загладу готують Тобі. Рештки недобитків – лемківських автохтонів, немов з корінням вирвали з рідної землі. В чужину вивезли, на землю крадену, на поневірку й страждання важкі, на польонізацію і знищення.

А Тебе, Земле Рідна, збезчестили, вщент зруйнували вогнем і мечем і залишили пустинею голою дикому звірові, дощам і вітрам...

Одначе я твердо вірю, що час уже близький, як спільна всім нам Мати оживе, як Україна, соборна і вільна, золотим тризубом ударить в Бескид. І внуки й правнуки бездольних скитальців повернуться знову на землю святу й одягнуть у давню лемківську шату свою Верховину, щасливу й вільну.

Літо, 1983 року.

Степан Чекалюк

ТАЄМНЕ СТАЄ ЯВНИМ

(Про десант біля с. Танява в 1950 р.)

Про події, що відбувалися на теренах Болехівщини влітку 1950 р., ще донедавна було відомо, і то епізодично, тільки дуже вузькому колу місцевих жителів. Щойно після того, як у більшовицьких архівах знайдено документ з ґрифом "совершенно секретно", що стосується саме цих подій, і беручи до уваги публікації останніх років та свідчення живих учасників тих подій, ми маємо можливість відтворити повну картину цих трагічних геройських днів нашої боротьби проти російського більшовицького окупанта.

У совєтському "секретному" документі "товаріщ" М. Слонь, — секретар Станіславського обкому КП(б)У в "докладній записці" (на 16-ти сторінках машинопису) від 13 липня 1950 р., адресованій секретареві ЦК КП(б)У "товаріщу" Мельникову, пише: "На доповнення до мого телефонічного звіту від 24 червня 1950 р., долучаю Вам звіт про заходи з ліквідації парашутистів, скинутих закордонними літаками 31 травня 1950 р., поблизу с. Танява Болехівського району Станіславської области. Для розшуку і ліквідації парашутистів була виділена група добре обізнаних працівників Станіславського і Дрогобицького Управління МҐБ при координації дій двох працівників Міністерства Держбезпеки УРСР".

При приземленні командир десантників (його псевда, а тим паче прізвища, не знали навіть його побратими) завис на дереві й, щоб звільнитися від парашута, перерізав ламки та, впавши, пошкодив ногу. Його побратими "Юрко", "Ромко" і "Батько" занесли командира в лісову гущавину. Була темна ніч, зовсім недалеко чулися постріли і гавкіт собак. Четвертий пара-

шутист "Хома", в поспіху залишив своїх друзів і, зазнавши чимало пригод, кілька місяців пізніше зумів дістатися до Нью-Йорку.

Тепер відомо, що командиром десанту був прославлений сотенний Михайло Дуда — "Громенко". Під його командою сотня після 99-денного рейду, долаючи неймовірні труднощі, у щоденних кровопролитних боях з переважаючими чисельно силами ворога, прорвалася в Західню Німеччину. На той час "Громенко" був відзначений золотою і бронзовою медалями бойової заслуги, чотири рази був ранений, раз — дуже важко. Вояцтво, яке командир "Громенко" привів у вільний світ, роз'їхалося до Америки, Канади, Австралії, а "Громенко" з чотирма бойовиками, з поштою і радіоапаратурою летить вночі літаком на зв'язок з головною командою УПА в краю.

З допомогою місцевих сексотів, емґебістам вдалося довідатися, що громадянин Кидик із с. Танява, Макота Микола і Олесь — батько і син, мешканці Болехова; і Катерина Бучко із с. Кривець Сколівського району (тепер вона жителька Болехова — Катерина Гук), мали зв'язок з парашутистами, допомагали їм переховуватися і доставляли харчі та ліки. Третього червня Іван Кидик повідомив про парашутистів станичного ОУН із с. Танява, Федуніва.

Із довгого звіту М. Слоня довідуємось, що долею парашутистів зайнялось понад двадцять провідних людей ОУН-УПА. Він згадує провідника окружного проводу Дрогобиччини "Підкову", провідника Стрийщини "Лева", його заступника "Крутія" і багато інших. Із того звіту стало відомо, що провідники "Лев" і "Крутій" організували парашутистам зв'язок, опікувались ними, зокрема тим зі зломаною ногою. Обов'язок закуповувати харчі та ліки і доставляти їх парашутистам, був накладений на шістнадцятилітню дівчину, згадану вже Бучко (Гук) Катерину, з яким вона успішно впоралася.

З місця приземлення парашутисти були переведені у ліс неподалік від Болехівської каплички, але про нове місце розташування більшовики скоро довідалися від своїх донощиків. 7 липня ліс, де перебували десантники, був щільно оточений військами МҐБ. Розпочався останній для українських патріотів бій. Опинившись у безвиході, відбиваючись до останнього набою, командир "Громенко" покінчив із життям. Так вчинили друзі "Юрко" та "Лев". Пораненого "Крутія" (Йосип Кравець, живе у Дрогобичі) більшовики забрали зі собою. Вбитих привезли до Болехова і

покидали під деревами, що й нині ростуть перед входом у будинок теперішньої Міської Ради (тоді там розміщався ґарнізон червоногонників), прикривши лиця вбитих плащ-палатками. Сюди для розпізнання привозили з тюрми захоплених у бою вояків. З Дрогобицької тюрми привезли для розпізнання також Бучко (Гук) Катерину, заарештовану ще 24 червня, але серед убитих не було парашутиста, який постійно виходив до неї на зустріч за харчами і ліками.

Цей зв'язок літаками був у міжнародній закулісній політиці великою подією. Тепер важко встановити, хто подав ідею висилки зв'язкових літаками в Україну. Згодом стало відомо, що визначною фігурою в англійській розвідці був подвійний англійсько-московський аґент Кім Філбі. Він із товаришами у Москві цю ідею апробував як доцільну, оскільки буде змога через таких зв'язківців дістатися до головного проводу ОУН-УПА в Україні. Цю пропозицію Філбі сприйняли також Англія і Америка. Про день і місце висадки в деталях знала Москва і до цього добре підготувалася. Однак літак із групою "Громенка" не потрапив на призначене місце.

Такі жертовні люди як сот. "Громенко" і його побратими, які знехтували можливістю вигідного життя у вільному світі й повернулися в Україну, щоб разом із повстанцями продовжити у неймовірно важких умовах боротьбу за її волю і незалежність, залишаться навічно в пам'яті Українського Народу.

З'їзд вояків УПА ім. ген. хор. Тараса Чупринки. Філядельфія — осінь, 1960 р.

Іван Лико — "Скала"-"Богдан"

КОНЦТАБІР У ЯВОЖНІ

Першим місцем зупинки поїзду зі сотнею в'язнів, колишніх вояків УПА, яких чехо-словацька влада передала 19-го травня 1948 року польській владі, була залізнична станція в Явожні — колишній філії німецької гітлерівської "фабрики смерти" — Осьвєнцім.

За злочини скоєні там гітлерівцями, міжнародний трибунал в Нюрнберзі, з участю представників польського уряду, судив гітлерівських опришків, але польський псевдо-демократичний уряд вповні перебрав гітлерівську спадщину, залишаючи її, між іншими, на терені концтабору в Явожні, для якого прийняв гуманну назву — "Центральни Обуз Праци" (Центральний Табір Праці).

Саме в напрямі концтабору, 20-го травня, маршувала сотня полонених упістів. Був весняний ранок, але якийсь дивний, жалісний. Весняне сонечко розсівало тепле проміння тільки хвилинами, бо пошарпані хмари, неначе пообдирані берегами скатертини, час від часу, прислонювали сріблисту соняшну кулю, посилаючи до землі рідкі дрібненькі каплини дощу. Бувало так, що одночасно і соняшне проміння освітлювало весняну зелень, і каплі дощу ліниво опадали з висот, немов бажали перебувати в русі спадання якнайдовше.

Хоч весна імпонувала цілою красою своєї шати, капризи природи нівечили чар краси, який може бути визволений вповні в купелі сріблистих соняшних променів. А, може, настрій пригноблення притупив відчуття краси в тих, кого гнали як невільників польські конвоїри КБВ?...

Маршували чвірками мовчки, вистукуючи рівномірний такт кроків, вимірюваних на битій поверхні шляху, біля якого де-

не-де видніли житлові будинки. Йшли важким ходом з глибоким бажанням, щоб дійти до остаточної мети чимскоріше, незалежно від того, який буде фінал. Коли пройшли біля одного кілометра від залізничної станції, один із конвоїрів, ступенем капрал, крикнув: "Сьпєв!", а позаяк маршуюча колона зразу наказу не виконала, він крикнув вдруге: "Колюмна — сьпєваць!" По хвилині додав — "Засьпєваць бандеровском!" Але щойно після третьої команди перед колони заінтонував повстанську пісню: "Ми партизани, лицарі, герої...", а коли залунали слова: "Ми свято вірим в нашу перемогу, що ми Україні волю принесем...", співали всі повним голосом, що в їхньому положенні виглядало на трагічний парадокс. Богдан, ідучи з похиленою головою, бурмотів під носом — нам тепер співати цю пісню то так само як сухотникам чи сифілітикам горлати "майбутність народу — це ми!"

Упісти таки не докінчили співати повстанської пісні, бо підпоручник, який до цього часу йшов позаду колони, почав бігти до переду і, вимахуючи кулаком, кричав: "Ціша! Ви... сякі сини! Я вам дам Українем,... вчесьнєй вас крев позалєва, прендзей вас шляк трафі...".

В часі, коли упісти співали повстанську пісню, переходячи біля однієї хати, критої солом'яною стріхою, що в тамтих сторонах траплялось рідко, на подвір'ї поралась бабуня, зодягнена в свитину зеленкуватого кольору та довгу до кісток ніг чорну спідницю, приодягнену спереду білою, але вже прибрудженою запасчиною. Її обличчя було мало видко, бо з боків було закрите хустиною, невиразної краски, зав'язаною під бородою.

Бабуня цікаво приглядалася маршуючій колоні, а в вікні хати появилися два обличчя дітей, які з таким зацікавленням гляділи крізь шибу, що їхні притиснені до шиби носики виглядали як у карикатурних ляльок — з вилупленими наївною дитячою цікавістю очима. А, коли упісти почали співати, бабуня немов би почула себе незручно, почала нервово витирати руки о запасчину і по хвилині зникла в сінях хати, оглянувшись ще раз на колону незнаних вояків, коли переходила поріг.

Богдан обсервував бабуню ввесь час і якось мимоволі в його голові майнула думка про можливість, що тамта бабуня могла бути українською жінкою, насильно перевезеною там з рідної землі. Хто знає, — думав Богдан, може, догадавшись хто є ті маршуючі співаки, стиснулось їй тривожно серце, боліючи над

незнаною долею її власного сина, який також боровся в лавах УПА, а його доля матері незнана...

* * *

Якось, на хвилину небо проясніло і перестав падати дощ. У повітрі царила тиша, навіть жоден пташиний щебет її не ворушив, тільки глухий відгук рівномірного стукотіння чоботів маршуючої колони вливався в атмосферу довкілля. На дорозі в тому часі не було посиленого руху, тільки деколи з маршуючою колоною розминулась підвода, водій якої, а деколи й пасажири, зі здивуванням і цікавістю обсервували відділ полонених, уніформи яких свідчили про ненормальність військової одиниці, обставленої озброєними жовнірами КБВ.

Недалеко довелось іти у сяйві соняшних променів, бо знов почав покрапляти дрібненький дощик, прибираючи на силі з напливом більших плахт сірих хмар. У нормальному житті й нормальних умовинах, такий весняний ранок видається подібним до дитячого обличчя, яке сяє заранням радісного, безжурного і спокійного життя, час від часу зрошуваного дрібненькими сльозами, викликаними примхами дитячої натури чи невдоволенням несповнених бажань.

В обставинах полону упістів-в'язнів, такий травневий соняшно-дощевий ранок, у їхніх почуваннях викликав враження плачучої природи над їхньою жорстокою долею та проминулою погодою духа і настанням темряви життєвої путі, що мала кінчатись пропастю. Але, заки скотитись у цю пропасть — скільки і якого лиха, ганьби, пониження, фізичних і моральних терпінь прийдеться пережити? І, за що? За те, що знайшли відвагу збройно домагатися прав, що прислуговують кожній живучій людині й кожному народові?

Маршуючи в середині колони, Богдан крадькома приглядався обличчям своїх сусідів, стараючись вичитати їхній душевний настрій, психічний стан. На них — здавалось йому, — бачив відбиття духовного стану, подібного до почувань його самого. Йому здавалося, що справжні герої існують тільки в літературній творчості. Там, на його думку, на геройство не було місця. Не було місця ні змоги на спротив у сенсі прояву будь-якого бунту проти наявного стану чи демонстративного вияву погоди духа, яку затемнювали умовини даної хвилі так як хмари тамтого поранку

затемнювали погідність і красу весни. Йому важко було зрозуміти сенс одночасного духовного настрою пригноблення і ясного бачення та свідомого погодження з існуючим станом і детермінацією йти визначеним шляхом долі аж до кінця. Він дивився на стан, що зветься безсиллям, який можна віднести як до одиниці, так і до загалу всієї української нації, якій недобрі сусіди безкарно плювали в лице. Її тіло, століттям сковане оковами диявольської тиранії, стікало ріками невинної крови, лице запльовувано їддю ненависного понижування людської гідности; від уст відбирано останній кусень хліба. У минулому за кожну спробу випрямити рабський хребет, займанці-кати розправлялися з учасниками спротиву найжорстокішими нелюдськими способами й засобами фізичних та моральних знущань, тортур і психічного гноблення. І, це саме діється тепер — "історія не повторюється", міняються тільки часи і місця.

Скільки ж то вже разів Богдан роздумував над питанням — чому наша Україна така нещаслива? Чому сорок п'ять мільйонова нація неспроможна, у своїй власній хаті, сама собою правити? Відповідь знав тільки частинно. Його "мудріші" вчили, що Україна багата земля і що вороги сильніші від українського народу...

На згадку про багатства України Богдан відчув дошкульний голод, бо в часі транспорту з Мушини до Явожна, годували їх фізичними тортурами та моральним понижуванням. Перекуска, що складалася із кусника сухого разового хліба, хвилево і тільки частинно заспокоїла голод, який докучав болями, суті яких не збагне сита людина.

Зі задуми над долею українського народу, вирвав Богдана штовхан у лікоть і слова: Дивись, Богдане!...

Він підвів очі й глянув перед себе, але зразу нічого не завважив, аж по хвилі побачив в далині мур, що простягався від дороги в західню сторону, охоплюючи великий простір. В розі над муром стриміла вартівнича будка, а дальше — друга і третя – усі розміщені за муром. Защеміло серце, а серед маршуючої колони почулися шепоти, бо й інші, помітивши мур, догадувались, що це можливе місце їхнього запроторення.

Пройшовши попри мурі до кінця, скрутили вліво за двома жовнірами, які провадили колону, а там дійшли до головної брами, над якою видніла велика таблиця з півокруглим написом і великими літерами: "Центральни Обуз Праци в Явожнє".

Опинившись за брамою, упісти побачили ряди бараків по обох боках шляху, що проходив серединою табору. Поміж муром і бараками були простягнені два ряди колючого дроту.

Там в'язнів перебрала під "опіку" таборова обслуга, що складалася з військовиків Корпусу Внутрішньої Безпеки (КБВ). Для упістів призначено один із більших бараків, внутрі якого можна було розставити двоповерхові ліжка в три ряди (для понад сотні людей) та ще й мати досить місця для групових збірок. Сусідні бараки опорожнено заздалегідь, щоб внеможливити будь-які контакти упістів з іншими жителями табору.

Станувши у дволаву перед бараком, упісти слухали інструкцій внутрішнього регляменту, які їм читав наглядач-капрал, а інші військовики, різних ступенів і без ступенів, ходили навколо полонених, з усіх боків оглядаючи отих ненависних "бандерівців".

Інструкції таборового порядку були короткі: тиша, спокій, чистота, порядок, беззастережне підпорядкування таборовій команді, дисципліна та обов'язок уставлятися в три ряди, коли хтось із таборової обслуги входитиме до бараку; звітування, що його мав виконувати командант залі, вибраний в'язнями. Далі, подано деталі відносно годин відпочинку, часу харчування та поучення про кари для тих, які не дотримуватимуться таборового порядку. Особливо наголошено на тому, щоб не тільки не пробувати втікати, але навіть про втечу не думати, бо охорона табору знаменита. Вартівничі будки, звідки слідкують за кожним рухом у таборі, вночі освітлюють табір прожекторами, а як стемніє, то дротяними огорожами пропускається електричний струм високої напруги.

Потім наказано ввійти до бараку, покласти клунки, яких більшість з нас не мала, та вибрати собі ліжка.

Упісти розглядалися з цікавістю, неначе бажали затямити найменший деталь внутрішнього влаштування першої їх "резиденції" в Польщі. У західній стіні бараку вбудовані вікна, крізь які було видно порожні сусідні бараки, обведені колючим дротом. У східній стіні — вікна і входові двері в кутку біля північної стіни. За східньою стіною простягалась площа для влаштовування збірок, а барак був обведений колючим дротом з усіх боків. Усередині при східній стіні стояв дерев'яний столик і два крісла, темнобрунатного кольору, з пооббиваною фарбою, вигляд яких свідчив про довгу службу. Стіни порожні, шиби вікон брудні, долівка засмічена і дуже брудна, немов би попередні жителі винеслися звідтам

у великому поспіху. На ліжках — сінники, напхані стертою на січку стухлою соломою.

Нові мешканці бараку підходили до ліжок, на яких сподівалися спокійно відпочивати. Помітивши брак поспіху упістів, таборова обслуга почала наганяти їх до поспіху, лаючись сочисто, немов би їм було страшно спішно. Ще деякі упісти не встигли вибрати собі ліжок до спання, як з площі дійшов пронизливий свист, що кликав усіх на збірку.

Кожному в'язневі дали простирало, коц і подушку, наповнену стертою і смердючою соломою. В часі збірки упісти мали змогу вперше побачити інших жителів табору, біля п'ятнадцяти осіб, які стояли за дротами дальших бараків, цікаво й співчутливо приглядаючись упістам. Були це якісь жінки з малими дітьми, але вартові не дозволили їм довше приглядатися новим сусідам, а загнали їх до бараку.

Далі, упістам дали посуд з водою, рижові щітки і шмати та наказали робити порядок у бараку. Порядкові роботи пішли жваво. Помито стіл, крісла, долівку й почищено вікна, барак став привітнішим. Потім принесено металеві миски і ложки, так страшно заіржавілі, що й годі було собі уявити, як можна ними користуватися. Але, як каже приповідка, біда навчить шилом кашу їсти. Мокрі шмати з дрібненьким піском і кропітка праця привели ці металеві предмети до стану блискучости, в якій можна було бачити відбиття власного обличчя.

Наближалась обідня пора. Порожні шлунки у скорчах голодового болю наганяли тільки одну думку — їсти! Та, як пристало на культурних людей, перед обідом треба було помитись. То ж упістів завели до іншого бараку — вмивальні. Там, напроти входових дверей, були розставлені рядами бетонові корита з водопроводами й кранами. По обох боках цих корит розставлено упістів, не дозволивши їм користуватись водою. Ліворуч від входових дверей була так звана "парівня", тобто парова баня, де в гарячій парі відбувалася дезинфекція вбрання і білизни, а за нею — просторе приміщення, призначене на купальню.

По довгій хвилині мовчазного вичікування, один з польських вартових крикнув: — "Уваґа бандзьори!", а потім почав повчати про процедуру дальшої поведінки. Кожен окремо мав підходити до парової бані, роздягнутися, а вбрання й білизну вкинути в отвір бані, залишаючи при собі взуття, пояси, гребінці,

гаманці тощо. Потім треба було перейти до наступного приміщення, за другими дверима, де всі мали "викупатися з бандерівських брудів".

І, знов настала тиша, в якій чути було лише кроки вартових. Один із них подався в напрямі дверей до купальні, а чотирьох почало ходити довкола упістів, немов яструби, що шукають жертви. Уся ця сцена робила враження понурої драми, скомпонованої і вирежисерованої якимсь садистичним мистцем. Постаті упістів були подібні до каторжників вчорашніх гітлерівських концентраційних таборів. Відрізнялися від них тільки тим, що уніформи в них були різноманітні — польські, німецькі, чеські, російські та мадярські, що свобідно обвисали на покритих шкірою кістяках. Обличчя бліді, худі, з позападуваними глибоко очима та синцями і ранами, придбаними в дорозі поїздом від польсько-чеського кордону. Тоді на жодному з облич не можна було помітити навіть найменшого усміху, а навпаки — закам'янілість трагічної поваги. Створювалась атмосфера нестриманої напруги нервів і нетерпеливости очікування.

До вмивальні ввійшло ще п'ятьох польських військовиків, які через кілька хвилин цікаво приглядалися упістам, потім вийшли і зараз же знов повернули назад. Один з них підійшов до першого скраю в'язня — чотового політвиховника Хмари, питаючи: "Що, бандито? Не маєш відваги прямо в очі дивитися?"

Хмара випрямився, та в ту ж мить поляк копнув його в кістку правої ноги. З болю й почуття безсилля Хмара не застогнав, але засичав як вуж. Польському катові поспішив на поміч другий і, так почалось безглузде знущання над безборонними людьми. Всю нагромаджену енергію сорому і ганьби за всі минулі невдачі й погроми польських військ повстанцями УПА, польські військовики виливали тепер на безборонних полонених.

Хмарі викручено обидві руки за спину і змушено тіло катованого оформитися в дугу, закінчення якої, тобто голова, раз-у-раз вдаряла об бетонове корито, залишаючи сліди темночервоних плям крови. Над ним знущалися за те, що не дивився полякові прямо в очі, а Михайла Янка, з його великими зіницями очей, били начебто за те, що дивився на польських вояків "вибалушеними" очима. Один із вояків поставив йому ногу позаду закаблуків черевиків, а другий штовхнув у плечі. У висліді цього, Янкове тіло не могло повалитися почерез бетонове корито, зазнаючи важкого болю від зудару костей ніг з гострим берегом корита. "Для рівно-

ваги" Янко дістав ще кілька ударів в ліве вухо, а опісля прямо в ніс, з якого потекла червона юшка.

Стефана Мазура били в лице за дуже лагідний, як польські вояки казали, "баранкуватий" вигляд. Під час цієї процедури вони голосно дивувалися — як така лагідна людина могла попасти до УПА?

Іншого упіста били кулаками в шлунок, щоб його випрямити перед капралем; ще іншого за те, що стояв на струнко, замість на "спочинь". Того били за те, що виріс за високий, а ще іншого за те, що був низького росту. Котрий упіст був зодягнений в уніформу в доброму стані, над тим знущалися за те, що "бандит не заслуговує на добру уніформу", а вже добре догріли поляки такому упістові, який мав польський військовий одяг. Хто мав подертий, — зазнавав тортур за діри, які лінувався полатати. Так, по черзі обдаровано всіх упістів крихіткою культури модерної цивілізації, а на закінчення подано їм до відома, що їх карається за те, що вбили генерала Кароля Свєрчевського і страшну масу поляків...

Втомлені "шляхетною роботою", польські наглядачі припинили хвилево знущання над в'язнями і наказали їм по одному входити до купальні. Упісти почали по черзі виходити з першого ряду, але треба було кілька хвилин підождати, доки попередній не закрив за собою дверей купальні, за якими діялось щось невідоме...

Тим часом до вмивальні увійшов був польський офіцер, ступенем підпоручника, в асисті капрала і старшого стрільця. Впала команда: "бачносьць" (струнко) і зараз на знак рукою підпоручника — "спочній" (спочинь).

Поклавши руки за спину, офіцер постояв хвилину, приглядаючись упістам. Зовнішній вигляд його обличчя робив враження культурної людини, але його сині очі, здавалось, палали дикою ненавистю. Приглядаючись упістам, він неначе сам до себе бурмотів: "Пшецєж то сам квят млодзєжи" (прецінь то самий цвіт молоді), а побачивши наслідки фізичних тортур, голосніше вже заговорив: — "Чи треба вам того? Замість помагати батькам у господарстві чи працювати у фабриці, будувати краще життя Людової Польщі, ви пішли в банду, мордувати поляків. Захотілось вам самостійної України, то ж і маєте...". По цих словах, дуже вільним ходом, якби не був впевнений, що ступає по твердій поверхні, підійшов кілька кроків в напрямі першого ряду полонених, що

стояв відвернений плечима до нього, та раптом запитав: — "Хто з вас сотенний?", а по хвилині додав: "довудца бандеровскєй сотні".

Кілька секунд мовчанки і випрямлена на струнко постать одного упіста заявила: — "Я сотенний УПА — Григорій Мазур Калинович".

Польський офіцер дуже повільним кроком підійшов до третього з черги корита, при якому стояв Калинович. Наказав сотенному відступити два кроки назад і почав йому приглядатися, водячи зором від голови аж до стіп, то знов — від стіп до голови. В тому часі пальці його рук, які усе ще тримав за спиною, почали нервово дрижати, так само і губи, а в очах заблистіли іскри лютої ненависти. У цю хвилину офіцер став подібний до хижої звірюки, що готується до скоку на здобич. Тваринний інстинкт переміг прикмети людини. У конвульсіях лютої злости м'язи рук скорчились і блискавкою опинились на горлі Калиновича. Підпоручник зловив лівою рукою краватку сотенного, а правою почав бити в лице, розбиваючи губи і ніс. Мабуть вид "бандеровскєй" крови підбадьорив лицарські спонуки офіцера, бо він покликав на поміч своїх колеґ. Капрал і старший стрілець зловили за обидва кінці краватки і почали душити Калиновича, а підпоручник бив нещасну жертву кулаками в шлунок і коліном правої ноги копав її між ноги.

Потемніло в очах Калиновича, опанувало його почуття цілковитої байдужости, повикривлювані обличчя польських жовнірів і упістів почали кружляти довкола його голови, творячи дуже нерегулярні обводи коліс, що раз опадали майже до долівки, то знов підіймались під стелю. Образ шаленого руху людських тіл і мертвих предметів почав розпливатися у темряві, в якій палали мільйони мікроскопійних зірок і, все щезнуло в сірості безконечної пустки — воїн УПА втратив притомність...

І — раптом, що це? Дуже неприємне відчуття холоду, з голови і з обличчя стікають краплі води, забарвлені червоною краскою крови, подвійні й потрійні образи людських постатей колишуться з боку в бік у сірій пітьмі... І вернула свідомість фактичного стану. Кати обілляли його струмом холодної води, щоб привести до притомности.

Хитаючись на ногах, з закривавленим обличчям, стікаючи краплями води, змішаної з кров'ю, Калинович став на своє попереднє місце, при боці сотенного Яра. Цей радив Калиновичеві

зняти краватку, але йому було вже все одно, він навіть словом не відповів. Тоді Яр сам зняв цю нещасну краватку.

Цікавість побачити бандерівського "довудцем" приводила до вмивальні й інших польських військовиків, а на питання — хто є сотенним, відповідали на зміну Яр і Калинович, але за першим разом Ярові попалось більше, бо всі бачили, що Калинович раніше одержав здорову порцію. По сотенних, очевидно, прийшла черга на всіх інших. Кількість в'язнів у вмивальні поволі меншала.

Прийшла і на Богдана черга йти до вмивальні. Він підійшов до парової бані, роздягнувся швидко і в круглий отвір вкинув своє шмаття, бо тільки так можна було назвати цю уніформу, що складалася з дірявої блюзи, брунатного кольору, подертих німецьких військових штанів і шапки-петлюрівки. Роздягнувшись, Богдан виглядав як тоненький кістяк, з причепленими по боках худими і тоненькими двома горішніми кінчинами. Його тонка постать розвеселила навіть польських жовнірів, які почали жартувати, що це хіба правдивий ціп стоїть з двома биряками і дивувалися, що такого вояка карпатський вітер не поніс до "цьоткі Америки". Але така поведінка польських наглядачів не робила на ньому жодного враження, бо він радів в душі, що нарешті закінчилися тортури і за кілька секунд він опиниться по той бік дверей, де матиме змогу любуватися цілющою водою, купеллю, то ж швидко зібрав з долівки сходжені до самих підошов чоботи, пояс, гребінець, те, що колись носило назву гаманця і молитовник, який досі вдалось йому зберегти.

Відчинив двері, — в обличчя подуло вогким холодом. Перед ним було просторе приміщення, де могло поміститися кількасот людей. Посередині були розставлені рядами водопровідні рурки, закінчені душами. Під протилежною стіною і ліворуч стояли голі постаті кількадесяти упістів, обернені лицем до стіни. Вид цих живих кістяків, покритих шкірою, пооранною темносиніми плямами та кривавими ранами говорив про те, що може вчинити людина — людині.

На жодні роздуми не було часу, бо до поспіху знову поганяли польські вояки. Їх чотирьох стояло при входових дверях, по двох по кожному боці дверей. В одного був дерев'яний костур, а двох інших держало в руках ремені. Четвертий, капрал, стояв з порожніми руками.

Не знаючи що робити, Богдан зробив один крок вперед, та на знак даний рукою капрала, задержався.

— Цо там маш? — запитав капрал.

Богдан не відповів нічого, тільки зором вказав на те, що було в його руках.

— Дивіться! Який він побожний! — завважив один із польських жовнірів, побачивши молитовник. — Раніше мордував поляків, а тепер молиться. — При цьому несподівано вдарив Богдана по руках. Речі з рук впали на підлогу, але Богдан стояв непорушно, немов безрадна дитина. Тупо дивився на польських жовнірів, наче не розумів, що діється.

"Збєрай то рупєцє!" (збирай це барахло) — впав наказ.

Богдан нахилився, щоб піднести речі з долівки, та в цей момент відчув гострий біль на хребті, неначе вістря бритви шмагнуло пекучим вогнем у спину. І, далі сипались удари ременів і костура. Підсвідомо, бажаючи уникнути фізичного болю, Богдан захопив руками тільки частину речей і почав бігти до протилежної стіни, але поляки завернули його, наказуючи позбирати всі речі. Кінець-кінцем пощастило йому зібрати все разом, але в цей же момент польський жовнір вдарив його по руках і все висипалось назад на підлогу. Удари почали ставати менш дошкульними, тіло почало деревіти, фізичний біль притупився, а з тим і психічний біль почав затрачувати гостроту відчування. Його опанувало почуття безпорадности, а удари відбивалися від його тіла неначе від мертвого предмету — кусня дошки. В очах погас вогонь життя, тіло стало безсильним, а психічні почування звелись до одного поняття — нехай діється, що хоче...

З такого фізичного і психічного стану вирвали Богдана слова капрала, який говорив: "Дайцє му спокуй, он ма досиць" (дайте йому спокій, він має досить). Капрал наказав Богданові позбирати речі й станути в ряді під стіною.

Вже без жодного поспіху Богдан зібрав свої речі й вільним ходом попрямував до протилежної стіни, зайнявши місце з правого боку Михайла Вархоли.

Йдучи туди, приглядався закривавленим синім хребтам друзів, але над питанням філософії життя не міг уже більше роздумувати, у зацькованій свідомості настала порожнеча...

Станувши лицем до стіни, глянув на обличчя сусіда Вархоли, а відтак оглянувся і побачив, як один з послугачів купальні, сам в'язень, наблизився з ґумовим водопроводом в руках. Ще Вархола не вспів шепотом остерегти його — "уважай, не оглядайся", коли відчув сильний удар у спину, немов хтось

праником його вдарив. Цей польський послугач-примітив також хотів налюбуватися безглуздим знущанням над "бандерівцями".

Холодний струм води з такою силою вдарив Богдана, що він захитався і чолом вдарив об стіну. Це в послугача викликало дикий сміх самовдоволення.

А там, при дверях, відбувалась усе та сама сцена — удари сипались на щораз то нову жертву. Врешті прийшла черга на сотенного Калиновича. Ряд упістів, відвернених плечима до дверей, зайняв одну цілу стіну купальні й частину другої стіни.

Упісти почули, що до купальні ввійшов хтось новий, почули ті самі польські сочисті прокльони та відгуки ударів, коли раптом почули енергійний голос: "Хлопці!"

Немов на команду, голови голих постатей під стіною відвернулися в напрямі дверей, а Калинович крикнув: — Як довго можемо так терпіти? — і сильним ударом долоні правої руки, повалив польського капрала.

Реакція польських посіпак була просто неймовірною. Вони так швидко винеслись з купальні, мов слід за ними замів.

Настали хвилини мовчанки й очікування. Всі чекали, що станеться після відважного вчинку Калиновича, а він сам спокійно позбирав свої речі з підлоги і вільним ходом підійшов до ряду друзів. А там, за стіною бараку, почули зразу один свисток, далі — більше їх і крики: "Zbiórka! "Zbiórka" — "Banderowcy sie zbuntowali!"

Було чути відгуки швидких кроків, біганини та метушні. Барак-купальню обставили кулеметами. Незабаром відкрилися входові двері. До купальні ввійшли ті самі чотири польські військовики, які перед хвилиною знущалися над упістами, а з ними капітан.

На команду "Bacznosc!" і "W tyl zwrot" — всі упісти обернулись. По середині купальні стояв польський капітан — чоловік середнього росту, стрункий, непоганий з вигляду, а біля нього чотирьох польських жовнірів, з виглядом невиразних облич.

Приглянувшись полоненим, капітан зупинився хвилину довше на обличчі Михайла Вархоли, а потім звернувся до своїх підвладних, кажучи: "Zabraniam kategorycznie stosowania fizycznej sily" і, вказавши рукою на двері вмивальні, за якими було ще дванадцятьох упістів, наказав впустити їх до купальні й закінчити чимскоріше з купіллю.

— Мабуть, хочуть швидко справитись з купанням, щоб ще

мати час налюбуватися відплатою за вчинок командира Калиновича — обізвався котрийсь із упістів.

Тим часом польський капітан вийшов, а останнім дванадцятьом упістам, завдяки вчинкові Калиновича, обійшлося без тортур у купальні.

Послугач почав пускати воду, що розприскувалася гірляндами теплих крапель і наповняла приміщення купальні теплою парою. Струмені теплої води відсвіжували зболілі тіла упістів, втихомирювали фізичні болі, спливаючи з них лагідними краплями штучного, теплого дощику.

Та, нагло упісти зчинили крик, почали відскакувати на боки і лаяти нецензурними словами послугача за те, що нагло відкрутив кран з гарячою водою, щоб і так познущатися над ними.

Налякавшись бунту, він швидко вибіг із-за дерев'яної перегороди й оправдовувався, що це сталось ненавмисне, випадково. По тім він уже старався догодити в'язням, доглядав за температурою води і раз-у-раз питав, чи вода не дуже гаряча або холодна.

Упісти любувалися водою і вже ніхто не поганяв їх до поспіху. Володимир Кметь обізвався: — Ось, що значить однозгідність, солідарність, а Микола Шостак доповнив цю думку словами: Біда, що в минулому в нашому народі не було єдности, все бракувало солідарности, то ж і сьогодні якийсь зашмарканий "Антек" трактує нас як кусень шмати, якою можна витирати всі бруди.

По купелі всі почали вдягатися, а Вархола, одягаючись, шепнув Богданові:

— Ти знаєш?

— Що таке? — питав Богдан.

— Цей капітан, що заборонив нас дальше бити, мав бути моїм швагром.

— Чи ти не здурів часом? — запитав Богдан, але Вархола не піддався.

— Цей капітан ходив з моєю сестрою, він українець, я його добре знаю. Тут назвав ім'я і прізвище капітана та просив Богдана нікому про це не говорити.

У тодішніх часах і умовинах життя, упісти майже ніколи не знали правдивих імен чи прізвищ їхніх польських "опікунів" та й нікому з них тоді на думку не приходило, що навіть як би знали, щоб таке знання будь-коли було їм потрібне, бо жоден із них

серйозно не сподівався пережити цього трагічного періоду життя. Це були страшні часи, якщо словом "страшні" можна змалювати хоч маленьку частку пережитого страхіття. Потрібно було б справжнього генія — Шевченка нового, щоб мистецьким словом змалював усю трагедію переживань упістів і передав її майбутнім поколінням... Живим словом передати читачеві жах і відвагу, тортури і самопосвяту, страждання й снагу любови власного народу і людини в загальному, плач і сміх, ідеалізм життя і глум з його сенсу, подвиги й упадки...

Вернімося до нашого спогаду.

Після купелі упістам дали пообідати. Вони по черзі підходили до столітрового котла перед бараком. При котлі стояло двох інших, незнаних упістам в'язнів. Один придержував котел, а другий наливав до миски квасолю, варену на воді, з домішкою американської кінської консерви.

По голодових порціях харчів, отримуваних в Чехо-Словаччині, подана кожному однолітрова порція зупи заспокоювала голод. Коли ж по обіді приділено кожному хліб на три дні, по п'ятсот грамів на добу, то, не зважаючи на всі макабричні переживання, всі упісти відчули піднесення настрою. Але, їхнє вдоволення не тривало довго...

По обіді покликали на збірку, таки в бараці. Командували збіркою два польські капрали і один старший стрілець. Збірку намічено буцім то для фізичних вправ (зараз після обіду!). Слова команди — bacznosc, spocznij, padnij, pelzaj, skok zabka, przysiady (струнко, спочинь, падай, повзи, скачи жабкою, присюди) і т.п. — сипались одне за одним. Годі було дотримуватися темпа, тож тих, хто запізнювався, "заохочував" копняками й штовханами помічник капрала — старший стрілець. Ці довгі безглузді вправи доводили в'язнів до такого стану перемучення, що деякі не могли вже піднятися з підлоги, хоч їх копали і били командири-поляки.

Вправи закінчилися майже перед самою вечерею. Упісти підходили до котла, принесеного тим разом до бараку. Одержали зупу, звану польським борщем, запах якого нагадував старі спітнілі шкарпетки, а смак — гнилої ярини, запареної гарячою водою.

Шукаючи місця на підлозі, де б присісти і спожити вечерю, Пиріг підніс миску до носа, понюхав, глипнув очима в боки і, не сказавши того, що було в нього на думці, почав їсти, а Степ, голосно сьорбаючи, завважив, що зупа смердить...

— А, ти що? Настроїв апетит на український борщ, а тут мусиш сьорбати польський — говорив Верба, та ще додав частку своєї власної філософії. — Яка ж різниця? Клоччя чи вовна — аби кишка повна.

Після вечері, помивши миски й ложки, упісти мусіли ще раз вправляти, а о годині шостій вечора, всі могли вже "радіти" відпочинком у ліжках, за вийнятком двох вартових бараку, які мали чергуватися що дві години. Така варта-дижур, яку виконували самі упісти, мала тривати до шостої години ранку.

Перша черга дижуру припала на Богдана і Воробця, чиє поверхове ліжко було першим скраю.

У бараці настала тиша. Всі, окрім дижурних, поклалися в ліжка, щоб таки дійсно відпочити. Немов скошені макабричними переживаннями останньої доби, всі лежали майже без руху, тупо споглядаючи на предмети, що знайшлися в полі їхнього зору, одначе ніхто не міг заснути. Перед очима знову появлялися образи жахливих переживань, хоч ніхто не бажав їх бачити навіть у сні. Тим часом весняне сонечко, що заходило, пригрівало теплим промінням. Хмари щезли поступово з обрію, запанувала чудова весняна погода. Це ж бо весна була, оця благодатна пора року, що своїм чаром велить струдженому почуватись фізично легким, старому — молодшим, пригнобленого підносить на дусі, у безнадійного зроджує надію на краще майбутнє.

У той час, коли до концентраційного табору в Явожні привезли понад сотку полонених вояків УПА, вся Польща святкувала треті роковини перемоги над гітлерівською Німеччиною. Під проводом і тиском нового, "людового" режиму, відбувалася відбудова зруйнованого війною життя. Інженер і робітник у фабриці творили нові матеріяльні вартості під батогом "соціялістичної дисципліни праці"; хлібороб вирощував земні плоди, щоб зараз віддати їх урядові в рямках "обов'язкових достав", що їх і далі називали з німецького "контингентами".

Працював польський нарід за півдармо, бо, мовляв, по воєнних знищеннях Польща була вбога, то наперед треба було відбудувати воєнні знищення, а це мало статися в першому державному 3-річному економічному пляні. А, позаяк за працю в соціялістичній системі плачено дуже скупо, мільйони польського населення жили дуже нужденно, але такий стан виправдувано потребою "будувати краще завтра для майбутніх поколінь". Польський нарід працював дуже тяжко за платню, з якої було

майже неможливо вижити, а то й цілком безплатно в так званих "чинах сполечних" (суспільних починах). Відбудовувано міста і села, знищені в ході воєнних дій, особливо столицю Варшаву, день і ніч працювали люди немов ті мурашки, що їм муравлище розрила дика звірюка. Школярі та студенти йшли до школи, щоб вивчати догми марксизму-ленінізму. Під "непомильним керівництвом ПОРП мобілізовано ввесь нарід до виконання директив уряду, щоб після першої трилітки розпочати другу, а потім третю.

Не було це легке завдання для уряду, бо ввесь польський нарід не любив соціялістичного ладу, спертого на багнетах Москви. Як у часи німецької окупації, так і після приходу до влади польського комуністичного режиму, збройний спротив ставили різні польські підпільні організації, як: ВІН (Вольносьць і Нєподлєґлосьць), АК (Армія Крайова), НСЗ (Народове Сіли Збройне), а в загальному — ввесь нарід ненавидів варшавських маріонеток Москви.

Щоб якось приборкати польський збройний спротив, варшавський уряд видавав декрети про амнестію для польського підпілля та про так звані "уявнення", суть яких полягала в тому, що мали бути даровані всі провини тим, хто виявить властям свою підпільну діяльність. Висліди цієї тактики не все і не всюди були задовільними, то ж для знищення підпілля і "реакції" створено каґебівську мережу безпеки, з широко розвиненим донощицтвом з найгіршого суспільного шумовиння, а щоб відвернути увагу польського народу і польського підпілля від суті нового поневолення Польщі, відгребано "старого ворога" Польщі — українців.

Польські ідеологи-шовіністи, прикриваючись "інтернаціональним" плащиком, плювали їддю ненависти до "українського націоналізму", а по суті — до всього Українського Народу, який жив у межах Польщі. Усі засоби масової пропаґанди використовувано для оплюгавлювання "бандерівщини", а тим самим і всього українства. Фальшовано правду про оборонні дії українського Закерзоння проти насильства, грабежів, вбивств, проти насильних акцій виселювання з рідної землі. Протиукраїнською пропаґандою годовано польського обивателя, розпалювано старі пристрасті, відроджувано відвічний польський шовінізм, а найнижчий тваринний інстинкт піднесено до рівня ідеалу. Наприклад, за дике мордування безборонного українського населення Завадки Морохівської та інших українських місцевостей, польських старшин, підстаршин і жовнірів в Сяноці декоровано медалями

заслуги. Цей посів зерна ненависти зродив чималу кількість покручів жадібних української крови; садистів, жадібних любуватися фізичними і моральними тортурами над безборонними жертвами.

* * *

Майже всі мешканці бараку лежали тихо і спокійно, тільки дехто випрямив зболілі кості, або змінив позицію лежання. Тільки час від часу було чути тихий шепіт між сусідніми ліжками.

Дижурні не могли сидіти без руху. Вони проходжувалися впоперек бараку з опущеними головами, заложеними за спину руками. Богдан водив тупим зором по підлозі, по якій ступав босими ногами, бо ще перед спанням усі мусіли роздягнутися до білизни і покласти одяг під стіною в так звану "кістку", по десять на купу, в можливо найдокладніший квадрат, а дальше — рядом взуття.

Ступаючи тихим і вільним кроком там і назад по бараці, Богдан завернув у бік його сусіднього ліжка, на якому нерухомо лежав Лисиця, з прижмуреними повіками очей.

Богдан торкнув рукою плече Лисиці. Той відкрив очі. Його обличчя виглядало як закам'яніле, а в очах, здавалося, погас той вогонь життя, яким раніше палали його розумні очі. Десь у глибині зіниць віддзеркалювалась безодня духовного стану, якого Богдан не міг назвати. Прийшов до друга, щоб обмінятися кількома словами, а тут не знав, від чого розпочати. Здавалось йому, що немає про що говорити, бо думки в них обох були ці самі. По хвилині взаємного мовчазного читання облич, Лисиця обізвався:
— Ну, і що?

Відкривши рот, Богдан не вспів відповісти другові, бо по той бік дверей почув відгуки кроків. Він і Воробець опинилися біля дверей, в яких з'явилася постать знаного капрала, якого в купальні вдарив був в лице сотенний Калинович.

Капрал з руками в кишенях увійшов до бараку, а за ним ще один капрал і один старший стрілець.

Обидва дижурні випрямились на струнко, а Богдан позвітував: "Обивателю капралю! Бандзіор, такий то а такий, мельдує послушнє стан бараку сто дванасьце. Вшисци обецні".

Вийнявши з кишені праву руку, капрал повільно відвів її боком поза себе, як панночка, що має намір комусь кланятися, а опісля швидким рухом поцілив ударом Богдана в ліве лице. Вдарений захитався на ногах, але капрал негайно випростував

його другим ударом в праве лице, питаючи при тому, чому "так голосно верещить", звітуючи? Звітувати, сказав він Богданові, треба тихенько, щоб не розбудити тих всіх, що так "смачно" сплять, і вказав рукою в сторону ліжок. Опісля, немов глибоко надумуючись, що дальше робити, пішов у напрямі ліжок, а за ним пішли його помічники.

І, знову почались горезвісні фізичні тортури. Один з упістів легко рушив головою, другий лежав не на тому боці, що повинен, інший забагато, або замало прикритий коцом, а ще інший вдавав, що спить кам'яним сном тоді, коли інших бито. За такі ось "провини" знущалися над безборонними і на половину отупілими від пройдених уже попередньо тортур, в'язнями. Стягали упістів з ліжок, били кулаками, копали куди попало, плювали на них, глузували з їхніх стремлінь до самостійної України, частуючи їх при цьому дуже непристойними прокльонами.

Налюбувавшись побиттям безборонних людей, три польські "лицарі" пішли в напрямі дверей. Дижурні станули мовчки, випрямившись на струнко.

"Чему нє мельдуєш, бандито?" — спитав Воробця старший стрілець.

Навчений досвідом голосного звітування, Воробець позвітував півголосом, за що старший стрілець сильно вдарив його в лице, приговорюючи: "Що? Людова Польща так слабо нагодувала тебе на вечерю, що не можеш голосніше звітувати?"

* * *

Хоч сонце скрилося вже за обрій, відблиск його променів розпорошував вечірні тіні, що згодом оповили землю, заливаючи простір зразу легкою, а далі густішою темрявою. Ліхтарні освітили ввесь простір табору. В усіх бараках запанувала тиша, яку що дві години ворушив стукіт кроків вартових, що йшли на зміну.

Крім ліхтарень, на кожній вартовій будці, званій "боцяном" (бузьком), був прикріплений далекосяжний прожектор. Світлами прожекторів вартові водили безнастанно по таборі, особливо по мурах і колючих дротах, що були забезпеченням перед втечею.

У бараці упістів вже третя зміна станула на дижур, а Богдан лежав у ліжку на хребті, з руками під головою, але не міг заснути. Повіки прижмурених очей дрижали нервовим тремтін-

ням. Думки в голові гнались одна за одною. Минуле зливалося із сучасним, сучасне — з уявним майбутнім. Під впливом думок, що доводили до нервової напруги, Богдан відрухово підніс голову і важко зідхнув. Лисиця, як зрештою і багато інших, не спав ще, і помітивши рух Богдана, тихо спитав: — Що з тобою?...

— Нічого, я тільки думаю — відповів Богдан.

— Це незвичайно позитивне явище, якщо ти ще здібний думати, — завважив Лисиця і додав: — То поділися зі мною своїми думками.

— Мушу признатися, що в мене тепер дуже паршиві думки, — відповів Богдан і продовжував. — Не можу зрозуміти тих польських людців. Як довго будуть бавити їх садистичні знущання над нами? Хоч я сам є тепер нічим, зером, як одиниця в суспільності людей, та як порівняю мій інтелектуальний і моральний рівень до рівня цих "лицарів", то я просто гордий, що ніколи не впав так низько... Пам'ятаю початок зими 1945 року. Ми з тереновою боївкою СБ, Цока, зайшли до села Радошиці на Лемківщині, щоб придбати потрібний нам військовий одяг і взуття. У горішньому кінці села квартирувала польська прикордонна застава ВОП (Військо Охорони Пограниччя). У час, коли боївка вечеряла в одній із хат, ми з кулеметником Жуком стояли на стійці. Одного разу Жук мусів відійти на хвилину за потребою. В хаті напроти мого становища рипнули двері й звідтам вийшло двоє людей, які пристанули при дверях на коротку розмову. Зі слів, що довелось почути я зрозумів, що це один із польських прикордонників прийшов собі на рандеву до нашої сільської дівчини. Як нам відомо, за такий вчинок дівчину могли покарати обстриженням голови.

— Не розтягайся про справи, які нам усім добре знані, говори до речі — перервав йому Лисиця.

— По хвилині шепотів і поцілунків, пара розпрощалася і польський жовнір рушив у подвір'я в моєму напрямі. Залігши за кулеметом, я приготовився його задержати і передати командирові боївки. Заки він підійшов ближче до мене, майнула думка, що може він у нічому не винен, може краще буде, як я дозволю йому відійти...

Коли він знайшовся вже на дорозі й хотів податися на право, я його задержав. На заклик "стій", він зупинився. На питання — "Хто йде?", він відповів: "Свуй".

— Що за "свуй?" — запитав я.

— Жолнєж польскі — була відповідь, а я йому сказав: — "Дорога вільна".

Жовнір відійшов біля двісті метрів, а потім рвонув вперед бігом, неначе з катюші вистрілений.

За цей мій гуманний вчинок мене не покарали, хоч на кару я вповні заслужив, бо незабаром, під обстрілом польської кінноти, ми мусіли вицофатися зі села, при місячному сяйві, на припорошене снігом узбіччя гори, де поляки могли стріляти в нас немов у дикі качки, але кілька серій кулеметника Підкови нагнали польську кінноту назад.

Сьогодні здається мені, — говорив далі Богдан, — що я б не мав милосердя. Я нині відчуваю ненависть до цих людей і в голові снуються думки про пімсту — страшну і безоглядну пімсту, про яку навіть страшно подумати.

— Поляки потовкли трохи твою "капусту" — сказав Лисиця, — тож і з логікою в тебе щось не "теє". З одного боку гордишся твоїми інтелектуальними і моральними вартостями, а з другого — снуєш мрії примітива про пімсту, і то ще й страшну. Якщо б ти навіть будь-коли мав змогу, а такої напевно не буде, то не в твоєму характері самого себе до чогось подібного допустити. Та, коли б така нагода і трапилася, то ти доказав би, що ти є такий самий, як ті, що над нами знущаються.

Глупота — філософував Лисиця, — може тріюмфувати тільки часово, якщо навіть оце огидне явище можна назвати тріюмфом. Тривкі й корисні людству досягнення будується розумом і серцем. Так, серцем, — запально, але півголосом, почав викладати Лисиця свої власні погляди.

— Серцем, у розумінні поняття людяности. Раз людина народиться шляхетною, вона ніколи і за ніяких умов свідомо не дозволить на самозаплямлення власної шляхетности. І навпаки — людина з затаєними тваринними інстинктами ніколи не буде шляхетною. Вона в нормальних умовинах життя поводиться начебто пристойно, побоюючись порушення писаного чи звичаєвого права, але у сприятливих обставинах, таких як війна чи, що гірше — революція, не знайдеться таких пут, які стримали б руку жорстокого садиста.

— Забуваєш, пане брате, — перервав знову Лисиця, — що згідно з природними і Божими законами, ми, українці, маємо таке саме право жити власним вільним життям, як поляки, москалі чи німці, й за те, що ми за наше право постояли, нам належала б на-

города, а не кара. Але, на практиці право є завжди по стороні сильнішого, а ми були слабшими. При цьому, тепер відвічна польська україножобія і бажання панувати над "русінем" піднесли температуру пристрастей до небувалого рівня. Цю антиукраїнську поставу поляків напевно підсилює "старший брат" з Москви, "під умілим, досвідченим і мудрим керівництвом більшовицької партії".

Хоч Богдан і Лисиця розмовляли півголосом, так були нею зайняті, що не спостерегли як чотирьох польських вояків-вартових увійшло до бараку. Помітили те щойно тоді, коли дижурний почав звітувати.

Один з нічних "гостей" підійшов до ліжка Лисиці й питає:
— А ти що, молишся?

Таке питання підсунуло питаному відповідь "так", щоб не зрадити співрозмовника. Та, за цю молитву Лисиці довелось зазнати нових знущань, яких не щадили й іншим та яких також били без жодної причини.

По третій такій "приятельській" візиті, що відбулася десь уже по півночі, упістам не перешкоджали вже відпочивати до шостої години ранку, себто до побудки.

* * *

Ще блукали нічні тіні по закутках табору, як Богдан зірвався зі сну, вдаривши головою об дошку горішнього ліжка. Після зудару він зразу не зорієнтувався, де находиться. Щойно опритомнівши, зрозумів свою ситуацію. Знову заплющив очі, щоб нагадати собі поганий сон.

А снилось йому, що він в товаристві багатьох інших людей сидів на відкритій плятформі довжелезного вантажного поїзду, що гнався вперед з шаленою швидкістю. Повітря вихром било в обличчя, змітало людей з плятформ, навіть сидячи важко було втриматись. Майже всі незвичайні пасажири незвичайного поїзду лежали покотом на плятформах, а Богдан стояв навколішках, вдивлявся у степовий абсолютно монотонний простір, який десь у далечині стикався з сірим небозводом. Ні позаду, ні по боках, ні в напрямі їзди поїзду не було найменшого знаку життя, тільки степ покритий зів'ялою травою. Поглянувши поза себе, Богдан бачив багато живих людських тіл, які лежали на плятформах вагонів зі скорченими пальцями рук, наче кігтями хотіли вгризтися у тверде

дерево долівки вагону, щоб не дати змести себе з неї. Немилосердний тиск вітру мучив пасажирів, позбавляв їх фізичних сил і змітав з плятформи мов куски тендітного паперу. Зметені людські тіла падали в пожовклу степову траву, як тріски з рубаного дерева, а голови котилися степом геть від рейок. Ні сліду крови, тільки посічені м'язи і кості. А поїзд гнався вперед, де не було видно станції призначення. Коли ж він ще збільшив швидкість, сильніший опір повітря повалив Богдана на долівку вагону та почав спихати його на край. Ще кількадесят сантиметрів і його тіло злетіло б з вагона.

Богдан боронився зусиллями усіх фізичних і духовних сил перед неминучою смертю, а коли його тіло опинилося майже на самому краю плятформи, він останками сил рвонув собою і в тому моменті вдарився об горішнє ліжко.

Лисиця побачив рух Богдана, але обізвався аж по довшій хвилині: — Чи ти ще замало дістав від поляків, що й сам оббиваєш власну маківку?

Вислухавши розповідь про сон, Лисиця сухо і коротко сказав, що сон є тільки відбиткою реальної дійсности і не треба його пояснювати. Але, Богдан ще довго не міг позбутися поганого враження від страшного сну.

...Розплились досвітні сутінки і в середині бараку прояснилося, а тоді надворі почалась метушня — свист і нетерплячі вигуки: "Побудка, побудка!"

Упісти чимдуж уставились в чотири ряди, зодягнені мов до руханки, без сорочок і блюз. Після раннього звітування їх повели до вмивальні. Там струмені холодної води відсвіжили їхні тіла, підбадьорили духа, поправили настрій вчорашнього пригнічення.

Повеселішавши, всі поснідали, кусаючи чорний, разовий хліб і попиваючи гіркою кавою-ячмінкою. Деякі, менш витривалі, зараз же з'їли ввесь пайок хліба, який мав вистачити на два дні, та дарма, задовго голодували вони, безсильними були, щоб — "оглядаючися на задні колеса" — їсти хліб по кусочкові.

Після сніданку знову дві години вправ, які до решти вичерпали сили в'язнів, але й командувачів геть змучили, бо й польські капрали мусіли з усіх сил викрикувати слова команди, або копати й бити тих, що незадовільно виконували накази, себто майже всіх, бо важко було виконувати безглузді вправи в'язням до краю замученим знущаннями й голодом. Вони вже й на бійку і копняки

мало реаґували, привикли вже, бо й до шибениці можна привикнути — казав мітичний циган...

Коли польським підстаршинам надокучили вже оті фізкультурні вправи, вони наказали всім в'язням сідати гуртом на підлозі. Три капрали також сіли напроти них, а четвертий стояв, вартуючи біля дверей, щоб несподівано не надійшов хтось із команди табору.

І тоді склалась сцена, яка нині може здаватися неймовірною — політична дискусія між мучениками-в'язнями і їх мучителями-катами.

Сидячи на підлозі, мовчанку перервав один із польських вояків, кажучи: — Так, хлопакі! Тшеба вам било теґо? Цосьце вивальчилі?

На це питання ніхто з упістів не відповів, боялися можливости нових тортур.

Польський вояк промовив знову: — Чи зле вам жилося в Польщі? Самостійної України захотілось? Чи не глупота — прислухуватися фальшивим гаслам? Преціньвідомо, що України не було, немає і не буде. І, за що стільки наших і ваших жертв, крови і терпінь? Чи не краще було йти з нами і бити спільного ворога-німця, а опісля будувати наші міста і села, будувати краще життя і загальний добробут? А сьогодні ви не маєте відповіді на ці питання! — закінчив капрал, і водив очима по схилених, сидячих мовчазно постатях. Вони всі сиділи нерухомо без слова, немов би якийсь чарівник перемінив їх у мертві камені, що лиш світили зіницями живих, але без живої іскри очей.

Врешті, по кількох хвилинах, сотенний політвиховник, Антін Філевич Бойко, не стерпівши довше, попросив про дозвіл відповісти.

— Я чекаю — сказав капрал і додав ще власну заввагу про те, яку неґативну ролю відіграла УПА у взаємовідносинах польського й українського народів.

Бойко почав говорити слова правди, що падали важко і не могло бути цій правді заперечення.

— Ви питаєте — говорив Бойко, — чи нам було це потрібне? Чи потрібна нам була самостійна Україна, фальшиві гасла і т.п.? Я не збираюся давати тут лекції історії, але за вашою згодою дозволю собі пригадати деякі факти. Як вам відомо, територія України втроє більша за територію Польщі, а український нарід,

який живе на українській землі, численно вдвоє більший від польського народу.

Польські військовики прислуховувалися виступові упіста уважно, споглядаючи один на одного. Вартовий підійшов від дверей ближче до сидячої громади, щоб міг зловити кожне слово, а Бойко продовжував: — Згідно з природними законами, кожен нарід має право жити вільним життям на власній землі, а тим більше сорок п'ять мільйоновий український нарід. Ви кажете, чи радше повторюєте заслухане, що України не було, немає і не буде, а скажіть будь-ласка, звідки взялась сьогоднішня Радянська Україна? Давніше це була Київська Русь, яка, згідно з польською легендою, була заснована одним із трьох братів, які звались: Лєх, Чех і Рус. Ви пробачте мені цей вислів, який дехто з поляків вважає образливим, але "ляхи" змінили назву на поляків, а ми — "руси" чи русини — на українців. Нашу назву Русь вкрали нам однак москалі, змосковщили її, привласнили собі нашу історію для користей московської імперії, пофальшували її від початків аж по сьогоднішній час.

— Але, чому ви воювали за Україну, якщо ви маєте Радянську Україну? — питав другий капрал.

— Радянська Україна — говорив чотовий політвиховник Хмара — це фікція, в повному цього слова значенні. Так звана Радянська Україна не має жодних власних посольств в інших державах, не має дипломатичних відносин, як суверенна держава, не має власних фінансів, власної валюти, власного війська, а уряд у Києві це просто маріонетка, опанована росіянами, яким помагають деякі наші власні запроданці. В Польщі поляк відважно говорить польською мовою, а в Радянській Україні українець спілкується російською мовою, щоб не наразитись на переслідування, на втрату посади чи роботи. Найменший прояв гордости з власної української національности в Україні вважається проявом "буржуазного націоналізму" й фашизму, за що українці часто мандрують до "білих ведмедів".

— Це все не оправдує вашого мордування поляків — обізвався ще інший поляк.

По короткій хвилі мовчання відгукнувся бунчужний Лисиця.

— Гм... гм... — пробурмотів він. — Не хотів би я повторювати знаного прислів'я: "Де дрова рубають, там тріски падуть", але ваші обвинувачення відносяться однаково до вас і до нас. Не

повертаючи в далеке минуле колонізаційної політики польських королів в Україні, пригадаймо тільки політику санаційної Польщі. Дискримінацію українців у кожній ділянці суспільного й економічного життя, не говорячи вже про політичне життя, переслідування польською поліцією, Березу Картузьку, нелюдські криваві пацифікації на Холмщині й в Галичині, обмеження селян у праві купувати українську землю, а за німецької окупації — масове мордування українців на Поліссі, Волині й в Галичині, куди польське підпілля аж з Варшави вислало власні озброєні боївки, щоб нищити насамперед українську інтеліґенцію, а опісля — кого попало.

Польські вояки слухали уважно і жоден не перешкоджав, а упісти набирали сміливости, тож у розмову вмішався сотенний Калинович. Він говорив:

— Ми, українці, як поневолений довгими століттями нарід, не маємо змоги спростовувати фальшиву пропаґанду проти нас, не маємо змоги представити вам, полякам, і всьому світові всю правду, тим часом історія пише правду нашою і вашою кров'ю, що прийде час...

"Бачносьць!" — залунала команда вартового. Всі схопились на рівні ноги, один із польських капралів почав знову викрикувати слова команди: "Падній!", "Повстань!"

В той час попри барак пройшли дві постаті польських старшин, а коли вже зникнули, знов упала команда "спочній" і "сядаць!"

Знову почалась розмова між упістами і поляками, але цим разом політична дискусія на дражливі теми не тривала довго. Поляків цікавили справи організаційного характеру українського підпілля, озброєння, численности УПА, заготівлі, санітарної служби та інше.

Упісти, переважно старшини і підстаршини, на переміну давали відповіді. Польські вояки частували деяких упістів цигарками, і так несподівано нав'язались добрі взаємини з тими, які ще кілька годин тому видавались гадюками й катами...

Наступного дня історія повторилась. Замість фізичних вправ, знов усі сиділи на підлозі і розмовляли. Знову розпочалась розмова на болючі теми. Тут, обережно, але рішуче, упівські старшини, підстаршини і політвиховники подавали конкретні дати, місця і час неславних дій різних польських підпільних організацій, польських банд, а то й польського війська супроти українців.

Поляки зі свого боку давали докази таких самих дій українців супроти поляків. Вкінці всі дійшли до висновку, що не має сенсу роз'ятрювати незагоєних ран обох народів. Та ці, деколи дуже хвилюючі розмови, зробили добре діло. Між упістами і їхніми кількома сторожами-поляками почались кращі відносини. З того часу фізичні вправи відбувалися тільки тоді, коли хтось з почоту польських старшин наближався до бараку.

Такі відносини піднесли настрій упістів, які зразу старалися не думати про те, що принесе завтра. У них мимохіть зроджувалась надія, що їхнє майбутнє може не буде таке страшне, на яке заносилося. Тільки деколи цей їх піднесений настрій затьмарювала логіка настанови польського комуністичного уряду та його законодавства відносно членів УПА.

Як кожен, так і Богдан, часто призадумувався над питанням майбутнього присуду. Раз, коли він дивився у вікно, подивляючи красу природи, баченого куска краєвиду, до нього приступив Лисиця. Поклавши йому руку на плече, сказав:

— Не думай козаче — отаманом і так не будеш! Думати над тим, що буде завтра, немає найменшого глузду, бо це тільки доводить до понурих настроїв, затроює життя, хоч таке життя як наше теперішнє — це не життя, а животіння.

— Нехай і животіння, — відповів Богдан, — але таки вмирати так по глупому не хочеться. Та ж мені тільки двадцять один років. Саме пора жити та черпати повною жменею зі життя все, що воно людині дає.

— Якщо думаєш про те, щоб черпати те, що нині недосяжне, то в твоєму теперішньому положенні не дуже мудро. А, якщо хочеш брати з життя те, що воно тобі тепер дарує — черпай цілою жменею, любуйся ним, — закінчив з іронією Лисиця.

* * *

Кажуть, що немає злого, щоб на добре не вийшло. Може бути також навпаки. Саме так сталося і з сотнею упістів. По кількох днях, що пройшли начебто у сприятливих умовинах, відбулася збірка на майдані, що перед купальнею. На збірці заповіджено, що до наступного дня, тобто четвертого дня їхнього побуту в Явожні, їхній барак мусить бути вичищений і приведений до зразкового порядку. Також, по сніданку всі повинні порядно викупатись, а барак, як сказав капрал, "мусить світитися як дзеркало".

Під час фізичних вправ того дня, упісти конче хотіли довідатися про причину особливого приготування бараку, але польські вояки нічого сказати не хотіли, а може й самі не знали. В кожному разі, фізичні вправи відбувалися в зовсім гуманний спосіб, переплітані дискусіями й оповіданнями деякх польських вояків про їхні особисті переживання в часі військових акцій проти УПА. Характеристичним у поляків було те, що розказуючи про їхнє перебування на наших теренах, вони завжди говорили, що це діялось "на Україні". Про боротьбу українського населення Закерзоння розповідали просто фантастичні речі. На їхню думку — там, на Україні, "кожен корч на них стріляв", кожне село було озброєне "по зуби", українські жінки і дівчата носили зброю за пазухами, навіть малі діти вели розвідку в користь УПА. Здобути інформаторів з-поміж українців було дуже важко, навіть під примусом. Признавали рівнож, що досі вони мали уяву про УПА, як про самих фашистів, есесманів і поліцаїв, які начебто пішли в УПА, щоб втекти від відповідальности за співпрацю з гітлерівською Німеччиною. А, тим часом, між вами — говорили вони — є тільки трьох колишніх вояків Ес-Ес Дивізії "Галичина".

Четвертого дня після купелі, яка цим разом відбулась без ніяких знущань, зібрано упістів перед бараком купальні, уставили їх у чотири ряди. По хвилині очікування, при головній брамі появилися постаті військовиків, серед яких видно було також одного чоловіка в цивільному одязі. Саме він, а всисті поручника й хорунжого, виступив вперед в напрямі колони упістів. Одяг у нього був ясної цеглястої краски. Був він досить дрібної будови тіла, голова покрита ріденьким русявим волоссям. Обличчя гладеньке й рум'яне, викликало мимовільну симпатію до його особи.

Підійшовши до колони, цивільний не зводив з упістів очей, а коли зрівнявся з першою чвіркою, поздоровив усіх: — "Чолем хлопакі!"

— "Чолем обивателю!" — відповіла одноголосно колона, не докінчивши привіту, не знаючи функції цивільного представника польської влади. Він махнув рукою на знак, що до привіту нічого більше додавати не треба, а відтак вільним кроком пройшов перед колоною, пильно вдивляючись в обличчя полонених, немов сподівався когось розпізнати.

Так, як кожен упіст мав на обличчі сліди побиття, синців і покалічення, цивільний гість, ставши по середині колони, спитав: — Хто вас так побив? А потім знову: — Чи вас тут били?

Не діждавшись відповіді, відвернувся у бік польських старшин і, вказуючи на колону упістів, сказав: — Прецінь про них знає світ...

Ці його слова для упістів були дорожчими за всі золоті хрести заслуги. Каторжники, яким здавалося, що про них забув не тільки чужий, але й власний "світ", зрозуміли, що це так не було. Вони були певні своїх ідеалів у ході революційної боротьби, а тепер завдяки словам представника ворожого уряду, утвердилися в цьому переконанні, бо довідалися, що про них знає світ, що про їхню боротьбу і сучасні переживання знають народи цивілізованого світу. Значить, боротьба УПА не була ведена в ім'я якоїсь відірваної ідеї, але ідеї правди і справедливости для Українського Народу. Їм доля казала йти до мети саме таким шляхом, бо інакшого для них не було.

Після описаного явища, цивільний звернувся до лави упістів. Назвав себе представником Міністерства Внутрішніх Справ Людової Польщі, не назвавши прізвища, ступеня чи функції. Його обов'язком, інформував, є заопікуватися "вєнзьнямі-уповцамі". Пояснив також, що за підривну діяльність у Польщі всі мусять відбути якусь кару, а після цього зможуть жити як повноправні громадяни. Одначе, щоб така змога якнайскоріше настала, кожен зосібна й усі разом мусять безоглядно повинуватися наявним регляментам.

Пройшовши ще раз перед першою лавою — там і назад, сказав "чолем" і в асисті військовиків, що з ним були — відійшов.

Напроти останньої чвірки упістів, у віддалі яких п'ять метрів, стояв той самий капрал, якого сотенний Калинович вдарив був у лице під час першої купелі. Біля нього стояв інший польський вояк. З рукою на грудях, капрал мовчки приглядався всьому, що діялось навколо, а коли представник міністерства відійшов, він, широко розкривши губи, посміхаючись, промовив: "Nie martwcie sie chlopaki. Odpekacie po kilka miesiecy ciupy, a pozniej bedziecie zyli jak uczciwi obywatele Polski Ludowej...".

"Бачносьць! Вправо звpот, напшуд марш!" — впала команда і колона упістів помаршувала в напрямі свого бараку.

По півгодинній перерві упістам наказано приготовити до здачі речі, що були власністю табору праці, а також спакувати їхні власні речі й бути готовими до дороги.

— І знову "приємні" несподіванки, — обізвався хтось, приготовляючись до нової, незнаної дороги. — Поляки, — говорив

він, — вже зуміли дечого навчитися від їхніх "старших братів" — більшовиків. Вони роблять нам несподіванки, даючи тим змогу більше пережити, тобто продовжити наше життя. Бо, хоч вік людини рахується пережитими роками, дійсне життя складається з нагромаджених переживань, вражень і емоцій.

На доказ цього хтось інший подав приклад дядька зі забитого дошками села, який міг прожити і сто років, але протягом цілого життя був тільки один раз у тартаку і два рази в млині. Отже, по суті, такий дядько нічого не пережив.

На дальшу філософію не стало часу, бо останній раз для упістів залунав свисток концтабору в Явожні й всі вони вибігли перед барак. З маленькими клуночками в руках помаршували в напрямі головної брами, де на них чекали конвоїри з вантажними автомобілями, накритими брезентовими полотнами зеленкуватого кольору.

Кожен упіст, по відчитанні його імени й прізвища, входив на плятформу автомобіля, де займав призначене місце. Перший сідав плечима до кабіни водія автомобіля, розкладав ноги в той спосіб, щоб другий міг там сісти, а тоді мусів опоясати руками й ногами того другого, а другий — третього і т.д., заповнюючи всі вільні місця трьома рядами.

Коли всі упісти були вже на своїх місцях, ззаду у п'ятьох вантажних автомобілях зайняли місце польські вояки — чвірками. Вояки були озброєні в автомати ППШ і ППС, а крім цього ще один вояк мав обсервувати упістів крізь шибу з кабіни водія.

Після інструкції про поведінку в'язнів в часі транспорту, загуділи мотори автомобілів, заколисалися тіла в'язнів і конвоїрів, а незабаром за ними знялась курява. Десь там західній обрій почав темніти щораз ширшою смугою темносірого кольору хмар...

Прощай, Явожно — могли сказати упісти, про яких мова вище, але скільки терпінь у тому самому часі й пізніше пережили інші вояки УПА, що попали одинцем та маси інших невинних цивільних людей українського роду, яких мучено там тільки за те, що були українцями, пришпилюючи їм марку "співпраці з УПА". Ось, спогад одної української дівчини, яку доля загнала до концтабору в Явожні.

* * *

Нарешті, 7-го липня (1947 р. — *І.Л.*), всіх арештованих перевезли до Белзця на залізничний двірець. Там їх загнали до

вантажних вагонів, по 30-40 осіб в один вагон. Було так тісно, що не можна було сісти. Кожен в'язень дістав трохи хліба та одну консерву. Двері вагонів були позакручувані дротом, у кожному варта — військові частини УБ, в більшості москалі в польських уніформах.

Арештовані їхали цілу ніч, цілий день і пізно ввечорі приїхали до містечка Явожно (недалеко Катовиць), віддаленого 3-4 кілометри від концтабору, що мав ту ж саму назву. В'язнів поставили чвірками й вони, під вартою, перейшли містечко й вийшли на дорогу, що вела до концтабору. Місцеві поляки, що були на вулицях містечка, почали кидати на них камінням з вигуками — "Бандеровци! Бандиці!"

Отець Котис ішов, похиливши голову. Та, ганьба пекла вогнем його серце, серце чесного українця.

Так вони пройшли під мури концтабору Явожно. Тому, що було вже пізно, до табору їх не впустили й казали лягати просто на шляху, що йшов попри табір. Арештовані були змучені далекою дорогою й гинули від спраги, але не дістали й краплі води, зате польські жовніри почали їсти морозиво та пити соду.

Того ж вечора один жовнір пограбував о. Котиса — вкрав у нього срібний годинник, подарований йому його батьком з нагоди висвячення о. Омеляна на священика.

Вранці арештовані стали перед брамою концтабору, — брамою їхньої неволі, за якою чекала їх наруга, знущання й муки, приготовані їм Москвою під машкарою т.зв. Людової Польщі. За що? За те, що мали зв'язки з підпільним українським рухом. За те, що о. Котис виконував обов'язки душпастиря, сповідав і причащав умираючих вояків УПА, відділи якої не раз боронили село Річище перед поляками.

Добре знаючи, що український націоналізм є для неї смертельним ворогом, Росія жорстоко й безоглядно карає й нищить тих, на кого впаде хоч тінь підозріння. Саме тому о. Котис, як і тисячі інших, йому подібних, опинилися перед брамою концтабору, що відчинилася перед ними й замкнулася позаду них, відрізавши їх від усього світу.

Концтабір був обгороджений високим муром, за ним у середині було два ряди колючого дроту, до якого вночі пускали електричний струм. Мур був посипаний товченим склом, освітлявся вночі масою лямп. Вежі для вартових знаходились поміж бараками, де не мешкали в'язні.

Новоприбулим сказали стати на подвір'ї перед бараками. Незабаром відбулася реєстрація й розподіл до бараків. Мужчин повели до бараків, які були відгороджені дротом від жіночих.

Перед тим, як дали в'язнів до бараків, їх повели до величезної лазні, при чому лазня для жінок була без дверей. Польські поліцаї входили до лазні й дивилися на тих, що там купалися. Мужчинам зараз почали голити голови й пишне волосся о. Котиса впало під ноги таборовому перукареві.

Після лазні Іванка Котис пішла разом з цілою групою жінок до бараку. Барак — велика заля, в якій стояло багато поверхових ліжок. Перше, що побачила Іванка, переступивши поріг бараку — на кріслі перегнувшись лежала якась ув'язнена, поліцистка била її нагаєм, а та кричала на цілий голос.

Так почалося життя наших ув'язнених в польському конц-таборі Явожно. З першого ж дня почалися переслухання. Провадили їх т.зв. судові слідчі, звироднілі типи з польського комуністичного шумовиння, для яких було насолодою знущання над безборонними в'язнями при допитах. Найбільше випитували, хто належав по селах до бандерівців і хто їм помагав. Поляки мали також арештованих вояків УПА та примушували їх пізнавати та вказувати на людей, які могли мати будь-які зв'язки з бандерівцями.

Між допитами арештованих гнали на муштру. Їм казали бігати по подвір'ї, совгатися по землі, присідати, підскакувати тощо. З ув'язненими жінками той "спорт" провадила одна арештантка, дуже жорстока, особливого типу жінка. В таборі про неї тихенько говорили, що вона "напів баба, напів хлоп" і колись служила у польському війську.

Крім "спорту", в'язні ще мусіли відбувати кару за всякі "провини" (зле застелене ліжко, за порох на стіні тощо). Така кара виглядала також як "спортові вправи" — скакати т.зв. жабкою, або, стоячи на колінах, тримати в піднесених руках цеглу. Ще буде, до речі, тут пригадати, що наші ув'язнені — о. Котис, Іванка, о. Криницький та його донька Галя, яка мешкала в одному бараці з Іванкою, о. Юрій Менцінський та його дружина (тета Іванка) та інші люди з Річиці й довколишніх сіл, на початку їх перебування в таборі терпіли великий голод. Вони діставали тільки чверть фунта хліба на цілий день, на обід рідку зупу, що її пили як воду, а рано й увечорі чорну каву без хліба. В'язні гризли сиру бараболю, яку деколи знаходили на подвір'ї, але за те їх дуже

били. Тільки з часом (яких півроку пізніше), родини наших арештованих розшукали їх при помочі адвокатів й почали висилати їм харчові пачки.

Десь так після півроку побуту в таборі, почали посилати в'язнів до різних варстатів праці — до шевського, кравецького та інших. Іванку післали до швальні й вона шила на машині сорочки та мундири для війська. Директор швальні називався Клюґер, походив з Лемківщини, де перед війною торгував телятами. Був страшним типом, жорстоким настільки, що його боялися навіть поліцаї, не тільки в'язні. Коли якийсь в'язень не виконав на роботі своєї норми, Клюґер наказував замкнути його на цілу ніч до темного льоху, де стояла вода по кістки, а замість вечері в'язень діставав тільки трохи сухого хліба. За кожну дрібницю (сміття у швальні на підлозі) Клюґер виганяв робітниць швальні на стійку перед бараком, у сніг та мороз, де вони мусіли стояти годинами, після чого не одна з них відпокутувала тяжкою хворобою. Коли ж в'язень зробив роботу понад норму, діставав за те сиру моркву. За рік праці у швальні, Іванка також дістала в нагороду одну сиру моркву.

З табором мужчин ув'язнені жінки не мали ніякого зв'язку, хіба тільки могли бачити їх здалека, крізь дротяний паркан зі свого табору. Отець Котис мав літній білий кашкет і тільки по ньому пізнавала Іванка свого батька. Нераз бачила вона, як поліцаї ганяли в'язнів навколо бараків і як о. Омелян, не встигаючи бігти разом з молодшими й дужчими, відставав, біг останній, задихаючись і тримаючись рукою за серце, а поліцай підганяв його нагаєм по плечах. Іванці ставали на очах сльози від пекучого жалю за таку наругу над її батьком. Щоб хоч трохи йому допомогти, вона крадькома передавала йому частину своєї пайки хліба, при допомозі тих в'язнів-мужчин, які працювали з нею у швальні.

За якийсь час, життя в таборі трошки покращало, поліпшилось харчування, а головне — ув'язненим жінкам дозволено побачитися з рідними з чоловічих бараків — з батьками, чоловіками, братами. Іванка та її товаришка, Галя Криницька, негайно пішли на побачення зі своїми батьками.

Вигляд обох священиків — о. Котиса та о. Криницького, зробив на їхніх доньок таке тяжке враження, що вони обидві гірко заплакали. Так, о. Котис, який завжди виглядав дуже добре, зісох на половину, очі позападали під чоло, щоки запалися, а ціле лице вкрилося глибокими зморщками. Одягнений був у престарий

полатаний плащ (що ним колись накривали вдома коней), а який дав йому шваґер о. Юрій Менцінський. Підперезаний був мотузком, на голові старий кашкет, на ногах черевики на дерев'яних підошвах. Отець Криницький виглядав ще гірше (був багато старший від о. Омеляна).

Іванка за час перебування в таборі також змарніла й о. Котис, дивлячись на свою єдину улюблену доню, був такий зворушений, що не міг вимовити й слова. А Іванка, побачивши до якого стану допровадили вороги її батька, гірко плакала. Разом з нею плакала коло свого тата й Галя Криницька.

Так пливло життя в таборі. Помалу повзли сірі таборові будні, один подібний до одного, приносили зі собою фізичні й моральні страждання ув'язненим. Люди сильніші духово, легше зносили й фізичні муки. Траплялося, що тільки незламний твердий дух скатованого в'язня втримував його при житті. Бували однак випадки, коли ув'язнені, маючи делікатну, вразливу натуру, ніяк не могли пристосовуватися до жорстокої дійсности концентраційного табору й заламувались духово, або навіть ставали психічно хворими. Кінець тих безталанних майже завжди був трагічний. Так жінка одного священика, Данилів, стала нервово-хворою — на допитах проклинала своїх мучителів, кидаючи їм в очі жорстоку правду про них самих. Звичайно, та правда зовсім не подобалась "панам судовим слідчим", тому з кожного допиту нещасну жінку приносили скривавлену на ношах. З кожним днем стан її погіршувався. Одного разу її вивезли за мури табору і розстріляли, мотивуючи це тим, що збожеволіла.

А ось другий випадок, від якого може затремтіти з жалю найтвердіше серце. Серед в'язнів-жінок була молоденька дівчина, Катруся, синьоока, чорнява, дитина лемківської землі. Під впливом страшної таборової дійсности захиталася її психічна рівновага. Ходила по таборі, підходила до кожного й жалібно дивлячись своїми, майже ще дитячими очима, питала, чи скоро пустять її додому. Часом ставала на подвір'ї й довго-довго дивилась сумним поглядом на браму табору, якою входили і виходили люди. В'язні, навіть бльокові, дивились зі співчуттям на бідну дівчину, все потішали її, що незабаром вона вже буде вдома, що мусить ще тільки трохи зачекати. Та, одного вечора її хвора уява, мабуть підказала їй, що вона вже може йти додому. Катруся взяла свій клуночок, вийшла з бараку й пішла просто до першої (внутрішньої) брами, що була зроблена з колючого дроту. Доторкнулась

рукою до брами й в ту ж мить стріпнулась, скорчилось і зависло на дротах її спалене струмом тіло — в той час до дротів таборової огорожі вже підлучено електричний струм.

Так з туги за волею, відібраною їй ворогами, згинула на світанку свого життя дитина Лемківщини, синьоока Катруся.

Та подія зворушила до глибини душі в'язнів, особливо жінок. Всім було шкода того молодого життя, що згасло так рано й так марно. А крім того, душу кожного в'язня холодив страх непевности — чи пощастить витримати до кінця й вийти щасливо з табору? Чи не зустріне його доля безталанної Катрусі?

Такі моральні переживання робили невільниче, повне небезпек життя в таборі, ще більш нестерпним. Особливо відчувала його Іванка, — випещена донька о. Котиса. Та була молода й здорова і якось витримувала. Найбільше її мучило те, що такі тяжкі терпіння мусить зносити її тато. Його серце не було цілком здорове й те завдавало їй найбільше клопоту. Їй здавалося, що вона далеко легше зносила б ті всі муки таборового життя, якби в тому концтаборі не було її батька.

Одного разу розповів їй в'язень, який працював з нею в майстерні, що котрогось дня о. Котис погано почувався і ліг на своє ліжко в бараці. Саме тоді увійшов поліцай. Прискочив до ліжка й вибив о. Омеляна нагаєм так, що йому потріскала шкіра. За якийсь час пізніше трапився інший випадок: о. Котис, зморений денною працею, присів на ліжку після роботи, заснув і не почув дзвінка до вечірньої збірки. Зграя поліцаїв влетіла до бараку й всі стали бити його палицями, найбільше по голові. Збили нещасного так, що йому потекла кров носом і вухами.

Отже, ані старші літа, ані слабе здоров'я в'язня, ані те, що він був духовною особою, не мало значення для новітніх польських катів, які своєю жорстокістю аж ніяк не поступались перед своїми німецькими й московськими колегами по фаху.

Іванка слухала й серце їй краялось від жалю й страху за здоров'я батька. За себе саму їй зовсім не було так страшно як за нього. Журилася за свого старенького, 75-літнього тата й Галя Криницька. І не даремно.

Одного серпневого дня сумна вістка боляче вдарила наших ув'язнених — отець Криницький (батько Галі), нагло помер на серце. Гірко ридала осиротіла Галя, побачивши свого дорогого тата в таборовій трупарні на ношах, накритого мішком. Про нормальний похорон не було можна й думати. Та на диво, таборова

адміністрація дозволила відправити парастас і навіть поховати покійного в труні, чого перед тим ніколи не було. На парастас зійшлися всі священики, які були в таборі — о. Котис, о. Менцінський та інші. Хтось зі священиків приніс епітрахиль, а один в'язень зробив хрестик і його дали покійному в руки, як також вервичку, зроблену з хліба.

На другий день в'язень вивіз на візку (скриня на двох колесах) труну з покійником за табір і закопав на в'язничному цвинтарі та забив у могилу стовпець з числом в'язня. Доньку покійного на той "похорон" не пустили.

У цьому місці необхідно пригадати (на сором і ганьбу "людової" Польщі), що в концтаборі найгірше знущалися саме над священиками. Окрім биття та підкресленого приниження, їх гнали до найгіршої роботи — примушували мити підлоги в бараках, чистити смітники, мити туалети голими руками тощо. Примушували також скидати шапку й кланятися кожному шмаркатому польському капові. Та зневага була найбільше болюча для старших поважних священиків, які бувши втіленням гідности й поваги на своїх парафіях, звикли до пошани людей.

Нарешті прийшов час, коли з табору почали помалу звільняти в'язнів...

Скорочений спогад про Явожно Іванки Котис дозволимо собі доповнити ще одним спогадом наочного свідка-учасника, нещасної жертви тамтих часів, В. П-ича з Вінніпеґу (Канада).

* * *

22 травня 1947 року, нас — біля 4,000 українців, цивільних людей з Лемківщини, загнано до концтабору в Явожні. На брамі при вході був напис "Центральни Обуз Праци". В таборі вже каралися т.зв. "поможакі" і "шльонзакі", яких звинувачували у "державній зраді" у формі "фольксдойчерства", а також німецькі воєннополонені, — всіх разом около десять тисяч в'язнів.

У червні слідча комісія "Уженду Безпєченьства" розпочала "переслухання" за принципом: "тен папєр єст бяли, алє ти маш мувіць, же чарни". Виголоджених в'язнів били пружинами, дошками, нагаями в п'яти, по пальцях чи куди попало, пускали через тіло сильний електричний струм, знепритомнілих відливали водою і далі били. З нами було 25 українських священиків. Для них не тільки не мали ніяких полегш, але ще більше їх катували.

Поза "слідством" заставляли в'язнів скакати жабки або бігати навколо бараків через густий шпалір катів, які дрючками або нагаями били нещасних по всьому тілі. Такі "забави" з різними групами тривали день і ніч впродовж цілого року, після чого одних віддавали під суд, а частину випускали на волю, а радше на певну смерть поза таборовими дротами.

На п'ятому місяці тортурування, в'язні почали один за одним вмирати, не тільки з голоду і ран, але й хвороб.

В'язні мали до спання голі причі, в яких були тільки по три вузькі дошки, без сінників і коців. Між в'язнями ширилася шехотка, бігунка і сверблячка; безчисленні воші вгризалися в тіло, яке гнило живцем у наслідок безупинних побоїв, наповняючи бараки нестерпним смородом. Про ніяку лікарську опіку не було й мови.

В. П-ич твердить, що в селі Добра, пов. Сянік заарештували около шістдесят осіб. Багато українців привезли з Томашівщини й Угнівщини, між ними українських священиків. За час його перебування в Явожні загинуло від катувань около триста українців, а ще більше вмерло зараз по виході "на волю". З прізвищ закатованих затямив таких зі села Добра: Степан Домкович, літ 40, Іван Нісевич, літ ок. 42, Андрій Нісевич, літ 17, Пелікан з Горлиць, літ 35.

Докладніші інформації про Явожно подає колишній вояк УПА, псевдо "Корчак", родом з Підкарпаття. В 1947 році його перевезено до табору в Явожні, де він несподівано стрінувся зі своїм стареньким батьком, якого поляки запроторили туди вже давніше, як відомого українського патріота. Ось його свідчення:

Тут ми разом пережили спільно важких десять місяців, не раз ділячись одним куском недопеченого хліба. У таборі я стрінув чимало своїх земляків, а між ними нашого старенького дідуся Миколу Осідача. Він був аптекарем у Балигороді й дуже помагав ліками стрільцям УПА, за що й був запроторений до концтабору. Також у таборі він допомагав нашим людям чим міг, зокрема ліками, якщо їх зумів роздобути. Коли згодом його випустили на волю, він ще два місяці помучився і помер з голодового виснаження та у висліді таборових знущань. Це був щирий патріот свого народу і його пам'яті належиться вдячна пошана.

Цей же автор згадує ще про замучену в таборі молоду українку — дев'ятнадцятирічну Марійку Полатайчук, родом з-під Перемишля, яка перед тим працювала в підпіллі, а також була зв'язковою при сотенному Бурлаці. Її брав на переслухання у

спеціяльному бараці ч. 12 головний слідчий (прокурор), жид, потвора висока на 190 сантиметрів, вагою до 120 кілограмів. Я тоді працював у сусідньому бараці ч. 14, де була кравецька робітня, розказує свідок, отже всі ми добре бачили і чули, як відбувалися ті "переслухання" впродовж двох тижнів, день-в-день, від ранку до пізньої ночі. Прокурор обвивав собі руки прекрасними чорними косами нещасної дівчини і бив нею об землю неначе помелом. Слухаючи зойків дівчини-мучениці, не один з нас заливався сльозами з безсилої розпуки. По двох тижнях тортур, два опричники винесли тіло замордованої Марійки на подвір'я бараку.

Майже на моїх очах замордували польські катюги двох стрільців, яких прізвища я призабув, а пам'ятаю тільки їхні псевда: "Стріха" і "Богун". Нас усіх мучили щодня в окремому бараці, примушуючи скакати "жабки" цілий день, додаючи часто по дві цеглини на простягнуті руки. Хто не міг витримати цих тортур і падав на землю, того били дошками з прич, зомлілих відливали водою. Били також електричними каблями, загрубшки в палець. Піднятим на ноги казали далі скакати жабки, напереміну з масакрою, і так до вечора, до повного змучення. На кого мали "око", того по цілоденних тортурах "жабкою", вкидали до т.зв. "корця", де навіть найсильніший мужчина мусів загинути. В такий спосіб замучили стрільців Стріху і Богуна.

Були ще інші способи тортурування в'язнів. До великого бараку, де попід стінами сиділи за столами слідчі офіцери, приводили по тридцять полонених стрільців, клали всіх на лавки по середині бараку, а коло кожного ставав т.зв. "донощик", тримаючи в руках дошку або якийсь тяжкий лом. На даний знак "предсідника трибуналу слідчих", кожний з оправців починав щосили гатити свою жертву, аж поки не впав наказ — "наразє досиць!" Таку методу переслухання стосовано по кілька разів в часі кожного "сеансу". Крики і зойки катованих лунали тоді по цілому таборі. Це повторялося майже кожного дня і ледве чи був хтось з в'язнів, хто не перейшов через таку операцію. Побував і я в тому пеклі.

Страшний був теж "бункер" — глибокий льох, де польські кати прив'язували свою жертву поясами до гаків у стіні й заливали її повільно холодною водою впродовж 24-ох годин. З такої купелі ніхто не міг вийти власними силами. Омлілу жертву виносили як трупа і кидали до бараку на долівку.

Майже кожної ночі впадали до бараків п'яні вартові,

веліли всім лягати на живіт і тоді били кожного щосили ґумовими палицями по п'ятах — біль був страшний. Головніші переслухання відбувалися вночі, при чому слідчі змінювалися кожних три години. Катування тривало до ранку. В нашому таборі (таборів було більше) було триста шістдесят слідчих офіцерів, а радше — катів.

В'язнями були самі українці. Польським катам допомагали також різні донощики. З-поміж українців головним зрадником-донощиком був Іван Ягніщак з села Вільхівці біля Сянока. Він в нелюдський спосіб знущався над своїми земляками, не зважаючи навіть на похилий вік деяких жертв...

...Оці скромні спогади учасників-жертв жорстоких часів, нехай будуть нев'янучою китицею квітів, покладених на дорогу "могилу" закатованих на смерть українських людей по концтаборах і тюрмах новітніх цивілізацій — окупантів України.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Адамовський Сташек — 427
"Андрієнко" — 210, 336, 337
"Антипко" — 287
"Арета" — 113, 114, 115, 434, 473
Артимовський Теодор — 256
"Арпад"— 183, 185, 476
Афтанас Анастазія — 270
Афтанас Андрій - 270
Афтанас Войтко — 270
Афтанас Володимир — 270
Афтанас Іван — 270
Афтанас Катерина — 270
Афтанас Марія — 270
Афтанас Михайло — 270
Афтанас Петро — 270
Афтанас Степан — 270, 271
Афтанас Федько — 270

Б

Баб'як Іван — 430
Бадирка Микола — 447
Бадирка Михайло —
"Байда" — Петро Миколенко — 22, 33, 135, 136, 140, 178, 224, 238, 240, 241, 254, 259, 260, 263, 264, 265, 300
Байда Василь — 346
"Байдак" — 528, 531
"Байрак" — 396
Бандера Богдан — 505
Бандера Василь — 505
Бандера Степан — 43, 159, 184, 335, 411, 430
Баня Войцєх — 468, 469
Барановскі Юзеф — 196
Барбарек Михайло — 270, 271
Барбарек Олександра — 270
Барна Володимир — 508
Басараб Ольга — 221, 222, 505
"Бартель" — Більо Дмитро — 265, 273, 366, 481, 482
"Батько" — 538
"Бей" — 51
"Безрідний" — Василь Макар — 505
"Бен" — 273, 482, 483, 484
Бенні Леонард —
Бень Гнат — 501
Бень Пелагія — 501
"Береза" — 319
Березовський — 505
"Беркут" — Модест Ріпецький — 173, 175, 176, 374, 485
Бескид — Юліян Тарнович — 485
Беш З. 268
Бєлець Володимир — 270
Бєлець Станислав — 270
Бєлєцька Ельжбєта — Олена Кліш-Лебедович — 488, 489
"Бігун" — Антін Добош — 271
Біланич Антошко — 437, 438, 439
Біланич Катерина — 332
Біланич Марійка 437, 438
Білас Марія — 180, 505
"Білий" — 176
Білий Гриць — 248
о. Білик Олексій — 96, 97, 98
"Бір" — 136, 145, 146, 249, 259, 282, 308, 332, 346, 347, 385, 395, 396, 400, 410, 437, 471, 472, 475, 536
"Біс" — Роман Кульчицький — 254
"Богдан" — Іван Лико — 457, 459, 460, 462, 463, 464, 466, 465, 448,452, 543, 544, 545,551, 552, 553, 554, 556, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 567
"Богун" — 578
"Боксер" — Осип Хома — 145, 244, 245, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304
Бонк Владислав — 307
Борецький Йов — 96
"Борис" — Середаха — 218, 242, 245, 254, 291, 294, 365, 367, 383, 472

Борух — 443
"Босий" — 172, 193, 196
Бота Артур — 269, 270
"Бриль"— 370, 373
"Бродич" — Роман Гробельський — 31, 60, 63, 124, 127, 129, 131, 132, 198, 249, 282, 347, 437, 471, 474, 456, 499, 536
Броніковський Адам — 307
"Будний" — Володимир Тюн — 60, 61
"Буйний" — 363
"Бук" — 221, 239, 254
"Буква" — 359
"Бульба" — 22, 135, 136, 255
Бурачинський — 365
"Бурий" — Михайло Ковальчин — 33, 282, 332, 348, 475
"Бурлака" — Володимир Щигельський — 17, 18, 21, 22, 28, 33, 104, 107, 108, 135, 136, 140, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 163, 164, 165, 167, 169, 199, 222, 248, 310, 312, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 345, 355, 356, 365, 366, 367, 368, 369, 456, 509, 510
"Буркун" — Тарас Бурий — 26, 101, 170, 175, 176, 314, 316, 317
"Буря" — 237
Бусел Олександер — 506
"Бучко" — Гук Катерина — 539, 540

В

"Вадим" — Ярослав Пеців — 364
Валак — 194
Вальковяк — 308
"Вандрівник" — 457, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466
"Ванька" — 22, 255
Вархол — 501
Вархола Михайло — 552, 553, 554
Васараб Володимир — 270
Васасраб Іван — 270
Васараб Катерина — 270
Васараб Марія — 270
Васараб Наталія — 270
"Василь" — 139, 140, 141, 383, 529
Василько — 283
"Вацлав" — Юзеф Бісс — 268
Вацяк Іван — 270
Вацяк Йосип — 270
Вацяк Катерина — 270
Вацяк Михайло — 270
Вацяк Розалія — 270
Вацяк Степан — 270
Ватутін — 253, 322
"Верба" — Олена Мостович — 254, 506, 556
о. Вербицький — 46
"Верниволя" — Андрій Мицьо — 485
"Вернигора" — Микола Фриз — 143, 145, 330, 331, 332, 333, 334, 437, 438, 439, 440
"Верх" — 254
"Верховинець" — 183
"Веселий" — 22, 33, 135, 136
Вигнанський — 166
Видра Богдан — 270
Видра Іван — 270
Видра Ольга — 270
"Вир" — 170
"Вишиваний" — 24
"Вишинський"— 354
"Вишневий" — 250
"Вишня" — 326, 362
"Вій" — 65, 409, 434
"Вільха" — 526
Вільчуцька Розалія — 478
Вінар Дмитро — 501
Вінар Марія — 501
Вінар Марія С. — 501
Вінар Омелян А. — 501
Вінар Олексій — 501
Вінклєр — 200
Віняр Дарія — 502
Віняр Марія — 502
"Вітер" — 142, 144, 292, 293, 373
"Вовк" — 231, 399, 474
Войтів — 495
Войтів Любомир М. — 501

Войтів Микола — 501
Войтів Петрина — 501
Войтів Тетяна — 501
"Волинець" — 287
Волос Іван — 501
Волос Марія — 501
Волос Омелян І. — 501
Волос Юлія — 501
П. Волош — Василенко — 134
Волянський Станіслав — 308
"Воркуня" — 324
"Воробець" — Андрій Мицьо — 399, 430, 522, 524, 556, 558, 559
"Ворон" — Петро Гойсан — 39, 74, 129, 175, 176, 203, 226, 243, 344, 363, 374, 396, 409, 411, 427, 429, 434, 435, 436, 525, 527, 528

"Вуйко" — 173, 175, 176, 491

Г

Гавлічек — 303
Гавриляк Анна — 501
Гавриляк Гнат — 501
Гавриляк Марія — 501
Гадада Юрко — 506
"Гайдамака" — 528
"Гайовий" — 141
"Гак" — 314, 317
"Галайда" — Тарас Онишкевич — 311, 506
"Галан" — 43
Галочка — 56, 57, 59
"Галя" — 399, 474
"Гамалія" — 255
о. Гамілка — 354
Гандзя Микола — 447
"Гануся" — 477
Герета — 505
Гершко — 443
Гетьманець Петро — 178
Гижа Єва — 501
Гижий Антон — 501
Гіжовська Ірина І. — 501
Гіжовська Марія І. — 501
Гіжовська Стефанія І. — 501
Гіжовський Петро — 501
Гітлер — 65, 322, 334, 388, 412
Гладилович А. — 468
"Гліб" — 140
"Гнів" — 255
"Говерля" — 473
Гойсан Петро — 409
"Голий" — 22
Головач Євген — 97
Головінський — 505
"Голояд" — 505
"Голуб" — Боднар Володимир — 160, 176, 397
"Гонтар" — 237
"Гордий" — Дзівік Богдан — 170, 271
"Горислав" — Модест Ріпецький 21, 82, 291, 294, 344, 375, 404
"Горновий" — Осип Дяків — 345, 384
Горко М. К. — 215, 360
"Горох" — Володимир троян — 254
"Граб" — 131, 132
"Град" — 336
"Граната" — 243
"Грань" — 92, 93, 178, 284, 286, 287, 289, 292, 293, 296, 408
"Григор" — 384, 436
о. Гриник — 355
Грицай Дмитро — 330
Гриць — 150, 152
"Грізний" — Михайло Федак — 254, 490
"Грім" — 84, 137, 239, 263, 476, 482, 484
"Громенко" — Михайло Дуда — 22, 46, 135, 163, 164, 165, 215, 234, 255, 259, 260, 261, 262, 265, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 310, 326, 360, 365, 366, 368, 474, 481, 482, 485, 539, 540
"Громовенко" — Василь Стецько — 520, 522, 528
"Грубий" — 274, 287
"Грушка" — 297, 298, 299

о. Грушка — 185
о. Гук — 267
"Гук" — "Косар" — Антін Скурчак — 247
Гулячек Андрій — 444
"Гупало" — 235
"Гуцул" — Михайло Тарасевич — 65, 176, 183, 184, 185, 423, 491, 492, 496, 498, 499, 511

Ґ

Ґассет 334
Ґар Владімір — 169
Ґелета Стефан — 188, 189
Ґереш — 187
Ґіль Іван — 535
Ґласкін — 349
"Ґонта" — 255
Ґотер Ролянд — 321, 322, 323, 325
"Ґудзик" — 242
Ґудмен — 303
Ґулькевич Іван — 256

Д

Давиденко В'ячеслав — 7, 11, 243, 344, 375, 528
"Дальнич" — Петро Федорів — 487, 488, 489
Данилишин — 505
Данилів — 574
о. Дацько — 514
Дембіцька Анастазія — 425, 431, 432, 434
Дембіцька Анна — 425
Дембіцька Катерина — 425, 432
Дембіцька Параня — 425
Дембіцький Петро — 425, 426, 431, 434
Демкович Степан — 99, 100, 577
"Демко" — 474
"Дем'ян" — 67, 68, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 414, 415, 416, 419, 423, 424, 427, 431, 433, 434
"Деркач" — 124
"Джан" — Іван Гробусевич — 505
Дзивик Антін — 270
Дзівік Анна — 270
Дзівік Юлько — 270
Дзьопа Єва — 187
Дикий Еміліян — 454
Діброва Галина — 437
"Дідик" — 143, 282, 332, 408, 410, 412, 413, 418, 419, 471, 474, 499
о. Дмитраш — 492
Дмитраш Розалія — 501
Дмитрик Євген — 51
Дмитро — 250
Добрянський Іван — 446
Добуш Василь — 270
Добуш Петро — 270
"Довбуш" — 127, 141, 255, 328, 409, 411, 427
"Довгий" — 396
Домарадз — 250
"Дон" — 176
Донцов Дмитро — 330
"Дора" — Скірка Анна — 291, 293, 343, 382, 383, 385, 473
Дорожинська-Теслюк Зоня — 533
Дорош — 124, 125, 126, 129, 132
"Драпак" — 222, 233, 350, 351, 352
"Дуб" — Іван Погар — 237, 255, 354, 370, 372, 373, 390, 397, 522, 524
"Дубовий" — Афтанас Головатий — 530
"Дума" — 474
"Дунайчик" — 397
Дупляк Микола — 7, 11
"Дурбак" — 254
"Дух" — Мирон Мицьо — 7, 55, 64, 68, 174, 243, 332, 337, 338, 344, 375, 398, 402, 403, 407, 427, 429, 525, 527, 528, 536, 537
Дяк Анна — 346

Е

Ема — 382, 474
Еміль — 196

Є

"Євген" – 22, 135, 154, 312, 314,
"Євка" – 283, 476

Ж

"Жаркий" – 299, 345
"Жук" – Андрій Курись – 46, 176, 271, 560
"Журба" – 262

З

"Завзятий" – Михайло Бучак – 254
"Зайчик" – 69, 287
"Залізняк" – 237, 273, 365
Замощак – 443
"Запорожець" – 397
"Заставний" – 154, 156
Зацний Лев – 506
"Заяць" – Володимир Басараб – 270, 398
Збаликова Марійка – 411
"Звенислава", "Заграва" – Олена Лебедович – 486, 487, 488, 489
"Зена" – 476
"Зенко" – 170, 285, 288, 362, 363
"Зимний" – 314, 315
Зілецький – 447
"Зір" – 33
"Зірка" – Юлія Коштовська – 271
"Зірка" – Юстина Таранчак – 478, 479
"Зов" – 167
"Золотар" – 359
о. Золочовський – 339
"Зорич" – 85, 342, 382
"Зорян" – 219, 240, 273
"Зоряний" – 221, 224, 265, 348, 349, 350, 351
"Зрив" – 155
"Зруб" – 367
"Зуб" – 311
Зубрій Іван – 506

І

Іваньо Матрона – 501
"Ігор" – 359
Ілик Анна Ф. – 501
Ілик Володимир І. – 501
Ілик Ірина І. – 501
Ілик Марія – 501, 502
Ілик Михайло – 501
Ілик Ярослав – 501
Іличак Ольга – 502
Іличок Антон – 501
Іличок Михайло – 501
Іличок Ярослав М. – 501
Ільницький – 99
"Іменний" – 234, 366
"Інгул" – Дмитро Стисло – 357
Ісканин Богдан – 256
Ісканин Мирон – 256
"Іскра" – 22, 135

К

о. "Кадило" – 17, 166, 273, 279, 350, 365, 366
"Калина" 363, 474, 476, 528, 531
Коштовська Ольга – 271
"Калинович" – Григорій Мазур – 353, 354, 460, 550, 551, 553, 554, 558, 569
"Камінь" – 218, 254
"Карий" – Михайло Вурштван – 254, 478
"Карло" – 226, 354
"Кармелюк" – 28, 36, 38, 146, 273, 282, 332, 471, 473, 474, 477
Карпа Анна – 270
Карпа Іван – 270
Карпа Розалія – 270
Карпа Розалія (Макухівка) – 270
Карпа Северин – 270
Карпінська Анна – 502
Карпінський Стефан – 308, 502
"Карпо" – 243
"Каська" – 283, 477
"Катруся" – 475, 574, 575
Качмарек Йосиф – 512

Кашубинський Роман — 120
Керзон — 388
"Кивай" — 84, 138, 318
Кидик Іван — 539
Кирелейза Марія — 180
Кібала Йосип — 447
Кібала Микола — 444
Кібала Софія — 447
"Клепка" — 397
Клим Андрій — 154, 250, 251, 252, 294, 397
Клим Іван — 506
Климів Гриць — 505
Клиш Іван — 446
Кліш — 486, 489
Клюгер — 573
Кметь Володимир — 554
"Книш" — 240, 265
Ковалик Володимир М. — 310
"Коваль" — 223, 237
Ковальський Микола — 447, 506, 515
Ковальчик Агафія — 501
Ковальчик Дмитро — 501
Ковальчик Єва — 501
Ковальчик Михайло — 501
Ковальчик Омелько — 502
Ковальчик Петро — 501
Ковальчик Стефанія — 502
"Ковтко"— 187
"Когут" — 239, 263, 287
Когутова Марійка — 411
"Козак" — 482
Козира — 419, 420, 422
Кокоць — 354
"Колодка" — Іван Приставш — 64, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 436, 524, 525, 526
"Комар" — Осип Глушко — 431, 491, 493, 499
Коляса Михайло — 270
Коляса Степан — 270
"Конар" — 269
"Коник" — 27, 28, 29, 44, 47, 49, 253, 363, 506
Коновалець Євген —505
о. Копистянський Степан — 95
Корба Степан — 197, 198
Кордіяк Максим — 501
Кордіяка Анастазія — 501
Корнафель Михайло — 519
Корнафель Текля — 519
"Корній" — 262
"Корчак" — 577
"Косар" — Дмитро Маївський — 90
Коссак Зенон —330
Котис Іванка — 572, 573, 575
о. Котис Омелян — 571, 572, 573, 575, 576
Котузов — 253
Котянський Антін — 444
"Коханий" — 399
Коцан Іван — 444
Коцила Антін — 270
о. Коциловський — 331, 444
Коштовська Марія — 270
Коштовська Ольга — 271
о. Коштовський Іван — 270
Коштовський Михайло — 270
Коштовський Осип — 270
Коштовський Петро — 270
"Кравець" — 399
Кравзе Гельмут — 458
"Крайний" — 409, 419, 429, 436
Кравців Богдан — 330
"Краян" — 370, 372
"Кремінь" — 179
Кремінський 506
"Кривуля" — 16
"Крик" — 255
"Крилач" — 17, 154, 163, 164, 222, 314, 366, 367, 369
"Кримський" — 426
Криницька Галя — 572, 573, 575
о. Криницький — 572, 574
Кріль Іван — 270
Кріль Йосип — 270
Кріль Марія — 270
Кріль Михайло — 270, 511
Кріль Софія — 270
Кріль Федько — 270

Крупа — 505
"Крутій" — Йосип Кравець — 539
"Крук" — 228, 255, 319, 487, 489
Крякова Анна — 411
"Ксеня" — 185, 474, 477
Ксьондз Микола — 430
Кубович Галя — 506
"Кудияр" — Теодор Лазар — 454, 455
Кук Ілько — 505
Кулик — 446
Кулик Тетяна — 447
"Куліш" — 336
"Кум" — Іван Оліяр — 478
Курило Павло — 187, 196
Курись Андрій — 270
Курись Анна — 270
Курись Єва — 270
Курись Марія — 270
Курц — 200, 204
Куцевич Ніна — 506
Куч Ольга — 506
Куч Йосип — 270
"Кучерявий" — 311, 312, 317, 318

Л

Лабуза Анастазія — 501
Лабуза Андрій — 501
Лабуза Анна — 501
Лабуза Зеня — 501
Лабуза Марія — 501
Лабуза Матрона — 501
Лабуза Настуся — 501
Лабуза Петро — 501
Лабуза Стефанія — 501
Лабуза Тетяна — 501
Лабуза Стритін — 501
"Лагідний" — Лев Футала — 273, 275, 326, 327, 328, 329, 485
"Лайбіда" — 252
"Лан" — Юрко Кравц — 437, 438
Ланчак Антін — 270
Ланчак Іван — 270
Ланчак Катерина — 270
Ланчак Микола — 270
Ланчак Михайло — 270
о. Лапішак — 502
Лапунька Омелян — 506
"Ластівка" — 222, 314, 350, 362, 367, 369
о. Лебедович Іван — 95, 96
"Лев" — 539
Левицька Стефанія — 270
Левицький Осип — 532
Левицький Юрко 506
"Левко" — Михайло Дзіман — 22, 147, 180, 184, 272, 273, 332, 342, 345, 370, 371, 474
Левкович Іван — 446
"Левчук" — 114
"Легенда" — Іван Климів — 119
Легета Петро — 196
о. Лемець Володимир — 268
о. Лемцьо Володимир — 270
Ленін — 253
"Леся" — Марія Гриндьо-Фуга — 291, 294, 474, 511
"Леськів" — 326
"Летун" — 43
"Летючий" — 360
Лєляк — 198, 199, 200
Липа — Юрій 219, 254
"Липа" — Петро Мудрик — 271
"Лис" — Антін Ісканин — 254, 326, 355, 356
"Лис" — Антін Коштовський — 271
"Лисиця" — Микола Шостак — 453, 558, 560, 561, 562, 563, 565, 567
Листвич Всеволод — 119
"Листок" — 167
Лисяк Олег — 302
Лідочка — 473
"Лімницький" — Ярослав Хомів — 506
Лісний Андрій — 501
"Лісова" — 475
"Лісовик" — 284, 287
"Лоза" — Іван Корнафель — 221, 273, 329, 519
Лоза Михайло В. — 501

Лозовський Роман — 516
Лопатинський — 506
"Луговий" — 228
Лусейко — 505
"Любко" — 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280
Любович — 505
"Лютий" — 173, 175, 176, 527
Лютце Віктор — 322

М

"Мавченко" — 139
"Мазепа" — Стефан — 221, 222, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 549
Майка Анна — 270
"Мак" — 383, 398
"Макаренко" — Микола Грицковян — 71, 408, 426, 427, 428, 485, 522
Макота Микола — 439
Макота Олесь — 539
"Максим" — 376, 377, 378, 412, 418, 419, 492, 493, 494, 496, 498, 499
Максим Анастазія — 180
Максим Анна — 180
Максим Майк — 348, 349, 350
Максимець Ганна — 506
о. Малиновський — 211, 212, 213, 214
"Мар" — Степан Ґоляш — 85, 159, 178, 183, 184, 185, 212, 224, 243, 281, 290, 293, 295, 296, 298, 299, 300, 332. 342, 343, 345, 346, 357, 374, 382, 383, 384, 385, 386, 473, 485, 486
Маргулєш Юзеф — 306
"Марженко" — 506
"Марійка" — Надія Ґоляш — 203, 206, 283, 291, 294, 298, 383, 385, 386, 471, 474, 476, 477
"Марічка" — 359
"Марія" — Анна Варянка — 113, 114, 115, 116
Маркман Карло Лям — 321
о. Марко — 487
"Марко" — Володимир Дашко — 167, 169, 310, 312, 314, 487, 509
"Марний" — 255
"Марта" — Ярослава Мороз-Філь — 177, 382, 386, 473, 474
"Маруся" — 477
Марціняк — 435, 436
Маршалок Войтко — 270
Масарик Ян 450
Масіца — 197
Матвійчук Микола — 506
"Медвідь" — Андрій Пельц — 255, 328, 329, 403, 404, 407, 409, 410, 419, 423, 425, 432, 435, 506
"Мелодія" — Богдан Крук — 158, 291, 294, 344, 347, 435, 472, 485, 499
Мельник Г. — 354
Мельник Катерина — 434
Мельников — 538
Мельничук — 505
о. Менцінський Юрій — 572, 574, 576
"Микола" — 494
"Мирон" — 141, 144, 145, 146, 147, 219, 282, 368, 412, 420, 471, 473, 536
Миськів Іван — 506
Михайло — 115
Михалик Антін — 270
Михалик Йосиф — 270
Михалик Катерина — 270
"Михась" — 399
"Михасько" — 219
Мицьо Анна — 408
Мицьо Дмитро — 430
Мицьо Іван — 430
Мицьо Катерина — 430
Мицьо Любомира — 430
Мицьо Теодор — 430
о. Мищишин Михайло — 427, 487
Мігус Степан — 443
"Мід" — Микола Лемик — 505
"Мізерний" — 355
Мікусь Тадеуш — 305, 306
Мірник — 402

Мірчук Петро — 11
Міхальський — 30, 31, 46, 116, 339, 351, 352
о. Міщишин — 487
"Могила" — Олександер Сак — 505
Молік — 308
Молотов — 500
"Мороз" — 265
Морозов — 187, 188
Морський Павло — 505
Морцівер — 200
Моряк — 506
Москалик Антін — 506
Москаль Василь 446
Москаль Захарій — 446
Мостович Леонід — 506
"Мотря" — 473
Мошко — 443
Мрозінський Роман — 487
Мудрий Микола — 506
Мудрик Андрій — 270
Мудрик Антін — 270
Мудрик Володимир — 270
Мудрик Єва — 270
Мудрик Іван — 270
Мудрик Йосиф — 270
Мудрик Катерина — 270
Мудрик Степан — 270
Мурович Лариса — 79

Н

Нагайський Василь — 256
Нагірний — 16
"Надія" — 161, 477
"Наддніпрянець" — 149
"Назар" — Іван Коштовський — 271
"Назар" — Осип Назаренко — 480, 484
Налесник Анна — 271
Налесник Антін — 271
Налесник Дмитро — 271
Налесник Іван — 271
Налесник Степан — 271
Налесник Петро — 196
"Настуня" — 339
"Наташа" — 191, 192
"Нежонатий" — 326
"Неофіт" — 147
Несторовська Катерина — 271
Несторовський Андрій — 270, 271
Несторовський Антін — 271
Несторовський Володимир — 271
Несторовський Іван — 271
Несторовський Микола — 271
Несторовський Михайло — 271
Несторовський Петро — 271
Несторовський Федь — 271
Нестор — 170
"Нетля" — 287
"Нехрист" — Ярослав Совган — 35
"Нечай" — 23, 33, 135, 185
Никетюк — 505
Нісевич Андрій — 577
Нісевич Іван — 577
"Новий" — 129, 383, 385, 473

О

Оксана — 206
"Олег" — 92, 219, 370, 372, 373
Олег Матрона — 501
"Оленець" — 287
"Олень" — 231
Омелько" — 65, 142, 144, 145, 435
Онишкевич Михайло — 535
Онишкевич Тарас — 535
Онишкевич Ярослав — 535
Опалюх — 308
"Орел" — Павло Цімейко — 254
"Орест" — 203
"Оріх" — 230, 289, 396, 398
"Орлан" — Василь Галаса — 153, 154, 155, 384, 409, 410, 423, 425, 427, 429, 436
"Орленко" — 36, 37
"Орлик" — Мирон Дмитро — 19, 20, 505
"Орлик" — Петро Цалинський — 173, 174, 409
"Орський" — 46, 49

Ортега — 334
"Осип" — 22, 135, 255, 345, 474, 528
Осідач Микола — 577
"Остап" — 212, 248, 310, 311, 312, 314, 343, 506
"Островерх" — 69, 473
Островський Іван — 473
"Офелія" — Ольга Ганас — 171, 172, 318
Охримович — 408

П

"Павленко" — Ростислав Волошин — 22, 506
"Павлик" — Нестор Кріль — 271
Павлівський Іван — 446
"Павліна" — 478
Падовська Марія — 501
Падовський Петро — 501
Падольський Мирослав — 500
Палій — 129, 131
Панас — 318, 474
Папач Анна — 196
Паранчак Людвіна — 478
Пачовський — 95, 354
Пелех Андрій Ф. — 501
Пелех Євгенія А. — 501
Пелех Микола — 500
Пелех Наталія — 501
Пелех Оксана А. — 501
Пелешак Єва — 502
Пелікан — 577
"Пелня" — 397
Пельо Павло — 256, 257
Пельо Яцко — 259
"Перебийніс" — Дмитро Грицай — 67, 78, 184, 185, 342, 382, 403, 405, 424, 429, 434, 476, 526
"Перелка" — 359
"Петро" — Михайло Черешньовський — 159, 160, 161, 162, 344, 485
Петлюра Симон — 505
Петричко Іван — 502
Петричко Тимко — 502
Петрович Дмитро — 271
Петрович Іван — 271
Петрович Михайло — 271
Петрович Стефан — 271
"Пиріг" — 255, 273, 555
Писарик Василь — 426
"Підкова" — 539, 561
"Пік" — Норберт Зенон — 307, 309
Пілат — 303
Пілява — 447
"Пімста" — 67, 194, 252, 403, 404, 405, 407, 409, 410, 419, 424, 427, 429, 431, 432, 433, 434, 436
Пісецький — 505
"Пісня" — Роман Костик — 295, 299, 342
Пітуля Анастазія — 501
Пітуля Анна — 501
Пітуля Марія — 502
Пітуля Олег — 501
Пітуля Стефан — 501
Плюто — 180, 420
Подоляк Іван — 446
"Покірний" — 139, 141, 146, 147
Покрищак — 196
Полатайчук Марійка — 577, 578
Полешак Анастазія — 501
Полешак Андрій М. — 501
Полешак Єва — 502
Полешак Ксеня — 501
Полешак Омелян А. — 501
Полешак Ярослав Л. — 501
Поливка Катерина — 502
Полишак Володимир П. — 501
Полуйко Анна — 501
Полуйко Василь — 501
Полуйко Катерина — 502
Полуйко Стефан — 501
Полуйко Стефанія — 502
Полуйко Юлія — 501
Потічна Катерина — 271
Потічний Гнат — 271
Потічний Павло — 271
"Приклея" — 69
"Прикуй" — 68, 145, 288, 289
Пришляк — 505

"Прут" — 28, 210, 346, 402
"Птах" — Михайло Галаса — 506
"Птах-Богдан" — Мирослав Сорока — 357, 358, 359
"Пугач" — Михайло Філь — 41, 92, 109, 113, 345, 473
Пукало Данило — 505
Пушкін — 253
"Пчілка" — 386, 473, 474, 476
Пшеничний Степан — 506
Пштир Іван — 453

Р

Равлик Іван — 505
"Рат" — 291, 292, 293, 385, 476
Ратгавз Олександер — 325
Рейман Олдіж — 204
"Рен" — Мартин Мізерний — 22, 33, 36, 37, 43, 44, 66, 83, 84, 85, 135, 137, 143, 167, 240, 259, 265, 308, 332, 343, 442, 471, 476, 536
Решетило Василь — 535
"Рибак" — 344
Ривак Євгенія — 505
Ривак Іван — 505
Ривак Марія — 505
"Рись" — 248, 366, 404, 482, 484
"Ріббентроп" — 500
"Різун", "Грегіт" — Василь Андрусяк — 50, 140
"Роберт" — 63, 181, 182, 344, 472
Робітницька Ольга — 506
Робітницький Володимир — 506
"Рогач" — Михайло Феш — 187
Рожанський Ян — 468
Розенберґ — 334
Романик Василь — 271
Романик Іван — 271
Романик Катерина — 271
Романик Куба — 271
"Ромко" — 538
"Ростислав" — 476
Ротко Оля — 192, 202, 203, 204, 206
"Рубач" — Володимир Ґулькевич — 46, 163, 253, 256, 259, 267
Рудавська Анна — 271
Рузвельт — 500
Рунге Герберт — 302

С

Савіцкі Ришард — 420
о. Савка Дмитро — 95, 96, 97
о. Савойка Теодор — 95
Савченко Зенон — 89, 90, 91
"Сагайдак" — 169, 317
Саджуга Андрій — 169, 271, 317
Саджуга Антін — 271
Саджуга Микола — 271
Саджуга Михайло — 271
Саджуга Пазя — 271
Саджуга Роман — 271
Саджуга Северин — 271
Самоверський Славко — 251, 252
Сарняк Анна — 479
Сарняк Катерина — 479
Свєрчевський Кароль — 64, 70, 101, 180, 224, 253, 284, 287, 288, 289, 322, 456, 469, 470, 549
"Свист" — 255
Свистун — 360
Свобода Людвік — 448, 455
"Святослава" — 473
"Сергій" — 120
Середяк Ю. — 334
"Сивий" — 184
Силюк — 505
Синаша Б. — 122
Сирляк Анна — 271
"Сівач" — 24
"Сіра" — 35
"Сірко" — 526
"Скала" — Богдан Гук — 153, 272
"Скала-Богдан" — Іван Лико — 85, 314, 318, 320, 365, 403
"Скиба" — Володимир Хомко — 219, 254
Скіцко Іван — 506
"Скритий" — 291, 294, 295
Скурчак Іван — 250
Скурчак Марія — 247
Скурчак Микола — 247
Скурчак Текля — 248

"Славко" – 231
"Слива" – 234
"Сливка" – 487
Слонь М. – 538, 539
"Смик" – 260, 261
"Смирний" – 345
Смолянська Станіслава – 447
Сова Йосиф – 311, 426, 511
"Сокіл" – Михайло Федак – 22, 193, 345
"Соколенко" – Іван Йовик – 273, 274, 279, 329
Соколик Йосиф – 271
Соколик Марія – 271
Солецький Андрій – 447
"Соловій" – 141, 146, 458, 528, 531
"Соломка" – 39
о. Солтикевич Орест – 444
Солтикевич Роман – 444
"Сонар" – Василь Івахів – 505
Сорока Галина – 359
Сорока Теодор – 358
"Сорокатий" – 176, 402, 403, 404, 527
о. "Сосна" – 24
Сотницький Михайло – 446
Сталін – 55, 70, 325, 359, 386, 388, 500
"Сталька" – 492, 496, 498, 499
"Старий" – 166, 354, 355
"Старий-Зорін" – 354
"Старик" – 505
Стасьо – 97, 98, 99, 100
"Стах" – 68, 282, 285, 308, 332, 242, 347, 366, 367, 395, 397, 470, 536
"Степ" – 254, 383, 555
о. Степан – 208
"Степова" – 63, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 344, 388, 472, 536
"Степовик" – 397
"Стефа" – 475
Стець Анна – 271
"Стир" – 386
"Столяр" – Ярослав Старух – 503
Стрейко Антін – 271
Стрейко Ізидор – 271
Стримінська Ольга А. – 502
Стримінський Юрій – 502
"Стріха" – 578
"Стяг" – Ярослав Старух – 44, 345, 359, 487, 488
"Сулима" – 254
Суфка Казімєж – 268
"Сян" – Вільгельм Вельніке – 262
"Сяновий" – 345, 474
Сьвергала – 308
"Сьвірк" – 218, 255

Т

Танарски Йозеф – 204
"Тамара" – 186, 474
"Тарас" – Дмитро Маївський – 22, 39, 67, 78, 137, 185, 242, 382, 384, 403, 407, 424, 429, 434, 473, 526
"Тарасик" – 283
"Тараско" – 142, 144, 145
Татомир Я. – 321
"Твердий" – 171, 172
"Текля" – 408
"Теплий" – 326
"Тетяна" – Анна Черешньовська – 291, 386, 473, 475
Тимочко – 249
о. Тісо Й. – 334
"Тіто" – Йосиф Ковалевич – 527
"Тополя" – Миколя Голяк – 528
"Тор" – 223, 239, 263
"Точка" – 218, 254
Трембовський – 420
о. Трешневський – 533
"Тріска" – 255
Троян Анна – 271
Троян Антін – 271
Троян Володимир – 271
Троян Єва – 271
Троян Марія – 271
Троян Микола – 271
Троян Михайло – 271
Троян Сенько – 271
"Тур" – Роман Шухевич – 516

Турасєвіч — 308
Турковський Василь — 506
"Туча" — 18, 250
Тхір Онуфрій — 256, 446
"Тятий" — 255

У

Уляновська Анєлька — 271
Урбан Юрко — 427
Уршіни Ян — 200, 202

Ф

Федак Антін — 271
Федак Дмитро — 271
Федак Іван — 271
Федак Катерина — 271
Федак Микола — 271
Федак Розалія — 271
Федак Северин — 271
Федак Федько — 271
Федунів — 539
"Ферко" — Іван Видра — 271
Феш Василь — 196
Феш Іван — 196
Феш Петро — 187, 196
Франко Іван — 192
Френк Джессі — 487
Фриз Катерина — 333,439
Фриз Марія — 330
Фриз Меланія — 330, 331
Фриз Теодор — 330
Фриз Юстин — 330
Фролов — 421, 422
Фурчак Дмитро — 254

Х

Ханас Андрій Д. — 505
Ханас Василь М. — 505
Ханас Марія — 505
Ханас Ольга І. — 505
Ханас Петро С. — 505
Ханас Стефан — 505
Хвастяк Олекса — 427
"Хитрий" — 310, 311
"Хитролис" — 184
"Хитрун" — 169
"Хмара" — 71, 74, 78, 403, 406, 409, 410, 522, 525, 526, 548, 565
"Хмель" — Ярослав Мудрик — 271
Хмельовський Володимир — 502
Хмурий Ігор — 506
Хома Осип — 177, 178, 179, 539
Хома Тамара —304
Холявка Катерина — 447
Холявка Микола — 447
"Христя" — Ірина Тимочко-Камінська — 44, 85, 344, 434, 472, 536
Хрін — 31, 56, 58, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 129, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 173, 178, 179, 180, 183, 184, 224, 245, 249, 281, 282, 284, 285, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 303, 332, 341, 342, 344, 346, 347, 382, 385, 395, 410, 412, 413, 420, 426, 435, 436, 441, 442, 473, 474, 477, 499, 527, 536
"Хрущ" — 403, 404, 406, 409, 410, 419, 423, 425, 428, 429, 432, 436,
Хрущов — 322

Ц

"Цок — Буйтур" — Володимир Кордіяк — 65, 173, 402, 404, 410, 492, 494, 499, 560
"Цяпка" — Дмитро Грицько — 43

Ч

"Чайка" — Микола Качор — 165, 185, 254, 265, 273
"Чалий" — Дмитро Глушко — 490, 491, 496, 497
Чарнецький Василь — 443
Чекалюк Степан — 538
"Чміль" — Ярослав Вацяк — 271
"Чова" — 399
Чомко Юстина — 479
"Чорний" — 22, 37, 135, 178, 234, 248, 255, 473

Чорнобіль Микола — 506
"Чорнота" — Микола Полюжин — 65, 243, 345, 473, 528
Чубак Анєлька — 478
"Чумак" — 169, 255, 409, 410, 411, 419, 425, 427, 429, 434, 435, 436
Чупринка Тарас — 43, 411
Чура Антон — 254

Ш

"Шаблюк" — Йосип Позичанюк — 506
"Швец" — 197
Шевченко Тарас — 96, 178, 191
о. Шевчук — 267
Шелест — 120
Шеремета — 505
"Шліпий" — 269
Шляхтич Іван — 446
Шляхтич Стефанія — 446
Шольмер Йосиф — 324
Шостак Микола — 554
Шпак Андрій — 271
Шпак Антін — 271
Шпак Дмитро — 271
Шпак Іван — 271
Шпак Рузя — 271
о. Шпилька — 485
"Шувар" — 239, 262, 263, 264
"Шугай" — 43, 189, 210, 404
"Шуліка" — 317, 319
"Шум" — 219
Шумилович Богдан — 332
"Шутка" — Ольга Базильків — 506
Шухевич Роман — 516, 517, 518, 541

Щ

"Щербатий" — Ярослав Кіцюк — 370
"Щупак" — Ярослав Дзівік — 271, 399
"Щурко" — 482

Ю

"Юрко" — 383, 538, 539

Я

"Явір" — 18, 51, 173, 176, 520, 522, 527
о. "Яворенко" — Андрій Радьо — 159, 160, 243, 244, 528
Ягнішак — 579
Ягода — 506
Ягура Ігнаци — 420, 422
"Яким" — 291, 294
о. "Яковенко" — 249
Янко Михайло — 548, 549
Янковський — 512
"Яр" — Михайло Кучер — 396, 453, 550, 551
"Ярема" — 408, 477
Яремик Анастазія — 502
Яремик Гаврило — 502
"Яромир" — 360, 361
"Ярославич" — Микола Філь — 207, 209
"Ясень" — 430, 520, 522
"Яструб" "— 326

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Аксманичі — 153, 157
Аціdовце — 337

Б

Балигород — 40, 85, 89, 90, 145, 162, 224, 247, 248, 283, 286, 287, 288, 289, 293, 295, 296, 299, 308, 356, 410, 434, 469, 472, 474, 577
Бальниця — 168, 241, 265, 316
Бандрів — 476
Баниця — 60, 62, 187, 193, 195, 197
Банська Бистриця — 250
Барвінок — 290
Бардіїв — 199
Батичі — 362
Бахів — 216, 269
Белз — 535
Белзець — 535, 571
Бердичів — 506
Бережниця Вижня — 345, 474
Березів — 443
Березка — 96, 07, 98, 100, 269, 282, 332, 447
Березовець — 147, 511
Берендовичі — 103
Берестя — 506
Беріжки — 22, 84
Берлін — 55
Бистре — 238
Білична — 196
Бірча — 24, 26, 27, 28, 29, 44, 49, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 108, 165, 219, 223, 230, 314, 315, 354, 355, 368, 469, 470, 478
Бітля —398
Блезниці — 191
Болехів — 539
Бориня — 400, 401
Борислав — 475
Борівниця — 269, 447
Бортне — 63
Бостон— 303
Бохівка — 388, 441
Братіслава — 337
Брижава — 96, 220, 255, 326, 328, 329, 447
Брилинці — 101, 104, 156, 314
Броди — 256, 303
Бруклин — 303
Брунари — 131, 193, 194
Брунари Вижні — 109
Брунари Нижні — 109, 192
Брюховичі — 303
Бук — 159, 383
Буківсько — 144, 147, 183, 209, 389, 418
Буковець — 84, 282, 342, 346
Буковец — 196

В

Валяви — 502
Варшава — 70, 158, 162, 256, 295, 300, 302, 306, 309, 442, 456, 486, 488, 489, 557, 566
Варяж — 535
Векшайд — 531
Велюничі — 255
Вербів — 343, 442
Ветлина — 16
Вислік Великий — 93, 142, 143, 147, 173, 235, 243, 284, 339, 340, 341, 355, 402, 411, 417, 427, 428, 527
Вислік Горішній — 31
Вислік Долішній — 31
Вислічок — 208
Височани — 144, 284, 392, 402, 419, 420, 422, 441
Вишиватка — 188
Відень — 302, 304
Вільхівка — 254
Вільхівці — 579
Вільшана — 95
Вільшани — 469
Вінернойштадт — 344

Вінниця — 506
Вінніпеґ — 576
Вірхня — 194
Вітрилів — 368, 369, 446
Войткова — 27, 99
Волковия — 283, 346
Володж — 218, 219, 227, 228, 253, 254, 268, 276, 278, 353, 360
Волосате — 83, 84, 135
Воля Нижня — 113
Воля Вижня — 113
Воля Володська — 24, 166, 253, 254, 272, 276, 350
Воля Горянська — 345, 476
Воля Корінецька — 96, 98, 99, 100, 230
Воля Матіяшова — 282, 331, 332, 437
Воля Мигова — 142, 143, 402, 419, 420, 422, 528
Воля Петрова — 419
Ворохта — 33
Вронкі — 466
Врхлява — 204
Вуйковичі — 362, 492
Вюрцбурґ — 304

Ґ

Ґавлічков Брод — 202
Ґай — 202
Ґічвиці — 145
Ґічвички — 39
Ґлідно — 267
Ґломча — 368
Ґнатковичі — 492, 494, 496, 498
Ґолинь — 442
Ґоловсько — 401
Ґорлиці — 188, 196, 256, 577
Ґрибів — 109
Ґрозьова — 96, 367
Ґрушівка — 46, 218, 223, 228, 276, 353, 443
Ґута — 46, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 226, 348
Ґутки — 372
Ґусне —309

Ґ

Ґданськ — 295, 300
Ґдиня — 300, 303
Ґлоґув — 196
Ґолєнюв — 466
Ґрудзьондз — 515

Д

Дарів — 410, 411, 417, 418, 419, 499
Дверник — 386, 474
Делятин — 342, 346
Дилягова — 27, 227, 268
Динів — 28, 216, 219, 267, 268
Діброва — 220, 222
Довжиця — 126, 402
Довжки — 401
Добна — 254
Добра Шляхтовська — 447, 577
Добромиль — 354
Добрянка — 259, 351
Долина — 527
Дорогуча — 307
Дніпропетровськ — 190, 191
Дрогобич — 189, 330, 401, 506, 539
Дрогоїв — 492
Дубне — 171
Дудинці — 233
Дукля — 290, 412, 422
Дуньковички — 491, 492
Душатин — 65, 402, 406, 425, 430, 520, 524, 526, 527, 528

Е

Едмонтон — 444
Ельваґен — 252

Є

Єлєня Ґура — 203

Ж

Ждана — 140
Ждиня — 187
Жерники — 488
Жерниця — 248, 283, 356

Жерниця Вижня — 247, 248, 250, 346, 432, 435, 409, 410, 428, 429, 439, 440
Жерниця Нижня — 249, 439
Жидівське — 188
Житомир — 506
Жіліни — 314, 320
Жогатин — 227, 230, 348, 350, 447
Жукотин — 141
Журавиця — 497, 502

З

Забіла — 18
Заболотці — 492
Завадка — 401
Завадка Морохівська — 70, 180, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 499, 557
Завій — 342, 474
Загір'я — 420, 427, 522, 524, 527
Загочев'я — 145, 250, 434
Загути — 163, 164, 217, 218, 220
Загутинь — 326
Загужани — 147, 196
Заділськоо — 401
Заколоть — 330
Закопці — 401
Залєсє — 27
Зальцбург — 252
Затварниця — 85, 167, 474, 475
Заршин — 210
Збоїська — 388, 389
Зборів — 197, 198
Зиндранова — 213
Злоцьке — 109
Зубенсько — 402, 404
Зубинське — 528
Зубне — 337
Зубраче — 241, 265
Зубриця — 401, 404

І

Іванівці — 399
Івашковець — 401
Ізби — 62
Ільник — 401
Іновроцлав — 515
Інта — 359
Ісаї — 140
Ісканя — 216, 254, 269

К

Каленяки — 320
Калинів — 176
Кальварія — 156
Кальниця — 15, 70, 167, 402, 410, 423, 425, 428, 429, 431, 432, 434
Кам'яне — 244, 345, 392, 499
Кам'янки — 39, 65, 67, 402, 403, 404, 409, 410, 411, 419, 423, 424, 425, 428, 432, 434, 435, 520
Карів — 534
Карликів — 70, 235, 339, 392, 402, 420
Київ — 178, 189, 191, 325, 350, 412, 506, 565
Кінґір — 324
Кіндратів — 401
Климківка — 109
Климці — 401
Клівленд — 162
Клячани — 171
Клячне — 167
Княжичі — 95, 97
Кобилянка — 196
Кожухів — 203
Кожушне — 144, 419, 420, 421, 422
Колковичі — 254
Колониці — 39, 286, 292
Команча — 30, 78, 142, 143, 185, 260, 294, 339, 402, 403, 419, 420, 422, 436, 520, 522, 524, 530, 535
Комарник — 409, 410, 436
Комарники — 400, 401
Конюша — 103, 157, 310, 312, 313
Кописно — 310, 313
Корінець — 355
Корманичі — 103, 104, 107, 362
Коровники — 310
Коросно — 184, 256
Костева — 267

Котів — 96, 97, 98, 99, 255
Котлас — 358
Кошиці — 198, 199, 337, 450, 455, 462
Крайна — 100
Крайники — 46, 220
Краків — 145, 159, 196, 344, 466, 468, 488, 515
Красічин — 27, 469
Красне — 401
Креців — 227, 254
Крива — 196
Криве — 159, 160, 401
Кривець — 539
Кривка — 399
Кривки — 401
Криниця — 109
Крискірхеншаєрбах — 251
Кропивник Старий — 401
Кружки — 216, 217, 224
Крумльов — 202
Кузмина — 27, 46
Кункова — 109
Куляшне — 144, 145, 402, 423, 425, 426, 429, 431, 432, 435
Курманичі — 156

Л

Лавочне — 135, 136, 137
Ласовець — 398
Лєґніца — 204
Леопольдово — 200, 202
Либохора — 442
Липа — 220, 227, 254
Липівець — 213
Липна — 188
Литче — 320
Лінц — 251
Лісько — 161, 250, 305, 332, 512, 522
Лішня — 232
Ліщава — 259
Ліщава Горішня — 178, 180
Лодина — 368
Лодзь — 488
Лончкі — 227
Лопінка — 159
Лоп'янка — 44, 336
Лосє — 109
Лубенка — 230
Лубна — 254, 255, 267
Лукове — 145, 284, 419, 423, 425, 427, 429, 431, 434, 435, 436
Лупків — 100, 142, 143, 144, 419, 420, 422
Луцьк — 506
Лучки — 268
Любачів — 370
Люблін — 256
Ляндсгут — 532
Ляхава — 223, 254, 255, 259, 366
Ляцьке — 473
Львів — 192, 264, 325, 343, 344, 358, 401, 506

М

Майдан — 401
Майданек — 506
Малковичі — 492, 494, 495, 496, 498, 499, 500, 501
Мальговичі — 254
Манів — 240, 264, 402
Масьова — 401
Мацьковичі — 362
Маутгавзен — 506
Медзева — 169
Медика — 354, 358
Медочани — 320
Межилаборці — 100, 143
Мелятини — 320
Миків — 239, 342, 402, 425, 434, 435
Мита — 401
Михайловце — 199
Міттенвальд — 302, 304
Міява — 344
Мокре — 144, 390, 420, 423, 434, 441, 499
Молдавсько — 401
Молодовичі — 348
Моравська Острава — 451, 455
Морохів — 390, 420, 441, 481, 482
Москва — 162, 204, 453, 540

Мохнате — 401
Мощанець — 94
Мучне — 22, 84
Мушина — 455, 544
Мхава — 249
Мюнхен — 51, 202, 206, 302, 442

Н

Насічне — 85, 474
Небєщани — 183, 391, 441
Невістка — 218
Нетребка — 164, 218, 222, 254
Никльова — 197
Ніздрець — 219
Новий Лупків — 520
Новиця — 110
Новотанець — 147
Нюрнберг — 542
Нью-Йорк — 11, 303, 539

О

Одеса — 322
Одрехрва — 209
Олешиці — 97
Ондавка — 197
Орава — 401
Оравчик — 401
Орелець — 332
Оріхівці — 362
Орли — 492, 493, 494
Ославиця — 402, 520
Осьвєнцім — 506, 542

П

Павлокома — 254, 267, 268, 269, 270, 271, 445
Паніца — 337
Пантна — 193, 203
Париж — 505
Пассав — 266, 531
Пельня — 499
Перегінськ — 23, 27, 28, 29, 33
Перемишль — 18, 95, 100, 102, 103, 104, 153, 154, 216, 247, 305, 314, 331, 344, 354, 355, 367, 368, 432, 466, 468, 469, 470, 472, 478, 489, 490, 500
Перігузовце — 317
Пивода — 370, 371, 372, 373
Піддубець — 534
Підулюцьке — 217
Плітава — 224
Погар — 401
Погорелі — 250
Погорільце — 442
Полонна — 70, 144, 174, 244, 245, 402, 409, 410, 411, 426, 430, 441, 520, 522, 525
Полтава — 178, 192
Поляни — 132, 211, 342
Поляни Суровичні — 211, 212, 217, 336
Поль — 252
Пониква — 220, 224
Пораж — 420, 441
Порохник — 496
Поруби — 46, 226, 254, 276
Прага — 162, 202, 419, 429
Прелуки — 65, 263, 402, 425, 430, 519, 520, 524, 528
Прибишів — 144, 417, 418
Присада — 220
Присліп — 110
Прусік — 476
Пряшів — 198, 199, 202
Пулави — 419
П'яткова — 224, 230, 255, 268, 469

Р

Рава Руська — 533, 534, 535
Радева — 40, 41, 42, 85, 142, 159, 283, 297, 299, 376, 477
Радошиці — 142, 143, 402, 419, 420, 421, 560
Ратнавиця — 388
Реклинець — 407
Репедь — 235, 260, 402, 428, 430, 431
Рибне — 164, 219, 220, 222, 283, 440
Риботичі — 27, 157, 469
Рим — 20, 211, 213

Риманів — 115, 116, 145, 209, 210
Рихвалд — 194
Рівне — 506
Річиця — 488, 489, 534
Річище — 571
Розлуч — 401
Росохач — 401
Ростов — 191
Ростовка — 255
Роттердам — 505
Рудавка — 96, 98, 99
Рудавка Яслиська — 11
Руське Село — 254, 255, 256, 257
Руські Пекляки — 337
Рябе — 39, 238, 285
Ряшів — 68, 145, 466

С

Самбір — 308, 400
Свидник — 140
Свина — 147
Святкова — 63, 182
Селиська — 219, 222, 255, 357
Семушова — 231, 255
Сенкова — 366
Середнє Велике — 145, 284, 402, 423, 425, 429, 431, 434
Середнє Село — 283
Сівчина — 478
Сільциця — 268
Сколє — 171
Скрентон — 444
Смільник — 402, 528, 529
Сморж — 399
Снітниця —132
Снятин — 190
Солинка — 168, 316
Сосниця — 494, 495, 496
Станиславів — 302, 506
Стара Бірча — 28, 481, 483, 485
Старий Лупків — 520
Старий Самбір — 400
Стежниця — 42, 159, 160, 162, 283, 294, 295, 297, 473, 477
Сторонна — 23
Стрий — 506
Стрілки — 400, 401
Стропків — 199
Студенне — 342
Ступосяни — 22, 167
Суковате — 39, 141, 145, 284, 402, 404, 408, 409, 425
Суліни — 167
Суровиця — 208
Сухе — 337
Сянік — 28, 30, 46, 72, 73, 144, 173, 193, 211, 216, 218, 219, 232, 246, 288, 289, 305, 306, 343, 352, 355, 356, 368, 402, 420, 422, 427, 443, 469, 474, 475, 512, 521, 557
Сянки — 395, 398
Сьрода Сьльонська — 196, 206

Т

Танява — 538, 539
Тарнава — 428
Тарнавка — 256
Творильне — 283, 293, 342, 475
Творильник — 342
Тегеран — 500
Телєповце — 168, 316
Терка — 234, 282, 342, 346
Тирява Волоська — 366
Тискова — 383
Тисовець — 249, 401
Тісна — 44, 142, 286, 288, 305
Токарня — 417, 418, 419
Торки — 496, 497
Торонто — 509
Трійчиці — 492
Тростянець — 255
Тур'є — 139
Туринське — 65, 71, 72, 77, 167, 262, 402, 404, 410, 411, 423, 430, 431, 432, 520, 525, 528
Турка — 135, 399, 400, 401
Тухолька — 401

У

Угерці — 332
Угники — 157
Угнів — 487, 533, 534, 535

Улюч — 46, 47, 218, 352, 443, 445, 446, 447
Устрики Горішні — 376
Устрики Нижні — 376
Устя Руське — 109

Ф

Файславичі — 307
Філядельфія — 174, 541

Х

Харків — 191, 506
Ходорівка — 268, 269
Хоцень — 145, 410, 435

Ц

Царинське — 21, 23, 36
Цитуля — 370, 372, 373

Ч

Чашин — 435, 512
Чернівці — 189
Чертеж — 195
Чертіжне — 60, 62, 132
Чікаго — 489

Ш

Шепетівка — 192
Штум — 466
Штутґарт — 252

Щ

Щавне — 144, 176, 408, 420, 422, 428, 431
Щербанівка — 240

Я

Явірник — 31, 212, 217, 221, 222, 223, 225, 227, 276, 339, 340, 403, 427, 428, 522, 530
Явірник Руський — 163, 165, 255, 268
Явожно — 196, 466, 512, 514, 515, 542, 544, 556, 570, 571, 572, 576. 577
Яблінка — 469
Яблінка Нижня — 401
Яблоница — 218, 223
Ялта — 277
Ямна — 365
Ярослав — 305, 370
Яселко — 142, 412, 413, 414. 418, 419, 420
Ясенів — 217, 218, 219, 220, 226, 227
Ясінка — 401
Яслиська — 116, 213, 284
Ясло — 193, 256
Ясьонка — 195

ЗМІСТ

Від Головної Управи Вояків УПА 7
Передмова — Микола Дупляк 9

ПОВСТАНСЬКІ СВЯТ-ВЕЧОРИ Й РІЗДВО

Різдво 1943 року на Поліссі 15
Модест Ріпецький — "С. Горислав": Повстанське Різдво 21
"Вишиваний": Бій УПА на Свят-Вечір 24
Тарас Бурий — "Буркун": Бірча 26
Н.С.: Свят-Вечір на Лемківщині 30
Михайло Ковальчин — "Бурий": Повстанські свята 33
Микола Фриз — "Вернигора": На Свят-Вечір у гостях 36
Микола Фриз — "Вернигора": Передріздвяна купіль 39
"Пугач": Свят-Вечір у лісах 41
Дмитро Грицько — "Цяпка": Упівське Різдво 1946 року 43
Володимир Гулькевич — "Рубач": Кривавий Свят-Вечір 46
Євген Дмитрик: З колядою на багнетах 50

У 50-ТУ РІЧНИЦЮ ЗЛОВІСНОЇ АКЦІЇ "ВІСЛА"

Мирон Мицьо — "Дух": Останнє Різдво 55
Володимир Тюн — "Блудний": Свят-Вечір і Різдво в Західній Лемківщині 60
Мирон Мицьо — "Дух": Трагічне Різдво 64
Лариса Мурович: Кого при Вечері Святій я згадаю? 79

ПОВСТАНСЬКІ ВЕЛИКОДНІ

Модест Ріпецький — "С. Горислав": Повстанський Великдень 83
М.К.: Великдень серед українських повстанців 86
Микола Фриз — "Вернигора": Великодня зустріч 89
Михайло Філь — "Пугач": Великдень у Карпатах 92
о. Дмитро Савка: Великдень у лісах Бірчанщини 95
Тарас Бурий — "Буркун": Повстанський Великдень в 1947 році 101
Михайло Філь — "Пугач": Великдень у Західній Лемківщині 109
Михайло Філь — "Пугач": Великдень в УПА в 1946 році 113

ЛЕМКІВЩИНА Й ПЕРЕМИЩИНА В БОРОТЬБІ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ

Всеволод Листвич: Лист у засвіти 118
Б. Синаша: Лист у простір (Командирові) 122
"Деркач": Моє бойове хрещення в партизанці 124
Г.Р.: Під прапорами УПА 134
"Покірний": Я вибрав собі один шлях 139
"Наддніпрянець": Воїн революції 149
Богдан Гук — "Скала": УПА цензурувала державну пошту 153
Степан Ґоляш — "Мар": Друг Петро зі Стежниці (Михайло Черешньовський) 159
Володимир Ґулькевич — "Рубач": Липневий день 163
Із щоденника командира "Бурлаки" — Володимира Щигельського 167
Петро Цалинський — "Орлик": У вогняному перстені 173
Ярослава Філь — "Марта": Спогад про подругу Степову 177
Михайло Дзіман — "Левко": Листопадове свято 1945 року в Сяніччині 183
Михайло Феш — "Рогач": Спомин із Лемківщини 187
Микола Філь — "Ярославич": Юнак з кулеметом 207
Микола Філь — "Ярославич": Одрехівський бій 209
ЗеКо: Моя зустріч з о. Малиновським в УПА 211
М. К. Горко: 1947 рік на Закерзонні 215
Степан Ґоляш — "Мар": Бій сотніУПА к-ра "Хріна" в Полонній 244
Антін Скурчак — "Гук" — "Косар": Тернистий шлях Лемківщини 247
Володимир Ґулькевич — "Рубач": Свідки минувшини 253
Володимир Ґулькевич — "Рубач": Варварський злочин в Руському Селі 256
Володимир Ґулькевич — "Рубач": Епізоди рейду сотні УПА к-ра Громенка 259
Володимир Ґулькевич — "Рубач": Павлокома й наклеп польського шовініста 267
Богдан Гук — "Скала": "Сотенний" Любко 272
Степан Ґоляш — "Мар": Хлоп'ячі сотні УПА на Лемківщині 281
"Лісовик": Загибель генерала Кароля Свєрчевського 284
"Прикуй" (бунчужний сотні "Хріна"): Звіт про загибель ген. Кароля Свєрчевського 288
Степан Ґоляш — "Мар": Спомин про командира УПА "Боксера" 290

Олег Лисяк: Хома, що ходив далекими шляхами 302
Ворог про УПА 305
(Н.): Фільм про перемогу над трупами 307
Володимир Дашко — "Марко": Без пострілу 310
Володимир Дашко — "Марко": Від Перемишля до Жіліни 314
Я. Татомир: Французький історик про УПА 321
"Вишня" (чотовий політвиховник): Безсмертні 326
Степан Ґоляш "Мар": Микола Фриз "Вернигора" 330
Ю. Середяк: Рейд УПА на Захід 334
Н. С. Настуня: Останні дні села Явірник 339
Роман Костик — "Пісня": Спомин з Лемківщини 342
Михайло Ковальчин — "Бурий": Вірні Батьківщині до останнього віддиху 348
С. Горалевський — "Дуб": Дещо про підпільну працю в роках 1942-1945 354
Степан Ґоляш — "Мар ": Згадка про "Птаха"—"Богдана" 357
Горко: З тіні смерти 360
"Вишня": Іспит підстаршинської школи УПА 362
"Залізняк": Спомин з Перемищини 365
Ярослав Кіцюк — Щербатий: Прорив з оточення в селі Пивода 370
Степан Ґоляш — "Мар": В обороні рідної землі 374
Н. Пік: Псевдо 379
Ярослава Філь — "Марта": В бункерах Лемківщини 382
Документи про ставлення УПА до поляків 386
"Степова": Кривавими слідами 388
Степан Стебельський — "Хрін": З відділами УПА з Лемківщини на Україну 395
Мирон Мицьо — "Дух": Нерозгадана таємниця Хрищатої 402
Галина Діброва: Одна ніч на Закерзонні 437
Степан Стебельський — "Хрін": Звіт для курінного "Рена" 441
Василь Чарнецький і Степан Міґус: Доля села Улюч 443
Іван Лико — "Скала" — "Богдан": Підступність чеських комуністів 448
А. Гладилович: Привид УПА бродить понад Сяном 468
Надія Ґоляш — "Марійка": Українське жіноцтво в повстанській боротьбі на Лемківщині 471
Іван Оліяр — "Кум": Жінки – членки сітки ОУН зі села Сівчина 478
Осип Назаренко — "Назар": Спомин — одної з тисячі трагедій 480
Степан Ґоляш — "Мар": Олена Лебедович — "Звенислава" 486
Р. Г. — Грізний: Останні дні на Засянні 490

Мирослав Падольський і Микола Пелех: Сорок п'ять років мовчали 500
Ярослав Старух — "Стояр": У Свято Героїв 503
Володимир Барна: Рік 1945 508
Володимир Марко: Володя Щигельський 509
Марія Гриньо-Фуґа — "Леся": Село Березовець на Лемківщині 511

НА СЛУЖБІ НАРОДОВІ

Іван Корнафель: Спомин підпільника 519
Зеня Дорожинська-Теслюк: Перші стежі УПА в Угневі 533
Мирон Мицьо — "Дух": Лемківщино! 536
Степан Чекалюк: Таємне стає явним 538
Іван Лико — "Скала" — "Богдан": Концтабір у Явожні 542